TARİHSEL SOSYOLOJİ

BLOCH'TAN WALLERSTEIN'E GÖRÜŞLER VE YÖNTEMLER

EDİTÖR
THEDA SKOCPOL

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TARİHSEL SOSYOLOJİ

BLOCH'TAN WALLERSTEIN'E
GÖRÜŞLER VE YÖNTEMLER

TARİH VAKFI

Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - yayin@tarihvakfi.org.tr

Özgün Adı
Vision and Method in Historical Sociology
© Cambridge University Press, 1984
Yeniden basımlar: 1985, 1986, 1987, 1989, 1991, 1993, 1995

© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999

Kapak Resmi
Trois Ordres Versailles'a gidiyor. (*musée Carnavalet*)

Yayıma Hazırlayan
Nurettin Pirim

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Kitap Uygulama
Canan Balcı

Kapak Uygulama
Harun Yılmaz (MYRA)

Baskı
Step Ajans Matbaacılık
Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Mahmutbey-İstanbul
(0212) 446 88 46

Matbaaçı Sertifika No: 12266
Yayıncı Sertifika No: 12102

Birinci Basım: Mart 1999
İkinci Basım: Aralık 2002
Üçüncü Basım: Eylül 2008, Eylül 2009, Şubat 2011
Dördüncü Basım: Eylül 2014

ISBN 978-975-333-092-3

TARİHSEL SOSYOLOJİ

BLOCH'TAN WALLERSTEIN'E
GÖRÜŞLER VE YÖNTEMLER

EDİTÖR
THEDA SKOCPOL

ÇEVİREN
AHMET FETHİ

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

MAKALE YAZARLARI

Fred Block: Sosyoloji. *The Origins of International Economic Disorder* (University of California Press, 1977); "Beyond Relative Autonomy," *Socialist Register* (1980) içinde; *The Vampire State: And Other Myths and Fallacies About the US Economy* (New Press, 1997).

Daniel Chirot: Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler. *Social Change in a Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony* (Academic Press, 1976); *Social Change in the Twentieth Century* (Harcourt Brace Jovanovich, 1977); *How Societies Change* (Sociology for a New Century) (Pine Forge Press, 1994).

Mary Fulbrook: Alman Tarihi. *Piety and Politics: Religion and the Rise of Absolutism in England, Württemberg and Prussia* (Cambridge University Press, 1983); *The Two Germanies, 1945-1990: Problems of Interpretation* (1996).

Gary Hamilton: Sosyoloji. (Nicole Biggart ile birlikte) *Governor Reagan, Governer Brown: A Sociology of Executive Power* (Columbia University Press, 1984); (ed.) *Asian Business Networks* (Walter de Gruyter, 1996).

Lynn Hunt: Tarih. *Revolution and Urban Politics in Provincial France: Troyes and Reims, 1786-1790* (Stanford University Press, 1978); *Politics, Culture, and Class in the French Revolution* (University of California Press, 1984); *Eroticism and the Body Politic* (Johns Hopkins Univ. Press, 1991).

Charles Ragin: Sosyoloji. *Issues and Alternatives in Comparative Social Research* (Brill, 1991); *Constructing Social Research: The Unity and Diversity of Method* (Pine Forge Press, 1994).

Dietrich Rueschemeyer. Sosyoloji. *Power and the Division of Labor* (Stanford University Press, 1986); *Participation and Democracy East and West: Comparisons and Interpretations* (PE Sharpe, 1999).

Theda Skocpol. Sosyoloji. *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China* (Cambridge University Press, 1979); *Democracy, Revolution, and History* (Cornell University Press, 1998).

Dennis Smith. Tarih ve sosyoloji. *Conflict and Compromise. Class Formation in English Society 1830-1914* (Routledge and Kegan Paul, 1982); *Barrington Moore, Jr.: A Critical Appraisal* (M.E. Sharpe, 1983); *The Chicago School: A Liberal Critique of Capitalism* (St. Martins Press, 1988).

Margaret S. Somers. Sosyoloji ve Avrupa Araştırmaları. "The uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry," (Theda Skocpol ile birlikte) *Comparative Studies in Society and History* (1980).

Ellen Kay Trimberger. Tarihsel Sosyoloji. *Revolution from Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru* (Transaction Books, 1978); *Intimate Warriors: Portraits of a Modern Marriage, 1899-1944* (Feminist Press, 1991).

İÇİNDEKİLER

Önsöz vii

I. SOSYOLOJİNİN TARİHSEL İMGELEMİ
Theda Skocpol 1

II. MARC BLOCH'UN TOPLUMSAL VE TARİHSEL MANZARASI
Daniel Chirot 25

III. EKONOMİST YANILGININ ÖTESİ: KARL POLANYİ'NİN HOLİSTİK TOPLUM BİLİMİ
Fred Block ve Margaret R. Somers 52

IV. TARİHTE KONFİGÜRASYONLAR: S. N. EISENSTADT'IN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ
Gary G. Hamilton 94

V. REINHARD BENDIX'İN KARŞILAŞTIRMALI SOSYOLOJİSİNDE TEORİK GENELLEME VE TARİHSEL TİKELLİK
Dietrich Rueschemeyer 144

VI. MUKADDER YOLLAR: PERRY ANDERSON'IN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ
Mary Fulbrook veTheda Skocpol 189

VII. E. P. THOMPSON: TARİHİN SÜRECİNİ AYARLAMAK
Ellen Kay Trimberger 233

VIII. CHARLES TILLY'NİN KOLEKTİF EYLEMİ
Lynn Hunt 270

IX. IMMANUEL WALLERSTEIN'IN DÜNYA SİSTEMİ: TARİH OLARAK SİYASET VE SOSYOLOJİ
Charles Ragin ve Daniel Chirot 305

X. OLGULARIN VE DEĞERLERİN KEŞFİ: BARRINGTON MOORE'UN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ
Dennis Smith **348**

XI. TARİHSEL SOSYOLOJİDE YENİ GÜNDEMLER VE YİNELENEN STRATEJİLER
Theda Skocpol **396**

KARŞILAŞTIRMALI VE TARİHSEL SOSYOLOJİNİN YÖNTEMLERİ ÜZERİNE AÇIKLAMALI KAYNAKÇA **436**

ÖNSÖZ

1979 Ekim'inin fevkalade renkli bir hafta sonunda, yaklaşık bir düzine tarih sosyologu, sosyoloji ortamına uymuş iki toplum tarihçisiyle birlikte Cambridge'de (Mass.) bir araya geldi. Konferansa katılanların öğretmenliğini yapmış birçok tarih sosyologunun –Reinhard Bendix, Barrington Moore, Jr., Charles Tilly ve Immanuel Wallerstein– eserlerinde cisimleşen düşünceler ve yöntemlerle ilgili üç günlük yoğun bir tartışma için toplanmıştık. Tarihsel Toplumsal Çözümlemenin Yöntemleri Konferansı'nın düzenleyicisi olarak ben dahil herkes, bu toplantının başarısı hakkında epeyce kuşku duyuyorduk.

Tebliğler önceden hazırlanıp dağıtılmıştı. Her yazardan, kıdemli bir bilim insanının ortaya attığı sorunların doğası; bu sorunlara yanıt verirken teorik düşüncelerin ve tarihsel kanıtların etkileşime sokulma şekilleri; tarihsel vakaların birbiriyle karşılaştırılmasını nasıl kullandığı; daha genel olarak da her bilim insanının tarihsel soruşturmaları tasarlamak ve ilgili alıcılara iletmek için geliştirmiş olduğu stratejilerle ilgili başlıca eserlerini derinlemesine incelemesi istenmişti. Tebliğler bireylerin bir dizi eseri üzerinde yoğunlaşacak olmalarına karşın, konuları aşırı kişiselleştirmekten kaçınmaları da istenmişti. Amaç ne biyografi, ne de katışıksız entelektüel tarihti; zira bu denemeleri, giderek büyüyen bir genç tarih sosyologları ağı içinde yöntembilimsel düşünmenin gelişmesine yardımcı olmak için ısmarlamıştım. Düşündüğüm, Max Weber, Alexis de Tocqueville ya da Karl Marx gibi çok uzak ya da aziz mertebesine yükseltilmiş olmayan önemli bilim insanlarının araştırma ve yazılarının yetkin, tözsel örneklerinde kullanılan yönetimbilimi yakından incelemek ve karşılaştırmaktı. Elde edeceğimiz ödülün, sadece konferanstan sonra denemeler toplu olarak basıldığında değil, biz katılımcıların devam eden bilimsel çalışmalarımıza, belki daha önemlisi, şu anda tarihsel sosyolojide araştırma yapan ve sayıları giderek artan daha genç sos-

yologlara öğretirken ortaya çıkaracağımız daha büyük özbilinçte belireceğini umuyordum.

Peki, işe yarayacak mıydı? Konferansın arifesinde bu hiç belli değildi. Taslak denemeler, alışılmış karışık bir konferans tebliğleri torbasıydı: bazıları çok güçlüydü, bazıları zayıf ya da konuyla ilgisizdi ve biri (can alıcı bir tebliğ) son anda iptal edilip toptan ortadan kalktı. Daha da can sıkıcı olan tehlikeler de vardı. Konferans katılımcıları kendi öğretmenlerinin adına kavgaya tutuşabilirlermiş gibi görünüyordu. Hepimiz, her oturumun basitçe her bilim insanının bağımsız savlarının değerlendirilmesi etrafında dönüp dönmeyeceğini merak ediyorduk. Gerçekten de, özellikle konuşkan bir katılımcı, geldiği andan itibaren, "tarihsel sosyolojinin hiçbir yöntemi yoktur!" diye tekrarlayıp durdu.

Sonuçta, olası sıkıntıların hepsi bir dereceye kadar gerçekleşti; yine de bir bütün olarak konferans coşkulu ve yoğun bir entelektüel deneyim oldu –en kuşkucu katılımcılar bile sonradan bunu kabul ettiler. Her oturumun tartışmacıları, güzel bir iş yapıp her tebliği eleştirdiler ve tebliğin malzemesini, söz konusu bilim insanının eserinin amaçları, başarıları ve sınırlılıkları hakkında daha geniş noktaları ortaya çıkarmak için kullandılar. Her bilim insanının yaklaşımı ile öteki bilim insanlarının yaklaşımı arasında anlamlı karşılaştırmalar yapıldı. Yöntembilimler gerçekten de açığa kavuştu –"yöntembilim" bir tarafsız teknikler kümesi olarak değil, toplum, tarih ve bilimsel çalışmanın amaçlarıyla ilgili bağımsız sorunların, kanıt kaynaklarının ve daha geniş varsayımların etkileşimi olarak anlaşıldı. Oturum tartışmaları geniş bir alanı kapsıyor ve birbirinin üzerine inşa ediliyordu. Konferanstan sonra, düzeltmeler konusunda yazarlara ayrıntılı tavsiyelerde bulunabildim ve yazarların birçoğu, kolektif tartışmalarda ortaya çıkan içgörülerden hareketle nitelik bakımdan daha iyi denemeler hazırlamak için hızla çalışmaya koyuldular.

Son birkaç yıl süresince, 1979 konferansı ile bu kitabın tamamlanması arasında geçen sürede, tarihsel sosyolojinin yöntemleri üzerine birçok sofistike yorum yazısı çıktı. Arthur Stinchcombe'nin *Theoretical Methods in Social History*'si [Toplumsal Tarihte Kuramsal Yöntemler], Charles Tilly'nin *As Sociology Meets History*'si [Sosyoloji Tarihle Tanışıyor] ve Philip Abrams'ın ölümünden sonra yayımlanan *Historical Sociology*'si [Tarihsel Sosyoloji], tarih yönelimli sosyolojik araştırmada neyin ayrık olduğunu tanımlamaya yardım eder ve teorinin, kanıtların ve karşılaştırma dahil analitik aygıtların kullanılmasıyla ilgili bir dizi konu-

yu tartışmaya açarlar. Dahası, yalnızca 19. yüzyılın klasik yazarlarına kapanmaktan çok, anlamlı ölçüde mevcut araştırma pratiği üzerinde yoğunlaşarak bunu yaparlar. Bu kitabın planını tasarladığım sırada bu güzel eserler çıkmış olsaydı, bu kitaba gerek görmeyebilirdim. Bununla birlikte, şimdi bu kitabın çıkmış olmasından memnunum; zira kitabın bölümleri, tarihsel sosyolojinin günümüzde uygulanan –uygulanabilen– pratiğiyle ilgili henüz hâlâ yeni düşünme literatürüne yeni bakış açıları ekliyor.

Bu derleme, bireylerin çalışmaları etrafında örüldüğü için, her bilim insanının kişisel olarak kendi çalışmasına verdiği ya da vermiş olduğu vizyon ve değerler anlaşılabiliyor. Şimdi bunun ne kadar iyi olduğunu kavrıyorum. Bu tür bilimsel çalışmanın ne kadar ciddi, modern dünyanın ve öncellerinin anlamlı yanlarının şekillenmesini gerçekten anlamak isteyen insanlardan yaşam boyu bir çaba isteyecek kadar cezbedici bir iş olabileceğini bize gösteriyor. Yöntembilimsel tartışmalar çoğunlukla araştırmayı antiseptik, kişisellikten arınmış olarak resmederler; oysa bu, bilimsel çalışmanın her zaman bilenecek baltaları ve izlenecek projeleri olan gerçek insanlar tarafından yapıldığına dair gayet açık ve önemli hakikati gizler.

Kitabın, ikinci bir anlamda da kişisel bir rengi var: Her bölüm, daha kıdemli bir bilim insanının çalışmasını nitelendiren ve değerlendiren bir ya da iki daha genç bilim insanını ortaya çıkarır. (Yaş farklılıkları, elbette, ortalama ve görelidir. Charles Tilly, kendisiyle Dietrich Rueschemeyer'in aynı yaşta olduğuna işaret ederek ve biraz da yakınarak "Dietrich gençlerin çadırına nasıl sızdı?" sorusunu sordu. Dahası, Perry Anderson, kronolojik bakımdan ve kuşak olarak kitaptaki bazı yazarların akranıdır.) Doğal olarak her bölüm, yazarının gündeme getirdiği çalışmanın türü ve bilimsel araştırma özlemlerinden etkilenen ayrı bir bakış açısını cisimleştirir. Farklı yazarlar işin içine girmiş olsaydı, savlar da kesinlikle farklı olurdu ve bu, altını çizmeye değer bir noktayı gösterir: Bu belirli değerlendirmeler, hiçbir anlamda Marc Bloch, Karl Polanyi, S. N. Eisenstadt, Reinhard Bendix, Perry Anderson, E. P. Thompson, Charles Tilly, Immanuel Wallerstein ya da Barrington Moore, Jr.'ın başarılarıyla ilgili değerlendirmeler değildir. Sadece kendileri de tarihsel sosyolojiyle uğraşan insanların sahici, düşünceli tartışmalardır. Bu denemelerin okunması ve karşılaştırılması, tartışılan eserlerle ilgi sabit yargıları değil, bunların yeniden incelenmesini ve her şeyden önce, tarihsel

sosyolojiyi burada incelenen önemli bilim insanlarından her birinin ulaşmış olduğu mükemmellik düzeyinde uygulamak için gösterilecek yeni çabaları esinlemelidir.

Bu kitapta tartışmak için seçilen belirli bilim insanlarıyla ilgili bir açıklama da usuldendir. Bazı okuyucular, Seymour Martin Lipset, Kai Erikson, Gerhard Lenski, Joseph Ben-David, Alvin Gouldner, Robert Bellah, Morris Janowitz, Daniel Bell gibi sosyologların başlıca eserlerinin, bu yazarlara tarihsel sosyolojiyle ilgili bir kitapta yer alma hakkı verebileceğini düşünebilirler. Bazı okuyucular da, disiplini gereği sosyolog olmayanlar dahil edildiyse, neden söz gelimi Fernand Braudel değil de Marc Bloch' un ya da eşit derecede uygun başka bilim insanları değil de Karl Polanyi ve E. P. Thompson'ın tercih edildiğini merak edecektir. Yanıt olarak sadece diyebilirim ki, Eisenstadt, Bendix, Moore, Wallerstein ve Tilly'nin siyaset sosyologu, teorisyen ya da din sosyologu vb olmaktan çok, bu kitapta yer almalarını gerektirecek kadar büyük tarih sosyologları olarak öne çıktıklarını ve otomatik olarak böyle tanımlandıklarını farz ettim ve kısmen bu yüzden onları seçtim. Bunun ötesinde, sosyolog olmayanlar dahil, eserleri diğer bilim insanlarının eserleriyle verimli bir şekilde karşılaştırılabilen ve genç tarih sosyologlarını olumlu yönde etkileyerek kendileri hakkında şevkle yazmaya istekli yetkin yazarlar bulunabilecek sahsiyetleri seçtim. Kısaca, "vazgeçilmez" beşlinin ötesinde, uzunluk nedeniyle dokuz ana bölümden fazla olmaması gereken bir kitaba dahil edilecek dört ek bilim insanının belirlenmesini öne çıkacak iyi yazarların isteğine bıraktım. Sonucun, birçok yönde birbirini tamamlayan bir denemeler kümesi olduğuna inanıyorum. Fakat kapsayıcılık iddiasında bulunmayacağım ya da hangi tarih sosyologunun ve sosyolojik olarak uygun başka hangi tarihsel toplumsal analistin dahil edileceğini ve hangisinin gıyaben atlanacağını kararlaştırmada belli bir keyfilik güdüldüğünü gizlemeye çalışmayacağım.

Buraya dahil edilmek için seçilen bilim insanlarının çalışmalarıyla ilgili dokuz bölüme ek olarak, giriş ve sonuç bölümleri, tarihsel olarak sosyolojiye kök salmış süregelen araştırma geleneğini tartışıyor ve tarihsel kanıt ile teorik düşünceyi birbirini etkiler hale getirmenin alternatif stratejilerini saptıyor. Bu araştırma stratejileri, 1970'lerde ve 1980'lerde tarihsel sosyolojinin anlaşılan altın dönemindeki geniş bir anlamlı sorunlar yelpazesini ele almak için kullanılmaya devam ediliyor. Bu yüzden, *Vision and Method in Historical Sociology* sadece geçmişte başarı-

lanlara değil, enerjik ve büyümekte olan çalışmaların bugününe ve geleceğine de bakıyor. Benzer şekilde, sürmekte olan araştırmaya ve pedagojiye bir yardım olarak, Karşılaştırmalı ve Tarihsel Sosyolojinin Yöntemleri Üzerine Açıklamalı Kaynakça da sunuluyor.

Bu kitabın temelini oluşturan konferansın masrafları, kısmen Cambridge University Press'in bir avansıyla, kısmen Millard Fillmore Fund'un küçük bir bağışıyla ve kısmen de Amerikan Sosyoloji Birliği'nin bir bağışıyla karşılandı. Yazarlar ve ben, desteklerinden ötürü bu fon kaynaklarına kendimizi borçlu hissediyoruz ve Cambridge University Press'in New York bürosunda görevli Susan Allen-Mills'in editöryel yardımını ve sabrını takdirle karşılıyoruz. 1979 konferansının aşağıda anılan katılımcılarının birçok yararlı katkıları oldu: Victoria Bonnell, Walter Goldfrank, Bruce Johnson, Michael Hechter ve Jonathan Wiener. Kitap hazırlandığı sırada, Princeton'daki Institute for Advanced Study'de (İleri Araştırmalar Enstitüsü) bulunanlardan büyük ölçüde yararlandım. 1979 konferansı sırasında Harvard Üniversitesi'nden David Brain bu proje için kütüphane araştırması yaptı; 1982-1983'te Chicago Üniversitesi'nden Elisabeth Clemens kitabın yayıma hazırlanmasında büyük bir beceriyle yardım etti ve Giriş ve Sonuç bölümlerine alınacak temalarla ilgili yararlı önerilerde bulundu. Bill Skocpol hem entelektüel, hem de pratik açıdan sayısız işte yardım etti. Kitabın her bölümünün arkasındaki notlardan önce, teşekkür etmemiz gerèken diğer kişiler de kaydedildi. Sonuç olarak birçok kişi bu projenin tamamlanmasına katkıda bulundu, hepsine minnettarız.

Theda Skocpol
East Windsor, New Jersey ve Chicago, Illinois

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYOLOJİNİN TARİHSEL İMGELEMİ

THEDA SKOCPOL

> Her sosyal bilim –ya da daha iyisi, iyi düşünülmüş her sosyal inceleme– tarihsel bir kavrayış genişliğini ve tarihsel malzemenin tam kullanımını gerektirir.
>
> C. Wright Mills[1]

Temel anlamda sosyoloji, her zaman tarih temelinde ve yönelimindeki bir girişim olmuştur. Bilge yorumcular, bütün modern sosyal bilimlerin, özellikle de sosyolojinin, esasında, Avrupa'daki kapitalist ticarileşmenin ve sanayileşmenin eşi görülmemiş sonuçlarıyla ve kökleriyle boğuşma çabaları olduğuna tekrar tekrar işaret etmişlerdir. Öteki uygarlıklarla karşılaştırıldığında Avrupa, başka kesimleriyle karşılaştırıldığında Avrupa'nın bazı kesimleri neden daha dinamikti? Toplumsal eşitsizlikler, siyasal çatışmalar, moral değerler ve insan yaşamları ekonomideki eşi görülmemiş değişikliklerden nasıl etkilendi? Sanayileşmekte olan kapitalist toplumlar parçalanacak mıydı, yoksa kendi üyeleri için yeni dayamşma ve tatmin biçimleri mi üreteceklerdi? Avrupa'daki genişlemenin etkisi altında dünyanın geri kalan kısmında değişiklikler nasıl bir yol izleyecekti? Modern sosyolojinin kurucuları olarak görülen kişilerin başlıca eserleri, özellikle Karl Marx, Alexis de Tocqueville, Emile Durkheim ve Max Weber'in eserleri bu tür sorularla boğuştular.[2] Hep-

1 C. W. Mills, *The Sociological Imagination* (New York: Oxford University Press, 1959), s. 145.

2 Bkz. Anthony Giddens, *Capitalism and Modern Social Theory* (Cambridge, U. K., ve New York: Cambridge University Press, 1971); Philip Abrams, *Historical Sociology* (Ithaca, N. Y., Cornell University Press, 1982), bölüm 1-4; Robert Nisbet, *The Sociological Tradition* (New York: Basic Books, 1966); Gianfranco Poggi, *Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx, and Durkheim* (Stanford, Calif: Stanford University Press, 1971); Neil J. Smelser ve R. Stephen Warner, *Sociological Theory: Historical and Formal* (Morristown, N. J.: General Learning Press, 1976), böl. 1.

si, toplumsal yapıların ve toplumsal değişimin hakiki tarihsel çözümlemesinde şöyle ya da böyle kullanılmasını amaçladıkları kavramlar ve açıklamalar önerdiler.

Hakiki tarihsel sosyolojik incelemeler, aşağıdaki karakteristiklerin hepsine ya da bazılarına sahiptirler. En temel olarak, zamana ve mekâna somut bir şekilde yerleşmiş olduğu anlaşılan toplumsal yapılar ya da süreçlerlerle ilgili sorular sorarlar. İkincisi, süreçleri zaman içinde ele aldıkları gibi, sonuçların nedenlerini açıklamada zamansal ardışıklığı da ciddiye alırlar. Üçüncüsü, pek çok tarihsel çözümleme, bireysel yaşamlarda ve toplumsal dönüşümlerde niyet edilen ve edilmeyen sonuçların açığa çıkmasından anlam çıkarmak için, önemli eylemlerin ve yapısal bağlamların etkileşimine dikkat eder. Son olarak, tarihsel sosyolojik incelemeler, özgül türden toplumsal yapıların ve değişim kalıplarının tikel ve değişik özelliklerini aydınlatırlar. Zamansal süreçlerin ve bağlamların yanı sıra, toplumsal ve kültürel farklılıklar da tarihsel yönelimli sosyologların asli ilgi alanıdır. Dünyanın geçmişi onlara bir-biçimli bir gelişme öyküsü ya da standartlaşmış bir ardışıklıklar kümesi olarak görünmez. Aksine grupların ya da örgütlenmelerin geçmişte değişik yollar tercih etmiş olduklarını ya da bu yollara kaza eseri girdiklerini kabul ederler. Daha önceki "tercihler" ise, yeri geldiğinde önceden belirlenen bir sonuca yönelmeksizin, daha sonraki değişimlere hem alternatif olanaklar açarlar, hem de bu olanakları sınırlarlar.

Kuşkusuz, sosyolojinin kurucularından bazıları, tarihsel olayların tikel ardışıklıklarını açıklama üzerinde diğerlerinden daha çok durmuşlardır. Bazı kurucular ya da onların izleyicileri de, tarih ötesi genellemeler ve teleolojik şemalar biçimlendirmeye diğerlerinden daha kolay yönelmiştir. Bu yüzden, doğrusunu söylemek gerekirse, Tocqueville ve Weber –ve mevcut olaylarla ilgili denemelerinde Marx– sıraladığım anlamlarda Durkheim'dan ya da daha felsefi yazılarında Marx'tan daha fazla "tarihsel"diler. Yine de kuruculardan her biri, kendi çağının temel değişimlerinden ve karşıtlıklarından anlam çıkarmaya o kadar bağlıydı ki, en azından sözü edilen temel ölçütlerin bazılarına göre tarihsel yönelimli bir toplum analizcisiydi.[3] Ku-

3 Durkheim, çoğunlukla tarihselliğin dışında sayılan bir kurucudur; fakat bkz. Robert Bellah, "Durkheim and History," *American Sociological Review* 24 (4) (1959), s. 447-461. Tarihsel yönelimli analizciler olarak öteki kurucularla ilgili tartışmalar için bkz. özellikle Melvin Richter, "Comparative Political Analysis in Montesquieu and De

ruculardan hiçbiri kendini tamamen kendi başına bir evrensel evrim felsefesine, biçimsel bir kavramlaştırmaya ya da teorik soyutlamaya vermedi. Her biri kendini modern Avrupa'nın toplumsal yapılarını ve değişim süreçlerini tekrar tekrar bir yere oturtmaya ve açıklamaya adadı.

Tarihsel Sosyolojinin Kısmi Gölgelenmesi

Sosyoloji, kökleri kurucuların eserlerinde olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı'ndan sonra akademik bir disiplin olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde tam anlamıyla kurumlaştığında, tarihsel yönelimi ve duyarlıkları kısmen gölgede kalmıştı. Robert Bellah, Reinhard Bendix ve Seymour Martin Lipset gibi önemli bilim insanları doğrudan kurucuların geleneğinde tarihsel çalışma yapmaya devam ettiler;[4] fakat en itibarlı teorik ve ampirik paradigmalar gelenekten koptu. C. Wright Mills, 1950'lerin Amerikan sosyolojisindeki yerleşik eğilimlerden tamamen ayrıldığı *The Sociological Imagination*'da, "büyük teori" ve "soyut ampirisizm"in karşı tarihsiciliğinin yasını tutuyordu.[5] Mills, sosyal sorunlar üzerinde yapılan niteliksel soruşturmaların zaman ve yapı bağlamlarına aynı derecede kayıtsız kalabileceğine işaret etmişti, ancak ampirisist

---

Tocqueville," *Comparative Politics* 1 (1969), s. 129-160; Neil Smelser, "Alexis de Tocqueville as Comparative Analyst," *Comparative Methods in Sociology* içinde, ed. Ivan Allier (Berkeley: University of California Press, 1971), s. 19-48; R. Stephen Warner, "The Methodology of Marx's Comparative Analysis of Modes of Production", "*Comparative Methods* içinde, ed. I. Vallier, s. 49-74; Leonard Krieger, "The Uses of Marx for History," *Political Science Quarterly* 75 (1960), s. 355-378; E. J. Hobsbawm, "Karl Marx's Contribution to Historiography," *Ideology in Social Science: Readings in Critical Social Theory* içinde, ed. Robin Blackburn (New York: Vintage Books, 1973), s. 265-283; Reinhard Bendix, *Max Weber: An Intellectual Portrait* (Garden City, N. Y.: Doubleday Anchor, 1960); Gunther Roth, "Max Weber's Comparative Approach and Historical Typology," *Comparative Methods* içinde, ed. I. Vallier, s. 75-96; David Zaret, "From Weber to Parsons and Schutz: The Eclipse of History in Modern Social Theory," *American Journal of Sociology* 85 (5) (1980), s. 1180-1201.

4 Bkz. Robert N. Bellah, Tokugawa Religion: *The Values of Pre-Industrial Japan* (Boston: Beacon Press, 1970; orij. 1957); Reinhard Bendix, *Work and Authority in Industry* (Berkeley: University of California Press, 1974; orij. 1956); Seymour Martin Lipset, *Agrarian Socialism* (Berkeley: University of California Press, 1950).

5 Mills, *Sociological Imagination,* böl. 2 ve 3.

karşı tarihsicilik Mills'in anlatımında özgül toplumsal kalıpların niceliksel incelenmeleriyle örnekleniyordu; bu toplumsal kalıplarda o andaki ABD gerçeklikleri, adeta safça kendi bağlamları dışına çıkarılarak insanın bütün toplumsal yaşamının yerine geçiriliyordu. Mills'in kendi dönemindeki sosyoloji pratiğinin karşıt, fakat tamamlayıcı ucunda ise büyük teorinin karşı tarihsiciliği, Mills'e göre, Talcott Parsons'ın 1951'de yayımlanan *The Social System*'inda zirvesine çıkıyordu.[6] Bu prestijli çalışma, zamana ve mekâna aldırmaksızın toplumsal yaşamın bütün yanlarının aynı evrensel teorik terimlerle sınıflandırılıp sözde açıklanabildiği bir soyut kategoriler ağım öne çıkarmıştı.

The Social System toplumsal değişim görüngülerine ancak geçerken değinen, toplumun denge durumlarını açıklamaya adanmış görkemli bir teorik yapı geliştirdi. Yine de Parsons'ın kendisi toplumsal dönüşüm konularına doğrudan girişmeyecek kadar büyük bir teorisyendi, bir dünya görüşü ve bir bilimsel çalışma yaklaşımı olarak yapısal işlevselcilik ise yine aynı konuya girişmeyecek kadar iddialıydı. 1950'lerin sonunda ve 1960'larda evrimci "gelişme" ve "modernleşme" teorileri mantar gibi çoğaldı; hepsi de bütün toplum tiplerini sınıflayıp düzenlemenin ve geleneksel toplumsal düzenlerden modern toplumsal düzenlere dönüşümleri açıklamanın ana anahtarı olarak "toplumsal farklılaşma"yı ele alıyordu.[7] Birleşik Devletler'in II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası hegemonyası ve Birleşik Devletler ile Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş çekişmesi dikkate alındığında, modernleşme olarak toplumsal değişim teorilerinin, normal gelişen bütün ulusların er geç girecekleri standartlaşmış değişim çizgilerini anlatmaları herhalde şaşırtıcı değildi. Bütün uluslar zaman içinde, Birleşik Devletler'in

6 Talcott Parsons, *The Social System* (Glencoe, III. Free Press, 1951).

7 Başlıca örnekler için bkz. Neil J. Smelser, "Mechanisms of Change and Adjustment to Change," *Industrialization and Society* içinde, ed. Bert F. Hoselitz ve Wilbert E. Moore (Lahey, Mouton, 1963), s. 32-54; Marion J. Levy, Jr., *Modernization and the Structure of Societies* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1966); Talcott Parsons, "Evolutionary Universals," *American Sociological Review* 29 (1964), s. 339-357; Talcott Parsons, *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives* (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1966); Karl W. Deutsch, "Social Mobilization and Political Development," *American Political Science Review* 55 (1964), s. 493-514; Gabriel A. Almond, "A Developmental Approach to Political Systems," *World Politics* 16 (1965), s. 183-214; Gabriel A. Almond ve G. Bingham Powell, Jr., *Comparative Politics: A Developmental Approach* (Boston: Little, Brown, 1966).

1950'lerde ve 1960'ların başında algılanan durumuna benzeyeceklerdi: ekonomik bakımdan genişleyen ve yenilikçi, yüksek eğitimli ve başarı yönelimli, siyasal bakımdan çoğulcu ve pragmatik olarak ideolojik olmayan.

Bu arada Sovyetler Birliği'nde, Marksist büyük teorinin Stalinist okumaları, bu evrimci şemanın çarpık bir aynadaki imgesini zaten yerleştirmişti. Modernleşmenin Sovyet versiyonunda, ekonomik ilerleme bütün ulusları kaçınılmaz olarak sabit aşamalardan geçiriyordu.[8] Her bir aşama, kendine özgü teknolojik düzeyiyle ve bununla bağlantılı sınıf egemenliği ve sınıf çatışmasıyla bir üretim tarzıydı. Uluslar sınıfsız bir "sosyalist" düzene doğru ardışık aşamalardan geçecek ve eninde sonunda çatışmasız bir "komünist" ütopyaya ulaşacaktı.

Niçinini ve nasılını ayrıntılı tartışmanın yeri burası değil. Yine de, 1950'ler ile 1960'lar arasında, yapısal işlevselciliğin hem statik, hem gelişmeci versiyonlarındaki örtük dünya görüşleri, Birleşik Devletler'in içindeki ve bütün yeryüzündeki siyasal çatışmaların yankılarıyla biraz anlamsız hale geldiler. Ekonomik-determinist ve doğrusal evrimci Marksizm okumaları da pek çok Batılı entelektüel için çekiciliğini yitirdi. Ne var ki, bu arada Marksist düşüncelerin sınıf bilincini, tarihsel süreci ve değişik kültürel ve siyasal yapıların rolünü vurgulayan farklı versiyonları, sosyal bilimlerdeki ortodoks akımları eleştirmenin yollarını arayan daha genç bilim insanlarına çekici gelmeye başladı. Tarihsel yönelimli Batılı Marksist teorisyen Antonio Gramsci muazzam bir popülerlik kazanmakla kalmadı, Marx'ın kendi yazıları da, bilinç ve siyasal mücadele konularını ele almak üzere, kaynakların aslını anlamak için seçici bir şekilde yeniden incelendi.[9]

---

8 Sovyet "modernleşme" teorisinin ortodoks bir ifadesi için bkz. Joseph Stalin, *Dialectical and Historical Materialism* (New York: International Publishers, 1940); daha önceki bir habercisi için bkz. Nikolai Bukharin, *Historical Materialism* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1969; orij. 1921).

9 Perry Anderson'ın *Considerations on Western Marxism*'i (Londra: New Left Books, 1976), 20. yüzyılda Batılı Marksist teorilerin gelişimini tartışır. En popüler Batılı Marksist metinlerden biri için bkz. Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, çev. Quentin Hoare ve Geoffrey N. Smith (New York: International Publishers, 1971). Genç sosyologlar arasında Marksist düşüncelerin canlanması üzerine bkz. Michael Burawoy, "Introduction: The Resurgence of Marxism in American Sociology," *American Journal of Sociology*'nin 88. sayısının eki, *Marxist Inquiries: Studies of Labor, Class, and States*, ed. Michael Burawoy ve Theda Skocpol (Chicago: University of Chicago Press, 1982) içinde, s. 1-30.

Aynı dönemde, Alexis de Tocqueville'in ve (özellikle) Max Weber'in düşünceleri de toplumsal değişim ve karşılaştırmalı toplumsal yapılar araştırmacıları için yeni bir ilgi uyandırdı. İnsanlar, sosyokültürel çeşitlilik, zamansal süreç, somut olaylar ve önemli eylemler ile yapısal belirleyicilerin diyalektiği gibi konuları makro-sosyolojik açıklamalara ve araştırmaya yeniden sokmalarına en iyi yardım edebilecek çalışmalara ya da klasik sosyologları okumaya yöneldiler. Bu amaçlar için Max Weber'in yöntembilimsel düşünceleri ve tarihsel çalışmaları özellikle uygundu; bu nedenle, 1982 ve 1983'te Amerikan Sosyoloji Birliği'nin Karşılaştırmalı ve Tarihsel Sosyoloji'yi geliştirmeye adanmış yeni bir seksiyonunu kuran küçük bir sosyologlar grubunun, ilk çabasını Max Weber'in bilimsel çalışmalarındaki temaları yeniden değerlendirmeye adamış olması fazla şaşırtıcı değildir.

İşin Özü Klasiklerin Dirilişi midir?

Weber'in yeniden değerlendirilmesi, çağdaş sosyolojide tarihsel yönelimli teorileştirmeye ve araştırmaya artan ilginin özü idiyse, bu ilgi basitçe bir entelektüel canlanma olarak ele alınabilirdi. Weber'in tarihsel yazılarına yeniden ilgi duyulması sırasında, Weber'in düşünceleriyle ilgili anlayışımız da Parsons'ın etkilerinden uzaklaşıyordu ki bu, özünde Anthony Giddens ve Randall Collins'in anlamlı çabalar sarf ettikleri türden bir projeydi.[10] Demek ki, makro-sosyolojik açıklama asasını Durkheim ve Parsons'dan devralırken, bazı bekleyen neo-Marksistlerin kollarını da boş bırakan Weberci bir tarihsel yorum çağından söz edebiliriz. Başka da laf edilemez.

Sosyolojide tarihsel çalışmaya duyulan yaygın ilgiyi böyle anlamayı savunan yetenekli yorumcular vardır.[11] Başkaları da, tarihsel sosyolojinin Weberci mirasla bu özdeşleştirilmesine alternatif ya da tamamlayıcı olarak, Durkheimci ya da Marxçı tarihsel sosyolojiler inşa ederek yanıt

---

10 Bkz. Giddens, *Capitalism and Modern Social Theory;* Randall Collins, "Weber's Last Theory of Capitalism: A Systematization," *American Sociological Review* 45 (6) (1980), s. 925-942; Randall Collins, *Conflict Sociology: Toward an Explanatory Science* (New York: Academic Press, 1975).

11 Bkz. özellikle Charles Ragin ve David Zaret, "Theory and Method in Comparative Research: Two Strategies," *Social Forces* 61 (3) (1983), s. 731-754. Bu kitabın sonuç bölümünde Ragin ve Zaret'in tutumunu daha ayrıntılı tartışıyorum.

verecekti.[12] Bana göre, tarihsel sosyoloji, büyük ölçekli yapıların ve temel değişim süreçlerinin doğasını ve etkilerini anlamaya adanmış sürekli, hep yenilenen bir araştırma geleneği olarak daha iyi anlaşılır. Burada itici güç, klasik teorik paradigmalar değil, tarihsel temelli sorulara yanıt verme arzusudur. Kuşkusuz, tarihsel temelli, makroskopik sorular sormayan ya da bu sorulara yanıt aramayan sosyologlar her zaman olmuştur ve olacaktır. Hiç kimsenin yapısal ve tarihsel bağlamları göz ardı etmeye gücü yetmese de, bütün sosyologların kapitalizmin ve ulus-devletlerin kökeni ve gelişimi; ideolojilerin ve dinlerin yayılması; devrimlerin nedenleri ve sonuçları; sürmekte olan ekonomik ve jeopolitik dönüşümlerin, cemaatlerin, grupların ve çeşitli tipte örgütlenmelerin kaderiyle ilişkisi gibi konuları doğrudan soruşturması gerekmez. Dahası, makroskopik sorunlara ilgi gösteren birçok bilim insanının bu sorunları tarih karşıtı tarzda ele almaya kalkıştıkları anlar da kesinlikle olmuştur. Her şeyi kapsayan bir toplum teorisi olarak Parsonscu yapısal işlevselciliğin kısa süren güvenilirliği, böylesi anlardan biriydi.

Fakat modern toplumsal yaşamın gerçeklikleri cemaatlere, dinlere, uluslara ve bir bütün olarak dünyada sürmekte olan çatışmalara o kadar temelden kök salmıştır ki, sosyologlar, toplumsal yapıların çeşitliliğini, çağın değişim sınırlılıklarını ve alternatif değişim olasılıklarını, yapısal bağlamlar ile grup deneyimlerinin kesiştiği noktaları ve olayların zamanla açığa çıkışını aydınlatan yeni teoriler ve yorumlar geliştirmeye ara vermediler, vermek de istemeyeceklerdir. Gerçekten de, bir bütün olarak dünya için, –ekonomik gelişmenin ve jeopolitik çatışmanın daha önceki evrelerindeki liderler ve galipler için, ve yanı sıra çevresel ve yeni sanayileşmekte olan uluslar için– mevcut eğilimlerin ve ilişkilerin gelecekte sürüp sürmeyeceğinin belirsiz olduğu dönemlerde, sosyolojide

12 Robert Bellah ve onunla birlikte çalışanlar, fiilen bir tür Durkheimcı tarihsel sosyolojiyi izliyorlar ve Jeffrey Alexander'ın *Theoretical Logic in Sociology*'si, 4 cilt (Berkeley: University of California Press, 1982-1984), bu türden başka bir girişimin temelini atıyor olabilir. Marxçı tarihsel sosyolojiler, diğerlerinin yanı sıra şu kişilerce savunulmuştur: Eric J. Hobsbawm, "From Social History to History of Society," *Historical Studies Today*, Daedalus 100 (1971), s. 20-45; Gareth Stedman Jones, "From Historical Sociology to Theoretical History," *British Journal of Sociology* 27(3) (1976), s. 295-304. Bazıları, Charles Tilly ve arkadaşlarını Marksçı tarihsel sosyolojinin belirli bir türünün uygulayıcıları sayabilirler.

tarihsel yönelimli çözümlemelerin özellikle çekici olması kaçınılmazdır. Geniş kapsamlı olarak tasarlanan tarihsel çözümlemeler, geçmiş kalıpların ve yörüngelerin bugünkü tercihler bakımından uygun olup olmayacağını anlamamıza olanak verirler. Bu yüzden yetkin tarihsel sosyoloji, gerçek yaşamın konularını "politikaya uygunluk"la övünen ve dar ampirisist incelemelere odaklanan sosyolojiden daha anlamlı bir şekilde dile getirebilir.[13]

Tarihsel Sosyolojide Araştırma Gündemleri

Weber'in, Marx'ın, Tocqueville'in, Durkheim'ın ve diğerlerinin klasik soru ve yanıtları, tarihsel sosyolojide yaşamaya doğal olarak devam ediyorlar. Çünkü kurucuların kendi zamanları ve daha önceki zamanlar hakkında sordukları önemli sorulara verdikleri yanıtlar her zaman doğru, ya da tam olmayabiliyor. Ve çünkü, kurucuların düşünceleri, birçok sosyolojik teorileştirme için verimli ölçü olarak iş görmeye devam ediyor. Yine de kurucuların ruhunun olmasa bile kelimelerinin ötesinde, sosyologların toplumsal yapıları ve dönüşümleri kendi zaman ve mekânlarının elverişli açılarından anlamak için yeni sorunları ve düşünceleri eş bir vizyon ve iradeyle ele alıyor olmaları, tarihsel sosyolojinin 20. yüzyılda da, bugün de canlılığının sürdüğünün işaretidir.

Çalışmaları ve başlıca projeleri bu kitaptaki bölümlerin konusunu oluşturan dokuz bilim insanının tümü, kurucularla aynı alan üzerinde faaliyet yürütür. Marc Bloch'un *Feudal Society*'si [Feodal Toplum] ve *French Rural History*'sinden [Fransa Kırsal Tarihi] Barrington Moore'un *Social Origins of Dictatorship and Democracy*'sine [Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri] ve Karl Polanyi'nin *The Great Transformation*'ından [Büyük Dönüşüm] Immanuel Wallerstein'ın *The Modern World System*'ına [Modern Dünya Sistemi] kadar, burada tartışılan bilim insanlarının başlıca eserlerinin pek çoğu, Avrupa'nın özgün kapitalist ve demokratik devrimlerinin öncellerini, doğa-

13 Örneğin, Charles Sabel'ın 19. yüzyıldan bugüne kadarki sınai ilişkiler tarihsel sosyolojisi, şu anda Birleşik Devletler dahil ileri kapitalist demokrasiler için canlı bir alternatif politika olasılığı duygusu verir. Bkz. Charles Sabel, *Work and Politics: The Division of Labor in Industry* (Cambridge, U. K. ve New York: Cambridge University Press, 1982) ve Michael Piore ve Charles Sabel, *The Second Industrial Divide* (New York: Basic Books).

larını ve sonuçlarını araştırır.[14] Bununla birlikte, ele alınan özgül sorunlar çoğunlukla kurucuların ele aldıklarından farklıdır ve kuşkusuz yeni yanıtlar sunulur.

Denilebilir ki, İngiliz sanayileşmesi, Fransız Devrimi ve Alman bürokratikleşmesi, kurucuları meşgul eden olaylar ve süreçlerdi. Kurucuların temel ortak kaygısı, kapitalist endüstriyalizmin ve demokrasinin ayrıklığını ve dinamiklerini öteki toplumsal yaşam düzenleriyle karşıtlık içinde kavramsallaştırmaktı. Burada incelenen bilim insanlarından Reinhard Bendix, Perry Anderson, E. P. Thompson ve Charles Tilly hem sorularını, hem yanıtlarını neredeyse bütünüyle klasik gündemden alırlar. Bendix ile Anderson, Weber'in siyasal rejimlerin dönüşümü ve bürokratikleşmeyle ilgili savlarına dayanırlar. Thompson, İngiltere'de işçi sınıfının oluşumu ve sanayileşmeyle ilgili en kusursuz Marksçı düşünceleri yeniden işler. Tilly, Durkheim'ın ve Marx'ın Avrupa devrimlerine eşlik eden değişik grup çatışması biçimlerine, devlet oluşumuna ve kapitalist gelişmeye getirdikleri açıklamalar arasındaki gerilimleri derinlemesine yoklar. Öyle de olsa, bu çağdaş tarih sosyologlarından her biri, bir yandan da klasik savların yeni karışımlarını sunar ya da onlara yeni ezgiler katar. Her biri, teoriler ile tarihsel olgular arasında dolayım kurmak için kendi farklı yöntemini kullanır.

Bu dörtlünün dışında, 20. yüzyıl bilim insanları soru sorarken ve savlarını belirlerken yeni çığırlar açarlar. Karl Polanyi'nin *The Great Transformation*'ı, sadece kapitalist piyasa toplumunun İngiltere'de yerleşmesini değil, 20. yüzyılın başından ortalarına kadar piyasa düzeninin ulusal ve uluslararası krizlerini de ele alır. Marc Bloch'un tarihsel gündemi, açıklanmaya değer Avrupa ve Fransız feodal kalıpları üzerinde yoğunlaşır. S. N. Eisenstadt, Immanuel Wallerstein ve Barrington Moore, Jr., üç farklı biçimde, Batılı olmayan örnekleri Batı tarihiyle birlikte aynı kavramsal terimlerin içine sokmaya ve açıklamaya çalışırlar. Eisenstadt'ın en önemli kitabı *The Political Systems of Empires* [İmparatorlukların Siyasi Sistemleri] bütün dünya tarihindeki tarihsel bürokratik imparatorlukların ortaya çıkışlarını ve uzun vadedeki kaderlerini çözümler. Wallerstein kapitalist dünya ekonomisinin kökenini, yapısını, tarihini ve

---

14 Sözünü ettiğim kitapların tam künyeleri, her yazarla ilgili bölümlerin notlarında ve kaynakçalarında veriliyor.

gelecekte tasarlanan yok oluşunu araştırır. Moore tarım devletlerinin modern dünyaya alternatif geçiş yollarının ahlaki önemini ve kalıplarını derinlemesine inceler. Bu büyük konular Eisenstadt'ı, Wallerstein'ı ve Moore'u, Marx'ın ve (hatta) Weber'in Batı'nın özgül dinamizmiyle ilgili savlarına karşılaştırmalar yoluyla geçerlilik kazandırmak için esas olarak Batılı-olmayanı kullanma stratejilerinin epeyce ötesine iter.

Sonraki bölümler, dokuz bilim insanının araştırdığı belirli sorunları ele alır; zira onların savları ve yöntemleri, sordukları sorulardan ve onları bu soruları sormaya götüren bireysel nedenlerden ayrı anlaşılamaz. Bu nedenle yazarlar, sadece kendi bakış açılarıyla yazdıkları için değil, daha temel olarak her önemli tarih sosyologu kendi özgül, yaşam boyu sürecek araştırma gündemini oluşturup farklı bir sorun kümesiyle ilgilendiği (ve ilgilenmiş olduğu) için de konuları farklı biçimlerde derinliğine incelerler. Yine de bu bilim insanlarının paylaştığı özgül nitelikler ve araştırmalarında ve yazılarında karşı karşıya kaldıkları benzer teorik ve yöntembilimsel zorluklar hakkında bir fikir veren bazı önemli ortak temalar da ortaya çıkar.

Büyük Düşünmek İçin Elverişli Konumlar

20. yüzyılda Batı sosyal bilimleri üniversitelerde ve meslek birliklerinde merkezileşti. Kendilerinin de dediği gibi, hem araştırma, hem öğretim, uzmanlaşmış bir disiplinler yelpazesi biçiminde kurumlaştı ve çoğunlukla disiplinlerin içindeki çok dar ya da teknik olarak akademik olan kompartmanlarda odaklandı. Öyle de olsa, burada incelenen dokuz kişiden her birinin uzmanlık dışı önemli eserleri, akademik sosyal bilim kurumlarında takdir görmüştür. Meslek birlikleri en yüksek ödüllerini Bendix'in, Eisenstadt'ın, Anderson'm, Wallerstein'ın ve Moore'un kitaplarına verdiler ve hem lisans, hem lisansüstü okuma listeleri, Bloch'un *Feudal Society*'sine, Polanyi'nin *The Great Transformation*'ına, Eisenstadt'ın *The Political Systems of Empires*'ına, Bendix'in *Work and Authority in Industry*'sine [Sanayide İş ve Otorite], Anderson'ın *Lineages of the Absolutist State*'ine [Mutlakıyetçi Devletin Soyu], Thompson'ın *The Making of the English Working Class*'ına [İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu], Tilly'nin *The Vendée*'sine ve birçok teorik ya da niceliksel makalelerine, Moore'un *Social Origins of Dictatorship and Democracy*'sine tekrar tekrar yer verdiler.

Dahası, bu bilim insanlarından birçoğu akademilerde büyük kurumsal nüfuz elde etmeye çalıştılar ve ettiler: Bloch uluslararası itibara sahip Fransız *Annales* okulunun kurulmasına yardım etti ve Fransa'nın akademik yaşamında en çok imrenilen ödülü, Paris'te profesörlük kürsüsü ödülünü aldı. Eisenstadt Hebrew Üniversitesi'nde Germanik araştırmalarına hâkim, Batı dünyasının en itibarlı üniversitelerinde konuk profesörlük yapıyor, nefes kesici geniş ilgi alanlarıyla bağlantılı her önemli uluslararası konferansa katılıyor. California Üniversitesi'nde profesör olan Bendix, saygın sosyologlar, siyaset bilimciler ve tarihçiler tarafından onurlandırılıyor ve Amerikan Sosyoloji Birliği'nin başkanlığına seçilecek kadar mesleki bir ün kazandı. Tilly'ye yıllarca büyük miktarda araştırma fonları verildi, Michigan Üniversitesi'nde önemli bir araştırma merkezi kurdu ve üç ya da dört disiplinde mesleğin koruyuculuğunu yapıyor. Wallerstein, Eisenstadt'ınkine eş bir uluslararası itibara sahiptir ve Binghamton'daki New York Eyalet Üniversitesi'nde bir araştırma merkezi ve dergiyle, Birleşik Devletler'in her tarafına yayılmış üniversite birimlerinde yıllık konferanslarla ve Amerikan Sosyoloji Birliği'nin yıllık toplantılarının birçok oturumunu kontrol eden bir seksiyonuyla kendi dünya-sistemi perspektifini oturtmayı başardı.

Ana akım akademik ve mesleki başarıları gösteren bu kanıtlara rağmen, dokuz bilim insanımızın her biri bir anlamda marjinal olmuş ve ortodoks akademik çalışma tarzlarına karşı çıkmıştır. Marjinallikleri ya da muhaliflikleri, hem neden, hem sonuç olarak, pek çok sosyal bilimcinin düşlediğinden daha büyük sorular sorma yetenekleriyle bağlantılıydı. Büyük sorular sormak, onları, genel teorileştirme, totalleştirme ya da karşılaştırmalı tarihsel çözümleme ile bağlam ayrıntılarına ve zaman süreçlerine duyarlılığı çeşitli biçimlerde harmanlamaya yöneltti; bilimsel başarılarını bu kadar çekici kılan da budur.

Bilim dünyasının ana akımlarına sahiden muhalif bir marjinallik ve büyük sorular sorup yanıtların peşinde koşmanın ortodoks olmayan yollarını bulma arasındaki bağlantı, en çok, aynı zamanda siyasal olarak solcu da olan bilim insanlarında belirgindir; sonraki bölümde bu en açık biçimde aydınlatılıyor. Perry Anderson, E. P. Thompson ve Immanuel Wallerstein, yerleşik herhangi bir komünist ya da sosyalist partiyle sürekli bütünleşmemiş olmalarına karşın, şu ya da bu türden sadık sosyalistlerdir, Karl Polanyi geçmişte öyleydi. Bloch'a ve Somers'a göre

Polanyi, "bir ömrün bütün temalarını bir araya toplayan kitap" olan *The Great Transformation*'ı, "II. Dünya Savaşı sonrası dünyanın şeklini etkilemek için ... bilinçli bir müdahale" olarak yazdı.[15] Polanyi bu başyapıtı, ekonomik antropolojide daha uzmanlaşmış bir akademik mevki elde etmeden önce tamamlamıştı.

Anderson hiçbir anlamda düzenli bir akademik kariyer peşinde koşmadı. Benim ve Fulbrook'un vurguladığımız gibi, tarihsel sosyolojide "totalleştirici" soruları ve yanıtlarını, Britanya'daki devrimci sosyalist entelektüel yaşama *New Left Review* aracılığıyla yeniden yön verme çabalarıyla birlikte formüle etti. Benzer şekilde, Kay Timberger'in belirttiği gibi, E. P. Thompson bir üniversiteden mezun olarak tarihçi olmadı. Bütün önemli bilimsel projelerini düzenli bir kariyerin seyri içinde değil, yetişkin işçilerin eğitimine katılarak ve Komünist Parti'den kopup İngiliz Yeni Solu'na katılımın izlediği ve nükleer silahsızlanma hareketlerine geri dönüşle sonuçlanan 1946-1956 Komünist Tarihçiler Grubu aracılığıyla tasarladı. Genel olarak bu yörünge Thompson'a, yoğun bir şekilde hissedilen, siyasal bakımdan uygun konuları, polemik tadıyla ve dar akademik geleneklere meydan okuyan bir umursamazlıkla izleme özgürlüğünü tanıdı. *The Making of the English Working Class* hem büyük tasarımıyla, hem ayrıntılı savlarıyla bu özgürlüğü yansıtır.

Polanyi, Anderson ve Thompson'dan farklı olarak Immanuel Wallerstein akademik bir kariyer sürdürdü; bu yüzden, onun durumu, belki de, solcular arasındaki marjinalliği en iyi gösteren öyküdür. Ragin ile Chirot, Wallerstein'in kapitalizmin modern dünya sistemini kavramsallaştırıp incelemesindeki niyetinin temelde siyasal olduğunu savunurlar. Wallerstein'ın moderleşme teorisinden ve ampirisizmden adım adım uzaklaşıp, dünya sistemi perspektifinde cisimleşen daha holistik ve tarihsel yaklaşıma doğru hareketinin büyüleyici öyküsünü anlatırlar. Wallerstein, doktora tezi ve ilk kitapları için, sömürgecilikten kurtulan Afrika uluslarının ilk umutlarını ve sonra çektikleri eziyeti inceledi; ardından, 1960'ların Amerikan öğrenci ayaklanmasının en yoğun kimi çatışmalarına katıldı. Aynı zamanda, Columbia üniversitesinin sadık yüksek lisans öğrencisi rolünü bırakıp, Yeni Solcu öğrencilere aşırı sempati du-

---

15 Block ve Somers'ın yazdığı Polanyi ile ilgili bölümden yapılan alıntılar için, diğer bölünüler için de, künye belirtmeye gerek görmüyorum.

yan (Columbia'nın yerleşik bakış açısına göre) genç bir yardımcı profesör konumuna geçti. Tam da dünya sistemi vizyonuna ulaşıp başlıca tarihsel projelerini başlattığı ve "Üçüncü Dünya'nın devrimci ideolojilerinin arkasında yatan dünya tarihi vizyonunun akademik sözcüsü ve geliştiricisi olma görevine soyundu"ğu entelektüel aşamada, Wallerstein'ın Columbia'daki üniversite yaşamı "giderek daha fazla tatsızlaşma"ya başladı ve oradaki görevini bıraktı. 1975'ten itibaren, Wallerstein'ın siyasal olarak solcu büyük düşüncesi ile akademik ve mesleki yaşamın en ortodoks merkezleri karşısında marjinal olması arasındaki belki de kaçınılmaz ilişki, Binghamton'daki Braudel Merkezi'nde ve Amerikan Sosyoloji Derneği'nin Dünya Sisteminin Siyasal İktisadi Seksiyonu'nda inşa ettiği yarı-çevresel imparatorluğuyla açıkça ifade edilmiştir.

Bilimsel çalışmayı açıkça solcu siyasetle birleştiren bilim insanlarından ayrılıp, akademi dışı uğraşları (Bloch'un Fransız direniş hareketindeki çalışmasını düşünün) kendi yerleşmiş ulusal akademik kurumları için kabul edilebilir biçimler almış olan bilim insanlarına döndüğümüzde, akademik ortodoks düşüncelerden ne kadar uzaklaşıldığı konusu, birçok yönden daha da ilginçtir. Meşru ulusal olağanüstü durumlarda hükümet hizmetine girmek ya da askeri faaliyetlere katılmak, entelektüel gazeteciliğe girişmek ve o sırada eğitimli kamuoyunun ilgisini çeken konularda konuşmalar yapmak, her şeyden önce, bütünüyle saygın akademik siyasal uğraşlardır. Kuşkusuz, belirli bir bilimsel ve geniş vizyon getirirler; fakat Bloch'un, Eisenstadt'ın, Bendix'in, Tilly ve Moore'un ulaşmış oldukları özel elverişli konumlar hakkında yeterli bir fikir vermezler. Bana öyle geliyor ki, bu bilim insanlarından her biri için değişik faktörler etkili olmuştur.

Marc Bloch ile Charles Tilly'nin kariyerleri, yerleşik üniversite merkezlerindeki kolektif araştırma gündemlerini başarıyla biçimlendiren iki bilim insanı bakımından alışılmamış düşünce dünyasının özel sonuçlarını açığa vurur. Bloch, sonunda, üniversite eğitimini aldığı Paris'te bir profesörlüğe "ulaştı." Fakat, Alsace kökenli Yahudi bir aileden gelen Bloch, daha önce Alman sisteminde olduğu gibi Fransız sisteminde de oldukça çevresel sayılan bir Alsace üniversitesi olan Strasbourg Üniversitesi'nde profesör olurken, tarih yazımıyla ilgili ortodoks olmayan düşünceleri ve ortaçağ Avrupa'sı incelemelerinde alışılmamış ölçüde kozmopolit ve ulus-ötesi alan anlayışı da filizleniyordu. Dahası, Bloch, ta-

rihsel sorular ve açıklamalar gündemini genişletmek için sosyolojik düşüncelerden de yararlandı (Chirot'nun gösterdiği gibi seçici bir şekilde ve ihtiyatla).

Lynn Hunt'ın ustaca ileri sürdüğü gibi, Charles Tilly, yıllar sonra Birleşik Devletler'de, Fransız tarihini incelemek için arşiv yöntemlerini ve sosyolojik hipotezleri sınamak için nicel istatistik tekniklerini eş zamanlı kullanarak, alışılmamış ölçüde geniş ve zamansal bakımdan anlaşılması zor bir gündem biçimlendirecek ve yeni bir kolektif siyasal şiddet teorisi geliştirecekti. Gerçi Tilly bir süre sonra önemli bir Amerikan üniversitesinde ve önde gelen bir sosyoloji bölümünde araştırmalarını yürütecekti, ne var ki Fransız tarihi ile nicel sosyolojiyi harmanlaması yüzünden, Harvard'dan mezun olduktan sonra (ki Harvard'da o sırada Talcott Parsons' ın hâkimiyeti sürüyordu, ama Tilly, Georges Homans ve Barrington Moore'un yanında çalışmıştı) ancak önemsiz bir bölümde iş bulabilmişti. (Daha sonra, Harvard Tilly'i kadrosuz profesör olarak aldı; fakat büyük üzüntü duyulduğu halde kadro bulup Tilly'yi elinde tutamadı.) Tilly, bu kitapta değerlendirilen bütün bilim insanları arasında tam bir akademik kariyer sahibi bilim insanı olmaya en yakın kişi olmuştur. Yine de, entelektüel kariyerinin ta başından itibaren, birden fazla disiplinde merkezi olan konuları ve yöntemleri birleştirme çabası, kendisini ve öğrencilerini son yirmi yılın Amerikan sosyal bilimcilerinin en yenilikçileri arasına sokarken bile, Tilly'yi hem sosyolojinin, hem tarihin disiplin olarak kıyılarında tutmuştur.

Hamilton ve Rueschemeyer, Eisenstadt ve Bendix'in biyografileri ve kariyerleri hakkında fazla birşey anlatmazlar; bu iki kişinin yapısal işlevselcilik karşısında geliştirdikleri eleştirel entelektüel duruşlar üzerinde, kendi entelektüel kuşaklarında Amerikan makrososyolojisine egemen olan paradigma üzerinde yoğunlaşmayı tercih ederler. Hem Eisenstadt, hem Bendix, kuşkusuz, kadrolu profesör oldular; fakat yine de, Talcott Parsons'u eleştirmek üzere Weber'in kavramlarından ve karşılaştırmalı tarihsel incelemelerden yararlandılar. Eleştirel duruşlarının köklerini ararken, ikisinin de Avrupalı Yahudi kökenli olmaları olgusunu göz ardı etmememiz gerektiğini düşünüyorum. Öteki Orta Avrupalı Polanyi gibi, Eisenstadt ve Bendix de II. Dünya Savaşı'ndan önce Batı'daki yüksek kültürün en uygar alanından gelen göçmenlerdi. İkisi de kozmopolit ve geniş kapsamlı Avrupa tarzı yüksek eğitim görmüştü. Bu ne-

denle Eisenstadt ve Bendix, Avrupai düşüncelerle ve tarihle ilgili kendi anlayışlarını uluslararası sosyolojik tartışmalara taşıdılar. Dahası, Eisenstadt'ın sürekli çalıştığı başlıca üniversite, olağanüstü derecede kozmopolit ve Batılı ortodoks düşüncelere uymuş, bütün dünya tarihinin büyük, çekirdek uluslarda yapılmadığının farkında olan entelektüellerin yurdu İsrail'deydi.

Son olarak Barrington Moore, uluslararası bir göçmen değildi; fakat bir anlamda başka tür bir mülteci oldu. Ayrıcalıklı bir geçmişin, elit üniversitelerle güvenli bir bütünleşmenin, Yunan ve Latin olanları dahil, klasiklerde gördüğü eğitimin beslediği bir tür özgüvene dayanan Moore bölüm başkanı olmayı, kendi araştırma merkezini kurmayı, öğrencilerinin kariyerlerini geliştirmeyi, dergilerin ve meslek birliklerinin gündemlerini biçimlendirmeyi istemiş olması halinde sahip olabileceği mesleki nüfuzdan bilinçli bir şekilde vazgeçerek, Amerikan üniversitelerinde mesleğini sürdürmenin rahatsızlıklarından kaçan bir iç mülteci oldu. Harvard'da ders vermesine ve emekli oluncaya kadar bu üniversitenin Rus Araştırmaları Merkezi'nde üslenmiş olmasına karşın, Moore Sosyal İlişkiler Bölümü'nü yıllar önce terk etti ve hükümetle sadece ismen bağlantılı kaldı. Moore'un Harvard'daki üniversite eğitimiyle tek kalıcı bağı, modern toplumsal teorinin klasiklerini –Marx, Weber, Durkheim ve Freud– öğreten (Chicago Üniversitesi'nde programın birçok kurucusunun ders verdiği kurs, "Toplumsal Bilim 2" benzeri) elit bir disiplinler arası onur programı olan Toplumsal İncelemeler Programı'ydı. Bunun dışında Moore her zaman ödünsüz bir özel yaşamda ısrar etmiştir.

Dennis Smith'in gösterdiği gibi, Moore'un bilimsel çalışma gündemi, kapsayıcılığının yanı sıra, aralıksız tutarlı entelektüel ve ahlaki kaygılar peşinde koşmasıyla da dikkat çekici olmuştur. Moore'un kitapları, sadece Elisabeth Moore'un ve çok az birkaç dostun ya da arkadaşın eleştirisiyle, derin bir yalnızlık içinde yazılmıştır –örneğin Maine sularında bir yatta. Kendisini bürokratikleşmiş bir araştırma çağında entelektüel bir zanaatkâr sayan Moore, sadece dikkatle seçilen lisans ve yüksek lisans öğrencilerinden oluşan tek bir grupla ya da küçük gruplarla çalışmıştır. Onlara bir teoriyi ya da bir yöntemi değil, kendi bilimsel zanaatkârlığının titiz standartlarını ve büyük, insani bakımdan anlamlı sorulara azimle yanıt bulma arayışının zihnindeki tek gerçek sorun olduğuna dair anlayışını iletmiştir.

İşlevselciliğin, Ekonomizmin ve Evrimciliğin Tarihsel Eleştirisi

Büyük düşünmek ile toplumsal çözümlemeye tarihsel yaklaşımın birlikte gitmesi elbette gerekmez. Dokuz bilim insanımızın çalıştığı yıllarda, Parsonscu yapısal işlevselciliğin, liberal iktisadın ve ekonomik-determinist Marksizmin büyük paradigmaları, ayrıca bunların modernleşme teorileri ve Marksist evrimcilik yoluyla gelişme sorunlarına uygulanmaları, toplumsal yapılar ve sosyoekonomik değişimle ilgili akademik söylemin çoğuna egemendi. İzleyen bölümlerde, burada tartışılan bütün belli başlı bilim insanlarının, kendi savlarını kısmen ya da ezici ölçüde, bu bakış açılarından birini ya da birkaçını savunanların sunduğu soyut genellemelere eleştirel bir yanıt arayarak nasıl şekillendirmiş olduklarını tekrar tekrar göreceğiz. Mevcut büyük teorilerle girilen diyaloglar, bu bilim insanlarından çoğunun tarihsel incelemelerinin biçimini anlamlı ölçüde belirlemiş gibi görünüyor. Diğerleri için ise genel olarak tarihsel sorunlarla ilgilenmek öncelikliydi ve genel teorilerle eleştirel diyalogları, buna uygun olarak daha nüanslı olmuştur.

Eisenstadt, Bendix, Anderson ve Thompson'la ilgili bölümler, bu bilim insanlarının tarihsel çeşitliliği ve tikelliği büyük teorilere sokma çabalarındaki paralellikleri büyüleyici bir şekilde gösterir. Eisenstadt ile Bendix yapısal işlevselciliğe yönelirken, Anderson ile Thompson Marksist ekonomizmin ve evrimciliğin eleştirisine girişirler. Özellikle ilginç bulduğum şey, bu çiftlerin kendi içlerindeki benzerlikleri değil, bir yanda Eisenstadt ile Anderson, diğer yanda Bendix ile Thompson arasındaki paralelliklerdir.

Eisenstadt yapısal işlevselciliği, Anderson Marksizmi dostça eleştirir. İkisi de geniş ölçekli yapıları ve uzun erimli gelişmeleri açıklamak için temel teorik perspektifi kullanmaya kararlıdır; ikisi de teorinin aşırı genel okumalarını eleştirmek için dünya tarihine ait belgeleri eşit ölçüde kullanırlar. Tesadüf değildir, Eisenstadt, geleneksel toplumları modern toplumların karşısına koyan basit bir modernleşme çerçevesine fazla uymayan "tarihsel bürokratik imparatorluklar"ı kavramsallaştırmayı ve açıklamayı tercih eder. Benzer şekilde Anderson da, Marksistlerin feodal mi, yoksa kapitalist mi olduğuna karar veremedikleri için bir anlaşmazlık kaynağı olan "mutlakıyetçi devlet"le uğraşır.

Her iki bilim insanı da, Gary Hamilton'ın yerinde olarak "tarihteki konfigürasyonlar" dediği tikel tarihsel dönemleri ve siyasal rejimleri kav-

ramsallaştırmaya geçer. Bunlar, Eisenstadt'a göre "farklılaşma düzeyleri" ve "toplumsal bütünleşme tarzları" bakımından, Anderson'a göre "üretim tarzları" ve "sınıf egemenliği ve sınıf mücadelesi" modelleri olarak tanımlanan sistemik inşalardır. Bu kavramsal çalışma yapıldıktan sonra, dünya tarihinin *veçhelerini,* işlevselciliğin ya da Marksist teorinin olumladığı yapılar ve dinamikler açısından açıklamak olanaklı olur. Eisentadt önemli bir sosyopolitik rejim tipini, bürokratik imparatorluğu açıklar. Anderson Batı Avrupa tarihinin öteki tarihlere karşıt merkezi, dinamik yörüngesini açıklar. Bununla birlikte, bütün dünya tarihinin bir tek toplumsal aşamalar şemasına ya da bir tek üstün değişim mantığına hapsetilebileceğini ne Eisenstadt, ne de Anderson iddia eder.

Reinhard Bendix ile E. P. Thompson tarihteki öznel anlamlara ve kültürel çeşitliliğe alışılmamış ölçüde duyarlı oldukları için, tarihsel modelleri açıklamada yapısal işlevselci ve Marksist teorilerin yararlılığı konusunda Eisenstadt ve Anderson'dan daha kuşkucudurlar. Yine de ben, Bendix ile Thompson'ın söz konusu büyük teorilere yakından yönelimli kaldıklarını ileri sürerdim. Onlar, yapısal işlevselci ve Marksist kavram ve önermeleri toplum tipleri ile uzun erimli değişimi açıklar hale getirmek için zekice yeni yollar bulmaktan çok, tikel tarihsel vakaları teorik kavramlardan aşırtarak ilerlerler.

Bendix'in çalışması, Dietrich Rueschemeyer'in gösterdiği gibi, tarihsel vakaları betimleyici bir şekilde karşılaştırmayla gitgide daha fazla ilgilendi. Bendix'e göre, yapısal işlevselci ve modernleşme teorileri, etnosantrik olan ve Batı'da bile herhangi bir ülkenin tarihinin tüm tikelliğini kaçınılmaz olarak yakalayamayan kavramları (çoğunlukla Weber'in kavramlarının soyut versiyonlarını) uygulayarak yapı ve değişim modellerini aşırı genelleştirirler. Bu nedenle Bendix, teorik düşünceleri ideal tiplere –optimal olarak, "sözleşmeye dayalı otorite" karşısındaki kişisel "sadakat" gibi, kutupsal "karşıt kavrayış" çiftlerine– dönüştürmeyi savunur. Böylesi kavramlar, tarihsel örnekleri doğru nitelendirmeye yardımcı olan ölçüler gibi kullanılabilir. Bu şekilde Bendix, teorik düşünceleri sadece tek tek tarihsel vaka tartışmalarına duyarlaştırıcı aygıtlar olarak kullanma lehine, aşırı genelleştirmeden kaçınır –ve aslında bu haliyle açıklamayı önemsizleştirir.

Oldukça benzer şekilde E. P. Thompson da, *The Making of the English Working Class* incelemesinde teorik düşünceleri ölçü olarak kulla-

nır. Thompson ekonomik-determinist sınıf nosyonlarını ya da çalışan insanların sanayileşmeden etkilenme şekilleriyle ilgili dar ekonomik savları ortaya koyar, amacı bu savların İngiliz işçi sınıfım hem oluşturan, hem de sınıfın kendisini oluşturmasına yol açan olayların kültürel, siyasal ve öznel boyutlarını yakalayamadıklarını anlatmaktır. Thompson eski genel teorilerin yerine daha kesin yeni bir teori geçirmeye çalışmaz; zira kendi teorik kavramlarını bile, her tarihsel anın tikelliğini aydınlatmak için "esnek" aygıtlar olarak görür. "[Bu kavramlar] bir kural dayatmazlar; fakat, her vakanın, şu ya da bu tikelde kuraldan ayrıldığı sık sık bulgulanmış olsa bile, kanıtın soruşturulmasını hızlandırır ve kolaylaştırırlar."[16] Benzer şekilde Kay Trimberger'in Thompson'ın "diyalektik" savlarıyla ilgili değerlendirmesi, Bendix'in karşıt eğilimlerin tikel örneklerinin bileşimlerine duyarlı olmak için karşıt kavrayışları kullanma tercihini anımsatır.

Demek ki, bir yanda Eisenstadt ve Anderson, diğer yanda Bendix ve Thompson, mevcut büyük teoriler ile tarihsel çeşitliliği ilişkilendirme zorluklarına alternatif şekillerde tepki göstermişlerdir. Bununla birlikte, bu dört bilim insanının büyük teorilerle yakın diyaloglarını sürdürdüklerine dikkat edin. Öyle yakından diyaloga girdiler ki, tarihsel sorunlarla ilgili geliştirmiş oldukları savlar ya yapısal işlevselci ve Marksist düşüncelerin tanımlanmaları ve yeniden şekillendirmeleri oldu ya da tarihsel anların karmaşıklığının, tikelliğinin ve öznel anlamının söz konusu büyük teorilerce yeterince kapsanamadığına dair iddialar oldu. Ben, bu bilim insanlarından hiçbirinin, yeni bir açıklayıcı genellemeler kümesi üretmek için mevcut teori ile tarihi karşı karşıya getirme yoluna gitmemiş olduğunu savunurdum.

Immanuel Wallerstein ve Charles Tilly, mevcut büyük teorilerle, biraz önce tartışılan dört bilim insanı kadar yakın eleştirel diyaloga girmiştir. Ne var ki, bu tarih sosyologları yeni teorik savlar üretmek için teori ile tarihi karşı karşıya getirme yoluna gitmişlerdir.

Wallerstein, inanırlığını yitirmiş eski paradigmaların yerine geçirmek üzere yeni bir büyük paradigma üretmek amacıyla, hatta neredeyse sırf bu amaçla, modernleşme teorilerine ve Marksist evrimciliğe yönelik ta-

---

16 E. P. Thompson, "The Poverty of Theory," *The Poverty of Theory and Other Essays* (Londra: Merlin Press, 1978) içinde s. 237. [Türkçe basımı, *Teorinin Sefaleti*, çev. A. Fethi, Alan Yayınları, 1995]

rihsel eleştirileri kullanmıştır. Ragin ve Chirot'nun Wallerstein'ın kapitalist dünya sisteminin tarihsel sosyolojisiyle ilgili değerlendirmelerinden çıkan resim budur. Toplumsal değişimi bütün ulusların geçtiği bir aşamalar dizisi olarak kavramsallaştıran genelleştirici teorileri yerinden etmeye kararlı olan, fakat idiografik tarihe ya da haberciliğe teslim olmak da istemeyen Wallerstein, kapitalist dünya sistemini tekil bir bütünlük olarak olumlar. Bu bütünlük, eşzamanlı bir şekilde yapısı ve dinamikleri teorileştirilerek ve bir bütün olarak sistemin tarihini erken modern zamanlarda ortaya çıkışından bugüne kadar izlenerek anlaşılacaktır. Wallerstein'a göre, bölgelerin, ulusların, sınıfların ve halkların değişik tarihleri de, onun zihninde modernleşme teorisiyle bağlantılı olan uluslar-arası nedensel çözümleme yöntemleri kullanılarak değil, bütün somutlukları ve çeşitlilikleri içinde tam olarak araştırılmalıdır. Aksine, Ragin ve Chirot'nun belirttikleri gibi, bu tarihlerle ilgili soruşturmalar ve karşılaştırmalar bir bütün olarak "dünya sisteminin genel özelliklerini aydınlatmaya" yararlar. Wallerstein için, tarihsel genelleme ile tarihsel çözümleme arasındaki çatışkının üstesinden dünya sistemi perspektifiyle gelinir.

Charles Tilly'nin son yirmi yıldaki tarihsel sosyolojisinin öncelikli çizgisi, Durkheim'la ve onun modern entelektüel ardıllarıyla, yapısal işlevselciler ve "göreli yoksunlaşma" teorisyenleriyle bir tartışma olarak anlaşılabilir. Tartışma ticarileşme, sanayileşme ve kentleşme gibi uzun erimli süreçler ile ulusal devletlerin doğuşu ve şiddet eylemleri de dahil kolektif eylemin değişen biçimleri ve amaçları arasındaki bağlantı üzerinedir. Başka bir ifadeyle, Wallerstein gibi Tilly de kendi zamanının standart sosyoloji bilimine karşı koymaktadır. Fakat bu işi kuşkusuz farklı bir şekilde yapmıştır. Lynn Hunt'ın anlattığı gibi, yeni bir büyük teorik paradigma öne sürmek ve bu paradigmanın kavramsal dayatmalarına göre yeniden tarihsel yorumlar yapmak yerine, Tilly tarihsel zamanın, özellikle Fransız tarihsel zamanının uzun dilimleri için nicel veri tabanlarını bir araya toplamıştır. Ardından, bazıları amaçlı bir biçimde Durkheimci öncülerden ve modernleşme öncüllerinden çıkarsanan, bazıları bizzat Tilly'nin kendisinin tasarladığı (kısmen Marksist öncüller temelinde) kolektif eylemi açıklamak için "siyasal hareketlenme" modelinden hareketle geliştirilen alternatif nedensel hipotezlerle bu veri tabanlarını bombardımana tutmuştur.

Tilly, özellikle son birkaç yılda, modernleşme teorileriyle de büyük bir teorik savaş yürütmüştür --en azından bir adlandırmalar ve kavramlar savaşı. İster uluslar için olsun ister dünya sistemleri için olsun, genel olarak toplumsal değişim diye bir şey olmadığında ısrar etmeye başlamıştır. Daha çok, son birkaç yüzyılda modern dünyayı yeniden meydana getirmiş olan devlet oluşumu ve kapitalist birikim süreçleri gibi çağsal süreçler vardır. Tarih sosyologunun işi, bu çağsal süreçler arasındaki ilişkileri çözümlemek ve bunların grup eylemi biçimleri bakımından sonuçlarını derinlemesine incelemektir.[17] Ne var ki, şimdiye kadar Tilly'nin kendisi, sadece bir tek ulusal tarih için buna kalkışmıştır. Tilly'nin kendisi, kolektif eylemin nedenleriyle ilgili genellemelere ulaşmak için grupların, bölgelerin ve zaman dönemlerinin uluslararası karşılaştırmalarım kullanması gibi, makroskopik yapılar ya da eğilimler hakkında karşılaştırmalı tarihsel çözümlemeler yoluyla genelleme yapmamıştır.

İncelediğimiz altı bilim insanına geri dönüp bakarsak, yapısal işlevselcilerle ve modernleşme teorileriyle ya da ekonomik-determinist ve evrimci Marksistlerle girdikleri tartışmaların çalışmalarına nasıl baştan sona nüfuz ettiği çarpıcı bir şekilde ortaya çıkar. Bu tarih sosyologlarının hepsini harekete geçiren, değişik biçimlerde de olsa, teoriydi. Herhalde en çok Eisenstadt, Anderson ve Wallerstein için bu açıktır. Fakat, mevcut büyük teorilerle tartışmak için seçtikleri tarzlar Tilly'i nicel veri çözümlemeye, Bendix'i ve Thompson'ı tikel tarihlerle ilgili anlamlı nitelendirmeler ve yorumlar lehine açıklayıcı genelleme yapmaktan vazgeçmeye itmiş olmasına karşın, bu durumun ötekiler için de geçerli olduğunu düşünüyorum. Anderson, Bendix, Eisenstadt, Thompson, Tilly ve Wallerstein, hepsi, tarihsel incelemelerini çağdaş sosyolojinin hâkim makro-teorik paradigmalarıyla eleştirel de olsa yakın ilişki içinde yürütmüşlerdir.

Tarihsel Kalıplar İçin Açıklamalar Geliştirme

Karl Polanyi'nin, Marc Bloch'un ve Barrington Moore, Jr.'ın çalışmasında da tarihsel olmayan büyük teorilerle eleştirel diyalog önemlidir. Fakat, bu üç bilim insanından her biri, tarihsel toplumsal çözümle-

17 Bkz. özellikle Charles Tilly, *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* (New York: Russell Sage Foundation, 1989).

meyi, öncelikle benim sorun-yönelimli diyeceğim şekilde yapar. Öncelikli amaç ne mevcut bir teorik perspektifi yeniden biçimlendirmek ya da uygulanamazlığını açığa çıkarmaktır, ne de böyle bir perspektifi gözden düşürmek için alternatif bir paradigma üretmektir. Aksine, öncelikli amaç, süreçte yararlı ve geçerli görünen bütün kanıtları kullanarak tarihsel kalıplardan anlam çıkarmaktır.

Block ve Somers'ın anlattığına göre, Karl Polanyi'nin bilimsel çalışmasının büyük bir bölümü, liberal iktisadın ya da belirli Marksistlerin ekonomik determinizminin aşırı genellemelerini eleştirmeye ve tarihsel olarak değişen ekonomik kurumları, içinde işlev gördükleri bütünsel toplumsal bağlamlar içinde çözümlemeye olanak sağlayacak kavramlar geliştirmeye adanmıştır. Ne var ki, Block ve Somers'ın Polanyi'nin tarihsel sosyolojiye en önemli katkısı dedikleri *The Great Transformation*'da, açıklama nesnesi özgül bir dünya tarihi süreciydi, Britanya merkezli 19. yüzyıl kapitalist "piyasa toplumu"nun ortaya çıkışı ve sonraki krizleriydi. Wallerstein gibi Polanyi de, farklı bir ölçekte de olsa, tekil bir durumu, tekil bir yapı ve süreç bütünlüğünü açıklama zorluğuyla yüz yüzeydi. Block ve Somers, Polanyi'nin piyasa toplumunun ortaya çıkışını ve krize girişini kavramsallaştırmada kendisine yardımcı olması için "organik yanlış gelişme metaforu"nu kullandığını anlatırlar. Bununla birlikte Polanyi'nin Britanya'daki ve uluslararası sahnedeki tarihsel olayların tikel ardışıklıklarına işaret ederek, metafordan somut nedensel savlara gidip geldiğini de belirtirler. Zira Polanyi (Block ve Somers'ın ifadeleriyle) şunu biliyordu: "Metafor sadece bir bulgulayıcı *(heuristic)* olarak işe yarayabilir;" Wallerstein'ın dünya-sistemi modelinin sık sık yaptığı gibi, "savı desteklemek için kullanılamaz." Ne var ki, Wallerstein'ın hedefi modernleşme teorisini yerinden etmek için bir üst paradigma geliştirmek olduğu halde, Polanyi'nin *The Great Transformation*'daki hedefinin somut bir kurumlar ve olaylar kümesinden birleşik bir anlam çıkarmak olduğunu kavradığımızda, Wallerstein ile Polanyi arasındaki karşıtlık kolayca anlaşılabilir.

Bu kitabın birinci ve son bölümlerinde tartışılan Marc Bloch ile Barrington Moore, tarihsel çalışmalarının ruhu ve yöntemleri bakımından Polanyi'ye ve özellikle birbirlerine benziyorlar gibi geliyor bana. İkisi de teorik olarak bilgili ve eklektiktir: Chirot, Bloch'un Durkheim'ın

sosyolojik düşüncelerini ve sınıflarla ilgili Marksist düşünceleri bildiğine ve bunlardan yararlandığına işaret eder. Smith, Moore'un yapısal işlevselciliğin ve evrimciliğin yanı sıra, (daha açık olarak) Marx'tan ve Weber'den düşünce ödünç aldığını anlatır. Dahası, bütün öteki bilim insanları gibi Bloch ve Moore da, aşırı soyut ve tek-faktör-determinist teorilere karşı eleştireldirler. Yine de ne bu tür teorilerle tartışmak için, ne de onları yerlerinden etmek için fazla çaba harcamazlar. Bunun yerine ikisi de, önemli tarihsel gerçekliklerden anlam çıkarmaya bağlı kalırlar; hangi biçimde olursa olsun, bütünüyle yararsız teorileri büyük ölçüde göz ardı ederler. Tarihe iyi sorular sorabilmek ve çeşitli kanıtları yanıtlar tasarlamak için keşfetmek amacıyla hem Bloch, hem Moore başkalarından ödünç alabildikleri ya da kendi teorik soruşturmalarının seyri içinde kendilerinin tasarladığı bütün teorik önermelerin yardımını kabul ederler. İkisi de hipotezleri incelemenin ve tarihsel nedenselliği araştırmanın öncelikli tekniklerinden biri olarak karşılaştırmalı tarihsel çözümlemeyi kullanır.

Bloch'un işi, diye yazar Chirot, "bize neyin gerçekleştiğini anlatmak ve nedenini açıklamaktı." Bir tarihçi olarak, ortaçağ Avrupa toplumunu anlamlı bir bütünlük olarak anlamak ve nispeten dayanıklı ve düzenli ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel yaşam kalıplarının geçerli olduğu zaman ve mekân sınırlarını bulmakla ilgilenir. Bloch'un görüşüne göre, teorilerin işi, tarihçiler tarafından genelde kullanılmayan kaynaklardan gelen kanıtlar dahil "tarihçilerin geçmişle ilgili sadece daha iyi kanıtlar aramalarına yardım etmek"ti. Bölgesel ya da ulusal kalıpların karşılaştırılması, birden fazla örneğe uygulanabilen geçerli nedensel genellemeler üretmek için olduğu kadar, sahte genel açıklamaları reddedip verili durumlara özgü doğru bir nedensel ardışıklıklar anlayışına ulaşmak için de yararlı olabilir.

Disiplin gereği bir tarihçiden çok bir sosyolog olarak Barrington Moore ise, doğal olarak, gene savlar geliştirmek için tarihsel kanıtı kullanmaya Bloch'tan daha fazla ilgi gösterir. Örneğin, tarımcı devletlerden modern dünyaya giden alternatif "yollar"la ve adil olmayan toplumsal durumlara insanın gösterdiği tepkilerle ilgili genellemeler bulmaya çalışır. Fakat sözü edilen ikinci konu gibi oldukça soyut bir soruşturma konusunu ortaya koyduğunda bile, Moore hızla somut tarihsel örneklere geçer. Bloch gibi o da, vaka tarihi araştırmalarından, benzer

ve farklı vakaların ilgili veçhelerinin karşılaştırılmasından tikel ve genel nedensel bağlantılar anlayışını çıkarır. Dennis Smith şunu belirtir: *Social Origins of Dictatorship and Democracy*'de "Moore'un her ulusal durumla ilgili değerlendirmesi, öteki toplumlara ayrıntılı ve incelikli çapraz göndermelerle kesintiye uğrar. Bu göndermeler, salt bir süs olarak değil, okuyucunun gözleri önünde inşa edilmekte olan bir savın özsel malzemesi olarak sunulur." Moore, ortaya çıkmakta olan kendi savının açısından özellikle güç bir durumla karşılaştığında, diğer analizcilerin yapabileceği gibi bunu önemsememek ya da göz ardı etmek yerine, bunun için daha fazla zaman harcar –örneğin, *Social Origins*'de Hindistan konusunda olduğu gibi.

Hem Bloch, hem Moore açıklayıcı genellemeler geliştirmeye ya da onlardan yararlanmaya Bendix ya da Thompson'dan daha çok ilgi gösterir; yine de, onların yaklaşımından elde edilen olası teorik kazançlar, söz gelimi Wallerstein ya da Eisenstadt'ın ulaştıklarından çok daha mütevazı ve sınırlı görünebilir. Bu görüntü yanıltıcı olabilir. Daniel Chirot, Marc Bloch'un çok gizemli bir tarihsel sorun gibi görünen şeyle –"kral dokunuşu," krallara atfedilen hastalıkları sağaltma yeteneğiyle ilgili Avrupa içi inanç varyasyonları– ilgili karşılaştırmalı incelemesiyle "toplumsal değişimin önemli bir genel kuralı"nı gösterebildiğini ileri sürer. Bloch'un savı "cafcaflı teori inşa etmeye bulaşmamış" olmasına karşın, diye ileri sürer Chirot, "bir karizmayı rutinleştirme örneği üzerine [en] namuslu inceleme"dir. Chirot, bu incelemenin genelleştirilebilir sonuçlarının "başka dönemleri ve zamanları inceleyenlere ilginç sorular sorma ve kararsız yanıtları gösterme olanağı" verebileceğini vurgular. Kuşkusuz, iyi bir makrososyolojik teorinin yapması gereken şey de budur. Her zaman yapılması arzu edilen tek şey bu olabilir.

Son hesapta, Marc Bloch ve Barrington Moore gibi sorun-yönelimli tarih sosyologları, toplumsal yapılar ve toplumsal değişim hakkında, üst teorik paradigmaları yeniden biçimlendiren ya da onlarla tartışan tarih sosyologlarından fazlasını bize anlatabilirler. Bu kitapta tartışılan bilim insanlarının başarılarının karşılaştırılmasından öğrenilecek en önemli derslerden biri de bana göre budur. Ne var ki, her okuyucu izleyen bölümleri okurken, kendisi için verimli teorileştirme ile inandırıcı tarihsel çözümlemenin nasıl en iyi birleştirildiğini değerlendirme fırsatı bulacaktır. Değerlendirmeler ne kadar değişik olursa olsun, onların güçlü

ve zayıf yanları anlaşılabilir; birazdan tanışacağımız olağanüstü bilim insanlarından her biri bu meydan okumayla yüz yüze kalmıştır. Ve her biri, bu meydan okumaya dikkate değer bir başarıyla karşılık vermiştir. Bir bütün olarak, "tarihsel kapsamlı bir kavrayışa ve tarihsel malzemeden tam yararlanma"ya dayanan sosyolojik araştırma geleneğini ölçülemez derecede zenginleştirmişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

MARC BLOCH'UN TOPLUMSAL VE TARİHSEL MANZARASI

DANIEL CHIROT

1970'lerde Fransız *Annales* okulunun (*Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* adlı dergilerinden ötürü böyle adlandırılırlar) çalışmaları, Amerikan sosyal biliminde nihayet haklı bir ün kazandı. Daha önce de silik değildi; fakat onu takdir edenler sadece bilgili Avrupa tarihi uzmanları olmuştu. Sosyolojide tarihsel çalışmanın büyümesi, Annalist'lerin itibarını çok artırdı; hatta Immanuel Wallerstein, New York Eyalet Üniversitesi'ndeki kendi araştırma kurumuna Fernand Braudel Merkezi adını verecek kadar ileri gitti. Braudel, öğrencisi olduğu Lucien Febvre'ın ölümünden itibaren *Annales*'in en yetkili kıdemli üyesiydi.

Braudel'in ve veliahtı Emmanuel Le Roy Ladurie'nin ünü akademilerin çok ötesine yayıldı ve eserleri, genel bir entelektüel izleyici için, yüksek fiyatlı ticari kitaplar olarak çevrildi. Fransa'da *best-seller*'dirler.

Hareket –zira *Annales* grubu bir hareket oldu– Lucien Febvre ve Marc Bloch'la, ikisinin de Strasbourg Üniversitesi'nde ders verdiği 1920'lerde başladı. Febvre'den çok, Bloch'un yirmi yıllık eşi görülmemiş bilimsel çalışması ve yayınları *Annales*'in entelektüel temelini ve ününü pekiştirdi.

Tarihi, sosyolojiyi, antropolojiyi ve iktisadı birleştirmek moda olmadan kırk yıl önce Marc Bloch bunu yapıyordu. Onun ve doğrudan izleyicilerinin çalışmaları o kadar etkili oldu ki, Bloch çağdaş tarihsel sosyolojinin babalarından biri sayılabilir.

Bloch'un en önemli üç kitabı öncelikle Batı Avrupa ortaçağıyla ilgiliydi. 1924'te yayımlanan *The Royal Touch* [Şahane Dokunuş], yaklaşık 11. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar süren, Fransa ve İngiltere krallarının sağaltıcı sihirli dokunuşlarına inancı inceliyordu. İlk kez 1931'de çıkan *French Rural History* [Fransa'nın Kırsal Tarihi] en yenilikçi eseriydi. Bu

eserde, bütün dünyada modern karşılaştırmalı kırsal tarih araştırmasının temellerini attı. Hem vardığı tözsel sonuçlar, hem bu sonuçlara varma yolları, eski belgeleri tamamlamak için yakın zamanların haritalarını ve mevcut arazi şekillerini kullanma, izleyicilere bir model sağladı. 1939'da ve 1940'ta iki cilt olarak yayımlanan *Feudal Society* [Feodal Toplum] en sentezci, genelleştirici çalışmasıydı ve en yaygın okunan kitabı oldu.

Bloch'un son iki kitabı, *Strange Defeat* [Garip Yenilgi] ve *The Historian's Craft* [Tarihçinin Zanaatı], II. Dünya Savaşı sırasında yazıldı. Biri savaşla ilgiliydi; bitirilmeyen ikincisi ise tarihyazımıyla ilgili düşüncelerinden oluşuyordu. Bu kitapların tümü ve daha az önemli birçok kitap ve makale İngilizceye çevrildi. Bloch'un etkisi, başka düzinelerce tarih sosyologunun araştırmalarını ve yazılarının yanı sıra, Wallerstein'ın, Perry Anderson'ın, Charles Tilly'nin ve Barrington Moore'un eserlerinde görülebilir. Eserlerinin olgusal ayrıntısı ve yöntemi yeni kuşak tarihsel düşünürleri etkiledikçe önemi artmaya devam eder.

Marc Bloch'un çalışmasının beş veçhesi, toplumsal tarih yazıcılığının yöntemlerini inceleyenleri ilgilendirmelidir. Bloch'u okumak, doğal olarak, onun çalışmasıyla ilgili bir deneme okumaktan daha keyifli ve yararlıdır; araştırmasının içeriğini tartışmak da yöntembilimsel yaklaşımını çözümlemekten daha öğreticidir. Fakat Bloch'un derslerinden yararlanabilen, yine de Batı Avrupa ortaçağına dalmak istemeyen toplumsal tarihçiler kuşkusuz vardır. Onlar için, Bloch'un tarih yazma yöntemleri ve gerekçeleri, betimlemeye ve açıklamaya değerdir.

Sadece dört nokta gerçekten de yöntembilimseldir: Kullandığı zamansal ve toplumsal çözümleme birimleri; incelediği kanıt tipleri ve kanıtı hakkında sorduğu sorular; karşılaştırmalı yöntemi kullanması ve son olarak, toplumsal teoriye verdiği rol. Bloch'un çalışmasının gündeme getirdiği beşinci, fakat daha az ilginç olmayan konu bizzat tarihin önemiyle ilgilidir. Tarih niye yazılmalıdır ki?

1941-1942'de, Vichy Fransa'sında, o ulusal ve kişisel bir felaket döneminde yazılan son kitabı *The Historian's Craft*'de,[1] tarihsel araştır-

---

1 Bloch'un üç eserinin adlarının İngilizceye eksik çevrilmesi biraz tuhaftır. Bunun nedeni, herhalde Anglosaksonların Fransızlardan daha fazla kesinlik, daha çarpıcı başlıklar istemeleridir. Bu kitabın bitmemiş metni *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*'di (Tarihe Övgü ya da Tarihçinin Zanaatı). 1949'da Paris'te böyle yayımlandı. İngilizce çeviri başlığı ikiye böldü (New York: Knopf, 1953).

mayı haklı kılmaya sayfalar ayırdı. Bu, o zamanın acil siyasal kaygıları arasında gereksiz ve yersiz görünmüş olabilir; fakat Bloch için değildi. Kendisinin, meslektaşlarının, özellikle de Lucien Febvre'ın ve öteki tarihçilerin çalışmalarından yararlanan Bloch, tarihin nasıl ve neden incelenmesi gerektiğini açıklıyordu. Bir yaşam boyu yaptığı çalışmaların yöntembilimi ve doğrulanması öylesine içten bağlantılıydı ki birbirinden ayrı düşünülemez. Fakat bir dizi tamamlanmış eserden sonra bir kariyeri "savunmak" nasıl daha yüce olacaksa, ben de Bloch'un düşüncesinin bu kısmını, bu çalışma için can alıcı olan dört yöntembilim konusunu ele aldıktan sonra, bu bölümün sonuç kısmına ayıracağım.

Zamansal ve Toplumsal Çözümleme Birimleri

Eski bir görenek, tarihsel zamanı hükümranlıklara, hanedanların ya da imparatorlukların siyasal yükselişine ve düşüşüne, toplumların siyasal durumunu dönüştürmüş olduğu varsayılan ürkütücü, kilit olaylara göre saptar. Çözümleme birimleri de siyasal bakımdan belirlenme eğilimindedir. Devletler, uluslar ve her türden yönetsel sınırlar, tarihçilere, kendi konularının fiziksel sınırlarını nasıl seçeceklerini anlatır. Bu, sadece böylesi sınırlar gereğinden fazla ciddiye alınmazlarsa kabul edilebilir. Hiç kimse, diye yazıyordu Bloch, XV. Louis'nin saltanat döneminin ekonomik tarihinden ürkmezdi. O halde görenek, "Newton'dan Einstein'a kadar Avrupa'nın diplomatik tarihi"ni neden kabul etmez?[2]

Bloch için iki tür yararlı tarihsel dönem vardı; kuşaklar ve uygarlıklar. "Uygarlık," toplam malzemeye, sonraki kuşakların yaşadığı değişime oranla çok yavaş değişen toplumun psikolojik ve yapısal bileşenlerine işaret ediyordu.[3] ***Feudal Society,*** içinde iki ayrı belirgin dönem bulunan büyük bir uygarlığın tarihiydi. Okuyucuya, bu kadar geniş, karmaşık ve değişen bir tarih birimini anlamak için incelenmesi gereken şeyin bir taslağını sunuyordu.

Birincisi, tarihsel ortam vardı; bu örnekte 9. ve 10. yüzyıllarda Müslümanların, Macarların ve İskandinavyalıların Batı Avrupa'ya yaptıkları akınların ve yağmanın yarattığı düzensizlik ve korku atmosferi vardı. Uzun güvenliksizlik dönemi, bağımlılık bağlarını halka dayatmıştı.

---

2 Bloch, *The Historian's Craft,* çev. P. Putnam, s. 183.

3 *Age.,* s. 183, 187-189.

Mevcut devletler ya da aile ve kabile yapıları daha güçlü olmuş olsaydı, bireyleri koruyabilirlerdi; daha sonra feodalizm olarak bilinen kişisel türden bağımlılık hiyerarşisini üretmezlerdi.[4]

Bir uygarlığın ikinci boyutu, eldeki teknoloji de dahil, kültürel ortamıydı. İletişim araçları, doğaya yönelik tutumlar, din, entelektüel etkinlikler ve hukuk, Bloch'un *Feudal Society*'de kurduğu iskelenin ana kültürel bileşenleriydi. Feodal toplumun tarımsal temeliyle ilgili bir tartışma olan *French Rural History*'yi yayımlamamış olsaydı, tarımsal teknolojiyi daha fazla vurgulardı.[5]

Tekil bir bağlamda gerçekleşen ve Batı Avrupa'ya musallat olanlara benzer türden istilalar ve güvenliksizlik, zorunlu olarak feodalizmi yaratmaksızın başka zamanlarda ve yerlerde de tekrar tekrar meydana geldi. Feodal uygarlığı yaratan şey tikel bağlamdı; bu olayların içinde gerçekleştikleri fiziksel, coğrafi ve kültürel ortamdı. Erken ortaçağın çiftçilik ve askeri teknolojileri, Avrupalıların istilalara ve kendi devletlerinin içten çöküşüne kendilerini olası uyarlama yollarını hem azalttı, hem tanımladı. Kalıtsal bir soylular sınıfının oluşması, atlı savaşçıları teçhizatla donatma masraflarından, tarımdan elde edilebilir artığın sınırlı büyüklüğünden, ticareti engelleyen kötü ulaşım yollarından ve Avrupa'nın fiziksel doğasından ötürü gerçekleşti. Bu nedenle, feodal toplumun Avrupa'nın en güçlü olduğu bölgesinden çok farklı olan kısımlarında farklı biçimler almasına şaşırmamak gerekir. Örneğin, İsveç'te ya da dağlık İsviçre'de hiç tutmadı.[6]

Büyük ailelerin ya da bunların eşdeğerlerinin Batı Avrupa'dakinden daha güçlü olduğu yerlerde, örneğin Balkanlar'da, uzun istila ve güvenliksizlik dönemleri asla feodal olmayan toplumlar yarattı.[7] Feodal toplumun yaratılmasına yol açan asıl itici güç, güvenliksizlik, azaldıktan sonra sınıf ilişkilerinin doğasının belirgin bir şekilde değişip daha katılaştığını göstermek de zor değildir. O zaman elit sınıf, 9. ya da 10. yüz-

---

4 Bloch, *Feudal Society*, çev. L. A. Manyon (Chicago: University of Chicago Press, 1961), s. 3-56, 123-175.

5 *Age.*, s. 59-120.

6 Feodalizmin İsviçre'nin yüksek dağlarında yerleşememesinin nedeniyle ilgili ilginç bir anlatım için bkz. Benjamin R. Barber, *The Death of Communal Liberty* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1974).

7 Bu, Perry Anderson'ın *Lineages of the Absolutist State*'indeki daha iyi içgörülerden biridir (Londra: New Left Books, 1974), s. 361-394.

yılda asla baş kaldıramayacak olan üstünlüğüne meydan okuyanlara karşı kendi konumunu korumaya çalışmıştır. 11. yüzyılda başlayan ikinci feodal çağ, kökleri geç Merovenj ve Karolenj dönemlerinde bulunan birincisinden fiilen farklı bir uygarlıktı.[8]

Bloch bütün feodal uygarlıkların birbiçimli olduklarını asla iddia etmedi, sadece ortak öğelerin var olduğunu söyledi. Ancak bu birbiçimlilikler iyi anlaşıldığında, bir uygarlık içindeki farklılıkları açıklamak olanaklı olurdu. Bloch'un feodalizm modelini ayakta tutan aynı iskele, Fransa'nın, Almanya'nın, İngiltere'nin, İtalya'nın ve İspanya'nın nasıl bir bakıma farklı gelişmiş olduklarını göstermek için de kullanılabilirdi.

Örneğin İngiltere'de ulusal gelişimin benzersiz özelliği, Norman fethinden sonra birleşik bir feodal monarşinin yaratılmasıydı. Bu durum, İngiliz feodal devletine, o zaman kıtada var olanlardan daha güçlü bir yönetim aygıtı bahşetti ve bu da, başka yerlerdekinden bir bakıma farklı bir feodalizm biçimine yol açtı. Diğer yanda Almanya'da, bu ülkeyi Fransa'dan daha yavaş bir evrim yoluna sokan şey, olayların farklı ardışıklığından çok, toplumun feodal dönemin başlangıcındaki daha ilkel ve daha kabilesel doğasıydı. Roma toplumunun, yönetiminin ve iletişiminin Galya'daki* kadar tam çözülmediği İtalya'da tersi geçerliydi. İspanya, proto-feodal Vizigot devletinin yıkılmasından sonra en dramatik olarak farklı olaylar ve değişimler dizisini yaşadı. Yine de, bu bölgelerin hem bağlam, hem olaylar bakımından, geniş ölçüde benzer bir uygarlığı paylaşmalarına yetecek kadar ortak yanları vardı.[9]

Feudal Society toplumsal yaşam üzerindeki önemli etkilerin çeşitliliğini vurguluyordu. Bir uygarlığın duygu ve düşünce tarzı, dinsel tutumlar, halk gelenekleri ve hukuksal miras önemli roller oynadı ve Bloch maddi faktörlerin manevi faktörlere önceliğini dayatmaya kalkışmadı. Ancak, incelemekte olduğu uygarlığın özsel özelliklerini (parametrelerini diyebiliriz) saptadıktan sonra, ikinci ciltte sınıfsal yapıları, çatışmaları ve siyasal değişimi çözümlemeye girişti. Okuyucu *Feudal Society*'de Bloch'un çözümlemesinin nasıl marksist olmadığını (asla antimarksist değil) fark edebilir. Sınıf ve sınıf çatışması, onun merkezi dü-

---

8 *Feudal Society*, s. 52-71, 183-331.

* Galya: Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki Batı Avrupa topraklarına verilen ad –çn.

9 *Feudal Society*, s. 176-189, 329-331, 421-437.

zenleme ilkeleri olmaktan çok uzaktı. Değişimin öncelikli itici gücü de değildiler. Başka bir bağlamda Bloch şunları yazıyordu:

> Karl Marx'ın eserlerine büyük bir hayranlık duyuyorum. Korkarım, bir insan olarak oldukça hoşgörüsüzdü ve felsefesi, bazı insanların sanmak istediklerinden epeyce daha az orijinaldi. Fakat toplumsal sorunun ondan daha güçlü bir analizcisi hiçbir zaman olmadı... Peki bu, onun öğretisini tüm bilginin denek taşı olarak saptamanın nedeni midir?[10]

Okuyucu, *Feudal Society*'de Bloch'un kendi inceleme konusunun zamansal ve toplumsal sınırlarını saptamaya nasıl karar verdiğini görebilir. Eğer feodal bağımlılık bağlarının tanımlayıcı karakteri istilaların güvenliksizliğine bir yanıt idiyse, o zaman uygarlığın başlangıcım belirlediler. Eğer zayıf aile ve kabile bağları, zayıf devletler ve zayıf bir ekonomi, pahalı atlı savaşçıları donatma gereğiyle birleştiyse, o zaman bu koşullara sahip bölgeler feodal Avrupa'nın içindeydi, diğerleri değildi. Başka bir ifadeyle, konunun tam bilinmesi, bir kesişmeler kümesini, uzun süre varlığım sürdürecek tipte bir toplum yaratmak üzere az çok eşzamanlı gerçekleşen koşulları açığa çıkarıyordu.

Bloch *French Rural History*'de, konusu bir bakıma farklı olduğu için, zamansal ve toplumsal sınırlarını *Feudal Society*'dekinden oldukça farklı saptadı. Batı Avrupa'yı, neredeyse tarımcı denebilecek uygarlıklara böldü. Olduğu haliyle Fransa'nın uygun bir inceleme birimi olmadığını kabul ediyordu; çünkü Fransa'nın üç farklı tipte tarla sistemi vardı: kuzeyin dar, uzun parsellerle karakterize olan açık tarlaları; Brötanya'nın ve Massif Central'ın küçük, etrafı çitli *bocage** tarlaları ve güneyin etrafı çevrili, düzensiz, şekilsiz tarlaları. (İkincisi, oldukça yakın zamana aitti ve üçüncünün değişik bir şekliydi.) İki ana tarla şekli, yani birinci ile üçüncü arasındaki farkın çoğu, kuzeyde hakiki, ya da tekerlekli, bıçaklı pulluğun, güneyde eski Roma pulluğunun, ya da karasabanın varlığıyla açıklanabilirdi. Ne var ki, sorun salt bir pulluk, ya da basit nedensellik meselesi değildi.

> Peki bu maddi değerlendirmeler her şeyi açıklar mı? Kuşkusuz, teknolojik bir icattan o dayanılmaz nedensel bir zincir çıkarma isteği büyüktür. Hakiki pulluk tarlaları uzun hale getirdi [kısa tarlaları yetersiz hale getiren sınırlı dönüşü

---

10 Bloch, *Strange Defeat*, çev. G. Hopkins (Londra: Oxford University Press, 1949), s. 152. Metni 1940'ta yazıldı ve ilk kez 1946'da *L'étrange défaite, temoignage écrit en 1940* olarak Paris'te yayımlandı.

* Bocage: Ağaçlıklı –çn.

nedeniyle]; bu tarlalar da, kolektif örgütlenme bağını güçlendirdi [ağır pulluk-ları çekmek için büyük hayvan ekiplerinin gerekmesi ve koordineli, köy çapında bir rotasyon gereği nedeniyle]. Metal bıçaklı bir pulluğa takılan bir pulluk tekerinden, bütün bir toplumsal yapı çıkar. Dikkat edelim: böyle bir muhakeme yapmak, insan maharetinin binlerce kaynağım unutmak olurdu. Pulluk, kuşkusuz, tarlaları uzun hale getirdi. Darlaştırmadı. Orada yaşayanları kendi topraklarım her biri uzun olduğu kadar geniş de olabilen az sayıda büyük parsellere bölmekten alıkoyacak *a priori* hiçbir neden yoktur. Her malik birçok küçük toprak şeridine sahip olmak yerine, birkaç daha geniş ve daha kare tarlaya sahip olabilirdi. Aslında böyle bir kümelenmeye kalkışılmış olmaktan çok, sakınılmış gibi görünüyor. Kişi tarlalarını birkaç yere dağıtmakla, şansını eşitlemeyi umabilirdi; herkes, çoğunlukla bir köyün topraklarını eşitsiz bir şekilde vuran, bazı kısımlarına dokunmayan doğal ve insan eliyle ortaya çıkan felaketler –dolu yağışı, bitki hastalıkları, yıkımlar– karşısında eşit hayatta kalma şansına sahip olurdu. Bugün parsellerin rasyonel dağılımına hâlâ karşı çıkacak kadar köylülerin zihniyetine kök salmış olan bu düşünceler, tarla dağılımı üzerinde şekilleri düzensiz olan tarlaların bulunduğu alanlarda [güney], uzun tarlaların bulunduğu alanlardaki [kuzey] kadar etkili oldu. Fakat karasabanın *(araire)* kullanıldığı birincisinde tarlaları daha küçük hale getirmek ve uygun genişlikte tutmak için uzunluklarını azaltmak gerekiyordu. Hakiki pulluğun *(charrue)* kullanılması bu şekilde gelişmeyi olanaklı kıldı. Bu nedenle, hakiki pulluğun kullanıldığı yerlerde, köylüler parselleri küçülttükleri halde uzunluklarını azaltmaktan kaçınmalıydılar, dolayısıyla inceltmek zorundaydılar. Bu durum onları, parselleri şeritler halinde gruplandırmaya zorladı; aksi takdirde –saçma düşünce– birbirleriyle kesişmek zorunda kalırlardı! Ne var ki, parselleri bu şekilde gruplandırmak, orada yaşayanların belli bir anlayışını ve kolektif sınırlamalara razı olacaklarını varsayıyordu. Bu o kadar doğruydu ki, önceki çıkarımı neredeyse bütünüyle tersine çevirircesine, komünal alışkanlıklar olmasaydı hakiki pulluğun benimsenmesi olanaksız olurdu denilebilirdi. Fakat, faraziyelerle yeniden yarattığımız bir tarihte, nedeni ve sonucu doğru tartmak çok zordur. Bu nedenle tutkumuzu sınırlayıp, görebildiğimiz kadarıyla uzun tarlaların anası hakiki pulluğun ve güçlü bir kolektif yaşam pratiğinin, tarımcı bir uygarlığı açıkça tanımlamak için birleştiklerini belirtelim. Bu iki özelliğin yokluğu, bütünüyle farklı tipte bir uygarlığı tanımlardı.[11]

11 İlk kez Oslo'da yayımlanan bu eserin adı *Les caractères originaux de l'histoire rurale française* [Fransız Kırsal Tarihinin Benzersiz Özellikleri] (bundan böyle *Les caractères originaux*). *French Rural History: An Essay on Its Basic Characteristics,* çev. J. Sondheimer (Berkeley: University of California Press, 1966). Robert Dauvergne'nin geniş ölçüde notlanmış baskısını kullanıyorum (Paris: Armand Colin, 1960-1961), s. 56-57.

Kuzey Fransa, batı Almanya ve İngiltere'nin büyük bir bölümünde rastlanan tipte tam gelişmiş feodal uygarlık, köylerdeki kolektif işbirliğine dayanan açık tarla tarım sistemine dayanıyordu. Bununla birlikte, açık-tarlalı köylerin kolektif düzenlemeleri, olasılıkla feodalizmden önceydi, toplumsal ve siyasal bir örgütlenme biçimi olarak son bulduktan sonra da varlıklarını sürdürdüler. Bu nedenle Bloch, *French Rural History*'deki inceleme döneminin kapanışını, çok daha sonra, ortak otlak haklarından vazgeçildiği dönem olarak saptadı. Ortak otlaklardan vazgeçilmesi, eski tarımcı uygarlığın sonunun ve yeni, kapitalist tipte bir çiftçiliğe geçişin işareti oldu. Benzer değişimler açık-tarlalı Avrupa'nın başka yerlerinde de gerçekleşti (İngiltere'de Parlamento yasalarıyla gerçekleştirildiği için tarihlemek özellikle kolaydı) ve tedrici olmalarına karşın, yeni tip kırsal toplumların yaratılmasında belirleyicidiler. Fransa'da Fransız Devrimi, değişimleri kodladı ve 19. yüzyılda bile Fransa'nın en geri bölgelerinde ağır ağır kendine yol açmaya devam ederken bu değişimleri hızlandırdı. Fakat bir süre önce ortaya çıkmış olan asıl sınırın işareti ne Devrim, ne de 19. yüzyıldı.[12]

Bloch'un bu değişimin zamansal sınırlarını çizişinin anlamını abartmak güç olur; çünkü Devrim'in ve Fransız sanayileşmesinin ekonomik etkileriyle ilgili herhangi bir yorum, bu tedrici dönüşüme doğru bir zaman diliminin verilmesine bağlıdır.

French Rural History'de incelenen dönemin başlangıcına gelince, Bloch tarla sisteminin bazı köklerinin, olasılıkla Roma öncesi, hatta belki de Kelt öncesi zamanlarda yattığını kabul ediyordu. Bununla birlikte, geç Roma döneminde nüfusun azalması ve Karolenjlerin 9. ve 10. yüzyıllarda terk edilen toprakları yeniden ele geçirme çabalarının çöküşü, eski dünya ile ortaçağ dünyası arasına doğal bir bölünme noktası da getirmişti. Yaklaşık 1050'de, Bloch'un daha sonra ikinci feodal çağın başlangıcı diyeceği dönemle çakışan büyük tarla açımlarının başlangıcı, bu incelemenin gerçek başlangıç noktasıydı.[13]

Çağdaş toplumsal tarihçi, kendi malzemesinin zamansal ve toplumsal sınırlarını saptamak için Bloch'un örneğinden nasıl yararlanabilir? Saptanmış kurallar yoktur. Önce konuyla ilgili epeyce bilgiye sahip ol-

---

12 Bloch, *Les caractères originaux*, s. 202-251.

13 *Age.*, s. 3-6.

malı; sonra incelenen uygarlığı tanımlayan temel özellikler toplanmalı. Farklı faktörlerin kesişmelerinden ibaret olan bu özellikler hem herhangi bir toplum tipinin sınırlarının, hem de o toplumun var olduğu dönemin işaretleridir. Bu zaman ve toplumsal mekân içinde, bir iskele, uzun süre ayakta kalan oldukça kesin kurallarıyla bir tür toplum modeli inşa etmek mümkün olur.

Peki ya uygarlıklardan daha kısa süreli ve sınırlı konuları inceleyen toplumsal tarihçiler ne yapacak? Bloch bu konuda fazla yardımcı olmadı; çünkü çalışmasının gerçek nesnesinin bir kıta ölçeğinde incelediği geniş bir dönem olduğunu hemen hiç unutmuyordu.

Lucien Febvre, kuşaklar nosyonunu Bloch'tan çok daha fazla kullandı; fakat yaptığı otobiyografik yorumların yanı sıra, yöntembilimsel yazılarında da Bloch, kuşakları uygun bir kısa erimli tarihsel çözümleme birimi olarak düşündüğünü gösterdi.[14] Özellikle, kendisinin "Dreyfusçü" kuşağın, uzayıp giden skandalın etrafında dönen tartışmanın, bunun ateşlediği siyasal kargaşanın ve sonunda da liberalizmin zaferinin damgaladığı Fransız entelektüellerinin bir mensubu olduğunu kabul ediyordu. Bloch'tan sadece birkaç yıl sonra doğanlar, Üçüncü Cumhuriyet'e daha az sadık ve daha az liberaldiler. Bloch, bunun, ortak deneyimlerin ve referans noktalarının bir bireyin düşüncesinin şekillenmesinde ne kadar merkezi olabildiğinin bir örneği olduğunu güçlü bir şekilde hissediyordu. Sınıf, eğitim, doğum yeri ve öteki şans faktörlerinin de önemli olduğunu yadsımıyordu; fakat tarihçilerin incelemelerini dönemselleştirmek için kullanabilecekleri bu ek boyutun da bulunduğunu iddia ediyordu.

Kanıt

Ortaçağ toplumlarının sırlarını çözmek için tarla modellerini çözümleyen biri olarak bilindiği için, Bloch'un aynı zamanda büyük bir geleneksel belgeler ve yazılı kaynaklar analizcisi olduğu hatırlanmayabilir.

İlginç bir örnek, ortaçağ destanlarından büyük bir yaratıcılıkla yararlanmasıydı. Bu destanların biçimi 11. yüzyıl sonlarında ve 12. yüzyılda

---

14 Bloch, *The Historian's Craft,* s. 183. Bkz. Febvre, *Le Probléme de l'incroyance au XVIe siècle:* la religion de Rabelais (Paris, 1942). Kuşaklar üzerine bkz. H. Stuart Hughes, *The Obstructed Path: French Social Thought in the Years of Desperation* (New York: Harper Torchbooks, 1969), s. 33.

Batı Avrupa'nın birçok yerinde iyice benzer olmasına karşın, içeriklerinin benzer olmadığını fark etti. Fransızlar esinlerini 8. ve 9. yüzyıllarda efsaneleştirilmiş olaylardan alırken, Almanlar 4. - 6. yüzyılın halk masallarına geri gidiyorlardı. Kastilya'da ise, tam tersine, destanlar çok yakın zamanın olaylarıyla, neredeyse çağdaş olaylarla ilgiliydi; İtalya'da standart ortaçağ destanları yoktu.[15] Bu eşitsizlik, bu topraklar arasındaki derin farkları açığa vuruyordu. Eski kabile törelerinden, daha önce Roma tarafından yönetilen topraklardan çok sonra etkilenen Almanya'da halk mitolojisi genel olarak geç bir feodalleşmeye karşılık gelen feodal döneme kadar canlı kaldı. Okuryazarlığın hiçbir zaman ortadan kalkmadığı İtalya'da soylular ve saraylar Latin edebiyatını kullanmaya devam ettiler. Yeni türeyen Kastilya'nın, yeni fatihlerin yakın zamandaki maceraları dışında efsaneleştireceği bir geçmişi yoktu. Fransa, kuzey ile güney arasında önemli farklılıklar bulunmasına karşın, ara konumdaydı. Avrupa'nın tamamındaki bu çeşitlilik edebiyatla da sınırlı değildi. Ekonomiler, kentleşme dereceleri, hukuksal yapılar ve diller de, destan geleneğindeki görünüşte yüzeysel, fakat fiiliyatta önemli farklarla az çok bağıntılıydı.

Feudal Society'de Bloch tarihsel çözümlemeye uygun kanıt türlerini sıralamıştı. Toplumsal yaşamın her veçhesi listeye dahil ediliyordu: Resmi belgeler, yer adları, tarla şekilleri, âdetler, kolektif psikolojik tutumlar (eğer tahmin edilebiliyorsa), paralar, ticaret kayıtları ve mimari stiller kullanılabilirdi. Ortaçağın sonundan epey sonra, modern dönemin kanıtları, vardığı sonuçlar için incelemekte olduğu dönemin kanıtları kadar önemliydi. Ne var ki, bütünüyle kesin sonuçlar olanaksızdı; çünkü kaynaklar asla yeterince tam açıklamaları vermiyordu. Bloch için tarih "hâlâ bitmemiş bir kazının bütün heyecanına sahiptir."[16]

French Rural History'de Bloch doğrusal tarih kavramını bütünüyle terk etti ve yerine, şimdiden ya da yakın geçmişten uzak geçmişe ve dönüp tekrar şimdiye doğru bir yol izleyerek yazdı. Kitap öncelikle tarla şekillerinin ve Fransız tarımının uyum sağladığı toplumsal ve teknolojik değişimin bir tarihi olduğu için, alışılmış biçimde ilerlemeye gerek görmedi. Bu tür konularla ilgili en iyi kanıtlar 18. ve 19. yüzyıllarda,

---

15 Bloch, *Feudal Society*, s. 92-102.

16 *Age.*, s. 52.

bazı durumlarda da güvenilir haritaların ve daha yakın zamanlarda hava fotoğraflarının bulunduğu 20. yüzyılda vardı. Loire Irmağı'nın kuzeyine hâkim olan açık tarlalar ve güneydeki düzensiz şekilli tarlalar, çiftçiliğin ve toplumsal yaşamı düzenlemenin belirgin biçimlerini temsil ediyordu. Olasılıkla, belgelerde kolayca ayırt edilemeyen çok eski kullanım biçimlerinden kaynaklanmışlardı. Çağdaş ya da çağdaşa yakın kanıtlar, Bloch'un geçmişin karışık belgesel kalıntıları arasında yolunu bulmasına ve bunları, geçmişten bugüne bir muhakemede yapacağından daha iyi yorumlamasına olanak tanıyordu. Bu yöntem her zaman işe yaramıyordu; çünkü geçmişte de zaman zaman ani değişimler olmuştu. Örneğin Brötanya'da tarlaların etrafındaki çitler, Bloch'a 16. yüzyıl gibi geç bir dönemde ortaya çıkmış gibi geliyordu. Fakat bu şekilde, işe en yakın zamana ait iyi bir kanıtla başlamak, şimdiki görüngülerin geçmişteki ele geçmez ve hipotetik kaynaklarını arayarak başlamaktan en azından daha verimliydi.[17]

Kitabın sonraki basımlarında bir giriş olarak yer alan *French Rural History* ile ilgili değerlendirmesinde Lucien Febvre, Bloch'un şimdiden hareketle geçmişi okuma yöntemini icat ettiğini ve zamana ortodoks olmayan yaklaşımından ötürü, köylülerin topraklarını beratlarla işlemediklerini anlayan ilk kişi olduğunu yazıyordu. Febvre'e göre, öteki büyük tarihçiler şimdiki köylü yaşamına bakmak üzere dışarı çıkmadıkları için, şimdinin tekniklerine ve toprağın fiziksel kısıtlarına aşina olmayan koltuk arşivcileri olmuşlardı. Bu geleneksel tarihçiler, etraflarına bakmadıkları için, Avrupa'daki tarla şekillerinin çeşitliliğini fark edemediler ya da uygun sonuçlar çıkaramadılar.[18]

Bu sonuç bütünüyle doğru değildi. Bloch'un kendisi, Lefebvre des Noëttes'in daha önceki önemli eserini, *L'attelage, le cheval de selle à travers les ages. Contribution à l'histoire de l'esclavage*'ı [Çağlar Boyunca Koşum Hayvanı, Binek Atı. Köleliğin Tarihine Katkı][19] görmezlikten gelmişti. Bu, yöntembilimsel olarak kendi zamanının çok ötesinde bir kitaptı. Yazar eski resimlerden yola çıkarak hayvan koşumları imal ediyor, bunları sınıyor ve ortaçağda kaydedilen büyük teknolojik ilerleme hakkında inandırıcı açıklamalarda buluyordu. Bloch, Maitland ve

17 Bloch, *Les caractères originaux,* s. x-xiv, 30-63

18 *Age.,* s. iv-vi.

19 Paris, 1931 (1924'te yayımlanan bir eserin gözden geçirilmiş basımı)

Meitzen'in eserleri gibi,[20] tarla şekilleri ile toplumsal örgütlenme arasındaki ilişkiyle ilgili eserlerin farkındaydı ve onları anıyordu. Fakat Bloch, daha önceki incelemelere yol göstermiş olan katı doğrusal zaman kavramına aldırmadan geçmişi incelemenin yeni bir yöntemini, bütünüyle yaratmadıysa da, kuşkusuz geliştirmiştir. Bloch'un tarzı, 1930'lardan itibaren kır tarihi araştırmasına egemen olmuştur.

Yazılı olmayan kaynaklara bu kadar dikkat gösterdiği *French Rural History*'de bile, Bloch geniş bir belgesel çözümleme kullandı. Mantıksal eleştiri kurallarının belgelere nasıl uygulanacağını herhangi bir iyi tarihçi kadar biliyordu. Eleştirel çözümlemeyle ilgili muhakemesi keskindi ve bununla övünüyordu; fakat ne fazla yeniydi, ne de kendisinin ve Febvre'in tarihsel tarzlarının geleneksel tarihçilerin kullandıklarından farklı olması açısından önemliydi. Yine de, geleneksel yazılı kaynakları eleştirel bir şekilde değerlendirme yeteneği, tarihsel çalışmanın mutlak gereğiydi. Asgari ölçüde kabul edilebilir bir tarihçi olmak için bunu yapmak zorunluydu.[21] *Annales*'in katkısının, zanaatın bütün üyelerinden istenen standart nitelikleri yerine getirmeksizin tarihsel içgörü iddiasında bulunmak olabileceğini ne Bloch, ne de Febvre düşünmüştü. İyi tarihin, sağlam bir tarihsel yöntem geliştirmede zaten ulaşılmış olana zarar vermeksizin bunun ötesine geçmesi gerektiğini hissediyorlardı.

Annales okulunun başlıca yeniliklerinden biri, coğrafi kanıtı kullanmasıydı. Bu konuda Vidal de la Blache'tan esinlenmişlerdi.[22] Bloch'un ölümünden sonra yazdığı bir denemesinde Febvre, bu ustadan öğrenen Bloch kuşağına coğrafyanın kurtarıcı etkisini anımsatıyordu. Vidal de la Blache sadece coğrafyayı sosyal bilim disiplinleri arasında onurlu bir konuma yükseltmekle kalmamıştı; yüzyılın başındaki kasvetli dersliklerde coğrafya "temiz havaydı, kır yürüyüşüydü, bir kucak dolusu çiçekle dönmekti, tozdan kurtulmuş gözlerdi, tazelenmiş beyindi ve soyutu ısı-

---

20 F. W. Maitland, *Domesday Book and Beyond* (Cambridge, 1921). A. Meitzen, *Siedlung und Agrarwesen der Wastgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Finnen und Slawen* (Berlin, 1895).

21 *The Historian's Craft*, s. 110-137.

22 Bkz. Lucien Febvre'ın, *Pour une histoire à part entière*'de (Paris: S.E.V.P.E.N., 1962) yeniden yayımlanan, Vidal de la Blanche'ın coğrafya ders kitabıyla ilgili değerlendirmesi.

ran gerçekliğin tadıydı."[23] Bloch'la ilgili başka bir denemede Henry Baulig şunları yazıyordu: "Mekânsal olarak, karşılaştırmalı yöntemin emrinde seçkin bir araç, harita, vardır. Marc Bloch durmadan şeylerin, âdetlerin ve sözcüklerin haritalarını aradı."[24]

Coğrafya, Bloch'un insanlar ile toprak arasında içten bir bütünleşme olarak hissettiği, kırda yürüyerek ilk elden gözlemlediği, toplumun kendi fiziksel ortamına zorunlu olarak uyum sağlaması ve bizzat toprağın insan eylemiyle dönüşümü açısından çözümlediği bir şeydi. Fransa'nın coğrafyası için hissettiği duygu, analitik çerçevesinin yanı sıra, yurtseverliğinin de bir parçasıydı. *Feudal Society*'de ve *French Rural History*'de Bloch'un ilk kitabının konusu ve bir öğrenci olarak Fransa'nın en iyi bildiği parçası olan Ile-de-France'dan örneklere sık sık dönmesi karşısında insan hayrete düşer.

Coğrafya fiziksel bir veriliden fazlasıydı; Fransız kırında, yüzyıllarca, bazen binyıllarca süren insan eyleminin sonucu olmayan çok az şey vardı. Bir yerin fiziksel bağlamı, insanın toplumsal örgütlenmesi ve bu ikisinin birbirlerini değiştirme şekilleri (sosyologların şimdi insan ekolojisi dedikleri) arasındaki etkileşim sadece Bloch ve Febvre'i meşgul etmedi; en iyi iki öğrencileri André Déléage ve Fernand Braudel'in çalışmalarının da temeli oldu.[25] Braudel insan ekolojisini tarihte "uzun erim" nosyonunun anahtarı, dolayısıyla toplumsal yaşamda yüzyıllarca sürüp giden birçok şeyin bir açıklaması haline getirdi.[26]

Coğrafi kanıtı okumak, Bloch için eninde sonunda belgesel malzemeyi okumaya çok benziyordu. İlgili bütün faktörlerin dikkatle tartılması lehine basit nedensel ifadelerden uzak duruldu. *French Rural History*'ye dayanarak Bloch'a coğrafi determinist demek, daha önceki eserleri *Serfs and Kings* ve *The Royal Touch*'ı okuyup onun salt geleneksel arşiv analizcisi olduğu sonucuna varmak kadar yanlış olurdu. Bu tür kanıtlar önemliydi; fakat sadece uygun sorular sorulabilirse.

---

23 Lucien Febvre, "Marc Bloch et Strasburg," denemeleri, *Combats pour l'histoire* (Paris: Armand Colin, 1953) içinde, s. 398.

24 "Marc Bloch, géographe," *Annales d'Histoire Sociale,* cilt 2 (Hommages à Marc Bloch), 1945 içinde s. 6.

25 Bkz. André Déléage, *La vie rurale en Bourgogne jusqu'au début du XIe siècle* (Mâcon, 1941). Déléage 1944'te öldürüldü.

26 Fernand Braudel, "Time, History, and the Social Science," *The Varieties of History,* 2. baskı, ed. Fritz Stern (New York: Vintage, 1973) içinde, özellikle s. 411-412.

Bizim gibi, arkeologların Mezolitik çağla ilgili kanıt bulmak için kendi yabani buğdaylarını yetiştirdikleri ve tarihçilerin, olayları tarihlemek için sözlü gelenekten ağaç halkalarını saymaya kadar her şeyi kullandıkları bir çağda yaşarken, Bloch'un çeşitli bilgi kırıntılarını kullanmasını çarpıcı bulmak güçtür. Anahtar şudur: Araştırılmakta olan sorunlar, ortaya konulan sorular, kullanılacak kanıtların türünü belirlemelidir. Bloch kendi zamanının ve zamanımızın geleneksel sosyal bilimcileri sorunları eldeki kanıta göre formüle ettikleri halde, bu düzeni tersine çevirdi ve malzemelerin o büyük açılma törenine, *Annales* okulunun o zamandan beri ayar damgası olan geçerli kanıt türlerinin yaygınlaşmasına önemli katkıda bulundu.

Karşılaştırmalı Yöntem

1913'te yayımlanan kendinden emin ve herhalde biraz da kibirli küçük bir monografi olan *The Ile-de-France, The Country Around Paris*'te [Ile-de-France, Paris Civarındaki Kırsal Bölge] Bloch, yerel tarihçilere salt rastgele olguları derlemekten vazgeçmelerini öğütlüyordu. Antikacılıktan sakınmak için, daha kapsamlı incelemeleri okumalarını ve bütün bölgeleri anlamalarını söylüyordu. Bu şekilde, kanıtları hakkında sorulacak en önemli soruları bilebilir ve çalışmaları kısmen bu adanmış amatörlerin inceden inceye ayrıntılı araştırmalarına dayanan birinci sınıf tarihçilere malzeme katkısında bulunabilirlerdi.[27] (Sosyologların aynı şeyi tarihçilere söylediklerini duydum: İyi sorular sormak için karşılaştırmacı olmayı öğrenin; böylece biz de gerekli olduğunda sizin sıkıcı çalışmalarınızı kendi amaçlarımız için kullanabilelim.)

Bloch'un talimatları açıktı: "Bu soruşturmaların sonuçlarını eşgüdümle ve karşılaştır; benzerlikleri fark et; aykırıları açıkla ve reddet; sonsuz bölgesel çeşitlilikler arasında temel olguları ayırt et."[28]

Düşünceleri Fransa'yı aşıp bütün Avrupa'ya yayılırken, Bloch karşılaştırmalı tarihin önemini vurgulamaya devam etti. 1928'de şunları yazıyordu:

---

27 *L'Ile-de-France* (les pays autour de Paris) ilk kez Paris'te yayımlandı. Ben, J. E. Anderson'ın İngilizce çevirisini kullanıyorum (Ithaca: Cornell University Press, 1971), s. 60-63, 110-123.

28 *Age.*, s. 119-120.

Hümanist bir eğitim bizi Roma'yı ve Yunanistan'ı bize çok benzer resmetmeye alıştırmıştı; fakat etnografların sayesinde karşılaştırmalı yöntem, bir tür zihinsel şokla, geçmişle ilgili dengeli bir anlayış için vazgeçilmez koşul olan bu farklılık anlayışını, egzotik öğeyi bize geri verdi.[29]

O halde karşılaştırmalı tarihin ana noktası, basitçe, tarihsel araştırmayı devamlı tehdit eden anakronik yanlış anlamaları zihinden temizlemek için daha az aşina durumlara bakmaktı. Geçmiş bir döneme aşinalık kolayca modern standartları dayatmaya götürebilirdi; fakat karşılaştırmalı etnografik verilerin yanı sıra, başka tarihlere dikkatle bakış bu tehlikeyi azaltırdı.

Vakalar arasındaki benzerliklerin çözümlenmesi, diyordu Bloch, özellikle tarihçileri "kör sokaklardan başka bir şey olmayan yolları izlemekten" alıkoyduğu için ilginçti. Örnek olarak, bütün Batı Avrupa'da neredeyse eşzamanlı olarak sosyal zümrelerin doğuşu (Almanya'da *Stände,* İspanya'da *Cortes,* İtalya'da *Parliamenti,* İngiltere'de *Parliament,* Fransa'da *Etats*) ve iktidarın krallar ile bu yönetimler (Ständestaat) arasında bölüşüldüğü siyasal yapıların yaratılmasını veriyordu. Böylesi oluşumların nedenini vurgulayan türden ulusal tarihler ya da yerel incelemeler esas noktayı kaçırırlar; çünkü bu gelişmede özel olarak İngiliz ya da Fransız ya da Alman bir şey yoktu. Daha çok, bu şekliyle açıklanması gereken kıtasal bir eğilime karşılık geliyordu.[30]

Bloch için farklılıklar çok daha ilginçti. Analizcinin farklılıklara neden olan şeyi ayırt etmesine olanak verebilirlerdi. Ne var ki, karşılaştırmalı tarih üzerine denemesinde, farklılıkların çözümlenmesi konusunda Bloch'un vurguladığı ilk nokta şuydu: "Her şeyden önce, çoğunlukla sadece biçimdeş olan sahte benzerlikleri temizlemek önemlidir. Ve bu benzerliklerin bazıları çok sinsi de olabilirler."[31]

Ortaçağda Fransa ve İngiltere krallarının sihirli dokunuşla sağaltma güçlerine dair incelemesinde Bloch, bütün dünyadaki şefler ve krallar arasında rastlanan benzer güçlerden söz eden Frazer'ın *The Golden Bo-*

---

29 "Pour une histoire camparée des société Européennes" ilk kez 1928'de yayımlandı. Alıntı İngilizce çevirisinden yapıldı: "A contribution toward a comparative history of European societies," *Land and Work in Medieval Europe, Selected Papers of Marc Bloch,* çev. J. E. Anderson (New York: Harper Torchbooks, 1969) içinde, s. 47.

30 "A contribution toward a comparative history...", s. 56.

31 *Age.,* s. 58.

ugh'unu ve öteki kaynakları anıyordu.[32] Dolayısıyla Bloch, kral dokunuşu uygulamasını kendi ülkelerinde başlatan Capet* ve Norman hanedanlarının hiç de benzersiz olmadıklarını biliyordu. Yoksa benzersiz miydiler? Avrupa'daki bütün kraliyet saraylarına böyle güçler bahşedilmiş miydi? Orada burada rastlanan aziz krallar dışında, yanıt hayırdı! Sadece Fransa ve İngiltere'de bu güç yüzyıllarca, Fransa'da sekiz, İngiltere'de altı yüzyıl rutinleştirilip uygulanmıştı.

Frazer, Polinezyalıların monarşisiyle İngilizlerinkini karşılaştırmış ve Pasifik'te daha iyi bildiği örnekten genelleme yapmıştı. Polinezya'da kabile şefleri belirli hastalıkları ortaya çıkarabiliyor ya da iyileştirebiliyorlardı. Bu nedenle, sıraca hastalığına, İngiliz kralların sözde sağalttığı bu hastalığa "kral illeti" denildiğini bilen Frazer, hükümdarın sıracayı iyileştirebildiği kadar ona neden de olabildiği sonucuna vardı. Mantıklıydı, ama yanılıyordu. "... Bütün Avustralya'yı Paris'e ya da Londra'ya taşıma yanlışını yapmaktan sakınalım" uyarısında bulunuyordu Bloch.[33] Karşılaştırmalı yöntem ne bir yerle ilgili ayrıntıları doğrulayabilir, ne de bir toplumun törelerini başka bir topluma dayatabilirdi.

Avrupa hanedanları arasında, özellikle İngiliz ve Fransız kraliyet aileleri arasında iç karşılaştırmalar, kral dokunuşunun açıklamasını açığa çıkarırdı. Bu uygulama Fransa'da, tahtı Karolenjlerden gasp eden ve zayıf meşruiyetlerini güçlendirme gereksinimi duyan Capetlerle başladı. Yaklaşık bir yüzyıl sonra, İngiltere'deki Anglosakson sülaleyi devirmiş olan Normanlar da aynı sihirli güç iddiasında bulundular. Sağaltıcı güçlerini yüceltmek için, bu gücü Günah Çıkarıcı Edward'dan miras aldıklarını bile iddia ettiler ve böylece halkı, eski hanedan ile yenisi arasındaki kan bağının, ırsi sihirli yetenekleri aktaracak kadar sıkı olduğuna ikna etmeye çalıştılar. Bizzat Edward'ın kendisinin kral dokunuşu iddiasında bulunduğu kuşkuludur; fakat bu yaratıcı sahtekârlık halkın imgeleminde kök saldı. Ortaçağ, benzer muhteşem, siyasal güdümlü do-

---

32 Bloch, *Les rois thaumaturges* (Strasburg, Istra, 1924). Bu sözcük İngilizcede vardır: *thaumaturgy*, mucizeler ya da harikalar yaratma anlamına gelir. Ne var ki kitabın İngilizce çevirisinde *The Royal Touch* deniliyor, çev. J. E. Anderson (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1973).

* Capet hanedanı: 987 yılında Hugo Capet tarafından kurulan ve 1328 yılına kadar hüküm süren Fransız hanedanı –çn.

33 *Les rois thaumaturges*, s. 53-54.

landırıcılıklar bakımından zengindi. Daha sonra öteki Avrupa hanedanları da aynı sihirli sağaltma yeteneği iddiasına bulundular; fakat başaramadılar. Bütün Batı Avrupa'da insanlar, Fransız ve İngiliz krallarının yerleşik, geleneksel sıraca hastalığını iyileştirme gücüne inandı. Taklitleri ortaya çıktığında ise, açık siyasal kaygılarla hareket eden kilise, bu taklitleri sahtekârlık olarak açıklayacak kadar güçlüydü.[34]

The Royal Touch'ta genel tarih ile tikel tarihin ince bir etkileşimi vardı. Kraliyetin dokunma karizmasını yerleştirmek için belli bir genel zihniyet ya da dünyayla ilgili bir düşünüş tarzı (Bloch ***kolektif bilinç*** ya da algı terimini kullanıyordu) gerekliydi. Monarşinin bir bakıma kutsal olduğu önceden yerleştirilmeliydi (ve bu Capetlerden çok önce geliyordu) ve kral dokunuşuna inanç sihire, sağaltmaya ve hastalığa yönelik belli tutumlara dayanıyordu. Ne var ki, zamanın genel ruhu değişmeye başladıktan sonra iyice yerleşmiş olan karizma, kendini kanıtlamak için aynı tipte yeni örnekler mümkün olmaktan çıkmış olsa bile, uzun bir süre gücünü koruyabilirdi. İngiltere'de karizmatik dokunma Reformasyon'dan sonra 18. yüzyıl sonuna kadar, yeni bir hanedanlık için aynı güç iddiasında bulunmanın saçma olacağı zamana kadar varlığını sürdürdü. Son Stuart'ın yerini alan Hanover hanedanı bu gücü koruma çabası içine girmedi. Fransa'da ise, hanedan değişikliği daha sonra gerçekleştiği için, Fransız entelektüeller ve bizzat kralların, özellikle de XV. Louis'nin bunu aptalca bir şey saymalarına karşın, bu güç 18. yüzyılda da etkin kaldı. X. Charles 1825'te bu gücü yeniden canlandırmaya çalıştı; fakat artık çok geçti ve uygulamadan vazgeçti. Elbette o sırada ortadan kalkan sadece kral dokunuşuna inanç değil, aynı zamanda bizzat hanedanlığın temel meşruiyetiydi de.[35]

Karşılaştırmalı bir yaklaşım kullanıp Fransa ve İngiltere'deki kral dokunuşları arasındaki anlamlı farklılıkları sıralamakla Bloch toplumsal değişimin önemli bir genel kuralını kanıtladı. İdeolojilerin, inançların ve hurafelerin kendi zamanları vardır. Dolaysız siyasal gereksinmeler ve hanedan değişiklikleri gibi birbiriyle çakışan olaylar, tikel kolektif algılamaların halkın zihninde sabitleşip sabitleşmeyeceğini belirleyebilirler. Bir kere yerleştiler mi, normal yaşam sürelerini aşabilirler; fakat bu, da-

---

34 *Age.*, s. 27-86, 156.

35 *Age.*, s. 376, 381, 387-389, 402-405.

ha sonra aynı geleneği başlatma girişimlerinin başarılı olacağı anlamına gelmez. Ne kadar anlamlı olursa olsun ve Bloch ne kadar titizce belgelemiş olursa olsun, bunun genel değeri, sadece, öteki dönemleri ve zamanları inceleyenlerin ilginç sorular sormalarına ve geçici yanıtlar ileri sürebilmelerine olanak vermesidir. Çok titiz bir karizma rutinleştirme örneği incelemesinin gösterişli bir teori inşasına yol açmamasının, dolayısıyla öteki daha dikkatsiz çalışmalardan daha az zikredilmesinin nedeni bu olabilir.

Bloch'un karşılaştırmalı tarihe kuşkuyla baktığını ileri sürmek istemiyorum. Aksine, *The Royal Touch* dahil bütün kitaplarında bunun önemini vurgulamıştı. *The Historian's Craft*'te karşılaştırma yapmamanın "korkutucu ezoterizm ... kötü öğretimin hakiki sentezlerin yerine koyduğu yavan ders kitapları" ürettiğini yazmıştı. Bu dar görüşlü gelenekçiliğin verdiği zarar muazzamdı. Okuyan halkı ve özellikle entelektüelleri geçmişle ilgili siyasal amaçlı yalanlara karşı savunmasız bırakmıştı. "[Yavan ders kitapları] savunmasız okuyucu kitlesini, ciddiyetsizliğin, pitoresk ıvır zıvırın ve siyasal önyargıların güya arsız bir özgüvenle telafi edildiği uydurma bir tarihin sahte parlaklığına teslim etmek üzere toplaşırlar: Bu yüzden Fustel de Coulanges ya da Pirenne'in kuşkulanacağı şeyi Maurras, Bainville ya da Plehanov onaylar."[36]

Karşılaştırmalı toplumsal ve ekonomik tarih lehine propaganda çalışmasının esas yükünü meslektaşı Lucien Febvre'e bırakmasına karşın, Bloch'un polemik öfkesinin çoğu geleneksel tarihçilere yönelikti.[37] 20. yüzyılın sonlarında tarih yazan sosyologların, eski moda tarihin hataları konusunda uyarılmalarına gerek yoktur. Bizim işimiz, geniş karşılaştırmalı genellemedir; ayrıntıya ukalaca dikkat ve büyük teorik sonuçların verdiği korku değildir. O halde, Bloch'un can çekişen düşmanlarını bir kez daha yok etmek için onun ana savlarını vurgulamaya fazla gerek yok. Bununla birlikte, Bloch'un geleneksel tarihçilerin körlükleri ve ukalalıkları karşısında bu kadar rahatsız olmasının nedenini anımsamak yararlı olur. Geleneksel tarihçiler, yüzeysel parlaklıkları zararlı siyasal amaçlar için kullanılabilen düzenbaz, sözde tarihsel genellemecilere kapıyı açık bırakırlar.

---

36 *The Historian's Craft*, s. 87. Maurras, savaş sırasında Almanlarla sıkı işbirliği yapan kralcı, sağcı, fakat entelektüel yönelimli siyasi bir grup olan Action Française'ın kurucusuydu, Bainville ise önemli bir üyesiydi.

37 Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire* (Paris: 1953).

Toplumsal Teori

Ekonomik tarih üzerine yaptığı bir konuşmada Bloch şunları belirtiyordu: "Ekonomik görüngülerin bilimi, ancak bir gözlem bilimi olabilir. *A priori* verililere dayanan çıkarsamalarla doyurulamayacağını söylüyoruz... Geliştirmeye çalışmakta olduğumuz bilimde mantıksal muhakeme, sadece olguları sınıflamak ve yorumlamak için devreye girer. Hipotezler, her zaman deneyimle bağlantı içinde yenilenmelidir." Ardından, Adam Smith ve Karl Marx'ı kendi zamanlarındaki iyi ekonomik tarihçilerin örnekleri olarak gösteriyordu.[38]

Bu ifadeyi herkes, manasını anlamak istemeyenler bile, kabul edebilir. Bloch'un yaptığı öteki belirlemeler, konuyu ilk bakışta göründüğünden daha belirgin hale getirmeye yardım edebilir.

The Historian's Craft'te Bloch, kendisinden hemen önceki kuşaklarda Comte'çu fiziksel bilim görüşünün entelektüelleri neden büyülediğini açıklayarak sosyolojiyi tartışıyordu. Sonuç, tarihsel yazıda bir çatallaşmaydı.

> [Bazıları], hakiki bir insan biliminin dışında diye, kendilerine inatla rasyonel olarak kavranamaz gibi görünen birçok gayet insani gerçeklikten vazgeçmek istiyorlardı. Bu tortuya burun kıvırarak sadece bir olay ya da bir rastlantı diyorlardı. Bu, aynı zamanda yaşamın en içten ve bireysel yanının da önemli bir bölümüydü. Özetle bu, Durkheim'ın kurduğu sosyoloji okulunun tutumuydu ... Araştırmalarımızı geniş ölçüde bu büyük bilimsel çabaya borçluyuz. Bize daha köklü çözümleme yapmayı, sorunlarımızı daha sağlam kavramayı ve diyebilirim ki, daha kaliteli düşünmeyi öğretti. Burada sadece sonsuz minnet ve saygıyla anılacaktır. Eğer şimdi kısır görünüyorsa, bu, sadece bütün entelektüel hareketlerin verimli anları için er geç ödemeleri gereken bedeldir.[39]

İkinci dal, tarihi bilime çevirme olasılığından ümitsizliğe kapılıp tarih yazmak salt estetik bir iştir diyecek kadar geri çekilenlerden oluşuyordu. Bloch bu tutumdan hoşlanmıyor ve tarihin daha canlı, daha yararlı hale getirilebileceğini hissediyordu.

---

38 "Que demander à l'histoire," *Mélanges historiques,* cilt 1 içinde, s. 4. Konuşma ilk kez 1937'de yayımlandı.

39 *Craft,* s. 14-15.

Birçok tartışmada olduğu gibi, yine, tartışmanın ortasında bir tutum benimsedi. Sosyologların (yani başta Durkheim ve okulunun) toplumsal teori inşasına hayrandı ve özellikle *The Royal Touch*'a bunlardan çok esinlendi. Bununla birlikte onları aşırı kullanılmış ve 1930'ların sonuna gelindiğinde kısırlığa eğilimli buluyordu. Vazgeçenlerin gerekçesini anlıyordu; fakat onlara sosyologlara gösterdiğinden çok daha az sempati duyuyordu.

The Royal Touch'ın tamamında epeyce Durkheim'cı ifade tarzı vardır ("kolektif vicdan," "toplumsal olgular"). Bu nedenle, 1920'lerin başında bile Bloch'un Durkheim'dan bir sosyolog olarak yararlanmadığını belirtmek önemlidir. Bloch kapsamlı bir toplum teorisi geliştirmedi; kendi araştırmasını Durkheim'ın teorilerini bir tür sınama girişimi olarak da görmedi. Amaç, bize neyin gerçekleştiğini anlatmak ve nedenini açıklamaktı. Görüngünün evrenselliğini gösterme sonucuna varmaktan çok, görüngünün tekilliğini vurgulamayı tercih etti.

> Siyasal meselelerde XIV. Louis zamanındaki çoğu Fransızın hareketleri ve duyguları bize şaşırtıcı, hatta dehşet verici gelir; aynı şey, Stuartlar yönetiminde İngiliz kamuoyunun bir kısmı için de geçerlidir. Krallara ve monarşiye tapınılmasını anlamıyoruz; bizim için, bunu mantıksızca, kim bilir ne aşağılık bir köleliğin etkisi olarak yorumlamamak kolay değildir. Önemli bir konuda, edebi geleneğine bu kadar aşina olduğumuz bir dönemin zihniyetine nüfuz etme konusunda karşılaştığımız bu sorunun nedeni, sadece o dönemin başlıca teorisyenlerinin eserlerinde bulunan yönetim kavramlarını biraz fazlaca incelemiş olmamızdır. Mutlakıyetçilik bir tür dindir. Bir dini sadece teologlarıyla bilmek, onun yaşayan kaynaklarını göz ardı etmek değil midir?[40]

Durkheim'cı teori Bloch'a, bir halkın kolektif bilincinin, kitle ideolojisini incelemeden anlaşılamayan derinlere kök salmış bir görüngü olduğunu anlatıyordu. Bir tarihçinin soruna bu şekilde yaklaşması yeniydi. Bloch'un Durkheim'dan almadığı şey, teoriden bir dizi önermenin çıkarılması gerektiği ve daha iyi bir genel din, sihir ya da karizma teorisi inşa etmek için bu önermelerin bir bakıma sınanması gerektiği nosyonuydu. Başka bir ifadeyle, teorinin görevi sadece tarihçinin geçmişle ilgili daha iyi kamt aramasına yardım etmekti.

The Royal Touch'taki karşılaştırmalı tarih tartışmasında görmüş olduğumuz gibi Bloch, toplumsal ideolojiler, bunların kabul görebildiği

---

40 *Les rois thaumaturges,* s. 344-345

dönemler ve kendi zamanlarının ötesinde varlıklarını sürdürmeleriyle ilgili genel bir kural önerebiliyordu. Fakat bunlar genel teoriler olmaktan çok uzaktı; sadece benzer görüngüleri daha ileri incelemeye yardım eden düşüncelerdi.

Yaşamının son yirmi yılında, *The Royal Touch*'ın yayımlanmasından sonra Bloch, kendisini genel bir tarihçiden çok, ekonomik bir tarihçi olarak görmeye başladı, 1936'da geçtiği Paris'teki kürsüsü, özel olarak bu alanla ilgili bir kürsüydü. Bu nedenle daha sonraki iki kitabında teoriyi ele alış tarzı, son konumunun göstergesi olabilir. Bununla birlikte, incelemeyi tercih ettiği sorunlardan ya da kullandığı teorilerin içeriğinden çok, teoriyi ele alış tarzında bir süreklilik vardı.

Bloch'un yazılarına kök salan belirtilmemiş, fakat önemli bir yönlendirici varsayım vardı: Toplumsal gruplar ve bireyler, hayatta kalma şanslarını azamileştirmek için ellerinden gelen her şeyi yaparlar ve uzun erimde, risklerini yayıp böylece azaltma yönündeki hesaplı girişimleri rasyoneldir. Rasyonellik aktörden çok, ona bakanın gözünde rasyonelliktir ve bu kertede Bloch'un insan davranışında yol gösterici ilke olarak buna inancı, basitçe, davranışa yol açan hesapların kavranabilir ve o koşullar altında olabildiğince etkili oldukları, dolayısıyla tarihçilerin mantıklı açıklamalarına tabi oldukları anlamına geliyordu. Davranışta uzun erimli değişimler nosyonu, ekonomik rasyonellik nosyonu için önemliydi; çünkü bir toplumun, özellikle hızlı değişim gerçekleştiğinde, kendi koşullarına uyum sağlamayı öğrenmesi zaman alabilirdi. Ne var ki, bu teorik inanç Bloch için o kadar açıktı ki, yazmayı gereksiz gördü; bunu sadece düşünüşüne ve araştırmasına yol göstermesi için kullandı ve herhangi bir kanıta tabi tutmaya çalışmadı.

Daha önce *French Rural History*'den aktardığım ve Fransa'da var olan farklı tarla sistemlerini ve tarımcı uygarlıkları tarif eden uzun paragrafı yeniden okumaya değer. Bloch'un ortama toplumsal uyum ve ortamla etkileşim nosyonlarına yol gösteren riski en aza indirme teorisini içerir. Karmaşık toplumsal görüngülerin ilk nedenlerini bulmayı nasıl nispeten olanaksız gördüğünü de gösterir. Bu paragraf, ihtiyatlı epistemolojik notunda maddi ve kültürel faktörlerin tek başlarına anlam ifade etmediklerini belirtmesi bakımından da değerlidir. Bir tarihçinin teorik sezgisinin toplumsal uyum incelemesine uygulanmasında esas amaç, bir uygarlığın nasıl işlediğini daha iyi anlamaktı.

Bloch'un teoriyi kendi başına bir amaç olarak değil bir araç olarak kullanmasını gösteren başka bir örnek de, ikinci feodal dönemde gerçekleşen derin toplumsal değişimleri tarifinde bulunabilir. *French Rural History*'de şu gözlemde bulunuyordu:

> 11. yüzyıl toplumunun oldukça doğru bir imgesi onu, temelde, bir dizi dikey yapı olarak sunmakla verilebilir; toplum, kendileri de başka şeflere bağımlı şefler etrafında toplanmış sayısız gruba –serf ya da kiracı grupları, vasal malikâneleri– bölünmüştü. 12. yüzyıl ortalarından itibaren insanların farklı bir örgütlenme tarzı, yatay tabakalar şeklinde örgütlenme, ortaya çıkar. Büyük yönetsel birimler –prenslikler, monarşik devlet– küçük lordlukları içine alıp nefeslerini tıkar. Hiyerarşik sınıflar, en başta da soyluluk, oluşup güçlenmeye başlar. Komün –genellikle kentli, fakat bazen kırsal topluluklara da uzanan– en devrimci kurumu kendine temel yapar: Eşitler arasında karşılıklı destek ahti, eski bağımlının efendisine itaat yemininin yerini alır. Her yerde insanlar arasındaki bağ duygusu gücünü yitirir.[41]

Bu, Marksist bir toplum çözümlemesinin temelini oluşturacak olan Batı Avrupa toplumsal sınıflarının kökeniydi. Daha önce de söylediğim gibi, Bloch Marx'a hayrandı; fakat Marx'ın sınıf çözümlemesinin evrensel bir geçerliği olduğunu pek düşünmüyordu. Aslında birinci feodal çağın toplumu sınıflara göre örgütlenmedi. Marx'ın sınıf örgütlenmesi teorisini bilmesi Bloch'un feodalizmin birinci ve ikinci dönemleri arasındaki ayrımı kavramasını sağladı. Zengin ile yoksul, zayıf ile güçlü arasındaki farklılıklar her zaman vardı. Fakat insanlar bu temelde örgütlenmeye başladıklarında bu, köklü ve kesintisiz bir dönüşümün işaretiydi. Bu durumda toplumsal değişim, Marksist çözümleme yöntemlerinin geçerli olduğu kapitalizme geçişten önceydi ve bu geçişi olanaklı kıldı.[42]

Bloch'un ve bütün *Annales* okulunun teorik yöneliminin en önemli karakteristiği, herhangi bir tekil örgütleyici ilkeyi reddetmesiydi. Ne sınıf ve sınıf mücadelesi, ne coğrafya, ne kolektif psikoloji, ne akrabalık kalıpları, ne teknoloji, ne de siyasal olaylar zorunlu olarak ötekileri bastırdı. Bunların hepsi, başka her şeyi bozacak kadar güçlü olmaksızın uygarlıkların şekillenmesi ve değişmesine katkıda bulundular.

Febvre'ın öğrencisi Braudel, Akdeniz incelemesinde, düşüncelerini en gevşek ve neredeyse rastgele bir formatta düzenleyerek bu eğilimi

---

41 *Les caractères originaux*, s. 109.

42 *Age.*, s. 189-200.

daha da ileri taşıdı. Braudel'de öğretici çok şey vardır; fakat her şeyin önemli olduğuna ve uzun erimde şeylerin oldukça yavaş değiştiğine dair bir ifade dışında bir toplum ya da tarih teorisi yoktur. Bloch-Febvre-Braudel geleneğinin bugünkü önde gelen temsilcisi Emmanuel Le Roy Ladurie'nin geniş yazı ve araştırma yelpazesi bu eğilimi onaylar ve geniş bir takdir toplayan yakın zamanlardaki kitabı *Montaillou,* bir tek zamanda küçük bir yerin tamamını resmetme girişimiyle neredeyse anti-teoriktir.[43]

Bu sonuç ile Bloch'un daha önce *The Ile-de-France*'a kibirle öne sürdüğü, öteki tarihçilerin araştırmalarına teorik mülahazaların yol göstermesi talebi arasında bir çelişki var mıdır? Gerçi çeyrek yüzyıldan fazla bir deneyim ona epey şey öğretmişti, fakat burada ciddi hiçbir çelişki yok; çünkü Bloch, toplumsal yaşamda yol gösterici güçler bulunduğuna ve bazı soruların ötekilerden daha önemli olduğuna dair inancından hiçbir zaman vazgeçmedi. Bir dönemi ve yeri sezgisel kavrama gücüne sahip olanlar teorik bir model inşa edebilir ve bunu, kanıtı değerlendirmek, yeni sorular sormak ve modeli geliştirmek için kullanabilirlerdi. Bu modellerin değerleri sınırlıydı, en fazla bir uygarlık için, çoğunlukla yalnızca daha sınırlı konular için iyiydiler. Ne var ki, böyle bir model bir kez yerleşti mi, kötüye kullanılmadığı sürece çok yararlı olabilirdi.

Bu arada, teorik sınırlılıkları bilmek, bir dönemin doyurucu bir imgesini üretmek için çeşitli kanıt türlerini bir arada kullanmak ve doğruluğa önem vermek, Bloch'un olağanüstü derecede kolay anlaşılır ve renkli bir yazma stiline sahip olmasını da gerektiriyordu. Bloch'un teorik modelleri, yola çıktığında bile dağılan kırılgan yapılardır; değişim, doğası gereği, kendisini açıklayan modelin geçerliliğini yok ediyordu. Bunları suya indirmek ve bir süre su yüzünde tutmak, büyük bir dilbilimsel ve bilimsel beceriyi gerektiriyordu. Bloch için olduğu kadar bugünkü *Annales*'çiler için de bu geçerlidir.

Bloch teoriye karşı değildi, teorisi de yok değildi. Toplumsal teorinin tarihsel çalışmada önemli, temel bir rolü vardı. Önemli herhangi bir

---

43 Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II,* çev. S. Reynolds (New York: Harper & Row, 1972-1973). Kitap ilk olarak 1949'da yayımlandı; gözden geçirilmiş bir baskısı 1966'da çıktı. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou: The Promised Land of Error,* çev. B. Bray (New York: Braziller, 1978). *Orijinali Montaillou, village occitan de 1294 à 1324.*

soruşturmanın nihai sonucu, tikel bir duruma en uygun modeli yetkinleştirecek bir genellemeler kümesi, aynı zamanda da toplumsal davranışla ilgili, ilginç karşılaştırma nosyonlarıyla bütün zamanların ve yerlerin tarihçilerine yardım edebilecek kuralların ayrıntılandırılması olmak zorundaydı. *Feudal Society*'nin sonuna doğru Bloch, adeta, imgelem gücünüzü artırmak için benim kitabımı kullanın dercesine Japonya hakkında bazı öğretici belirlemelerde bulunuyordu.[44]

Bana öyle geliyor ki, sosyologlar teorinin önemini tartıştıklarında düşündükleri şey bu değildir. Bloch'un zamanında olduğu gibi, hâlâ, teorilerinin yararlığının yanı sıra menzillerini de sınırlayan fiziksel bilimlerle ilgili Comte'çu düşüncelerin esiridirler. Tarihsel çalışma açısından, dünyanın etrafını muazzam zaman dilimleri içinde dolaşarak evrensel yasaları kanıtlama girişimi, Bloch'un niyet ettiğinin tersidir.

Tarihe Övgü

Almanların Fransa'yı işgalinden hemen sonra, 1940 sonbaharında, sağ-kanat aydınlık düşmanlığının, anti-semitizmin ve Bloch gibi liberal vizyonun iyiliğine hâlâ inananlara yönelik baskıların arttığı bir sırada yazdığı küçük bir kitapta Bloch, bu felaketin nedenlerini çözümledi.[45] Başı belaya gireceği belli bir insan olarak (ailesi, Fransa-Prusya savaşından sonra Alsace'tan kaçan Alsace'lı Yahudilerdendi), ilk cümlesi şöyleydi: "Bu sayfalar yayımlanır mı? Bilemem." Hayal kırıklığına yenileceği yerde, hem önemli bir şeyin tanığı olduğunu hissettiği için, hem de toplumsal ve ekonomik değişim anlayışının, olayları başkalarından daha iyi anlamasına yardım edeceğini bildiği için, tarih uğraşısını o yılın olaylarına çevirdi.

1940'ta Fransa'nın düşüşüyle ilgili muazzam literatürü tartışmanın yeri burası değil. Bununla birlikte, o sıradaki açıklamaların Fransız toplumunun genel yozlaşması, gerçekçi olmayan bir sol ve sert, anakronik bir sağ şeklinde bölünmesi, Almanya'ya kıyasla sınai zayıflığı ve demografik yetersizlikleri üzerinde yoğunlaşma eğiliminde olduğunu belirmek de önemlidir. (Sağın ihanetiyle ilgili solun, İngilizlerin Fransa'ya kazık attığına ve komünist bir beşinci kolun savaş çabalarına engel olduğuna dair sağın suç-

---

44 *Feudal Society*, s. 446-447.

45 *Strange Defeat*.

lamalarını tekrarlamaya gerek yok. Bu tür suçlamalara yaygın bir şekilde inanılıyordu; fakat çözümlemeyi gerektirmeyecek kadar kısırdılar.)

Olaydan bir ay sonra, daha kendisi ya da herhangi biri ilgili belgeleri incelemeye vakit bulmadan önce, Bloch gerçek nedeni gördü. Fransız genelkurmayı motorize taşımacılık dersini öğrenmemişti. Orduların Belçika kapanına kısılmasına izin verme stratejik hatası, taktik bakımdan yeterli uzaklığa geri çekilemeyince katmerlendi. Motorize taşımanın, gerilla saldırısına son derece açık, iyi, güvenli yolları gerektirdiği de hiç anlaşılmamıştı. Bloch, bunları, 1939'da göreve çağrılan ve Belçika bozgununa katılan yaşlı bir yedek subay bakışıyla değil, bir tarihçi olarak görüyordu.[46]

Fransa'nın zayıflığıyla ilgili bütün öteki suçlamalar bir bakıma doğruydu, diye yazıyordu Bloch kitabının sonraki bölümlerinde, fakat hiçbiri ordunun hızlı çöküşünü açıklamıyordu. Daha çok, Bloch'un yazdığı sırada sadece biçimlenmekte olan bir şeyi, Fransızların çoğunluğunda görülen işbirlikçi tutumu, resmi savaş kaybedildikten sonra direnme isteksizliğini ve grotesk bir günah keçisi bulma çabasını açıklıyorlardı. Kötü yönetilmesine karşın iyi donanımlı olan ordu sağlam dursaydı, felaket gerçekleşmezdi.

Kusur, büyük ölçüde, gereğinden fazla tarihsel yönelimli, ya da bugün nasıl davranmamız gerektiğini bize geçmişin öğretebileceğine gereğinden fazla dayanan bir strateji ve taktik öğretim yöntemindeydi. Böyle bir tarih yanlıştır, diye iddia ediyordu Bloch, çünkü 20. yüzyılın temel değişimlerini hesaba katmıyordu. Her neyse, daha önce söylemiş olduğu ve *The Historian's Craft*'te tekrar söylediği gibi, tarih değişimin bilimidir. Napoleon'cu askeri tarih, öncelikle, 19. yüzyılın başındaki savaşın 18. yüzyıldakinden ne kadar farklı olduğunu subaylara öğretebildiği ve öteki Avrupa güçlerinin bu olguyu yakalamalarının ne kadar zaman aldığını gösterebildiği için yararlıydı. Napoleon'cu tarihin modern savaşla ilgili söyleceği çok az şeyi vardı.[47] Tarihi incelemenin bütün hedefi buydu, değişimin nasıl gerçekleştiğini göstermekti.

Bloch, bir geçmiş bilgisinin geleceğe rehber olduğuna inananları küçümsüyordu; fakat geçmişi efsaneleştirenlere karşı daha da sertti. Vichy'nin sosyal politikası, "toprağa geri dönüş"ün Fransa'yı pislikle-

---

46 *Age.*, s. 37-51.

47 *Age.*, s. 117-118.

rinden arındıracağını iddia ediyordu. Saçmalık, diyordu Bloch, çünkü Fransız sağının pastoral, uysal köylü yaşamı hiçbir zaman var olmamıştı.[48] Tarih, şapşalca geçmiş nosyonlarıyla okuru suiistimal etmemelidir.

Tarih geleceğe bir rehber olmayacaksa, hangi yararlı amaca hizmet edebilirdi? Bir kere, Bloch'un Fransız ordusunda gerçekte neyin yanlış olduğunu neredeyse anında algılaması, tarih eğitiminin geçmişte ya da şimdi herhangi bir toplumsal durumu anlamak bakımından yararlı olduğunu gösteriyordu. Toplumsal modeller inşa etmeye alışık olanlar, becerilerini yabancı zamanlara ve yerlere uyguladıklarında bile, prosedürün yeni durumlar ya da uygarlıklar için nasıl tekrarlanacağıyla ilgili bir anlayış geliştirmişlerdi. İkincisi, kapalı ya da katı teoriler oluşturmadığı halde, insan davranışlarını anlama rehberi olarak iş gören genel kurallar vardır. Siyasal bakımdan böylesine ılımlı bir kişi için özgün olan Bloch'un en kavrayışlı gözlemlerinden biri şuydu: Devrimlerin, gençleri iktidara getirme ve böylece bir toplumsal sistemi tazeleme meziyetleri vardır. Naziler bile bunu yapmış, Fransızlar ise geçmişin bir kuşağını iktidara getirerek tersini yapmışlardı.[49]

Bloch bunları son kitabında daha açık ifade edecekti. Direnişe katıldığı için Almanlar tarafından vurulmadan iki yıl önce, tarih eğitiminin ne kadar değerli olabileceğini gözlemleyecekti. Tarihsel belgeleri incelemenin, kanıtları değerlendirmenin, bir toplumsal durumla ilgili iyi sorular sormanın can alıcı yöntemi herkesin eğitiminin bir parçası olmalı, tarihçilerle sınırlı olmamalıdır. Biz sosyoloji ve tarih öğretenler, Bloch'un programının bugün izlenip izlenemeyeceğini kendimize sorabiliriz. Neredeyse ondan alıntı yapmaya tereddüt ediyorum; onun ifadesi, birçok çağdaş çokbilmişe naif ve aptalca duygusal gelecektir. Fakat, her şeyden önce, büyük bir kariyerin son sözlerinin bir parçasıydı.

> Zehirli dolandırıcılık ve sahte söylentilere her zamankinden daha çok maruz kalan çağımızda, okul programlarında eleştirel yöntemin hiç bulunmaması bir rezalettir. Eleştirel yöntem, derslerin sadece önemsiz bir eklentisi olmaktan çıkmıştır. Bundan böyle önünde çok daha geniş ufuklar açılmıştır ve tarih, tekniklerini geliştirerek, insanoğlu için hakikate ve dolayısıyla adalete giden yeni bir yolun öncülüğünü yapmayı en kesin zaferleri arasında sayabilir.[50]

---

48 *Age.*, s. 147.
49 *Age.*, s. 161.
50 *The Historian's Craft*, s. 136-137.

MARC BLOCH VE *ANNALES*'İN İNGİLİZCEDEKİ ESERLERİNİN SEÇİLMİŞ KAYNAKÇASI

Bloch, Marc, *The Royal Touch.* 1924. Çev. J. E. Anderson. Londra: Routledge & Kegan Paul, 1973.

Bloch, Marc, *French Rural History: An Essay on Its Basic Characteristics.* 1931. Çev. J. Sondheimer. Berkeley: University of California Press, 1966.

Bloch, Marc, *Feudal Society.* 1939-1940. Çev. L. A. Manyon. Chicago: University of Chicago Press, 1961.

Bloch, Marc, *Strange Defeat.* 1946. Çev. G. Hopkins. Londra: Oxford University Press, 1949.

Bloch, Marc, *The Historian's Craft.* 1949. Çev. P. Putnam. New York: Knopf, 1953.

Bloch, Marc, *Land and Work in Medieval Europe: Selected Papers by Marc Bloch.* Çev. J. E. Anderson. New York: Harper Torchbooks, 1969.

Bloch, Marc, *Slavery and Serfdom in the Middle Ages. Selected Papers by Marc Bloch.* Çev. W. R. Beer. Berkeley: University of California Press, 1975.

Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II.* 1949, 1966. Çev. S. Reynolds. New York: Harper & Row, 1972-1973.

Duby, George, *Rural Economy and Country Life in the Medieval West.* 1962. Çev. C. Postan. Columbia: University of South Carolna Press, 1968.

Febvre, Lucien, *A New Kind of History: From the Writings of Febvre.* 1962. Çev. K. Folca. Londra: Routledge & Kegan Paul, 1973.

Febvre, Lucien, *Life in Renaissance France* (denemeler). Çev. M. Rothstein. Cabridge, Mass.: Harvard University Press, 1977.

Le Roy Ladurie, Emmanuel, *The Peasants of Languedoc.* 1966. Çev. J. Day. Urbana: University of Illinois Press, 1974.

Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Times of Feast, Times of Famine: A History of Climate Since the Year 1000.* 1967. Çev. B. Bray. Garden City, N. Y.: Doubleday, 1971.

Le Roy Ladurie, Emmanuel, *The Territory of the Historian.* 1973. Çev. B. ve S. Reynolds. Hassocks, Sussex: Harvester Press, 1979.

Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Montaillou: The Promised Land of Error.* 1975. Çev. B. Bray. New York: Braziller, 1978.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİST YANILGININ ÖTESİ: KARL POLANYİ'NİN HOLİSTİK TOPLUM BİLİMİ

FRED BLOCK ve MARGARET R. SOMERS

Karl Polanyi'nin* entelektüel çalışmaları, I. Dünya Savaşı sonrası dönemdeki sosyal bilim çalışmalarına en anlamlı ve özgün katkılar arasındadır. Özellikle *The Great Transformation* [Büyük Dönüşüm] adlı kitabı,[1] bugün geniş ölçüde sosyolojik düşüncenin bir klasiği kabul edilir. Polanyi, 19. ve erken 20. yüzyıl sosyolojisinin başlıca şahsiyetlerinden etkilenmiş olmasına karşın, çalışmaları başlıca toplumsal bilim geleneklerinden biri olarak kolayca sınıflandırılamaz. *The Great Transformation*'ın tamamında Marx'ın, Weber'in, Durkheim'ın ve öteki klasik düşünürlerin yankıları vardır; fakat Polanyi, bu teorisyenlerden herhangi birinin doğrudan çömezi değildi. Aslında, Polanyi'nin en fazla etkilediği antropoloji içinde, ekonomik antropolojideki hem Marksist, hem

* Birçok kişi, Polanyi'nin yaşamı ve Macaristan tarihiyle ilgili bilgi vererek bizi ciddi yanlışlardan kurtardı: Istvan Eorsi, Gyorgy Litvan, Gyorgy Markus, Gabor Vermes, Hans ve Eva Zeisel. Ayrıca birçok kişi bu metnin ilk versiyonlarını okudu ve değerli yorumlarda bulundu: Giovanni Arrighi, Daniel Bell, George Dalton, Larry Hirschhorn, E. J. Hobsbawm, Peter Lange, Anthony Leeds, Gyorgy Markus, Larry Miller, John Myles, Harry Pearson ve Theda Skocpol. Verilen öğütleri her zaman dinlemediğimiz için, kalan eksiklerden biz sorumluyuz.

1 İlk olarak 1944'te yayımlandı, göndermeler 1957 Beacon Press baskısına yapılmıştır (Türkçe basımı *Büyük Dönüşüm* başlığıyla Alan Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Ancak baskısı tükendiği ve yeni basımları da yapılmadığı için, Türkçesini edinemedik -çn). Bundan böyle *Transformation* olarak anılacaktır.

tözcü geleneklerle çelişen belirgin bir Polanyici paradigma, onun katkısının benzersizliğini gösterir.[2]

Böyle bir paradigma ya da gelenek, Polanyi'nin çalışmalarının merkezini oluşturan öteki disiplinlerin –tarih, iktisat, sosyoloji– içine sokulamaz. Onun düşünceleri bu disiplinlerin her birindeki alt grupları etkilediği halde, herhangi birinde Polanyici bir araştırma programı yürütmek için hiçbir girişim olmadı ve uzun bir dönem Polanyi üzerine neredeyse ikincil bir yazın bile çıkmadı. Ne var ki, son yıllarda bu disiplinlerde bir Polanyi canlanmasının işaretleri de vardır; çalışmaları sık sık anılıyor, onunla ilgili ikincil yazın yaygınlaşıyor.[3] Polanyi'ye yeniden ilgi duyulmasının nedenlerini ayırt etmek zor değil: *The Great Transformation* ve Polanyi'nin merkezi teorik kaygıları, birçok benzersiz açıdan çağdaş entelektüel duyarlılıklarla uyumludur.

Her şeyden önce, *The Great Transformation,* kapitalist bir dünya ekonomisinin zorunlulukları ile ulus-devletler içinde toplumsal refah arayışı arasındaki çatışmayı anlatır. Polanyi'nin 1920'ler ve 1930'ları anlatımı, uluslararası kapitalist düzenlemelerin hem demokrasiyle, hem de Avrupa işçi sınıfının kazanmış olduğu toplumsal reformlarla bağdaşmazlığını çözümler. Bu sav, doğrudan "meşruiyet ile birikim" arasındaki çatışmanın, "meşruiyetin sınırlarının" ve "demokrasinin krizi"nin toplumsal bilimlerin merkezi temaları haline gelmiş olduğu şimdiki dönemin kaygılarını dile getirir;[4] yine kapitalist dünya sisteminin zorunlulukları ile ulus-devletlerdeki demokratik siyasetin başarıları arasında bir çelişki var gibi görünür.

Dahası, bu dönemde serbest piyasa teorisinde büyük bir canlanma görülmüştür. Keynesçi ekonomik yönetim stratejilerinin açık yetersizliklerine yanıt olarak, bazı iktisatçılar ve politikacılar, hükümetin rolü sistematik bir şekilde azaltılınca ekonomik sorunların çözülebileceğini ileri

2 Örneğin bkz. George Dalton ve Jasper Kocke, "The Work of Polanyi Group: Past, Present, and Future," Indiana Üniversitesi Ekonomik Antropoloji Konferansına sunulan tebliğ, Nisan 1981; S. C. Humphries, "History, Economics and Anthropology: The Work of Karl Polanyi," History and Theory 8(2) (1969), s. 165-212.

3 İkincil eserlerin başlıcaları kaynakçada sıralanıyor.

4 Bu literatür, Alan Wolfe, *The Limits of Legitimacy* (New York: Free Press, 1977)'de gözden geçirilip genişletiliyor.

sürerek 19. yüzyıldaki "piyasanın sihri" inancına geri göndüler. Bu savlardan kuşku duyanlar için Polanyi hayati bir kaynaktır; çünkü onun çalışmaları, piyasaya müdahale etmemeyi haklılaştırma çabalarının bir eleştirisi biçimini almıştır. Polanyi'nin polemiğe girdiği şahsiyetler –Hayek ve von Mises– bugünkü serbest piyacası kuşağın entelektüel idolleridirler ve Polanyi'nin onların düşüncelerine yönelik eleştirisi, kendi kendini düzenleyen piyasalar düşüncesindeki temel kusurları ve çelişkileri ortaya serdiği için, belki de şimdiye kadar üretilmiş en etkili eleştiridir.

Son olarak, Polanyi'nin çalışmaları, Marksist gelenekten etkilenen ve bu geleneğin sınırlarını aşma kaygısını taşıyan çağdaş eleştirel entelektüellere de çekici gelir. Polanyi, ayrık bir teorik ve siyasal konum geliştirmeye çalışmıştı –kapitalist kurumlara karşıtlığıyla ve bireysel özgürlük talebiyle ne uzlaşmacı ve ne de Marksist bir sosyalizm. Hayattayken açıkça tek başına bir konumda olduğu halde, Marksist ve post-Marksist çevrelerdeki mevcut tartışmalarda merkezi olan birçok temanın habercisiydi. Polanyi en temel olarak, Marksizmin "ekonomist yanılgı"yla –insan davranışının bütün öteki alanlarına göre ekonomiye ayrıcalıklı bir analitik ve tarihsel statü atfetme yanılgısıyla– malul olduğunu kabul ediyordu.

Bu bölümde, Polanyi'nin çağa uygunluğunun bu yanlarını ayrıntılandıracağız. Bununla birlikte, asıl ilgimiz, Polanyi'nin çalışmalarının karşılaştırmalı ve tarihsel çözümleme bakımından da can alıcı önemde olduklarını göstermektir. İki konu yakından bağlantılıdır. Polanyi'nin çalışmalarının günümüzde ilgi duyulan konularla aynı tınıda olması, ortaya koyduğu sorulara nasıl tarihsel yanıtlar bulmaya çalıştığını acilen öğrenmemizi gerektirir. Bu işe başlamadan önce, Polanyi'nin çalıştığı bağlamı yerli yerine oturtmak ve *The Great Transformation*'ın temel savlarını ortaya çıkarmak gerekir.

Polanyi'nin Yaşamı

Karl Polanyi'nin tam bir biyografisi yoktur; fakat böyle bir proje en becerikli entelektüel tarihçinin çabalarına değerdi. Polanyi'nin yaşamı beş ülkede geçer; üç dilde yazı yazdı; I. Dünya Savaşı öncesi Macaristan'ın reform siyasetinden 1960'ların Kuzey Amerika barış hareketine kadar siyasal olaylara aktif bir şekilde katıldı. Eşi Ilona Duczynska ile birlikte kişisel ilişkileri, Avrupa komünizminin klasik döneminin başlıca şahsiyetlerinden, 1950'lerde ve 1960'larda aktif olan muhalif Macar entelektüellere kadar uzanıyordu. Kısaca, Polanyi'nin etkilediği ya da et-

kilendiği insanları ve olayları seçip ayırmak, 20. yüzyılın birçok merkezi olayını ve düşüncelerini kapsayan geniş bir tuvali gerektirecektir.

Bizim amaçlarımız bakımından Polanyi'nin yaşamına kısa bir bakış yeterli olacaktır.[5] Tanınmış bir ailenin çocuğu olarak 1886'da Macaristan'da doğdu. Kardeşi Michael Polanyi önce bir bilimci, ardından bir felsefeci olarak uluslararası ün yapmıştı. Babası, sonradan Hıristiyan olan bir Macar Yahudisiydi; bir demiryolu inşaatçısı olarak zengin olmuş, fakat yüzyılın başında servetini kaybetmişti. Güçlü bir entelektüel olan Rus annesi, savaş öncesi Budapeşte'de entelektüel bir merkez olan bir salonun ev sahibiydi. Bir öğrenci olarak Karl, sosyal bilimin potansiyelini açığa çıkarmaya ve "kilise egemenliğine, yozlaşmaya, ayrıcalıklılara, bürokrasiye karşı –bu yarı-feodal ülkede hep var olan yaygın bataklığa karşı" dinç bir muhalefet planlamaya kendilerini adamış bir entelektüeller grubu olan Galileo Çevresi'nin aktif bir üyesiydi.[6]

Polanyi'nin düşüncelerinin başlangıcı Macar tarihinin 1908'den 1918'e kadarki oluşum dönemine, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun duraganlaşması ve nihayet I. Dünya Savaşı'nm barbarlığı yüzünden bir orta sınıf entelektüeller kuşağının radikalleştiği döneme kadar izlenebilir. Polanyi, bu kuşağın tipik örneğiydi; kendisini ve Galileo Çevresi'nin öteki üyelerini işçi eğitimi projelerine katılmaya götüren işçi sınıfına yönelik yoğun bir sempatiye rağmen Sosyalist Parti'ye eğilim göstermemişti. Sosyalistler çekici değildi; çünkü İkinci Enternasyonal'in determinist Marksizmine bağlılıkları onları nispeten ihtiyatlı ve muhafazakâr hale getirmişti. Dahası, sosyalistler Macar köylüsünün davasını sahiplenmek istemiyorlardı; kırsal nüfusun büyüklüğüne rağmen, köylülüğün sorunlarını kırsal yaşamın bönlüğüyle ilgili ifadelerle es geçiyorlardı.

---

5 Biyografik veriler şu kaynaklardan toplanarak bir araya getirilmiştir: Lee Congdon, "Karl Polanyi in Hungary, 1900-1919," *Journal of Contemporary History* 11 (1976), s. 167-183; Ilona Duczynska, "Karl Polanyi: Notes on His Life," *Karl Polanyi, The Livelihood of Man* (New York: Academic Press, 1977) içinde; Kari Levitt, "Karl Polanyi and Co-Existence," *Co-Existence* 2 (Kasım 1964), s. 113-121; Hans Zeisel, "Karl Polanyi," *International Encyclopedia of the Social Sciences* (New York: Macmillan, 1968) ve G. Marus, Hans ve Eva Zeisel, G. Litvan ile kişisel iletişim. Peter Drucker, *Adventures of a Bystander*'da (New York: Harper & Bow, 1979) Polanyi ile ilgili bölümün, çok eğlendirici olmasına karşın, birçok noktada doğru olmadığına dikkat edin.

6 Duczynska, "Karl Polanyi," s. xi.

Polanyi, özellikle İkinci Enternasyonal'in tarihsel gelişimin önceden belirlenmiş aşamalarının bir sonucu olarak ilerlemenin kaçınılmazlığına inancını, tutkulu bir şekilde reddetti. O ve onun kuşağından olanlar için merkezi düşünce, ilerlemenin ancak moral ilkelere dayalı bilinçli insan eylemiyle gelebileceği düşüncesiydi. Bu görüş ile sosyalistlerin görüşü arasındaki karşıtlık, genç kuşağın Macar ulusunun yeniden canlanması umutlarının kişisel bir simgesi olan şair Endre Ady'nin anısına Polanyi'nin yaptığı konuşmada özetlenir: "Hakikat şu ki, 'kuş, yerçekimi yasasından ötürü değil, bu yasaya rağmen uçar' ve 'toplum maddi çıkarlardan ötürü değil, maddi çıkarlara rağmen hep daha yüce idealleri cisimleştirerek aşama kaydeder.' "[7]

Bu sözler söylendikten sadece birkaç ay sonra, Macar canlanışı umutları kırıldı. I. Dünya Savaşı'nın sonuyla birlikte, iktidar imparatorluktan Karolyi rejimine, sosyalistlerin hâkim olduğu bir koalisyon hükümetine geçti. Polanyi, koalisyonun bir parçası olan Oscar Jaszi'nin Radikal Parti'siyle bütünleşti; fakat dış baskılar ve iç anlaşmazlıklar etkili eylemi engelleyince hem kendisinin, hem de başkalarının reform umutları boşa çıktı. Siyasal açmazdan duyulan memnuniyetsizlik birçok kişiyi, yeni kurulan ve birçok radikalleşmiş orta sınıf entelektüeli bağrında toplayan Macar Komünist Partisi'ne yöneltti. Soldan gelen baskı, sosyalistlerin büyük bir çoğunluğunu Béla Kun liderliğinde Macar Sovyet Cumhuriyeti'nin yaratılmasında komünistlerle birleşmeye yöneltti. Fakat Béla Kun rejimi, Sovyetler Birliği'nden destek gelmeyince hem iç, hem dış baskılar altında çöktü ve sağ, iktidarı ele geçirdi.

Polanyi başlangıçta Macar bolşevizmine sempati duyduğu halde, Béla Kun daha iktidardayken Viyana'ya ani gidişi, eli kulağında felaketi beklediğini gösterir. Yaşamının sonuna doğru gerçekleştirdiği bir ziyaret dışında Macaristan'a bir daha geri dönmeyecekti. Viyana'da *Oesterreschische Volkswirt* için gazeteci olarak –1920'lerin sorunlu siyasa ve ekonomik olaylarını yakından incelemesine olanak veren bir konum– çalıştı. Viyana'da, Béla Kun rejimine aktif olarak katılmış ve devrimci rejimin çöküşünü izleyen Beyaz Terör'den kaçmak zorunda kalmış eşi Ilona Duczyska ile tanıştı.

1930'ların başında Viyana'daki siyasal durum sağa dönünce Polanyi İngiltere'ye göç etti ve orada işçi eğitiminde bir iş buldu. İngiltere'de

---

7 Congdon, "Karl Polanyi in Hungary", s. 179'da aktarıldığı şekliyle Polanyi.

Hıristiyan Sosyalistlerden ve Quaker'lerden* oluşan bir gruba katıldı ve *Christianity and the Social Revolution* [Hıristiyanlık ve Sosyal Devrim] kitabı için onlarla işbirliği yaptı. Bu kitaptaki denemesi "The Essence of Fascism" [Faşizmin Özü], korporatist faşist devletin yapısı içinde insanların salt ürün düzeyine indirgendiğine işaret ederek, *The Great Transformation*'daki bazı savların işaretlerini veriyordu. 1940'taki yıldırım saldırı sırasında Birleşik Devletler'e kapağı atan Polanyi, Bennington'da bir öğretmenlik işi bulabildi ve düşüncelerini billurlaştırıp *The Great Transformation*'ı yazdı. Polanyi, savaştan sonra, iktisat tarihi dersi vermek üzere Columbia Üniversitesi'ne davet edildi ve bu görevini emekli olup Ilona'nın –McCarthy'cilik Birleşik Devletler'de oturmasını yasakladığı için– yerleştiği Kanada'ya gittiği 1953'e kadar sürdürdü.

Columbia'daki yıllarında ve Kanada'da Polanyi'nin araştırmaları kapitalist toplumun tarihinden arkaik ve ilkel ekonomilerin çözümlenmesine kaydı. Columbia'da ortak bir araştırma projesi, *Trade and Markets in the Early Empires*'ın [Erken İmparatorluklarda Ticaret ve Pazarlar] 1957'de yayımlanmasıyla sonuçlandı. Birçok makale dışında, Polanyi'nin çalışmalarının geri kalan kısmı 1964'te ölümünden sonra yayımlandı. Bir araştırma monografisi olan *Dahomey and the Slave Trade* [Dahomey ve Köle Ticareti] 1966'da yayımlandı, 1968'de de George Dalton, yayımlanmış birçok denemeyi, üç kitaptan bölümleri ve yayımlanmamış malzemeyi *Primitive, Archaic, and Modern Economies* [İlkel, Arkaik ve Modern Ekonomiler] başlıklı bir cilt halinde derledi. Son olarak 1974'te Harry Pearson, hem Polanyi'nin toplum ve ekonomi teorisiyle ilgili genel malzemeyi, hem antik Yunanistan'ın geniş bir çözümlemesini içeren bitmemiş metni *The Livelihood of Man*'ı [İnsanın Geçim Kaynakları] yayımladı.

Polanyi'nin ilkel ve arkaik ekonomilere ilgisi, doğrudan 19. yüzyıl piyasa toplumunun çözümlenmesinden kaynaklanıyordu. *The Great Transformation*'da, kapitalizmin doğuşundan önce piyasanın tali bir rol oynamış olduğunu göstermeye çalıştı ve daha önceki bilimsel çalışmaların, özellikle antik dünyayla ilgili çalışmaların, temelde, modern kapitalizmden çıkarılan teorik kategorileri kullanarak piyasanın bu toplumlardaki rolünü yorumlama yanlışım yaptıklarını ileri sürdü. Piyasanın

---

* Quakerler: barışçı ilkelere sahip, kılık kıyafette sadeliğe önem veren ve Dostlar Derneği olarak da anılan bir Protestan mezhebi olan Quakerizm taraftarlarına verilen ad –çn.

hâkim olduğu bir toplumu şiddetle eleştirmesine rağmen, Polanyi asla sanayi öncesi geçmişe geri dönüş vizyonları üretmekle ilgilenmedi; onun sorunu, teknoloji ile insani gereksinmeleri, özgürlük ile toplumsal düzeni uzlaştıracak toplumsal düzenlemeleri kavramsallaştırmak ve gerçekleştirmekti. Bu görev, 1956 Macar devriminden hemen sonra eşi Ilona ile birlikte yayına hazırladığı Macar şairlerin çok az bilinen yazılarından oluşan derlemede, *The Plough and the Pen*'de [Saban ve Kalem], yeniden teyit ediliyordu. Bu görev, yaşamının son yıllarındaki enerjisinin büyük bir kısmını alan son projesinde, sosyalist dergi *Co-Existence*'ın çıkartılmasında da teyit ediliyordu. Birinci sayının prova baskıları Polanyi'nin öldüğü gün geldi.

The Great Transformation

Polanyi'nin antropoloji ve klasik araştırmalar üzerindeki çalışmaları daha sonraki bilimsel çalışmaları muhakkak ki daha çok etkilemiştir, ancak *The Great Transformation* onun en önemli eseridir; kitap boyutundaki tek tamamlanmış metnidir ve daha sonraki çalışmalarında ele alınan bütün temaları geliştirir. Polanyi, böylesine düzensiz bir meslek yaşamı geçiren bir bilim insanına uygun biçimde, bir ömrün bütün temalarını bir araya getiren kitabı, özet çalışmayı akademik kariyerinin sonunda değil, başında yazmıştı. Dolayısıyla, çözümlememizi *The Great Transformation*'a odaklamak uygundur.

Polanyi *The Great Transformation*'ı bilinçli bir siyasal müdahale olarak yazmıştı; *II. Dünya Savaşı sonrasındaki dünyanın şeklini etkilemeyi umuyordu*. Faşizm ve savaş, "bildiğimiz şekliyle uygarlığın" çöküşüne neden olmuştu; fakat bu yıkım tarihsel aktörlerin sırtı dönükken –onlar farkında olmadan– gerçekleşmişti. Olup biteni anlamadan, gelecekte barbarlıktan ve savaştan kaçınılabileceğine inanmak için fazla neden yoktu. Piyasanın zayıflığı en trajik tahribata kıtada neden olduğu halde, Polanyi, uygarlığın mahvolmasına neden olan uzun erimli faktörlerin Sanayi Devrimi'nin doğum yerinde –İngiltere'de– çözümlenmesi gerektiğine kaniydi.[8] Polanyi,

---

8 Eşi şunları yazıyordu: "Yaşamlarının seyri içinde kutsal bir nefretin köklerini teskin etmek bir yerlerdeki insanların en iyisine nasip olur. İngiltere'de Polanyi'nin başına gelen buydu. Daha sonraki aşamalarda, Birleşik Devletler'de bunun sadece yoğunluğu arttı. Onun nefreti, insanı insanlığından çıkaran piyasa toplumuna ve sonuçlarına karşıydı." s. xiv.

faşizmin ve II. Dünya Savaşı'nın, kendi kendini düzenleyen piyasanın doğuşundaki köklerini aydınlatarak savaş sonrası dünya için daha insani ve daha rasyonel bir yapının yolunu göstermeye çalışıyordu. Bu gelişim projesi onun bütün yaklaşımını yapılandırdı.

Polanyi'nin piyasa toplumuna duyduğu nefret ve sosyalist bir alternatif umudu, *The Great Transformation*'daki çözümlemenin itici gücünü sağlar. Fakat Polanyi hem komünist soldaki, hem sosyal demokrat sağdaki sosyalist geleneğe egemen olan savları yayma ve ayrıntılandırma arzusunda değildi. Her iki gelenekle farklılıkları köklüydü ve kapitalizmin sosyalist çözümlemesini ta temellerinden itibaren yeniden inşa etmeye çalışıyordu. Bu, onu kapitalizm öncesi toplumları çözümlemeye ve Aristo, Hegel ve Robert Owen gibi Marksizm öncesi düşünürleri yeniden sahiplenmeye götürdü. Polanyi'nin kapitalizmin sosyalist eleştirisini yeniden inşa etme çabasının gözü pekliği ve özgünlüğü, onun çalışmasına kalıcı bir güç verir.

Polanyi'nin yaklaşımının farklılığı, *The Great Transformation*'ın son sayfalarında çok açık bir şekilde gösterilir; burada şunları ortaya koyar:

> Batılı insanın bilincinde üç oluşturucu olgu [vardır]: ölüm bilgisi, özgürlük bilgisi, toplum bilgisi. Birincisi, Yahudi efsanesine göre Eski Ahit öyküsünde açığa vuruldu. İkincisi, Yeni Ahit'te kaydedildiği şekliyle İsa'nın öğretilerinde kişinin benzersizliğinin keşfiyle açığa vuruldu. Üçüncü vahiy, bir sanayi toplumunda yaşadığımız için bize geldi.[9]

Bu durumların her birinde bilginin anlaşılması ve kabulü insan özgürlüğünün temelidir. Özellikle "toplumun gerçekliğini yakınmadan kabul etmek, insana, yılmaz bir giderilebilir tüm adaletsizlikleri ve özgürlüksüzlükleri giderme cesareti ve gücü verir."[10] Kısacası Polanyi, devrimci bir dönüşümün sonucu olarak siyasal iktidar ve toplumsal çatışma sorunlarının ortadan kalkacağını hayal edenlerin ütopyacılığı ile daha iyi bir toplum yaratmak için radikal eyleme geçmenin beyhude olduğuna inananların teslimiyetçiliği arasında üçüncü bir yol arıyordu.

The Great Transformation, piyasa toplumunun yükselişinin ve düşüşünün anlatımıdır. İki can alıcı dönüşüm vardır: merkantilizmden piya-

---

9 Polanyi, *Transformation*, s. 258A

10 *Age.*, s. 258B

sa toplumunun ortaya çıkışı ve piyasa toplumunun çöküşüyle faşizmin ve dünya savaşının ortaya çıkışı. Polanyi'nin siyasal amacı, onu, ikinci dönüşümün çözümlenmesini birincisinden daha fazla geliştirmeye yöneltti; fakat her iki çözümlemede de boşluklar vardır. Yine de, savın iki kısmı, hem Polanyi'nin birbiriyle çekişen yorumlara yönelik eleştirisi bakımından, hem büyük ölçekli tarihsel değişim anlayışı bakımından dikkat çekicidir.

Polanyi, İngiltere'nin ticarileşmiş bir merkantilist toplumdan piyasa toplumuna geçişinin ne kaçınılmaz, ne de evrimci bir sürecin sonucu olduğunda ısrar ederek başlar. 19. yüzyıl kapitalizminin ortaya çıkışını piyasa etkinliğinin ortaçağdan itibaren sürekli genişlemesinin bir sonucu olarak gören yaygın düşünceye meydan okur. Polanyi, 16. yüzyıldan itibaren sayısız önemli pazarlar olduğu halde, bu pazarların toplumu kontrol edeceğini gösteren hiçbir işaretin bulunmadığını gösterir. Aksine, bu pazarların devlet tarafından düzenlenmesi, etkilerini sınırlıyordu. Merkantilizmde hem uzun mesafeli ticaret, hem de yerel ticaret ya devlet tarafından, ya da ulusal pazarların yaratılmasına şiddetle karşı çıkan kentliler tarafından düzenleniyordu.[11]

Alışılmış evrimci görüşe karşıt olarak Polanyi, ulusal pazarların ortaya çıkışının yerel ya da uzun mesafeli ticaretin giderek yaygınlaşmasından değil, bilinçli merkantilist devlet politikasından kaynaklandığım ileri sürer.[12] Ulusal pazarların yaratılması, ekonomik gelişmeyi devlet gücünün bir temeli olarak gören devlet inşa etme stratejilerinin yan ürünüydü. Fakat ulusal pazarların yaratılması bile piyasa toplumunun tam gelişmesine yetmedi; zira bu başka bir ayrılma noktasını da gerektiriyor-

---

11 Bkz. *age.*, s. 274-279. Ayrıca Ira Katznelson, "Community, Capitalist Development, and the Emergence of Class," *Politics & Society* 9(2) (1979), s. 203-237.

12 Polanyi ortaçağ kentlerinin karşıt bir güç değil, feodalizmin parçalan olduğunu vurgularken, geçiş sorunuyla ilgili çağdaş Marksist tartışmaları önceliyordu. Özellikle bkz. Perry Anderson, *Lineages of the Absolute State* (Londra: New Left Books, 1974) ve John Merrington, "Town and Country in the Transition to Capitalism," *New Left Review* 93 (Eylül-Ekim 1975), s. 71-92. Bununla birlikte, Polanyi'nin, devlet politikası, kapitalist çıkarlar ve üretimin örgütlenmesindeki değişiklikler arasındaki iç bağlantılara sadece çok kısa değindiği için, kapitalizme geçişin doyurucu bir anlatımını veremediğini de kabul etmek gerekir.

du: toprağın, paranın ve emeğin metalaşması. Polanyi, emeğin metalaşmasını, İngiltere'nin Speenhamland Yasası'nı tartışırken çözümler.[13]

18. yüzyılın son çeyreğinde kırsal İngiltere'de yoksulluk aniden rahatsız edici ve keskin bir artış gösterdi. Toprak sahibi sınıflar arasında, yoğun bir yoksul isyanı korkusu vardı; fakat bu korkuyla birlikte, yeni gelişmekte olan kırsal-sınai köylerdeki yüksek ücretler yoksul kır insanlarına cazip geldikçe kırsal alanların potansiyel olarak nüfussuz kalacağından da kaygı duyuluyordu. O sırada anlaşılmamasına karşın yoksulluk hem İngiltere'nin dünya ticaretindeki artıştan, hem de fazlaca bir parlayıp bir sönmesinden kaynaklanıyordu. Değişkenlik en fazla kırsal alanda yaşandı: Köy ve kasabalardaki zanaatkârlar ağır koşullar altında yerlerinden edilirlerken kırsal alanda işsizlik kol geziyordu; ekonomik gerileme ticaret ve imalattaki istihdamını azaltınca, emekçi yoksullara hayatta kalmak için kendi köylerine geri çekilmek kaldı. Aile arazisinin ortadan kalkması, çalışanların işsizlik güvencelerinin bütün izlerini silmişti; öyle ki, kırsal sanayide çalışanların bile hiçbir güvenceleri yoktu; yoksulluk kaderleriydi. Polanyi'ye göre yoksulluk, Sanayi Devrimi'nin ve piyasa ekonomisinin saldırısıyla birlikte patlak verecek olan çözülmenin açık bir işaretiydi. Yine de sonuç kaçınılmaz değildi; genişleyen ticaret ve pazarlar, bağımsız bir şekilde, bir piyasa toplumuna nitel bir sıçramayı sağlamayacaktı. Ancak bilinçli siyasal müdahale, tarihsel olarak benzersiz bu olayı meydana getirebilirdi. Polanyi'nin Speedhamland üzerinde yoğunlaşmasının altında bu analitik perspektif yatar.

1795'te, 1662 tarihli İskân Kanunu, emeği sadece kendi mıntıkasında iş bulma zorunluluğundan kurtaracak şekilde kısmen iptal edildi. Sanayinin gereksinmelerinin baskısı altında "köy serfliği" kaldırıldı ve emekçinin fiziksel hareketliliği, tarihte ilk kez, ulusal ölçekte bir emek pazarının kurulmasına olanak tanımak üzere yeniden sağlandı. Bununla birlikte, aynı yıl Speenhamland Kanunu olarak bilinen, yeni bir Yoksullara Yardım uygulamasına geçildi. Bu, "yaşama hakkı" ilkesini cari ekmek fiyatları temelinde bir ücretlere yardım katkısı sistemiyle yansıtan bir kurumdu; aile ödenekleri buna ekleniyordu ve işyerinin bir yükümlülüğü olmaktan çok, bir dış yardım olarak verilecekti. Niyet, Speenhamland kırsalında istihdam yaratmak ve aynı zamanda, yardım yerel

13 Polanyi, *Transformation*, s. 77-85.

kilise cemaatiyle sınırlandığı için yoksulların oradan oraya gezmesini önlemekti.[14] Yoksulluğun yapısal sorunlarına ve ilk siyasal müdahaleye, yani serbest bir emek pazarının önündeki engelleri kaldırma tehlikesi gösteren İskân Kanunu'nun iptal edilmesine bir *tepki* hareketiydi.

Speenhamland, toprak sahibi sınıfların yerel siyasal gücünü sürdürmesini sağlamakta ve emeğin serbestleşmesini engelleyerek kapitalizmin tam anlamıyla başlamasını geciktirmekte başarılı oldu. Fakat yoksullar ve rant ödeyen kırsal kiracılar için sonuç yıkımdı. Kilise mıntıkası kendi işçilerini salt geçimlik düzeyde tutmakla yükümlü olunca işverenleri yeterli düzeyde ücret ödemeye dürten bir şey olmadığı için, ücretler geçimlik düzeyin altına indi. Köy eşrafı siyasal yönetici olma konumlarıyla iyiliksever sadaka vericiler rolünü üstlenirken toplu emekten yararlandılar, emeği destekleme vergileri de sadece zilliyet sahiplerinin ya da kırsal orta sınıfın cebinden çıktı.

Sözde yoksullara destek için örgütlenen bir sistem olan Speedhamland, aslında, emek maliyetlerini sübvanse etmek için kamu fonlarını kullanarak işverenlere yarar sağlıyordu. Bazı bölgelerde sadece tarifelere uyanların iş bulma şansları vardı, tarifelere uymayıp kendi başlarına geçimlerini sağlamaya çalışanların bir iş bulması zordu. Gücü kuvveti yerinde çalışan yoksullar düşkünlerden ayırt edilemez oldukları için –herkes tarifelere uymaya zorlanıyordu– sonuçta yoksullar çok geniş ölçüde umutlarını kaybettiler. Çalışma saikleri aşındı, korumacı "yaşama hakkı"nın işe yaramazlığını ve emek pazarının ücret sistemiyle bağdaşmazlığını –19. yüzyılın tüm gelişiminin işareti olan iki çelişkili dürtüyü– tek bir sistemde billurlaştıran bu refah yöntemiyle İngiliz işçisinin saygınlığı yok edildi.[15]

---

14 Ödenek sisteminin coğrafi kapsamı konusunda tarihçiler arasında yaygın bir tartışma vardır. John ve Barbara Hammond, Speenhamland sisteminin geniş yayınımını savundular; Polanyi'yi açıkça çok etkilemişlerdi. Bkz. John ve Barbara Hammond, *The Village Labourer*, cilt 1 ve 2 (Londra: Longmans, Green, 1948, orj. 1911). Karşıt savların tam bir tartışması ve değerlendirmesi için bkz. J. D. Marshall, *The Old Poor Law* (Londra: Macmillan Press, 1968).

15 Speenhamland'ın etkisi konusunda da tarihsel yazında yaygın bir anlaşmazlık vardır. Örneğin Mark Blaug Speenhamland'ın fazla kırsal nüfusa bakmanın rasyonel bir aygıtı olduğunu ileri sürer. "The Myth of the Old Poor Law and the Making of the New," *Journal of Economic History* 23 (1963), s. 151-184. Eric Hobsbawm ve George Rude, Captain Swing (Londra: Lawrence and Wishart, 1969) bu görüşü çürütürler. Ayrıca bkz. Polanyi'nin 9. ve 10. ekleri, *Transformation*, s. 286-288, 289-290.

Polanyi'nin Speenhamland tartışmasında bu bağdaşmaz ikilik vurgulanmalıdır. Polanyi'nin eleştirdiği şey korumacılığın kendisi değil, bu kurumun biçimidir. Ücretlere katkı, ücretleri aşağı çekme etkisiyle özellikle sinsi bir mekanizmaydı; fakat 1799 ve 1801'de çıkarılan ve işçilerin gerçek sendikacılık mekanizmasıyla sistem içinde kolektif direnebilir ve pazarlık yapabilir işçiler olarak statü kazanmalarını önleyen anti-Birleşme yasaları da eşit derecede ciddiydi. Korumacı ilke işçileri piyasanın tehlikelerinden korumaya çalışırken, ücret sistemi de onları, ücretlere katkı nedeniyle emeğin kendi değerini bulma olanağı olmaksızın emeklerini satarak geçinmeye zorluyordu. Böylece, kendisini bir sınıf olarak oluşturabilecek bir çalışanlar sınıfı olmadan, yeni bir işverenler sınıfı yaratılmıştı; sendikalara karşı yasalar, işçilerin ücretleri yukarı çekebilmelerinin önündeki son yapısal engellerdi.

Speenhamland, Polanyi'ye göre, sadece yeni yasama gücüyle değil, Malthusçu nüfus teorisinin "bilimsel" yasalarıyla da silahlanmış yeni bir sınai orta sınıfın 1832'deki siyasal zaferinin bir sonucu olarak, 1834'te yürürlükten kaldırıldı.[16] Yoksul Yasası Reformu, işsizlere dışardan yardımı ortadan kaldırdı ve kırsal kesimdeki yerlerinden kopanları, hor görülen fabrikalara tek alternatif olarak nefret edilen atölyelerde çalışmaya zorladı. Bu, emeğin bir meta olarak tam kurumsallaşmasıydı; çünkü işçiler hayatta kalmak için artık sadece kendilerini satmak zorundaydılar. "Toplumsal ağ," devletin değil, piyasanın ücretlerin kendi gerçek düzeylerini bulmalarına imkân tanıması lehine ortadan kalktığı için, ücret sistemi dışında yaşama hakkı artık yoktu; sınai sermaye artık hakiki başlangıç anındaydı.

Polanyi romantik değildi; Speenhamland'ın meziyetini piyasa kapitalizminin kötülüğüyle karşılaştırmıyordu. Aslında, Speenhamland'ın toplumsal yaşam üzerindeki etkisiyle ilgili değerlendirmesi, daha sonra yürürlükten kaldırılmasının yıkıcı etkisine, yol açtığı zorunlu kent göçüne ve Yeni Yoksul Yasası'nın eşi görülmemiş "bilimsel zalimliği"ne

16 Yeni Yoksul Yasası'nın toprak sahibi sınıfların geleneksel gücünü sürdürmek için tasarlanan bir yasa olarak revizyonist yorumu için bkz. Anthony Brundage, *The Making of the New Poor Law* (New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press, 1979) ve "The English Poor Law of 1834 and the Cohesions of Agricultural Society," *Agricultural History* 48 (Temmuz 1974), s. 405-417. 1832 Reform Yasası'nın paralel bir yeniden yorumu için bkz. D. C. Moore, *The Politics of Deference* (Londra: Harvester Press, 1976).

rağmen, olumsuzdu. Her iki meclise de şu laneti yağdırır: "Speenhamland hareketsizlikten çürümek anlamına geldiyse, şimdiki tehlike de açıkta kalarak ölmekti."[17]

Polanyi, birçok nedenden ötürü, aradaki Speenhamland dönemine büyük bir vurgu yapar. Birincisi, Speenhamland pazar gelişiminin evrimci olmayan ve kesintili doğasını aydınlatır. Emek pazarının doğuşu otomatik olarak gerçekleşmedi;Yoksul Yasası Reformu'nun siyasal müdahalesiyle kurumlaştırılmak zorunda kaldı. Piyasa güçlerinin serbest bırakılmasında devletin rolüne yapılan bu vurgu, Polanyi'nin 19. yüzyıl piyasa ekonomisinin tarihsel yeniliği ve bunun doğal sonucu olan ideolojik çarpıklıklarıyla ilgili savında temel bir noktadır. Serbest piyasaya giden yolda sürekli siyasal manipülasyonlar vardı; Speenhamland örneğinde olduğu gibi devlet ya eski kısıtlayıcı düzenlemelerin kaldırılmasına, ya da Yeni Yoksul Yasası'nın yönetsel mekanizmalarında olduğu gibi, yeni piyasa ekonomisinin üretim faktörlerini desteklemek üzere yeni siyasal yönetim organlarının kurulmasına aktif olarak katıldı. Speenhamland ara dönemini kuşatan siyasal mekanizmalar –kurumsallaşması, dinamikleri ve sonunda yürürlükten kaldırılması– bunların hepsi, "doğal" kendi kendini düzenleyen piyasanın başlangıcında ne ölçüde siyasal olarak inşa edildiğini göstermeye yarar.

İkincisi, Polanyi, Speenhamland deneyiminin ve bunun etrafında dönen tartışmaların liberal ideolojinin temel varsayımlarını yerli yerine oturttuğunu ileri sürer. Yoksul Yasası reformu, "ekonomik liberalizmin bir haçlı tutkusu olarak öne fırladığı ve *laissez-faire*'in militan bir akide haline geldiği" sırada gerçekleşmişti.[18] Polanyi'nin amacı, 1930'larda ve 1940'larda ekonomik düşünceyi şekillendirmeye devam eden temel varsayımların, bu yüzyıllık eski tutkudan geldiğini göstermekti. Bu yapıldıktan sonra, bu varsayımların başından itibaren temelde yanlış olduklarını gösterebilirdi. Bu nedenle Speenhamland'e ve "liberal akide"nin doğuşuna geri dönmek zorundaydı. Polanyi için şu iki noktadan daha merkezi hiçbir şey yoktu: ekonomik liberalizm ideolojisinin yaygın olması, bunun temelde yanlış olması ve "uygarlığımızın sorunlarının çözümü önündeki ana engellerden biri" haline gelmesi.[19]

---

17 Polanyi, *Transformation*, s. 83.

18 *Age.*, s. 137.

19 Polanyi, *The Livelihood of Man*, s. xvii. Bundan böyle *Livelihood* olarak anılacak.

Bu noktayı ikna edici bir şekilde ortaya koymak üzere, serbest bir emek pazarı yaratma çabasının, insan emeğini ve toplumsal gereksinmelere uygun olmayan ücret sistemini korumaya çalışan düzenlemeler arasındaki çelişkilerden ötürü başarısızlığa mahkûm olduğunu ileri sürmek için de Speenhamland'ı kullandı. Polanyi'ye göre piyasa toplumu, Yoksul Yasası Reformu'nun yarattığı emeğin tam metalaşması olmadan imkânsızdır. Dolayısıyla emeğin metalaşması piyasa toplumunun paradigmasıdır; insanları metalara dönüştürme çabası piyasa toplumunun hem çekirdeği, hem de çekirdeğindeki zaaftır. Çekirdeğindeki zaaftır, çünkü piyasa toplumu kurumlaşır kurumlaşmaz, güçlü bir karşı hareket –toplumu piyasadan koruma çabası– başlıyordu. Emeğin metalaşması insan toplumunun dokusuna tam da böylesine temel bir tehdidi temsil ettiği için, toplumun korunması yönünde karşı konulamaz bir karşı baskıyı harekete geçirir. Sanayicilerin ve devlet kuranların bir piyasa toplumu yaratına yönündeki hesaplı çabalarının aksine, Polanyi, karşı hareketin kendiliğinden, plansız olduğunu ve piyasanın yıkıcı etkisine tepki olarak toplumun bütün kesimlerinden geldiğini ileri sürer.[20] Karşılaştırmalı tarihsel çözümleme yoluyla, hükümetlerin kökten farklı ideolojik konfigürasyonlarına rağmen, İngiltere dahil olmak üzere bütün Avrupa ülkelerinin, kamu sağlığı, fabrika koşulları, sosyal güvenlik, meslek birlikleri, kamu malları ve benzeri konularda, bir serbest piyasa sistemi içindeki sınai gelişmenin temel çelişkilerini yansıtan bir müdahaleci yasama döneminin ardından gelen bir serbest ticaret ve *laissez-faire* döneminden geçtiklerini gösterir. Polanyi, piyasa toplumunun karşıt ilkelerini ve korumacı karşı hareketi şöyle betimler:

> Birisi, kendi kendini düzenleyen bir piyasa kurmayı amaçlayan, ticaretle uğraşan sınıfların desteğine dayanan ve yöntem olarak büyük ölçüde *laissez-faire* ve serbest ticareti kullanan ekonomik liberalizm ilkesiydi; diğeri, üretken örgütlenmenin yanı sıra insanı ve doğayı da korumayı amaçlayan, piyasanın

---

20 Polanyi'nin korumacı hareketin doğasının plansız olduğu hakkındaki, üzerinde önemle durduğu tartışması, "kolektivist bir komplo"nun serbest piyasayı aşındırdığını ileri süren A. V. Dicey, *Lectures on the Relation Between Law and Public Opinion in England During the Nineteenth Century*'de (Londra: Macmillan Press, 1940, ilk b. 1905) ifade edildiği şekliyle klasik liberalizmin hâkim paradigmasına karşı çıkmasıyla hareketlenir.

kötü sonuçlarından en dolaysız biçimde etkilenenlerin –yalnızca olmasa bile, öncelikle çalışan ve toprak sahibi sınıfların– desteğine dayanan ve yöntem olarak koruyucu yasaları, kısıtlayıcı birlikleri ve öteki müdahale araçlarını kullanan toplumsal koruma ilkesiydi.[21]

Bu karşı hareketin peş peşe zaferleri, kendi kendini düzenleyen bir piyasanın etkinliğini ya da piyasanın insanlar üzerindeki dizginsiz üstünlüğünü zayıflattı; daha derin ekonomik hastalıklara ve daha güçlü koruma hareketlerine yol açtı. Bu süreçler, ilgililerin haberi olmadan, 19. yüzyıl istikrarının temelini giderek aşındırdı, I. Dünya Savaşı'na ve uygarlığın görünüşte ani çöküşüne yol açtı. 1920'ler ve 1930'lar, Speenhamland döneminin kurumsal çelişkilerine benzer, yeni bir düzenin doğma mücadelesi verdiği yeni bir kımıltısız dönemdi.

Doğrudan sözünü etmese de, Polanyi'nin savı, Keynes'in klasik iktisat eleştirisinden büyük ölçüde yararlanır. Bu klasik ekonomi geleneğinde –kendi kendini düzenleyen piyasa teorisi– emeğin fiyatı dahil faktör fiyatlarındaki kaymalar dengeyi ve yüksek yatırım düzeylerini tekrar sağlayacağı için talebi sürdürme sorunu yoktur. Fakat Keynes'in ısrar ettiği gibi,[22] işçi sınıfının örgütlenmesi ücretlerin esnekliğini önemli ölçüde azaltmıştı; öyle ki dengeleyici mekanizma artık çalışmıyordu. Bu mekanizmanın yokluğunda yatırımlardan geri durulması ve yetersiz talep sorununun kronikleşmesi olasıydı. Özet olarak, işçi sınıfının 1830'lardan 1920'lere kadar giderek güçlenmesi, kapitalizmin periyodik ekonomik krizlerinin sağaltıcı güçlerini zayıflattı, giderek daha ciddi ekonomik gerilemelere yol açarak 1930'ların Büyük Bunalımı, ile sonuçlandı. Polanyi, sosyal yasaların ve sendikaların emeğin hareketliliğine ve ücretlerin esnekliğine müdahale ettiğini yadsıyanları eleştirir ve böyle bir tutumun, "bu kurumların, insan emeği bakımından arz ve talep yasalarına müdahale etmek ve emeği piyasının yörüngesinden uzaklaştırmak olan amaçlarında bütünüyle başarısız olduklarını" ima ettiğinde ısrar eder.[23]

Polanyi'nin toprağın ve paranın korunmasıyla ilgili tartışmaları, emek tartışmalarına paraleldir. Almanya'nın tarihsel deneyiminden yararlanarak,

---

21 Polanyi, *Transformation*, s. 132.

22 John Maynard Keynes, *Economic Consequences of Sterling Parity* (New York: Harcourt, 1925).

23 Polanyi, *Transformation*, s. 177.

toprağı korumanın başlıca mekanizmalarının, rekabetçi gıda ithalatını yavaşlatarak köylülüğe yardım eden tarımsal tarifeler olduğunu ileri sürer. Bu da, tarımsal korumayı destekleyen geleneksel toplumsal grupların –eski toprak sahibi sınıflar, kilise, ordu– siyasal konumunu güçlendirirken, kendi kendini düzenleyen piyasanın dengeleyici mekanizmalarının çalışmasını da engellemişti. Tam da toprağın korunması genel bir toplumsal çıkar olduğu için, bu gruplara, kendi nüfuzlarını korumalarına ve daha sonra liberal toplumun çöküşü gerçekleştiğinde gerici çözümler sağlamak üzere elde hazır bulunmalarına olanak sağlayan bir misyon verildi.

Emeğin ve toprağın korunması öncelikle anti-kapitalist toplumsal gruplarla birleştirildiği halde, paranın korunması yönündeki hareket, bütün toplumsal sınıfların ve grupların sorunuydu. Parasal koruma, ulusları dünya pazarının kaprislerinden korumanın bir mekanizması olarak ulusal merkez bankacılığının artan önemi biçimini aldı. Altın standardı, uluslararası ödemelerde denge sağladığı için, kendi kendini düzenleyen piyasanın dingil pimiydi. Bir ulus kazandığından fazla harcadığı zaman, altın dışarı akacak ve para arzı ile ekonomik faaliyet düzeyi düşecekti; bu da, fiyat ve talep etkileri yoluyla, daha yüksek bir ihracata ve daha düşük bir ithalata ve dengenin yeniden kurulmasına yol açacaktı.

Sorun, 19. yüzyıl biterken, toplumdaki bütün grupların ekonomideki periyodik inişleri ve bu mekanizmanın dayattığı kredi sisteminin krizlerini kabul etmekte bir isteksizlik görülmesiydi. İşçiler işsizliğe karşı, kapitalistler kırılgan bir banka sistemine karşı, çiftçiler düşen fiyatlara karşı kampanya yürütüyorlardı. Sonuç, ulusal ekonomiyi dünya pazarından yalıtmak için alınan bir dizi tedrici önlem oldu. 1870'lerden itibaren ticari korumaya gitgide daha çok başvurulması da bu kategoriye girer; fakat Polanyi, altın hareketlerinin iç para arzı üzerindeki etkilerini azaltma eğiliminde olan önlemleri vurgular. Merkez bankasının büyüyüp gelişmesi, uluslararası güçlerin etkisini azatmanın çeşitli araçlarını yaratmıştı ve Polanyi şunda ısrar ediyordu: "Merkez bankası altın standardının otomatizmini salt bir aldatmacaya indirgedi. Bu, merkezi olarak idare edilen bir kur anlamına geliyordu; düzenek her zaman kasıtlı ve bilinçli olmasa da, kendi kendini düzenleyen kredi arzı mekanizmasının yerine manipülasyon geçti."[24]

---

24 *Age.*, s. 195.

Parayı bu şekilde korumanın iki önemli sonucu vardı. Birincisi, altın standardınının otomatizminin azalması, altın standardının dengeleyici bir mekanizma olarak çalışma kapasitesini azalttı. Piyasanın kendi kendini düzenleme teori ve pratiğinde başka bir kilit bağlantı bozuldu; bu yüzden piyasa sisteminin kırılganlığı arttı. İkincisi, merkez bankacılığının yaratılması, ulusu, ekonomik çıkarları öteki ulusların ekonomik çıkarlarıyla çatışma halinde olan kenetlenmiş bir birim olarak sağlamlaştırma eğilimindeydi. Ulusal pazarı dünya pazarından koruma çabası, doğrudan doğruya bu pazarı bir tek ulusun lehine düzenleme çabalarına yol açtı. "Bir ülkenin ithalat tarifeleri, başka bir ülkenin ihracatını engelliyor ve o ülkeyi, siyasal bakımdan korumasız bölgelerde pazar aramaya zorluyordu."[25] Sonuç, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupalı uluslar iç ekonomik gerginlikleri ihraç etmenin bir aracı olarak Afrika ve Asya üzerinde denetim sağlama yarışına girdikleri için ekonomik emperyalizm oldu. Her ulus üzerindeki ekonomik baskılar ciddileştikçe, emperyalist çekişmeler de o ölçüde yoğunlaştı. Dolayısıyla, Polanyi'ye göre emperyalizm hem pazar gerginlikleriyle savaşma çabasıyla, hem yıkıcı etkisiyle belli başlı uluslararası korumacı kurumdur.

I. Dünya Savaşı, yoğunlaşan bu uluslararası çatışmaların sonucuydu. 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca yüksek finans –uluslararası bankacılık topluluğu– bir barış grubu olarak başarıyla hizmet etmişti. Avrupalı güçler genel bir savaşa her yaklaştıklarında, bankerler çatışmada arabulucuk yapmak için harekete geçtiler; zira böyle bir savaş, bankerlerin konumlarını ve kârlarını tehlikeye sokardı. Ne var ki, emperyalistler arası çatışmalar yoğunlaştıkça, bu barış grubunun etkisi zayıfladı. Üstelik, Avrupa'nın iki düşman ittifak şeklinde donması, bir değişen ittifaklar sistemiyle savaştan kaçınma olasılığının artık bulunmaması anlamına geliyordu. Polanyi, I. Dünya Savaşı'nın fiili zamanının çeşitli faktörlere bağlı bir olumsallık olduğunu; fakat nihai gerçekleşmesinin, 19. yüzyıl uygarlığının çelişkilerinin bir ifadesi olarak kaçınılmaz olduğunu ileri sürer.

Savaş kendi kendini düzenleyen piyasanın nihai krizi olarak anlaşılmadığı için, I. Dünya Savaşı sonrası dünyada 19. yüzyıl uygarlığının kilit kurumlarının yeniden oluşturulması için her türlü çaba harcandı. Özellikle, savaşın altın standardının ana siperini –Britanya'nın uluslara-

---

25 *Age.*, s. 217.

rası hegemonyası– silip süpürmüş olmasına rağmen, altın standardının restorasyonu için başarısız kalmaya mahkûm bir çaba gösterildi. Polanyi bu restorasyonun sadece siyasal sağın işi olmadığını; Bolşeviklerden sosyal demokratlara kadar solcuların da altın standardı olmayan bir dünya tasarlayamadıklarını belirtir.

Altın standardının işleyişinin olası olmadığı bir bağlamda bu restorasyon, parlamenter demokrasi ile kapitalizm arasında temel bir çatışmayla sonuçlandı. İşçi sınıfı, seçim siyaseti yoluyla, çeşitli sosyal yasa biçimleriyle kendisini piyasadan daha çok korumaya çalıştı. Fakat bu sosyal harcamalar, her kapitalist ekonominin uluslararası rekabet gücünü sürdürme gereksinmeleriyle ve uluslararası piyasanın baskılarına cevap verme kapasitesiyle çelişiyordu. Sonuç, gergin bir hareketsizlik dönemi oldu. İşçi sınıfı, kapitalizme sahici bir alternatif sunma gücünden ve belki de tahayyülünden yoksundu; yapabildiği tek şey, korumanın genişletilmesi yönünde baskı yaparak kapitalizmi zayıflatmaktı. Kapitalistler, parlamenter yönetim içinde bu baskılara etkili bir şekilde direnemiyorlardı ve bu da, kapitalizmi işler kılamamaları anlamına geliyordu.

Bu felç dönemi borsanın çöküşüne ve dünya bunalımına yol açtı. Bunalımın tozu dumanı içinde faşist hareketler, piyasa toplumunun çelişkilerine barbar olmasına rağmen gerçek bir çözüm sundular. Çözüm "hem sınai, hem siyasal alanda bütün demokratik kurumların kökünün kazınması pahasına başarılan bir piyasa ekonomisi reformu olarak tarif edilebilir."[26] Faşizm, uluslararası ekonomik işlemlerin idaresinde piyasanın yerine siyasal denetimleri geçirerek altın standardı sisteminden de koptu. Polanyi'ye göre, faşist hareketlerin gücü ve dinamizmi taraftar bulma kapasitelerinin bir fonksiyonu değil, liberal kapitalizmin açmazına bir çözüm sağlama yeteneklerinin bir sonucuydu. Hitler'in iktidara gelişini yazan Polanyi şunu ileri sürüyordu: "Bu gibi durumları yaratan şeyin hareketin gücü olduğunu düşünüp, hareketi doğuran şeyin bu durum olduğunu görmemek, son yılların öne çıkan dersini gözden kaçırmaktır."[27] Polanyi faşizmin farklı ülkelerde farklı biçimler aldığını kabul ettiği halde, eninde sonunda dünya ekonomisinin yapısına kök salmış uluslararası bir hareket olduğunda ısrar eder.

---

26 *Age.*, s. 237.
27 *Age.*, s. 239.

Faşist olmamış uluslar 1930'ların baskılarına, diğer iki yoldan biriyle yanıt verdiler. Polanyi, Yeni Düzen'i (*New Deal*)* piyasa kapitalizminin açmazına başka bir paradigmatik çözümün, demokrasiyi koruyan, fakat ulusal ekonomiyi dünya pazarından yalıtmak için Roosevelt'in altın standardını terk etme kararı gibi bir dizi önlemi yerleştiren bir çözümün ifadesi olarak görüyordu. Polanyi bu konuda açık olmasa da, Yeni Düzen'le ilgili görüşü, 1930'ların reform önlemlerinin, piyasanın tekrar toplumsal ilişkilere bağımlı hale geleceği toplumsal düzenlemelere geçişin başlangıcını temsil ettiği varsayımına dayanır. Kısacası, Yeni Düzen'i liberal kapitalizmin bir yeniden canlanışına yol açan şey olarak görmekten çok, sosyalizme geçişin başlangıcı olarak görür.[28] 1930'ların krizine öteki paradigmatik yanıt, Polanyi'nin, ancak Stalin'in "tek ülkede sosyalizm" inşa etme kararıyla –Polanyi'nin dünya ekonomisinin kriziyle ilişkilendirdiği bir karar– fiilen sosyalistleştiğinde ısrar ettiği Sovyetler Birliği'nin yanıtıydı.

Polanyi için, piyasa toplumunun krizine bu farklı yanıtların savaş çıkmadan uzun süre bir arada var olamayacakları ortadaydı. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı, piyasa toplumunun parçalanmasının doğrudan bir sonucuydu. Bu ders tam olarak anlaşılmadıkça, Polanyi, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin iki savaş arası dönem kadar yıkıcı olacağına inanıyordu.

Polanyi'nin Temel Kavramları

Polanyi'nin katkısını tam olarak anlamak için, onun kendi özgül tarihsel çözümlemesini inşa ettiği kavramsal çerçeveyi yakalamak üzere, *The Great Transformation*'ın başlıca savlarının bu kısa özetinin ötesine geçmek gerekir. Bütün bu kavramların dayandığı temel, bütünlük düşüncesidir, tikel toplumsal dinamikleri kavramak için zorunlu bağlamı veren bir toplumsal bütün düşüncesidir. Polanyi'nin bütünlüğü vurgulaması Lukács'a paraleldir; fakat Lukács'ın soyutlama eğiliminin aksine

---

* New Deal: 1930'larda ABD'de istihdam yaratmak, toplumsal ve ticari durumu iyileştirmek için hükümetin çıkarmış olduğu yasalar ve önlemler paketine verilen ad -çn.

28 Elbette Polanyi'nin en ciddi hatalarından biri buydu: Sınırlı Keynesçi müdahale biçimlerinin piyasa toplumlarını stabilize edebileceğini öngörememesi. Bununla birlikte, Keynesçi politikaların bugünkü krizi, Polanyi'nin uzun vadede haklı çıkma olasılığını gösterir.

Polanyi, kavrama somut bir anlam vermeye çalışır.[29] Marc Bloch'un "bütünleştirici tarih"[30] nosyonunda olduğu gibi, Polanyi de, herhangi bir yanın genetik belirleyiciliğini reddederken, toplumsal bir bütünün bütün parçaları arasındaki yapısal ilişkiyi göstermeye çalışır. Bu yöneliminde Polanyi, kendisini Aristo geleneğinin sürdürücüsü olarak görür: "O halde, modern dilimizin terimleriyle, Aristo'nun insani meselelere yaklaşımı sosyolojikti. Bir inceleme alanının haritasını çıkarırken, kurumsal kökenler ve işlevle ilgili bütün soruları toplumun bütünlüğüyle ilişkilendirirdi."[31] Polanyi'nin holizme entelektüel bağlılığı, onun toplumsal ile ekonomik arasındaki ilişki, piyasa toplumunun doğası, toplumsal sınıfların rolü ve devletin toplumdaki konumuyla ilgili özgül görüşlerinde görülür.

Polanyi'nin piyasa toplumuna yönelik tüm eleştirisi, toplumsalın egemenliğine olan inancına dayanır. Halkın çıkarlarını maddi kaygılar ile ideal kaygılar arasındaki bir ayrım gereğince çözümleme prosedürünü temelde yanıltıcı olduğunu düşünür. Polanyi'ye göre, her insan davranışı toplumsal olarak şekillenir ve tanımlanır; kişi ister para kazanmaya, ister iç huzura ulaşmaya çalışsın, eylemin kaynağı, şu ya da bu hedefin rasyonel ya da istenir görünmesini sağlayan toplumsal olarak yaratılmış bir tanımlamalar kümesidir. Doğru ayrım, farklı tipte çıkarlar arasında değil, farklı inanç sistemleri ve farklı yapısal olanaklar yaratan farklı toplumsal düzenlemeler arasındadır. "Ekonomik insan" ya da "rasyonel insan" teorilerini geliştirirken bireysel aktörden başlayan teorisyenlerin tam tersine, Polanyi'nin kalkış noktası toplumdur ve ona göre, bireylerin toplumdan yalıtık çözümlenmesi sadece hayaldir.

Toplumsal düzenlemeler üzerine bu yoğunlaşma ve bu düzenlemelerin farklı tipte insan davranışları yaratma şekli, Polanyi'nin hem libe-

---

29 George Lukács, *History and Class Consciousness* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1971); ayrıca bkz. Andrew Feenberg, Lukács, *Marx and the Sources of Critical Theory* (Totowa, N.J.: Rowman and Littlefield, 1981). Toplum bilimlerinde açıklayıcı bir strateji olarak holizm üzerine bkz. Paul Diesing, *Patterns of Discovery in the Social Sciences* (Chicago: Aldine, 1971).

30 Marc Bloch, *Feudal Society*, çev. L. A. Manyon (Chicago: University of Chicago, 1961); Lucien Febvre, *A New Kind of History*, ed. Peter Burke, çev. K. Folca (New York: Harper & Row, 1973).

31 Polanyi, *Primitive, Archaic, and Modern Economies* (New York: Doubleday Anchor, 1968), s. 96. Bundan böyle *Primitive* olarak anılacak.

ralizmin, hem ortodoks Marksizmin ekonomik determinizmi olarak gördüğü şeyi eleştirmesine yol açar. Polanyi'ye göre, 19. yüzyıl toplumu, ekonomik zorunlulukların insan yaşamını şekillendirmede egemen olmaları bakımından benzersizdi. Daha önceki toplumlarda ekonomi –insanlığın geçimini sağlamak için yapılan düzenleme– toplumsal ilişkiye gömülüydü; dine, siyasete ve öteki toplumsal düzenmelere bağımlıydı.[32] Adam Smith'in aksine, Polanyi bireysel ***ekonomik*** kazançlara yönelmenin önceki toplumlarda önemsiz bir rol oynadığını vurguluyordu. Ancak 19. yüzyılın kendi kendini düzenleyen piyasasında ekonomik özçıkar toplumsal yaşamın egemen ilkesi haline geldi ve hem liberalizm, hem Marksizm bu toplumda egemen olan şeyin insan tarihinin tamamında da egemen olduğunu sanarak tarih dışı bir yanlış yaptılar.

Polanyi bu hataya "ekonomist yanılgı," piyasanın egemen hale geldiği bir toplumun çarpılmasına paralel olan düşüncede bir çarpılma diyordu. Bu yanılgıya saldırısı onu, piyasa toplumunun tarihsel özgüllüğü savını gerekçelendirmek için piyasa toplumu olmayan toplumları kapsamlı incelemeye yöneltti. Ne var ki Polanyi, böyle bir projeye kapanmak için bile, ***ekonomik*** sözcüğünün iki farklı anlamı arasında hassas bir ayrım yapmak zorundaydı. Biçimsel tanım, yalnızca eldekilerden tikel amaçlar için en verimli şekilde yararlanmak için kıt araçları ekonomileştirme sürecine işaret eder. Tözsel tanım, "insan ile çevresi arasında kurulan bir etkileşim süreci"dir ve bu süreçle maddi gereksinmeler karşılanır. Sorun şudur: Analizciler ilk tanımı kullandıkları sürece, kapitalist toplumlarda var olan aynı temel dinamikleri kapitalizm öncesi toplumlarda da bulacaklardır. Ancak ikinci tanımla, şu anda var olanı geçmişe de yansıtma eğiliminden kurtulmak olanaklıdır. Tözsel ekonomi tanımı, zorunlu olarak, ekonomik olanı tekrar toplumsal bütünün bağlamına yerleştirmeye hizmet eder:

> O halde insan ekonomisi, ekonomik ve ekonomik olmayan kurumların içine gömülüdür ve ağlarına sarmalanmıştır. Ekonomik olmayanı dahil etmek yaşamsaldır. Zira ekonominin yapısı ve işleyişi bakımından din ve yönetim, parasal kurumlar ya da emeğin yükünü hafifleten alet ve makinaların elde edilebilir olması kadar önemli olabilir.[33]

---

32 Polanyi'nin bu konudaki görüşleri, en güçlü biçimde *Livelihood*'da ifade edilir, s. 5-56.

33 Karl Polanyi, Conrad Arsenberg ve Henry Pearson, ed. *Trade and Market in the Early Empires* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1957), s. 250.

Liberalizmin insanlara atfettiği "doğal ekonomik" güdülere gelince, Polanyi açlığın ve kazancın, sevgi ya da nefret kadar ekonomik olduğunu ilan eder:

> İstediğiniz güdüyü seçip alın ve üretimi, bu güdüyü bireyi üretmeye teşvik eden şey haline getirecek şekilde örgütleyin, bu belirli güdü tarafından bütünüyle emilmiş bir insan resmi çıkarmış olursunuz. Bu güdü ister dinsel, siyasal ya da estetik olsun; ister onur, önyargı, sevgi ya da kıskançlık olsun; insan, sevgi ve kıskançlıkta da özünde dinsel, siyasal, estetik, onurlu, önyargılı görünecekir. Öteki güdüler, aksine, uzak ve bulanık görüneceklerdir; zira yaşamsal üretim işinde faaliyet göstermek için onlara güvenilemez. Seçilen tikel güdü "gerçek" insanı temsil edecektir.
> Aslında, her şey buna göre düzenlendiği sürece insanlar çok çeşitli nedenlerle çalışacaklardır.[34]

Sadece bir piyasa toplumunda bu ekonomist insan görüşü kesin olarak egemen olabilirdi; çünkü bu toplum, insanın varlığını sürdürmesini ekonomik itkilere bağlı hale getiren bir kurumsal mekanizmalar kümesini yerleştirmişti. Eğer ekonomik denilen güdüler insanların doğal güdüleri olsaydı, diye ileri sürer Polanyi, erken ve ilkel hiçbir toplumun doğal olmadığı yargısına varmamız gerekirdi.

Polanyi'nin toplumsalın egemenliğine inancı, onu, ekonomik dürtüyü mutlak öncelik düzeyine çıkaran bir toplumun varlığım sürdüremeyeceği sonucuna da götürmüştü. Bu nedenle, 19. yüzyılın kendi kendini düzenleyen piyasasının başarısızlığa mahkûm ütopik bir deney olduğunda ısrar eder. Polanyi'nin en önemli içgörülerinden biri budur ve bu, onun korumacı karşı hareketle ilgili savının temelidir. Katışıksız insan açgözlülüğü, kendi başına bırakılırsa, diye ileri sürer Polanyi, rekabete hiçbir sınır koymaz ve sonuç hem toplumun, hem çevrenin bir yıkımı olurdu. İşçiler, kendilerini yeniden üretebildikleri noktanın ötesinde sömürülürlerdi; kâr marjlarını genişletmek için yiyecekler sistematik olarak bozulurdu; kirlenme ve kaynakların sınırsız kullanımıyla çevre yok olurdu. Dahası, bu yıkımlardan önce bile, her bireyin kendi ekonomik özçıkarının peşinde koştuğu bir toplum, insani grup yaşamı için zorunlu olan ortak anlam ve anlayışları sürdüremezdi. Durkheim'ın sözleşmenin temelindeki sözleşmeli olmayanı vurguladığı gibi, Polanyi de piyasa iş-

---

34 Polanyi, *Primitive*, s. 68.

lemlerinin, piyasa süreçleri tarafından sağlanması mümkün olmayan güven ve düzenleme gibi kolektif yararlara dayandığım görüyordu.

Bu nedenle korumacı karşı hareket çok çekiciydi; bu, tehlikedeki insan türünün, düzenlenmemiş piyasanın neden olduğu toplumun yok olma tehlikesine yanıtıydı. Yine de korumacı önlemler bir kere başladı mı, ideal olarak kendi kendini düzenleyen katışıksız bir sistemde çalışan dengeleyici mekanizmaların kaçınılmaz bir biçimde bozulması sadece bir zaman meselesiydi. Özetle, ekonomik liberalizmin ütopyacılığı toplumsalın egemenliğini askıya almaya çalıştı; fakat bu egemenlik, korumacı karşı hareketle yeniden dayatıldı.

Polanyi'nin holizmiyle şekillenen ikinci kavram, piyasa toplumu nosyonunun kendisiydi. Polanyi'ye göre, bir toplumda piyasaların varlığı ile bir piyasa toplumunun varlığı arasındaki ayrım temel bir ayrımdır. Ekonomist yanılgının taraftarları, tutarlı bir şekilde, belirli bir toplumda piyasaların mevcut olduğu olgusundan, arz ve talep yasalarının çağdaş kapitalizmdeki gibi işlemiş oldukları sonucuna atlarlar. Fakat Polanyi, piyasaların çok farklı ilkelere göre işleyebildiğini göstermek için çok çaba sarf etmişti. Birçok pre-kapitalist toplumda fiyatlar yönetim tarafından saptanıyordu; bu yüzden arz ve talep en iyi durumda marjinal bir rol oynuyordu. Dahası, merkantilizmde olduğu gibi, fiyat oluşturucu piyasalar var olduğu zaman bile, bu piyasaların sistematik kontrolü, piyasaların toplumsal yaşamda ikincil bir rol oynamaları anlamına geliyordu. Dolayısıyla, piyasa toplumu, ancak bu sınırlamaların ortadan kaldırıldığı ve toprak, emek ve paranın metalaştığı 19. yüzyılda yaratıldı. Sorun piyasaların varlığı değil, piyasaların toplumsal bütüne sokulma şeklidir. Piyasa toplumu kategorisi, sadece, piyasa ilkesinin toprağa, emeğe ve paraya uzanıp bunları düzenlediği, toplumu da bunların kılgısal değil, hakiki metalar oldukları ilkesi etrafında yapılandırdığı o toplumsal bütünü tarif etmek için kullanılır.

Piyasa toplumu kavramının, Polanyi için uzamsal bir boyutu da vardır; tikel toplumların çözümlenmesi, uygun en geniş bağlamda –kapitalist dünya ekonomisi bağlamında– gerçekleşmelidir. Polanyi, tikel uluslardaki gelişmeleri anlamak bakımından uluslararası bağlamın nazik bir önemi olduğunu ilk kabul edenler arasındaydı. Fakat Polanyi uluslararası boyutu, basitçe ifade edilirse, ulusların içinde rekabet ettikleri bir dünya pazarından daha fazla bir şey olarak anlar. Tıpkı ulusal düzeyde olduğu gibi uluslararası düzeyde de piyasa toplumunun faaliyet göstermek

için kurumsal bir düzene ihtiyacı olduğunu kabul eder. Başka bir ifadeyle, yapılandırılmamış uluslararası ekonomik rekabet, basitçe, sürekli bir savaş haline yol açardı. Bu nedenle, dünya kapitalizminin çözümlenmesi, ekonomik rekabetin kurallarını saptayan uluslararası ekonomik rejim üzerinde yoğunlaşmayı gerektirir. Öyküsünün anlatılmasında merkezi bir rol oynayan altın standardı sistemi, böyle bir uluslararası rejimdi.

Polanyi'nin holizminin üçüncü önemli yanı, toplumsal sınıfların tarihteki rolüyle ilgili benzersiz görüşüdür. Polanyi, burjuvazi ve işçi sınıfı gibi standart Marksist sınıf kategorilerini tekrar tekrar kullanır; fakat bu sınıfları –kendi başlarına– tarihin özneleri olarak ele alan Marksist uygulamayı kabul etmez. Althussercilerin modasına uyarak, sınıfları toplumsal yapının salt "taşıyıcılar"ı olarak da görmez. Aksine, bir bütün olarak toplumun gelişimi toplumsal sınıflara fırsatlar tanır ve bu sınıfların bu fırsatlara yanıt verme yetenekleri, sorunlara bir bütün olarak toplumun çıkarına olan çözümler önerebilmelerine bağlıdır. Polanyi savını bizzat sınıfların öyküsünün etrafında değil, korumacı hareketin parçası olarak sınıfların dile getirdikleri üç toplumsal töz –toprak, emek ve para– etrafında örer.

Polanyi, bireylerin yalnızca öz-çıkarla harekete geçtikleri görüşünü reddettiği için, sınıfları ekonomik çıkarların bir araya gelmesi olarak tanımlamayı en büyük yanlış sayar. Aksine, sınıflar toplumsal inşalardır; toplumun örgütlenmesindeki değişimlere kolektif yanıtları temsil ederler. Polanyi, özellikle, işçi sınıfını ekonomik durumuna ve çıkarına indirgemenin, işçi sınıfının siyasal gelişim tarihinin tamamını çarpıttığında ısrar eder.

Polanyi'nin sınıf çözümlemesinin ekonomizmini eleştirmesi, kültürel yıkımın ekonomik sömürüden daha önemli olduğuna ilişkin savından kaynaklanır. Sömürü suçlamalarını savuşturmak için hayat standardındaki iyileşmeyi gösteren ekonomik istatistikleri kullanan Sanayi Devrimi'nin liberal savunucularına seslenen Polanyi, onların konumlarını şöyle nitelendirir: "Kuşku götürmez bir ekonomik iyileşmenin olduğu yerde toplumsal yıkım nasıl olabilir?"[35] Burada, en önemlileri E. P. Thompson olmak üzere,[36] daha sonra gelecek toplumsal tarihçiler ku-

35 Polanyi, *Transformation*, s. 157.

36 E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York: Vintage, 1966). Kuşkusuz hem Thompson, hem Polanyi Hammond'lardan etkilenmişlerdi.

şağına sahneyi hazırlayan Polanyi, toplumsal felaketlerin öncelikle ekonomik değil, kültürel olduklarını, gelir rakamlarıyla ya da nüfus istatistikleriyle ölçülemeyeceklerini göstermek için antropolojik kanıtları kullanır. Geniş sıradan insan tabakalarının başına gelen kültürel felaketlerin ender vakalar olduklarını ve Sanayi Devrimi tufanının sınıfların tarihinde olağanüstü bir kayma, yarım yüzyıldan daha az bir süre içinde İngiliz kırsal kesiminde oturan geniş kitleleri yerleşik halktan korumasız pazar metalarına dönüştüren bir kayma olduğunu ileri sürer. Böylesine dramatik bir olayın seyrekliği kavranmasını zorlaştırıyorsa eğer, Polanyi de, piyasa toplumunun dayatması ile sömürgeciliğin Üçüncü Dünya halkları üzerindeki etkisi arasında bir benzeştirme yaparak bunu kolaylaştırır. Polanyi'nin ileri sürdüğüne göre her iki durumda da, "o zamanki çöküşün nedeni, çoğunlukla sanıldığı gibi ekonomik sömürü değil, kurbanın kültürel çevresinin dağılmasıdır".[37]

Bu nedenle, Polanyi sınıfları, öncelikle piyasa toplumunun yarattığı kültürel tahribatı onarmak için oluşan kültürel kurumlar olarak görür, ekonomik kurumlar olarak değil. Polanyi, bireylerin ulaşmaya çalıştıkları hedefleri, kaba ekonomik zorunluluğun üstünde ve ötesinde kültürel olarak belirlenmiş hedefler olarak görüyordu ve korumacı karşı hareketin tamamı, öncelikle kültürel ve toplumsal bir görüngü, sadece ikincil derecede ekonomikti. Bu nedenle, sadece piyasanınkinden farklı bir sınıf çıkarını değil, ekonomik ilkeden temelden farklı bir *ilke*'yi de temsil ediyordu. Piyasadan daha fazla korunma mücadelesinde işçi sınıfı, tam da piyasaya karşı toplumun genel gereksinmelerini temsil edebildiği için umulmadık müttefikler buldu ve etkin oldu. Aşağıdaki uzun alıntı, Polanyi'nin bu konudaki görüşünü anlatır:

> Asla genel değil, sadece kesimsel çıkarın etkin olabileceğine dair takıntıdan ve bunun ikizi olan insan gruplarının çıkarlarını parasal gelirleriyle sınırlama önyargısından kurtulduk mu, korumacı hareketin derinliği ve kapsayıcılığı gizemini kaybeder. Parasal çıkarlar, zorunlu olarak yalnızca ait oldukları kişiler tarafından dile getirildikleri halde, öteki çıkarların geniş bir taraftar kitlesi vardır. Parasal çıkarlar, komşular, meslek adamları, tüketiciler, yayalar, sporcular, arabalara binenler, yürüyenler, bahçıvanlar, hastalar, anneler ya da aşıklar olarak bireyleri sayısız şekilde etkilerler, dolayısıyla, kiliseler, kasaba

37 Polanyi, *Transformation*, s. 157 ve Ek II, s. 290-194.

dernekleri, kardeşlik locaları, kulüpler, sendikalar ya da siyasal partiler gibi hemen hemen her tipte bölgesel ya da işlevsel birlikle temsil edilebilirler. Çıkarların fazla dar kavranması, fiilen, çarpık bir toplumsal ve siyasal tarih vizyonuna yol açacaktır ve tamamen parasal bir çıkar tanımı yaşamsal bir sosyal korunma ihtiyacına yer ayırmaz, sosyal korunmanın temsili de genellikle toplumun genel çıkarlarından sorumlu olan kişilere, modern koşullarda, o günün hükümetine düşer. Tam da nüfusun birbirini kesen farklı kesimlerinin ekonomik değil, toplumsal çıkarları piyasa tarafından tehdit edildiği için, çeşitli ekonomik tabakalara mensup kişiler tehlikeye karşı koymak için farkında olmadan güçlerini birleştirmişlerdir.[38]

Özetle, sınıflar kilit bir tarihsel rol oynar; fakat bu rol, ekonomik özçıkar bakımından anlaşılabilen bir rol değildir.[39]

Son olarak, Polanyi'nin devlet teorisi de onun holizme bağlılığını yansıtır. Toplumsal sınıflarla ilgili görüşünden yola çıkararak tahmin edileceği gibi, Marksistlerin devlet politikalarını ekonomik çıkarlarla açıklama eğilimini reddeder. Aksine, Hegelci "evrensel" devlet görüşüne, genel çıkarlar lehine çatışmalı, tikel çıkarları aşıp toplumu korumak için hareket eden görüşe eğilimlidir. Ne var ki, Polanyi'nin görüşünde bundan fazlası vardır; korumacı karşı hareketin başarısının doğrudan doğruya yıkıma yol açtığını ileri sürer. Başka bir ifadeyle, devlet eylemi, Hegelci devlet anlayışından beklenen işlevsel sonucu üretememiştir.

Polanyi'nin görüşünün ek karmaşıklığı bir içgörüden kaynaklanır: Kendi kendini düzenleyen piyasa, gelişmedeki iki "genel" çıkar kümesinin çelişkili çatışmasına yakalanmış, bu da özgün bir durum yaratmıştı. Bir yanda, işçi sınıfı, toprak sahibi sınıflar ve toplumsal koruma elde etmeye çalışan öteki sınıflar toplumsal örgütlenme ve doğal kaynaklar lehine hareket ediyorlardı ve devlet onların baskılarına duyarlıydı. Diğer yanda, bizzat ortaya çıkardıkları, baskıcı olmasına rağmen bu piyasa artık toplumun maddi temeliydi; yeni uygarlığın –ki piyasa ilkelerine göre şekillenip örgütleniyordu– hayatta kalması piyasanın hayatta kalmasına bağlıydı. Piyasa çıkarları da genel çıkarlar haline gelmişti ve devletin bu çıkarlara da yanıt vermekten başka pek seçeneği yoktu.

---

38 *Age.*, s. 154-155.

39 Bkz. Margaret Somers, "Political Structure, Proto-Industrialization and Family Economy: The Institutional Basis of Class Formation in Early Nineteenth Century England" (Avrupa İncelemeleri Merkezi, Harvard Universitesi).

Böylece devlet, korumacı yasaları çıkardığında bir bütün olarak toplumun çıkarına hareket ediyordu; fakat piyasa lehine yasalar çıkardığında da aynı şey geçerliydi; açıkça bu güçlerden hiçbirine "ait" değildi. Devlet, zorunlu olarak hem piyasaya karşı toplumun çıkarlarını temsil eden evrensel bir devletti, hem de kapitalist sınıfın gündemlerini izleyen bir sınıf devletiydi; çünkü toplumu korumak için kapitalist ilişkilerin yeniden üretimi zorunluydu. Kısaca, devlet, 19. yüzyıldaki gelişimin çelişkili dürtülerinin billurlaşması oldu.

Polanyi'nin bu formülasyonu, devletin, özel birikimin zorunlulukları ile demokratik meşrulaştırma zorunlulukları tarafından çelişkili yönlere çekildiğini vurgulayan bugünkü tartışmayı önceden haber verir.[40] Polanyi'nin bakışında olduğu gibi, bu sav da, devlet eyleminin belirleyenlerini, bazı tikel çıkarlar gereğince değil, bir bütün olarak toplumun mantığı gereğince konumlandırır. Ne var ki, Polanyi'nin toplumun korunması kavramının, meşrulaştırma nosyonundan daha fazla analitik gücü vardır; meşrulaştırma, vatandaşların öznel algılamaları yüzünden kolaylıkla dar bir şekilde anlaşılabilir. Polanyi'nin kavramı, ekonomiyi ve toplumu stabilize etmek için devlet eyleminin yeni türlerini sürekli dayatan piyasacı toplumsal düzenlemelerin güvenilmezliğini daha güçlü anlatır.

Polanyi'nin devlet görüşü, liberal gelenekle temelde çatışan bir içgörüye dayanır. Liberalizm, tarihsel olarak, baskıcı bir devlete karşıtlık içinde ortaya çıktığı ve siyasete yönelik temel bir kuşkuyu sürdürdüğü halde, Polanyi, iktidarın kullanılması dahil, siyaseti temel olarak insan toplumlarının oluşturucusu olarak ve toplumsal düzen ve ilerleme için zorunlu görüyordu. Polanyi'nin yaklaşımının farklılığı, en çok, sulama kanalları üzerinde yükselen eski Babil ve Asur imparatorluklarını ele alış tarzında açıktır. Liberalizmden etkilenen tarih yazımı bu toplumları "tiranik yönetsel bürokrasi" kategorisine benzettiği halde, Polanyi'nin görüşü çok farklıdır. Bu imparatorlukların, siyasal bir kararla, kral ve yasaların düzenlediği kazançsız işlemleri onaylayarak refaha kavuştuklarını ileri sürer. Bu tür işlemlerin yaygınlaşması, "su taşkınlarının kontrol edildiği bir tarımda emeğin üretkenliğini birkaç kat artırır." Polanyi şöyle devam eder:

Piyasaların yokluğu, ya da en azından çok tali rolü, merkezi bir bürokrasinin

---

40 Bkz. Wolfe, *Limits of Legitimacy* ve *James O'Connor, The Fiscal Crisis of the State* (New York: St. Martin's Press, 1973).

sıkı sıkıya elinde tuttuğu hantal yönetim yöntemlerini ima etmiyordu. Aksine, yasayla meşrulaştırıldığı şekliyle kazançsız işlemler ve kurallara bağlanmış eğilimler, görmüş olduğumuz gibi, insanın ekonomik yaşamından daha önce bilinmeyen bir kişisel özgürlük alanı açmıştı.[41]

Liberal gelenekten daha fazla uzaklaşan bir siyaset ve devlet görüşü tasarlamak güçtür.

Polanyi'nin Yöntembilimsel Katkıları

Polanyi'nin tarihsel çözümlemeye holistik bir yaklaşım geliştirme çabası, onun tarihsel ve karşılaştırmalı çözümlemeye en anlamlı katkısını temsil eder. Önceki bölümde tartışılan formülasyonlar, çağdaş bilimsel çalışmaya önemli bir mirastır. Fakat Polanyi'nin tarihsel ve karşılaştırmalı çözümlemenin sıkıntılı sorunlarıyla ilgili yazılarından çıkarılabilen başka yöntembilimsel ilkeler de vardır. Aşağıdaki tartışma, bunlardan üçüne değinecek: kurumsal çözümlemenin merkeziliği, metaforun rolü ve çözümlemenin çoklu düzeylerinin üstesinden gelme. Ayrıca bu tartışma, Polanyi'nin yaklaşımındaki bir zayıflığa da değinecek: piyasacı olmayan toplumlarla ilgili çözümlemelerinin sınırları.

Polanyi'nin öncelikli işi, bütün toplumların aynı ekonomik ilkeyle hareket ettiklerine dair varsayımdan kaçınan bir yöntem geliştirmek olduğu için, çözümlemesini somut kurumlar düzeyine odaklamayı tercih eder. Bunu, analizciyi sadece başlangıçtaki eğilimlerini onaylayan bulgulara götürebilen motivasyon teorilerine bilinçli ya da bilinçsiz girmekten sakınmanın en iyi yolu olarak görüyordu. Örneğin, birçok teorisyen, kıt kaynakların varlığı veriliyken bu halkların nasıl ekonomi yaptıkları sorusuyla ilkel toplumlara yaklaşmıştı; fakat Polanyi için bu soru, o toplumlarda var olmayan bir motivasyonu varsayıyordu. Polanyi'nin karşıt yaklaşımı, bu tikel toplumun yaşamını güvenceye aldığı kurumsal düzenlemelerin neler olduğu sorusu olurdu.

Somut kurumlara odaklanmanın başka bir avantajı vardır; Polanyi'nin tikel bir kurumun farklı alt-tiplerini ayırt etmesine olanak verir. Dolayısıyla, daha önce de sözü edildiği gibi, Polanyi, sırf belirli bir toplumda pazarlar mevcut diye sonuçlara atlamaz; farklı pazar türlerini dikkatle ayırt eder, bazıları fiyat oluşturucuyken, bazılarının da yönetsel

---

41 Polanyi, *Livelihood*, s. 74.

olarak belirlenmiş bir fiyat sistemi içinde çalıştıklarını gösterir. Benzer şekilde, Polanyi paranın ayrı toplumlarda farklı işlevleri yerine getirdiğini de gösterir.

Polanyi'nin holizme ilgisine rağmen, somut kurumlar üzerine yoğunlaşmanın kendi sınırları vardır. Polanyi'nin, motivasyoncu çözümlemenin önyargılarını tekrar işin içine sokmadan bir bütün olarak toplumlardan söz etmesine olanak sağlayacak kavramlar geliştirmeye gereksinimi vardı. Bu nedenle, insan ekonomilerinin bütünleşme biçimleriyle ilgili kendi sınıflamasını geliştirdi –karşılıklılık, yeniden bölüşüm ve mübadele.[42] Bunlardan her biri, tek tek toplumsal birimlerin toplumsal bir bütün oluşturmak üzere birbirleriyle ilişkilenmelerinin bir tarzıdır. Farklı bütünleşme biçimleri aynı toplum içinde birlikte var olabilirler; fakat genel olarak toplumlar, egemen olan bütünleşme biçimiyle nitelenebilirler. Dahası, Polanyi şunları belirtir:

> Mübadelenin egemenliğini katı bir biçimde Batı'nın 19. yüzyıl ekonomisiyle özdeşleştirmek bir hata olurdu. Hiçbir zaman ülke çapında ve asla 19. yüzyılın Batı'sına denk bir kapsayıcılıkta olmasa da, insan tarihinin seyri içinde pazarlar birkaç kez ekonominin entegrasyonunda anlamlı bir rol oynamışlardır.[43]

Bu şema somut ekonomik kurumlardan farklı bir çözümleme düzeyinde olsa da, göndergesi yine somut bir kurumsal konudur –farklı toplumlar ekonomik altbirimlerini nasıl bütünleştirirler? Polanyi'nin bu yaklaşımı ile farklı toplumların evrensel gereksinmeleri nasıl karşıladıkları sorusunun sorulduğu işlevselci çözümleme[44] arasında belirli yakınlıklar olduğu halde, önemli farklılıklar da vardır. Polanyi, insan toplumları için bir "işlevsel gereklilikler" katoloğu üretme çabasının, motivasyoncu çözümlemenin önyargılarını yeniden işin içine sokacağından açıkça korkuyordu. Bu nedenle, listesini sezgisel olarak zorunlu görünen iki gereklilikle sınırlar: "insanın geçimini" sağlamak için yapılan düzenlemeler ve altbirimlerin biraz da olsa bütünleşmesini sağlamak için yapılan düzenlemeler. Her iki durumda da, Polanyi'nin bulduğu yanıtlar, daha sonra tikel kurumsal düzenlemelerle bağıntılandırılması gereken soyut işlevlerden çok, özel kurumsal düzenlemeler açısından ifade edilebilirdi.

---

42 Polanyi, *Transformation,* Bl. 4 ve *Livelihood,* s. 35-43.

43 Polanyi, *Livelihood,* s. 43.

44 Örneğin bkz. Talcott Parson, *Societies* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1970).

Polanyi'nin toplumlar arası karşılaştırmaları, toplumların benzer sorunların üstesinden gelmede kullandıkları farklı araçlar üzerinde yoğunlaşır. Bu, Polanyi'nin görünüşte ayrı görüngüler arasında daha önce gizli olan bağlantıları göstermesine olanak verir. Dolayısıyla, yeniden bölüşüm, karşılıklılık ve mübadele, bütünleşme sorununa eş yanıtlardır. Ya da faşizm, New Deal ve sosyalizm, dünya pazarının çöküşüyle ulusal toplumlar için ortaya çıkan sorunlara eş yanıtlardır. Polanyi'nin bu prosedürü, bir anlamda, Barrington Moore ve Alexander Gerschenkron'unki gibi çağdaş çalışmaların habercisidir.[45] Bu teorisyenler, sanayileşme için zorunlu tasarrufların nasıl yaratıldığı gibi, farklı toplumların tikel bir sorunun üstesinden nasıl geldiklerini sorarak karşılaştırmaya geçerler. Özetle, Polanyi'nin kurumsal odağı, aynı gibi görünen düzenlemeleri ayırt etmesine ve karşılaştırılabilir gibi görünmeyenleri karşılaştırmasına olanak verir.

Polanyi'nin yönteminin ikinci önemli yanı, metaforu kullanmasıdır. *The Great Transformation*'ın en çarpıcı yanı, faşizmin yükselişini, yüzyıldan fazla bir süre önce gerçekleşen sınai kapitalizmin ortaya çıkışıyla açıklama çabasıdır. Bu bağlantı, organik kusurlu gelişim metaforuyla ifade edilir; piyasa toplumunun nihai çöküşü, başından itibaren piyasa toplumunda esasen var olan temel gerginliklerin marifetiydi. Palamut kusurluydu, devasa görünüşlü 19. yüzyıl toplumu meşesinin bu kadar dramatik ve bu kadar ani çökmesinin nedeni de buydu. Dahası, Polanyi bu düşünceyi kendi diliyle ifade ettiğinde –çöküş, toplum kendisini piyasadan kurtarmak zorunda olduğu için gerçekleşti– bir somutlaşma imasından fazlası vardır. Soyut varlık, toplum, kendine ait bir yaşamı varmış gibi görünür ve başka bir soyut varlığa, piyasaya karşı harekete geçer. Varlıklara kişilik vermenin ve organik gelişme ya da kusurlu gelişme teorilerine başvurmanın çoğunlukla en büyük günahlar olarak görüldüğü çağdaş bilimsel çalışma standartlarıyla ölçüldüğünde, Polanyi'nin savı ciddi biçimde kusurlu görünür.

Oysa böyle bir görüş, Polanyi'nin savındaki en güçlü ve yararlı şeyi gözden kaçırır: metafor ya da metateori ile bir dizi somut nedensel sav arasında gidip gelmesi. Geniş ölçekli tarihsel değişimi çözümlemede, organik gelişme ya da kusurlu gelişme gibi metaforların kullanılmasın-

---

45 Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Boston: Beacon Press, 1966); Alexander Gerschenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1962).

dan vazgeçilemez. Vazgeçilmezlik, gelişmenin tarihte içkin olmasına değil, geniş ölçekli tarihsel değişimden anlam çıkarma çabasının çeşitli somut süreçleri birbirleriyle ilişkilendirebilen çerçeveleri gerektirmesine dayanır. Bu tür çerçeveler, anlaşılabilir olmaları için, tanıdık organik ya da mekanik süreçlerle benzeştirmelere dayanmalıdır.[46]

Bu açıdan, tarihsel çözümlemeyi metaforlardan kurtarma çabası kökünden yanlıştır; fakat metaforun gerçek yüzünü açığa çıkarmada önemli bir hakikat vardır. Oldukça basit olarak, metafor ancak anlamaya yaradığında etkili olabilir; savı taşımak için kullanılamaz. Özgül nedensel savlara, süreçteki her adımı açıklamak için başvurulmalıdır; analizcinin dayanağı, evrimin ya da sistemleri sürdürmenin, bu gelişmelerin somut nedensel açıklamalarım vermeksizin belli sonuçları gerektirdiği gibi iddialar olamaz. Kısaca, çözümleme iki düzeyde yürümelidir. Birincisi, çözümlenmekte olan önemli tarihsel dinamiklerin bir özetini veren metafor ve kişilik verme düzeyidir. İkincisi, kurumsal dönüşümün çeşitli süreçlerini açıklayan, kurumsal ve sınıfsal güçlere dayanan bir nedensel savlar kümesidir.

Tarihsel çözümlemenin bir ölçüsü de, analizcinin bu düzeyler arasında hareket etme becerisidir ve bu bakımdan Polanyi örnek bir analizcidir. Metaforik yapı kitaba gücünü verir; fakat Polanyi açıklama için metafora dayanmaz. Aşağıdaki alıntının gösterdiği gibi, Polanyi metaforu somut bir tarihsel savlar kümesiyle doldurma gereğinin farkındaydı:

> Bir uygarlık, tek amacı maddi refahı otomatik olarak artırmak olan ruhsuz kurumların kör eylemiyle kesintiye uğratılıyordu.
> Peki, kaçınılmaz olan aslında nasıl gerçekleşti? Tarihin çekirdeği olan siyasal olaylara nasıl dönüştürüldü? Sınıfsal güçlerin çatışması, piyasa ekonomisinin bu son çöküş evresine kesin bir şekilde girdi.[47]

Polanyi, korumacı karşı hareket çözümlemesini, somut tarihsel aktörlerle ve bu aktörlerin eylemlerinin harekete geçirdiği çok özgül dinamiklerle ilgili bir tartışmayla doldurur. Polanyi, bazı tarihsel savlarının doğruluğu konusunda ve bazen en önemli süreçlerin hangileri ol-

---

46 Horthrop Frye, Spengler ve Toynbee'yi yorumlarken şunu belirtir: "Bu türden her tarihsel özetleme ... metaforiktir ve metaforik olmak zorundadır." "The Decline of the West by Oswald Spengler," *Daedalus* (Kış 1973), s. 11. Ayrıca bkz. Arthur Stenchcombe, *Theoretical Methods in Social History* (New York: Academic Press, 1978).

47 Polanyi, *Transformation*, s. 219.

duğunu vurgulamadığında, anlaşılırlıktan yoksun olmasından ötürü kusurlu bulunabilir; fakat metaforun tarihin yerine geçmesine izin vermez.

Polanyi'nin yönteminin değerlendirilmesi gereken üçüncü boyutu, çözümlemenin çok katlı düzeylerini ele alma şeklidir. Dünya ekonomisinin öneminin farkında olduğu için, çözümleme düzeylerini birleştirirken, devletlerin eylemlerini ve toplumlardaki sınıflar ve öteki toplumsal gruplar arasındaki çatışmaları da değerlendirir. Bu üç çözümleme düzeyi, Immanuel Wallerstein'ın *The Modern World System*'i[48] yayımlandığından beri birçok tartışmanın konusu olmuştur. Bu salt rastlantı değildir; zira Wallerstein, Polanyi'nin kendi dünya sistemi teorisinin başlıca esinlerinden biri olduğunu kabul eder. Bununla birlikte, Polanyi'nin formülasyonları ile Wallerstein'ın formülasyonları –ki özellikle ikisi burada önemlidir– arasında birçok önemli fark vardır.

Birincisi, Wallerstein, çözümlemenin küresel düzeyini öncelikle ulusların içinde rekabet ettikleri bir dünya pazarına dayanarak tanımlama eğilimindedir. Dünya pazarının etrafında örgütlendiği altın standardı sistemi gibi kurumsal düzenlemelere Polanyi'den çok daha az ilgi gösterir. Bu durum, Wallerstein'ın uluslararası siyaseti kendi dünya pazarı çözümlemesiyle bütünleştirmesini güçleştirir; zira uluslararası ekonomik rejimlerin gücü ya da zayıflığı, devletler arasındaki siyasal ve askeri güç dengesiyle yakından bağlantılıdır. İkincisi, kendisini eleştiren birçok kişinin belirttiği gibi, Wallerstein üç farklı çözümleme düzeyini bir tek düzeye kapatma eğilimindedir; zaman zaman hem sınıf ilişkileri, hem devlet eylemi, dünya sisteminin dinamikleri tarafından belirlenmiş olarak görülür.[49]

---

48 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (New York: Academic Press, 1974). Wallerstein ile birlikte çalışan Terence Hopkins, Columbia'da Polanyi'den iyice etkilenmişti.

49 Bu tür eleştiriler için bkz. Theda Skocpol, "Wallerstein's World System," *American Journal of Sociology* 82 (Mart 1977), s. 1075-1090; Aristide R. Zolberg, "Origins of the Modern World System: A Missing Link," Ağustos 1979'da Amerikan Siyaset Bilim Derneği toplantılarına sunulan tebliğ; Peter Gourevitch, "The International System and Regime Formation: A Critical Review of Anderson and Wallerstein," *Comparative Politics* 10:4 (Nisan 1978), s. 419-438; Margaret Somers, "Modes of Production, Social Formations and the State: The Historiography of Perry Anderson and Immanuel Wallerstein," Ağustos 1979'da Amerikan Siyaset Bilim Derneği toplantılarına sunulan tebliğ.

Diğer yanda, Wallerstein'ı eleştirenlerden bazıları da karşıt hataya düşerler –hem dünya ekonomisini, hem devlet eylemini, belirleyici olarak görülen sınıf ilişkilerine kapatma eğilimindedirler.[50] Polanyi ise, aksine, üç düzey arasındaki iç bağıntıları, birini ötekine karıştırmadan kavramak için anlamlı bir çaba harcar.

Polanyi, zımni bir fırsat yapıları kavramı kullanarak bunu yapar. Tarihsel savı, uluslararası ekonomik rejimin örgütlenmesindeki belirli uğrakların devletlere belirli fırsatlar sunduğunu ve devlete açık olan özgürlük ya da özgürsüzlük derecesinin de sınıf mücadelesi için mümkün olanı şekillendirdiğini ileri sürer. 1920'leri çözümlemesinde bunun bir örneği görülür. I. Dünya Savaşı'ndan sonra altın standardının geri getirilmesi, ulusal hükümetlere yaratıcı yamt vermek için fırsatlar sunan bir konjonktür yarattı. Oyunun kurallarına boyun eğmekten başka pek seçenek yoktu; fakat bu boyun eğme, işçi sınıfı hedeflerinin engellenmesini sağladı ve bu da siyasal bir hareketsizlik dönemiyle sonuçlandı.

1930'lardaki dünya bunalımıyla birlikte durum dramatik bir şekilde değişti. Altın standardı mekanizmasının başarısızlığı, Hitler'in kendi yararına kullanmakta gecikmediği daha açık bir uluslararası fırsat yapısı yarattı. Polanyi şunları yazar: "Başlangıçta Almanya, ölüme mahkûm olanı öldürenlerin avantajlarından yararlandı. 19. yüzyılın eskimiş sisteminin tasfiyesi baş rolde kalmasına izin verdiği sürece, çıkışı sürdü."[51] Dünyanın geri kalan kısmı oyunun 19. yüzyıl kurallarının eskidiğini anlamadan, Japonya ve İtalya'nın yanı sıra Almanya bu kuralları bozmanın avantajından yararlandı. Faşist hareketlere gücünü veren, tam da bu ekonomik otarşiyi deneme fırsatı ve saldırgan bir dış politika oldu. Polanyi faşist dürtünün uluslararası olduğunda ısrar eder, ama faşizmin mevcut uluslararası oyun kurallarına karşı çıkmak için pek çok nedeni bulunan memnuniyetsiz güçlerde iktidara ulaşması mantıklıdır.[52]

---

50 Nobert Brenner, "Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism," *New Left Review* 104 (Temmuz-Ağustos 1977), s. 25-93.

51 Polanyi, *Transformation,* s. 246.

52 Bununla birlikte, Polanyi'nin uluslararası fırsat yapısını vurgularken, faşizmin belirli ülkelerdeki zaferinde özgül ulusal gelişmelere yeterli dikkati gösteremediği ileri sürülebilir. Bkz. Alexander Gerschenkron, *Bread and Democracy in Germany* (New York: Howard Ferting, 1966); *Economic Backwardness*; Moore, *Social Origins.*

Böylece, çözümlemenin üç düzeyi, iki farklı fırsat yapısıyla ilişkilendirilir. Tikel hükümetler için mümkün olanı şekillendiren bir küresel fırsat yapısı vardır. Bu sınırlamalar kümesi, sırası geldiğinde, hangi toplumsal grupların ya da sınıfsal güçlerin devlet politikasını etkilemede en etkin olacağını şekillendiren bir ulusal fırsat yapısı yaratır. Bu zımni çerçeve, fırsat yapılarının bütünüyle belirleyici olup olmadıkları, ya da örneğin 1920'ler gibi bir dönemde, daha yaratıcı bir işçi sınıfı hareketi yeni fırsatlar yaratabilir miydi gibi hassas soruları çözümsüz bırakır. Yine de bu çerçeve, üç çözümleme düzeyiyle, her düzeyin analitik özerkliğinin ruhunu kaybetmeden, başa çıkabilmenin yöntemini gösterir.

Aslında, fırsat yapısı savı, Polanyi'nin *The Great Transformation*'ı yazma projesini açıklamada ve bu projenin başarısızlığının nedenini göstermede de yararlıdır. *The Great Transformation*, öncelikle, Polanyi'nin işçi eğitmeni olduğu yıllarda tanımış olduğu İngiliz işçi sınıfını hedefliyordu. Polanyi, savaşın sona ermesinin tekrar açık bir uluslararası fırsat yapısı yaratacağına ve İngiltere'nin bu yeni yapıya yanıt vermede özellikle etkili olabileceğine inanıyordu. Bu da, İngiliz işçi sınıfının İngiltere'yi demokratik bir sosyalizme ve altın standardından kesin bir kopuşa doğru itme fırsatına sahip olduğu anlamına geliyordu. Polanyi, İngiltere'nin böyle bir hareketinin Avrupa kıtası ile Asya ve Afrika'nın büyük bir bölümü üzerinde önemli bir etkisi olacağını düşünmekte haklıydı.

Polanyi, Birleşik Devletler'in dünya ekonomisinin gelişimine nispeten ilgisiz kalarak kendi New Deal çizgisini sürdüreceğini varsaydı. Polanyi'nin yanıldığı yer buydu; Birleşik Devletler'in politika yapıcıları, savaştan, kendi kendini düzenleyen bir piyasanın ilkelerine dayanan açık bir dünya ekonomisini yeniden kurmaya kararlı olarak çıktılar. Bu durum, Birleşik Devletler'in askeri ve ekonomik gücü nedeniyle, uluslararası fırsat yapısını temelden değiştirdi ve İngiltere'de sosyalizme ya da yeni uluslararası ekonomik düzenlemelere yönelik bütün dürtüleri bloke etmeye yaradı.[53] Polanyi değişen gerçekliği hemen kabul etti ve 1947'de yayımlanan "Our Obsolete Market Mentality" [Modası Geçmiş Piyasa Zihniyetimiz] başlıklı denemesinde, Amerikan politikasında kendi kendini düzenleyen bir dünya ekonomisinin restorasyonundan bir uzaklaşmayı savundu.[54]

---

53 Bu, Fred Block'un savıdır: *The Origins of International Economic Disorder* (Berkeley: University of California Press, 1977)

54 Bu deneme, Polanyi, *Primitive*'de tekrar basılmıştır, s. 59-77.

Polanyi'nin yönteminde yararlı olan çok şey var; fakat merkezi bir zayıflığını belirtmek de önemlidir. Polanyi, piyasacı olmayan toplumların önemli yanlarını piyasa toplumlarıyla karşılaştırarak anlayabildiği halde, kavramlarının, piyasacı olmayan toplumlardaki dinamik süreçleri anlamak bakımından pek az analitik gücü vardır. Kendi kendini düzenleyen piyasalar ile toplumsal koruma arasındaki çatışma, Polanyi'nin kapitalizm çözümlemesini değişim süreçlerine özellikle uygun hale getirdiği için, karşıtlık özellikle çarpıcıdır. Örneğin, Dahomey'le* ilgili incelemesini okurken, iç değişim süreçlerini, siyasi-askeri gücün tikel aileler tarafından merkezileştirilmesine betimleyici göndermelerin ötesinde fazla analiz etmemesi insanı şaşırtır.

Kuşkusuz, onun entelektüel projesi başka yerdedir; Dahomey toplumunun iç dinamiklerini açıklamaktan çok, Dahomey gibi bir toplumun, uluslararası ticaretin yıkıcı etkisini kuşatıp kontrol edebildiğini göstermekle ilgileniyordu. Fakat piyasacı olmayan toplumların karşısındaki bu teorik zayıflık, Sovyetler Birliği gibi toplumların iç dinamiklerini de fazla kavrayamamak anlamına geliyordu. Bir toplum piyasayı yeniden toplumsal ilişkilerin altına sokmaya karar verdi mi, Polanyi'nin demokrasinin moral ve toplumsal zorunluluklarından ve bireysel özgürlüğü korumada ısrarlı olmaktan fazla söyleyecek bir şeyi yoktu. Bu bakımdan Polanyi'nin, Marksist geleneğin kapitalizm sonrası toplumlar karşısındaki analitik zayıflığıyla ortak birçok yönü vardır.

Polanyi'nin Marksizmle İlişkisi

Bununla birlikte, Polanyi başka bakımlardan Marksizmden keskin bir şekilde uzaklaşır. *The Great Transformation*'ın bütün bir bölümünü Marksizmin ekonomik determinizmine açık ve kesin bir saldırıya ayırır ve kitap hem liberalizmin, hem Marksizmin ekonomist hatalarına göndermelerle doludur. Dahası Polanyi, birçok noktada egemen Marksist yorumlarla bağdaşmayan yorumlar geliştirmeye dikkat eder, örneğin bir barış konusu olarak yüksek finans çözümlemesi, Lenin'in finans kapitalin savaştan sorumlu olduğunu vurgulamasıyla açık bir çelişki içinde-

* Önceleri Fransız Batı Afrika'sının bir parçası olup 1960'ta bağımsızlığına kavuşan Benin Halk Cumhuriyeti'nin öteki adı –çn.

dir.[55] Bu eleştirilerin kökleri hem siyasaldır, hem de entelektüel. Polanyi'nin entelektüel gelişimi, önce Macar sosyal demokratlarına, daha sonra Macar Komünist Partisi'ne aktif muhalefet bağlamında şekillenmişti. İşçi sınıfının kurtuluşunun sadık bir taraftarı olduğu halde, Polanyi, kendi toplumsal devrim vizyonunu proletaryayla sınırlamadı; köylülüğü de özgürleştirici değişimin eşit derecede önemli bir gücü olarak gördü.

Yine de Polanyi'nin yazıları, ancak Marksist gelenek içindeki belli düşüncelerin bir devamı ve gelişimi olarak anlaşılabilir. Polanyi, Marx'ın çalışmasında, toplumsalın egemenliğini kabul eden toplumcu bir yaklaşım ile belirleyici ekonomik yasaları saptamaya çalışan ekonomist bir yaklaşım arasındaki temel gerilimin farkındaydı.[56] Marx'ta ve Marksist gelenekteki ikinci eğilimi şiddetle eleştirirken, birinci görüş Polanyi'nin üzerinde yükseldiği temeldi. Bu yüzden, Polanyi'nin kapitalizmde piyasanın egemenliğiyle ilgili çözümlemesi, Marx'ın *Kapital*'deki meta fetişizmi değerlendirmesinin ayrıntılandırılması olarak anlaşılabilir.[57]

Polanyi'nin Marx'ı anlayışı, açıkça memleketlisi George Lukács'ın çalışmasından etkilenmişti. Polanyi, Lukács aracılığıyla, İkinci Enternasyonal'in ekonomik determinizmiyle savaşmaya çalışan Hegelcileştirilmiş bir Marksizme ulaşmıştı.[58] Lukács'ın etkisi, en çok Polanyi'nin Lukács için merkezi bir kavram olan bütünlüğe –ilişkiler gereğince kavranan toplumsal bütün– vurgusunda bellidir. Polanyi, tarihsel materyalizmi tarihsileştirme çabasında da Lukács'ı izledi. Lukács, kapitalizmi anlamak bakımından Marx'ın ekonomik faktörlere vurgusunun bütünüyle zorunlu olduğunu söylüyor, oysa benzer bir çözümleme tarzının prekapitalist toplumlar için uygunsuz olduğunda ısrar ediyordu. Böyle

---

55 Polanyi, *Transformation,* s. 11-16; V. I. Lenin, *Imperialism* (New York: International Publishers, 1939, ilk b. 1917). İki tutum arasındaki çatışmayı çözme çabası: Fred Block, "Cooperation and Conflict in the Capitalist World Economy," *Marxist Perspectives* 5 (Bahar 1979), s. 78-91.

56 Bkz. Polanyi, *Primitive,* s. 133-134.

57 Bununla birlikte Polanyi, projesini bu terimlerle tanımlamamayı tercih eder. Şunları yazıyordu: "Marx'ın metaların değerinin fetiş karakteriyle ilgili iddiası sahici metaların mübadele değerine işaret eder ve metinde sözü edilen kılgısal metalarla ortak hiçbir yanı yoktur." Polanyi, *Transformation,* s. 72.

58 Polanyi ile Lukács tanışıyorlardı ve Polanyi Lukács'ın *History and Class Consciousness*'ını okumuştu. Cogdon, "Polanyi in Hungary," s. 183 ve G. Markus ile kişisel görüşme.

bir çözümleme, kapitalizmi bütün tarihe geri yansıtmaya ve aşılmasını olanaksızlaştırmaya yarar. Lukács vulger Marksizm hakkında şunları yazıyordu: "Kapitalist toplumlara özgü gelişim yasalarını evrensel yasalar statüsüne yükseltmekle, pratikte kapitalist topluma ölümsüzlük atfetme amacı için özsel olan teorik temelleri atar."[59] Bu içgörü, hayatının eserini kapitalist toplum ile pre-kapitalist toplum arasındaki köklü süreksizliği ve modern ekonomik kategorilerin bu toplumları anlamaya uygunsuzluğunu göstermeye adayan Polanyi için merkeziydi.

Dahası, emeğin metalaşmasının piyasa toplumunun paradigması olduğunu ileri sürerken de Polanyi Lukács'tan yararlanıyordu. Lukács'a göre insanların ve çevrelerinin toplumsal niteliğinin metalara dönüşümü, bir maddeleşme sürecidir –insanların ve toplumsal ilişkilerin şeylere dönüşümüdür. İnsanlar toplumun temelini oluşturduklarına göre, emeğin maddeleşmesi, toplumdaki bütün maddeleşme biçimlerinin ilk uğrağı ve prototipidir: "İşçinin yazgısı, bütün toplumun genel yazgısı olur."[60] Benzer şekilde, felsefe nitelik olarak toplumsal olduğu için, maddeleşmiş toplum, görüntünün gerçek üzerindeki, meta biçimin toplumsal üzerindeki genel egemenliğinde kristalleşen düşüncede maddeleşmeye yol açar. Polanyi için olduğu gibi Lukács için de hem İkinci Enternasyonal'in Marksizmi, hem klasik ekonomik düşünce bu maddeleşmeye yenildi. Lukács, görüntülere dar ekonomist odaklanma yerine, kendi kavramsal odağı olarak toplumsal ilişkiler toplamını olumlar ve sadece bütünselliğe bu bakış açısı maddeleşmiş düşünceyi kırabilir.[61]

Polanyi'nin üzerindeki Lukács'çı etki göz önüne alındığında, sıradan Marksistin Polanyi'yi salt bir dolaşımcı olarak göz ardı etmesi yanlış görünüyor.[62] Marksistler, bu kötüleme terimini, üretimin önceliğini kabul etmeyen, yerine mübadele ile meta dolaşımını öncelikli önemde gören teorisyenler için kullanırlar ve bazı Marksistler şu muhakemeyi yürütmüştür: Polanyi piyasaları bu kadar vurguladığına göre bir dola-

---

59 Lukács, *Class Consciousness*, s. 54.

60 *Age.*, s. 265.

61 Bkz. Feenberg, *Lukács, Marx* ve Andrew Arato ve Paul Breiners, *The Young Lukács and the Origins of Western Marxism* (New York: Seabury Press, 1979).

62 Dolaşımcı suçlamasını Lucette Valensi yapar: "Economic Anthropology and History: The Work of Karl Polanyi," *Research in Economic Anthropology* 4 (1981) içinde; fakat aynı yerde "Comment"de George Dalton bu suçlamayı çürütür.

şımcı olmalı. Fakat eğer emeğin metalaşması piyasa toplumunun paradigması ise, Polanyi üretim ilişkilerinin merkeziliğini göz ardı etmekle zor suçlanabilir. Gerçekten de, bütünleşme biçimleriyle ilgili bir değerlendirmede Polanyi şu gözlemde bulunur: "Dikkatimizi sadece toprağın ve emeğin –bütünleşme biçimlerinin egemenliğinin özünde dayandığı iki öğe– toplumdaki rolüne sabitlememiz gerekir."[63] Kısaca, Polanyi tutarlı bir şekilde, üretimi örgütleyen kurumsal biçimler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Polanyi birçok hassas noktada Lukács'ı izlemiş olmasına rağmen, bazı önemli noktalarda ondan uzaklaşır. Polanyi, Lukács'ın tarihteki rasyonelliği cisimleştiren evrensel bir devrimci güç olarak işçi sınıfının rolüyle ilgili görüşünü reddetmiştir. Dahası, Polanyi, üretim güçleri ile üretimin toplumsal ilişkileri arasındaki ilişkiyi ele alırken Lukács'tan ve Marksist geleneğin tamamından uzak durmuştu. Polanyi, tiksindiği evrimcilikten sakınmak için, üretim güçlerinin gelişiminde belirli bir evrenin alternatif toplumsal düzenleme tiplerinin önkoşulu olduğunu ima etmekten dikkatle kaçındı.[64]

Polanyi, sosyalizm olasılığını üretici güçlerin gelişimine değil, insanlığın tarihsel olarak ekonomiyi toplumsal ilişkilere tabi kılma kapasitesine oturtmaya çalıştı. Polanyi'nin ısrar ettiği gibi, piyasa toplumu insan tarihinde bir sapma ise, o zaman sosyalizm de piyasayı toplumsal denetime bağlı hale getirme pratiğine bir geri dönüşe işaret eder. Bu bağlamda, Polanyi'nin *The Great Transformation*'dan sonra meslek yaşamını piyasa öncesi toplumları çözümlemeye adamasının nedenini anlamak kolaylaşır. Piyasa öncesi toplumların toplumsal düzenlemeleri, piyasa sonrası sosyalist bir toplumun teorik temellerinin atılacağı yerdi.

---

63 Polanyi, *Livelihood*, s. 43.

64 Polanyi "aşamalı" tarih "teorisi"ni açıkça terk eder. "Burada 'evreler teorisi' ima edilmez; bir model, toplumun gelişiminin daha sonraki bir evresinde ortaya çıkabilir, ortadan kalkabilir ve tekrar ortaya çıkabilir." *age.*, s. 308. George Dalton "Comment"de şunları söyler: "Marx'tan farklı olarak Polanyi'nin, ardışık değişimin derin nedenleri hakkında söyleyecek bir şeyi yoktur: bir çağı başka bir çağa dönüştüren hiçbir aşama, hiçbir evrim, hiçbir zorlayıcı mekanizma yoktur. Bu tür dinamik konulan ele almaya en çok yaklaştığı nokta, bir araştırma programı olarak kendisini içine çeken iki geniş sorunu göstermektir: ekonominin toplumdaki yerini soruşturmak ve iç pazar mübadelesinin, pazar dış ticaretinin ve pazar parasının pazar olmayan öncellerine tarihsel olarak nasıl sızdıklarını ve onları dönüştürdüklerini soruşturmak."

Bu vurguya rağmen, Polanyi 19. yüzyıl toplumunun ortaya çıkışının Sanayi Devrimi'yle sıkı sıkıya bağlantılı olduğunun farkındaydı. "Peki, bizzat bu devrimin kendisi nasıl tanımlanmalı?... Bir tek temel değişimi[n olduğunu], piyasa ekonomisinin kurulmasını ve bu kurumun doğasının, makinenin ticari bir toplum üzerindeki etkisi kavranmadıkça tam olarak kavranamayacağını ileri sürüyoruz."[65] Bu, ne Polanyi'nin, ne de başka bir teorisyenin doyurucu bir şekilde çözebildiği bir sorun yarattı. Polanyi bir yandan, üretken güçlerin gelişiminin tarihsel değişimde başlıca öğe olduğu görüşünü reddeder. Diğer yandan, 19. yüzyıldaki gelişimin Sanayi Devrimi'nin teknolojik yenilikleri tarafından şekillendirildiği de sanki karşı çıkılamaz. O halde, teknolojik değişim ile daha geniş toplumsal değişim arasındaki ilişki nedir ve teknolojiler ile farklı türden toplumsal düzenleme olasılıkları arasında hangi bağlantılar vardır? Polanyi bunlara yanıt vermez; fakat farklı noktalarda hem determinist, hem anti-determinist, savlardan yararlanmış gibidir.

Sonuç

Polanyi, teknolojik yeniliğin kapitalizmin ortaya çıkışında ne gibi bir rolü olduğunu oturtmaya çalışırken belirsizlik içindeyse, *The Great Transformation*'daki ana kaygısı olan 19. yüzyıl uygarlığının yıkılmasının nedeni hakkında da hiç kuşkusu yoktur. Bütün alternatif açıklamalara karşı Polanyi, dağılmanın "toplumun, kendi kendini düzenleyen piyasa yüzünden silinip gitmemek için benimsediği" korumacı önlemlerin bir sonucu olduğunda ısrar eder.[66] Özetle Polanyi, piyasa toplumunun hem kurulmasını, hem daha sonraki yakımını açıklamak için toplumsal ve ekonomik kurumların birbiriyle çatışan dinamiklerine bakar.

Polanyi'nin kurumsal odağı, doğrudan doğruya, onun iktidarın ve zorun herhangi bir örgütlü toplumsal yaşamın temel gerekleri olduğuna dair inancına götürür. Bu konumun imalarından sakınmaz; ona göre, sosyalizmin gelmesiyle siyaset ve bürokrasi sorunlarının çözüleceğini iddia etmek boşunadır. Siyaset ve devlet hemen sönümlenemez. İnsan özgürlüğüne ulaşmak, zorunlu fakat tehlikeli siyasal iktidarı sınırlamak için bilinçli eylemi gerektirecektir: "İktidarın kötüye kullanılması-

---

65 Polanyi, *Transformation*, s. 40.

66 *Age.*, s. 249.

nın bir kaynağı olarak bürokrasinin tehdidine hakiki yanıt, ihlal edilemez kurallarla korunan keyfi özgürlük alanları yaratmaktır. Zira iktidar ne kadar cömertçe terk edilirse edilsin, merkezde iktidarın güçlenmesi ve bireysel özgürlük için tehlike doğacaktır."[67] Hem piyasayı, hem devleti topluma bağımlı hale getirmek için bilinçli eylem gereğinde bu kadar ısrar etmesi, gençliğinde şekillenen, insanların nasıl yaşamaları gerektiğine dair ahlaki bir vizyona dayanan bir siyasete bağlılıktan kaynaklanıyordu.

> Sosyalizm, özünde, sınai bir toplumda asli olarak var olan kendi kendini düzenleyen piyasayı, demokratik bir topluma tabi hale getirerek aşma eğilimidir.... Bir bütün olarak toplumun bakış açısından sosyalizm, Batı Avrupa'da her zaman Hıristiyan geleneklerle bütünleştirilen toplumu kişilerin insani bir ilişkisi haline getirme çabasının devamıdır.[68]

Polanyi için en önemli şey, toplumun hem Marksizmin, hem liberalizmin beslediği, o güç insan yönetimi sorunlarının ya kıtlığın sona erdirilmesiyle, ya da kendi kendini düzenleyen piyasa sayesinde sihirli bir şekilde çözülebileceği yanılsamasının üstesinden gelmesiydi. Polanyi'nin *The Great Transformation*'ın son pasajında belirttiği gibi, aksine:

> İnsan herkese daha bol özgürlük yaratma görevine sadık kaldığı sürece, iktidarın ya da planlamanın kendisinin aleyhine dönüp kurduğu özgürlüğü araçsallıklarıyla yok edeceğinden korkmasına gerek yoktur. Karmaşık bir toplumda özgürlüğün anlamı budur; ihtiyaç duyduğumuz her kesinliği verir.[69]

1958'de "ilk gençlik aşkına" yazdığı bir mektupta Polanyi, "çileli inziva"sından söz ettikten sonra şunu ileri sürer: "bir on yıl daha – ve yaşarken haklı çıkacağım."[70] Bu ibare, bir bakıma kehanetti; zira 1968, Fransa'daki Mayıs olaylarının, Vietnam'daki Tet saldırısının, II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası ekonomik rejimde en dramatik kriz göstergelerinin yılıydı. Piyasa toplumu, bir kez daha ciddi bir saldırı altındaydı ve merkezi kurumları kriz içindeydi. Bu olaylar Polanyi'nin piyasa toplumunun kırılganlığı teşhisini doğrulamasına karşın, onun entelektüel katkısının hak ettiği kabulü görmeye başlaması için bir on yıl daha ge-

---

67 *Age.*, s. 255.
68 *Age.*, s. 234.
69 *Age.*, s. 258B.
70 Polanyi, *Livelihood*, s. xx.

rekti. Yine de, şimdi Polanyi'nin yazılarına dönenler, piyasa toplumunun çelişkileriyle ilgili teşhisinin ve radikal teorinin yeniden inşasına katkılarının ötesinde onun toplumların karşılaştırmalı ve tarihsel incelenmesine katkılarını da kabul etmelidirler. Çalışmaları, özellikle, karşılaştırmalı-tarihsel çözümleme için holistik bir yöntem geliştirmek için gösterilen en sürekli çabalardan birini oluşturur. Bu haliyle, gelecek çalışmalar için vazgeçilmez bir referans noktası olarak kalır.

KAYNAKÇA

Polanyi'nin Çalışmaları

"The Essence of Fascism," *Christianity and the Social Revolution,* J. Lewis, Karl Polanyi ve D. K. Kitchin (ed.), New York: Scribner, 1936 içinde.

The Great Transformation. 1944. Gözden geçirilmiş basım, Boston: Beacon Press, 1957.

"Our Obsolete Market Mentality," *Commentary* 3 (Şubat 1947), s. 109-117. *Primitive, Archaic, and Modern Economies*'de yeniden basıldı.

Trade and Market in the Early Empires, Conrad Arensberg ve Harry Pearson ile birlikte yayıma hazırlandı. Glencoe, Ill.: Free Press, 1957.

The Plough and the Pen: Writings from Hungary, 1930-1956, Ilona Duczynska ile birlikte yayıma hazırlandı. Londra: Owen, 1963.

Dahomey and the Slave Trade. Seattle: University of Washington Press, 1966.

Primitive, Archaic, and Modern Economies. 1968. Gözden geçirilmiş basım Boston: Beacon Press, 1971.

The Livelihood of Man. New York: Academic Press, 1977.

İkincil Çalışmalar

Congdon, Lee. "Karl Polanyi in Hungary, 1900-1919," *Journal of Contemporary History* 11 (1976), s. 167-183.

Dalton, George. "Introduction," Karl Polanyi, *Primitive, Archaic, and Modern Economies,* Boston: Beacon Press, 1971 içinde.

Dalton, George, ed. "Symposium: Aconomic Anthropology and History: The Work of Karl Polanyi," *Research in Economic Anthropology* 4 (1981).

Dalton, George ve Jasper Kocke. "The Work of Polanyi Group: Past, Present, and Future," Indiana Üniversitesi Ekonomik Antropoloji Konferansı'na sunulan tebliğ, Nisan 1981.

Hechter, Michael. "Karl Polanyi's Social Theory: A Critique," *Politics and Society* 10(4) (1981), s. 399-430.

Humphreys, S. C. "History, Economics and Anthropology: The Work of Karl Polanyi," *History and Theory* 8(2) (1969), s. 165-212.

Kindleberger, Charles P. "The Great Transformation by Karl Polanyi," *Daedalus* (Kış 1973), s. 45-53.

Levitt, Kari. "Karl Polanyi and Co-Existence," *Co-Existence* 2 (Kasım 1964), s. 113-121.

North, Douglas C. "Markets and Other Allocation Systems in History: The Challenge of Karl Polanyi," *Journal of European Economic History* 6(3) (Kış 1977), s. 703,716.

Pearson, Harry. "Editor's Introduction," Karl Polanyi, *The Livelihood of Man.* New York: Academic Press, 1977 içinde.

Sievers, A. M. *Has Market Society Collapsed? A Critique of Karl Polanyi's New Economics.* New York: Columbia University Press, 1949.

Stanfield, J. Ron. "The Institutional Economics of Karl Polanyi," *Journal of Economic Issues* 14(3) (Eylül 1980), s. 593-614.

Szecsi, Maria. "Looking Back on The Great Transformation," *Monthly Review* 30(8) (Ocak 1979), s. 34-45.

Zeisel, Hans. "Karl Polanyi," *International Encyclopedia of the Social Sciences,* New York: Macmillan, 1968.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARİHTE KONFİGÜRASYONLAR: S. N. EISENSTADT'IN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ

GARY G. HAMILTON*

The Political Systems of Empires [İmparatorlukların Siyasi Sistemleri], 1963'te yayımlandığı sırada, makro-karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji olarak edebi bir nezaket göstermeksizin kabul ettiğimiz alanın sanki tek sahibiydi.[1] Kuşkusuz, Reinhard Bendix'in *Work and Authority in Industry*'si [Sanayide Çalışma ve Yetke] daha önce çıkmıştı, tarihsel ve karşılaştırmalı boyutları da kesinlikle vardı.[2] Ne var ki, o sırada, karşılaştırmalı bir tarihsel değişim çözümlemesinden çok, "bilgi sosyolojisi ile iş ilişkileri sosyolojisi"ne bir katkı gibi görünüyordu.[3] Wittfogel'in etkili ve çok eleştirilen kitabı *Oriental Despotism* [Doğu Despotizmi] ve Coulborn'un daha çok takdir toplayan ve daha sınırlı olan çalışması *Fe-*

* Bu denemenin ilk taslağını tartışıp önerilerde bulunan bu kitabın yazarları dışında, ilk taslağı, gözden geçirilen bu taslağı ya da her ikisini okuyup yorumlayan kişilere teşekkür etmek istiyorum: Nicole Biggart, Leon Mayhew, Benjamin Orlove, Guenther Roth, Judith Stacey ve John Walton. İlk taslak üzerine uzun yorumlarıyla bu denemenin ortaya çıkmasını sağlayan Theda Skocpol'e özellikle teşekkür etmek isterim.

1 S. N. Eisenstadt, *The Political Systems of Empires* (New York: Free Press, 1963). Bundan böyle metinde *Political Systems* olarak anılacak.

2 Reinhard Bendix, *Work and Authority in Industry* (New York: Wiley, 1956).

3 Edward Gross, "Review of Work and Authority in Industry," *American Sociological Review* 21 (1956), s. 789-791.

udalism in History [Tarihte Feodalizm] de vardı.[4] Her ikisi de karşılaştırmalı ve tarihsel olmasına karşın, tarihsel bir vizyon tınısı vermiyorlardı, *Political Systems*'ın karşılaştırmalı derinliğine de sahip değillerdi. E. P. Thompson'ın *The Making of the English Working Class*'ı da [İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu] 1963'te çıktı, fakat birkaç yıl geçene kadar sosyologların ilgisini çekmedi; bu birkaç yıl sonra bile, sosyolojik bir çözümleme yerine tarihsel bir çözümleme olarak görüldü –*Political Systems* için bu hataya düşülemez.[5] 1963'te Bendix'in *Nation-building and Citizenship*'i [Ulus İnşası ve Yurttaşlık] ile Tilly'nin *The Vendée*'si bir yıl sonra çıkacaktı; Moore'un *Social Origins of Dictatorship and Democracy*'si [Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri] ile Parsons'ın *Societies: Comparative and Evolutionary Perspectives*'i [Toplumlar: Karşılaştırmalı ve Evrimci Perspektifler] üç yıl sonra çıkacaktı; Wallerstein'ın *The Modern World-System*'i [Modern Dünya Sistemi] ile Anderson'ın *Passages from Antiquity to Feudalism*'i [Antikiteden Feodalizme Geçişler] ise on bir yıl sonra çıkacaktı.[6] *Political Systems* yayımlandığında, o, sosyologlar ve tarihçiler kuşağı için eski olan bir şeye, tarihin sosyolojisine tekil ve neredeyse dramatik bir yeniden giriş sağladı. Gerçekten de, bir eleştirmenin yazdığı gibi, 1963'te *Political Systems,* "Max Weber'den bu yana ortaya çıkan en başarılı tarihsel-sosyolojik inceleme"ydi.[7]

---

4 Karl Wittfogel, *Oriental Despotism* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1957); R. Coulborn (ed.), *Feudalism in History* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1956).

5 E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York: Vintage Books, 1963).

6 Reinhard Bendix, *Nation-Building and Citizenship* (New York: Wiley, 1964); Charles Tilly, *The Vendée* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1964); Barrington Moore, Jr., *Social Origins of Democracy and Dictatorship* (Boston: Beacon Press, 1966); Talcott Parsons, *Societies: Evolutionary and Comperative Perspective* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1966); Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System* (New York: Academic Press, 1974); Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism* (Londra: New Left Books, 1974).

7 Gabriel Almond, "Review of Political Systems of Empires," *American Sociological Review* 29 (1964), s. 418. *Political Systems*'ı tanıtımında Guenther Roth da bu değerlendirmeye ulaşmıştı: *American Journal of Sociology* 71 (1966), s. 722-723.

Yayımlanmasından sonraki ilk birkaç yılda *Political Systems,* sosyolojideki en önemli kitaplar arasına, yazarı S. N. Eisenstadt ise en önde gelen sosyologlar arasına girdi. Elbette, *Political Systems,* Eisenstadt gibi, bugün de önemini koruyor. Fakat 1963 ile bugün arasındaki yıllarda tarihsel sosyoloji teorik tercihlerini değiştirip, 1950'lerin ve 1960'ların ilk yıllarının yapısal işlevselciliğinden 1970'lerin ve 1980'lerin dünya sistemlerine ve öteki neo-Marksçı bakış açılarına geçti. Sonuç, Eisenstadt'ın yazılarının –sadece *Political Systems*'in değil, daha yakın zamanlardaki yazılarının da–etkisinde bir gerileme oldu.

Gerçekten de, insan bugün Eisenstadt'ın bir eserini okusa, zamanının geçmiş olduğu gibi huzursuz bir duyguya kapılır. Birincisi, jargon –yapısal işlevselciliğin söz dağarcığı ve grameri– artık işe yaramaz gibi görünür. Carl Becker'ın terimiyle, bu dilin sözcükleri ve ifade tarzları, daha önceki bir fikir ikliminde, bugün artık hesaba katılmayan bir sosyolojik söylem dünyasında kullanıma daha uygun gibidir.[8] 1970'lerde tarihsel sosyologlar, yeni bir bakış açısını ve yeni bir dil –"sürekli tekrarlana tekrarlana metaforik anlamlılıklarını yitirmiş ve bilinçsizce nesnel gerçeklik sayılan [eşit derecede] belirsiz anlamları bulunan farklı sözcükler"– öğrendiler.[9] Daha önceki bir zamanın vizyonu ve diliyle şekillenen Eisenstadt'ın yazılarını bugünün ikliminde anlamak zordur.

Sonra çözümleme düzeyi gelir. Daha sonra yazdığı eserleri tarihsel sosyolojinin 1960'lar ile 1970'ler arasındaki sürekliliğini vurgulamasına karşın, Eisenstadt'ın yazıları değerlere, sistemik niteliklere ve farklılaşmaya vurgusuyla yapısal işlevselciliğin soyut sorunsallarına aittir.[10] Bu konular, geleneksel, modernleşmekte olan ve modern toplumlar üzerine uzun tartışmalarda olduğu gibi, toplum ve toplum-ötesi düzeylerde çözümlenir. Fakat yeni bir dil ve bakış açısıyla birlikte, farklı bir gözlemler kümesi ve soruşturulacak farklı bir sorunlar kümesi gelmiştir. Moore'un diktatörlüğe ve demokrasiye giden yolu sınıfsal çözümlemesiyle ya da Wallerstein'ın uzun 16. yüzyıla bakışıyla eğitilmiş bir kuşak,

---

8 Carl Becker, *The Heavenly City of the Eighteenth Century Philosophers* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1932).

9 *Age.,* s. 47.

10 Bu vurguların yakın zaman örnekleri için bkz. Eisenstadt, "Cultural Orientations, Institutional Entrepreneurs, and Social Change: Comparative Analysis of Traditional Civilizations," *American Journal of Sociology* 85 (1980), s. 849-869.

Eisenstadt'ın köklü bir tarih anlayışından tuhaf bir şekilde yoksun olduğunu fark eder. Eisenstadt'ın devrimlere bakışında akıtılacak kan, sınıfsal çatışmalara bakışında ıstıraplar, büyük düşüncelere bakışında düşünürler yoktur. Eisenstadt'a göre tarih soyutlamalar düzeyine yerleştirilir; sanki olaylar, insanlar, motivasyonlar, bütün bunlar büyük bir mesafeden, "farklılaşmış kurumlar"ın, "kristalleşmiş roller"in ya da "kültürel yönelimler"in kavramsal pencerelerinden görülür. Onun diline aşina olmayan ve onun ele aldığı konulardan habersiz bugünün okuyucuları, S. N. Eisenstadt'ın yazılarından rahatsızlık duyarlar.

Ne var ki, bir tarih sosyolojisi basit bir teorik bakış açısından fazlasını gerektirir. Doğrudur, teorik bir bakış açısı amaçlanan sonucu, tarihin çözümlenmesini büyük ölçüde etkiler. Fakat hangi bakış açısı kullanılırsa kullanılsın herhangi bir tarih sosyologunun nedensel açıklamaları biçimlendirmekle, tarihsel anlamları ve tarihsel olguları belirlemekle ve karşılaştırmalı bir yöntembilim tasarlamakla ilgili kararlar alması gerektiği de doğrudur. Bu kararların ontolojik ve epistemolojik zeminleri vardır ve ayrık tarih yorumları inşa etmek için aynı zeminler üzerinde farklı bakış açıları kullanılabilir. Dahası, teoriler ele alınması gereken sorunları saptayabilir, hatta bu sorunlara yanıt veren dili ve yanıtların parçalarını verebilirler. Fakat kendi başlarına teoriler tarihle yüzleşmezler, bunu analizci yapar. Nasıl ki bir ev hakkında evin inşa edildiği alet ve malzemeyle yargıda bulunmak zorunlu değilse, alet ve malzeme inşa edilen şeyi kuşkusuz etkilemesine karşın, aynı şekilde yalnızca bir tarih anlayışı inşa etmek için kullanılan bakış açısıyla bir tarih çözümlemesi hakkında da yargıda bulunulmamalıdır. Weberci ve neo-Marksçı bakış açıları gibi, yapısal işlevsel bir bakış açısı, kötü kullanılırsa, saçmalık üretir. İyi kullanıldıklarında ise, hepsi şimdiyi ve geçmişi anlamamıza katkıda bulunurlar. S. N. Eisenstadt, yaptığı işte çok iyidir. Kuşkusuz, şu anda elde bulunan yapısal işlevsel bir bakış noktasından tarihin en iyi portresini bize verir.

Bu bölümde yapısal işlevselciliğin eleştirisine girmeyeceğim. Bu, başkaları tarafından yapılmıştır ve Eisenstadt'ın tarih sosyolojisine yaptığı katkıyı anlamamıza yardımcı olmaz.[11] Bunun yerine Eisenstadt'ın

11 Pek çok yapısal işlevselcilik eleştirisi arasında en yararlı olanları: Anthony D. Smith, *The Concept of Social Change* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1973); Alvin Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology* (New York: Basic Books, 1970); Richard J. Bernstein, *The Restructuring of Social and Political Theory* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1978).

yazılarının temelindeki boyutları –tarih felsefesi, karşılaştırmalı çerçeve, teori ve yöntem yorumu– tartışmak istiyorum. Bu boyutlar, elbette yapısal işlevselcilikten etkilenmiştir; fakat sırf bu kadar değil. Değişik derecelerde bütün teorik bakış açıları esnektir; partizanlara kendi eğilimlerini geliştirmeleri için epeyce bir hareket serbestisi tanırlar. Örneğin, bireylerin Marksçı sosyoloji başlığı altında kendilerini ne kadar geniş bir pozisyonlar yelpazesine yerleştirdiklerini düşünün; aynı bireyler yine de kendilerini bu geleneğe bağlı sayarlar. Yapısal işlevselcilik de farklı değildir; Eisenstadt'ın bu entelektüel gelenekle ilişkisindeki duruşu, yapısal işlevselciliğin doğasındaki temel bir şey kadar, Eisenstadt'ın tarih vizyonunu da açığa vurur. Bu deneme, Eisenstadt'ın yapısal işlevselcilikten ayrı, fakat onunla bağlantılı kendi başına bir tarih sosyolojisi inşa etme çabasıyla ilgili bir değerlendirmedir.

Bu amaçla bu bölümü üç altbölüme ayırıyorum. Birinci altbölümde Eisenstadt'ın kendi çalışmalarını başkalarının yazılarıyla ilişki içinde konumlandırma tarzını tartışıyorum. Başka şeylerin yanı sıra bu konumlandırma da Eisenstadt'ın tarih sosyolojisinin ontolojik bir temelidir. İkinci ve en uzun altbölümde bu sosyolojinin yorumsal bir çözümlemesini veriyorum: tarihsel biçimlenmeleri sınıflandırma, teorileştirme ve yorumlama. Burada Eisenstadt'ın karşılaştırmalı yöntembilimi ile tarih teorileri arasındaki iç bağlantıyı belirtiyorum. Bu iç bağlantılar Eisenstadt'ın biçimlendirdiği bir tarihsel çözümlemenin iskeletini oluştururlar. Son altbölümde Eisenstadt'ın tarih sosyolojisini, öteki tarih sosyolojileri, özellikle Marksçı sosyolojiler bağlamında değerlendiriyorum. Bu altbölümde, Eisenstadt'ın çalışmalarında gördüğüm bazı eksikliklerin yanı sıra, biçimlendirmeci çözümlemenin bazı mantıksal ve ampirik güçlüklerini betimliyorum.

Konumlandırma

Birçok kişi sosyal bilim yazılarının bilginin ve toplumsal gerçekliğin doğasıyla ilgili felsefi varsayımlara dayandığı kanısındadır. Gouldner bunlara "alan varsayımları" ve "dünya hipotezleri" der.[12] Foucault farklı bir anlamda bunlara *"épisteme"* etiketini yapıştırır.[13] Hangi terim kullanılırsa kullanılsın, bu varsayımlar varsayıldığı üzere sosyal bilim yapma

12 Gouldner, *Western Sociology*, s. 30-31.

13 Michel Foucault, *The Order of Things* (New York: Vintage Books, 1973), s. xiii.

ediminden ayrı olarak vardırlar; önseldirler. Felsefi varsayımlar, basitçe bir kişinin yaşam deneyiminde, *Weltanschauungen*'de, kabul edilen bilimsel söylem dünyasında vardırlar. Teoriyi belirlemezler; teoriyi yaratanların zihniyetini şekillendirerek teoriyi bilgilendirirler. Genel kabul gören bir dünyada pasif duran sosyal bilimciler farkında olmadan kendi dönemlerinin, sınıflarının ya da disiplinlerinin temsilcileridirler.

Birçok felsefi varsayımın bilimsel çalışmaya *a priori* durduğu kuşkusuz doğru olduğu halde, bu değerli içgörü, bilim insanlarının eşit derecede ustalıkla ve aktif bir şekilde kendi teorik ve yöntembilimsel duruşlarını bulup kurma tarzlarını takdir etmemizi azaltmamalıdır. Bu buluşlar, bir disiplinin (ya da altdisiplinin) ortak kabul gören varsayımlarından çok, bir bilim insanının kendi vizyonunu, çoğunlukla tanınmayan ve potansiyel olarak eleştirel bir izleyiciye mantıksal ve güçlü bir şekilde iletmek için, bu vizyonu başkalarının görüşleriyle ilişkisi bakımından konumlandırmakla ilgili fiili tercihlerine dayanır. Bu tercihleri yaparken bilim insanları kendi bilgi kavrayışlarını haklılaştırmaya, geçerli bir bilimsel söylem biçimi olarak meşrulaştırmaya çalışırlar.[14] Bunlar pasif değil, aktif kararlardır ve felsefi sonuçları kabul edilerek (hiçbir zaman tam bir kabul olmadığı ileri sürülse de) bu kararlar alınır. Örneğin Weber'in eziyetli yöntembilimsel yazılarını, ya da Marx'ın *Kapital* için "döktüğü terleri," ya da Durkheim' ın Rousseau ve Montesquieu üzerine düşünmesini anımsayın.[15] Bu yazılar, esasında tutum yazılarıdır –kendi tutumunun yerini saptamak için başkalarının eserlerini didik didik etme çabalarıdır.

Eisenstadt, pek çok modern bilim insanı gibi, kendi görüşlerini sürekli başkalarının eserleriyle çarpıştırarak tanımlar. Yüzeysel bakıldığında da bu tür bir konumlandırma sıradan bir uygulama, "literatürün ince-

---

14 İnsanın kendi bilimsel çalışmasını meşrulaştırına girişimini, kabul edilmiş bir konsensüse karşı "iletişimsel yeterlilik" kurma girişimi olarak görmek, bir ölçüde yararlıdır. Bkz. Jürgen Habermas, "Towards a Theory of Communicative Competence," *Inquiry* 13 (1970), s. 360-375.

15 Max Weber, *The Methodology of the Social Sciences* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1949); *Critique of Stammler* (New York: Free Press, 1977); Rocher and Knies: *The Logical Problems of Historical Economies* (New York: Free Press, 1975); Karl Marx, *Grundrisse* (New York: Vintage Books, 1973); Emile Durkheim, *Montesquieu and Rousseau* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1965).

lenmesi" zorunlu birinci bölümüyle modern bilimsel çalışmanın standart bir koşulu gibi görünebilir. Fakat Eisenstadt da aralarında olmak üzere birçok yazar için konumlandırma, kısmen birbiriyle bağlantılı iki düzeyde gerçekleştiği için ciddi bir iştir. Düzeylerden biri, gerçekten de, tikel bir çalışmanın tözsel bir uzmanlık alanı bilgisine uygun olduğu ve bu bilgiyi geliştirdiği yeri açığa çıkarmak amacıyla bir literatür incelemesi ruhu üstlenir. İkinci konumlandırma düzeyi, tözle ilişkili olmasına karşın, daha soyut çözümleme sorunlarını derinliğine inceler: bilimsel bir savın ontolojik ve epistemolojik yapılandırılması.[16] Bu düzeyde bilim insanları tartışılan konunun özsel niteliklerini ve bu nitelikleri tanıma yöntemlerini tarif etmeye çalışırlar. Eisenstadt her iki tip konumlandırmaya da girişir.

Birinci düzey bakımından, çok az modern bilim insanı Eisenstadt'ın tözsel ilgi derinliğiyle boy ölçüşebilir. İlk yayımladığı eserinden itibaren otuz yıldan fazla bir süre içinde Eisenstadt göç, katmanlaşma, siyasal yapı ve örgütlenme, modernleşme, geleneksel toplumlar, sosyolojik teori, toplumsal değişim ve devrimler üzerine önemli eserler yazdı.[17] Yayımladığı birçok kitap ve makaleye ek olarak bu eserlerden her biri ilgili literatürün kapsamlı bir haritasını tanıtır. Bu haritalar, Eisenstadt'ın özgül konunun ikincil, sosyolojik bir çözümlemesini inşa ederken kullandığı verileri ya da en azından veri kaynaklarını sağladığı için önemlidir. İncelediği literatürün büyük bir bölümünü rastgele ele alır; eserleri ne uzun uzadıya betimler, ne de bu eserlerde rastlanan tözsel yorumlarla ilgili önemli savları tartışır.[18] Bunun yerine, Eisenstadt tözsel katkısını daha soyut bir düzleme, emperyal siyasal kurumların doğasını ya da moderleştirici rejimlerin doğasını yorumlama gibi genel konfigürasyonel çözümleme düzlemine yerleştirir. Buna uygun olarak, örnek olayların ayrıntılı tözlerinden ve asli çekişmelerinden uzak durur; bir litera-

---

16 Teorik sosyolojide Anthony Giddens, *New Rules of Sociological Method* (New York: Basic Books, 1976) gibi eserlerle belirgin mevcut canlanma, neredeyse bütünüyle bu konumlandırma düzeyiyle ilgilenir görünüyor.

17 Eisenstadt'm başlıca yazılarına göndermeler için aşağıdaki kaynakçaya bakınız.

18 Eisenstadt'm bir konuyla ilgili yazını tanıtmadaki alışılmış yöntemi, dipnotlarla tanıtma yöntemidir. Metinde bir tarihsel durumla ilgili kısa bir analitik sonuç çıkarır ya da bir tarihsel dönemin kısa bir özetini sunar. Ardından, çoğunlukla kendi yorumuna karşılık gelen sayfa numaralarını vermeksizin, durum ya da dönemle ilgili kitap ve makaleleri sıralamak üzere bir dipnot referansı kullanır.

tür incelemesinden konunun daha genel ve dolayısıyla üzerinde daha fazla hemfikir olunan özelliklerini çıkarır ve bu özelliklerden hareketle de kendi sosyolojik ve tarihsel sonuçlarını biçimlendirir.

Eisenstadt'ın konu literatüründen uzak durması, kısmen, ikinci düzeydeki konumlandırmasından kaynaklanır. Eisenstadt, sosyolojik ilgilerinde çeşitli olmasına karşın, sosyolojik savlarının öncülleri konusunda tutarlıdır.[19] Erken eserlerinde bu öncüller büyük ölçüde ima edilir; fakat 1960'ların ortalarından itibaren, o ve diğer yapısal işlevselci yazarlar saldırıya uğrayınca, Eisenstadt başlıca yazılarının birçoğunu kendi konumunu açıklamaya ayırmıştır.[20] Bu çaba, tarih ve sosyolojik teorinin yönü konusunda yazdığında olduğu gibi, bazen örtük bir çabadır.[21] Çoğu zaman ise, kendi ontolojik konumunu belirleme ve örneğin Marksçı sosyolojide olduğu gibi teorik yelpazenin öteki tarafında bulunan benzer şekilde konumlanmış başkalarıyla bir bağ kurma yönünde düpedüz ciddi bir girişimdir.[22]

Eisenstadt kendi konumunun sınırlarını dikkatle belirler. Çalışmalarının iki yorumcu gelenekle, evrimcilik ve tarihsicilikle güçlü bir karşıtlık içinde durduğunu söyler.[23] Eisenstadt evrimciliğe karşıtlığını açıklamaya daha fazla zaman ayırır; bunun nedeni, kısmen, kendi konumunun tarihsiciliğe daha yakın olması ve gerçekte yanlışlıkla tarihsicilik sayılmasıdır. Eisenstadt'a göre, bir toplumsal değişim yorumu olarak evrimcilik değişim teorilerini, mantıksal olarak olguları çözümlemenin önüne koyar. Evrimciler, somut değişim olaylarını nerede ve ne zaman gerçekleşirlerse gerçekleşsinler açıklamak için genel nedenleri ve genel eğilimleri kullanırlar.[24] Tikeli açıklamak için evrenseli kullanmakla, diye

---

19 Eisenstadt kendi yöntembilimsel yaklaşımı ya da genel olarak yöntembilim hakkında çok az yazar. En açık ifadesi *Essays on Comparative Institutions* (New York: Wiley, 1965), s. 1-68'de bulunuyor. Bundan böyle *Comparative Institutions* olarak anılacak.

20 Özellikle bkz. Tradition, *Change, and Modernity* (New York: Wiley, 1973) ve *Revolution and the Transformation of Societies* (New York: Free Press, 1978).

21 Eisenstadt ve M. Curelaru, *The Form of Sociology - Paradigms and Crises* (New York: Wiley, 1976). Bundan böyle *Form* olarak anılacak.

22 Marksçı sosyolojiyle bu bağlantıyı, bu bölümün son atbölümünde ayrıntılandıracağım.

23 Eisenstadt tarihsicilik terimini kullanmaz; fakat ekolojik grup yaklaşımını eleştirirken aklında bu yorumlama geleneği vardır. Ayrıca bkz. dipnot 32.

24 Eisenstadt, *Comparative Institutions*, s. 7-8.

suçlar Eisenstadt, evrimciler genel eğilimleri değişimin fiili nedenleriyle birbirine karıştırırlar.[25]

Eisenstadt'a göre evrimcilik, bu tutumun taraftarlarının tipik olarak yaptığı iki varsayıma dayanır.[26] Bunlardan birincisi, değişimin asli olarak bütün toplumlarda tezahür eden evrensel olarak öngörülebilen kalıpları izlediği varsayımıdır. Eisenstadt bu varsayıma şu yanıtı verir: değişim gerçekten de her yerde vardır; fakat yönü ve doğası evrensel değildir ve genel ilkelerle ve ilk nedenlerle açıklanmaz. Değişim her zaman, tikel bir toplumda tanımlandığı şekliyle somut koşullara bağlıdır.[27] İkinci varsayım ise şudur: evrensel özelliklere ve eğilimlere vurgusuyla evrimci yorumlar toplumların tikel niteliklerini ya da tikel değişim mekanizmalarını saptamazlar. Her şey aynı genel süreçlerin açıklayıcısı olduğu için, görüngüler arasındaki farklılıkları ayırt etmeye gerek yoktur.[28] Eisenstadt bu varsayıma yanıt verirken, tarihsel kayıtların büyük bir değişkenlik gösterdiğini, bu değişkenliğin evrensellerle doyurucu bir şekilde açıklanamayacağını, ayrıca tikel toplumlar ve bu toplumlara içkin kurumlar ve değişimler kesin olarak saptanmadan da açıklanamayacağını belirtir.

Eisenstadt'ın evrimcilik karşıtlığı, kısmen, bizzat bir yapısal işlevselcilik eleştirisi olarak okunmalıdır.[29] Bu teorik bakış açısının içinde ve onunla gerilimli olarak çalışan Eisenstadt vurgunun toplumların genel yüklemlerini (örneğin işlevsel zorunluluklarını ve örüntü değişkenlerini) incelemekten tikel toplum tiplerinin sistemik niteliklerini saptamaya kaydırılmasını savunur. Bu, yumuşak, fakat betimleyeceğimiz gibi önemli sonuçları bulunan bir kaymadır. Aslında Eisenstadt yapısal işlevselciliğin, *Political Systems*'in konusu olan tarihsel, bürokratik imparatorluklar gibi doğal bir şekilde gerçekleşen toplum tiplerini tarif etmek

---

25 *Age.*

26 *Age.*, s. 7; ayrıca bkz. "Social Change, Differentiation and Evolution," *American Sociological Review* 29 (1964), s. 235-286.

27 Eisenstadt, "Social Change, Differentiation and Evolution," s. 376.

28 *Age.*, s. 375-376. Ayrıca "Institutionalization and Change," *American Sociological Review* 29 (1964), s. 235-247.

29 Bu eleştiri yazılarında genellikle örtüktür ve genellikle, örneğin *Tradition, Change, and Modernity*'de (s. 1-20) olduğu gibi, yapısal işlevsel teorinin parçalarını savunma bağlamında gerçekleşir. Bu eleştiri, bazen *Revolution*'da (s. 65-68) ve *Form*'da (s. 178-210) olduğu gibi daha açıktır.

için gerekli uygun sınıflayıcı kavramları içerdiğini ileri sürer.[30] Fakat ancak yapısal işlevselci geleneğin evrenselci imaları önemsenmezse, yapısal işlevsel bir çözümlemeden bu tür tarihsel konfigürasyonlar çıkabilir. Eisenstadt *Political Systems*'i yazdığı sırada Talcott Parsons'ın AGIL şemasını artık kullanmıyordu ve Parsons'ın örüntü değişkenlerinin statüsünü, hassaslaştırıcı kavramlara indirgemişti.[31] 1965'ten itibaren Eisenstadt daha önceleri yaptığı gibi, kendi çalışmalarım haklılaştırmanın bir aracı olarak Parsons'ı artık aktarmaz. Parsons'ın sistemik bir çözümlemeye katkısını nazikçe kabul eden Eisenstadt, kendi toplum vizyonunu meşrulaştırmak için temel kaynak olarak Max Weber'e döner.

Eisenstadt, tarihsiciliğe karşı da eşit derecede güçlü bir tutum alır. Tarihsicilik, tarihsel sonuçların benzersizliğini, genel teorinin bu sonuçları açıklama yeteneğinde olmadığını ve tarihsel anlamlar imalatında analizcilerin aktif rolünü vurgulayan bir yorum geleneğidir.[32] Eisenstadt bu bakış açısına karşı çıkıp uzun uzadıya tartışmak yerine, onu görmezlikten gelme eğilimindedir. Bir noktada şu soruyu sorar: "Modernizasyon sürecine eşlik eden yapısal biçimler çeşitliliğini sistematik olarak açıklamak mümkün müdür ya da bir tarihçinin herhangi bir durumun toptan benzersizliği ve eşsizliğiyle ilgili hükmü kabul edilmeli midir?"[33] Eisenstadt, hiçbir niteleme yapmaksızın, tarihsel değişiklikleri sistematik ve teorik olarak açıklama olasılığından yanadır. Eisenstadt'a göre toplumlar, gerçek ve tarif edilebilir olan sistemik niteliklere sahiptirler. Bir toplumun ve o toplumdaki değişimin doğası hesaba ka-

---

30 Örneğin, *Comparative Institutions*'da (s. 51) "farklılaşma .... her şeyden önce sınıflayıcı bir kavramdır" der. Bir sınıflandırma ölçütü olarak kullanmasına karşın, açıkça terimi teorik yönlerden de kullanır.

31 Örneğin, *From Generation to Generation* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1956), s. 22-24'te Eisenstadt, uzun bir dipnotla kalıp değişkenleri açıklar ve bunları sosyolojik sanatın durumu olarak görür. Sonraki eserler, okuyucularının yapısal işlevsel teoriyi ihtiyatsız kabul edeceklerine bu düzeyde bir güven göstermez. Ne var ki, bu Parsonscu kavramları bütünüyle terk ettiği anlamına gelmez. Bu kavramlar eserlerinin tamamında çok belirgin olmaya devam eder.

32 Bu tarihsicilik tanımı Hans Myerhoff, *The Philosophy of History in Our Time* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1959), s. 10'dan alınmıştır. Terimin bu anlamı Karl Popper'ın *The Poverty of Historicism* kitabında (New York: Harper Torchbook, 1964) kullandığından oldukça farklıdır. Popper, terimi tarihsel determinizm anlamında kullanır ve bu yaklaşımı Marksçı çözümlemeyle eşitler.

33 Eisenstadt, *Tradition, Change, and Modernity*, s. 31.

tılır. Bir tarihsicinin yapacağı gibi, bu nitelikleri göz ardı etmek, tür sınıflandırmasının yardımı olmaksızın hayvan davranışlarını inceleyen bir biyologu andırır.

Eisenstadt kendi konumunu, Reinhard Bendix'in tarihsici duruşuyla karşılaştırır, Bendix'in duruşuna "ekolojik grup" yaklaşımı etiketini yapıştırır. Eisenstadt, Bendix'in modernizasyon teorisini eleştirisi hakkında şu suçlamada bulunur: Diğerlerinin yanı sıra Bendix de, değişimi "herhangi bir belirli evrensel sistemik, simgesel ya da yapısal karakteristik"e sahip olmayan "temel olarak özgül, bir kerelik bir süreç" olarak kavramlaştırır.[34] "Bazı durumlarda," diye devam eder Eisenstadt, "Bendix'in çalışmalarında olduğu gibi, bu eleştiriler ... topluma sistem yaklaşımının toptan reddinde buluşmuş, bu yaklaşımın yerine, toplumun sürekli rekabet eden grupların ve birimlerin (ekolojik) bir kümelenmesi olduğu görüşü üretilmiştir."[35] Başka bir eserde şu gözlemde bulunur: "Bendix'in eserlerinde ... ekolojik 'grup' yaklaşımı, farklı grupların ekolojik bir arada varlığını ve rekabetini vurgulayarak, sistemik özniteliklerı ve toplumsal yaşam gereksinmelerini ima eden sistemik bir toplumsal işbölümünün varlığını yadsır."[36] Bendix'in bakış açısından, diye savunur Eisenstadt, tarih yalnızca gruplar arası mücadeleler, tesadüfler ve durumsal uyarlanmalar tarafından belirlenir; tarih biçimsizdir, dikişsizdir, yorumlanamaz. Bu nitelendirmenin gözünden kaçan şey, toplumların ve değişimin esaslarıdır: tarih ve değişim rastgele ya da sınırsız değildir; her ikisi de tarihsel konfigürasyonların –tarihte doğal olarak gerçekleşen ve ayrı bir değişkenler salkımını temsil eden görüngülerin– indirgenemez sistemik niteliklerinin fonksiyonudur.

Parsons'ın evrimcilikte, Bendix'in ise tarihsicilikte aşırıya kaçtığını ileri süren Eisenstadt, Max Weber'in çalışmalarını kendine mal etmenin yolunu açar. Hem Parsons, hem de Bendix, Weber sosyolojisi üzerinde çalışmışlar ve yıllarca Weber'in eserlerinin doğru yorumu konusunda tartışmışlardır. Eisenstadt bu tartışmayı onaylamaz. Fakat Parsons'ın Weber'in çalışmalarını sistemik bir yoruma "açtığını" belirterek, Parsons'ın Weber ve Durkheim'ın eylem teorilerinin bir sentezini yapmasını onaylar.[37] Bununla birlikte, Parsons'ın kendi sistemik yorumlarının

---

34 *Age.*, s. **104**.

35 *Age.*, s. **109**.

36 Eisenstadt, *Form*, s. **89**.

toplumsal sistemler arasındaki hassas farklılıkları saptamaktan çok, gereğinden fazla bu sistemlerin evrensel niteliklerini vurgulamaya kaydığını da ima eder.[38] Eisenstadt'ın Bendix'in Weber yorumuna eleştirisi bir tek cümlede biter. Weber'in çalışmalarındaki sistemik niteliklerin ana hatlarını çizdikten ve ekolojik grupları, bu tür niteliklerin toplumlardaki varlığını yadsımakla suçladıktan sonra Eisenstadt, "'Ekolojik grup' modeli, en tam biçimde, ***kendi yaklaşımını Weber'e atfeden*** Reinhard Bendix'in eserinden geliştirilmiştir" der.[39] Açıkçası, Bendix'in Weber sosyolojisinin bir taşıyıcısı olma iddiası, Eisenstadt'a göre, meşru değildir. Weberci mirasın gerçek vârisi Parsons ya da Bendix değil, daha çok Eisenstadt'dır.

Kendisini Parsons ile Bendix'in arasına ve doğrudan Weber'in soy kütüğü içine konumlandırmakla Eisenstadt sadece kendi özel taleplerini Weberci sosyolojiye yüklemekle kalmaz, üzerinde bir tarih sosyolojisi inşa ettiği ontolojik konumun yerini de saptar. Bu konumu bir "tipolojik gerçekçilik" olarak anlayabiliriz. Özsel gerçeklikleri içinde somut görüngüleri cisimleştiren toplumsal oluşum kavramlarını (örneğin roller, kurumlar, toplumlar) geliştirme çabası bu konumu içerir.

Bu tarihsel olarak gerçek kavramlar, Parsons'ın ya da Bendix'in Weber'i incelerken geliştirmiş olduğu kavramlardan farklıdır. Parsons, bir yandan *The Structure of Social Action*'da [Toplumsal Eylemin Yapısı], Weber'in ideal tipleri kullanmasını eleştirir.[40] Parsons'ın adlandırdığı şekliyle bu "yararlı kılgılar"ın, bir sosyal bilim inşa etmede kullanılma-

---

37 *Age.*, s. 10-13

38 *Age.*, s. 253, 180-183, 196-197; *Comparative Institutions*, s. 9-11; *Revolution*, s. 60-68.

39 Eisenstadt, *Form*, s. 202 (vurgular bana ait). Bu pasajda Eisenstadt, Bendix'in öğrencisi Randall Collins'i ekolojik grubun bir üyesi olarak anar. Bendix ve Collins'in Eisenstadt'ın yazılarına yönelik kısa eleştirileri için bkz. Collins, *Conflict Sociology* (New York: Academic Press, 1975), s. 349-250 ve Bendix ve Guenthar Roth, *Scholarship and Partisanship* (Berkeley: University of California Press, 1971), s. 210. Bu pasajda Bendix hiçbir isimden söz etmez, fakat hedefi açıkça Eisenstadt'ı da kapsar.

40 Talcott Parsons, *The Structure of Social Action* (New York: Free Press, 1968), s. 730. Parsons'ın tarihsel çözümleme bağlamında Weber'i yeniden yorumlamasının daha ayrıntılı bir çözümlenmesi için bkz. David Zaret, "From Weber to Parsons and Schultz: The Eclipse of History in Modern Social Theory," *American Journal of Sociology* 85 (1980), s. 1180-1201.

ları bakımından uygun olmayan bir epistemolojik temeli vardır.[41] Parsons, bunun yerine, "analitik gerçekçiliğe" sahip kavramlardan yanadır ve "analitik gerçekçilik"le kastettiği ise şudur: "bilimin genel kavramları kılgısal [olmamalı], nesnel dış dünyanın veçhelerini yeterli ölçüde 'kavrama'[lıdır]".[42] Ne var ki, analitik olarak gerçek kavramlar, nasıl kavranırlarsa kavransınlar, toplumsal oluşumlara işaret etmezler. Bizzat görüngülere değil, daha çok "somut görüngülerin *genel yüklemleri*"ne işaret ederler.[43] Parsons bu kavramları iki örnekle açıklar: bir gövdeyle ilişki içinde kütle ve bir edimle ilişki içinde rasyonellik. Parsons, analitik öğelerin (kütle ya da rasyonellik) kendi başlarına var olduklarını (bir gövdesiz ya da bir edimsiz) düşünmenin saçmalık olduğunu da ekler.[44] Eisenstadt kendi kavramsal odağını genel yüklemlerden somut görüngülere –toplumsal gövdelere ve toplumsal edimlere– kaydırır.

Bendix, diğer yanda, Weber'in sosyolojik kavramların zorunlu olarak "toplumsal yaşamın akıcılığını donduran tarihsel kanıtlardan ve davranış gözlemlerinden soyutlamalar" olması gerektiği görüşünü onaylar, hatta genişletir.[45] Bendix'e göre, bu ideal kavram tipleri gerçeklikten uzaklaşırlar ve gerçeklik sayılmamalıdırlar. Tek amaçları, sürekli değişen toplumsal eylemin çözümlenmesinde yararlı olmaktır. Eisenstadt gerçek tipler –eylemi dondurmayan, aksine bizzat eylemin dinamiklerini kendi içinde barındıran kavramlar– lehine ideal tipleri reddeder. Eisenstadt'ın ifadesiyle, kendi yaklaşımı "toplumların sistemik doğasına, toplumsal sistemlerin çoklu boyutlarına, bu boyutların farklı bütünlüklerini yaratan güçlere ve değişim durumlarının açıklığına" işaret eder.[46] Eisenstadt'ın kavramları, doğada var oldukları şekliyle toplumsal sistemlerin özsel niteliklerini açarak bu yaklaşımı cisimleştirmeye çalışır.

Daha fazla anlaşılırlık bakımından, Eisenstadt'ın konumu, kökleri Aristocu bir ontolojide bulunan bir konum olarak nitelenebilir. Bir noktada Eisenstadt bu bağlantıyı açıkça kabul eder: "Farklı siyasal dü-

---

41 *Age.*

42 *Age.*, s. 34.

43 *Age.*, vurgular benim.

44 *Age.*, s. 34-35.

45 Bendix, *Scholarship and Partisanship*, s. 212. Ayrıca bkz. Bendix, "Concepts and Generalizations in Comparative Sociological Studies," *American Sociological Review* 28 (1963), s. 532-539.

46 Eisenstadt, *Revolution*, s. 337.

zenleri farklı tipte bireysel tutumlarla ve yurttaş davranışlarıyla ilişkilendirme girişimi gibi, en azından siyasal düzenlerin çözümlenmesinde toplumsal düzen tiplerinin ve toplumların büyük çeşitliliğini kabul etmek ... Aristocu düşüncede vardır. Modern sosyolojik çözümleme, bu iki bakımdan fazlasıyla Aristocu gelenek içindedir."[47] Bu konudan çıkan mantık şöyle özetlenebilir: Ampirik gerçeklik karmaşık ve çeşitlidir; fakat yakın gözlem bağımsız ve tekrarlanan konfigürasyonların varlığını açığa çıkarır. Bu tür konfigürasyonların, deyim uygunsa, bir konfigürasyona bütünüyle ayrık, indirgenemez bir biçim veren bir değişkenler salkımını temsil ettikleri için, bir özleri vardır. Hayvan yaşamı gibi toplumsal yaşam da doğal biçimlerdedir. Biyologlar gibi sosyologlar da, teorik çözümlemeye kalkışmadan önce, tutarlı ölçütler uygulayarak bu biçimleri yalıtıp sınıflandırmalıdırlar. O zaman, doğru sınıflandırma ölçütleri kullanan bir analizci, gerçek tipleri sınıflandırmaya ulaşmak için ampirik olguları inceleyebilecektir. Bu tipler bir kere tanımlandıktan sonra, analizci özgül tiplerin davranışını teorileştirebilir. Özgül bir tipin davranışını anlayan analizci, ardından, o tipin bireysel örneklerinin davranışını yorumlayabilir. Bu mantık ve prosedürle Eisenstadt, tarihi, içindeki biçimler ile akışkanlığı ayırt etmeye çalışarak çözümler.

Tarihi ve toplumu bu şekilde incelemenin olanaklı olup olmadığı konusunda Eisenstadt basitçe şu yorumda bulunur: "Elbette tatlının kanıtı, onu yemektir –ancak böylesi tipleri farklı soyutlama düzeylerinde inşa etme çabalarıyla, karşılaştırmalı yaklaşımın yararlılığının sınırları ve bu tipleri genel yasalara dahil etme olasılığı fark edilebilir."[48] Bundan sonraki altbölüm tatlıya, Eisenstadt'ın tarihi sınıflandırmasına, tarihsel konfigürasyonlarla ilgili teorilerine ve bu temeldeki tarihsel yorumlarına bakıyor.

Konfigürasyonel Çözümleme

Eisenstadt'ın tarih sosyolojisinin merkezi, benim konfigürasyonel çözümleme dediğim şeydir. Bu, sosyolojide, tarihsel sosyolojiyle sınırlı olmayan genel bir çözümleme türüdür. Eisenstadt'ın bu yaklaşımı kullanmasının önemi, sadece onu mantıksal uç noktalarına götürmesi değil, tarihsel değişimi açıklamaya çalışma bağlamında da aynı şeyi yapma-

---

47 Eisenstadt, *Form*, s. 61.

48 Eisenstadt, *Comparative Institutions*, s. 47.

sıdır. Basitçe belirtirsek, konfigürasyonel çözümleme, doğal bir şekilde gerçekleştiği varsayılan model eylemlerin özsel niteliklerini yalıtıp betimleme çabasıdır. Çözümleme, ideal olarak, üç adımdan ibarettir. Birinci adım, sınırlı bir eylem modelinin (bir konfigürasyonun) benzer, fakat farklı öteki modellerden ayrılmasıdır; bu adım, sınıflandırma sürecidir. İkincisi, modelin özsel karakteristikleri hakkında genellemeler geliştirmek amacıyla modelin içerden incelenmesidir; bu adım, modelin biçimi ve doğası hakkında bir teori yaratır. Üçüncüsü, benzer şekilde sınıflandırılabilen herhangi bir ampirik durumu öngörmek ve açıklamak için bu modelin analitik kullanılmasıdır; bu adım ampirik yorumdur. Başından sonuna kadar, konfigürasyonlar çözümlemenin dayanak noktasıdırlar. Sınıflandırmanın nesneleridirler, teorinin öznesidirler ve ampirik yorumların kaynaklarıdırlar.

Bu adımların her birini, Eisenstadt'ın en tutkulu iki eserinde, *The Political Systems of Empires* ve *Revolution and the Transformation of Societies*'de tezahür ettikleri sırayla inceleyeceğim. Bu iki kitap, Eisenstadt'ın konfigürasyonel çözümlemesinin iyi örnekleri olmaları dışında, Eisenstadt'ın tarihsel karmaşıklığı –sürekliliği, çeşitliliği ve değişimi– ele almaktaki ciddi çabasını da temsil ederler. Karmaşıklık *Political Systems*'de, Eisenstadt bir toplumsal konfigürasyon tipini, tarihsel bürokratik imparatorluğu öteki toplum tiplerinden yalıttığında ortaya çıkar. Böylesi bürokratik imparatorlukların önemi, belirgin bir şekilde geleneksel toplumlar ile belirgin bir şekilde modern toplumlar arasında bulunmaları, fakat gelenekselin moderne evrildiği evrimci bir süreci temsil etmemeleridir. Bunun yerine, merkezileşmiş siyasal rejimlere sahip toplumların gelişimini temsil ederler. Böylesi toplumlar hem zamanda, hem de uzamda tarihsel olarak yaygındırlar. Yükselmişler ve çökmüşlerdir; fakat geriye dönüp bakıldığında, modern toplumlarda merkezi olarak önemli hale gelecek olan şeyin, özerk siyasal kurumların ilk kurumsallaşmış örneğini içeriyorlardı. *Political Systems* modern-öncesi devletin yaratılmasının, sürdürülmesinin ve çöküşünün sosyolojik bir anlatımıdır.

Revolution'da Eisenstadt'ın çözümlediği, tarihsel değişimin doğasından başka bir şey değildir. Görünüşte, modern devrimler ("hakiki" ya da "topyekûn" devrimler dediği) üzerinde yoğunlaşan bu kitap, modern-öncesi değişimlerin karakteristiklerini gösteren bir arka planda,

modern değişimin anlamı ve bu tür değişimlerin gerçekleşmesinin mümkün olduğu yerleşimler hakkında düşünmenin kavramsal çerçevesini içerir. Eisenstadt'ın mesajı yine evrim karşıtıdır; modern değişim modelleri modern-öncesi modellerin çeşitliliğinden belirgin bir kopuşu oluşturur ve geleneksel toplumların içinden çıkan genel dürtülerle açıklanamaz. Bunun yerine, modern modeller, bir kere gerçekleştikten sonra modern zamanlarda sürekli ve belirleyici bir güç haline gelen tarihsel bir "başkalaşım" olarak anlaşılmalıdır. Devrimler bu başkalaşımın hem bir nedeni, hem de bir sonucudur.

Öteki eserleri kadar bu eserlerinde de Eisenstadt, tarihselin karmaşıklığı hakkında yazar. Çözümlemesinin odağı tarihin başka bir özelliğinden çok budur. Peki, Eisenstadt, tarihsel karmaşıklığı hangi ölçütle ve hangi mantıksal prosedürle geçmişi anlayışımız ve şimdiyi yorumlamamız için kullanılabilir hale getiriyor?

Sınıflama

Eisenstadt'ın tarih okumasına göre geçmiş ya da şimdinin basitçe anlaşılması her zaman yanıltıcıdır ve asla açıklayıcı değildir. Devrimlerle ilgili yorumlarıyla bağlantılı olarak söylediği gibi, "verilere daha yakın bir bakış, daha karmaşık bir resmi gösterir."[49] Tarihin karmaşıklığına rağmen, karşılaştırmalı yöntemin uygun kullanılması sayesinde anlamlı modeller ayırt edilebilir. Bir model öteki modellerden ancak karşılaştırmalar yapılarak yalıtılabilir. Karşılaştırmalı bir çözümlemenin odağı, birimler –bu birimler ister toplumlar, ister bireyler, ya da ister düşünceler ya da değişim gibi daha az elle tutulur şeyler olsun– arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymak olmalıdır. Gözlem birimini kontrol edip ardından bu birimler arasındaki farklılıkları kategorize etmekle Eisenstadt karşılaştırmayı sınıflandırmayla eşitler.[50]

Bununla birlikte, Eisenstadt karşılaştırmaların bu amaçla kullanılmasında güçlükler olduğunu da kabul eder. "Karşılaştırmalı incelemelerde temel sorun, uygun herhangi bir ölçüte göre tipleri ... inşa etmenin olanaklı olup olmadığı değil, bunu yapmaya değip değmediğidir."[51] Bunu yapmaya değen bir tipolojinin iki ölçüsünü sıralar. Birincisi, bir tipolo-

---

49 Eisenstadt, *Revolution*, s. 234.

50 Eisenstadt, *Political Systems*, s. 4; *Comparative Institutions*, s. 44-47.

51 Eisenstadt, *Comparative Institutions*, s. 46.

ji "çeşitli toplumlar arasındaki ... ortak karakteristikler"in bir tasvirine dayanmalıdır.[52] Fakat sadece bu testle, diye belirtir, bir tipoloji toplumlar arasındaki sahici benzerlikleri ve farklılıkları yansıtmaz, insanın kendi tanımlamalarının bir yaratısı olabilir. İkinci bir ölçü gereklidir.

> [İnşa etmeye] değecek olmanın daha önemli testi ... ortak özelliklerin, bu tiplerin *–öteki sistemlerden farklı olan kendilerine ait sistemik sorunları ve korunan sınırları bulunan özel, kurumsallaşmış sistemler olarak–*işleyişinin anlaşılması bakımından önemli olan karakteristikleri tarif edip etmedikleriyle ilgili testtir. [Bu] test hem her kurumsal sistem tipinin gelişip kristalleştiği farklı toplumlara ortak koşulları, hem de bu toplumların değişim ve dönüşüm koşullarını ayırt etmenin ne ölçüde olanaklı olduğuna bağlıdır.[53]

Başka bir ifadeyle, tipolojiler konfigürasyonları –modellerin iç işleyişlerinin ve dinamiklerinin yanı sıra sınırlarını– öteki konfigürasyonlardan ayırt eder şekilde tanımlamalıdır. Tiplerin sistemik niteliklerini vurgulamakla Eisenstadt, bir sınıflandırmanın geçerliliğinin tanımsal (teorik) kesinlikten çok, tarihsel kanıta dayandığını ima eder.

Önceki altbölümde ileri sürdüğüm gibi, Eisenstadt burada ontolojik bir iddiada bulunuyor: Tarihte konfigürasyonlar vardır ve bu konfigürasyonların sistemik öznitelikleri vardır. Bu konfigürasyonların keşfi (zira gerçekten de olan bir keşif sürecidir) tarihi kazmak için kullanılan kavramsal araçlara dayanır. Eisenstadt'ın kendi konumlandırmasıyla ilgili yazılarının çoğu bir temel nokta etrafında döner: Konfigürasyonları bulup saptama işi için bütün kavramsal araçlar eşit ölçüde iyi çalışmaz. Tarihsicinin kavramlarının sistemik olmayan bir eğilimi vardır ve fazla kullanışlı değildirler. Yapısal işlevselciliğin evrenselci kavramları, sırf toplumların sistemik ilkelere bağlı olarak işlediklerine dair bir kabule dayandıkları için kullanışlıdır. Marksçı kavramlar da, sistemik imalar içerdikleri için işe yarar.[54] Ne var ki, bütün bu kavramlar, konfigürasyonların saptanmasına, keşfine ve tarif edilmesine yönlendirilmelidirler.

Political Systems'da Eisenstadt saptama sürecinin nasıl işlediğini gösterir. İlk sayfada iki temel varsayımını ifade eder. Birinci varsayım, evrenselci bir tarih değerlendirmesine ilişkindir: "Siyasal sistem, herhangi

---

52 *Age.*

53 *Age.*, s. 47. Vurgular bana ait.

54 Eisenstadt, *Form*, s. 278.

bir toplumun örgütlenmesinin temel parçasıdır."[55] İkinci varsayımı, tarihsel varyasyonu anlamanın bir aracı olarak saptamanın zorunluluğuna işaret eder: "Farklı tipte siyasal sistemler özgül toplumsal koşullar altında gelişir ve işlev görürler, herhangi bir siyasal sistemin sürekliliği de böylesi özgül koşullarla ilişkilidir."[56] Bu yüzden saptama şu mantığa göre ilerler: Bütün çözümleme birimlerine ortak, bu birimlerde ampirik olarak gözlemlenebilir ve sistem bakımından önemli olan şey, bir tipoloji kurmanın uygun başlangıç noktasıdır. Buna uygun olarak Eisenstadt, bütün siyasal sistemlerin temel karakteristiklerinin ve toplumdaki öteki kurumlarla ilişkilerinin ana hatlarını çizer ve ardından, potansiyel olarak geçerli (tarihsel olarak gerçek) siyasal sistem tiplerini gösterecek ampirik salkımların yerini saptamak için bu karakteristikleri değişkenler olarak kullanır.

Bu karakteristikleri yapısal işlevsel yazarlardan türeten Eisenstadt şöyle akıl yürütür:[57] (1) Bütün siyasal etkinlikler rollerde örgütlenirler; fakat bunun gerçekleşme derecesi ve siyasal rollerin öteki rol tiplerinden farklılaşma derecesi toplumlara göre değişir. (2) Bütün siyasal etkinlikler kurumsallaşmıştır, fakat bu kurumlaşmanın derecesi ve tarzı değişiktir; bazı toplumların yasama, yürütme, yargı ve parti etkinlikleri gibi özel siyasal etkinlik tiplerine ulaşmak için özel örgütlenmeleri vardır; bazı toplumlar ise bu etkinlikleri başka kurumlara, aile ve öteki bağlı gruplarla ilgili kurumlara gömmüştür. (3) Bütün siyasal sistemlerin hedefleri vardır; fakat bu hedefler, içeriklerine, hizmet ettikleri çıkarlara, tanımlandıkları ölçütlere ve toplumdaki farklı grupların bunların tanımlanmasına katılma derecesine göre farklılık gösterir. (4) Bütün siyasal sistemler iktidarlarını meşrulaştırmaya çalışırlar; fakat "verili bir siyasal sistemi ve yöneticilerini kutsayan meşrulaştırma tipi"ne göre farklılık gösterirler.[58]

Bir saptama aracı olarak bu ölçütleri kullanan ve "teorik olarak bu değişkenler arasındaki olası iç ilişkilerin çok katlı olduğunu" belirten Eisenstadt şu sonuca varır: "Birkaç başlıca [siyasal sistem] tip[i], insan toplumunun gelişim tarihinde öne çıkar."[59] Bu kitaptaki çözümleme-

---

55 Eisenstadt, *Political Systems*, s. 3.

56 *Age.*

57 *Age.*, s. 5-10.

58 *Age.*, s. 9.

nin konusu –"merkezi tarihsel bürokratik imparatorluklar"[60] – sıraladığı yedi tip siyasal topluluğun arasındadır. Bu tarihsel konfigürasyonun özü "siyasal alanın sınırlı özerkliği"dir.[61] Bu özsel özellik dört biçimde açığa çıkar. Birincisi, yöneticilerin kendi siyasal hedeflerini saptama kapasiteleri vardır. İkincisi, siyasal alan, bürokratik ve yönetsel memurların rolleri gibi uzmanlaşmış siyasal rolleri içerir. Üçüncüsü, yöneticiler siyasal alanı daha fazla pekişmiş bir birim biçiminde merkezileştirmeye çalışırlar. Dördüncüsü, özgül yönetsel örgütlenmeler (örneğin bürokrasiler), siyasal mücadele arenaları (örneğin büyük konseyler ve parlamentolar) gibi gelişirler.

Bir siyasal sistem tipini saptamada ilk adımı atan Eisenstadt, kitabın geri kalan kısmını bu tipin tarihsel geçerliliğini gerekçelendirmeye ayırır. Bu iş tipolojik karşılaştırmalarla yapılır. Bu tanımlayıcı özelliklere sahipmiş gibi görünen tarihsel durumları sıralar ve bu durumların, öteki siyasal sistemleri örnekleyen tarihsel durumlardan farklı olan ampirik olarak ayırt edilebilir temel karakteristikleri paylaştıklarını da belirtir.[62] Eisenstadt kitabı iki bölüme ayırır; birinci bölüm konfigürasyonel modellerin gelişimi sırasında bu durumlar arasındaki benzerlikleri, ikincisi bu modellerin sürdürülmesi sırasında bu durumlar arasındaki benzerlikleri ele alır. Eisenstadt bu bürokratik imparatorluk durumları ile hem bağlantılı, hem de açıkça farklı kategorilere giren durumlar arasındaki benzerlik karşılaştırmalarını farklılık karşılaştırmalarıyla dengelemeye çalışır. "Burada çözümleme, ... bürokratik toplumların bazı, fakat sadece bazı karakteristiklerini paylaştıkları için, tarihsel bürokratik toplumların siyasal sistemlerinin kurumsallaşmasının koşullarıyla ilgili hipotez bakımından kontrol grupları işlevi gören birkaç toplumu kapsar."[63]

---

59 *Age.*, s. 10.

60 *Age.*, s. 10. Diğer altı tip şunlardır: (1) ilkel siyasal sistemler; (2) ataerkil imparatorluklar; (3) göçer ya da fetihçi imparatorluklar; (4) kent devletleri; (5) feodal sistemler; (6) çeşitli tipte modern toplumlar.

61 *Age.*, s. 19. Vurgular kendisinin.

62 *Age.*, s. 11. Han hanedanından Ch'ing hanedanına kadar Çin İmparatorluğu, Roma ve Helenistik imparatorluklar, Bizans İmparatorluğu ve feodal sistemlerin çöküşünden Mutlakıyetçilik Çağına kadar Batı, Orta ve Doğu Avrupa devletleri bu listeye dahil edilir.

63 *Age.*, s. ix.

Eisenstadt bu tür kontrol gruplarını iki amacı gerçekleştirmek için kullanır. Birincisi, karşıt durumlar, bürokratik imparatorlukların ampirik olarak geçerli bir tarihsel konfigürasyon olduklarını gerekçelendirmeye yardım ederler. Bir bürokratik imparatorluk olmayan şey, bürokratik imparatorluk olanı vurgular.[64] Fakat ikinci ve daha anlamlı bir amaç, teorik bir amaç vardır. Eisenstadt, konfigürasyonların doğaları itibariyle sistemik olduklarının, fakat aynı zamanda doğal bir evrim çizgisinde olmadıklarının kanıtı olarak karşıt durumları anar. Örneğin, Karolenj İmparatorluğu ile Moğol İmparatorluğu'nun, her iki durumda da güçlü yöneticiler bu toplumlara o yönde "belirgin bir yönelim" vermelerine karşın, bürokratik imparatorluklar haline gelememelerini değerlendirir. Her ikisinde de tarihsel koşullar bürokratik imparatorluk sisteminin yaratılması için yeterli değildi: "Yöneticilerin merkezi bir siyasal topluluk kurma çabaları ... tam kurumsallaşmadı: Bu tür siyasal topluluklar, genelde, 'merkezileşme öncesi' siyasal topluluk tiplerine –ataerkil imparatorluklar, ikili-fetih imparatorlukları ya da feodal devletler–, deyim uygunsa, "gerilediler."[65]

Bununla birlikte, Eisenstadt bir bütün olarak karşıt durumlardan çok az yararlanır. Öteki yazılarında olduğu gibi, *Political Systems*'da da amacı bir konfigürasyonun ne olmadığından çok ne olduğunu çözümlemektir. Bu amaçla, tipin örnekleri olarak iş gören durumları karşılaştırması gerekir. Tartışacağım gibi, böylesi benzerlik karşılaştırmalarının, sınıflayıcı anlamdan çok, teorik anlamları vardır.

Political Systems'da olduğu gibi, *Revolution and the Transformation of Societies*'de de Eisenstadt, sınıflandırmayı tarihi ve özel olarak devrimi çözümlemeye başlamanın bir aracı olarak önerir. Ne var ki, bu kitapta tarihe tipolojik giriş, toplumlar ya da toplumların kurumsal bir parçası yerine bir değişim sınıflandırmasıyla yapılır. Burada da karmaşıklığın sınıflandırmayı gerektirdiğini ileri sürer: Tarih "evrensel bir toplumsal değişim eğilimine tanıklık eder."[66] Bununla birlikte bütün değişimler aynı değidir. "Evrimcilerin sunduğu şekliyle insan toplumlarının tarihine yüzeysel bir bakış bile, evrimcilerin yaklaşımının basit olduğu-

---

64 "Başarısız girişimlerin yakın bir çözümlenmesi, merkezi bürokratik imparatorlukların doğasıyla ilgili bilgimize katkıda bulunabilir." *Age.*, s. 28.

65 *Age.*, s. 29.

66 Eisenstadt, *Revolution*, s. 65.

nu, tarihsel hatta ilkel toplumların yaşadığı kapsamlı değişimlerin onların varsayımlarıyla açıklanamayacağını gösterir."[67] Aynı zamanda, değişim sınırsız da değildir. "Tıpkı protesto temalarının rastgele dağılmış olmayıp, toplumsal düzenin ve onun kültürel geleneklerinin parametreleriyle sistematik olarak bağlantılı olmaları gibi, herhangi bir toplumdaki protesto hareketleri de sistematik olarak o toplumun temel örgütsel parametreleriyle bağlantılıdırlar."[68] Toplumlar ve kurumlar gibi, der Eisenstadt, değişimin de konfigürasyonel özellikleri vardır. *Revolutions,* bu konfigürasyonlarla ilgili bir incelemedir, "bazı temel toplumsal çatışma, çelişki ve değişim kalıplarının, özellikle, 'modern devrim' başlığı altında toplanan toplumsal değişim tiplerinin özgüllüğünü anlamaya olan ilgimizden kaynaklanan bakış açısıyla" çözümlenmesidir.[69]

Eisenstadt tarihsel toplumlarda gerçekleşen üç kapsayıcı değişim tipini birbirinden yalıtır. Bu tipler, ideal olarak, modern değişimin doğasının yanı sıra, genel olarak değişimin sistemik, evrimci olmayan karakteristiklerini açığa çıkarmak için gerekli olan karşıtlığı sağlarlar. Birincisi, "fark gözetici değişim modelleri" vardır.[70] Eisenstadt bu modellerin, ataerkil rejimler, göçebe krallıklar ve birkaç merkezileşmiş krallık gibi farklı tarihsel toplum tiplerinde gerçekleştiğini belirtir. Her toplum tipi için birkaç tarihsel örneği aktaran Eisenstadt, bu durumlardaki değişimin bu toplum tiplerinin sistemik dış çizgilerini izlediğini ileri sürer. Bu dış çizgiler, kurumsal alanların ayrılmasını ya da tefrik edilmesini açığa çıkarır; değişim, alanlar arasında değil de alanların içinde gerçekleşmiştir, öyle ki hangi değişim gerçekleşirse gerçekleşsin, konfigürasyonun istikrarını nadiren etkilemiştir. Bu yüzden sekter hareketlerin, hatta tikel bir yöneticiye karşı isyanların, bizzat toplumun konfigürasyonel değişimiyle sonuçlanacak dönüşümsel nitelikler alması mümkün olmaz.

İkinci tip değişim, Eisentadt'ın "kaynaştırıcı değişim modeli" dediği değişimdir.[71] Bu model de birçok farklı toplum tipinde, özellikle bürokratik imparatorluklarda ve emperyal öğeler içeren feodal rejimlerde müşterektir. Bu tipler için de tarihsel örnekler veren Eisenstadt, kaynaş-

---

67 Eisenstadt, *Revolution,* s. 65
68 *Age.,* s. 45-46.
69 *Age.,* s. 46.
70 *Age.,* s. 73-80.
71 *Age.,* s. 75, 80-84.

tırıcı değişimin, içinde gerçekleştiği toplum tipinin sistemik parametrelerini yansıttığını ileri sürer. Bu parametreler, üst üste binen kurumsal alanlar tarafından saptanır; dinsel, ekonomik ve toplumsal gruplar ve kurumlar, siyasal çerçeve içinde birbirleriyle bağlantılıdırlar. Bu yüzden bir alanda başlayan bir protesto hareketi, örneğin sekter bir hareket, doğal olarak siyasal merkezde buluşur ve o toplumdaki diğer dinsel ve siyasal olmayan grupları işin içine katar. Bu toplum tiplerindeki değişim siyasal kurumlarla "kaynaşır" ve dramatik çatışma potansiyeli taşır. Böylesi çatışmaların tipik olanları, devlet aygıtının devrilip yerine farklı siyasal kurumların ve olasılıkla siyasal düzen için farklı simgesel meşruluklarının geçirilmesiyle sonuçlanan hanedan isyanlarıdır. Bir değişim bu kadar şiddetli olduğunda bile, diye ileri sürer Eisenstadt, modern öncesi zamanlardaki bu toplum biçimlerinin sistemik nitelikleri "gelenekselliğin sınırlarının ötesine taşmadı."[72] Devrimci değişim, doğal olarak kaynaştırıcı modellerden kaynaklanmadı.

Eisenstadt üçüncü tip tarihsel değişime "istisnai değişim modeli" adını verir.[73] Tam da terimin ima ettiği gibi, bu değişim tipi, Grek ve Roma kent-devletleri ile Museviliği ve İslamiyeti doğuran Yakındoğu kabile toplumları gibi, kuralın istisnalarına işaret eder. Bu durumlarda hızlı değişim, siyasal düzeni "yeni bir siyasal simgecilik tipi biçiminde" yeniden kavramsallaştıracak şekilde siyasal mücadeleye tercüme edilmiş, derinlere kök salmış toplumsal çatışmalardan kaynaklandı. Hızlı ve tarihsel olarak belirleyici olmalarına karşın, bu tür değişimler nadiren istikrarlı bir toplumsal sistem şeklinde kurumsallaşırlar. Devrimci değişim bu kaynaktan da doğmaz.

Modern öncesi değişimin karmaşıklığını üç başlıca model biçiminde gruplandırdıktan sonra Eisenstadt, bunların iç varyasyonlarını ve potansiyellerini uzun uzadıya çözümler. Devrimci değişim olarak bilinen şeyin, bu kategorilerin herhangi birinde yeri olmadığı sonucuna ulaşır. "Modern devrimci simgecilik ve hareketler, ayrıca bunlarla bağlantılı değişim süreçleri, tartışmakta olduğumuz geleneksel modellerle keskin bir karşıtlık içindedirler."[74] Modern devrimler yeni ve farklı bir değişim tipine, diğer şeylerin yanı sıra "toplumsal ve kültürel düzenin temel ön-

---

72 *Age.*, s. 161.
73 *Age.*, s. 74-75, 84-85.
74 *Age.*, s. 173.

cüllerinin dönüşümü"yle ve "merkez ile çeper arasındaki ilişkinin yeniden yapılandırılması"yla nitelik kazanan bir değişim tipine aittir.[75] Eşitlik, özgürlük ve katılım düşünceleri, yaşamın bütün alanları arasındaki ve içindeki etkinliği artıran yeni etkileşim tarzları yaratmıştı. Kısacası, devrimci değişim yeni bir toplum tipi yarattı. Bu yeni tip içinde artık aile hukuksal çerçeveden, iktisat siyasetten, din laik inançlardan yalıtılmıyordu. Yaşamın her alanı, bütün öteki alanlarla iç içe geçti ve kendi işlevlerini sürdürmek, kendi hoşnutsuzluklarını düzeltmek için siyasal merkezde buluştu. "Bu devrim süreçlerinden benzersiz toplumsal dönüşüm tipleri ve sonunda yeni bir uygarlık, modernitenin uygarlığı gelişti."[76] Bu dört temel değişim tipine (üç geleneksel model ve bir modern model) göre, Eisenstadt bugünün dünyasındaki toplumsal değişimleri –bunların koşullarını, varyasyonlarını ve sonuçlarını– çözümler.

Eisenstadt, ister toplumları, ister kurumları, ister toplumsal değişimleri ya da başka bir şeyi sınıflandırsın, tarihsel karmaşıklığın örüntülü bir karmaşıklık olduğu varsayımıyla hareket eder. Sınıflandırmalar bu örüntüleri yakalamalıdır ve farklılık karşılaştırmaları (yani tipolojik karşılaştırma) bunu yapmanın yolunu açar. Karşılaştırmalar, tarihin uçucu konfigürasyonlarını yakın gözlem için tuzağa düşürüp yakalayan ağdır. *Political Systems*'da, bir noktada Eisenstadt bu prosedür üzerinde düşünür:

> Tarihsel ve coğrafi olarak ayrı ve farklı bu çeşitli toplumları bir tek başlık altında gruplandırıp bunların bir tek tip oluşturduklarını ya da bir tek tipe ait olduklarını iddia ederken haklı mıyız? Açıktır ki, bu farklı toplumlar arasında birçok farklılık olmalıdır –tarihsel ve coğrafi arka planlarda ve kültürel geleneklerde farklılıklar. Fakat yine de, karşılaştırmalı sosyolojik çözümleme bakış açısından, kimi temel ortak karakteristikleri açığa vuran bir tek tipe ait gibi görünürler. Bu ortak karakteristikler, elbette, aralarındaki kültürel ve tarihsel farklılıkları ortadan kaldırmaz –en azından bu farklılıkların bazıları en yararlı şekilde bu ortak karakteristiklerin varyasyonları ya da bu varyasyonları etkileyen faktörler olarak görülebilir; en verimli şekilde de böyle çözümlenebilirler.[77]

Başka yerlerde olduğu gibi burada da Eisenstadt şunu savunur: Tarihsel olarak geçerli bir konfigürasyon keşfedilirse, o konfigürasyonun tarihsel örnekleri arasındaki farklılıklar, bir temanın varyasyonlarıdır. Bu

---

75 *Age.*, s. 179.

76 *Age.*, s. 177.

77 Eisenstadt, *Political Systems*, s. 12..

iddiada bulunurken Eisenstadt, fiilen, tarihsel karmaşıklığın iki türde ortaya çıktığını ileri sürüyor: konfigürasyonlar arasındaki farklılıklardan kaynaklanan daha büyük karmaşıklıklar ve konfigürasyonların içindeki farklılıklardan kaynaklanın daha önemsiz karmaşıklıklar. Sınıflama, konfigürasyonlar arasındaki temel farklılıklarla birlikte daha büyük karmaşıklıkları ele almak için tasarlanır. Bu, elmalarla armutları –asla derinlemesine değil, ancak en genel düzeyde karşılaştırılabilir şeyleri– ayırt etme işidir. Konfigürasyonel çözümlemede ikinci adım olan teorileştirme, konfigürasyonun özünü keşfetmeyi amaçlar ve bu yüzden en çok önemsiz karmaşıklıklarla –tarihte temel kuralları açığa vuran "küçük" farklılıklarla– ilgilenir.

Teorileşme

Tarihle ilgili teoriler, tarih sınıflandırmalarıyla nasıl ilişkilenirler? Sınıflandırmalardan teoriler kurmak nasıl olanaklı olur? Her sınıflandırma süreci, sonuçta ortaya çıkan teorilerin doğasını dolaysız bir şekilde etkilemez mi?

Görünüşte bu sorulardan hiçbiri Eisenstadt'a fazla güçlük çıkarmaz. Aslında, büyük ölçüde yazılarında gizli olan yanıtları, onun tarih sosyolojisinin çekirdeğini verir. Birçok yerde belirttiği gibi, ancak tarihsel varyasyon kategorileştirildiği zaman, tarihle ilgili genellemeler ortaya çıkabilir. Ancak tarihte olan şey bilinirse, onun ne anlama geldiği anlatılabilir. Doğal olarak teoriler sınıflandırmalardan çıkar; çünkü iyi yapılmışlarsa, bu sınıflandırmalar tarihsel gerçekliği cisimleştirirler. Teorik bir tarih anlayışı inşa etmek, Eisenstadt'ın önce tipolojileri geliştirmesinin nedenidir. Son altbölümde, Eisenstadt'ın tarih teorileri inşa etme çabalarını değerlendireceğim. Şimdilik, Eisenstadt'ın teori geliştirme yöntemini ve yaptığı teorilerin kimi örneklerini kısaca incelemeye çalışırken yargıyı sonraya bırakacağım.

Eisenstadt, *Political Systems*'e amacını ifade etmekle başlar: "[Kitabın] ana amacı, farklı toplumlarda rastlanabilen belirli bir siyasal sistem tipinin [bürokratik imparatorluklar] karşılaştırmalı çözümlenmesidir ve bu tür siyasal sistemlerin yapılarında ve gelişiminde kimi modelleri ya da yasaları bulmaya çalışır."[78] Bütün inceleme boyunca bu amacı izler.

---

78 *Age.*, s. viii.

Bürokratik imparatorlukları bir siyasal sistem olarak yalıttıktan sonra, Eisenstadt, bu sistemin doğasını araştırmak için tasarlanan hipotezler geliştirir. Eisenstadt iki temel hipotez ile kitabın ikinci bölümünde bürokratik imparatorlukların temel karakteristiklerini değerlendirdikten sonra, bir dizi çıkarımsal hipotez sıralar ve kitabın geri kalan kısmının tamamında sürekli bu hipotezlerin doğrulanma sürecine işaret eder.

Bu hipotezler neyi amaçlar? Her iki hipotez de "merkezi bürokratik imparatorlukların siyasal sistemlerinin gelişme, kurumsallaşma ve sürdürülme koşulları"nın saptanmasına işaret eder.[79] Başka bir ifadeyle, bu tarihsel biçimin özünü oluşturan bürokratik imparatorlukların temel karakteristiklerini veren Eisenstadt, bu özün, içinde var olmadığı bir geçmişten nasıl çıktığıyla ve değişen koşullara rağmen nasıl istikrarlı kaldığıyla ilgili hipotezler ister. Birinci hipotez, siyasal alanın sistemin gelişimine ve sürdürülmesine katkısını soruşturur; şu hipotezi ileri sürer: Bürokratik imparatorlukların zorunlu bir koşulu, yöneticinin öteki toplum kurumlarından belli bir siyasal özerklik kazanma "özlemleri ve faaliyetleri"dir.[80] İkinci hipotez, "ekonomik ve kültürel etkinlik alanlarındaki siyasal olmayan kurumların ya da toplumsal örgütlenmenin ve katmanlaşmanın" aynı amaçlara katkısını ele alır.[81] Burada ise şu hipotezi ileri sürer: Bu konfigürasyonun tarihsel ortaya çıkışı ve devamı için iki koşul vardı: birincisi, "toplumun *bütün* kurumsal alanları içinde" uzmanlaşmış etkinliği geliştiren bir farklılaşma düzeyi, ikincisi, bir hükümdar tarafından kullanılabilen "serbestçe yüzen kaynaklar" (örneğin vergiler, simgeler, işçiler).[82]

Eisenstadt, bu tür hipotezlerin doğrulanmasının iç varyasyonun incelenmesini gerektirdiğini kabul eder; tartışacağım gibi, bu da daha fazla tipolojiyi, dolayısıyla daha fazla karşılaştırmalı çözümlemeyi gerektirir. Fakat bir tipe içsel olan varyasyonun incelenmesi, bir morfoloji incelemesi değil, dinamiklerin incelenmesidir; yine de morfolojik öğeler doğal olarak devreye girer. Dinamiğin incelenmesinde benzerlikler sorunu önce gelir. Bir tipin içindeki bütün durumların, sınanmakta olan hipotezler bakımından neleri ortaktır? Durumlar doğru bir şekilde sınıf-

---

79 *Age.*, s. 26.
80 *Age.*, s. 27.
81 *Age.*
82 *Age.*

lanmışlarsa, aralarındaki farklılıkları, eninde sonunda başlıca temalar üzerindeki önemsiz varyasyonlar olarak görülebilen farklılıkları gölgede bırakan çarpıcı benzerlikler olmalıdır. Benzerlikler var olduğu ölçüde, bu, tipin ampirik geçerliliğini daha da destekler ve özsel dinamiklerini açığa vurur. Eisenstadt *Political Empires*'ın her bölümünü hipotezin bir veçhesi etrafında örer ve her bölümün içinde, o veçhe bakımından benzerliklerini göstermek için bürokratik imparatorlukların başlıca örnekleriyle ilgili kısa bir inceleme sunar. Genellikle her bölümü temel benzerliklerin bir özetiyle bitirir; fakat farklılıkların da var olduğunu ve bu farklılıklardan bazılarının önemli olabileceğini her zaman okuyucuya anımsatır.

Hipotezler ve prosedür dikkate alındığında, Eisenstadt'ın bürokratik imparatorluklar çözümlemesinden ne tür teoriler çıkar? Bütün öteki teorileri kuşatan ana teori oldukça basittir: Bürokratik imparatorluklar sistemi, iki hipotezde ana hatları çizilen koşulların eşzamanlı varlığına dayanır: (1) yönetici için belli bir siyasal özerklik derecesi ve (2) "toplumun bütün başlıca alanlarında serbestçe yüzen kaynaklar ve belli bir farklılaşma düzeyi." "Ancak bu iki koşul birlikte var olduklarında –farklı derecelerde gelişmiş olsalar bile– tarihsel bürokratik toplumlardaki siyasal sistemlerin temel öncülerinin sürekli gelişip merkezi bir siyasal topluluk, siyasal mücadele organları ve bürokratik yönetim biçiminde kurumsallaşmaları olanaklıydı."[83]

Bu, hangi anlamda bir teoridir? Tikel bir olayın açıklamasını sunmak anlamında laik bir teori değildir. Aksine, konfigürasyonel bir teoridir; tarihsel ayrıntılar düzeyinin yukarısında durur. Bizzat teorinin kendisi, konfigürasyonun özsel karakteristiklerinin, ancak bu iki koşul yerine geldiğinde ortaya çıktığını belirtir. Eisenstadt'ın karşıt durumları kullanması, koşullardan biri var olmadığında konfigürasyonun ortaya çıkmadığını göstermeyi amaçlar. Bununla birlikte, daha da önemlisi, iç varyasyonu inceleyerek iki koşulun birçok şekilde yerine getirilebileceğini gösterir. Tarihsel olarak özgül farklı örüntüler, aynı konfigürasyonel örüntüyü üretir. Farklı tipte mübadele mekanizmaları, ekonomik uzmanlar (örneğin tüccarlar, brokerler, tüketiciler, üreticiler) ve serbest ekonomik kaynaklar üretir.[84] Benzer şekilde, farklı tipte dinsel örgütlenmeler ve ideolojiler kendi uzmanlarını ve yöneticinin siyasal meşru-

---

83 *Age.*, s. 361-362.

84 *Age.*, s. 33-49.

laştırma kaynakları olarak kullanabileceği serbest ideolojik kaynakları üretir.[85] Aynı şekilde, farklı tipte birçok siyasal amaca sahip yöneticiler, eşdeğer siyasal özerklik durumları yaratmaya çalışırlar.[86] Farklı tip vergilendirmeden yana olurlar;[87] farklı tip ordular kullanırlar;[88] farklı tipte yasalar çıkarırlar[89] ve serbestçe yüzen kaynakların rekabet halindeki farklı tipte elitler için yararını yadsırken, aynı zamanda bu kaynakların kontrolünü ele geçirmeye yönelik farklı tip politikalar savunurlar.[90] Eisenstadt'ın her biri için tipolojiler geliştirdiği bütün bu ve başka birçok farklılığa rağmen, aynı sonuç baskın çıkar: bürokratik imparatorlukların konfigürasyonel bir varlık olarak var olmaları için zorunlu ve yeterli koşulların gelişmesi ve kalıcılaşması.

Bu her iki koşul gerekli derecede ve biçimde bir kere var oldu mu, bürokratik imparatorluklar sistemi "kristalleşir."[91] Tarihin *akışından,* tarihin bir *biçimi* çıkar. Bir biçim bir kere "kurumlaştı" mı, kendi iç işlevlerini sürdürüp sınırlarını koruyarak kendi kendini güçlendiren örüntüleriyle sistemik nitelikler kazanır; biçim, deyim uygunsa, tarihin içinde yaşar. Yöneticiler, tüccarlar, teologlar, elitler ve bürokratlar, kendi yaptıkları sisteme yakalanırlar; kararları ve eylemleri, o sistemin parametreleri tarafından biçimlendirilir. Fakat bu parametreler, Eisenstadt'a göre, basit bir değer konsensüsünü ima etmezler ya da uyumlu bir toplum üretmezler. Aksine, parametreler siyasal mücadelenin temel kurallarını, normlarını sağlarlar.[92] Daha da önemlisi, bürokratik imparatorluklar sisteminin içinde temel çelişkilere, yöneticilerin kaynak gereksinmeleri ile bu kaynakları zamanla ele geçirme yetenekleri arasında çelişkilere yol açarlar.[93]

---

85 *Age.*, s. 50-68.

86 *Age.*, s. 115-122.

87 *Age.*, s. 123-128.

88 *Age.*, s. 130-131.

89 *Age.*, s. 137-140.

90 *Age.*, s. 156, 221.

91 Bu terim o kadar sık kullanılır ki, yazılarının hemen hemen her sayfasında ortaya çıkar gibi görünüyor. Öteki bulanık terim ***kurumsallaşma***'dır. Bu iki terimin bir açıklaması için bkz. *Comparative Institutions,* s. 1-55. Bu terimleri kullanması, açıkça, toplumsal biçimlerin yaratılıp istikrarlı hale getirilmesini ima eder. Bu açıklamanın kısa bir ifadesi, "Social Change, Differentiation, and Evolution"dadır.

92 Eisenstadt, *Political Systems,* s. 303-305.

93 *Age.* Bürokratik imparatorluklardaki çelişkilerin daha açık bir ifadesi için bkz. "Institutionalization and Change."

Kaynakların kullanımı konusunda rekabet eden gruplar arasındaki sürekli ve kalıplaşmış gerilimler birçok değişim örüntüsüne yol açar.[94] Ne var ki, bu değişimlerin yönü sabit değildir. Aksine, bürokratik imparatorluk örüntülerindeki değişim potansiyeli, herhangi bir toplumun kaderini açık tutar. Bir toplumun bürokratik imparatorluk sistemi dağılıp daha basit bir biçime geçebilir; çelişen öğeleri dengeleyerek olduğu gibi sürebilir; ya da daha karmaşık bir siyasal sistem tipine, modern tipe doğru itilebilir. Ne var ki, bu kaderlerin hiçbirinde, toplumlara içsel çelişkiler nihai olarak çözülmez: "Bu gerilimler devam eder ve bunların hiçbir çözümü, nihai ve değişmez diye kabul edilemez."[95]

Şematik ana hatlarıyla Eisenstadt'ın bürokratik imparatorluklar teorisi budur. Tarihteki bir konfigürasyonla ilgili bir teoridir. Herhangi bir iyi Aristocu teori gibi, bu teori de canavarın doğasını –nasıl doğduğunu, istikrarlı hale geldiğini ve değiştiğini– anlamayı amaçlar.

Revolution'da Eisenstadt konfigürasyonel çözümlemeyi teorik sınırlarına kadar götürür. *Political Systems*'da olduğu gibi Eisenstadt'ın amacı tarihteki bir konfigürasyonun dinamiklerini çözümlemektir. Ne var ki, bu kitapta konfigürasyon bir değişim tipidir. "Devrimler ve devrimci dönüşümler hangi koşullarda ve hangi tarihsel durumlarda gerçekleşir?"[96] Devrimler üzerine yazın bağlamında ilginç olması dışında, bu soru Eisenstadt'ın tarih sosyolojisinin kalbine gider. Bu, salt devrimlerle ilgili bir soru değil, daha özel olarak dönüşümlerle ilgili bir sorudur.

Dönüşüm, Eisenstadt'ın konfigürasyonlardaki bir değişimi tarif etmek için kullandığı terimdir. Bir toplum, toplumun sistemik kalıpları bir toplum tipinin kalıpları olmaktan çıkıp başka bir toplum tipinin kalıpları haline geldiği zaman dönüşür. Dönüşümleri açıklamak, Eisenstadt'ın konfigürasyonel çözümlemesinin can alıcı sınavıdır. Göstermiş olduğum gibi, bu çözümleme tarzı istikrarlı toplum tiplerini konumlandırmaya ve tasvir etmeye çalışır. Ne var ki, tarih bağlamında, özgül toplumlar değişir. Örneğin, tikel toplumlar kabile kökenlerinin yüzyıllar içinde sınai uluslar haline gelmesine izin vermiş olabilirler. Eğer tarih nispeten istikrarlı konfigürasyonların varlığını açığa vuruyorsa, tikel alanlarda bu konfigürasyonlardaki değişiklikler nasıl tarif edilip açıkla-

---

94 Eisenstadt, *Political Systems*, s. 306-360.

95 *Age.*, s. 370.

96 Eisenstadt, *Revolution*, s. xv.

nır? Bunu yapmanın bir yolu, elbette, evrimci bir konfigürasyonlar ardışıklığını önermektir. Eisenstadt, yukarıda ana hatlarını verdiğim nedenlerden ötürü, bu çözüme karşıdır. Bu konfigürasyonların varlığını önemsizleştiren ya da yadsıyan her çözümleme biçimine de eşit derecede karşıdır. Bir açmaza yakalanmıştır ve *Revolution*'da, bu tikel tarihsel meydan okumayı çözmek için en kapsamlı çabasını sunar.

Eisenstadt'ın bu açmazı çözümü, görünüşte basittir – çok basittir, çünkü, sonuç bölümünde tartışacağım gibi, çözülmesi imkânsız olmasa bile güç olan bazı yöntembilimsel sorunları gündeme getirir. *Revolution*'da Eisenstadt, konfigürasyonel çözümlemeye sağlam bir şekilde yerleşmiş bir tarih teorisi önerir. Bu teorinin bazı kısımları önceki eserlerinde, hatta *Political Systems*'dan öncekilerde[97] bulunmasına rağmen, *Revolution*'da en açıktır.

Tarih, değişen konfigürasyonel kalıplar anlamında ne devrimci güçlerin, ne de tarihsel tesadüflerin ürünüdür.[98] Bu kalıplar karmaşıktır ve dolayısıyla her biri özsel karakteristiklere sahip farklı tiplere bölünmelidirler. Değişim tipleri hem ortaya çıkışları, hem de sonuçları bakımından farklı oldukları için, içinde bulundukları toplumdan ayrı incelenemezler. Değişim toplumların sistemik doğası tarafından yönlendirildiği ve kökü bu doğada olduğu için, diye ileri sürer Eisenstadt, durum budur. Öyle de olsa, her toplum kendi konfigürasyonel sistemini biraz farklı biçimlerde kurumsallaştırır. Her toplum bir konfigürasyonun potansiyelini çözer ve bu potansiyeli somut bir biçimde kurumsallaştırmaya çalışır. Değişim basitçe konfigürasyonlardan değil, özgül kurumsallaşma tarzlarından kaynaklanır. Bu anlamda Eisenstadt, belli başlı kon-

---

97 Özellikle bkz. "Social Change, Differentiation, and Evolution;" "Institutionalization and Change;" *Political Systems,* s. 300-360 ve *Tradition, Change, and Modernity.*

98 Aşağıdaki, Eisenstadt'ın değişim teorisinin yorumsal bir özetidir. Değişim sürecinin nereye konumlandığı konusunda daha az açıktır. Değişimin sistemik niteliğini her zaman vurgular. Fakat değişimin bizzat bir konfigürasyonun fonksiyonu olduğunu söylemek istemez; çünkü bunu söylemek evrimcilik olurdu. Aynı zamanda, değişimi salt durumsal faktörlerin sonucu haline getirmek de istemez. Değişimin ve dönüşümün doğasıyla ilgili birçok ifadesinden tipik olanı şudur: "Verili bir toplumun bir farklılaşma aşamasından diğerine geçişi, önceden var olan sistemin içinde tutulamayan bir farklılaşma derecesi yaratan belli değişim süreçlerinin içindeki gelişime bağlıdır." *Comparative Institutions,* s. 52.

figürasyonel temalar üzerinde ***küçük varyasyonların*** değişimin özgül yönlerini ve dolayısıyla bizzat tarihi belirlediğini savunur. Tarihteki konfigürasyonlar, bütün toplumların düzenli bir biçimde bir gelişme aşamasından diğerine hareket etmeleri gibi, zorunlu bir ardışıklığı izlemez. Bunun yerine, küçük varyasyonlar toplumsal dönüşümlere özgül dinamikler sağlar ve değişimin yönünü ve içeriğini belirler. Bu nedenle, değişimin yönü her zaman açıktır ve aynı konfigürasyonel kalıplara sahip toplumlar arasında bile epeyce bir çeşitlilik gösterir.[99]

Devrimci değişim, der Eisenstad, bu şekilde görülmelidir. Devrimci değişim, toplumları modern öncesi konfigürasyonel kalıplardan modernitenin uygarlığına taşıyan dönüştürücü bir değişimdir. Ne var ki, bu tip değişim, hangi tipte olursa olsun modern öncesi toplumların dinamiklerinde asli olarak yoktur. Bürokratik imparatorluklar sisteminin küçük bir varyasyonu olarak doğmuştur. Devrimci değişim bir "başkalaşım"dır.[100] Eisenstadt bu başkalaşımın başlangıçlarını 16. ve 17. yüzyıl Batı Avrupa'sına oturtur. "Başlıca katılımcılar," öncelikli hedefleri kaynak yaratıp kontrol etmek olan ve bu kaynakları zorla kapatma girişimleriyle yeni toplumsal, ekonomik ve dinsel grupların ortaya çıkmasına yardım eden "***geleneksel*** [yöneticiler]di."[101] Siyasal bir merkezle her zamankinden daha yakın bağlantılı olan bu gruplar içinde muhalefet büyüdü ve tarihsel olarak benzersiz bir konfigürasyona dönüşümün koşullarını yarattı. "Hamleler," devrimin simgelerinde ve ideolojilerinde ve temel örgütsel ilkelerinde görülüyordu. Bunlar "Hollanda Ayaklanması'nda" başladılar "ve "İngiltere'deki Büyük İsyan'da yoğunlaştılar. Amerikan Devrimi'nin ideolojisinde daha tam geliştiler ve Fransız Devrimi'nde kristalleştiler."[102] Devrimin kristalleşmesi, tarihte yeni bir konfigürasyonun kurulmasına işaret eder: "modernitenin uygarlığı."

Tarihin bu yeni seyri, dönüşüm potansiyeline sahip öteki toplumlara da –kaynaştırıcı bir değişim modeline sahip geleneksel toplumlara– açık hale geldi. Aslında bu tür toplumlar, dönüşen Batı Avrupa'nın ve Birleşik Devletler'in yarattığı dinamik tarafından zorla bu yola yö-

---

99 Eisenstadt, *Revolutions*, s. 65-68.
100 *Age.*, s. 198, 337.
101 *Age.*, s. 196.
102 *Age.*, s. 175.

neltildiler. Batı'nın misyoner bir şevkle taşıdığı dünya kapitalizmi ve dünya ideolojileri, geleneksel toplumları değişmeye ya da modernleşmenin ve modern toplumun yeni konfigürasyonel kalıplarına uymaya zorlayarak, bu toplumların bütün çeşitlerinin sürekliliğini kesintiye uğrattı.[103] Rusya ve Çin gibi kaynaştırıcı değişim modelleri sergileyen toplumlar, devrimci bir dönüşüm yoluyla geleneksel kalıplarını değiştirdiler. Pek çok Latin Amerika ve Güney Asya ülkesi gibi fark gözetici bir değişim modeliyle karakterize olan toplumlar, Batı'nın nüfuzuna dönüşümcü bir değişimle yanıt vermediler; daha çok geleneksel kalıpları yeniden formüle ettiler ve Eisenstadt'ın yeni ataerkil toplumlar dediği şey haline geldiler.[104] Gerçekleşen değişim tipinden bağımsız olarak, her toplum kendi konfigürasyonunun potansiyelini kendi tarzında kristalleştirdi ve bu da o toplumun özgül değişim yönünü yapılandırdı. Toplumlar, biçim olarak benzer olmalarına karşın, pratikte değişik olmaya devam ederler. Modernite alışkanlık doğurmaz. Değişim her zaman açıktır.

Eisenstadt'ın tarihsel teorileriyle ilgili bu kısa yorumsal anlatım, bu teorilerin olaylarla ilgili değil, konfigürasyonlarla ilgili olduklarını gösterir. Öteki eserlerin yanı sıra hem *Political Systems*'da, hem *Revolution*'da geliştirildikleri şekliyle bu teoriler, biçimlerin istikrarlılığı ile değişimin açıklığı arasında ihtiyatlı bir denge kurarlar. Bir yanda, istikrar değişimde tezahür eder; çünkü değişim biçimlerin düzenli davranışının bir parçasıdır. "[Değişimler], içinde gerçekleştikleri toplumun yapısal karakteristiklerinde ve siyasal sürecinde asli olarak vardırlar ve bunun bir parçasıdırlar" der Eisenstadt.[105] Diğer yanda Eisenstadt, değişimin yönünün ve nihayetinde toplumların dönüşümünün, tikel bir toplumun konfigürasyonel kalıpları kendine özgü kurumsallaştırma ya da kurumsallaştıramama yolları tarafından belirlendiğini ileri sürer. Herhangi bir toplumda, o toplumun bürokratik imparatorluk sistemi sendeleyebilir ve toplum daha basit biçime dönebilir. Ya da o toplumun modern-

---

103 *Age.*, s. 182-183; ayrıca bkz. *Transition, Change, and Modernity*, s. 258-307.

104 Eisenstadt, *Revolutions*, s. 273-310; bu düşünce, daha önce *Traditional Patrimonialism and Modern Patrimonialism*'de geliştirilmiştir, *Sage Research Papers in Social Sciences, Studies in Comparative Modernization*, no. 90-003 (Beverly Hills, Calif.: Sage, 1973).

105 Eisenstadt, *Political Systems*, s. 360.

leşme süreci kesintiye uğrayabilir.[106] Ya da koşullar, toplumu, belki de devrimci araçlarla daha karmaşık bir biçime itebilir. Gerçekleşen ne olursa olsun, konfigürasyonlar az çok istikrarlı sistemik kalıplar olarak tarihte vardırlar ve özgül toplumlar, toplumların potansiyellerinin eylemde kristalleşme tarzlarına göre bu kalıplara girerler ve çıkarlar.

Yorumlama

Konfigürasyonel çözümlemede son adım, özgül durumların yorumlanmasıdır. Bir konfigürasyon teorisi geliştirdikten sonra, Eisenstadt o konfigürasyonun tarihsel örneklerini nasıl yorumlar? Toplumları sınıflandırması, herhangi bir toplumda gerçekleşen olayları yorumlamasına ne ölçüde yardım eder?

Eisentadt'ın eserlerini inceleyenler, yazılarını takdir etsinler ya da etmesinler, Eisenstadt'ın tarihsel çözümlemeye çok az giriştiği konusunda hemfikirdirler.[107] Örneğin Charles Tilly, *Revolution*'da geliştirilen savı büyük büyük amcasının bilye oyuncağıyla karşılaştırır.

> Tepedeki deliğe küçük bir bilye koyuyordunuz, yuvarlak bilye makinedeki tuhaf yolculuğuna başlıyordu. Bazen hızlanarak, bazen yavaşlayarak, sık sık daha alt bir düzeyde beklenmedik bir şekilde ortaya çıkmak üzere yolun derinliklerine saparak, köprülerden geçiyor, merdivenlerden iniyor, köşelerin etrafında dönüyor, tıkırdayıp vınlıyordu. Fakat alt çıkışa yuvarlandığı zaman, bilye hâlâ kanala koyulan aynı cam toptu. *Revolution and the Transformation of Societies* soyut bir bilye oyuncağıdır –büyük bir kavramsal mekanizmadan yalpalayarak ilerleyen basit, bilinen bir savdır.[108]

Tilly'nin eleştirisi, diğerlerinin eleştirisi gibi, örnek olay ayrıntısının yokluğu üzerinde yoğunlaşır. Eisenstadt "ne sistematik bir kanıt bütününü, ne de herhangi bir tikel devrimin dayanıklı bir çözümlemesini sunar."[109] Bu nedenle, diye suçlar Tilly, Eisenstadt'ın kitapları ampirik olaylarla ilgili bilgimizi artırmaz.[110]

---

106 Eisenstadt, *Tradition, Change, and Modernity*, s. 47-72, ayrıca bkz. *Morednization; Protesnt and Change* (Englewood Cliff, N.J.: Prentice-Hall, 1966), s. 129-161'de kopuşlarla ilgili yorumları.

107 Başlıca kitaplarıyla ilgili değerlendirmelerin bir listesi için bkz. kaynakça.

108 Charles Tilly, "Review of Revolution and the Transformation of Societies," *American Historical Review* 84 (1979), s. 412.

109 *Age.*

110 *Age.*

Eisenstadt'ı eleştirenler haklıdır; Eisenstadt'ın bir kitabı ya da makalesi, tarihsel olayları öğrenmek için okunmaz. Tarihsel anlatılara ve tarihsel nedenselliği tikel eylemlerin seyrine oturtma girişimlerine rastlanmaz. Immanuel Wallerstein'ın *The Modern World System*'i tarzında, evrensel tarihi formüle etme yönünde hiçbir çabaya da rastlanmaz. Ne var ki, bu demek değildir ki, Eisenstadt hiçbir tarihsel yorum sunmaz. Tam tersi doğrudur; yazıları tarihsel yorumlarla doludur. Fakat bu yorumların hepsi tarihsel kanıtın özet yorumlarıdır ya da tikel durumların nasıl sınıflandırılması gerektiğiyle ilgili yorumlardır.

Political Systems'da kısa örnek olay incelemeleri en temel bölümlerde ortaya çıkar. Örneğin, bürokratik imparatorlukların toplumsal örgütlenmesini tartıştığında, Eisenstadt Bizans İmparatorluğu'na iki sayfa, Çin'deki T'ang Hanedanı'na üç sayfa, İspanyol-Amerikan İmparatorluğu'na iki sayfa ve Mutlakıyetçilik Çağı'ndaki Avrupa ülkelerine bir sayfa ayırır.[111] Her örnek olayı incelerken, tarihçilerin çalışmalarında bulunan sonuçları özetler ve bu sonuçları, bölümün analitik tözüne yöneltir. Örneğin, Mutlakıyetçi Avrupa örnek olayında şunu belirtir: "17. ve 18. yüzyıllar boyunca bir eğilim aşikârdı: kentli orta sınıfın sayısında ve nüfuzunda artış."[112] Bu ve öteki örnek olay incelemelerinde ilginç ya da özgün hiçbir şey yoktur; sadece özettirler ve hep soyut bir şekilde ifade edilirler. Dahası, tarihsel örnek olaylardan birine uygulanabilecek sınanabilir bir hipotez sunulduğu duygusu edinilmez. Gerçekten de, tarihsel örnek olay malzemesine aşina olmayan bir okuyucu, tarihsel yazındaki belli başlı yorumsal sorunların tamamen çözülmüş olduğu izlenimi edinebilir.

Eisenstadt'ın analitik eki, bu izlenimi kesinlikle taşır. Neredeyse yüz sayfayı tutan ek, Eisenstadt'ın her tarihsel örnek olayı bürokratik imparatorlukların ana değişkenlerine göre derecelendirdiği yirmi üç tablo içerir. Bazı değişkenlere göre, örnek olaylara sayısal değerler verir. Örneğin, Mutlakıyetçi Fransa'da XIV. Louis'nin hükümdarlığı sırasında "yöneticilerin siyasal hedeflerinin özerkliği", bir'in "neredeyse topyekûn bağımlılık," on'un "büyük bağımsızlık" olduğu onluk bir skalaya göre beş değerindeydi.[113] Ne var ki, XV. Louis'nin hükümranlığı sıra-

111 Eisenstadt, *Political Systems*, s. 71-79.
112 *Age.*, s. 79.
113 *Age.*, s. 392-393.

sında aynı değişkenin değeri üçtü.[114] Eisenstadt'ın bu değerlere nasıl ulaştığı açık değildir.[115] Açık olan Eisenstadt'ın bu tablolarla bürokratik imparatorlukların koşulsal varlıklarını ve iç varyasyonlarını doğrulamak istediğidir. Kendisinin belirttiği gibi, "Tablolu sunum, aksi takdirde kolayca izlenimsel bir değerlendirme haline gelebilen şeye bir düzen getirmeye hizmet edebilir."[116] Durumlarla ilgili bir bilgiye sahip olunmazsa, gerçeklikte oldukça izlenimsel bir değerlendirme sistemi sayılması gereken şeye insan bir derece kesinlik atfedebilir.

Ancak, neyse ki *Political Systems*'ın değeri, analitik ekte ya da örnek olay malzemesinin yorumlanmasında değildir. Eisenstadt, olasılıkla İsrail toplumuyla ilgili incelemesi dışında bu eserini, ya da öteki eserlerinden herhangi birini "herhangi bir toplumun çözümlenmesine özgün bir katkı" olarak sunmaz.[117] Böyle bir katkı aramak, hayal kırıklığına uğramaktır. Eisenstadt kendi katkısının, tarih ve toplumsal oluşumlarla ilgili genel teorilerin gelişimine, genel sosyolojiye katkılardan biri olduğunu düşünür. Onun çalışmasını bu temelde değerlendireceğim, tikel örnek olaylarla ilgili bilgimize özgün bir katkıda bulunmadığı temelinde değil.

Eisenstadt'ın Tarih Sosyolojisi: Bir Değerlendirme

Önceki altbölüm Eisenstadt'ın tarih sosyolojisinin amaçlarını, yöntemlerini ve teorilerini şematik olarak izliyordu. Bunlar, benim konfigürasyonel çözümleme dediğim şeyde merkezileşirler. Yukarıda ima ettiğim gibi, konfigürasyonel çözümlemenin mantığı, biyologların türlerin davranışını incelemek için kullandıkları mantığa benzer, fakat onunla özdeş değildir. Kimyacıların cisimleri çözümlemek için kullandıkları mantığa da benzer. İleri sürülebilecek öteki örnek olayların yanı sıra, bu üç soruşturma alanının, doğal biçimleri inceleme çabaları ortaktır. Eisenstadt zaman zaman hem biyolojiden, hem kimyadan kavramlar ödünç almasına karşın, bir açıklama tarzı olarak açık benzeştirmeler kullanmaz. Bu noktada, biyolojiye benzerliği daha açık ortaya koymama izin verin; zira bu yaklaşımın genel mantığı temelinde Eisenstadt'ın tarih sosyolojisini değerlendireceğim.

---

114 *Age.*

115 Eisenstadt kodlama ölçütlerini tartışır (age., s. 375-386), fakat değer vermek için bu ölçütlerin kullanılmasının tartışmalı bir değeri vardır.

116 *Age.*, s. ix.

117 *Age.*, s. viii.

İster maymunları, ister amipleri incelesinler, hayvan yaşamı uzmanları bir yaşam biçiminin iç işleyişini ve davranış parametrelerini tanımlamaya çalışırlar.[118] Hayvan davranışını anlamak, o türü birleşmiş bir biçim olarak anlamanın içinde gizlidir. Bu tür birleşmiş biçimler her zaman bir parçalar çokluğunu birleştirmişlerdir. Biyolojik bilimler filozofu olan Marjorie Grene şunu söyler: Birleşmiş bütün ile parçalar çokluğu zorunlu olarak "'çifte belirlilik' sergiler; varoluşunun koşulları olarak parçalara bağımlı bütün, fakat bütünün birleştirici ilkesi tarafından oluşturulduğu için sadece parçalar olarak var olan parçalar. Bu yüzden, en azından canlı doğada kendi başlarına bütün varlıklar, aynı anda en az iki düzeyde vardırlar."[119] Biyolojik varlıklarla ilgili teoriler, tipik olarak çifte belirlilik teorileridirler ve böylesi teoriler, zorunlu olarak, birleşik bütün ile katkı sağlayan parçalar arasında işlevsel bir bağ yaratırlar.

Uzmanlar, bir hayvanın özgül hareketlerini açıkladıklarında, iki ayrı nedensel faktörler kümesinden yararlanırlar. Birincisi, eylemleri o türün bir hayvanının davranış şekli bakımından incelerler. Örneğin, hayvan havlar, çünkü bir köpektir; havlamak köpeklerin doğasıdır ve bu doğaya işlevseldir. İkincisi, türe özgü eylemlerin nedeni sayılacak yerin durumsal faktörlerini incelerler; köpek, bir yabancı yaklaştığı için havlar. Birinci faktörler kümesi, zamandan ve mekândan bağımsız olarak o türün her hayvanı için geçerli, tarih dışı faktörler kümesidir. İkinci küme, özel olarak tarihsel ve dirimseldir. Hayvan türleri çokluğunu incelemek için biyologlar, tipik olarak belirleyici diye ikincisine işaret ederler; tarihsel ve durumsal koşullar doğal elenme ve başkalışımla değişim sürecini yapılandırırlar. Evrimin genel yönü, daha karmaşık bütünlere ve daha uzmanlaşmış parçalara doğru olmuş olsa da, evrimin etkisi durumsal olarak ortaya çıkar ve her zaman başka bir birleşik bütünün gelişmesiyle sonuçlanır.

---

118 Bu tür bütün uzmanların zorunlu olarak bu tarz bir muhakeme yaptıklarını göstermek istemem. Herhangi bir disiplin kümesi gibi biyoloik disiplinlerin de birçok yönelimi vardır. Fakat doğal bir şekilde gerçekleşen biçimleri inceleme girişimleri ortaktır. Biyolojinin ve toplumsal sistemlerin paralel bir ele alınışı için bkz. Vernon Pratt, *The Philosophy of the Social Sciences* (Londra: Methuen, 1978), s. 117-130.

119 Marjorie Grene, *The Knower and the Known* (Berkeley: University of California Press, 1974), s. 218. Çifte belirlilik, Grene'in R. D. Kapp, *Mind, Life, and Body*'den (Londra: Constable, 1951) aldığı bir terimdir.

Eisenstadt'ın tarihsel sosyolojisi bu çözümleme mantığına paraleldir. Özel olarak tikel toplumsal biçimlerin çifte belirliliği üzerinde, yani birleşik tarihsel konfigürasyonların varoluş koşulları üzerinde, parçalar arasındaki ilişkiyi yapılandıran ilkeler üzerinde ve bütünün ilkelerini sürdürmede parçaların işlevi üzerinde yoğunlaşır. Bürokratik imparatorluklar, devrimci değişim, ya da herhangi bir toplumsal biçim tipi, eşzamanlı olarak iki düzeyde vardır: işlevsel olarak iç içe geçen kristalleşmiş bütün düzeyi ve kurumsallaşmış parçalar düzeyi. Biyolojik benzeştirme bakımından, Eisenstadt'ın tarihsel sosyolojisi, neredeyse sadece birinci nedensel faktörler kümesini, biçimlerin davranışını ele alır. Bu, belirgin bir şekilde sosyolojik bir girişimdir ve özünde tarih dışıdır. Eisenstadt, elbette, ikinci nedensel faktörler kümesinin öneminin, tarihsel ve durumsal etkilerin farkındadır; fakat yazıları bunları vurgulamaz. Toplumsal evrim süreçlerine ve bütün toplumsal sistemlerin genel yüklemlerine de, kuşkusuz göz ardı etmez, fakat önem vermez. Onun baş ilgisi, birleşik toplumsal bütünlerin saptanması ve çözümlenmesidir; başka her şey ikinci sırada gelir.

Bu vurguyla Eisenstadt, yapısal işlevselciliğin Parsonscu yorumundan ayrılır. Parsons'ın genel tarihsel sosyoloji alanındaki ana eserleri evrimci süreci, öncelikle bir farklılaşma teorisini ve toplumsal sistemlerin genel yüklemlerini (örneğin işlevsel gereklilikleri) vurgular. Parsons toplumsal biçimler çokluğu fikrini önemsemez ve kendi sosyolojisini, farklı, birleşik bir bütünler takımını çözümlemenin aracı olarak geliştirmez. Yine de, Eisenstadt'ın ve Parsons'ın analitik yaklaşımları arasındaki farka rağmen, Eisenstadt, toplumsal biçimlerin çifte belirliliğini çözümlemek için Parsonscu bir toplum yorumunu, yeniden yapılandırılmış bir biçimde de olsa kullanmaya devam eder. Örneğin, Eisenstadt yeni toplumsal konfigürasyonların yaratılmasında parçaların dönüşümünü açıklamak için Parsons'ın evrim teorisini (yani girişimci çabalarla bağlayıcı bağlardan kurtulan kaynakların, daha evrenselleşmiş ve uzmanlaşmış düzeylerde yeniden kurumsallaşması) tekrar tekrar uygulamıştır.[120] Yapısal işlevsel teorinin bir çeşidini kullanmasına karşın, çözümlemesi bu teoriyle gerilim içinde kalır.

---

120 Bu teori, Eisenstadt'ın pek çok kitabında kullanılır. Örneğin, *Modernization,* s. 145-161; *Tradition, Change, and Modernity,* s. 89-95, 335-339; *Revolutions,* s. 102-106, 245-247, 279-298. Benzer şekilde, *Political Systems,* büyük ölçüde yöneticilerin girişim yetenekleriyle ilgilidir. Bkz. Smith'in *Concept of Social Change,* s. 81-83'te Eisenstadt'ın teorilerinde elitlerin rolüyle ilgili değerlendirmesi.

1973'ten itibaren Eisenstadt kendi yapısal işlevselcilik yorumu ile neo-Marksçı toplum yorumları arasındaki benzerlikler hakkında yazmaya başlar.

> Daha "açık" Marksist yaklaşımların başlıca analitik katkısı iktidar öğeleri ile toplumsal düzenin sistemik karakteristikleri arasındaki ilişkiye; sistemin yapısını düzenleyen ... temel yasalara; toplumsal sistemlerin dinamiğindeki sistemik çelişki anlamında çatışmanın sistemik doğasına ve bu tür dinamiklerin tarihsiliğine yaptıkları vurguydu.[121]
>
> Marksist ya da Marksist esinli çözümlemelerde genel olarak uluslararası sistemlere, özel olarak modern kapitalist ya da emperyalist sisteme son zamanlarda yapılan vurgu ... özel bir ilgiye layıktır. Bu çözümlemeler somut toplumların dinamiğini açıklamak için uluslarüstü varlıkların genel sistemik niteliklerinden yararlanırlar.[122]

Eisenstadt Marksist sosyolojiyi de eleştirir; fakat eleştirisi, evrimcilik ve tarihsicilik eleştirisinden farklı olarak, Marksistlerden içgörülerini salt ekonomik alan üzerinde yoğunlaştırmayıp öteki kurumsal alanları da kapsayacak şekilde genişletmelerini istemek üzerinde yoğunlaşır. Eisenstadt bu genişlemenin şimdi gerçekleşmekte olduğuna inanır: "Marksistlerin tarafında en önemli açılma, toplumun iç yapısının sadece ekonomik güçle ilişkisinde değil, tek bir kurumsal belirleyen altına konulamayan ve olasılıkla çoklu yüzleri ve ilkeleri bulunan daha derin yapıda da –üretim tarzı olarak tanımlandığı zaman bile– verildiğinin kabul edilmesiydi."[123]

Gerçekten de, Marx'ın sosyolojisi ile Eisenstadt'ın yapısal işlevselcilik versiyonu arasında bir benzerlik vardır; fakat bu, teorik bir benzerlik olmaktan çok, ontolojik bir benzerliktir. Her iki yorum da konfigürasyonların gerçekliğini vurgular ve her ikisi de katı evrimci bakış açısını reddeder, fakat onunla gerilim içinde kalır. Bizzat Marx kendi yaklaşımını "biçimlerin analizi" olarak tanımlamış ve daha bilimsel çabalarını, ekonomik konfigürasyonlardaki çifte belirlilik faktörlerine yöneltmiştir.[124] Eisenstadt

---

121 Eisenstadt, *Form*, s. 278.

122 *Age.*, s. 264.

123 *Age.*, s. 262.

124 Marx'ın bu çözümleme yöntemiyle ilgili ifadesi için özellikle bkz. *Kapital*'e önsöz. *Louis Bonaparte'ın Onsekizinci Brumaire*'i gibi Marx'ın daha gazetemsi yazıları, tikel toplum tiplerindeki olayları etkileyen durumsal faktörler üzerinde yoğunlaşır.

gibi Marx da bu konfigürasyonların "doğal yasalar"ını arıyordu. Elbette, Eisenstadt ile Marx, teorik olarak birbirlerinden çok uzaktırlar. Eisenstadt, toplumların temel karakteristiklerini siyasal kurumlara yerleştirme eğilimindedir; Marx ise ekonomik kurumların önceliğini vurguluyordu. Ne var ki, daha yakın zamanın Marksist yazarları, alanlar arasındaki kurumsal bağlantılar hakkında yazarak ve siyasal devletin kısmi özerkliğini vurgulayarak bu mesafeyi kapatıyorlar.[125] Bu yazılar, yapısal işlevselcilikle bir yakınlaşmaya doğru gidiyorlar; Eisenstadt'ın daha fazla takdir edilmesine yol açabilecek bir eğilim.

İster bir yakınlaşma olsun ister olmasın, Eisenstadt'ın tarih sosyolojisi, sadece kendi başına değil, Eisenstadt'ın başkalarıyla paylaştığı tarihe sosyolojik bir yaklaşımın örneği olarak da ciddi biçimde değerlendirmeye değer. Her iki yönüyle tam bir değerlendirme burada imkânsızdır. Burada bana bütünsel yaklaşımın genel tehlikeleri gibi görünen şeyi ve Eisenstadt'ın çalışmasının kimi özgül yetersizliklerini tartışmak istiyorum.

Genel tehlikeler, konfigürasyonel çözümlemenin her adımında var olan farklı meydan okuma kümeleri olarak görülebilir. Üç meydan okumadan sınıflandırma, en ciddi olanıdır; çünkü bu yaklaşımla sınıflama, gerçek konfigürasyonların tarihte bulunabileceği varsayımı üzerinde yürür. Birinci meydan okuma, bir soru olarak ifade edilebilir. Bir karmaşıklık ve varyasyon dünyasında, toplumlar arasında ya da kimi veçheler arasında sahici benzerlikleri tanımlamak mümkün müdür? Sosyolojik çözümlemede, bu soru o biyolojik sorunun, "beyaz bir karga karga mıdır?" sorusunun ötesine geçer. Toplumsal ve tarihsel olgular dolaysız gözlenemezler; bir toplumun, bir kurumun, bir üretim tarzının, bir düşüncenin ya da bir rolün büyüklüğü ve şekli, hangi renkte olursa olsun bir karganınki kadar doğru görülemez ve ölçülemez. Tarihin ya da toplumun bir biçimini dolaysız ve ampirik olarak gözleme yeteneğinden yoksun olan konfigürasyonel analizci, sınıflayıcı kavramlar kullanarak sahici benzerlikleri saptamaya çalışmalıdır. Bu noktada Eisenstadt kuşkusuz Marx'la anlaşırdı: "Biçimlerin çözümlenmesinde ... ne mikros-

---

125 Özelikle bkz. Jürgen Habermas, *Communication and the Evolution of Society* (Boston: Beacon Press, 1979) ve *Legitimation Crisis;* Claus Offe, "Political Authority and Class Structures – An Analysis of Late Capitalist Societies," *International Journal of Sociology* 2 (1972), s. 73-105.

kop, ne kimyasal ayraçlar işe yarar. Bu ikisinin yerini soyutlamanın gücü almalıdır."[126] Bu nedenle sınıflandırmanın meydan okuması, doğada fiilen var olan konfigürasyonların bulunup betimlenmesine olanak sağlayan kavramları konuşlandırmaktır.

Böylesi kavramlar nerede bulunur ve bunlar ne tür kavramlardır? Eisenstadt Parsonscu kavramlar kullanır. Marx daha eklektikti, diğerlerinin yanı sıra Hegel'den ve İngiliz iktisatçılardan kavramlar ödünç alıyordu. Nerede bulunduklarından bağımsız olarak, kavramlar, toplumun hangi özelliklerinin anlamlı benzerlikler olarak korunacağını, hangi özelliklerinin önemsiz farklılıklar olarak görülebileceğini belirliyorlardı. Başka bir ifadeyle, sınıflayıcı kavramlar ön belirlenimlerdir ve kişinin teorik çerçevesine zorunlu olarak nüfuz ederler.

Mikroskoptan farklı olarak soyutlamalar, doğal bir dünyayı araştırmak için kullanılan tümevarımlı aygıtlar değildirler. Aksine, mantıksal yapıları tümdengelimlidir; teoriyle iç içe geçmiş olarak, toplumun hangi özelliklerinin toplumun birleştirici ilkelerini hangi tarzda içerdiklerini çıkarımsal olarak saptarlar. Dolayısıyla, konfigürasyonel çözümlemeden çıkarsanan biçimlerin ampirik statüsü, hayvan yaşamının biyolojik bir çözümlenmesine ya da maddenin kimyasal çözümlenmesine yol gösterenden farklıdır. *Political Systems*'da Eisenstadt, yedi temel siyasal sistem tipi olduğunu söyler. Bu ampirik bir ifade midir, yoksa bir sınıflandırma teorisiyle ulaşılan bir iddia mıdır? Benzer şekilde, Marx'ın üretim tarzları sınıflandırması ampirik midir, yoksa teorik midir? Her ikisinin de ampirik olduğu ifade edilirdi; Eisenstadt'ın kimyasal dilinde, tarihsel çözeltiden ancak belirli sayıda biçim kristalleşir. Bu sınıflandırmalar, ancak "sahici" saptama ölçütlerini gösteren teorik bir çerçeveden türedikleri ölçüde ampiriktirler; biyolojide ve kimyada ise, yaşam ve madde biçimleri, onları açıklamak için kullanılan teorilerden bağımsız olarak vardırlar. Bu yüzden teoriler, biçimleri ne kadar iyi açıkladıklarıyla sınanabilirler. Konfigürasyonel çözümlemede bu olanaksızdır; çünkü bunu yapmak totolojiktir; teori biçimleri önceden belirler ve biçimler de zorunlu olarak teoriyi destekler. Konfigürasyonların tarihte fiilen var olup olmadıkları, kuşkusuz, tartışılabilir bir sorundur, soyutlamanın gücüyle yanıt verilmeyecek bir sorudur. Teori ile sınıflandırmanın birbir-

---

126 Lewis Feuer, ed., *Marx and Engels* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1959) s. 134.

lerine nüfuz etmeleri, konfigürasyonel çözümlemede çevresinden dolaşılması imkânsız totolojik bir ilmek yaratır.

Tanımlandıktan sonra da konfigürasyonlar hakkında teorileştirme zordur. Şimdilik, sahici sınıflandırma ölçütlerinin var olduğunu ve gerçek toplumsal konfigürasyonların tanımlanabildiğini varsayın. Bu varsayım veriliyken, bir toplumsal biçimler araştırmacısı, üstesinden gelinmesi zor iki teorileştirmeyle karşı karşıya kalır. Birincisi, bir çifte belirlilik teorisi formüle etmektir, ikincisi ise bir dönüşümsel değişim teorisi geliştirmek. Birincisi, hangi disiplinden olursa olsun birleşmiş bütünler üzerinde yoğunlaşan herhangi bir çözümlemenin mantıksal şartıdır. İkincisi, zamansal bir boyut eklendiğinde konfigürasyonel çözümlemenin mantıksal şartıdır.

Teorileştirmenin birinci zor yanı, bir soru şeklinde daha iyi anlaşılır. Toplumsal konfigürasyonlar varsa, bunların birleştirici ilkeleri nelerdir ve hangi parçalar ya da parça bileşimleri, bütünün varoluşu için zorunlu ve yeterli koşullar olarak iş görürler? Eisenstadt'ın bürokratik imparatorluklar teorisi, tamamen bu iki soruyu yanıtlama girişimidir ve bunu yapma çabası, bu siyasal sistem kategorisine yerleştirdiği bütün tarihsel örnek olayları çözümlemekten ibarettir. Marx kendi kapitalist üretim tarzı teorisini geliştirirken farklı ve tarihsel olarak daha özgül bir strateji benimser.

> Fizikçi ya fiziksel görüngüleri en tipik biçimleriyle ve bozucu etkilerden en uzak biçimde gerçekleştikleri yerde gözlemler, ya da mümkün olduğunda, görüngülerin normal halleriyle gerçekleşmelerini sağlayan koşullarda deney yapar. Bu eserde ben kapitalist üretim tarzını ve bu tarza karşılık gelen üretim ve mübadele koşullarını incelemek zorundayım. Şu ana kadar bunların klasik zemini İngiltere'dir. Benim teorik düşüncelerimin geliştirilmesinde İngiltere'nin baş örnek olarak kullanılmasının nedeni budur.[127]

İster bir örnekten, ister birçok örnekten çıkarılmış olsun, teorileştirmenin son ürünü, durumsal etkilerin dışında var olan birleşmiş bir bütünün teorisi olacaktır. Başka bir ifadeyle, bir konfigürasyonun teorisi, onu ampirik örnek olaylardan kurtaran bir genellik düzeyine ulaşmaya çalışmalıdır. Aynı teori, zamandan ve mekândan bağımsız olarak o konfigürasyonun herhangi bir örneğine uygulanmalıdır.

---

127 *Age.*, s. 235.

Bu tür bir teori, zorunlu olarak birçok özelliğe sahiptir.[128] İşlevselci imaları bulunan bir çifte belirlilik teorisidir; parçalar, bütünün tekilliğini koruma işlevi görür, bütünün ilkeleri ise parçaların tikel düzenini kurma işlevi görür. Endojeniktir; bütün ile parçalar arasındaki ilişkiler, toplumsal biçimin iç süreçlerinin bir denge durumuna ya da dönüşümsel bir değişime doğru işleyip işlemediklerinden bağımsız olarak, kendi kendilerini sürdürürler. Nihayet, konfigürasyonel bir teoriye dayanan nedensel açıklamalar, bir anlamda her zaman totolojiktirler; toplumsal biçim tasarımına dayanan savlardır. Kapitalist toplumlarda tekelleşmenin ya da bürokratik imparatorluklarda bürokratikleşmenin nedenleri, bir köpeğin havlamasını açıklayan nedenlere benzer: Varlığın doğası içindedirler ve onun için işlevseldirler.

Bir çifte belirlilik teorisinin tehlikesi, insanın tarihsel özgüllüğü her şeyi açıklayan, dolayısıyla hiçbir şeyi açıklamayan içsel olarak tutarlı bir modele feda etme olasılığıdır. Başka bir ifadeyle, bir biçimin "doğal" davranışı ile durumsal olarak özgül davranış hangi ölçütlerle ayırt edilebilir? Konfigürasyonel teorilerin soyutluğu ve muğlaklığı, ikisi arasında açık bir ayrıma imkân vermez ve bunun sonucu, tarihsel olarak özgül olayları bizzat varlığın doğal bir sonucu gibi teleolojik olarak açıklama eğilimidir.

Bu tehlike, teorileştirmenin ikinci zorluğuyla –bir dönüşümsel değişim teorisi geliştirme zorluğuyla– büyür. Konfigürasyonel çözümlemede, tarihsel örneklerin akışkanlığı ile tarihsel biçimlerin istikrarlılığı arasında değişmeyen bir gerilim vardır. Biçimlerin fiili olmasına dayandırılan konfigürasyonel tarih çözümlemesi, sadece bu biçimlerle ilgili teorileştirmeyi gerektirmez, herhangi bir tikel toplumun bir biçimden diğerine nasıl dönüştüğünü açıklamayı da gerektirir. Bir teorisyen şunu sormalıdır: Dönüşüm mekanizmaları nerededir: konfigürasyonun işleyişinde mi, yoksa tarihsel çevrenin özgüllüğünde mi? Bir tarihsel biçimin özü hangi noktada başka bir biçimin özüyle yer değiştirir? Bunlar, konfigürasyonel teorisyenlerin ampirik olarak değil, teorik olarak çözmek zorunda oldukları mantıksal bakımdan güçlük çıkaran sorulardır. Ne-

---

128 Yapısal işlevselciliği ve Marksçı sosyolojiyi eleştiren birçok kişi benzer gözlemlerde bulunmuştur. Özellikle bkz. Smith, *Concept of Social Change;* Bernstein, *Restructuring of Social and Political Theory;* Anthony Giddens, *Central Problems of Social Theory* (Berkeley: University of California Press, 1979).

den yeterince basittir. Teori ile biçimler arasında bağımsızlığın olmaması, konfigürasyonel davranışın çevresel ve durumsal bileşenlerini saptamayı güçleştirir ve bu da "normal" değişim ile dönüşümsel değişimi ayırt etmeyi güçleştirir. Öteki nedenlerin yanı sıra, mantıksal tamlık uğruna pek çok teorisyen dönüşüm mekanizmalarını bir çifte belirlilik teorisinin içine yerleştirir.

Marx, elbette, bu dönüşüm mekanizmalarını üretim ilişkileri ile üretim güçleri arasındaki çelişkilerde buluyor ve bu çelişkilerin çok keskinleştiği tarihsel uğrakta bir devrimin dönüşüm araçlarını sağlayacağını ileri sürüyordu. Eisenstadt da bütün toplum tiplerinde çelişkilerin var olduğunu ve bunların hem konfigürasyonel davranışın normal veçheleri, hem de dönüşümsel değişimin motorları olduklarını kabul eder. Fakat Eisenstadt değişimin yönünün açık olmasını ister ve bu nedenle değişimi belirlemede durumsal faktörlerin belirleyiciliğini vurgular. Ne var ki, Eisenstadt durumsal değişebilirliği kabul etmesine rağmen, konfigürasyonel bir çözümleme tarzını asla terk etmez. Bunun yerine, soyut ve muğlak yazı tarzıyla, bir tipin iç varyasyonunu açıklayan tipolojileri, incelediği birçok duruma uyacak şekilde genişletme eğilimindedir. Bunu yaparken, konfigürasyonel ve durumsal faktörleri umutsuzca birbirine karıştırır ve bunları ayırt etmenin hiçbir yolunu vermez. Sonuç olarak, Eisenstadt'ın tarih dışı çözümlemesi durumsal faktörleri, konfigürasyonun gelişimini etkileyen faktörler kadar konfigürasyonun bir sonucu haline de getirerek, yutar. Bu nedenle, aksini belirten sözlerinden bağımsız olarak, Eisenstadt'ın çözümlemesinde değişimin yönü açık değildir; bir toplumun bir konfigürasyona sistemik uyarlanma kalıplarına kazınmıştır. Dönüşüm mekanizmaları bu yüzden tarihsel ya da durumsal değildirler, birleşmiş bütünün işleyişine gömülü kalırlar. Yazıları çoğunlukla muğlak olmasına karşın, Marx gibi Eisenstadt da, dönüşümleri, toplumsal biçimlerin içindeki asli çelişkilerin bir fonksiyonu olarak teleolojik bakımdan açıklar gibidir.

Konfigürasyonel çözümlemedeki ilk iki adım, sınıflama ve teorileştirme adımları, toplumsal biçimlerin aslında doğada var olduklarına ve kişinin teorik çerçevesinin, onların özsel gerçekliğini saptamaya ve betimlemeye yeterli olduğuna dair varsayımlara dayanır. Göstermiş olduğum gibi, her iki varsayım da, üstesinden gelinmesi imkânsız olmasa bile, güç olan mantıksal ve ampirik engeller çıkarır.

Bu güçlüklere rağmen, konfigürasyonel çözümlemenin tarihin çözümlenmesinde değerli bir araç olduğuna inanıyorum. Tarihsel olayların ve sonuçların çeşitliliği, tarihin kendini tekrarlayabileceğine dair duygunun rahatsız ediciliği ve bugünkü dünyanın belirsizliği, basit bir kronoloji anlatımının ötesine geçen bir geçmiş anlayışını gerektirir. Konfigürasyonel çözümleme, geçmişe, bütün toplumları, çağları, hatta uygarlıkları gözlem birimi olarak alan bir girişe izin verir. Betimleyici bir çözümleme biçimidir ve bu çözümlemeyle bir gözlemci, kalıpları somut olaylardan soyutlamak ve bu kalıpları, içinde gerçekleştikleri toplumlar açısından anlamlandırmak için bir ön-belirleyici teorik çerçeve kullanır. Sosyolojik bir tarih anlayışı bakımından önemi, bu yaklaşımın kullanılmasıyla ortaya çıkan toplumsal modellerin betimleyici, neredeyse paradigmatik gücündedir. Bana göre, modellerin değeri, temel bir gerçekliği sunmaları değil, yararlı birer kurgu olmalarıdır. Konfigürasyonel modeller, tarihsel bir geçmişin kısmi ve kusurlu portrelerinden başka bir şey değildirler. Yine de, geçmiş eylemlerin bir veçhesini şimdiki anlayışımız bakımından geçici olarak yorumlayabilmek için bir araç sağlarlar. Bu iddiada bulunurken, elbette, Weber'in ideal tiplerin tarihe girmenin ontolojik olarak daha iyi bir yolu olduklarına dair iddiasını destekliyorum ve bu iddiada bulunurken, konfigürasyonel çözümlemenin en önemli zorluğunun, yorumlama zorluğu olduğunu da ileri sürüyorum.

Tarihi yorumlamak için konfigürasyonel çözümlemeyi kullanmanın tehlikesi, Bendix'in ileri sürdüğü gibi, soyutlamaları, türetildikleri eylemlerden ve olaylardan daha gerçek hale getirmektir.[129] Bu, yanlış yere konulmuş somutluk yanılgısıdır. Gerçekten de, konfigürasyonel çözümlemede, tarihsel kanıtla ciddi bir şekilde yüzleşmeden soyutlamaya tarihsel sonuçları açıklatmak her zaman cezbedicidir. Eisenstadt bu cazibeye boyun eğer. Eisentadt'ın bürokratik imparatorluklar modeli, geliştirdiği öteki modellerden çok daha güçlüdür; fakat burada bile, ampirik bir çözümlemede bu modelin betimleyici gücünden yararlanmaz. Olayların karmaşıklığını çözmek için hiçbir modelinden yararlanmaz; aksine, tarihsel karmaşıklığı konfigürasyonlar düzeyine yükseltir. Tarih, karmaşık konfigürasyonların bir fonksiyonu haline gelir. Kuşkusuz, Ei-

129 Eisenstadt, *Scholarship and Partisanship*, s. 207-224. Ayrıca bkz. Guenther Roth'un *Max Weber's Vision of History*'deki (Berkeley: University of California Press, 1979) denemeleri.

senstadt tarihsel nedenlerin çeşitliliğine, düşüncelerin ve maddi çıkarların rolüne, konsensüsün ve çatışmanın önemine, süreklilik ile değişim arasındaki etkileşime çok duyarlıdır. Fakat bütün bu faktörleri, gerçekliği soyut olarak yakalamak çabasıyla, kendi konfigürasyonel modellerinin içine yerleştirmeye çalışır. Bu durum, modellerinin betimleyici gücünü zayıflatır; çünkü onları yorumlayıcı aygıtlar olarak artık işe yaramadıkları soyut yüksekliklere iter.

Bunun tersine, Marksçı birçok konfigürasyonun daha tek taraflı olan odağı, bir dizi ampirik tarih konusuna daha açık bir yol sağlayarak yararlılıklarını artırır.[130] Devrimler ve ekonomik krizler gibi olayların açıklaması olarak soyutlanmış toplumsal biçimlerini kullanma çekiciliği, elbette Marksçı sosyolojide vardır. Modelleri hep daha kapsayıcı hale getirme ve aslında bilimsel söylemi bir modeller tartışmasıyla sınırlandırma çekiciliği de vardır. Birçok kişi her iki çekiciliğe de kapılır; fakat öyle de olsa, Marksçı sosyolojide, yapısal işlevselcilikte gelişmemiş olan ampirik bir eğilim kalır.

Eisenstadt'ın tarih sosyolojisinin önemi, yapısal işlevselciliğe aynı eğilimi verme çabasıdır. Ne var ki, bana göre yeterince ileri gitmez. Weber'in ideal tiplerini somutlaştırmakla Eisenstadt kendi tipolojilerini tarihsel gerçekliğin yerine geçirir; bu halleriyle çözümlemenin hedefi haline gelirler. Tarihsel ve durumsal nedenleri yorumlamak bakımından Weber'in yaklaşımı daha iyidir. Weber'in tipolojileri, "olayların tek tek bileşenlerinin nedensel 'anlamlılığı' hakkında ... içgörü edinmek" için kalkış noktaları olacaktı. Böylesi tipolojiler, "kontrol grupları" dırlar, yani sayelerinde karmaşık eylemleri ve sonuçlarını çözdüğümüz basit imalatlar.[131] Bu tür ideal tiplerin kurgusal olmala-

---

130 Bu konuda Weber *Methodology*'de yazar, s. 103: "Özel olarak Marksçı bütün 'yasalar' ve gelişmeyle ilgili inşalar –teorik olarak sağlam oldukları ölçüde– ideal tiplerdir. Bu ideal tiplerin muazzam, gerçekten eşsiz önemi, gerçekliğin değerlendirilmesi için kullanıldıklarında, Marksçı kavramları ve hipotezleri kullanmış herkesçe bilinir. Benzer şekilde, ampirik olarak geçerli, ya da gerçek (yani, sahiden metafizik) 'etkin güçler,' 'eğilimler' vb sayıldıkları anda, zararları da bunları kullanan herkesçe bilinir."

131 *Age.*, s. 185-186. Burada Weber şunu ekler: " Gerçek nedensel iç ilişkilere nüfuz etmek için, gerçek dışı nedensel ilişkiler inşa ederiz" (vurgular onun). Ayrıca ideal tipleri ve Weber'in tarihsel çözümlemesini kullanmayla ilgili fikir verici yorumları için bkz. Zaret, "From Weber to Parsons and Schultz."

rı toplumların örgütsel, hatta sistem benzeri niteliklerini yadsımaz. Aksine, ideal tipler bu nitelikleri kabul ettikleri gibi, herhangi bir sayıda modelin onları bütünüyle kapsayamayacağını da kabul ederler. Bununla birlikte, en önemlisi, ideal tipler, toplumun sistemik ve işlevsel veçhelerini gösterebilir olmalarına karşın, eylem ile yapının aynı gerçekliğin iki veçhesi olduğunun kabul edilmesine de izin verirler. Bu kabulle birlikte, eylem ile yapının, aynı şeyler olarak, birbirini açıklamak için kullanılamayacağının kavranması gelir. Bunun yerine, nedensel açıklamalar, aktör anlamlar düzeyinde yeterliliği amaçlamalıdır.[132] Bu tür açıklamaları biçimlendirmek, konfigürasyonel çözümlemenin en önemli meydan okumasıdır; bu meydan okumaya henüz karşılık verilememiştir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Bu kaynakçanın kapsayıcı olduğunu iddia etmiyorum. Bana göre Eisenstadt'ın tarihsel ve karşılaştırmalı sosyolojiye en önemli katkılarını ve bilimsel çalışmasının derinliğini gösteren öteki yazılarını temsil eden eserleri seçtim. Eisenstadt, geniş bir konular yelpazesinde hem İbranice, hem İngilizce yazan, birçok farklı yerlerde eser yayımlayan verimli bir yazardır. Bu yazı yazıldığı sırada Eisenstadt'ın eserlerinin kapsayıcı bir kaynakçası henüz hazırlanmamıştı ve Eisenstadt'ın kendisi, daha bu yayınları bir araya toplama sürecindeydi. Dahası, bu bölümde, sadece aşağıda sıraladığım eserlerden birkaçını tartıştım. Bu bölüm, esas olarak Eisenstadt'ın tarih çözümlemesine yöntembilimsel yaklaşımıyla ilgilendiği için, sadece bu konu bakımından anlamlı olan kitapları ve makaleleri ele aldım. Eisenstadt, burada bana verilen yerde değinemediğim birçok önemli katkılarda bulunmuştur. Bildiğim kadarıyla, aşağıda sıraladığım ilk yayımlandıkları dilde kitaplar, tamdır; başkalarının yayıma hazırladığı kitap ve makalelerden bir seçme yapmak zorunda kaldım; Eisenstadt'ın kitap bölümlerini ya da kitap tanıtımlarını ise derlemeye çalışmadım.

---

132 *Central Problems*'da Giddens de aynı noktaları belirtir; fakat aktör anlamlara ulaşmak için ideal tiplerin kulanılmasını takdir etmez.

KİTAPLAR

İbranice

Kelitat Aliyah [Göçmenlerin Massedilmesi]. Kudüs: Dept. of Absorption of the Jewish Agency and Research Seminar in Sociology, Hebrew University, 1952.

Mavo lesociologia [Sosyolojiye Giriş], J. Ben David ile birlikte. Tel Aviv: Israel Institute for Adult Education, Mercaz Hatarbut, 1956.

Hinuch vanoar: yiunim sociologiim [Eğitim ve Gençlik: Sosyolojik Denemeler]. Kudüs: School of Education, Hebrew University, 1965.

Perakim benituach tahalichei hamodernizacya [Modernleşme Sürecinin Çözümlenmesinde Bölümler]. Kudüs: Akademon, 1967.

Batı Dilleri ve Japonca

The Absorption of Immigrants. Londra: Routledge & Kegan Paul, 1954. New York: Free Press, 1955; Westport, Conn.: Greenwood Press, 1975.

From Generation to Generation. Glencoe, Ill.: Free Press, 1956; Londra: Routledge & Kegan Paul, 1956; New York: Free Press, 1964.

Essays on Sociological Aspects of Political and Economic Development. Institute of Social Studies, Seria Maior, no. 1. Lahey: Mouton, 1961.

The Political Systems of Empires. New York: Free Press, 1963.

Essays on Comparative Institutions. New York: Wiley, 1965.

Modernization, Protest and Change. Geleneksel Toplumların Modernleşmesi dizisi, Englewood Cliff, N.: Prentice-Hall, 1966.

Israeli Society. Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1967. Tokyo: Misuto Shabo, 1968 (Japonca).

Modernizacao e mudanca social. çev. José Clovis Machado, Belo Horizonte, Brezilya: Editoria do Profissor, 1968.

Ensayos sobre el cambio social y la modernizacion. çev. José Elizalde, Madrid: Editorial Tecnos, 1970.

Social Differentiation and Stratification. Glenview, Ill.: Scott, Foresman, 1971.

Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism. Beverly Hils, Calif.: Sage, 1973.

Tradition, Change, and Modernity. New York: Wiley, 1973.

The Form of Sociology – Paradigms and Crises. M. Curelaru ile birlikte, New York: Wiley, 1976.

Revolution and the Transformation of Societies. New York: Free Press, 1978.

YAYINA HAZIRLADIĞI KİTAPLAR

Comparative Social Problems. New York: Free Press, 1964.

Essays on Comparative Institutions. New York: Wiley, 1965.

The Decline of Empires. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1967.

The Protestant Ethic and Modernization, a Comparative View. New York: Basic Books, 1968.

Comparative Perspectives on Social Change. Boston: Little, Brown, 1968.

Max Weber on Charisma and Institution Building. Chicago: University of Chicago Press, 1968.

Readings in Social Evolution and Development. Elmsford, New York: Pergamon Press, 1970.

Integration and Development in Israel. New York: Praeger, 1970.

Intellectuals and Tradition. S. R. Graubard ile birlikte, New York: Humanities Press, 1973.

Building States and Nations. Stein Rokkan ile birlikte, Baverly Hills, Calif.: Sage, 1973.

Post-industrial Societies. New York: Norton, 1974.

Political Clientelism, Patronage and Development. Rene Lemarchand ile birlikte, Baverly Hills, Califf.: Sage, 1981.

MAKALELER

"The Sociological Structure of the Jewish Community in Palestine," *Jewish Social Studies* 10 (1948), s. 3-18.

"The Perception of Time and Space in a Situation of Culture Contact," *Journal of the Royal Anthropological Institute* 79 (1949), s. 63-68.

"The Oriental Jews in Israel," *Jewish Social Studies* 12 (Temmuz 1950), s. 199-222.

"Delinquent Group-formation Among Immigrant Youth," *The British Journal of Delinquency* 2 (1950-1951), s. 34-45.

"Yourth, Culture and Social Structure in Israel," *The British Journal of Sociology* 2 (1951), s. 105-114.

"Research on the Cultural and Social Adaptation of Immigrants," *International Social Science Bulletin* 3 (Yaz 1951), s. 258-262.

"The Place of Elites and Primary Groups in the Absorption of New Immigrants in Israel," *American Journal of Sociology* 57 (Kasım 1951), s. 222-231.

"The Process of Absorption of New Immigrants in Israel," *American Journal of Sociology* 57 (Kasım 1951), s. 223-146.

"Processes of Communication among Immigrants in Israel," *Public Opinion Quarterly* 16 (Bahar 1952), s. 42-58.

"Conditions of Communicative Receptivity," *Public Opinion Quarterly* (Güz 1953), s. 363-374.
"Analysis of Patterns of Immigration and Absorption of Immigrants," *Population Studies* 7 (Kasım 1953), s. 167-180.
"Studies in Reference Group Beheavior," *Human Relations* 7 (1954), s. 191-216.
"African Age Groups," *Africa* 24 (1954), s. 100-113.
"Political Struggle in Bureaucratic Societies," *World Politics* 9 (Ekim 1956), s. 15-36.
"Ritualized Personal Relations: Blood Brotherhood, Best Friends, Compadre, etc., Some Comparative Hypotheses and Suggestions," *Man* 56 (1956), s. 90-95.
"Sociological Aspects of the Economic Adaptation of Oriental Immigrants in Israel: A Case Study in the Process of Modernization," *Economic Development and Cultural Change* 4 (Nison 1956), s. 269-278.
"Sociological Aspects of Political Development in Underdeveloped Countries," *Economic Development and Cultural Change* 5 (Temmuz 1957), s. 289-307.
"Bureaucracy and Bureaucratization," *Current Sociology* 7 (2) (1958), s. 99-124.
"Bureaucracy, Bureaucratization, and Debureaucratization," *Administrative Science Quarterly* 4 (Aralık 1959), s. 302-320.
"Primitive Political Systems: A Preliminary Comparative Analysis," *American Anthropologist* 61 (1959), s. 200-220.
"Anthropological Studies of Complex Societies," *Cultural Anthropology* 2 (Haziran 1961), s. 201-222.
"Religious Organizations and Political Processes in Centralized Empires," *Journal of Asian Studies* 21 (Mayıs 1962), s. 271-294.
"Breakdowns of Modernization," *Economic Development and Cultural Change* 12 (Temmuz 1964), s. 345-367.
"Institutionalization and Change," *American Sociological Review* 29 (Nisan 1964), s. 335-347.
"Social Change, Differentiation, and Evolution," *American Sociological Review* 29 (Haziran 1964), s. 375-386.
"Modernization and Conditions of Sustained Growth," *World Politics* 16 (Temmuz 1964), s. 576-594.
"Transformation of Social, Political, and Cultural Orders in Modernization," *American Sociological Review* 30 (Ekim 1965), s. 659-673.
"Development of Socio-political Centers at the Second Stage of Modernization

– A Comparative Analysis of Two Types," *International Journal of Comparative Sociology* 7 (Mart 1966), s. 119-137.
"Israeli Society –Major Features and Problems," *Journal of World History* 11 (1-2) (1968), s. 313-328.
"Some Observations on the Dynamics of Traditions," *Comparative Studies in Society and History* 11 (Ekim 1969), s. 451-475.
"Status Segregation and Class Association in Modern Societies," *Sociology and Social Research* 54 (Temmuz 1970), s. 425-440.
"Intellectuals and Tradition," *Daedalus* 101 (Bahar 1972), s. 1-19.
"Post-Traditional Societies and the Continuity and Reconstruction of Tradition," *Daedalus* 102 (Kış 1073), s. 1-27.
"Some Reflections on the Crisis in Sociology," *Megamot* 21 (1975), s. 109-123 (İbranice).
"Divergent and Convergent Theoretical Perspectives in the Analysis of Social Change," *Cornell Journal of Social Relations* 11 (Bahar 1976), s. 87-95.
"Anthropological Analysis of Complex Societies," *Cahiers Internationaux de Sociologie* 60 (Ocak 1976), s. 5-41 (Fransızca).
"Convergence and Divergence of Modern and Modernizing Societies: Indications from the Analysis Structuring Social Hierarchies in Middle Eastern Societies," *International Journal of Middle East Studies* 8 (1977), s. 1-27.
"Macro-Sociology – Theory, Analysis, and Comparative Studies," *Current Sociology* 25 (2) (1977), s. 1-112.
"Sociological Characteristics and Problems in Smalll States," *Journal of International Relations* 2 (1977), s. 35-60.
"Sociological Theory and an Analysis of the Dynamics of Civilizations and of Revolutions," *Daedalus* 106 (Güz 1977), s. 59-78.
"Sociological Tradition, Its Origins, Limitations, Trends, and Forms of Innocation and Crises," *Cahiers Internationaux de Sociologie* 65 (Temmuz 1978), s. 237-265 (Fransızca).
"Patron Client Relations as a Model of Structuring Social Exchange," S. N. Roniger ile birlikte, *Comparative Studies in Society and History* 22 (Ocak 1980), s. 42-77.
"Some Reflections on the Dynamics of International System," *Sociological Inquiry* 49 (4) (1979), s. 5-13.
"Cultural Orientations, Institutional Entrepreneurs, and Social Change: Comparative Analysis of Traditional Civilizations," *American Journal of Sociology* 85 (Ocak 1980), s. 840-869.
"Comparative Analysis of State Formation in Historical Context," *International Social Science Journal* 32 (1980), s. 624-654.

"The Schools of Sociology," *American Behaviorial Scientist* 24 (Ocak/Şubat 1981), s. 329-344.

"Cultural Traditions and Political Dynamics: The Origins and Modes of Ideological Politics," *British Journal of Sociology* 32 (Haziran 1981), s. 155-181.

"Clientelism in Communist System: A Comparative Perspective," L. Roniger ile birlikte, *Studies in Comparative Communism* 14 (Yaz/Sonbahar 1981), s. 233-245.

"Some Observations on Structuralism in Sociology, *Megamot* 27 (1981), s. 115-123 (ibranice).

POLITICAL SYSTEMS VE *REVOLUTIONS* İLE İLGİLİ SEÇİLMİŞ İNCELEMELER

Political Systems

Almond, Gabriel A., *American Sociological Review* 29 (Haziran 1964), s. 418-419.

Diamant, Alfred, *American Political Science Review* 57 (Aralık 1963), s. 968-970.

Friedrich, Carl J., *American Historical Review* 69 (Temmuz 1964), s. 1028-1030.

Roth, Guenther, *American Journal of Sociology* 71 (Mayıs 1966), s. 722-723.

Wolf, Eric R., *American Anthropologist* 67 (Şubat 1965), s. 172-176.

Yang, C. K., *Journal of Asian Studies* 23 (Mayıs 1964), s. 457-458.

Zinnes, Dina A., *Journal of Politics* 27 (Şubat 1965), s. 203-205.

Revolutions

Cassinelli, C. W., *American Political Science Review* 73 (Eylül 1979), s. 898-899.

Coser, Lewis A., *Political Science Quarterly* 93 (Kış 1978-1979), s. 723-724.

Goldstone, Jack A., *World Politics* 32 (Nisan 1980), s. 425-453.

Leggett, John, *Social Forces* 58 (Mart 1980), s. 966-970.

Madsen, Richard P., *Journal of Asian Studies* 38 (Ağustos 1979), s. 735-738.

McNeil, William H., *American Journal of Sociology* 85 (Mart 1980), s. 1241-1242.

Skocpol, Theda, *Contemporary Sociology* 8 (Mayıs 1979), s. 451-452.

Tilly, Charles, *American Historical Review* 84 (Nisan 1979), s. 412-413.

BEŞİNCİ BÖLÜM

REINHARD BENDIX'İN KARŞILAŞTIRMALI SOSYOLOJİSİNDE TEORİK GENELLEME VE TARİHSEL TİKELLİK

DIETRICH RUESCHEMEYER

Reinhard Bendix'in çalışmaları, sosyolojik çalışmanın temel amacının özellikli bir anlamını cisimleştirir. 1951'de, bilimsel kariyerinin başlangıcında, "Social Science and the Distrust of Reason" [Sosyal Bilim ve Aklın Güvenilmezliği] başlıklı programatik denemesinde, özgül bulguların geçerliliğinden ve bunların değişik toplumsal amaçlar bakımından olası yararlılıklarından başka hiçbir uğraş gerekçesi tanımayan bir sosyal bilim kavrayışına uzak duruyordu. Bu genel görüş, diye ileri sürüyordu Bendix, bir bilim fetişi meydana getirir ve ampirisizmi (ki Aydınlanma'dan beri iyi toplum düşüncelerini şekillendiren ve toplumsal araştırmadaki soruların ve bulguların anlamını belirliyordu) aşan bir akla olan inançtan vazgeçer. Bendix, bu akla inancı yıkmaya götüren entelektüel gelişmeleri –Bacon'dan Marx, Nietzsche ve Freud'a– anlıyordu, yine de şu konuda kaygılıydı: "Modern sosyal bilimin ampirisizme bu kadar fazla dayanmasının bedelini, entelektüel çabanın zamanımızın toplumsal ve siyasal güçlerine bilinçsizce ve eleştirisiz bağımlılığıyla ödüyoruz."[1]

Bendix'in savunduğu eleştirel konum, öncelikle tözsel terimlerle tanımlanmaz. Max Weber gibi Bendix de, entelektüel aydınlatmayı, insan aydınlanmasını sosyal bilimlerin merkezi görevi olarak görür. Geç 19.

1 Reinhard Bendix, *Social Science and the Distrust of Reason* (Berkeley: University of California Press, 1951), s. 41. Bundan böyle *Distrust of Reason* olarak anılacak.

yüzyıl Alman idealizmini anımsatan bir formülasyonla şu konuda ısrar eder: "Entelektüel yaşamımızın değerli sosyal bilim araştırmalarıyla zenginleştiği gerekçesine dayanıyoruz. Bu tür araştırmalar, bilgi arayışımızın ayrılmaz bir parçası olarak korumaya değer yüksek uygarlığın bir işaretidir."[2] Bir bütün olarak bilimsel çalışmaları, Bendix'in insani bir sosyal bilim kavrayışını iki tözsel ilginin biçimlendirdiğini gösterir: her ikisi de eşitsizlik, siyasal ve ekonomik güç gerçeklikleri ve kolektif insan çabalarını örgütlemenin aciliyetleriyle sürekli gerilim halinde olan siyasal özgürlük koşulları ve düşüncelerin rolü. Bendix'in yazdığı eleştirel konum, o halde, bilgili realizme ve insan aklına bağlı liberal bir entelektüel konum olarak tanımlanabilir.

Çağdaş Sosyoloji Bağlamında Bendix'in Çalışmaları

Yüzeysel olarak bu konum, 1950'lerde ve 1960'larda birçok Amerikalı sosyal bilimcinin benimsediği konuma benzer görünebilir. Bu, sosyal bilimciler arasında egemen olan siyasal tutumlara ve ideolojik bakışa uygundu; fakat teoriyi ve araştırmayı biçimlendiren hâkim entelektüel yönelimlerle hiç bağdaşmıyordu. Bendix'in daha kucaklayıcı bir akıl düşüncesine devamlı olarak bağlı kalmaktan çıkardığı tek alışılmamış sonuç, toplumsal araştırmanın yararcılık ve potansiyel olarak manipüle edici bilimciliğin ötesindeki amacı hakkında eleştirel düşünmede ısrar etmekti. Toplumsal gerçekliğin asli düzeni ve bununla yakından bağlantılı olarak, aklı daha geniş olarak kavrayışın terk edilmesiyle ortaya çıkan insani meselelerde rasyonelliğin ve aklın rolüyle ilgili görüşler hakkında modern sosyal bilimin varsayımlarına ciddi çekinceler de koyuyordu:

> Eski yazarlar, bilgiyi (ya da bilimi) her zaman, insanların toplumda ve tarihte deyim uygunsa "potansiyel olarak" zaten var olan bir düzenin ortaya çıkışına yardım etmelerine olanak sağlayan şey olarak düşündüler. Bu yüzden bilgi ya da "insan aklı", en iyimser olanlar için bile, her zaman, doğada ya da toplumda keşfedilebilen "asli aklın" aksesuarı ya da yardımcısıydı. Birçok sosyal bilimcinin, bilimi öngörüyle ve kasıtlı "toplumsal denetim"le eşitlemeleri anlamında, var olan tek düzeni ya da aklı bilimde görür duruma gelip gelmediğini sorabiliriz. Sosyal bilimciler toplumda var olan ve keşfedilebilir bir düzenle ilgili varsayımlarını tanımlamaya çalıştıklarında, başka bir so-

2 *Age.*, s. 42.

ru göndeme gelir. Bu sık sık, toplumsal güçler üzerinde kasıtlı bir denetim olasılığını dışarda bırakan görüşlerle sonuçlanır gibi görünüyor. Toplumun bir "toplumsal sistem" olduğu fikri ve bununla bağlantılı olarak, toplumda rastlanacak tek düzenliliğin, çeşitli "toplumsal faktörler" arasındaki istatistiksel bakımdan anlamlı bağıntılar olduğu görüşü, şu anda popüler olan iki varsayımdır. Bu varsayımlar, "her ne varsa zorunludur" (Pope'un belirteceği gibi "en iyi" olmamasına karşın), dolayısıyla her ihtimalde değiştirilemez görüşüne yol açar.[3]

Bu çekinceler, doğal bilimler ile insani meselelerin incelenmesi arasındaki temel farklılıklar hakkındaki düşüncelere uyar.[4] Doğanın incelenmesini insani meselelerin incelenmesinden ayıran yöntembilimsel bir düalizm lehine ileri sürülen savın güçlü versiyonu, insani meselelerin incelenmesinde teorik genellemenin ve dolayısıyla nedensel açıklamanın imkânsız olduğunu savunur. İleri sürülen başlıca nedenler şunlardır: İnsani meselelerde var olabilen herhangi bir temel düzenin kendisi, tarihsel değişime tabidir. Daha da özgül olarak, bireysel ve toplumsal yaşam, büyük ölçüde, durumlarla ilgili değişken bilgi ve yorumların yanı sıra, değişken gereksinmelere ve isteklere dayanan insan tercihleri tarafından şekillendirilir. Eylemin bu öznel boyutu, doğal bilimin nesneleriyle aynı şekilde nesnel dışsal çözümlemeye uymaz; günlük yaşamdaki kişisel ilişkilerimizde kullandığımıza benzer, deneyime, sezgiye ve imgeleme dayanan bir bilmeyi gerektirir. Nihayet ve bir önceki noktaya yakından bağlantılı olarak, gözlemcilerin ve analizcilerin kendileri insanoğludurlar; bu nedenle, soruşturmaları ve bilgileri, kaçınılmaz olarak eşit derecede insani konularla tikel ilişkilerine bağlıdır.

Bendix, yöntembilimsel düalizm lehine ileri sürülen, öncelikle Almanya'da Aydınlanma düşüncelerine tepki olarak geliştirilen savın bu

---

3 *Age.*, s. 23-24.

4 Bu uygunluk, Stuart Hampshire ile Isaiah Berlin arasındaki bir tartışmanın konusudur; bu tartışmada Hampshire bağlantıya düzmece bir inandırıcılık olarak saldırır: "Kişiler diğer doğal nesneler gibi manipüle edilip kontrol edilmemeli şeklindeki önermeden, kişiler diğer doğal nesneler gibi manipüle edilip kontrol edilemez şeklindeki farklı ve yarı felsefi önermeye kolayca geçilebilir. Bugünün fikir ikliminde çok doğal olan bir planlama ve toplumsal teknoloji korkusu, muhtemelen bir belirlenemezlik felsefesi kadar onurludur." Bkz. Isaiah Berlin, *Four Essays on Liberty* (Londra: Oxford University Press, 1969), s. xxiii.

güçlü versiyonunu bağrına basmaz. Yine de, sorunu tam olarak çözmese de, düalist savın saptadığı sorunlara duyarlı kalır. Diğer birçok bakımdan olduğu gibi, Max Weber'inkine benzer bir tutum benimser; bu tutumda teorik genelleme ve nedensel açıklama hedefleri, tarihsel görüngülerin değişebilirliğinin ve tikelliğinin kabulüyle ve *Verstehen,* yani eylemin öznel boyutunun merkeziliğine yanıt olarak analizci ile konu arasında bilişsel bir duygudaşlık ilişkisi gereksiniminde ısrar ederek, huzursuz bir denge oluştururlar.[5]

Bendix'in bilimsel çalışması, entelektüel kökleri ve temel öncülleriyle, çağdaş sosyolojide egemen olan yönelimlerden ayrılmışsa da, yine de alanın II. Dünya Savaşı sonrası gelişimini belirgin şekilde etkilemiştir. Şimdi yeniden rağbet gören tarihsel temelli makrososyolojik incelemeler, Bendix'in, 19. ve erken 20. yüzyılın büyük toplumsal teorisyenlerinin –Alexis de Tocqueville, Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber– asıl sorguladıkları arasında bulunan sorunların sürekli araştırılması için erken bir tarihte ısrar etmesine çok şey borçludur. Burada Bendix'in belli başlı karşılaştırmalı tarihsel eserlerinden söz edilmelidir; bunları daha sonra daha da ayrıntılı tartışacağım. *Work and Authority in Industry* (1956), savaştan sonra çıkan bu tür ilk eserlerden biriydi ve doğmakta olan karşılaştırmalı tarihsel çalışma paradigmasında örnek bir model haline geldi. Ardından hem özel, hem kamusal otorite ilişkilerini inceleyen kapsamlı *Nation-Building and Citizenship* (1964) ve *Nation-Building*'de deneme türünde başlayan çözümlemelerin vardığı son nokta olarak görülebilen *Kings or People: Power and Mandate to Rule* (1978) geldi. *Kings or People*'a, "Barrington Moore'un *Social Origins*

---

5 Bendix, Weber'in çalışmasından aldıklarını fiilen özdeşleşme noktasına götürmüştür ve birçok okur, Bendix'in çalışmasını Weber'inkinin bir uzantısı olarak düşünür. Ne var ki, ikisinin konumları arasında, kısmen iki bilim insanının diyalog içinde oldukları farklı ortakların ve rakiplerin neden olduğu önemli farklılıklar da vardır. Bu farklılıklar, bu bölümde bizi en çok meşgul edecek olan şeyle –bilimsel pratikte tarihsel tikellik ile teorik genelleme arasındaki gerilimin ele alınış şekliyle– de ilgilidir; Max Weber nedensel genellemeleri ifade etmeye Bendix'ten çok daha istekliydi. Weber'in konumunun ayrıntılı ele alınması ve Bendix'inkiyle karşılaştırılması, bu bölümde üstlenebileceğimden daha büyük bir yük olduğu için, Reinhard Bendix'in *Max Weber: An Intellectual Portrait* (Berkeley: University of California Press, 1977) adlı kitabının ikinci baskısına Guenther Roth'un yazdığı girişe işaret etmekle yetinebilirim.

of Dictatorship and Democracy'sinden bu yana en anlamlı karşılaştırmalı tarih çalışması" denildi.[6]

Bununla birlikte, Bendix'in çalışmalarının kapsamı, karşılaştırmalı iktidar ve meşruiyet incelemesiyle sınırlı değidi. S. M. Lipset ile birlikte yayına hazırladığı *Class, Status, and Power*'ın yayımlanmasıyla birlikte, sınıf ve tabakalaşma çözümlemesinin Amerika'da yeni bir düzeye yükseldiğini söylemek gerekir.[7] Bendix, kendi kavramsal ve teorik düşüncelerinin bağlamı olarak Weber'in ampirik çalışmalarının zenginliğini vurgulayan *Intellectual Portrait of Max Weber*'iyle, bir bütün olarak çağdaş sosyolojinin ve Amerikan sosyolojisinin Weber'i kabul etmesine belirleyici bir katkıda bulundu. "Yıllarca Weber'in yazılarının şu ya da bu yanını kavrama girişimleriyle karşı karşıyaydık. Bir bütün olarak Weber'in çalışmaları, Reinhard Bendix Weber'in çalışmalarına sinen temel düşüncelerin ana hatlarını çizen entelektüel portresini sunduğu zaman görünür hale geldi."[8]

Weber'in sosyolojisini kavrayışına ve kendi karşılaştırmalı incelemelerine dayanan Bendix, kapsayıcı ve ona göre aşırı kapalı teori inşa etme girişimlerini ısrarla eleştirdi ve etkili oldu –bu, çalışmasının kısaca inceleyeceğin bir yanıdır. Genel toplumsal teorinin bu konularıyla ilgili ko-

---

6 Reinhard Bendix, *Work and Authority in Industry: Ideologies of Management in the Course of Industrialization* (New York: Wiley, 1956) (bundan böyle *Work and Authority in Industry* olarak anılacak); *Nation-Building and Citizenship: Studies of Our Changing Social Order* (New York: Wiley, 1964) (bundan böyle *Nation-Building and Citizenship* olarak anılacak); *Kings or People: Power and Mandate To Rule* (Berkeley: University of California Press, 1978) (bundan böyle *Kings or People* olarak anılacak). Metinde yapılan son aktarmanın değerlendirmesi Jonathan M. Wiener'e aittir; bkz. *Kings or People eleştirisi, New Republic* (2 Aralık, 1978), s. 38. Karşılaştırmalı tarihsel sosyolojiye başka bir önemli katkı da şudur: R. Bendix vd. (ed.), *State and Society: A Reader in Comparative Political Sociology* (Boston: Little, Brown, 1968, Berkeley: University of California Press, 1973) (bundan böyle *State and Society* olarak anılacak); bu kitap, büyük ölçekli toplumsal değişimde devletin nispeten özerk rolüne bugün gösterilen ilginin ilk girişimlerinden birini temsil eder.

7 Reinhard Bendix ve Seymour M. Lipset (ed.), *Class, Status, and Power: A Reader in Social Stratification* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1953; 2. baskı 1966).

8 Friedrich H. Tenbruck, "Das Werk Max Webers," *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 27 (1975), s. 663. Bkz. Bendix, *Max Weber: An Intellectual Portrait*.

numu, yapısal işlevsel sistem teorisine karşı özellikle eleştireldi; fakat Marksist ve neo-Marksistlerin karşı konumlarından da eşit derecede uzak durdu. Bendix, egemen ve bağımlı gruplar arasındaki çatışma yüklü ilişkiler olarak otorite ve egemenlik üzerinde yoğunlaşan Weberci bir konumu benimser. Bu yönelim, onun modernleşme teorisine yönelik eleştirisinin, tarih dışı gelenek ve modernlik düalizmine saldırdığı, geleneksel toplumsal düzenlerin çeşitliliğinde ısrar ettiği ve toplumların girmiş olduğu farklı yollara işaret ettiği geniş kapsamlı bir tartışmaya belirgin ve yetkin bir katkı olan eleştirisinin temelini de oluşturur. Bendix ülkeler arasında, siyasal ve sosyoekonomik modernleşme süreçlerini şekillendiren değişik lider ve izleyici ilişkilerini de vurgular.[9]

Bu bölüm, Bendix'in çalışmalarının tamamını incelemeye ve anlamlılığını değerlendirmeye çalışmıyor. Bendix'in karşılaştırmalı tarihsel incelemelerinin özel bir keskinlikle gündeme getirdiği bir sorunlar kümesi üzerinde yoğunlaşacaktır. Bu eserler ve ilgili denemeler, sosyolojinin evrenselleştirici itkisi ile tarihsel tikelliğe verilen önem arasındaki gerilim ve çatışkılarla ısrarlı bir şekilde ilgilendiğini gösterir. "Aklın güvenilmezliği" üzerine ilk düşüncelerinde ipuçları verilen, *Work and Authority in Industry*'de sessizce dile getirilen, daha sonraki çalışmalarında daha tam bir şekilde geliştirilen, tarihsel sosyolojide teorik genellemenin olabilirliğiyle ilgili artan bir kuşku açık hale gelir. *Kings or People*'da Bendix, benzer sorunlara farklı tarihsel koşullarda ayrı yanıtlar bulmayı amaçlayarak ve her tekil bağlamda "tarihsel tikellik anlayışını korumaya" çalışarak,[10] araştırdığı konularda teorik genellemeleri terk etmeye yaklaşır. Bu yüzden Bendix'in çalışmaları, modern sosyolojinin eninde sonunda tarihsel gerçekliğin –her zaman kısmi olsa da– sistematik teorik açıklamalarının geliştirilebileceğine dair iyimserliğine meydan okur. Aynı zamanda, kapıyı tamamen kapatmaz: "Bilinemeyeceğinden emin olmaya yetecek kadar bilmiyoruz."[11]

---

9 Reinhard Bendix, "Tradition and Modernity Reconsidered," *Comparative Studies in Society and History* 9 (Nisan 1967), s. 292-346; R. Bendix, *Embattled Reason: Essays on Social Knowledge* (New York: Oxford University Press, 1970), gözden geçirilmiş biçimde yeniden yayımlandı, s. 250-314.

10 Bendix, *Kings or People,* s. 15.

11 Reinhard Bendix ve Bennett Berger, "Images of Society and Problems of Concept Formation in Sociology," *Symposium on Sociological Theory,* ed., L. Gross (Evanson, Ill.: Row, Peterson, 1959) içinde, s. 112.

Bendix'in çalışmalarının, bu kuşkuculuğun inandırıcı kanıtını oluşturmaktan çok, alternatif sonuçlara makul bir şans vermeyen teorik, kavramsal ve yöntembilimsel yaklaşımlar kullandığını göstermek niyetindeyim. Aynı zamanda, Bendix'in dikkate aldığı sorunların pek çok sosyologun sandığından daha gerçek olduklarına da inanıyorum. Belirlenemezcilikte radikal bir önerme teorik genelleme arayışına kalkışamamaktan fazla bir şeyin işareti değilken (Bendix'in zikrettiği Bacon'ın dediği gibi "henüz keşfedilip kavranmamış bir şeyin bundan sonra hiçbir zaman keşfedilip kavranamayacağına inandıran, sefilane bir kendini beğenmişlik"),[12] bu türden birçok girişim inatçı tarihsel geçerlilik ve tikellik engellerine çarptı. Bu, insan eyleminin öznel yanları bakımından –düşünceler, değerler, tutumlar, güdüler, niyetler ve koşullarla ilgili anlayışlar bakımından– özellikle doğru görünüyor. Belirtildiği gibi, bu boyut, Bendix'i sürekli ilgilendirmiştir. Yine de bunu, bir insanın meşguliyeti olarak bir tarafa koyamayız. Pek çoğumuz için, toplumdaki ve tarihteki bireysel ve toplumsal eylemin öznel boyutu asli bir konudur ve iradeci bir model, birçok modern toplumsal teorinin ve araştırmanın temelini oluşturur.[13]

Metateorik Yönelimler

Bendix genel sosyolojik teorinin konularıyla ilgili konumunu evrimci teoriler, toplumsal sistem teorisi ve Marksçı bakış açıları üzerine eleş-

---

12 Bendix, *Distrust of Reason*, s. 4.

13 Burada sadece Talcott Parsons'ın, *The Structure of Social Action*'da (New York: McGraw-Hill, 1937) Alfred Marshall'ın, Vilfredo Pareto'nun, Emile Durkheim'ın ve Max Weber'in çalışmalarından çıktığım ileri sürdüğü kavramsal ve teorik bir toplumsal eylem çerçevesini yeniden inşa etmesine işaret etmiyorum. Georg Simmel'in toplumsal psikolojisinin kabul edilmesi (kendi biçimsel sosyolojisine karşın) ve bunun, Chicago sosyoloji ekolünden Charles H. Cooley ve George H. Mead'ın yaklaşımlarıyla ve daha sonra simgesel etkileşimcilikle kaynaştırılması da Amerikan sosoyolojisi için eşit derecede önemliydi. Etno-yöntembilim ve görüngübilim hareketleri, Alfred Schutz'un çalışmasıyla dolayımlanan bu geleneği Max Weber'in yorumsal sosyolojisine ve Avrupa'daki görüngübilimsel felsefeyle ilişkilendirirler. Son olarak, George Lukács'ın çalışmalarına ve çağdaş Marksist düşüncede daha etkili olan Gramsci'nin yazılarına işaret edilebilir.

tirel yorumlarla tanımlamaya çalışmıştır.[14] Bu savlar metateori düzeyinde kalır. Merton'un "sosyolojik yönelimler" dediği şeyi[15] –hipotezlerin özgül bir şekilde formüle edilmesine ve tarihsel örnek olayların yorumlanmasına yön veren ve kendileri sınanamadıkları için, hakiki değerden çok entelektüel yararlılık yargılarına konu olan değerlendirmeleri– temsil ederler. Bendix'in evrim ve sistem teorileriyle ilgili eleştirel çekinceleri, kendi çalışmalarını biçimlendiren metateorik bakış açılarım geliştirdiği arka planı oluşturur. Çoğunlukla bu eleştirel yorumları karşılaştırmalı soruşturmalarının sonuçları olarak sunmasına karşın, bu araştırmaya bağlantıları daha karmaşıktır. Bazıları karşılaştırmalı tarihsel incelemelerden önce gelir; bazıları özgül araştırmalara yönelik serbest düşüncelerdir. Bu nedenle, Bendix'in karşılaştırmalı tarihsel çalışmasındaki daha özgül yöntem konularına geçmeden önce, genel kabul gören metateorilerle ilgili bu eleştiriyi ve Bendix'in kendi yönelim çerçevesini tartışacağım.

Eski evrimci teori az çok karmaşık toplumsal yapıların sınıflandırılmasına ve bütün toplumların belirli ardışık adımlardan ya da aşamalardan geçtiği ya da geçeceği varsayımına dayanıyordu. Bendix, temel tarihsel bilgiyle bağdaşmıyor diye bunu reddeder.[16] Artık modern evrimci teorisyenler artan karmaşıklığı ilerlemeyle bağdaştırmazlar ve çok yönlü gelişmelere, gelişmede kopuşlara, tersine dönmelere ve sıçramalara izin verirler, oysa Bendix özgün evrimci teorinin daha az açık biçimlerde devam eden birçok günahını görür ve bu sorunların, Parsons'un ya da Bellah'ın çalışmalarında olduğu gibi, çoğunlukla sistem teorisinin kusurlarıyla birleştiğini ileri sürer.

"Denge fikrinde temellenen organik bir toplum kavrayışının zamanımızın başlıca bakış açılarından biri olması, geleceğin tarihçilerine dokunaklı da olsa önemsiz bir ironi gibi görünebilir."[17] Bu reddiye birçok

---

14 6. notta anılan önemli eserlere ek olarak bkz. Bendix ve Berger, "Images of Society"; Reinhard Bendix, "Concept and Generalizations in Comparative Sociological *Studies,*" *American Sociological Review* 28 (1963), s. 532-539; "Concepts in Comparative Historical Analysis," *Comparative Research Across Cultures and Nations,* ed. Stein Rokkan (Lahey: Mouton, 1968) içinde, s. 67-81; "Tradition and Modernity Reconsidered."

15 Robert K. Merton, *Social Theory and Social Structure,* genişletilmiş basım (New York: Free Press, 1968), Böl. **4.**

16 Bu eleştiri ve onun kendi çözümleme çerçevesi için özellikle bkz. Bendix, "Concepts in Comparative Historical Analysis."

17 Bendix, *Nation-Building and Citizenship,* s. 301.

sava dayanır. Bendix, toplumsal yapıların doğal sistemler olarak –"sistemik gereklere, özniteliklere ve sonuçlara sahip iç-bağlantılı işlevsel bütün[ler]" olarak– görülebileceği düşüncesini reddeder; çünkü bu kavrayış toplumu ve kültürü maddeleştirir.[18] Ayrıca, karmaşık toplumsal ve kültürel kalıplarda "tutarlılığa doğru bir zorlanma"yı,[19] istikrarlı ve az çok uyumlu bir dengeye doğru eğilimleri de abartır.

Bendix'in kendi görüşüne göre, "kültür ve toplumsal yapı[nın her ikisi de] ... geçmiş grup çatışmalarının az çok dayanıklı son ürünleridir."[20] Dahası, toplumsal eylemin bütün biçimlerinin ve toplumsal kurumların bütün bileşenlerinin, birbirleriyle yaygın gerilim içinde duran çoklu ve karşıt sonuçları vardır. Hem çatışan grup çıkarları, hem de herhangi bir toplumsa kalıbın eş zamanlı işlevsel ve işlevsiz sonuçları, kurumsal istikrarı her zaman sorunlu hale getirir. Herhangi bir kurumsal düzenlemedeki yaygın gerilimi ve direngen grup çatışmasını daha yeterli bir şekilde ele almak için Bendix, kutupsal kavramları kullanmayı savunur. Gelenek *ve* modernite, biçimsel *ve* tözsel yasa ölçütleri, bürokratik *ve* geleneksel otorite kalıpları, karizmatik *ve* rutinleşmiş liderlik, toplumsal yaşamın birey üzerindeki etkisinin sonuçları olarak bireyleşme *ve* sosyalleşme: Bütün bunlar, değişen tarihsel koşullarda egemen ve bağımlı grupların çıkarlarına bağlı olan farklı dengelerde de olsa her zaman bir arada var olan ikili eğilimlere işaret ederler. Bu kavram çiftlerinden biri, verili bir görüngünün çözümlenmesinde çok yararlı olabildiği halde, karşıtını da göz önünde bulundurmak çözümlemeyi aydınlatır ve daha yeterli hale getirir.[21]

Bu kavrayışın, Parsons'ın sistem teorisinin de temelini oluşturduğu ileri sürülebilir, özellikle Parsons bütün toplumsal –aslında bütün canlı– sistemlerin çözmek zorunda olduğu ve bu çözümlerin de kaçınılmaz olarak birbirleriyle gerilim ve çatışma içinde bulunduğu dört sistemik

---

18 Bendix, "Concepts in Comparative Historical Analysis," s. 69.

19 Formülasyon, toplumsal ve kültürel kalıpların bileşenleri arasında "hepsi de, işbirliği yapıp birbirlerini desteklediklerinde daha az sürtünmeyle ve antagonizmle kendi amaçlarına yanıt verdikleri için, birbirleriyle tutarlılığa doğru bir gerilme" gören William Graham Summer'a aittir. W. G. Summer, *Folkways* (Boston: Ginn, 1940), s. 5-6; aktaran ve tartışan Bendix, *Nation-Building and Citizenship*, s. 209-210.

20 Bendix ve Berger, "Images of Society," s. 110.

21 *Age.*

sorun fikrini ortaya attıktan sonra. Parsons'ın çalışmalarına yönelik eleştirilerde, bu gerilimlerin onun daha sonraki sistem teorisinin merkezinde olması görmezlikten gelinir.

Ne var ki, Bendix birbiriyle bağlantılı birçok nedenden ötürü Parsons'ın teorik bakış açısını kabul etmez. Temel nedenlerden birinin zaten sözü edildi: Toplumsal yaşam kalıplarını, yani toplumsal sistemleri toplumsal aktörlerin eşdeğeri olarak görmeye karşı çıkması. Dahası, Bendix, Parsons'ın kavrayışlarının tarihsel yorum ve nedensel çözümleme için yararlı yol göstericiler olamayacak kadar genel olduklarını da savunur. Aksine Bendix'in kendi çalışması, kendisinin belirttiği gibi, "genellemeler ve kavramları, bütün toplumlar için geçerli olan ile zaman ve mekânda bir tek noktada bir tek toplum için geçerli olan arasındaki bir düzeyde geliştirme girişimi"ni temsil eder. Aslında, diyor Bendix, "birçok sosyolojik kavram, sık sık sanki evrensel olarak geçerliymişler gibi kullanılmalarına rağmen, böyle bir 'ara çözümleme düzeyi'ne işaret eder."[22]

Bendix, işlevsel çözümleme biriminin –eninde sonunda toplumun– açıkça sınırlandırılamayacağına inanır. Bir toplumu, az çok belli sınırlarıyla nispeten kendi kendine yeterli bir varlık olarak kavramak, Bendix'e göre, Avrupa'nın ve modern dünyanın siyasal ve ekonomik dönüşümüne öncülük eden İngiltere ve Fransa gibi tarihsel olarak tikel örnek olaylardan hareketle yapılan yersiz bir genellemedir. Bendix, toplum yerine fiili toplumsal grupları ve örgütlenmeleri en yararlı çözümleme birimi olarak görür. Bunlar, anlamlı örnek olaylarda, bir ülkenin sınırlarının ötesine uzanabilirler. Grupların ve örgütlenmelerin bir ülke içinde bütünleşme derecesi her zaman sorunludur.[23]

---

22 Bendix, "Concepts in Comparative Historical Analysis," s. 176.

23 Bkz. Bendix vd. (ed.), *State and Society*'nin giriş bölümü, s. 10 ve aynı kitaptaki birinci seçki, Wolfram Eberhard, "Problems of Historical Sociology," s. 16-28. İngiltere'de ve Fransa'da kendi kendine yeterli bir birim olarak toplum kavrayışlarının kökeni, Bendix, *Kings or People*, s. 267-268'de ileri sürülür: "19. yüzyılın toplumsal teorileri, modern dünyanın sınai ve demokratik devrimlerine öncülük eden toplumlarda gelişti. Bu devrimler, Britanya İmparatorluğu'nun merkezinde ve büyük Fransa devletinde, kolayca yalıtık sayılabilen toplumlarda gerçekleştiler. İngiltere'de ve Fransa'da geliştirilen teoriler toplumları, kendi kendine yeterli birimler olarak betimlediler ve dikkati, siyasal ve toplumsal tanınma için mücadele eden başlıca sınıflar üzerinde yoğunlaştırdılar." Ayrıca bkz. Bendix, "Concepts in Comparative Historical Analysis," s. 77.

İşlevsel çözümleme sadece işlevsel gerekliliklerin ve işlevsel sorunların değil, Bendix'in sahip olmadığımızı ileri sürdüğü değişik çözüm olasılıklarını da bilmeyi gerektirir: "Bu tartışmanın yükü, bir toplumda olanaklı olan şeyin sınırlarını, bu sınırlar olasılıkla var olmalarına karşın, saptayamayacağımızı göstermektir."[24] Gruplar, örgütlenmeler ve kurumların iç ilişkileri hakkında bildiğimiz şey, diye ısrar ediyor Bendix, kısmen bağdaşmaz çözümleri bulunan bir sistem sorunları kavrayışıyla değişmiş olsa bile, toplumsal yapıların ve kültürel kalıpların bileşenlerinde tutarlılığa doğru yaygın bir zorlanış olduğu varsayımının karşısındadır ya da en azından bu varsayımı iyice kısıtlar.

Bu öncüllerden hareketle Bendix, evrimci teorilerin yeterince değişmemiş versiyonu olarak gördüğü modernleşme teorisine yönelik eleştirisinin başlangıçlarını geliştirmiştir. Onun görüşüne göre gelişmenin tanımlanabilir tarihsel kaynakları vardır; her zaman yine tarihsel olarak şekillenmiş değişik koşullarda gerçekleşir ve her gelişme kısmi ya da eşitsizdir.[25] Bu son iddia birçok teorik sava dayanır. Birincisi zaten bilinen görüştür: Bütün toplumsal yaşam kalıplarında heterojen ve çelişkili toplumsal ve kültürel öğeler her zaman bir arada var olurlar; çünkü toplumsal ve kültürel biçimler büyük ölçüde, farklı ve değişen egemenlik ve bağımlılık konumlarına sahip gruplar arası çatışmaların ürünüdürler.

Bendix, bir kez yerleştikten sonra tarihsel kalıpların kalıcılığında eşitsiz gelişmenin başka bir önemli kaynağını bulgular. Bendix'in geliştirip kendi karşılaştırmalı çalışmalarının temelini oluşturan bir aksiyom

---

24 Bendix ve Berger, "Images of Society," s. 111. Bendix ve Berger'in bu konudaki formülasyonları açık değildir. Örneğin, birkaç paragraf önce Tocqueville'in öngörünün olanaksızlığı görüşünü tartışırlar ve daha eşitlikçi toplumların geleceğinin kölelik mi yoksa özgürlük mü olacağı konusunun açık kaldığına dair inancına işaret ederler; yine de onun "toplumsal değişimin olası yönlerinin sayı olarak sınırlı olduğu, ve sonunda gerçekleşmelerini hiçbir şeyin engellemeyeceğini kurgusal olarak varsayan gözlenmiş eğilimleri tahmin eden 'spekülatif hakikatler'le bunları öngörmenin mümkün olduğu" nitelemesini onaylarlar (s. 110). Eğilimlerin bu şekilde tahmin edilmesi tarihsel olarak sınırlı olduğuna ve *ceteris paribus* hükmüyle "korunduğu"na göre, zikrettiğimiz mümkün olan şey konusundaki bilinemezci duruşla tutarlı görülebilir. Göreceğimiz gibi, Bendix'in karşılaştırmalı tarihsel çözümlemedeki fiili çalışmalarının çoğunu biçimlendiren daha çok bilinemezciliktir.

25 Bendix, *Nation-Building and Citizenship*, s. 9.

haline getirdiği Joseph Schumpeter'in formülasyonuyla: "Toplumsal yapılar, tipler ve tutumlar, kolayca eritilmeyen madeni paralardır. Bir kez biçimlendirildiler mi, olasılıkla yüzyıllarca varlıklarını sürdürürler; ve farklı yapılar ve tipler farklı derecelerde hayatta kalma yeteneği gösterdikleri için, hemen hemen her zaman fiili grupsal ve ulusal davranışın, üretken sürecin egemen biçimlerinden çıkarmaya çalıştığımızda olacağını umduğumuzdan uzaklaştığını görürüz."[26] Son sav, kesin sınırlı, kendi kendine yeterli toplumsal sistemleri saptamanın olanaksızlığına geri döner ve özellikle, bir ülkedeki gelişmelerin başka bir ülkedeki değişim üzerindeki etkisini vurgular. Bu, Veblen ve Marx'ın üretken sürecin dönüşümünün uzun erimli sonuçlarıyla ilgili görüşlerinin karşısına konulur:

> *Kapital*'e girişte Marx, öteki kapitalist ülkelerin gelecekteki gelişimini genel olarak yönetecek olan "kapitalist gelişme yasaları"nı örneklediği için model olarak İngiltere'yi seçtiğini belirtir. Bu yüzden Alman okuyuculara şunu söyleyebiliyordu: ***de te fabula narratur*** [anlatılan senin hikâyendir]. Bu konum, elbette, uzun erimde, uluslararası ilişkileri de kapsayan siyasal değişimi belirleyen toplumların ekonomik yapısından kaynaklanan zorunluluklar varsayımına dayanır. Şimdi, inanıyorum ki, olguların bunu doğrulamadığını söyleyebiliriz. Sanayileşme bir kez başlatıldı mı, hiçbir ülke aynı süreçten benzer biçimde geçmeyecekti...
>
> İngiliz sanayileşmesinin uluslararası yansımalarıyla ilgili olarak burada söylediklerim, Fransız devrimi düşüncelerinin uluslararası yansımaları için de ***mutatis mutandis*** geçerlidir.[27]

---

26 Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York: Harper and Brothers, 1947), s. 12-13; bkz. Bendix, *Nation-Building and Citizenship*, s. 8-9.

27 Bendix, "Concepts in Comparative Historical Analysis," s. 76. "Tradition and Modernity Reconsidered"da Bendix, bu düşünceyi, modernliği tanımlayan toplumlar arasında farklı lider-izleyici ilişkileri kavrayışına genişletir. Bu nedensel ilişkiler, dünya tarihinin tamamında bir biçimli değildirler. Farklı toplumlar ekonomik, siyasal ve kültürel bakımdan ne kadar çok birbirlerine ya da karşılıklı bağımlı hale gelirlerse nedensel ilişkiler o kadar önemli olurlar. "Bizzat sanayileşme, özgün bağlamlarından alınıp benimsenen ya da bir ülkede amaca ulaşmak ve arzuları tatmin etmek için kullanılan uluslararası teknik ve düşünceler iletişimini yoğunlaştırdı" ("Concepts in Comparative Historical Analysis," s. 76). Bendix, bu düşüncelerin Wallerstein'ın dünya sistemi teorisiyle ilişkisini kabul eder; fakat "16. yüzyılda bir dünya ekonomisi"nin ortaya çıkışını değerlendirirken (*Kings or People*, s. 253), "Fransız devriminin düşünceleri"ne aktarılan göndermede üstünkörü belirttiği gibi, "16. yüzyılın siyasal öncüllerine ve modern dünyanın oluşumunda düşüncelerin rolüne daha fazla vurgu"da ısrar eder (8. not, s. 629-630).

Bu yansımalar, yerli ve yabancı -uyarlanmış da olsalar- toplumsal ve kültürel kalıpların farklı karışımlarını, kaçınılmaz olarak, yaratmakla kalmaz, Bendix'e göre, her tarihsel tikellik örneğinin dünya gelişiminin tarihsiliğinde yattığı görüşünün başlıca nedenini de oluşturur. Benzer konular –kraliyet otoritesini meşrulaştırması ya da modern sanayide işçilerin itaatini sağlama konuları– ele alındığı zaman bile, her toplumdaki egemen gruplar kısmen dünya tarihindeki yerleri tarafından belirlenen tikel tarihsel koşullar içinde bulurlar kendilerini.

Bendix'in bu metateorik değerlendirmeleri ve özellikle tarihsel kümelenmelerin değişebilirliği görüşü, onun konumunu sadece işlevselci sistem teorisinden değil, egemen toplumsal değişimi araştırma tarzım fiilen oluşturan daha sınırlı ve teorik olarak daha mütevazı yaklaşımlardan da ayırır.

> Planlanmış toplumsal değişime yönelen toplumsal mühendislik yaklaşımına atıf yapıyorum. Bu görüşe göre çözümleme, kritik bağımsız değişkenlerin keşfini amaçlamalıdır; çünkü bunların kontrolü, bağımlı değişkenlerde öngörülebilir değişimleri gerektirecektir... Bu yaklaşım, daha eski evrimci yaklaşımdan daha az sınıflayıcıdır ve gerçek sistem teorisinden daha az organisttir. Fakat bu teoriler gibi, bu yaklaşımın basitleştirici varsayımları ve doğruluk testleri de, tarihsel kümelenmelerin *ceteris paribus* [diğer şeyler eşit olmak üzere] ele alınmasına dayanır.[28]

Bendix'in temel sosyolojik yönelimlerinin son bir öğesi de, toplumsal yapının ve toplumsal değişimin başlıca belirleyenlerini kavrayışıdır. Burada kendi konumunun karşısına koyduğu, evrimci düşünceler ve Parsons-cu sistem teorisi değil, tek-neden determinizmleri ve özellikle Marksçı tarihsel materyalizm görüşleridir. Bendix egemen sınıfların meşrulaştırma ideolojileri tarafından, ekonomik kaynaklarda, statüde ve güçte eşitsizlik gerçekliklerini ve öz-çıkar kaygısını görmezlikten gelecek şekilde yanıltılmayı reddetmesine karşın, düşüncelerin ve ideallerin basitçe maddi çıkarların sonuçları olmadıklarında ve bu tür kültürel oluşumların bir fark meydana getirmediğinde ısrar eder. Örneğin Bendix, Wallerstein'ın "herhangi bir karmaşık düşünce sistemi, tikel herhangi bir toplumsal ya da siyasal amaca hizmet edecek şekilde manipü-

---

28 Bendix, "Concepts in Comparative Historical Analysis," s. 69.

le edilemez"[29] şeklindeki görüşünü kabul etmez. Maddi koşullar, farklı aktörlerin ve grupların ekonomik çıkarları, siyasal çıkarlar, yapılar, mücadeleler, ayrıca temel kültürel düşünceler ve idealler, bütün bu faktörler, değişik etkileşim biçimleriyle, verili bir toplumsal değişim sürecinin sonucunu şekillendirirler. Bu konum, Max Weber'inkine benzer. Bu konum, materyalist ve idealist teorik yönelimleri yersiz basitleştirmeler olarak reddetmesi dışında, bilinemezci bir konumdur. Ne var ki, Bendix'in karşılaştırmalı çözümleme pratiğinin, muğlak bir şekilde düşüncelerin rolüne özel bir vurgu yapmaya eğilimli olduğunu da göreceğiz.

O halde, Bendix'in karşılaştırmalı tarihsel çözümlemeye yaklaşım çerçevesi, tam bir iç-bağlantılı hipotezler teorisi olmadığı gibi, hipotezlerin formüle edilmesine yol gösteren metateorik yönelimlerin sistematik bir formülasyonu da değildir. İddia ettiklerinden çok, yadsıdıklarıyla güçlü olan gevşek bir şekilde bağlantılı bir düşünceler toplamından ibarettir. Bendix'in konumunu, en keskin biçimde, kendi ağırlığı ve açık yönelimiyle teorik bir programdan çok, sistem teorisinin, evrimciliğin, tarihsel materyalizmin ve –belki de en katı şekilde– idealizmin reddi belirler. Bu reddiyelerin buluştuğu yerde, Bendix'in düşüncesinde en çok merkezi olan fikirleri saptayabiliriz: Kültür ve toplumsal yapı, saikleri ne olursa olsun grup çatışmalarının sonucudur; toplumsal eylemde ve kurumsal biçimlerdeki ikili eğilimler, hiçbir zaman bir tek yönde tam olarak çözülmez; tarihsel miraslar, toplumsal yapıda ve kültürde varlığını sürdürür; etkilemeler, bağımlılıklar ve karşılıklı bağımlılıklar siyasal, kültürel ve ekonomik sınırları geçer; değişik tarihsel kümelenmeler, görünüşte benzer toplumsal yapı ve süreç sorunlarına hep değişen yanıtlar doğurur; son olarak da, tarihsel yapının özünde açık olduğu görülmelidir.

Karşılaştırmalı Tarihsel Çözümlemede Teori İnşası

Biraz önce ana hatları çizilen çerçeve Bendix'in tarihsel malzemelere azami açıklıkla yaklaşmasına ve "bir tarihsel tikellik anlayışı"nı korumasına imkân tanır.[30] Böyle yapmak Bendix'in için önemlidir; fakat bu

---

29 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (New York: Academic Press, 1974), s. 152 bkz. Bendix, *Kings or People*, 2. not, s. 729.

30 Bendix, *Kings or People*, s. 15.

yaklaşım, Bendix aşağıdaki yorumu yaptığında kendisinin de açıkladığı gibi, teorik niyetin feda edilmesini gerektirir:

> Tarihsel değişimin karşılaştırmalı çözümlemesi, tarihsel kanıta evrimciliğin, sistem teorisinin ya da toplumsal mühendisliğin varsayımlarında mümkün olandan daha fazla yaklaşmaya çalışır. Sonuç olarak, öngörme ve toplumsal eylemi tanımlanmış hedeflere doğru yönlendirme yolunda daha az şey vaat eder. Bu fedakârlığın kalıcı mı, yoksa geçici mi olduğu görülecek. Karmaşık toplumlardaki toplumsal değişim incelemeleri, öncelikli bir görev olan, toplumsal değişim görüngülerinin daha ileri bir seviyedeki çözümleme için düzenlenmesi üzerinde yoğunlaşırken, nedensel çözümleme ve öngörü görevlerini askıya alabilir.[31]

Ne var ki, Bendix'in açık uçlu bilinemezciliği, aslında teorik genellemedeki ilerlemelere kapıyı kapatabilir. Nedensel çözümlemeyi feda etme önerisinin kalıcı ya da geçici olup olmaması, nedensel çözümlemenin nasıl başarılabileceği konusunda savunulan ön varsayımlar kadar, soruşturma stratejisine de bağlıdır. Toplumsal değişim görüngülerinin bir ön düzenlenmesi, bu amaca bir katkısı olacaksa, nedensel açıklama arayışından ayrılamaz. Bir stratejide, nedensel çözümlemeyle bu bağlantı –ve ön düzenleme aracı– güçlü hipotezlerin formülasyonunda kavramların beklenen yararlılığıyla ilgili savlara dayanan sistematik bir kavramsal çerçeveden ibarettir. Bu, Parsonscu yapısal işlevselciliğin stratejisidir. Bendix'in temel sosyolojik yönelimler çerçevesi, bu amaca hizmet edemeyecek kadar gevşek inşa edilmiş görünüyor ve Bendix sadece Parsons'ın genel kavramsal çerçeve versiyonunun yararlılığı konusunda değil, yöntembilimsel savları aslında bu niteliğe sahip olmasına karşın, genel olarak bu stratejinin başarısı konusunda da açıkça kuşkuludur. S. N. Eisenstadt'ın *Political Systems of Empires*'ı, Parsonscu teorinin sunduğu kavramsal temellerden yola çıkan, feodal ve modern öncesi bürokratik yönetim sistemleriyle ilgili geniş, fakat özgül hipotezler geliştiren ve ardından bunları eldeki tarihsel kanıtlarla sınayan karşılaştırmalı çözümlemenin bir örneğidir.[32] Bu çabanın başarısı için önemli olan, Eisenstadt'ın kullandığı kavram-

---

31 Bendix, "Concepts in Comparative Historical Analysis," s. 69.

32 S. N. Eisenstadt, *The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of Historical Bureaucratic Societies* (New York: Free Press, 1963).

sal çerçeve tarafından gösterilmesine karşın, bu çerçeveyi aşan teorik önermeler geliştirmekti.

Tematik olarak bağlantılı görüngüler -örneğin krallar ile aristokratlar arasındaki iktidar mücadeleleri- basitçe bir araya getirildiğinde, bunun teorik genellemeye ulaşmaya yetmeyeceği açıktır. Bu ampirisist strateji, Karl Polanyi'nin itibardan düşürdüğü bir varsayımda bulunur: Tikel bir örnekler kümesinin incelenmesi, sadece tikel sorunlara yanıtlar vermez, genel önermelerde ya da nedensel hipotezlerde saptanmamış olsalar bile, nedensel kalıpları da açığa çıkarır. Tümevarım, belirlenmiş sonuçlara bizzat tarihsel kanıtlarla götürülmez.[33]

Nedensel hipotezleri, incelenen kanıttan ayrı bir düşünce bütününden türetmek zorunlu değildir. Bu tür önermeler, bir tarihsel süreç incelenirken kendilerini gösterebilirler ve ardından, daha ileri örnek olay çözümlemelerinde kullanılabilir ve değiştirilebilirler. Bu, mantıksal olarak farklı olmasına karşın, ampirisist tümevarım görüntüsü verebilir. Barrington Moore, Jr., Bendix'inkine benzer bir dille, "teoriye çok güçlü bir sadakat"a karşı uyarıda bulunur; çünkü bu, tarihsel olguları bozabilir. Ne var ki, benzer bir tarzda çalışan ötekilerin[34] yanı sıra Moore da incelediği karşıt dönüşümlerin teorik bir açıklamasını arar, bunu yaparken de bir tek örnek olaydaki hipotetik olarak nedensel değişkenleri saptar, sonra bunları benzer sonuçlara sahip başka örnek olaylarda ve, olumsuz açıdan da, farklı sonuçlara sahip daha başka örnek olaylarda keşfeder. Böyle bir prosedür kullanılan nedensel önermelere sürekli

33 Karl R. Popper, *The Logic of Scientific Inquiry* (New York: Harper Torchbooks, 1965).

34 Bkz. Barrington Moore, Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (Boston: Beacon Press, 1966); alıntı s. xiii'den. Benzer bir yaklaşım kullanan öteki eserler: Theda Skocpol, *States and Social Revoutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China* (New York: Cambridge University Press, 1979); Frances V. Moulder, *Japan, China and the Mo- dern World Economy: Toward a Reinterpretation of East Asian Development ca. 1600 to ca. 1918* (New York: Cambridge University Press, 1977); Robert Brenner, "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe," *Past and Present* 70 (Şubat 1976), s. 30-75. Ayrıca bkz. Theda Skocpol ve Margaret Sommers'ın paralel, karşıtlık-yönelimli ve makroanalitik karşılaştırmalı tarihi karşılaştırmalı değerlendirmeleri, "The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry," *Comparative Studies in Society and History* 22 (2) (Nisan 1980), s. 174-197.

bir odaklanmayı, bir tarihsel tikellik duygusunu korumanın ve tarihsel değişimin her örneğinin ardışık niteliğini alıkoymanın baskın gelen kaygılar olması durumunda kolayca bulanıklaşan ve olasılıkla yitirilen bir odağı gerektirir. Göreceğimiz gibi, Bendix önce (*Work and Authority in Industry*'de) Moore'unkine benzer bir strateji izledi, fakat daha sonra tarihsel tikelliklerle ilgilenmeye daha fazla ağırlık verdi.

Bununla bağlantılı bir konu da, bazı bilim insanlarının, nedensel çözümlemenin tikel bir tarihsel görüngünün sınırları içinde mümkün olduğunu savunmalarıdır. Örneğin, parlak denemesi "The Poverty of Theory" de [Teorinin Sefaleti] Althusser ve Popper'a karşı çıkan E. P. Thompson, "tarihi, nedenselliği kendisinde kazınmış bir süreç olarak;" tarihsel açıklamayı, "geçmişteki falan tikel toplumsal oluşumla, filan tikel nedensellik ardışıklığıyla" sınırlı, kanıt ile usa vurulmuş beklentiler arasında bir diyalog olarak görür.[35] Bu görüş doğru olsaydı, tarihsel değişimin nedensel açıklaması karşılaştırmalı çözümleme olmadan ilerleyebilir ve tarihsel tikellik ile teorik nedensel önermeler arasındaki gerilimler ortadan kalkardı.

Ne var ki, Bendix bu konumu savunmaz. Farklı tarihsel koşulların görünüşte benzer nedensel faktörlerin sonuçlarını değiştirebildiğini vurgulamasına karşın, bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilerin tanımlanması olarak geleneksel nedensel çözümleme görüşünü benimser. Bağımsız değişkenlerin ve ilgili tarihsel bağlamların tanımlanması, karşılaştırmayla gerçekleşir. Tarihsel gerçeklik deneysel amaçlarla değiştirilemediği için, bu araştırma, basit *post hoc ergo propter hoc** sonuçlardan sakınmak için birçok örnek olayın incelenmesini gerektirir. Büyük ölçekli ve uzun erimli değişimin karşılaştırmalı çözümlenmesi tipik olarak "sadece birkaç örnek olayı ele alabildiği" için, Bendix son önemli eserinde "karşılaştırmalı çözümlemeler nedensel çözümlemenin yerini almaya çalışmamalıdır" sonucuna ulaşır.[36]

O halde karşılaştırmalı incelemelerin amacı nedir? Bendix'in bu soruya verdiği çeşitli yanıtlar, bir bakıma birbirleriyle tutarlı değildir. Kuş-

---

35 E. P. Thompson, *The Poverty of Theory and Other Essays* (Londra: Merlin Press, 1978), s. 226.

* "Bundan sonra" kavramı ile "bundan ötürü" kavramlarını birbirine karıştıranları alaya almak için kullanılan Latince deyim –çn.

36 Bendix, *Kings or People*, s. 15.

kunun ve kuşkuculuğun çerçevelendirdiği şu uzun erimli umut vardır: Karşılaştırmalı tarih tarafından öncelikli bir şekilde düzenlenen toplumsal değişim görüngülerinin daha ileri çözümlenmesi, gelecekte nedensel anlamayı doğurabilir. Bu umudun can alıcı bir varyantı ve daha kolayca ulaşılan bir hedef de, genel kabul gören genel teorilerin sınırlı uygulanabilirliklerini ya da daha büyük yetersizliklerini, bunları karşılaştırmalı tarihsel kanıtla karşı karşıya getirerek ortaya çıkarmaktır. Daha sınırlı bir hedef ise, içinde özgül açıklamaların geliştirilebildiği tikel toplumsal ve kültürel bağlamların karşılaştırılarak tanımlanmasıdır. Bendix'in stratejisi, "birçok (muhtemelen bütün) toplumlarda rastlanan bir tek konuyu ele almak ve farklı toplumlardaki insanların bu aynı konuyu nasıl ele aldıklarını çözümlemeye çalışmak"tır.[37] Bu konular ya da sorunlar, karşılaştırmalı soruşturmanın düzenleyici odağını sağlar. Çözümlemenin sonucu, basitçe, insanların farklı toplumlarda verili bir soruna buldukları "çözümler yelpazesini" sergileyebilir;[38] ya da çözümleme, şu ya da bu yanıtın ortaya çıkmasının daha olası olduğu koşulları formüle etmeye çalışabilir. Son olarak, karşılaştırmalı inceleme, tikel tarihsel bilgi ile genel teorik bilginin bütünleştirilmesine vesile olur.

O zaman karşılaştırmalı tarih, toplumsal yaşam bilgimizin bir özeti olur: Önemli sorunlar üzerinde yoğunlaşan, genelleştirilmiş teorik önermeler ve tahminlerle aydınlanan, fakat kaçınılmaz olarak ayrı bağlamların tarihsel tikelliğiyle ve bu bağlamlar arasındaki dünya çapında iç ilişkilerin tarihsiciliğiyle sınırlı. Bendix'in çalışmalarında kullanılan fiili yöntemler ve ileri sürülen daha ayrıntılı yöntembilimsel savlar, karşılaştırmalı tarihsel sosyolojinin hedefleri ve sınırlarıyla ilgili bu temel iddialar gereğince yargılanmalıdır.

Sistematik Olarak Karşılaştırılan Dört Durum

Work and Authority in Industry, Bendix'in en teorik yönelimli karşılaştırmalı çalışmasıdır. Kitap, "girişimlerin başlatıldığı her yerde, birkaç kişi komuta eder, birçok kişi itaat eder"[39] iddiasıyla başlar ve dört tarihsel bağlamda -İngiltere'deki erken sanayileşme, Çarcı Rusya, Birleşik Devletler'deki bürokratikleşmiş sanayi ve Demokratik Alman Cum-

37 Bendix, *Nation-Building and Citizenship,* s. 17.
38 Bendix, "Concepts and Generalizations," s. 180.
39 Bendix, *Work and Authority in Industry,* s. 1.

huriyeti bağlamları– aynı sorunun, bu otorite nasıl haklılaştırılır sorusunun peşinden gider. Örnek seçimi ve temel araştırma tasarımı, John Stuart Mill'in "farklılık yöntemi" ile "anlaşma yöntemi"nin bileşimine yaklaşır: Bendix özerk bir girişimciler ya da idareciler sınıfına sahip iki durumu, sanayideki otorite ilişkilerinin aşırı derecede güçlü bir siyasal yönetim sistemine tabi olduğu iki durumla karşılaştırır. Aynı zamanda, her iki çiftin bir örneği, bir üretim tarzı olarak sanayinin toplum çapında kabulüyle ve ekonomik girişimin bürokratikleşmesiyle tanımlanan tarihi bölünmeden öncedir, diğeri sonradır.

Sanayideki otoriteyi haklılaştıran yönetim ideolojileri bağımlı değişkenlerdir. Bendix'in çözümlemesine göre bunlar, sınai üretim tarzını ve ilk sanayide ortaya çıkan bağımlılık biçimlerini; 20. yüzyılda sanayinin ve bürokratikleşmiş sınai çalışma biçimlerinin yaygın kabulünü; egemen ve bağımlı sınıflar karşısında girişimci/idareci elitin toplumsal konumunu; karşıt siyasal ve kültürel çevrelerde farklı teşvik ve denetim, güven ve güvensizlik dengelerini haklılaştırma zorunluluğunu yansıtırlar. İnceleme, çalışma sosyolojisinin ve sınai ilişkilerin sınırlarını aşar; çünkü Bendix, emek ilişkilerindeki farklılıkları, siyasal özgürlükteki varyasyonlarla –etkilendiği ve sırası geldiğinde nedeni olduğu– karmaşık bir şekilde bağlantılı görür.

Çözümleme tarzı işlevselci mantığı izler: Bendix sorunları tanımlar, ona göre ideolojiler bu sorunların bir yanıtıdır. Yine de naif işlevselci savlara karşıt olarak Bendix ne karşılaşılan sorunların kendi başlarına bu tür yanıtların ortaya çıkışını ve içeriğini belirlediğini, ne de ideolojik iknanın zorunlu olarak başarılı olduğunu varsayar –ne de olsa, Çarcı Rusya bir devrimle dönüştürülmüştü. Nedensellik, işlevsel sorunlarla bağlantılı olsa da, onlardan ayrı bir sorundur.

Bendix, yönetim ideolojilerinin farklı genellik düzeylerinde yanıt verdiği sorunları formüle eder. Evrensel iddialarla başlar: Birkaç ile birçok arasındaki otorite ilişkileri, karmaşık toplumsal örgütlenmenin kaçınılmaz bir sonucudur. "Bununla birlikte, birkaç, nadiren daha yüksek bir haklılaştırma olmaksızın komuta etmeye razı olmuştur ... ve birçok, nadiren bu tür haklılaştırmaları kışkırtmayacak kadar uysal olmuştur."[40] "Toplumsal ve ekonomik olarak benzer konumda olan insanlar, [evren-

---

40 *Age.*, s. 1.

sel olarak] ortak düşünceler geliştirme ve kolektif eyleme girme [eğilimindedirler]"[41] İkinci bir düzey de, siyasal bakımdan özerk ya da bağımlı sanayi elitlerinin, erken dönem sanayiinde ya da büyük ölçekli bürokratik girişimlerde karşılaştıkları ortak sorunlarla ilgilidir. Örneğin, ilk girişimcilerin haklılaştırıcı ideolojilerinin hitap ettikleri kamuoyu, "tipik olarak belli başlı iki gruptan ibarettir, siyasal bakımdan egemen aristokrasi ve yeni devşirilen işgücü."[42] "Otorite ve teknik uzmanlık yetkisinin devri, modern girişimlerin başarılı çalışması için önemli hale geldikçe, yönetim ya kendi çalışanlarının iyi niyetine dayanmak ya da bundan emin olmak zorundaydı."[43] Son olarak, bu cinsil sorunlar her tarihsel bağlamda tikel şekiller alırlar. Örneğin:

> İlk girişimcilerin kimler olduklarını ve bunların, sanayileşmenin başladığı toplumdaki "yönetici sınıflar"la ilişkilerinin ne olduğunu saptamak zorunludur. Bu girişimciler ile işçileri arasındaki ilişkiler, geleneksel efendi-uşak ilişkilerinden güçlü bir şekilde etkilenirler. Sınai yönetim uygulamalarının ve ideolojilerinin nasıl farklılaşıp geliştiklerini çözümlemeden önce, efendi-uşak ilişkisini nitelendirmek zorunludur. Dahası, sınai girişimciler, bunların fabrikalarındaki işçiler ve yönetici toplumsal gruplar, sınai yaşam şekline uyma çabalarında toplumsal ve siyasal etkileşime girerler... Bu etkileşimi nitelendirmek, sanayinin gelişmesini başlatanların anlaşmazlık koşullarını (ki ideolojik silahlar bu koşullar içinde şekillenir) anlamak için zorunludur.[44]

İdeolojilerin sosyoekonomik yapılarla ve süreçlerle ilişkisi, büyüleyici açık soruların bolca bulunduğu, mantıklı yanıtların ise çok az olduğu bir soruşturma alanını oluşturur. Bendix "bu karşılıklı ilişkiyi, kolay görülür olduğu yerden ziyade, en zor anlaşıldığı yerde inceleme eğilimi"nin aksine, şunu ileri sürer: yönetim ideolojilerinin incelenmesi, ilişkinin "bir anlam çıkarma meselesi olmaktan çok, az çok görünür olduğu bir durumla ilgilidir; çünkü bu düşünceler, özçıkar ve fiili toplumsal pratikle çok yakından bağlantılıdırlar.[45] Fakat burada bile mesele karmaşıktır. Neyin bir kişinin çıkarı olduğu konusunda yargıda bulunmak, yanlış ya da eksik olabilen bir durum çözümlemesini gerektirir; benzer

41 *Age.*, s. xx.
42 *Age.*, s. 6.
43 *Age.*, s. 10.
44 *Age.*, s. 6.
45 *Age.*, s. xxi.

çıkarlara sahip farklı aktörler ve gruplar ayrı ideolojik yanıtlar geliştirebilirler; bir ideoloji, etkili olmak için, öteki gruplara onların çıkarlarıyla, zihniyetleriyle ve düşünceleriyle başvurmalıdır; her durumda ortaya çıkan ideolojiler de, özçıkar peşinde koşmaya imkân veren ya da keskin bir şekilde sınırlandıranlar da dahil, mevcut düşünceler stoku tarafından şekillendirilir.[46] Bu yüzden düşüncelerin, hatta pratik eylemle ilgili olanların bile, temeldeki çıkar kalıplarıyla ilişkide bir ölçüde kendilerine ait bir yaşamları vardır.

Arthur Stinchcombe şunu savunmuştur: Tarihsel incelemelerden çıkarılan teorik genelleme, en iyi, ayrıntılı soruşturmadan sonra "nedensel olarak benzer" görünen tarihsel ardışıklıkların geçici tanımlanmasıyla ilerler; Moore'un ve daha önce anılan diğerlerinin analitik karşılaştırmalı tarih pratiğiyle hemfikir olan bir savdır bu. Stinchcombe, Bendix'in 19. yüzyıl İngiltere'sindeki girişimci ideolojileri incelerken kullandığı fiili prosedürleri dikkatle yorumlayarak kendi konumunu aydınlatır. Bendix'in ülke içi çözümlemelerinde yöntem ve teorik sav pek açık değildir, yine de Bendix'in çalışması, Stinchcombe'a, bütünündeki tasarımdan çok bu durum incelemeleriyle teorik olarak inandırıcı gelir.[47]

Demek ki, Bendix sınai otoritenin haklı gösterilmesiyle ilgili sorularını genel teorik savla ve 19. yüzyıl İngiltere'sindeki tarihsel bağlamın bir çözümlenmesiyle formüle etmiştir. O nedenle, dönemin yazılarında, broşürlerinde ya da vaazlarında ifade edilen birçok düşünceden hangilerinin sınai otoritenin fiili sorunlarına yanıt olarak görülmesi gerektiğini kararlaştırmak zorundaydı. Bu soru can alıcıdır; çünkü nesnel işlevsel sorunlar bütün ideolojik –kuşkusuz her zaman özdeş ya da benzer olmayan– yanıtları zorunlu olarak ortaya çıkarmaz-

---

46 Örneğin bkz. *Work and Authority in Industry*, s. xix, xxi vd., 7-8.

47 Arthur L. Stinchcombe, *Theoretical Methods in Social History* (New York: Academic Press, 1978), s. 104-113 ve 117-118. Stinchcombe şu gözlemde bulunur: "Bendix, Smelser ve öteki analizcilerden seçtiğimiz parçalar halinde çözümlemekte olduğumuz teori türü, bütünlüklü düşünce sistemlerinden çok, parça parça ortaya çıkar. Bu durum öğrenmeyi zorlaştırır; insanın kendisini bir sosyal bilim 'teorisyeni' olarak eğitmesi için, teorik yönelimli toplumsal tarihçilerin çok sayıda monografisini okumak, benzeştirmeleri ve ayrımları zihnine depolamak ve bunlardan bazılarının yeni durumlarla ilgili teorik ipuçları vermesini ummak zorundadır" (s. 120).

lar. Bendix'in çözümü, önce, nispeten eksiksiz entelektüel savları meydana getiren ve aynı zamanda girişimciler arasında en çok başvurulan düşünceler üzerinde yoğunlaşmaktı. İkinci seçme ölçütü, farklı entelektüel üretimlerde ele alınan sorunların benzer olmasıydı. Üzerinde düşünülmüş bir seçme ölçütüyle bile, başka bir can alıcı sorun çözülmeyi bekliyordu: Farklı ideolojik savlar, yeni ve geniş kabul gören anlayışlara, değerlendirmelere ve değerlere hangi anlamda katkıda bulunurlar? Hangi anlamda nedensel olarak benzerdirler? Malthus ve Ure'un kitapları arasındaki ilişkiyle ilgili Bendix'in değerlendirmesini genişleten Stinchcombe şu yanıtı verir:

> Dolayısıyla analoji iki tür yargıdan ibarettir. Birincisi, iki kitabın işlevlerinin benzerliğiyle, yani fabrikalardaki sefaletin kabahatini girişimcilerden başka yere yönlendirmeleriyle ilgilidir. İkincisi, derin entekeltüel yapıdaki bir benzerliktir, kabahatin nedensellik düşünceleriyle bağlantılı olması ... ve aynı ideolojik noktayı, girişimcilerin daha iyisini yapamadıkları noktasını ileri sürmenin çeşitli alternatif nedensel yollarının bulunmasıdır. Elbette, tersinden, ideolojik bir noktayı, işçilerin daha iyisini yapabildiklerine, dolayısıyla yoksulluklarının kabahatinin kendilerinde olduğunu ileri sürebilen çeşitli nedensel şemalar da vardır. Örneğin, işçiler daha iyisini yapsalardı, onları ödüllendirmek girişimcinin çıkarına ve onun kapasitesi dahilinde olurdu; paralarını cine harcamasalardı, daha az çocukları olsaydı, *Self Help* [kişisel çabayla kendi başının çaresine bakma] felsefesine sahip olsalardı vb, daha iyi yaşayabilirlerdi. Eğer bütün bunlar benzer şeylerse, o zaman Bendix'in Tahıl Yasasına Karşı Birlik'in* ajitasyonunun temel bir ideolojik kopuş olduğunu neden ileri sürdüğünü anlayabiliriz. Zira bu ajitasyonun temel noktası şuydu: işçiler reform hareketine *yurttaş olarak ve siyasal açıdan* katılarak yoksulluk sorununun çözümüne yardım edebilirlerdi. Bu, hem kamu politikası sorunlarında işçilere (aristokratlardan daha fazla) güvenilebileceğini, hem de kabahatin yoksulların günahlarında değil, siyasal ve hukuksal düzenlemelerde olduğunu ima ediyordu.[48]

Hem her bir tarihsel durum dahilinde, hem de ulusların birbiriyle karşılaştırılmasında bu tür analitik tarihsel tümevarım, nedensel sonuçlarıyla hipotetik kalır ve nedensel olarak benzer ardışıklıklar tanımlana-

---

* İngiltere'de 19. yüzyılın başında yürürlüğü giren ve 1846'da yürürlükten kaldırılan, tahıl ithalatını kısıtlayan yasaya karşı oluşturulan bir birlik –çn.

48 *Age.*, s. 112-113.

rak geliştirilen teorik genellemeler, yeni örneklere uygulandıklarında, ters kanıt olma riski taşırlar. Karşıt ve benzer durumların dikkatli bir seçiminde bile, nedensel yorum gerçeklenmediğinde, salt bir *yüklem* olarak kalır. Örneğin Edward Gross, Amerikan yönetim ideolojilerinde işbirliğinin erdemlerinin bireycilikten daha fazla vurgulanmasının (Bendix bunu öncelikle artan bürokratikleşmenin sonucu olarak göstermiş ve açıklamıştı), eşit ölçüde, "sendikal mücadeleye, pazarlık ve diplomatik beceri gereksinmesine, büyük ölçekli yarı tekelci girişimlerin büyümesi karşısında elverişli bir kamuoyu gereksinmesine, hükümetin serbestçe hareket eden girişimciye dayattığı sınırlamalara, büyük depresyonun sonuçlarına ve olası diğer birçok faktöre" de atfedilebildiğini ileri sürer.[49] Zorunlu olarak bağdaşmaz olmasa bile farklı olan bu hipotezler arasında bir seçim, ancak bunların daha ileri bir karşılaştırmalı çözümlemede sınanmasıyla yapılabilir.

Bendix'in diğer eserlerinden çok *Work and Authority in Industry* sistematik ve aynı zamanda tarihsel olarak özgül karşılaştırmalı araştırmayla teorik genellemeler geliştirmeyi amaçlar. Yine de burada –özellikle dört durum incelemesinin *içinde*– anlamlı düzenliliklerin teorik tanımlanması konusunda Bendix'i artan bir kuşkuculuğa götüren tarihsel tikelliğe vurgunun sessiz işaretlerini buluruz. Bu tür işaretlerden biri, daha ayrıntılı teorik muhakemenin çoğunun gömülü olduğu tarihsel anlatıya eğilimdir. Nedensel açıklamada yaygın olarak tarihsel sürekliliklerin vurgulanması, tarihsel anlatının önemiyle yakından bağlantılıdır. "Schumpeter ilkesi" diyebileceğimiz şey, kültürler arası farklılıkların belli başlı yanlarının, yapısal ihtiyaçlardan, çatışan grup çıkarlarından, şimdiki ve yakın geçmişteki iktidar mücadelelerinden çok, geçmişte, hatta uzak geçmişte kristalleşen tarihsel kalıpların varlığıyla açıklanması gerektiği iddiası, daha sonra bizi uzun uzadıya meşgul edecektir. Burada sadece bu fikri açıklamak için seçilen örneklerin fazla işe yaramadığını belirtmek gerekir; çünkü Birleşik Devletler, hiçbir şekilde 19. yüzyıl İngiliz kalıplarının tarihsel bir uzantısı değildir ve Doğu Almanya, Rus uygarlığıyla devamlılık içinde görülemez. Aslında, geçmişin mirasından oldukça radikal bir kopuşun örneği aranmış olsaydı –Mill'in farklı-

---

49 Edward Gross, *Work and Authority in Industry*' üzerine makalesi, *American Sociological Review* 21 (Aralık 1956), s. 790.

lık yönteminin zorunlu kıldığı bir araştırma– pekâlâ Demokratik Alman Cumhuriyeti'yle baş başa kalınabilirdi.[50]

Karşılaştırmalı Sosyolojiden Bitişik Tarihe

Eğer *Work and Authority in Industry,* birçok kişi için karşılaştırmalı tarihsel sosyolojinin bir modeli olduysa, Bendix'in kendisi de, sosyolojik kavramlar ve sorular tarafından biçimlendirilmeye devam etmesine rağmen daha tarihsel bir çözümleme tarzına yöneldi. Tarihsel malzemeden teorik genellemeler çıkarabilme hakkındaki yöntembilimsel ve teorik denemelerin kuşkuculuğuna paralel olarak *Nation-Building and Citizenship* ve *Kings and People* durumlar arasındaki karşıtlıklara dayanan karşılaştırmalı tarih stratejisini kullanırlar. Yeni açıklayıcı genellemeler arayışından kaçınılır ve benzer konularla ilgili somut tarihsel deneyimlerin çeşitliliğini aydınlatmak için karşılaştırma kullanılır.[51]

Nation-Building and Citizenship, Work and Authority in Industry'deki tözsel ve tarihsel soruşturma kapsamını genişletir; fakat tasarlanması pek sistematik değildir, özgül konuları aydınlatmak için bazı çift karşılaştırmalar seçer. Bu eser, Batı Avrupa'nın sınai ve demokratik devrimleri tarafından doğrudan ya da dolaylı dönüştürüldüğü şekliyle hem özel, hem kamusal otorite ilişkilerini inceler. Meşrulaştırma sorunları bu incelemelerin tikel bir odağı olarak kalır, fakat çözümleme bunlarla sınırlı değildir. Batı Avrupa toplumlarındaki toplumsal yapının ve otorite ilişkilerinin dönüşümü uzun uzadıya tartışılır ve ardından hem

---

50 Bendix'in modern karşılaştırmanın otokratik kısmına birbirinin yerine geçecek şekilde "Sovyet Rusya," "Rus Uygarlığı," "Rusya ve Yörüngesindeki Ülkeler," "Doğu" ve Demokratik Alman Cumhuriyeti ya da kendi ifadesiyle Almanya'nın "Doğu Bölgesi" diyerek tarihsel tikellik duygusunu korumayı böyle ihmal etmesi, yazdığı dönemdeki Soğuk Savaş tanımlamalarının etkisini gösterir. Kendi ifadesiyle: "İki yorum çağdaş dünyayı böler" ve "bu çatışma, bu incelemenin kalkış noktasıdır" (*Work and Authority in Industry*, s. 10 ve 2.)

51 Skocpol ve ve Somers, "Uses of Comparative History"de, "karşıtlık-yönelimli karşılaştırmalı tarih"ten söz ederler. Bitişik tarih *[juxtapositional history]* terimini, *Kings or People*'ın ikinci kısmına benzer bir eleştiri getiren Theodore Hamerow'dan ödünç aldım: "Burada zaman zaman karşı karşıya bulunduğumuz şey karşılaştırmalı tarih değil, birkaç ülkenin belirleyici ulusal deneyimlerinin, onlara bir iç tutarlık verecek birleştirici bir ilke olmaksızın yan yana ortaya çıktığı bitişik tarihtir." Theodore S. Hamerow, *Kings or People* üzerine makale, *American Historical Review* **84** (**4**) (1979), s. 1018.

Çarcı, hem Komünist "Rus uygarlığı"ndaki kalıplarla ve gelişmelerle karşılaştırılır. Bu karşılaştırma, Çarcı otokrasinin ve Batı Avrupa kaynaklı plebisitçilik ilkesinin bir ürünü olarak görülen "tarihsel olarak yeni totaliteryenizm görüngüsü"nü merkezine alır. Çözümleme, Japonya ve Prusya'daki ulus inşasının ve sanayileşmenin önkoşullarını karşılaştırarak Avrupa bağlamının ötesine geçer –"her ikisi de .... sonradan gelenlerdir; fakat her ikisi de, kendi ekonomilerinin hızlı sanayileşmesinden önce etkili ve ulus çapında bir kamusal otoriteye sahipti."[52] Kitap aynı anda ekonomik olarak gelişmeye ve ulus çapında siyasal topluluk ve otorite kurmaya kalkışan bir ülkede, Hindistan'da, kamusal otoritenin gelişimini soruşturmakla biter.

Nation-Building and Citizenship, deneme niteliğinde bir ön çözümleme olarak görülebilir,[53] ardından daha sistematik ve daha teorik yönelimli bir eser gelir: *Kings or People* aynı temaları daha kapsayıcı bir şekilde izler, hatta, farklı tarihsel koşullarda benzer konuları ele alan karşıt tarihler yönünde kararlılıkla hareket eder. Kitabın birinci kısmı, tarımcı toplumlarda kralların otoritesini ele alır. Bendix, bu yönetim biçiminin can alıcı bir dayanağı olarak dinsel meşruiyeti vurgular, kraliyet iktidar merkezi ile, kendilerine devredilen otoriteyi daha fazla özerkleştirmeye çalışan eşraf ve soylular arasındaki gerilimler ve iktidar mücadeleleri üzerinde yoğunlaşır. Eserin ikinci kısmı, bu değişik egemenlik ve çatışma kalıplarının halk adına kullanılan bir otoriteye doğru dönüşümünü izler. Bu dönüşümün incelenen bütün ülkelerde ortak olmasına karşın, Bendix deneyimlerindeki farklılıklar üzerinde yoğunlaşır. Her ülkede "seferber olan entelektüeller" eski otorite düzenine meydan okumuştur; fakat bu, bütünsel tarihsel ardışıklıkta farklı zamanlarda gerçekleşmiştir. Bu yüzden muhalif entelektüeller farklı ve daha gelişmiş ülkeleri kendi "referans toplumları" olarak almışlardı. Dahası, dönüşümden önceki benzersiz egemenlik ve çatışma kalıplarının karşıt mirasları da sonuca katkıda bulunmuştu. Bu nedenle modernleşme deneyimi, her durumda farklı bir deneyim oldu ve Bendix'in çözümlemesi her kalıbın benzersiz özelliklerini aydınlatır.

---

52 Bendix, *Nation-Building and Citizenship,* s. 3.

53 Bu beklenti, örneğin, *Nation-Building and Citizenship* üzerine makalesinde T. H. Marshall tarafından ifade edilir, *Political Science Quarterly* 80 (1965), s. 675.

İncelenen örnek olaylar –birinci kısımda Japonya, Rusya, İngiltere ve Fransa; ikinci kısımda eklenen Prusya/Almanya– *Work and Authority in Industry*'de olduğu gibi, açıklanması gereken farz edilmiş nedenler ve görüngülerin karşıt örnekleri olarak seçilmemişlerdir. Bu, her tarihsel gelişmenin tikelliğinin daha fazla vurgulanmasını ve teorik açıklama olasılığına daha az güvendiğini gösterir. Öyleyken bile, aykırı örnek olayların, örneğin ortaçağ İtalya'sında, erken modern Hollanda'da ve eski Atina ve Roma'da kraliyet yönetiminin olmayışı ya da zayıflığının ihmal edildiği belirgindir.[54] Bendix'in halk adına yönetime doğru karşıt dönüşümlere bakışında, aykırı örnek olaylardan söz etmek güçtür; çünkü öncelikli tez değişebilirliktir ve yeni siyasal düzenlerin farklı versiyonlarını sistematik olarak nitelendirmek için karşıtlıkları ve benzerlikleri kullanma girişimi yoktur. Burada, Bendix'in faşizmi incelemediğini belirtmeye değer. Almanya örneğini çözümlemesi, daha sonraki gelişmelere "Alman dönüşümünün olasılıkları" olarak kısa anıştırmalarla 1871'de biter.[55] Jon Wiener şunu belirtir:

> Bendix'in modernleşmeyle ilgili olarak faşizmi incelememesi, gelişmekte olan ülkelerin siyasetini ilgilendiren daha başka sorunlara yol açar. Bu ülkelerin liderleri, diye yazar Bendix, Birleşik Devletler'in, SSCB'nin ve Çin'in sunduğu kalkınma modelleri arasında tercih yaparlar. Bu listede, faşist Almanya'nın ve Japonya'nın sunduğu "yukarıdan devrim" özellikle yoktur. Franco İspanya'sı, Brezilya ve Güney Kore, Sovyet ya da Çin yollarını izlemeden hızla kalkındılar; peki, Bendix bunların Amerikan yolunu izlediklerini ileri sürmek niyetinde midir? Bu ülkelerde otorite, aşağıdan devrime değil, "yukarıdan devrim"e, halk adına elitler tarafından yönetime uygun olarak yapılandırılır.[56]

Kings or People'da, özellikle birinci kısımda, Bendix *Work and Authority in Industry*'de rastladığımızla aynı çözümleme stratejisini kullanır: Tarihsel aktörlerin razı olmak zorunda oldukları bir sorun formüle edilir. Bu, basitçe, zaman zaman farklı kurumsal biçimlerde kristalleşen birçok tarihsel örnekteki yanıtların çeşitliliğini göstermeye yarayabilir. Ne var ki, bu yanıtlar ve ortaya çıkan kurumsal kalıplar, daha ileri çözümlemeye tabi olabilirler. Aktörlere açık farklı eylem yolları ve hedeflerinin peşinde giderken içinde bulundukları kısıtlamalar, karşılaştırılan durumların hepsinde

---

54 Bu ihtimalle ilgili yorumlar için bkz Bendix, *Kings or People*, s. 14-15.

55 *Age.*, s. 598.

56 Jonathon M. Wiener, *Kings or People* üzerine makale, s. 39.

görülen benzer işlevsel sorunla bağlantılı olabilir. Sırf tutarlı tarihsel anlatının gereklerinden ötürü de olsa, en azından örtük olarak, bu tür daha ileri çözümlemeden kaçınılamaz. Böyle bir muhakeme açıklansaydı ve orijinal bağlamından öteki ilgili örneklere genişletilseydi, şu ya da bu sonucu daha olası kılan koşullar hakkında genel önermelere yol açabilirdi.

Bu çözümleme kalıbı, özellikle Bendix'in *Kings or People*'da yüzleşmek zorunda olduğu konular *Work and Authority in Industry*'dekilerden çok daha karmaşık oldukları için, şimdiye kadar yaptığımızdan daha yakın bir irdelemeyi kaldırır. Can alıcı ilk soru, aktörlerin karşılaştıkları sorunların nasıl seçildiğidir. Kuşku yok ki, katışıksız betimlemenin bile, örtük bir teorik çerçeveden türetilen seçici ölçütlere gereksinimi vardır. Bu, saptanan belli durumlarda aktörlerin yüzleştikleri işlevsel sorunların tanımlanması için daha da doğrudur. Bu tür sorun tanımlamaları, nasıl türetilmiş olursa olsun, önsel bir teorik sava dayandırılabilir; ya da temeldeki muhakemenin kendisi sorunsallaştırılıp, araştırma bu öncüller üzerinden yürütülebilir. *Work and Authority in Industry*'de otoritenin neredeyse evrensel meşrulaştırma ihtiyacının, sınıfın ve bürokrasinin kaçınılmazlığıyla ilgili temel kavrayışları, deyim uygunsa, "dışarı"dan birinci tarza sokulur.

Bendix, bu konuların tarihsel tikelliğe gösterdiği ilgiyle gerilim içinde olduğunun pekâlâ farkındadır; "kaçınılmaz olarak keyfi kategoriler" kullanmaktan kaygılanır. Desteklediği kısmi bir çözüm, "tarihsel aktörlerin söz konusu sorunları düşündükleri koşullar" için de bir o kadar doğru olabilir.[57] Yine de Bendix, eylemin öznel boyutunda ısrar ederken, ilgilendiği sorunlarla ilgili bir çözümlemenin daha fazlasını gerektirdiğini bilir:

> Bu boyutun ötesine geçip, eninde sonunda bütün bu çekişmelerden kaynaklanan toplumsal yapıyı tanımlamak da zorunludur ve bu yalnızca öznel terimlerle yapılamaz. Gerçekten de, ölçüm işaretleri edinmek amacıyla tarihsel değişimin akışkanlığını "dondurmak" için bir soyutlama ve keyfilik kaçınılmaz olacaktır... Belki bürokrasi ve bürokratikleşme, demokrasi ve demokratikleşme vb statik ve dinamik terimlerin bilerek kullanılması hem değişimin özsel bir

---

57 Bendix, "Concepts in Comparative Historical Analysis," s. 73. Bendix, Otto Brunner'in *Neue Wege der Sozialgeschichte*'deki (Göttingen: Vandenhoeck ve Ruprecht, 1956) ve E. P. Thompson'ın *The Making of British Working Class*'taki (Londra: Gollancz, 1963) benzer ısrarına işaret eder ve "iki yazarın siyasal yönelimlerindeki oldukça belirgin farklara rağmen, aynı noktaya değindikleri"ni belirtir. (8. not s. 80).

parçası olan grup çekişmelerini, hem de zaman zaman bu değişimden kaynaklanan değişmiş toplumsal yapıları kavramsallaştırmanın bir yolunu sağlar.[58]

Ne var ki, bu yanıt hâlâ sorunun cevabı değildir. Birincisi, sadece sonuçlar değil, sorunlar da tarihsel aktörlerin yorum ve niyetlerini aşar.[59] Dahası, ikili kavramların kullanılması analizciyi değişime ve muğlaklığa duyarlı kılmak için yararlı olabilir; fakat bu tür kavramlar, kaynaklandıkları teorik çerçevenin bir parçası olarak kalırlar. Yine de bu tür kavrayışlar, özel bir anlamda keyfidirler; sorunsallaşmamışlarsa ve kendileri sınanmaya açıklarsa bunlara keyfi diyebiliriz. Öyle görünüyor ki, Bendix, incelenen aktörlerin öznel görüşlerini aştıkları için bunları keyfi görür. Ne var ki, tarihsel eylemin öznel boyutu üzerinde böyle bir yoğunlaşmanın kendisinin teorik sonuçları olduğu açıktır –dikkati daha geniş yapısal koşullardan ve aktörlerin tercih ve kararlarının öteki gizli sonuçlarından uzaklaştırır.[60] Gerçekten de soruların, kavramların ve teorik ön-

---

58 *Age.*, s. 73-74.

59 Bu yüzden, kraliyet otoritesini sınırlayan baronlukların birçok özgül sorununu sıraladıktan sonra Bendix şu yorumu yapar: "Bu tür sorunlar, ancak geriye dönük formüle edilebilir: bu nedenle, kraliyetin ayrıcalıklarına muhalefetten söz etmek, sadece, İngiliz kralın otoritesini parça parça sınırlama sürecinin uygun bir kısa ifadesidir". (*Kings or People*, s. 189). Ve: "İngiliz baronluğu, uzun bir süre bilinçli bir süreç olmasa da, İngiliz monarşisinin karşısında kendi gücünü artırmayı becerdi" (s. 196). *Work and Authority in Industry*'de Bendix, tarihsel aktörlerin yanıt verdiği sorunları formüle etmenin, onların öznel anlayışlarından ve niyetlerinden fazlasını gerektirdiğini açıkça kabul eder: "Gelişen sorunları onların [sınai liderlerin] bakış açısıyla yorumlamaya dikkat ettim. Yine de sosyolojik çözümleme, katılımcıların bilgisinin ve tarihsel kanıtın öteki veçhelerinin ötesine geçer. 'Olgular'dan türetilmeyen kavramlardan ve sorulardan her zaman yararlanılmalıdır" (s. xix).

60 Bendix bunun tamamen farkındadır: "Bu inceleme ... çoğunlukla insan davranışının sicilini inceleyen iktisat, sosyoloji ve psikolojideki soruşturmalardan farklıdır. Temel yapıları bu şekilde soruşturmak, yakın zamanların entelektüel tarihinde egemen tema olmuştur. Marksistler ve Freudcular, bulmayı amaçladıkları şeyde farklı olmalarına karşın, açık hoşnutsuzlukların temeldeki nedenini keşfetme çabasında aynıdırlar. Bazı antropologlar ve psikologlar, insani durumun temelde değişmezlerini ararken dikkatlerini davranıştan mitlerin çözümlenmesine çevirdiler. Bazı sosyologlar ve siyaset bilimciler de, bütün toplumsal ve siyasal yapıların işlevsel gerekliliklerini çözümlediklerinde, evrenselleri aramaya koyuldular. Bu tür bir yapısal güçler arayışı motivasyon, ideolojik varsayımlar ve gizli iç ilişkiler konularında içgörüler verebilir. Ben bu entelektüel eğilime borçluyum. Fakat bu kadar çok bilim insanı alttaki yapıları araştırmaya koyulmuşken, daha açıkta duran yapıları odaklayan bir soruşturmaya yer vardır." *Kings or People*, s. 13-14.

cüllerin -zira sorular, kavramlar ve teorik öncüler tarafından şekillendirilir- seçiminde keyfilikten kaçınmanın bir yolu yoktur. Bu keyfiliği kontrol etmenin tek yolu, önvarsayımların kendilerini –soruları, kavramları ve her şeyden önce teorik varsayımları– sorunsallaştırmaktır. Bir ironidir, ama tarihsel tikellik anlayışını korumak için teori inşa etmekten bilinçli olarak uzak duran bir yaklaşımla böyle bir dönüşü başarmak, karşılaştırmalı tarih yoluyla açıkça ve cesurca nedensel genelleme arayan bir yaklaşımla böyle bir şeyi başarmaktan daha zordur.

Kings or People'ın birinci kısmında merkezi olan sınırlı işlevsel çözümlemenin bir örneği, tarımcı toplumlarda kraliyet yönetiminin istikrarsızlığıyla ilgilidir: "Az gelişmiş ulaşım ve iletişim tekniklerine sahip bir tarım ekonomisinde," hükümran ile aristokrasi arasındaki ilişkilerde "federalist ve hatta anarşik eğilimlerden mutlakıyetçi ve despotik eğilimlere kadar uzanan farklı otorite yapıları doğabilir" ve "krallığın uzun dönemler boyunca kutsal kalmasına ve sürekli olmasına karşın, herhangi bir kralın otoritesi her zaman tehlikedeydi." Bir kral iktidarını nasıl güvenceye alabilir ve iradesini dayatabilir? "Elinde çeşitli araçlar vardır; fakat bunların her birinin kusuru vardır ve hiçbirine sonuna kadar güvenilemez."[61] Bendix, özet bir bölümde, kraliyet egemenliğini güvenceye almanın farklı araçlarının –kutsal majestenin korku salan görüntüsü, zor kullanmak, toprak bağışları biçiminde ihsanlarda bulunmak, rütbe ve onur nişanları vermek, kraliyet hizmetinde bir kadro çalıştırmak ve yöneticinin kişisel egemenlik alanını genişletmek–getirdiği sorumlulukları ve avantajlarını tartışır.

Hedef iktidarı sürdürme ve kraliyet iradesini dayatmaysa, kavga edilecek fazla bir şey yoktur; gerçi bu da sorunsallaştırılabilir ve varyasyonları incelenebilir. Ne var ki, açıklayıcı önermelerin daha sistemik bir formülasyonu, Bendix'in çözümlemesinin yakından bağlantılı birçok eksikliğinden kaçınmış olurdu. Özellikle, savın son derece yetersiz olduğunu açığa çıkarmış olur, gizli varsayımları açık hale getirir ve ana çözümlemeyle ilişkilendirilmeyen ve belki de sadece bir kere kullanılan, dolayısıyla tekrarlanan uygulamalarda sınanmamış olan ***ad hoc**** açıklamaları ve açıklamadaki belirlenemezleri tanımlardı. Sırası gelince bu konuları tartışacağım.

---

61 Üç alıntı için bkz. *Kings or People*, sırasıyla s. 227, 4 ve 218.

* Belli bir amaç için yapılmış anlamında Latince deyim –çn.

Bendix kralların *ve* aristokratların tebaalarıyla ilgili olarak iktidar temellerine çok az ilgi gösterir. Çözümlemesindeki en büyük ihmal belki de budur, zira aristokratik yönetim kalıbının tümünde görülen istikrarın nedenlerini tam da burada bulmamız olası görünüyor. Bu sorun sadece başka sorunlarla ilgili olarak tesadüfen tartışılır:

> Toplumsal hiyerarşinin alt ucunda, yöneticinin bu savunan-saldıran duruşu, zayıf insanların, ailelerin ya da toplulukların bir efendinin koruyuculuğunu elde etme çabalarına yansıyordu, kuşkusuz bu, çoğu kez güvenlik arzusu ile kaba güce boyun eğmenin bir karışımıydı.[62]
>
> Siyasal istikrarsızlık, olasılıkla, belirgin bir toplumsal istikrar düzeyiyle bir arada bulunuyordu. Nüfusun büyük çoğunluğu yalıtık topluluklarda ve hanehalkları halinde yaşıyordu. İnsanlar kendi koşullarını değiştirmek için fazla bir şey yapamazlardı. Çoğu zaman geçimlik düzeyin eşiğinde olan bir yaşam düzeyi, en cesur insanları bile yararlandıkları bu güvenliği tehlikeye sokacak eylemlerden alıkoyuyordu. Krallar ve soyluları, ancak siyasal bakımdan boynu eğik, fakat ekonomik bakımdan aktif bu nüfus temelinde, kendi egemenlikleri için uzun savaşlarını içerde ve dışarda yürütebilirlerdi.[63]

Tarımcı toplumlardaki yönetimin bu nihai temeli, ulaşım ve iletişim koşullarıyla ve üretim tarzıyla nasıl ilişkilenir? Hükümranlığın meşruiyeti, tebaa nüfusun karakteristik *ethos*uyla nasıl ilişkilenir? Hem maddi koşullar, hem egemen bilişsel ve normatif yönelimler nüfusun çoğunluğunun (çok sınırlı) etkin örgütlenme fırsatlarını nasıl şekillendirir? Tarımcı siyasal toplulukların altyapısındaki bu ilişkiler çok daha az gelgeç ve dolayısıyla sistematik çözümlemeye daha açık görünmelerine rağmen, bu sorular açıklanmaz.

İki ibare, nedenler hakkında ipucu verir. Bendix, "iktidar ya da otorite konumunda olanların düşünce ve eylemleri insan sicilinin en iyi belgelenmiş kısmı" olduğu için, "toplumsal yapılara yukarıdan aşağıya bakma"yı tercih eder.[64] İkincisi, bu sicil gerçekçi ve makul ölçüde ayrıntılı hale geldiği sırada "yönetenler ile yönetilenler, zenginler ile yoksullar arasındaki ayrımlar zaten yerli yerine oturmuştu."[65] Yine de köylülerin ve öteki sıradan vatandaşların yaşamları hakkında bilgi yoktur ve

---

62 *Age.*, s. 222.
63 *Age.*, s. 223.
64 *Age.*, s. 14.
65 *Age.*, s. 229.

ikinci belirleme, nedenleri kaynaklarıyla tanımlar ve tarımcı toplumlarda yönetimin bu temel dayanaklarındaki varyasyonları karşılaştırmalı çözümleme olasılığını göz ardı eder.

Gizli varsayımlar, anlatı türündeki birçok tarih yazısının kötü bir niteliğidir. Grup çatışmasını ve özçıkar peşinde koşmayı kavramsal olarak merkezi hale getiren herhangi bir savda, grup ve hizip dayanışmasının nasıl kurulduğu can alıcı bir sorudur. Bendix'in aristokratik kültürün gelişimi tartışması,[66] dinin kutsadığı yükümlülüğe yakın ilgisi ve değişen feodal ilişkiler tartışması, büyük ölçüde örtük de olsa kısmi yanıtlar sayılabilmesine karşın, bu soru asla özel olarak ele alınmaz. Aile ve evlilik ilişkilerindeki dayanışma, hiçbir şekilde sorunsuz olmamasına, hatta kralın ve soylu elitin iktidar mücadeleleri bakımından tartışmasız çok önemli olmasına rağmen, teorik olarak çözümlenmeden kalan gizli bir varsayımın örneğidir. Bendix, "aile, mülkiyet ve otorite arasındaki kaynaşmanın kırılması"nı bile, bir "halk mandası"na götüren gelişmelerin gerektirdiği merkezi süreç olarak görür.[67]

Bendix'in anlatısında, hatta sav analitik düşünceye yöneldiğinde bile, ***ad hoc*** açıklamalar boldur. Örneğin askeri fethin sonuçları, krallar ile soylular arasındaki ilişkileri çözümlemesinde önemli bir rol oynar. İngiltere, Japonya, Rusya ve Prusya/Almanya arasında yapılan değişik karşılaştırmalarda, askeri fethin sonuçları her duruma özgü koşullara dayandırılır: Savaş liderleri arasındaki iç hiyerarşi,[68] ticaretten ya da topraktan kâr elde etmeye ilgileri,[69] iç ve dış fetih,[70] yöneticilerin aristokrat toprak sahiplerinin ırsi haklarını göz ardı edebilmeleri,[71] şu ya da bu kalıbın bir kere yerleştikten sonra kalıcılaşması.[72] Sayısız başka örnekte ***ad hoc*** açıklamalar, ortak bir faktörün etkilerini nitelemeden işin içine yeni değişkenler sokarlar. Örneğin, "***parlamentoda temsil edildiği şekliyle*** baronların çıkarları ile İngiliz kralların otoritesi ve iktidarı arasındaki eşit olmayan tahtaravalli"yi buna denk Japon kalıplarıyla karşılaştırırken

66 *Age.*, özellikle s. 228-234.
67 *Age.*, s. 249.
68 *Age.*, s. 197-198.
69 *Age.*, s. 198.
70 *Age.*, s. 198.
71 *Age.*, s. 112.
72 *Age.*, s. 197-198.

Bendix şunları yazar:

> İngiliz baronların canlılığı, kuşkusuz, Japon yüksek sınıfınınkine eştir; fakat İngiltere ile Japonya arasında iki belirgin karşıtlık vardır. Birincisi, İngiltere'de erkenden ortaya çıkan yarı parlamenter bir kurum, ülke soylularının krala danışmanlık yapmak ve sonunda karşı çıkmak için toplandıkları kolektif bir forum vardı... İkincisi, İngiliz krallar Fransız kraliyet ailesine kız alıp verdiler ve toprak iyeliklerinin tevarüsü yoluyla Fransa kralının vasalları da oldular. Kıtayla bu siyasal bağlar, özellikle Fransa İskoçya'da bir karakol kazanmak için periyodik girişimlerde bulunduğu için, bütün ülkenin ulusal savunma içinde yer almasına yol açtı. Japonya ise, tersine, Asya anakarasından yalıtılmışlığını korudu; o nedenle iç karışıklıkları ne ortak bir temsili organ, ne de denizaşırı ortak bir siyasal uğraş sınırladı.[73]

Böylesi açıklamalarla insan büyülenip potansiyel teorik önermeler yapmaya kalkışabilir; fakat bu açıklamaların kabul edilebilir olmaları, çoğunlukla, olayların gidişatıyla ilgili geçmişe dönük kesin bilgiler sayesindedir. Kuşkusuz, kralların ve soyluların ülke dışında karıştıkları olayların belirli bir alandaki yöneticileri birleştirmekten çok, parçalayabileceği düşünülebilir; kurumlar, kurulduktan sonra, kullanılmaz olabilir, aniden kesintiye uğrayabilir ya da etkileri uzak gelecekte devam edebilir. Bendix'in özgül karşıtlıklarda kullandığı açıklamalar, tipik olarak, bir ya da iki tikel karşılaştırmanın ötesine geçmezler ve bu yüzden "tarihsel çalışmada tikel bir nedensel yargının yanlış olma şansı yoktur" sorunuyla karşılaşırlar. Bu yüzden ima edilen ya da açıkça belirtilen teorik önerme "Hume'un kaygılandığı türden bir cümle"ye dönüşür.[74]

Bu mantık sorunu Bendix'in en sınırlı karşılaştırmalı çözümleme hedefinin, yani "daha ayrıntılı nedensel çıkarsamaların bağlamlarını daha iyi anlamamızı sağlama" hedefinin de yolunu tıkar.[75] Nedensel açıklama, kaçınılmaz olarak genel teorik önermeleri gerektirir. Eğer bağlam, askeri fetih gibi görünüşte genel bir faktörün yaptığı etkiyi değiştirirse, bu değişiklik ya öteki durumlara da uygulanabilir bir formülasyonun parçası haline gelir, ya da nedensel yargıyı bir kendi kendini geçerli kılma egzersizine dönüştürür. Ne özgül tarihsel ardışıklıkların çözümlen-

---

73 *Age.*, s. 195.

74 Stinchcombe, *Theoretical Methods in Social History*, s. 112.

75 Bendix, *Kings or People*, s. 15.

mesinde, ne karşılaştırmalı karşıtlıklarda, ne de çalışmasının topyekûn itkisinde Bendix, kendi nedensel açıklamalarını sistematik bir şekilde sürdürmez; tarihsel anlatı, görece gayri sistematik açıklayıcı düşünüş ve sözgelimi fikirlerin ve maddi koşulların nispi önemi hakkında geniş metateorik iddialar arasında gidip gelme eğilimindedir.

Çözümleme tarihsel aktörlerin ele almak zorunda oldukları özgül bir soruna fazla odaklanmadığı, sadece daha geniş temalarla birleştirildiği zaman, tartışılan sorunlar ciddileşir. *Kings or People*'ın ikinci kısmı, bunun bir örneğidir. Buradaki soru şudur: Kralların otoritesi, 16. yüzyıl İngiltere'sinde başlayarak bir ülkeden diğerine peş peşe farklı ve daha geniş tabanlı otorite yapılarına neden ve nasıl dönüştü? Temel çözümleme tarzı, artık işlevsel olmaktan çok nedenseldir. Bendix çözümlemesinden önce, kentleşmeye ve "toprağın, emeğin ve sermayenin ticarileşmesi"ne[76] (kapitalizmin gelişimi için kullandığı ifade) gereğinden fazla vurgu yapmaya karşı çıkan ve özellikle daha önceki kalıpların kalıcı sonuçları, diğer ülkelerdeki olayların etkisi ve düşüncelerin önemi üzerinde yoğunlaşan çok nedenli bir açıklamadan yana olan teorik ya da yorumsal bir çerçeve formüle eder. İzleyen incelemeler Bendix'in modernleşme teorisine yönelik eleştirisine ağırlık verirler ve Bendix, "entelektüel seferberlik" ve "referans toplumu" kavrayışlarıyla, modern dünyadaki sosyopolitik değişimin karşılaştırmalı incelenmesi için önemli araçlar geliştirir.

Muğlak kalan şey, çözümlemesinin tam bir geçişler anlatısı mı olduğu, yoksa sadece toplumsal değişimin özgül parçalarını mı izlediğidir. Bir yanda, bu dönüşümlerin entelektüel ataları ve bağıntılarıyla ilgili bir tartışmada "aşağıdaki bölümler kapsayıcı bir anlatı vermez, fakat dikkati, otoritenin yeniden oluşturulmasını öneren entelektüel statüko muhalifleri üzerinde yoğunlaştırır" diye belirtir.[77] Artan bir işbölümünün rolünden söz eder: "aşağıdaki örnek ülke incelemelerinde, bu aracı [işbölümü], 'modernleşme'yi kolaylaştıran düşünceleri doğuran dış olayların toplumlar üzerindeki etkisi lehine küçümsenir."[78] Diğer yanda, daha geniş tam bir açıklama programı asla iptal edilmez; inceleme, "bilgiyi bütünleştirmenin yükünü" üstlenme olarak sunulur. "Böyle bir bü-

76 *Age.*, s. 258 ve 20. not, s. 630.
77 *Age.*, s. 271.
78 *Age.*, s. 268.

tünleştirmenin riskleri büyüktür" yorumunda bulunur[79] ve genişletilmiş bir metateorik sav ileri sürerek neden ya da yorum vurgulamalarını savunur. Bendix'in *Kings or People*'ın ikinci kısmındaki çözümlemesinde karşıt örnek olay incelemeleri için daha geniş ve daha yayılmış bir odaklanma vardır, ayrıca, belirli faktörlerin nedensel olarak baskın olarak mı ileri sürüldükleri, yoksa bu faktörlerin öne çıkmasının özel sorun seçiminden mi kaynaklandığı konusunu muğlak bırakan bir analitik program görülür; böylece söz konusu çözümleme, "siyasal otorite yapılarının 'modernleştirici' dönüşümlerinin Weberci idealist bir açıklaması"nı işin içine sokmak, "olup bitenleri ve toplumsal yaşamın veçhelerini kendi örtük teorik bakış açısına uygun bir tarzda kendi örnek olay tarihlerine dahil etmeye –ya da etmemeye–" karar vermek suçlamasına özellikle açıktır.[80]

Bu durum Bendix tarafından gizlenmediğine ve teoriyi bilen okuyucu için çok açık olduğuna göre, sonuçta ortaya çıkan örnek olay incelemelerinin, vurgulanan faktörlerin açıklayıcı gücüyle ilgili araştırmalardan ve teorik önermeler saptama girişimlerinden çok, yorumsal temaların açıklanması olarak kalmaları herhalde daha sorunludur. Vaka incelemelerinin sonuçları teorik konularla ilgili geçici sonuçlar olmaktan çok, yorumlanmış özetlerdir.

Schumpeter İlkesi - Tarihsel Süreklilikle Açıklama mı?

Schumpeter ilkesi dediğim şey, toplumsal yapıların, tiplerin ve tutumların biçimlendikten sonra varlıklarını sürdürmelerinin farklı toplumsal ve kültürel kalıpların bir açıklamasını verdikleri iddiası, Bendix'in her eserinde kullanılır. Bu merkezilik rastlantı değildir; zira nedenleri uzak tarihsel geçmişte arama eğilimi, bir tarihsel tikellik duygusunu koruma kaygısı taşıyan ve enine kesit alan bir teorik açıklamadan kuşku duyan birçok eserde görülür.

Geçmişte oluşmuş kurumsal biçimlerin ve kültürel kalıpların varlıklarını sürdürmeleri, toplumsal yapıları ve kültürel kalıpları şimdiki ve yakın geçmişteki güç dengeleri ve birbirine bağımlılıkları gereğince anlamaya çalışan her işlevsel çözümlemenin önünde önemli bir engeldir. Bu, eski bir meta-

---

79 *Age.*, s. 15.

80 Skocpol ve Somers, "The Uses of Comparative History," s. 193.

teorik savdır.[81] Bendix bu ilkeyi sadece bütünsel stratejisini ifade ederken değil, tarihsel olarak özgül kalıpların nedensel açıklamalarında da kullanır.

> Bugünkü herhangi bir toplumun tarihsel olarak gelişmiş yapılarının, kültürünün ve siyasal kurumlarının kökleri geçmişe uzanır. Bu kökleri incelerken, gelenek ile modernite arasındaki basmakalıp karşıtlıkla ilgili anlayışınızı özgürleştirmeye çalışıyorum.[82]
>
> Kurumların (kraliyet yönetiminin) temel kalıpları erken krallık koşullarında bir kez biçimlendikten sonra, değişmeleri zordur.[83]
>
> Her örnek olayda, popüler hükümranlığın kurumsallaşması, kralların otoritesinin geride bırakılma şeklinin sonuçlarını göstermiştir.[84]
>
> Kraliyet otoritesinin oluşum koşulları kalıcı öneme sahiptir. Örneğin, İmparatorluk Almanya'sı Karolenj hanedanlığının kutsanarak meşrulaştırılmasıyla ve sonradan Frank kralların papalığın İtalya'daki siyasal çıkarlarına bulaşmasıyla başladı. Prusya krallığı bir sınır eyaletindeki siyasal parçalanmışlığın üstesinden gelme çabalarının bir sonucu ve Otuz Yıl Savaşı'nın yıkıntılarından yararlanan hanedan politikalarının bir yan ürünü olarak çok sonra ortaya çıktı. Rus krallığı, birbiriyle bağlantısız iki evreyle başladı. Kiev'deki prenslik otoritesi, belirli kasabaları ticaret merkezi olarak seçen ve bozkır göçerlerine karşı savunmayı örgütleyerek koruma ve maddi avantaj arayan yandaşlarını cezbeden İskandinavyalı silahlı tüccarlar tarafından kuruldu. İkinci evrede, Moğol himayesi altındaki Moskova çarları diğer prensliklerden haraç tahsil ederek ve Litvanya'ya karşı bir savunma gücü olarak öne çıktılar; sonunda Novgorod gibi fethedilen bölgelerden gelen toprak sahibi aristokratları sistematik bir şekilde yeniden yerleştirerek iktidarlarını sağlamlaştırdılar.[85]
>
> 18. ve 19. yüzyıllarda, çarcı hükümetin peş peşe reform çabaları Rus kültürünün aristokrasiyi kendi inisiyatifiyle hareket etmeye ne kadar az hazırlamış olduğunu ve çarcı memurlar için merkez tarafından kontrol edilmeyen yerel inisiyatiflere izin vermenin ne kadar zor olduğunu açığa çıkardı.[86]
>
> Rusya'da ... (İngiltere ve Birleşik Devletler'in aksine) tarihsel miraslar, (çarların saltanatındaki) yönetimi, üsttekiler ile bağımlılar arasında ortak bir söylem evreninin varlığını varsaymaya teşvik etmedi.[87]

---

81 Sorunun uzun tarihi için bkz. Merton, *Social Theory and Social Structure*, s. 84-86

82 Bendix, *Kings or People*, s. 14.

83 *Age.*, s. 3.

84 *Age.*, s. 5.

85 *Age.*, s. 197.

86 *Age.*, s. 241.

87 Bendix, *Work and Authority in Industry*, s. 446.

Schumpeter ilkesinden hareketle özgül açıklamalar biçimlendirmedeki can alıcı sorunlar, Bendix tarafından göz ardı edilir. Metateorik yönelimler düzeyinde bile, ilke, Bendix'in tarihsel yorumuna ve önermelerin oluşturulmasına yol gösteren öteki stratejik varsayımlarla çatışır; bu varsayımlar, değişimin yaygınlığı, grup çatışması ve bundan kaynaklanan kurumsal biçimlerin istikrarsızlığı,[88] bir ülkedeki olayların başka bir ülkedeki gelişmeler üzerindeki etkisi üzerinde ısrar etmektir. Kurumsal biçimler hangi koşullarda varlıklarını sürdürürler ve başka çeşitli güçler hangi koşullarda üstün gelir? Schumpeter'in kendisinin de belirttiği gibi, "farklı yapılar ve tipler, farklı derecelerde hayatta kalma yeteneği gösterdiklerine" göre,[89] hangi örüntülerin bu yeteneği daha fazladır, hangilerinin daha azdır?

Bendix, Merton'ın bir "araştırma yönerge"si olarak ileri sürdüğü "geçici varsayım"ı, yani, "varlığını sürdürmekte olan kültürel biçimlerin ya bir birim olarak düşünülen toplum, ya da doğrudan zor ya da dolaylı ikna yoluyla bu biçimlerin olduğu gibi kalmasını sağlayacak kadar güçlü alt gruplar için *net bir işlevsel sonuç dengesine* sahip olduğu"[90] varsayımını çok dar ve reddettiği bir işlevselcilikle çok bağlantılı diye mutlaka reddederdi. Eğer egemen grupların çıkarları ve bu gruplar arasındaki çatışmalar yapısal kalıcılığı ya da değişimi belirliyorsa, eski ve yeni kurumsal ve kültürel biçimler arasında ayrım yapmakla, olasılıkla eski şişelere yeni şarap koymanın yeni kurumlar ve kütürel kalıplar yaratmaktan daha kolay –güçlü grupların meşrulaşmasında çıkarı olanların yararına– olması dışında fazla bir şey kazanılmaz. Bendix'in kafasında fazlası vardır; fakat Bendix, kültürel ve özellikle dinsel kalıplara ve bunların kollarına örtük bir özel bir uzun ömür atfetme eğiliminden başka, kalıcılığa daha fazla imkân veren sosyokültürel örüntü tipleriyle ve öteki koşullarla ilgili hiçbir düşünce sunmaz. Yorumlu anlatısında elbette

---

88 Bu yüzden Bendix, sistemik denge durumu fikirlerine karşı çıkar: "insanlar ... kendi eylemleriyle (ne kadar koşullu olursa olsun) belli bir istikrar derecesine ulaşırlar ya da ulaşamazlar. Burada toplumsal yapının bir sorunlar kümesi gereğince tanımlanması işe yarar; çünkü bireylerin ve grupların çatışan zorunluluklar içinde bir derece uyuma ya da uzlaşmaya vardıkları çekişmelere işaret eder." Ve: "Toplumsal yapının istikrarı ... her zaman istikrarı sürdürme yönünde en yakın çabaların ürünüdür." ("Concepts and Comparative Historical Analysis," s. 73).

89 Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, s. 12.

90 Merton, *Social Theory and Social Structure*, s. 32 (vurgular Merton'ın)

kalıcı olmayanları da belirtir, fakat hiçbir şekilde bu durumların koşullarını ve karakteristiklerini kalıcılığın koşulları ve karakteristikleriyle karşılaştırma girişimi yoktur. Ne tarihsel örnek olayların seçimi, ne de oraya buraya serpiştirilmiş karşılaştırmalı düşünceler kurumsal biçimler ve kültürel örüntü sürekliliğini ve değişimin koşullarını araştıracak, tanımlayacak ve sınayacak şekilde tasarlanır.

Kendi çözümlemesi için can alıcı olan belli sürekliliklerin ayrıntılı tarihsel tariflerinin yokluğu da, Schumpeter ilkesinin Bendix'in eserinde salt muğlak bir yorumlama rehberi ve rekabet halindeki genel teorik yönelimlere karşı bir sav olarak işlev gördüğünü gösterir. Bu yüzden, *Kings or People*'ın halkın kralları karşısındaki hakları hakkındaki ortaçağda başlayan, sürekli düşünce çizgisinin en azından ayrıntılı bir taslağını vermesi beklendiği halde, birkaç kısa ve genel belirlemeyle yetinmek zorunda kalıyoruz.[91]

Genel Kavramlar ve Tarihsel Tikellik

Bendix'in çalışmasının nedensel açıklamalar ve açıklama arayışına odaklanmamasına katkıda bulunan ve tartışılması gereken son bir özelliğini henüz tartışmadık: karşılaştırmalı tarihsel çözümlemede kavramların rolüyle ilgili düşünceleri. Teorik önermelerden ve açıklamalardan çok daha sık "kavramlar"dan söz ettiğine dikkat edin. Bendix'in dilinde kavramlar betimleyici, açıklayıcı ya da genelleyici cümlelere girebilen tanımlanmış terimlerden fazla bir şeydir. Kavramlar sadece gerçeklikle ilgili yeterli cümleler formüle etmek için az çok yararlı sözcükler değildir, ampirik yeterlilik ve hakikat ölçütüyle yargılanmalıdırlar.

Bunun nedeni kolay bulunur: Bendix'e göre ***kavram*** sözcüğü hem bir görüngüler sınıfının tanımlanmasını, hem de Weber'in ideal tipleri-

---

91 Benjamin Nelson, *The Idea of Usury* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1949) ilgili bir bağlamda böyle bir belgeleme modelidir. *Kings or People*'ı eleştirenlerden biri olan, *The Foundations of Modern Political Thought: The Renaissance*'ın (New York: Cambridge University Press, 1978) yazarı Quentin Skinner, "Taking Off," *New York Review of Books* 26 (15) (22 Mart 1979), s. 16'da şunu belirtir: "Halkın temsilcilerinin kendi yöneticilerini seçmek ve indirmek hakkına sahip olduğu inancı, ortaçağ boyunca siyasal toplumun skolastik ve medeni hukuk teorilerinin merkezi bir özelliği olmuştur. Daha sonra aynı savlar benimsendi ve 16. yüzyılın ortalarında İngiltere'nin yanı sıra Fransa ve Hollanda'da devrimci gelişmenin yeni bir doruğuna taşındı."

ne yakınlaşanları kapsar. Bendix'in *Work and Authority in Industry*'de "sanayileşme"yi kullanması –"çok sayıda çalışanın bir tek girişimde yoğunlaşıp, girişimcilerin ve yöneticilerin yönlendirici ve eşgüdümleyici faaliyetlerine bağımlı hale geldiği süreç"[92] – sadece "çok sayıda" ifadesi değil, "girişim," "yönlendirme ve eşgüdümleme," "girişimciler ve yöneticiler" sözcüklerinin de muğlak olmayan bir şekilde tanımlanması koşuluyla, birinci anlamın [bir görüngüler sınıfını tanımlama] bir örneğidir. Kavramın ikinci anlamının örneği ise,

> tarihsel deneyim yelpazesini kapsayabilen toplumsal yapıların ölçü kavramları [olarak] ... ataerkil ve bürokratik yönetimi [tartışmasızdır]. Verili bir yönetim tipi, yöneticiler ve memurlar o tipin çatışmalı zorunlulukları arasında bir denge kurmayı başardıkları sürece kendi niteliğini sürdürecektir. Analitik görev, bu zorunlulukları ve dolayısıyla tekrar tekrar çözümleriyle o tipin yüklemlerini tanımlayan ve yeniden tanımlayan konuları ya da çatışmaları saptamaktır. Tipi şeyleştirmekten, yani toplumsal bir yapıya sahip olmadığı bir somutluk atfetme yanılgısından sakınmak için, bu "yüklemler"i özgül grupların eyleminin nesneleri olarak görmeliyiz.[93]

Basit sınıf kavramları ile tip kavramları[94] biçimindeki teorik savları keskin bir şekilde ayırt edememe, teorik önermeler ile kavramları birbirine karıştıran ve teorik hipotezler arayışını engelleyen tarihsicilik ve kavram oluşumuyla ilgili bütün savlardan en azından kısmen sorumlu görünüyor. Eksik bir şekilde belirtilen teoriler olarak ideal tiplerin eksiklikleri, herhangi bir kavram tanımının tarihsel değişimin akışkanlığıyla ilgili sorunları olarak anlaşılır:

> Feodalizm, bürokrasi vb yapıların tanımları, genellikle, ayırt edici birçok karakteristiğin sıralanması biçimini alır. Bu tür sıralamalar, We-

---

92 Bendix, *Work and Authority in Industry*, 2. not, s. 2.

93 Bendix, *Nation Building and Citizenship*, s. 113.

94 Carl G. Hempel, Weber'in ideal tiplerine benzer tip kavramlarının, yeterince belirtilmemiş de olsa teorik düşünceler ve önermeler barındırdıklarını ileri sürer: "Problems of Concept and Theory Formation in the Social Science," *Science, Language, and Human Rights* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1952) içinde, s. 65-86. Pek çok sosyal bilimcinin, bu tür embriyonik teorilerin, doğal bilimlerdeki teoriye ve bilim felsefesinde ortaya konan standartlara nazaran eksikliklerini kabul etmelerine rağmen, bu tür teorik düşüncelerin temsil ettikleri gerçek ilerlemeleri Hempel'den daha fazla takdir etmeleri olasıdır.

ber'in kendisinin de vurguladığı gibi, toplumsal yaşamın akışkanlığını zorunlu olarak "dondurur." Verili bir karakteristikle birlikte sunulması gereken kuvvetlilik ya da genellik hakkında hiçbir şey söylemezler; tanımın şu ya da bu öğesinin içinde kaybolduğu yapılar hakkında da hiçbir şey söylemezler. Sonuç, belirsizlik olmuştur. Bir yapının karakteristiğini tanımlamak için soyutlamalar gereklidir ve bunlar tanımı kanıttan uzaklaştırırlar. Diğer yanda, "eldeki tanım"ı kanıta yaklaştırdığımızda, analitik yararının çoğunlukla yok olduğunu görürüz; çünkü işaret ettiği karakteristikler aslında ne anlaşılır, ne de geneldir.[95]

Karşıt kavrayışların yanı sıra statik ve dinamik kavramları birbiriyle bağlantılı kullanma önerisi bundan türer:

> Örtük ya da açık, feodalizm, kapitalizm, mutlakıyetçilik, kast sistemi, bürokrasi gibi terimleri ve diğerlerini, tersinden, bu yapılardan her birinin olmadığı şeyle tanımlarız. Örneğin, sadakat bağları, sözleşmeli bağlarla; mutlakıyetçi merkezi otorite, merkeziyetçi olmayan feodal otoriteyle; kast, kabile ya da zümreyle; kişisel yönetim, kişisel olmayan yönetimle; hanehalkı ile işin bir arada olması, ayrılmalarıyla vb karşılaştırılır. Benim teklifim şudur: Çözümlemeyi getiren, fakat çözümleme sayılmaması gereken bir ilk yönelim olarak (ölçü işareti olarak bir işlev görürler) karşıt kavrayışlardan vazgeçilemez.[96] Bir yönetim tipini başka bir yönetim tipiyle karşılaştırmak istediğimiz zaman "bürokrasi"yi, "kişisel olmayan personel seçimi" gibi yeni referans terimlerinin sorun olmaya devam ettiklerini, her çözümü yeni sorunlar da yaratan bir konuyu vurgulamak istediğimiz zaman "bürokratikleşme"yi kullanırız. Benzer şekilde, demokrasi ile demokratikleşme, ulus ile ulus kurma, merkezi otorite ile otoritenin merkezileşmesi vb ayırt edilebilir.[97]

Bu stratejiler, kavramların ve kavramsal çerçevelerin duyarlılaştırıcı niteliğinden yararlanmak ve bunların kullanılmasında tuzaklara karşı önlem almak için yararlı oldukları halde, örtük teorik önermelerin daha tam bir formülasyonuna götürmezler. Bunun yerine Bendix, tarihsel yoruma yol gösteren geliştirilmiş tipolojik kavrayışlara ulaşmayı amaçlar.

Evrensel kavramlar formüle etme girişimi, kaçınılmaz olarak ya anlamsız, ya da tarihsel kanıta ters oldukları için reddedilir.[98] Fakat Ben-

---

95 Bendix, "Concept in Comparative Historical Analysis," s. 70.

96 *Age.*, s. 71.

97 *Age.*, s. 72.

98 *Age.*, s. 74-75.

dix'in tarihsicilik ile teorik açıklama ve genellemenin sorunlu doğasıyla ilgili birçok düşüncesinin dayandığı bu sav da tip kavramlar ile sınıflayıcı kavramları ayırt edemez. Sınıflayıcı kavramların bir örneği olarak kendisinin ilk sanayileşme tanımı alınırsa, tanımlanan görüngüye tarihte evrensel olarak rastlanmadığı açıktır; fakat kavram evrensel olarak uygulanabilir, görüngünün varlığını ya da yokluğunu saptar. Bu ve buna eşdeğer kavramlarla[99] daha karmaşık ve yarı-önerme tip kavrayışlar geliştirilip benzer şekilde açıklanan koşullar altında geçerli olan açık önermeleri bulunan tam olgunlaşmış teoriler haline getirebilir. Bu tür teorilerin doğru mu, yoksa yanlış mı oldukları, böyle formüle edilirlerse en iyi şekilde anlaşılır. Eksik görülürlerse ıskartaya çıkarılabilir ya da değiştirilebilirler; fakat çeşitli dengeleyici düşünceler tam yorumlanmamış tipte kavramlarla bütünleştirilirse, teori ile kanıtın bu karşılaşması bulanıklaşır.

Bu da son konuyla, etnosentrik kavramsallaştırmaya duyulan kuşkuyla bağlantılıdır:

> Weber'in meşru otorite ile çıkar kümeleri arasındaki kategorik ayrımı, değişen toplumsal düzenimizin ve entelektüel gelişimin geç bir ürünüdür. Böyle bir ayrımı analitik bir araç olarak kullanmak için, sınırlı bir şekilde uygulanabileceğinin farkında olmalıyız ve bu, en iyi, tarihsel bağlamını anlamakla başarılır. İnsanların içinde yaşadıkları toplum hakkında nasıl böyle düşünür duruma geldiklerini öğrenmekle, değişen entelektüel modaları farkında olmadan benimsemeye ve herhangi bir teorik çerçevede asli olarak var olan sınırların ihmaline karşı kendimizi korumak için gerekli tarafsızlığı kazanabiliriz.[100]

Düşüncelerin doğuşu ile geçerliliğini birbirine karıştıran bu erken kuşkuculuktan daha iyi bir önlem, belki de açıklanmış teoremlerin ve bunların değiştirilmiş hallerinin sürekli kullanılarak sınanmasıdır.

---

99 Görmüş olduğumuz gibi, Arthur Stinchcombe, *Theoretical Methods in Social History*'de, sınıf kavramları kullanmaktan çok, farklı tarihsel örnekler arasındaki benzerlikleri aramadan yanadır. Bana öyle geliyor ki, bu, teorik düşünceleri keşfetme ve icat etme stratejisi bakımından yararlı bir öğüttür. Teori geçerli kılma mantığını etkilemez. Nedenler ve sonuçlar bakımından benzerlikler ya da eşdeğerlikler arayışı uygun veçheleri kesinlikle saptarsa, "çıkar durumları arasında benzerlikler arama yöntemi ile bir çıkar sınıfının yüklemlerini arama yöntemi [gerçekten] mantıksal olarak ... tamı tamına eşdeğerdir" (s. 19).

100 Bendix, *Nation-Building and Citizenship*, s. 23-24.

Sonuç

Reinhard Bendix, karşılaştırmalı tarihsel çalışmalarında –*Work and Authority in Industry*'den *Nation-Building and Citizenship*'e ve *Kings or People*'a kadar– sistematik teorik açıklamalardan yoğun bir şekilde kuşkulanan bir konuma doğru hareket etmiştir. Ben kendi değerlendirmemde, Bendix'in kullandığı teorik ve yöntembilimsel stratejilerin, kuşkularını doğrulayacak şekilde olduklarını göstermeye çalıştım. Bendix'in daha sınırlı hedefleri –genel kabul gören genel teorilerin eleştirisi, daha sınırlı nedensel çözümlemenin başarılabileceği tarihsel bağlamların saptanması ve tarihsel bilgi ile toplumsal teorinin karşılaştırmalı tarihsel karşıtlıklar biçiminde birleştirilmesi– kısmen doğru tanımladığı konular nedeniyle, kısmen kendi yaklaşımının sorunları nedeniyle güçlüklerle karşılaşır. Genel kabul gören büyük teorileri (sistem teorisi, evrimci teoriler ve tarihsel materyalizm), değişik uygulamalarını tarihsel kanıtın ışığında inceleyeceğine, kendi metateorik tahmin ve iddialarıyla karşılaştırır. Bendix, sadece asli güçlüklerinden ötürü değil, tarihsel tikelliği aşan önermeler geliştirmeyi gerçekten amaçlamadığı için de, kendi çözümlemelerinden sistematik sınırlar ve dolayısıyla daha özgül nedensel açıklamalar çıkarma fırsatını kaçınır. Yine de, ortak sorunlar ve temalar etrafında örülen karşıt tarihlerle ilgili yorumsal anlatıları, kanıtlardan basitçe kaynaklanmayan teorik önvarsayımlarla doludur.

Ne var ki, bütün bunları söyledikten sonra, Reinhard Bendix'in başarısını görmezlikten gelmek aptallık olurdu. İktidar ile meşruiyet arasındaki etkileşimle ilgili karşılaştırmalı tarihsel incelemeleri, değişik tarihsel kanıt ve çözümlemelerle ilgili muhteşem ölçüde duyarlı ve özgün yorumları kapsar. Çalışmaları, bütün toplumsal yapıların ve kültürel yönelimlerin tarihsel boyutunu çağdaş sosyal bilimin teorik bilincinde tutmak için, pek çok önde gelen sosyologların çalışmalarından daha fazlasını yapmıştır.

Tarihte teorik açıklamalarla ilgili Reinhard Bendix'in gündeme getirdiği sorunlar, bunları formüle etme ve ele alma şekli eleştiriye açık olmasına rağmen, gerçek sorunlardır. Bendix için çarpıcı olan konular (siyasal meşrulaştırmada düşüncelerin rolüyle ilgili konular) bakımından özellikle gerçektir bunlar. Bu, sosyal teorinin geleceği için daha kapsamlı bir soruya işaret eder. Yüzyılın başından beri egemen strateji, eylemin öznel boyutu üzerinde yoğunlaşarak sosyolojik açıklamalar ara-

mak olmuştur. Yine de, tam da tarihsel aktörlerin kendi dünyaları, kendi gereksinmeleri ve talepleriyle ilgili teorilerinde, insan yaşamının değişkenliği ve tarihsel tikelliğiyle karşılaşırız. Eğer öznel boyuta odaklanma teorik çözümleme çabalarımızda merkez olarak kalırsa, tarihsel olarak sınırlı hümanist yorumun güçlü bir bileşeninin kaçınılmaz ve istenir olması olasıdır. Alternatif ve olasılıkla tamamlayıcı stratejiler öznel boyutu es geçip, örneğin toplumsal yaşamın yapısal özellikleri üzerinde yoğunlaşabilirler.[101] Bu, kısmi de olsa, açıklama gücünde kazançların yanı sıra, sorun formüle etmede kayıplar anlamına gelebilir. Çelişircesine, Bendix'in çalışması, bu tür açıklayıcı savların geliştirilebileceği birçok fikir verici malzemeyi de içerir.

KAYNAKÇA

REINHARD BENDIX'İN ÇALIŞMALARI

"Max Weber's Interpretation of Conduct and History," *American Journal of Sociology* 51 (Mayıs 1946), s. 518-526.

Social Science and the Distrust of Reason, Berkeley: University of California Press, 1951.

"Social Stratification and Political Power," *American Political Science Review* 46 (2) (Haziran 1952), s. 3357-3375.

"Karl Marx's Theory of Social Classes," (ed.) S. M. Lipset ile birlikte, *Class, Status and Power* içinde, s. 26-35; Glencoe, Ill.: Free Press, 1953.

Class, Status and Power: A Reader in Social Stratification, R. Bendix ve S. M. Lipset (ed.), Glencoe, Ill.: Free Press, 1953, 2. basım 1966.

Work and Authority in Industry: Ideologies of Management in the Course of Industrialization, New York: Wiley, 1956; Berkeley: University of California Press, 1974.

"Industrialization, Ideologies and Social Structure," *American Sociological Review* 24 (1959), s. 613-623.

---

101 Böyle bir stratejinin bir örneğine Theda Skocpol, *States and Social Revolutions*'da rastlanır; Skocpol devrimleri incelenmesinde yaygın psikolojik yaklaşımlara karşı çıkar ve yapısal bir bakış açısını savunur (s. 5-18). Farklı bir soruşturma alanında eylemin öznel boyutunu dışlayan yapısal bir yaklaşımın bir örneği de, daha fazla biçimci olmasına rağmen, Peter M. Blau, *Inequality and Heterogeneity: A Primitive Theory of Social Structure*'dır (New York: Free Press, 1977).

"Images of Society and Problems of Concept Formation in Sociology," Bennett Berger ile birlikte, *Symposium on Sociological Theory,* Llewellyn Gross (ed.) içinde, s. 92-118, Evanston, Ill.: Row, Peterson, 1959.

Social Mobility in Industrial Society, S. M. Lipset ile birlikte, Berkeley: University of California Press, 1959.

Max Weber: An Intellectual Portrait, Garden City, N.Y.: Doubleday, 1960; 2. baskı, Berkeley: University of California Press, 1977.

"Social Stratification and the Political Community," *European Journal of Sociology* 1 (1960), s. 181-210.

"The Lower Classes and the 'Democratic Revolution,'" *Industrial Relations* 1 (Ekim 1961), s. 91-116.

"Concepts and Generalizations in Comparative Sociological Studies," *American Sociological Review* 28 (1963), s. 532-539.

Nation-Building and Citizenship: Studies of Our Changing Social Order, New York: Wiley, 1964; 2. baskı, Berkeley: University of California Press, 1977.

"A Case Study in Cultural and Educational Mobility: Japan and the Protestant Ethic," *Social Structure and Mobility in Economic Development,* Neil J. Smelser ve Seymour M. Lipset (ed.) içinde, s. 262-279; Chicago: Aldine, 1966.

"The Protestant Ethic Revisited," *Comparative Studies in Society and History* 9 (1967), s. 266-273.

"Tradition and Modernity Reconsidered," *Comparative Studies in Society and History* 9 (Nisan 1967), s. 292-346.

State and Society: A Reader in Comparative Political Sociology, Coenraad Brand ve diğerleriyle birlikte yayıma hazırlandı, Boston: Little, Brown, 1968 ve Berkeley: University of California Press, 1973.

"Concepts and Comparative Historical Analysis," *Comparative Research Across Cultures and Nations,* Stein Rokkan (ed.) içinde, s. 67-81, Lahey: Mouton, 1968.

Embattled Reason: Essays on Social Knowledge, New York: Oxford University Press, 1970.

Scholarship and Partisanship: Essays on Max Weber, Guenther Roth ile birlikte, Berkeley: University of California Press, 1971.

Kings or People: Power and the Mandate to Rule, Berkeley: University of California Press, 1978.

BENDIX'İN ÇALIŞMALARIYLA İLGİLİ TANITIMLAR VE TARTIŞMALAR

Bottomore, Tom. "Has Sociology a Future?" *New York Review of Books* 16 (4) (11 Mart, 1971), s. 37-40.

Dunn, John. Review of *Kings or People, History* 65 (Şubat 1980), s. 67-68.

Feldman, Arnold. Review of *Nation-Building and Citizenship. American Journal of Sociology* 73 (Mart 1968), s. 637-638.

Gross, Edward. Review of *Work and Authority in Industry, American Sociological Review* 21 (Aralık 1956), s. 789-791.

Gross, Llewellyn. Review of *Embattled Reason, American Sociological Review* 36 (Haziran 1971), s. 528-529.

Hamerow, Theodore S. Review of *Kings or People, American Historical Review* 84 (4) (Ekim 1979), s. 1018.

Janowitz, Morris. Review of *Max Weber: An Intellectual Portrait, American Political Science Review* 54 (1960), s. 1010-1011.

Marshall, T. H. Review of *Max Weber: An Intellectual Portrait, British Journal of Sociology 12 (1961), s. 184-188.*

Marshall, T. H. Review of *Nation-Building and Citizenship, Political Science Quarterly* 80 (1965), s. 675-677.

Miller, Delbert C. Review of *Work and Authority in Industry, Annals of the American Academy of Political and Social Science* 310 (1957), s. 213-215.

Mueller, Hans-Eberhard. "The Role of Ideas in the Conditions of Backwardness," *Contemporary Sociology* 9 (Mayıs 1980), s. 333-336. *Kings or People* üzerine bir tanıtım sempozyumuna ilk katkı. İkinci katkı ve Reinhard Bendix'e yanıt için bkz. "Reflections on *Kings or People*," *age.*, s. 339-341.

Nisbet, Robert A. Review of *Nation-Building and Citizenship, Annals of the American Academy of Political and Social Science* 359 (Mayıs 1965), s. 173-174.

Parsons, Talcott. "Max Weber," *American Sociological Review* 25 (Ekim 1960), s. 750-752.

Parsons, Talcott. Review of *Embattled Reason, American Journal of Sociology* 77 (Ocak 1972), s. 766-768.

Poggi, Gianfranco. "Stronger on Narrative than on Analysis," *Contemporary Sociology* 9 (Mayıs 1980), s.336-338.

Robertson, Roland. Review of *Nation-Building and Citizenship, British Journal of Sociology* 17 (1966), s. 325.

Simpson, Richard L. Review of *Work and Authority in Industry, Social Forces* 35 (Mart 1957), s. 288-289.

Skinner, Quentin. "Taking Off," *New York Review of Books* 26 (15) (22 Mart, 1979), s. 15-16.

Skocpol, Theda ve Somers, Margaret. "The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry," *Comparative Studies in Society and History* 22 (2) (Nisan 1980), s. 174-197.

Stinchcombe, Arthur L. *Theoretical Methods in Social History*. New York: Academic Press, 1978.

Wiener, Jonathan M. Review of *Kings or People. New Republic* (2 Aralık, 1978), s. 38-40.

ALTINCI BÖLÜM

MUKADDER YOLLAR: PERRY ANDERSON'IN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ

MARY FULBROOK ve THEDA SKOCPOL

Perry Anderson'ın *Passages from Antiquity to Feudalism*'i [Antikiteden Feodalizme Geçişler] ve *Lineages of the Absolutist State*'inin [Mutlakıyetçi Devletin Soyu] 1974'te yayımlanması, Büyük Britanya, Birleşik Devletler ve ötesindeki entelektüel çevrelerde takdir dalgaları yaratan bir heyecan uyandırdı.[1] Klasik sosyal bilimin büyük geleneğine uygun tasarlanan ve Max Weber ile Karl Marx'ın düşünceleriyle açık bir diyalog içinde yazılan Anderson'ın bu iki kitabı, eski Yunan ve Roma hükümranlığından erken modern Avrupa'daki mutlakıyetçi monarşilerin son günlerine kadar Avrupa uygarlığının tek, iç bütünlüğü olan bir genel özetini sunar. "Karmaşık, harika bir iç örgüsü olan ve kontrol edilen" bir anlatım diyordu *Guardian*'da Moses Finley ve *Passages-Lineages*'i *New York Review of Books* için tanıtan Keith Thomas bu coşkuyu tekrarlıyordu: "Nefes kesici kavrayış menzili ve mimari beceri [bu] çalışmayı dehşetli bir entelektüel başarı haline getiriyor."[2] Tariq Ali *Passages-Lineages*'a "Marksist bir şaheser" demişti.[3] Normalde Marksist savlara düşman olan D. G. MacRae bile, bu iki kitabı "müthiş keyifli" diye ilan etti ve tarihsel sosyolojiye "önemli bir katkı" diye niteledi.[4]

1 Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feodalism* (Londra: New Left Books, 1974) ve *Lineages of the Absolutist State* (Londra: New Left Books, 1974). İki kitaba birden *Passages-Lineages* denilecektir.

2 Moses Finley, *The Guardian,* 6 Şubat 1975 ve Keith Thomas, "Jumbo History," *The New York Review of Books,* 17 Nisan 1975, s. 27.

3 Tariq Ali, "Feodalism to Absolutism," *Books and Bookmen* 20 (235) (Nisan 1975), s. 21.

4 D. G. MacRae, "Chains of History," *New Society* 31 (30 Ocak 1975), s. 269, 270.

Anderson'ın kitapları sadece parlak bir şekilde yazılmış ve esasında büyüleyici değil, birçok yönde alışılmamış teorik ve yöntembilimsel ilgi konusudur da. Marksistlerin başlıca ilgilenecekleri, Anderson'ın uzun erimli toplumsal değişimin özellikle siyasal veçhelerini aydınlatma girişimidir. *Lineages*'a Önsöz'de "Tarihsel materyalizmin temel belitlerinden biri," diyor Anderson, "sınıflar arasındaki din dışı mücadelelerin, eninde sonunda toplumun siyasal düzeyinde –ekonomik ya da kültürel düzeyinde değil– çözüldüğü"dür. "Başka bir ifadeyle, sınıflar varlıklarını sürdürdükleri sürece, üretim ilişkilerindeki temel kaymaları damgalayan şey devletlerin kurulması ve yıkılmasıdır."[5] Bu yüzden, *Passages-Lineages* özellikle klasik antikitede imparatorlukların yükselişi ve düşüşü, Ortaçağ Avrupa'sında monarşilerin büyümesi ve emperyal İspanya'dan çarcı Rusya'ya kadar mutlakıyetçi devletlerin yaşam tarihleri üzerinde yoğunlaşarak, "tarihi yukarıdan" yapar. Dahası, göreceğimiz gibi Anderson, Marksist sosyalistler için bugünkü siyasal alternatifleri ortaya koymak uğruna geçmişin siyasal tarihini inceler. Bu nedenle siyasala vurgusu sadece Marksist bilimsel çalışmalar için teorik sorunlar doğurmakla kalmaz, tarihsel incelemelerin çağdaş siyasal anlayışa nasıl seslenebileceği sorusunu da ortaya atar.

Tarihsel temelli toplumsal değişim incelemelerine ilgi duyan bütün bilim insanları (Marksist olsun ya da olmasın) için, Anderson'ın iki kitabı, eskiden beri süregelen birçok hususta yöntembilimsel soruları gündeme getirir. Birincisi, tarihteki toplumsal düzenlemelerden ve toplumsal değişimden anlam çıkarmak için teorik kavramlar ve savlar nasıl kullanılır? Anderson'ın kendisi bu konuyu, "Marksist yazında haksız yere birbirinden kopartılmış olan iki düşünme düzenini," bir yanda "bütünsel yapıların devinim yasaları"nı, diğer yanda "alanların ya da dönemlerin sınırlarını belirlemekle sınırlı ... tikel incelemeler"i, "özgül olayların ve kurumların çok-katlı ampirik koşulları"na değinen incelemeleri "bir arada tutma"ya bir meydan okuma olarak anlar.[6] İkincisi, tek tek örnek olayları aydınlatmak ve bütünsel bir sav geliştirmek için, farklı toplumları ve uygarlıkları kesen karşılaştırmalar nasıl kullanılır? Anderson karşılaştırmalı yöntembilim hakkında açıkça hiçbir şey söyle-

5 Anderson, *Lineages*, s. 11.

6 *Age.*, s. 8.

memesine karşın, *Passages-Lineages*'in mimarisi büyük ölçüde, çeşitli tarihsel örnek olay anlatımlarının yan yanalığı etrafında örülür; bu yüzden karşılaştırmalı tarih, açıkça Anderson'ın yaklaşımının önemli bir parçasıdır. Son olarak, uzun erimli toplumsal değişimle ilgili evrimci açıklamalar Anderson'ın sunumunda, eğer varsa, hangi statüye sahiptir? Marksizmin ve yapısal işlevselciliğin evrimci versiyonları tarihsel sosyolojide uzun süre etkili olmuştur. Her iki versiyon da, tek tek toplumların endojen dönüşüm mekanizmalarıyla geçtikleri varsayılan zorunlu toplumsal değişim aşamalarını tanımlamaya çalışmıştır. Anderson, *Passages-Lineages*'da ortodoks Marksist evrimciliği reddeder; yine de evrimci açıklamanın bütün özelliklerinden ne kadar koptuğunu göreceğiz.

Dolayısıyla, *Passages from Antiquity to Feudalism* ve *Lineages of the Absolutist State,* teorik ve yöntembilimsel soruşturmalara zengin malzeme sunuyor. Ne var ki, önce Perry Anderson ve onun tarihsel sosyoloji yapma nedenleri hakkında bazı temel şeyleri anlamak yerinde olur.

Perry Anderson ve New Left Review

Bilim insanlarının çalışma yerleri ve hitap ettikleri izleyiciler, çalışmalarının doğasını ve amaçlarını derinden etkiler. Anglosakson akademik dünyasında, en azından profesyonel tarihçiler, *Passages-Lineages* gibi geniş, sentetik projeleri hemen hemen hiç üstlenmezler. Tarihçiler, sınırları çizilmiş zamanların ve mekânların uzmanları olurlar, çoğunlukla bu sınırlar içinde kalan konularda uzmanlaşırlar: örneğin, erken modern Fransız siyasal tarihi, 20. yüzyıl ABD ekonomik tarihi ya da Ming-Ch'ing Çin'inin entelektüel tarihi gibi konularda.[7] Tarihçiler çoğunlukla, yeni kanıt kaynakları, yeni savları ya da yeni çözümleme yöntemleri kullanarak yerleşik sorunları ele alırlar; profesyonel bir tarihçi, zaman zaman, kendi uzmanlık alanında ele alınması gereken temel sorunları yeniden tanımlayabilir. Araştırma ilerledikçe, pek çok profesyonel tarihçi yerleşik bir üniversitede ders vermek ve kendi uzmanlık alanlarında yüksek lisans öğrencilerini eğitmek zorunda kalır. Kariyerlerinin doruğunda birinci sınıf tarihçiler, önemli bir çağın birkaç ülkesini ve konusunu ya da bir ülke geçmişinin birkaç yüzyılını kapsayan mevcut bilim-

7 Tarihçilerin pratiğiyle ilgili iyi bir tartışma için bkz. Charles Tilly, "Sociology, Meet History," *As Sociology Meets History* (New York: Academic Press, 1981) içinde.

sel çalışmaların sentezlerini yazabilirler. Bütün Avrupa'nın iki bin yılını inceleyen ve Avrupalı olmayan belli başlı uygarlıkları da tartışan *Passages-Lineages* ölçeğinde bir proje, mevcut referans çerçevesi ve hatta birinci sınıf profesyonel bir tarihçinin çerçevesi içinde pek de anlamlı olmazdı.

Perry Anderson profesyonel bir tarihçi değildir –herhangi türden bir profesyonel akademisyen de değildir. Mesleki rollerde cisimleşen türde amaçlardan ve kısıtlamalardan muaftır ve çok farklı bir uğraşa bağlıdır. Büyük Britanya'da yayımlanan Marksist dergi *New Left Review*'un editörü olarak Perry Anderson, en iyi, İngilizce konuşulan dünyada Marksistlerin ve Marksistler için bilimsel üretimin teşvikçisi ve stratejik bir konumu işgal eden bir entelektüel bekçi olarak tarif edilebilir. Anderson, daha Oxford'daki öğrencilik günlerinde *New University* adlı solcu bir dergide birlikte olduğu kişilerden oluşan küçük, kendi makalelerini kendi seçen bir yayın kuruluyla birlikte çalışır. *New Left Review* yılda altı sayı çıkar, İngilizce olmayan Marksist klasiklerin çevirileri ve çağdaş Avrupalı neo-Marksist eserlerin yanı sıra sürekli orijinal kitaplar da yayımlayan *New Left Books* adlı bir yayınevi de vardır. Anderson'ın bütün denemeleri ve kitapları *New Left Review* ve *New Left Books* tarafından "kendi evinde" yayımlanmıştır. Aslında Anderson ve arkadaşları kendi editörlük girişimlerini, kendi tanıdık çevrelerinin dışındaki entelektüellerin sunduğu kitap ve makaleleri yargılama fırsatı olarak değil, hem kendi çalışmalarını sunarak, hem tanıdıkları ya da yoğun gezi ve mektuplaşmalarla tanır duruma geldikleri kişilerden yazı isteyerek Marksist entelektüel yaşamı geliştirmenin bir yolu olarak görürler.

Perry Anderson'ın faaliyetleri, çağdaş entelektüel dünya için dikkate değer bir ölçüde özerk ve kendine özgüdür. Yine de bilimsel çalışması, yöneldiği yakın dost ve amorf izleyicilerden etkilenir. Anderson, kendisiyle birlikte *New Left Review* ile yakından ilgilenen, son derece eleştirel de olsa benzer düşünen küçük bir arkadaşlar grubuna seslenir. Ayrıca, *New Left Review*'daki yazıları izleyen ve *New Left Books*'un çeşitli yayınlarını okuyan –Büyük Britanya ve Birleşik Devletler'in yanı sıra, Avrupa'da ve dünya çapında– geniş bir solcu entelektüeller topluluğuna da seslenir. Anderson'ın tarihsel çalışması, her iki yönden de, siyasal bakımdan iddialı entelektüel bir dergi olarak *New Left Review*'un tanımladığı ve izlediği bütünsel programa uymaya zorlanır.

1963'ten beri Perry Anderson'ın liderliğinde faaliyet gösterdiği şekliyle *New Left Review* Britanya'daki ilk Yeni Sol'u hem devam ettirmesi, hem ona gösterdiği tepkiler bakımından anlaşılmalıdır. *New Left Review*, 1950'lerin sonunda boy veren bu sosyalist-hümanist hareketin müstakbel bayrak gemisi olarak 1959'da doğmuştu. İlk Yeni Sol, solcu kültürel tartışmaları Stalinist komünizmin dogmalarından ve günlük siyasal manevralar içinde kaybolan İşçi Partisi'nin "kültürsüzlüğü"nden kurtararak, Britanyalı entelektüeller arasında sosyalist siyasal bağlılığı yeniden esinleme girişimiydi.[8] İlk Yeni Solcuların büyük bir çoğunluğu eğitimli orta sınıftan olmalarına karşın, kitle tabanlı siyasetle iki yönde bağları vardı. Başlangıçtaki Yeni Solcuların birçoğu İşçi Partisi'nin sol kanadı içinde çalışıyor ve partiyi canlı bir demokratik sosyalist harekete doğru yönlendirmeye uğraşıyorlardı. Bazıları da, 1958'den sonraki birkaç yıl boyunca devasa popüler gösteriler düzenleyen bir hareket olan Nükleer Silahsızlanma Kampanyası'nın Soğuk Savaş karşıtı "Atom Bombası Yasaklansın" siyasetine dalmıştı. *New Left Review* kurulduğu zaman, sadece teorik bakımdan eklektik sosyalist-hümanist çizgiye uygun siyasal yorum ve kültürel eleştiri için bir yayın olarak değil, üyeleri siyasal ve entelektüel bakımdan angaje olan ülke çapındaki Yeni Sol Kulüpler ağının gevşek bir odağı olarak da tasarlandı.

1960'ların başına gelindiğinde Britanya'daki ilk Yeni Sol görünür bir şekilde sendeliyordu ve *New Left Review* ciddi güçlükler içindeydi. Buna yanıt olarak, o haliyle dergi ilk önce kulüplerden ayrıldı; ardından eski editörler, genç konuk yazar Perry Anderson'ı editör olarak dergiyi canlandırmakla görevlendirdiler. Anderson kararlı bir şekilde görevi devraldı ve *New Left Review*'yu çok yeni ve daha başarılı bir girişime dönüştürdü. Anderson ve arkadaşları, ilk Yeni Soldaki büyüklerinin Marksist teorik sofistikasyon yoksunluğuna ve ucuz popülizme yüz vermediler. Dahası:

> İlk Yeni Sol, yerleşik işçi hareketiyle en azından kısmen bağdaşmaya çalıştığı halde, Anderson ve arkadaşları, Britanya'da günlük işçi siyasetinin kaygılarından uzak, geçmiş sosyalist geleneklere karşı eleştirel ve çağdaş toplumun tutarlı ve kapsayıcı bir yapısal çözümlemesini yapmaya kararlı olacak, Kıta Avrupa'sındakilere benzer yeni bir sosyalist entelijensiya yaratmak istiyordu.[9]

---

8 Bu değerlendirme David Richard Holden'den yararlanıyor: "The First New Left in Britain, 1956-1962" (Doktora tezi, Wisconsin Üniversitesi, 1976).

9 *Age.*, s. 356.

Anderson editör olduktan sonra *New Left Review*'un sayfaları yeni öncelikleri cesurca yansıttı. Günlük olaylar, çağdaş kültür ve Britanya siyasetinin ayrıntılarıyla ilgili kısa, heterojen makaleler geride kalmıştı. Bunun yerine, tutarlı olarak temel alanlara giren önemli teorik ve tarihsel denemeler vardı: klasik Marksist metinlerin yorumu; kıtadaki çağdaş Marksist yazıların çevirileri ve bunlarla ilgili tartışmalar; Avrupa'da, Birleşik Devletler'de ve Üçüncü Dünya'daki çağdaş siyasal eğilimlerin sosyopolitik bağlamlarıyla ilgili çözümlemeler; ve –belki de editörler için en önemlisi– Britanya toplumu ve Britanya solunu bugüne getiren başarısızlıklarla ilgili tarihsel gözlemler.

Kuşkusuz, yenilenen *New Left Review*'un entelektüel sofistikasyonu çok yüksekti; ilan ettiği gibi, Britanya'da gerçek bir Marksist entelijensiye yaratma misyonunu yansıtıyordu. Bu misyon, bir anlamda, ilk Yeni Solun üstlendiği görevlerden birinin –sosyalist düşünceleri entelektüeller arasında geliştirmek– yerine getirilmesi olarak görülebilir. Başka bir anlamda ise, ilk Yeni Solun Britanya'daki süregelen kitle tabanlı siyasetle ilgisini ve yönelimini koruyamamasının sonucuydu. Zira *New Left Review,* Anderson'ın yönetiminde bilerek –kasıtlı olarak– elitist bir uğraş olmuştur. Anderson ve arkadaşları şuna inanırlar: doğru sosyalist siyaset, sosyalist bir entelijensiyanın, toplumda kapitalizmin devrilmesine yol açacak kültürel ve siyasal hegemonya kurmak üzere militan bir işçi sınıfıyla birleştiği yerde ortaya çıkar. Bu yolda ilk adım, diye savunuyorlar, kültürel bakımdan özerk bir Marksist-sosyalist entelijensiyanın oluşturulması olmalıdır. Ancak bu oluştuktan sonra, işçi sınıfı reformist düşüncelerden ve siyasetten vazgeçirilebilir.

Kişinin nasıl bakmayı tercih ettiğine bağlı olarak bu, ya büyük umutlar vaat eden bir yönelim, ya da Britanyalı Marksist entelektüellerin siyasal açıdan gitgide daha çok soyutlanması olmuştur. Her iki yönde de, ünlü editörü dahil, *New Left Review* yazarlarının tarihsel sosyoloji çalışmalarına belirgin bir matriks sağlamıştır.

Tümleştirici Tarih ve Çağdaş Siyaset

Perry Anderson'ın çalışmasında, tarihsel sav ile çağdaş siyasal strateji arasında bütünsel bir birlik amaçlanır. Bu, en çok Anderson'ın kısa teorik, siyasal ve tarihsel çözümlemelerinde açıktır: Bunlar, "Batı Marksiz-

mi"nin[10] temaları ve yönelimleriyle ilgili incelemesi, "Sosyalist Stratejinin Sorunları" tartışması[11] ve özellikle, Anderson'ın tanınmasına yol açan ve ilk önemli tarih sentezi çalışması olan Britanya tarihi üzerine "Origins of the Present Crisis" [Bugünkü Krizin Kaynakları] başlıklı uzun bir denemesidir.[12] *Passages-Lineages*'ın muazzam tuvalinde tarihyazımı yaklaşımının siyasal niyetle dengeli birliği dikkat çeker. Bu nedenle, büyük eserin yöntembilimsel ayrıntılarına dalmadan önce, bu eserin "Origins" denemesiyle ve aslında Anderson'ın bu türdeki bütün projeleriyle paylaştığı temel tarihsel sosyoloji eğilimini vurgulamak yararlı olur.

1964'te yayımlanan "Origins of the Present Crisis," başlığının da gösterdiği gibi, çağdaş bir durumu açıklamayı amaçlar. Anderson Britanya toplumundaki iki çatallı bir açmazı öne sürer: birincisi, Britanya kapitalizminin kendini değişen uluslararası koşullara uyduramamasının işaret ettiği egemen sınıfın krizi; ikincisi, sosyalist solun, egemen kapitalist sınıfın sendelemesi karşısında bile ürkekliği ve durgunluğuyla belirgin krizi. Bu "şimdiki kriz"den anlam çıkarmak için Anderson tarihe dönüp şunu ileri sürüyordu:

> Bugünkü Britanya ile ilgili görüşümüz, onun tam, fiili geçmişiyle ilgili bir vizyona oturuncaya kadar ... toplumumuzdaki diyalektik hareketleri ve dolayısıyla onun içindeki çelişkili olasılıkları –ki sadece bunlar bir sosyalist strateji doğurabilir– anlamanın temelinden yoksun olmaya devam ederiz... Eğer Sol bugünkü durumdan yararlanacaksa, ilk şart bugünün gerçek doğasını ciddi bir şekilde çözümlemeye çalışmaktır. Bunu yapmak, kapitalizmin ortaya çıkışından beri modern Britanya toplumunun ***onu farklı kılan yörüngesinin bütünü*** üzerinde durulmasını gerektirir.[13]

---

10 Perry Anderson, *Considerations on Western Marxism* (Londra: New Left Books, 1976)**11** Perry Anderson, "Problems of Socialist Strategy," *Towards Socialism,* ed. Anderson ve Robin Blackburn (Londra: Colllins, 1965) içinde, s. 221-290.

11 Perry Anderson, "Problems of Socialist Strategy," *Towards Socialism,* ed. Anderson ve Robin Blackburn (Londra: Colllins, 1965) içinde, s. 221-290.

12 "Origins of the Present Crisis," ilk kez *New Left Review*'da 23 (Ocak-Şubat 1964) çıktı. *Towards Socialism*'de yeniden yayımlandı. Aşağıda gösterilen sayfa numaraları yeniden yayımlandığı bu kaynaktadır ve bundan böyle "Origins" olarak anılacaktır.

13 Anderson, "Origins," *Towards Socialism* içinde s. 12 (vurgular eklendi).

Anderson'ın denemesi bu iddialı görevi "sınıfsal yapının küresel evrimi" üzerinde yoğunlaşarak, egemen sınıfın ve proletaryanın kültürel-siyasal yönelimlerini bu yapıyla ilişkilendirerek üstlenmekte bir ilk girişimdir. Anderson, Britanya tarihindeki "temel uğraklar"ın "kümülatif bir kümelenme"sini, 17. yüzyıldan bugünkü krize kadar "kapitalist Britanya toplumunun farklı oluşumunu ve gelişimi"ni açıklamaya yeterli sayar.[14] 17. yüzyıl siyasal devriminin doğası, zamanlaması ve sonuçları; İngiltere'de öncü Sanayi Devrimi; büyük bir kapitalist imparatorluğun erken gaspları; İngiltere'nin 20. yüzyılın iki dünya savaşındaki yararlı deneyimleri, çağdaş Britanya siyasetini anlamak bakımından can alıcıdır.

Anderson, egemen sınıfın ve işçi sınıfının yönelimlerinin Britanya kapitalizminin gelişiminde oldukça erken biçimlendiklerini ve daha sonra, ancak yakın zamanlarda geleneksel Britanya kapitalizminin zararına değişmiş olan uluslararası koşullar tarafından sürdürüldüğünü ileri sürer. Britanya hiçbir zaman "saf" bir burjuva devrimi yaşamadığı için ve sınai burjuvazi, egemen kapitalist sınıf içinde toprak sahibi aristokrasiye her zaman siyasal ve kültürel bakımdan bağımlı kaldığı için, bu sınıf, bugünkü krizle başa çıkmak için gerekli olan bakışı ve modern teknokratik kurumları hiç geliştirmedi. Fakat şu anda ne işçi sınıfı, ne de Britanya solu sosyalizme yönelmeye hazırdır –yine, kümülatif geçmiş uğrakların güçten düşürücü siyasal ve kültürel sonuçları nedeniyle. En eski sınai işçi sınıfı, Marksist sosyalist teoriden yararlanamayacak kadar "çok erken" ortaya çıktı ve daha sonra, Britanya işçi sınıfının ideolojisine, Fabianlar sayesinde egemen sınıfın yararcılığı "bulaştı."[15] Bu yüzden, Anderson'a göre, bugünkü krizin sola sunduğu fırsatları yakalamanın anahtarı, uygun ve sahiden devrimci bir stratejiye sahip "otantik bir sosyalist hareketin geliştirilmesi"nde yatar.[16]

Anderson'ın "Origins"deki cesur Britanya tarihi incelemesi, sosyalistler ve tarihçiler arasında epeyce bir ilgi ve tartışma yarattı ve en önemlisi, Marksist tarihçi ve *The Making of the English Working Class*'ın ünlü yazarı Edward Thompson'ı uzun bir eleştiri ve alternatif bir çözümleme geliştirmeye

---

14 *Age.*, s. 13.
15 *Age.*, s. 36-37.
16 *Age.*, s. 52.

sevk etti.[17] Bu tartışmanın gündeme getirdiği sorunlara daha sonra döneceğiz. Fakat Anderson'ın çalışmasının genel niteliği bakımından önemli olan, Anderson'ın tarihin anlamı ve yararıyla ilgili kendi tikel vizyonu için tartışmanın seyri içinde ürettiği açık gerekçedir. Kendisi ve Tom Nairn (*New Left Review*'da İşçi Partisi üzerine yazdığı denemelerini Thompson eleştirmişti) adına konuşan Anderson şu duyuruda bulunuyordu:

> İş olsun diye geçmişin karşılaştırmalı bir tarihini yazmıyorduk. ***Bugünü anlamak için*** onu yeniden inşa etmeye çalışıyorduk.[18]
>
> Seçtiğimiz yöntem ... bugünkü durumu ***bir tümlük olarak*** çözümlemekti; her sektördeki kriz o sektörde belirlenirken, bütün sektörler, karmaşık toplumsal geçmişlerinin temelinde, anlamlı bir bütünlükte yapısal olarak hep birlikte bütünleştirilir.[19]
>
> Modern Britanya'nın ***parçalı*** değil, ***tümleyici*** tarihinin öğelerini vermeye çalıştık... Çalışmamızın tamamı, çağdaş Britanya'yı açıklamak için yapılandırıldı; çalışmanın birliğini ve biçimini belirleyen şey buydu.[20]

Bu ifadeler, Anderson'ın tarihsel sosyolojiye yaklaşımının temel özelliklerini açığa vurur. Bir tarihsel çözümlemenin kalkış noktası, bugünkü gerçekliklerle ilgili bir kavrayıştır; bu gerçekliklerin *New Left Review*'un seslendiği ve sesi olduğu Marksist sosyalist güçlerin karşısına çıkardığı engeller ve fırsatlar demektir. Dahası, ulaşılmaya çalışılan tarihsel anlayış türü tümleyicidir –aslında çifte tümleyicidir: birincisi, toplumun anlamlı bir bütünlük olarak anlaşılması bakımından; ikincisi, bir başlangıç noktasından bir son noktaya kadar yüzyılları kapsayan bir yörünge olarak karmaşık toplumsal geçmişin bütüncül olarak kuşatılması bakımından.

"Origins," bu karakteristik özellikleri elbette ki açığa vurur. Britanya'nın kıta Avrupa'sının kalıplarından uzaklaşmasını kapitalizmin ta başlangıçlarına kadar götürerek, kapitalist ve proleter sınıfın Britanya'daki yönelimlerinin derin tarihsel köklerini çözümler. "Origins,"

---

17 E. P. Thompson, "The Peculiarities of the English," *The Poverty of Theory and Other Essays* (Londra: Merlin Press, 1978) içinde, s. 35-91. Bu deneme, 1965'te *Socialist Register*'de yeniden yayımlandı. Bu makaledeki sayfa göndermeleri *The Povetry of Theory*'yedir.

18 Perry Anderson, "Socialism and Pseudo-Empricism," *New Left Review*, no. 35 (Ocak-Şubat 1966), s. 32.

19 *Age.*, s. 33.

20 *Age.*

özellikle, Britanya sosyalizminin süregelen "ürkekliği"nin, gerçekten devrimci bir ideolojinin ve entelijensiyanın yokluğundan kaynaklandığını ileri sürer. Bu yüzden, tarihsel çözümleme, tam da *Review*'nun Perry Anderson'ın editörlüğünde izlemekte olduğu entelektüel siyaset gereğini ve fırsatını açığa vurur; zira *Review*'nun kendi kendine ilan ettiği misyonu, Britanyalı sosyalistleri kıta Marksizminin entelektüel gelenekleriyle buluşturmaktır. Hem bugünkü kriz, hem de olası bir krize *New Left Review*'nun stratejik olarak katkıda bulunabileceği yanıt, Anderson'ın modern Britanya'nın toplumsal geçmişinin bütün yürüngesinde temellenecek tümleştirici tarihsel sosyolojisiyle açığa çıkar.

Passages from Antiquity to Feudalism ve *Lineages of the Absolutist State* "Origins"den çok daha geniş kapsamlı ve çok daha derinlikli bir tarihsel sosyolojiyi meydana getirirler. Fakat her iki çalışmada da Anderson benzer şekilde ve benzer amaçlar için tarihsel anlayış peşinde koşar. *Passages-Lineages* yine şüphe götürmeyecek şekilde tümlükle ilgilenir: "Eski toplum," "Cermen toplumu," "Feodalizm," "Batı Mutlakıyetçiliği" ve "Doğu Mutlakıyetçiliği" (Anderson'ın metinde sürekli büyük harfle yazdığı kavramlar) –bunların her biri işlevsel bir birlik, hepsi ele alındığında tikel sosyopolitik düzenin verili anlamlı bütünlüğünü oluşturan sosyoekonomik, siyasal ve kültürel kalıpların karmaşık bir konfigürasyonu olarak resmedilir. Dahası, *Passages-Lineages*'in kapsamlı olması –tarihsel yazılarda genellikle ayrı tutulan çağları olağandışı ele alışı– Anderson'ın başlangıçlarından (verili) son noktalarına kadar tarihsel yörüngelerin tamamını kuşatma kaygısından kaynaklanır.

Anderson, Althusserci Marksizmin terminolojisini serbestçe ödünç almasına karşın, saf analitik bir yapısalcılığın tarihteki toplumsal değişimin temel nedenlerini yakalayamadığını; örneğin, Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçişi açıklayamadığını savunur. Bunun yerine, toplumsal değişimin açıklanmasında ortaya çıkışın en az yapı kadar önemli olduğuna inanır ve çeşitli uygarlıkların benzersiz yörüngelerini, sadece başka bir toplumsal yapıya yol açan bir toplumsal yapı bakımından değil, daha erken yapıların zamanın daha sonraki noktalarında bir dizi üst üste binişi ve yeniden canlanışı bakımından da değerlendirir. Bu bakış açısından, "Avrupa'da kapitalizme benzersiz geçişi olanaklı kılan şey *antikite ile feodalizmin birbirine eklenmesiydi*."[21] Dahası, Avrupa

21 Anderson, *Lineages*, s. 420.

feodalizminin kendisi, "çözülmekte olan iki eski üretim tarzının –ilkel ve antik– katastrofik çarpışması"ndan kaynaklanan kendi benzersiz ortaya çıkışı dışında anlaşılamaz.[22] Bu yüzden Anderson, *Passages-Lineages*'in sonunda Avrupa'da mutlakıyetçi devletlerin ve kapitalizmin ortaya çıkmasıyla sonuçlanacak olan tarihsel yörüngeleri tam olarak çizmek için, yola klasik antikeden çıkar. Sadece verili çağların toplum düzenleri değil, Avrupa uygarlığındaki tarihsel gelişimin bütün seyri de tümlükler olarak kavranmalıdır.

Perry Anderson'ın tümleştirici tarihe ilgisi *Passages-Lineages*'da açık ise, öteki karakteristik özelliğe, bugünün siyasetine uygun tarihsel çözümleme yapma konusuna ne demeli? Biliyoruz ki, *Passages-Lineages* bugünkü krizi ortaya koymaz. Sadece gerçekten de geçmiş olayları kapsar ve Anderson'ın Batı siyaseti incelemesini bugüne kadar getirmeyi amaçlayan daha sonraki iki kitaba bir başlangıç olarak sunulur. Yine de, bize göre, *Passages-Lineages* tek başına bir kitaptır ve "Origins of the Present Crisis" gibi bu çalışma da çağdaş beklentilerle ve devrimci sosyalizmin tavrıyla birebir ilgisi olduğuna inanılan örüntüleri ortaya koymak niyetini güder.

Passages-Lineages iki çok önemli görevi amaçlar. Birincisi, "bir bütün olarak Avrupa deneyiminin özgüllüğünü daha geniş bir uluslararası ortama yerleştirmeyi" amaçlar.[23] Bu amaçla Anderson sadece Yunanistan'dan Bourbon Fransa'sına ve çarlık Rusya'sına kadar Avrupa tarihini kucaklamakla kalmaz, Avrupa'daki gelişmeyi Bizans ve Türkiye, Çin ve Japonya tarihleriyle de karşılaştırır. İkincisi, *Passages-Lineages* Avrupa'nın *içinde* Batı'nın Doğu'ya karşı farklılaşan, ama onunla bağlantılı gelişimini açıklamaya çalışır. Bu tema, *Passages*'in daha ilk sayfalarında belirir; Anderson'ın Roma İmparatorluğu'nu değerlendirmesinde yer alır, feodalizmin ortaya çıkışı ve dinamikleri, feodal krizin biçimleri ve zamanları, bu krizden sonra Avrupa kıtasının iki büyük yarısında ayrı tip mutlakıyetçiliklerin ortaya çıkışıyla ilgili değerlendirmesinin merkezi eksenini oluşturur.

Herhangi bir çağdaş Marksçı sosyalist için bu konular neden önemlidir? *Passages-Lineages*'da Anderson, bu konuların kendisi için bu ka-

---

22 Anderson, *Passages*, s. 128.

23 *Age.*, s. 78.

dar önemli olmasının nedeni konusunda o kadar açık değildir; fakat bir bütün olarak alman yazılarında bu nedenleri bulmak kolaydır. Anderson, gelişmiş kapitalizmin anayurtlarında ortaya çıkan işçi sınıfı temelli bir sosyalist devrimle ilgili klasik Marksçı senaryonun doğruluğunu ve devam eden yerindeliğini savunma kaygısındadır. Avrupa'nın Anderson için özel bir büyüsü vardır; çünkü kapitalizm, burjuva devrimler ve proleter sosyalizmle ilgili klasik Marksist düşüncelerin, bir yere doğrudan doğruya uygulanacaksa, Avrupa tarihine uygulanması gerektiğine inanır.

Anderson Avrupa'nın içindeki bir Doğu-Batı bölünmesinin temel önemini de kanıtlama kaygısındadır; çünkü Antonio Gramsci gibi, sosyalist devrimleri Batı'da isteyen ve bu devrimlerin Rus Devrimi'ne benzemeyeceğine ya da benzememesi –özellikle Stalinizmdeki antidemokratik sonuçlara benzememesi– gerektiğine inanan Batı yönelimli bir Marksisttir. "Problems of Socialist Strategy" makalesinde Anderson "Batı ile Doğu Avrupa'yı ayıran büyük jeopolitik bölünmenin farklı tarafları"na karşılık geldiğini ileri sürdüğü birbirine karşıt devrimci stratejileri ayırt eder, bunlar "iki dünyaya ve iki tarihe karşılık gelir".[24] Doğu toplumları (devrimci geçiş dönemlerinde) nispeten "geri" oldukları, tam gelişmiş kapitalizmden ve demokrasiden yoksun oldukları için, Doğu Avrupa'da Bolşevik tarzı Leninizm uygun bir sosyalist devrimci strateji olmuştur. Ne var ki, Batı'da Bolşevik tarzı Leninizm uygun bir sosyalist strateji olmamıştır ve olmayacaktır; çünkü,

> Batı Avrupa toplumları, Asya'yı bir yana bırakın, Doğu Avrupa toplumlarından bütünüyle farklı bir evren oluştururlar. Oldukça ileri ekonomileri ve karmaşık, yoğun, farklı renklerden oluşan tarihleri bütünüyle kendine özgü bir toplumsal ve kültürel dünya yaratmıştır. Bu dünyanın büyük siyasal başarısı demokrasi olmuştur.[25]

Anderson'ın görüşüne göre, Batı'nın demokratik başarılarının kapitalizmin dayattığı sınırlamaları üzerinde inşa edilmedikçe, bu sınırlamaları genişletmedikçe ve elbette aşmadıkça hiçbir sosyalist devrim Batı'da başarılı olamaz. "Doğuya ait" devrimci stratejilerin basit bir taklidi ne mümkündür, ne de istenir.

---

24 Anderson, "Socialist Strategy," *Towards Socialism* içinde, s. 225.

25 *Age.*, s. 230.

Bu nedenle, Perry Anderson'ın Batı'nın benzersizliğini dünya tarihi koşullarına oturtmaya ve Avrupa'nın içinde Doğu'nun ve Batı'nın iç içe geçen, fakat ayrı olan yörüngelerinin izini sürmeye adanan geniş bir tarihsel özet yazmaya hazırlanmasında şaşılacak bir şey yoktur. Nasıl ki "Origins" Britanya'daki çağdaş sosyo-tarihsel gerçekliklerin ve devrimci sosyalist Solun önündeki siyasal güçlüklerin kavranmasıyla başladıysa, ardından da bunları, modern Britanya kapitalizminin bütün karmaşık toplumsal geçmişinin tümleştirici bir görüntüsüne temellendirmeye çalıştıysa, aynı şekilde *Passages-Lineages* da, Anderson'a göre devrimci sosyalizmin durumunu ve geleceğini önemli ölçüde etkileyen bugünün gerçekliklerinin kavranmasından yola çıkar. Ardından, bu kalıpların tarihsel temellerini Batı tarihinin ta antikitedeki başlangıçlarına kadar götürmeye çalışır. Perry Anderson, "geçmişin kendi iç dünyasına dalmış herhangi bir tarihini"ni üstlenmeyi reddederken ve bunun yerine "şimdiyi kavramak için geçmişin bir bütün haline gelmiş teorisi"nin peşinde kararlı bir şekilde koşarken tutarlıdır.[26] Dahası, Anderson bu her şeyin üstüne çıkan tarihyazımı hedefinin "Origins"in "birliğini ve biçimini belirleyen" şey olduğunu söylüyordu.[27] Şimdi *Passages-Lineages*'i daha derinden incelersek, benzer şekilde bu çalışmanın birliğinin ve biçiminin de, Anderson'ın Batı Avrupa tarihinin derin köklü benzersizliğini ve merkeziliğini kanıtlama amacı tarafından belirlendiğini görürüz.

Kavramlar, Karşılaştırmalar ve Tarihin Çeşitliliği

Passages from Antiquity to Feudalism ve *Lineages of the Absolutist State,* karmaşık bir tarihsel anlatılar kümesi içinde ve aracılığıyla bir uzun erimli toplumsal değişim teorisi ileri sürer. "Marksizm," diye ilan ediyordu bir keresinde Perry Anderson, "gelişimsel ve yapısal çözümlemeyi titizce birleştiren tek düşüncedir; aynı anda hem saf tarihsiciliktir (bütün tarih-üstü özlerin reddi), hem radikal işlevselciliktir (toplumlar anlamlı tümlüklerdir)...."[28] *Passages-Lineages,* Marksizmin, herhangi bir ampirik tarihyazımından ayrı bir teorik düşünme düzeni olarak kavranmasının karşısında, *teorileştirilmiş bir tarih olarak Marksizm* anlayı-

---

26 Anderson, "Socialism and Pseudo-Empiricism," s. 32-33.

27 *Age.*, s. 33.

28 Perry Anderson, "Portugal and the End of Ultra-Colonialism," *New Left Review,* no 17 (Kasım-Aralık 1962), s. 113.

şım cisimleştirir. Anderson teorik bir düşünme gündemi olarak Marksizm görüşünün çağdaş Marksist yazılara iyice egemen olduğuna inanır:

> Bir yanda, ... fiili varyasyonlarına aldırmaksızın "soyut" genel modeller inşa edilir ya da varsayılır; diğer yanda, karşılıklı sonuçlarına ve bağlantılarına değinmeksizin "somut" yerel durumlar araştırılır. Bu prosedürlerin geleneksel çatallaşması, kuşkusuz, anlaşılır zorunluluğun sadece tarihte, fiili seyirleri ve şekilleri nispeten tesadüfün sonucu olan özgül olayların ve kurumların çok katlı ampirik koşullarının, deyim uygunsa, "üstünde" işleyen en geniş ve en genel eğilimlerde barındığına dair yaygın inançtan kaynaklanır. Bilimsel yasaların ... sadece evrensel kategoriler için geçerli olduğu savunulur: Tekil nesneler, rastlantılar dünyasına ait sayılırlar.[29]

Anderson bu "geleneksel" tarih ve teori bölünmesini reddeder. *Passages-Lineages*'dan söz ederken "Bu çalışmanın öncülü," der, "tarihsel açıklamada zorunluluk ile olumsallık arasında, ayrı soruşturma tiplerini –'uzun erimli'nin karşısında 'kısa erimli' ya da 'soyut' karşısında 'somut'– birbirinden ayıran hiçbir çekül sicimi yoktur."[30] Bu yüzden *Passages-Lineages*, aynı anda hem teorik bilgi –Anderson'ın üretim tarzlarının ve mutlakıyetçi devletin "saf yapıları" etiketini yapıştırdığı şeyin bilgisi– hem çeşitli zamanların ve mekânların ayrı tikelliklerinin açıklamaları peşinde koşar. Aynı anda teorik bilgi ve tikellerin açıklamaları peşinde koşuş, *Passages-Lineages*'da kullanılan bütün yöntembilimsel taktikleri biçimlendirir: teorik kavramları kullanma, tarihsel ayrıntılardan yararlanma ve farklı tarihsel yörüngelerin karşılaştırılması. Dahası, *Passages-Lineages*'in hem güçlü yanları, hem sınırlılıkları, teori ile tarihi farklı biçimlerde birleştirmesinden ve alışılmadık bir "tarihsel açıklamada zorunluluk ile olumsallık"ı kaynaştırma çabasından kaynaklanır.

Bir Üslup Başarısı

Daha başlangıçta, *Passages-Lineages*'in güçlü yanlarından birini vurgulamaya değer. Anderson'ın teoriye ve tarihe yönelik tutumu, kuşkusuz, üslup olarak çekici iki kitap üretmesine olanak vermiştir. *Passages-Lineages* okumayı, pek çok makroskopik tarihsel sosyoloji eserinden daha canlı ve ilgi çekici hale getirir. Makro-tarihsel eserler genellikle ya

---

29 Anderson, *Lineages*, s. 7-8.

30 *Age.*, s. 8.

mekanik, ya da kafa karıştırıcı görünürler. Bazen soyut jargon, tarihin değişik özgüllüklerinin anlamını bozacak şekilde sunuma egemen olur; bazen birbiriyle bağdaşmayan tarihsel ayrıntılar, bütünsel bir savla görünür herhangi bir bağlantı kurulmaksızın, uzun uzadıya tekrarlanır. Anderson'ın hata yaptığı bir yer varsa o da bu yönlerden ikincisidir. Ne var ki, şaşırtıcı ölçüde hoş bir şekilde, *Passages-Lineages,* her iki potansiyel tuzaktan da sakınır.

Anderson'ın sunumunun her parçası, zengin bir tarihsel ayrıntı dokusu taşır. Kuşkusuz, bütün malzeme ikinci kaynaklardan, uzman tarihçilerin yayımlanmış eserlerinden alınmıştır. Bazı yerlerde Anderson, büyük bir ikinci kaynaklar yoğunluğundan son derece özgün bir sav örer; *Lineages*'da İngiltere üzerine bölüm bunun örneğidir. Ancak daha tipik olarak, Anderson hem değerlendirmelerindeki olguların çoğu bakımından, hem bütünsel çerçeve bakımından en önemlilerinden bir avuç otoriteye dayanır.[31] Kilit durumunda olan ikinci kaynaklara ne kadar dayanırsa dayansın, Anderson'un değişmez, kurumsal biçimlerin özgüllükleri, yönetici adları ve tikel kronolojilerin sapmalarıyla yoğunlaşmış bir anlatımı vardır. Amacı sınırları çizilmiş dönemlerdeki olayları anlatmak ya da grup eylemlerini ve çatışmalarını çözümlemek değil, tarihsel sosyoloji yapmak olduğu için, Anderson onyılları ve yüzyılları hızlı ve genel görünümüyle inceler. Fakat çeşitlilikler ve karmaşıklıklar mutlaka canlandırılır; tarihin kumaşı ne homojenleştirilir, ne de teorik soyutlamalarla gizlenir.

Öyle de olsa, okuyucunun Anderson'ın tarih hakkında teori yapmakta olduğunu, uzun erimli bir toplumsal değişim mantığını ileri sürmekte olduğunu ve olayların değişik toplumsal düzenlenmelerini ve ardışıklıklarını nitelendirmekte olduğunu unutmasına izin verilmez. Gerçekten de, *Passages-Lineages*'in asıl çekiciliği–ilk okumadaki ilgi çekici niteliği– Anderson'ın teori ile tarihi sistematik bir şekilde birlikte doku-

---

31 P. A. Brunt, A. H. M. Jones, R. Syme, M. I. Finley ve Max Weber Roma konusunda başlıca kaynaklardır. J. H. Elliot, J. Lynch, G. Parker ve A. Dominguez İspanya konusunda önemli otoritelerdir. Hajo Holborn, F. L. Karsten ve Theodore Hamerow Almanya konusunda, Michael Roberts İsveç konusunda sürekli anılırlar. Son olarak da Rusya konusunda Anderson bazı önemli konularda Lenin'e katılır, bunun haricinde Richard Hellie, Hugh Seton-Watson ve Geroid Robinson gibi standart otoriteleri anar.

masından kaynaklanır. *Passages-Lineages* Batı'mn bütün bir gelişimini anlatırken önce eski topluma, ardından ortaçağ feodalizmine ve son olarak da Doğu ve Batı Avrupa'daki olgun feodalizmin mutlakıyetçi devletlerine baktığı başlıca üç evreden geçer. Her başlıca evrede sunuş mantığı benzerdir. Anderson, söz konusu önemli yapıları ve dinamikleri aydınlatmak niyetiyle teorik bir tartışmayla başlar. Sonra imparatorluklar, monarşiler ya da mutlakıyetçi devletler gibi özgül "toplumsal oluşumlar"ın ayrıntılarının daha tam bir sunumuna yönelir. Okuyucu *Passages-Lineages*'daki en büyük ampirik ayrıntılara gelmeden, Anderson'ın söz konusu zamanlar ve mekânlarla ilgili anlamlı saydığı şeyleri bilir. Bu yüzden, öncelikle birçok zamanın ve mekânın yörüngesini kapsamaya çalışan bir kitapta tek bir tutarlı sav olarak üslubun bir bütün haline gelmesi mümkündür.

Holistik Kavramlar

Şu halde, estetik bakımdan konuşursak, savın açımlanmasında kavramsal tartışmalar büyük ölçüde ayrıntılı tarihsel anlatımlardan önce geldikleri için, *Passages-Lineages* teori ile tarihin bir kaynaşması olarak başarılıdır. Bununla birlikte, Anderson'ın tarihin karmaşıklıkları üzerinde açıklayıcı güç edinmek için analitik bakımdan keskin teorik kavramlar kullandığı sonucuna varmak yanılgı olurdu. Sosyopolitik tümlüklerle ilgili kavramlar –köleci üretim tarzı, feodal üretim tarzı, Batı mutlakıyetçiliği ve Doğu mutlakıyetçiliği– *Passages-Lineages*'da baş rolü oynarlar. Bu tür anahtar kavramların doğaları ve işlevleri konusunda çok açık olmak önemlidir. Bu kavramlar, örneğin Neil Smesler gibi bir sosyolojik yapısal işlevselcinin teorik kavramları gibi, bütün farklı zamanları ve mekânları kesen evrensel boyutlara işaret etmezler.[32] Anderson'ın kavramları sosyo-tarihsel karmaşıklıklara işaret ettikleri için, Max Weber'in ideal tiplerine daha yakındırlar. Fakat bürokrasi gibi Weberci (cinsil) ideal tipler biçimsel ve "gerçekdışı"dırlar, farklı zamanlar ve mekânlardaki toplumların kısmi veçhelerini açıklamanın aygıtları olarak kullanılırlar. Anderson'ın anahtar kavramları ise, aksine, sosyo-tarihsel

32 Bkz. Neil J. Smelser, "Sociological History: The Industrial Revolution and the British Working-Class Family," *Journal of Social History* 1 (1) (Güz 1967), s. 17-35; *Social Change in the Industrial Revoution: An Application of Theory to the British Cotton Industry* (Chicago: University of Chicago Press, 1959).

bütünlüklerin bütün özsel yapısal ve dinamik özelliklerini yakalamak için kullanılırlar. Sonuç olarak Andeson'ın kavramları ekonomik betimleme aygıtları, tekil toplumsal düzenlerin ve tarihsel çağların çok-katlı özelliklerini aydınlatmanın yolları olmaktan başka bir şey olmama tehlikesi taşırlar. Feodalizm kavramının *Passages-Lineages*'daki kullanımları ve tanımları, bu eğilimi, hatta Anderson'ın kendi savının sınırları içindeki bazı pürüzleri gayet iyi örnekler.

Anderson, kendi feodalizmi tanımlama yaklaşımını, basitçe herhangi bir ve bütün geleneksel mülk sahipliği biçimlerine eşdeğer bir ortodoks Marksist feodalizm nosyonunun karşısına yerleştirir. "Materyalist tarihyazımının bu versiyonunda feodalizm, fiilen her toplumun vaftiz olabildiği bağışlayıcı bir okyanus haline gelir."[33] Anderson bunu kabul edilemez bulur; çünkü, dolayısıyla "Batı gelişiminin bütün ayrıcalığının, böylece, başından itibaren gizlice tekleşmiş bir dünya tarihinin çok biçimli sürecinde kaybolduğu savunulur."[34] Eğer feodalizm salt mülk sahipliğiyse, diye ileri sürer Anderson, kapitalizmin doğuşu dahil, Avrupa tarihinin benzersiz özellikleri ancak siyaset ya da kültür gibi üstyapısal faktörlerle açıklanabilir. Anderson, bunun yerine, Batı'nın benzersizliğinin dayanağı olacak bir feodalizm kavrayışı ister. *Passages*'in "Feodal Üretim Tarzı" başlıklı anahtar kavramsal bölümünde Anderson, "karmaşık bir bütün" olarak ortaçağ Batı feodalizmini oluşturan bütün başlıca sosyo-ekonomik ve siyasal özellikleri –serflik, malikâne sahipliği, lordların köylülere aşırı ekonomik baskıları, lordlar arasında vasal hiyerarşisi ve "hükümranlığın parçalara bölünmesi"– kendi tanımında kapsayarak bu arzu edilen kavrayışa ulaşır. Anderson "hükümranlığın bölünmesi" özelliğini hepsinden önemli sayar görünüyor: "Devletin işlevleri, aşağıya doğru dikey bir paylaşımla dağılıyordu; diğer yanda ise her bir düzeyde siyasal ve ekonomik ilişkiler bütünleşiyordu. Tüm feodal üretim tarzını oluşturan hükümranlığın bu parsellenmesiydi."[35]

Aslında, "Feodal Üretim Tarzı" başlıklı bölüme, daha uygun bir şekilde "Ortaçağ Batı Feodalizmi" başlığı konabilirdi. Bu bölümün ortaya çıktığı nispeten daha erken bir noktada (*Passages*'da), Marksist bir teorik kavram ile Avrupa tarihinin bir çağının bu kadar kaynaşmasına

---

33 Anderson, *Lineages*, s. 402.

34 *Age.*

35 Anderson, *Passages*, s. 148.

pek aldırış edilmez. Ne var ki, sonradan Anderson'ın "feodalizm"i, açıkça kendi orijinal tanımının elverişsizliğini açığa çıkarır şekilde kullanmak istediği anlaşılıyor. Anderson nedensel savların inşasında kendi kavramını kullanmaya başlar başlamaz, tutarsız ve çelişkili iddialara zorlanır. Bu, *Lineages*'da iki noktada farklı biçimlerde olur.

Bu yerlerden biri, Anderson'ın Avrupa ile Japonya'yı karşılaştırmasıdır. Anderson'ın görüşüne göre, Japonya tarihsel olarak "otantik" bir feodalizmi[36] tanıyordu ve bu durum, Japonya'nın "Avrupa kökenli olmayan bir dünyada, sınai kapitalizme doğru yürüyüşte Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralasya'ya katılabilen tek önemli bölge olması"nın nedenini açıklamaya yardım eder.[37] Anderson, Japonya'nın ancak kapitalist Avrupa'dan gelen baskılarla sanayileştiğini de belirtir. Bu, diye savunur Anderson, kapitalizme doğru özgün içsel atılımı üretmeye tek başına feodalizmin yeterli olmadığını gösterir. Sadece feodalizm Avrupa'yı öteki pek çok tarımsal uygarlıktan ayırdığı için değil, Avrupa feodalizmi için eski (köleci) üretim tarzı ile Cermen üretim tarzının bir sentezinden doğan bütün bir benzersiz "şecere" var olduğu için de kapitalizm önce Avrupa'da ortaya çıktı. Benzersiz kökeni nedeniyle Avrupa feodalizmi Japon feodalizminden daha dinamikti ve Avrupa tarihi, Roma hukuku ve kentli bir vatandaşlık kavramı gibi eninde sonunda kendi feodal üretim tarzının krizinden mutlakıyetçi devletlerin ve kapitalizmin doğmasını kolaylaştıran kültürel özellikleri alıkoydu. Anderson'ın çarpıcı ölçüde idealist bir formülasyonla belirttiği gibi: "Klasik geçmiş, düşünülemeyecek kadar kendisinden uzak ve tuhaf ölçüde kendisine yakın kapitalist geleceğin gelişine yardım etmek üzere feodal şimdinin içinde tekrar uyandı."[38]

Bu karmaşık nedensel iddialar kümesinde Anderson'ın feodalizm kavrayışıyla ilgili söylenmesi gereken birçok şey var. Bir kere, Anderson'ın kavramını Japonya'ya uygulamak safdillilik olur. İki sosyopolitik düzenin, birçok tikel farklılığı bulunan ortaçağ Avrupası ile Tokugava Japonyası'nın feodal düzenler olarak özünde aynı oldukları iddiasını kabul etmek zorunda kalırız; bunu da Batı ortaçağının en ilginç sosyoekonomik ve siyasal düzenlemelerinin bir yeniden betimlemesi gibi görü-

36 Anderson, *Lineages*, s. 412-414.
37 *Age.*, s. 419.
38 *Age.*, s. 422.

nen bir feodalizm kavramı temelinde yapmamız gerekir. Peki, Japonya'nın birçok kurumsal yanıyla ortaçağ Avrupası'ndan her zaman farklı olmasına ne diyelim ve Tokugava'nın hegemonyası altında gerçekleşen siyasal iktidarın bölgesel merkezileşmesini ve bürokratikleşmeyi nasıl görelim?[39]

Anderson'ın feodalizm kavramı ortaçağ Avrupa kurumları bütünlüğüyle böylesine tam olarak özdeşleştiği için, sanayi öncesi Avrupa ile Japonya arasındaki benzerliğin ve farklılığın çeşitli boyutlarını çözümleyemez; Tokugava Japonyası'nın yapılarının sınai kapitalizmin ortaya çıkışını nasıl kısmen engellediği ve kısmen de kolaylaştırdığıyla ilgili özgül nedensel hipotezler de geliştiremez. Bunun yerine, Japon tarihinin bütün sosyokültürel yörüngesinin kapitalizme doğru tam içsel bir atılımı önlediğine ve Japonya'nın tarihsel bir çağdaki feodalizm deneyiminin, kapitalist gelişmede Avrupa'ya "katılma" kapasitesinin bir bakıma nedeni olduğuna dair çok kaba iddialar sunar. Anderson'ın holistik, özcü bir feodalizm kavrayışında ısrarı, onu bu tür muğlak, genetik-determinist iddialara zorlamıştır. İronidir ama, bu kavrayış onu Avrupa ve Japonya'daki uzun erimli toplumsal gelişmeyi tam da kendisinin başlangıçta feodalizmi bir mülk sahipliği olarak değil, birçok toplumsal ve siyasal özelliğin karmaşık bir birliği olarak tanımlayarak kaçındığı türden üstyapısal nedenlere atfetmeye iter. Anderson'ın feodalizm kavramı nedensel çözümlemenin etkili bir aracı olarak iş göremez. Avrupa ile Japonya arasında nedensel bir benzeşiklik kurmaya çalıştığı zaman bile, benzeştirme sadece şu bütünsel sonuca varma yolunda bir durak olur: Avrupa Batı antikitesinden yola çıkmış, Japonya çıkmamıştır ve karşıt kökenlerin kültürel ve siyasal sonuçları süregeldiği için Avrupa ile Japonya farklıdır.

Anderson'ın feodalizmin kavramının güç duruma düştüğü ikinci yer, *Lineages*'daki mutlakıyetçi devletler tartışmasıdır. Anderson mutlakıyetçiliğin kapitalist devletin erken bir biçimi olduğu görüşüne karşı çıkarak ve gerileyen feodal soyluluk ile yükselen burjuvazi arasında bir güç dengesine dayandığı görüşünü de reddederek, kendi mutlakıyetçi

---

39 Anderson'ın Japon feodalizmini değerlendirmesindeki sorunlarla ilgili iyi bir tartışma için bkz. W. G. Runciman, "Comparative Sociology or Narrative History? A Note on the Methodology of Perry Anderson," üçüncü kısım, *Archives Européenne de Sociologie* 21 (1980), s. 162-168.

devlet çözümlemesini öteki Marksist formülasyonların karşısına koyar. Aksine, diyor Anderson, mutlakıyetçilik feodal soyluluk için ve feodal soyluluk tarafından yönetimin "yeniden düzenlenmiş bir aygıt"ıydı.[40] Avrupa mutlakıyetçiliğinin Batılı ve Doğulu çeşitleri, feodal üretim ilişkilerinin baskın kaldığı toplumlarda soylu sınıf yönetimini korudukları için benzerdirler. Görmüş olduğumuz gibi, Anderson'ın *Passages*'deki temel feodalizm tanımı siyasal hükümranlığın bölünmesini ve vasal hiyerarşisini kapsıyordu. *Lineages*'ın başlıca hedefi ise mutlakıyetçi devletlerin, "ortaçağ toplumsal oluşumlarının piramitsel, bölünmüş hükümranlığından belirleyici bir kopuşu temsil" etseler de, feodal olduklarını ileri sürmektir.[41] Anderson, ancak toprak sahibi soylu mülkiyetini ve köylünün artığına el koymak için aşırı ekonomik baskıları vurgulayan başka bir yaklaşım lehine kendi ilk feodalizm tanımından –ortaçağ feodalizminin bütün temel özelliklerinin sentetik belirtileri– vazgeçerek bu savı geliştirir. İronik bir şekilde Anderson, tıpkı eleştirdiği öteki Marksistler gibi, feodalizmi bir mülk sahipliği tipiyle eşit sayar.

Anderson'ın yeni, daha analitik bir kavrayışa sığınmasının nedenini görmek kolaydır. Feodalizm ortaçağ Batı kurumlarının tümlüğüne eşdeğer kaldığı sürece, kavram bir çağın ötesindeki toplusal düzenlemeleri niteleyemez ve açıklamaya yardım edemez. Fakat Anderson, yaptığı gibi, "feodalizmin krizi"nin ortaçağ Avrupası'nın siyasal olarak mutlakıyetçi Avrupa'ya dönüşümüne neden olduğunu ileri sürmek istediğinde, farklı bir feodalizm kavrayışına, kurumların ve toplumsal düzenlemelerin kısmi bir birlikteliğine, tekil bir işlevsel tümlük olarak ortaçağ toplumsal-ekonomik-siyasal düzenlemelerden daha az kapsayıcı bir şeye işaret eden bir kavrayışa ihtiyaç duyar. Siyasal örgütlenme sosyo-ekonomik ilişkilerden bir ölçüde ayrılmalıdır ve bir ölçüde bağımsız bir şekilde değişiklik göstermesine izin verilmelidir. Ayrıca Anderson'ın Batı mutlakıyetçiliğini feodal olarak nitelendirmesi serfliği feodalizmin zorunlu, tanımlayıcı bir özelliği olarak değil, feodalizmin içinde lordlarla köylüler arasındaki artı ekonomik ilişkilerin olası alternatif bir biçimi olarak ele almasına dayanır.

Bu nedenle *Passages-Lineages*'da, ortaçağ Avrupa'sıyla yakından özdeşleştirilen sentetik, tümcü bir feodalizm kavrayışı ile Avrupa tarihinin

---

40 Anderson, *Lineages*, s. 18.

41 *Age.*, s. 15.

kesişen çağlarına uygulanan daha analitik, kısmi bir nosyon arasında gerilim vardır. Anderson kendi bütünsel savının ayrı kısımlarını –Batı'nın benzersizliğiyle ilgili kısım karşısında mutlakıyetçiliğin doğasıyla ilgili kısım– oluşturmak için farklı türden kavramlara gereksinim duyduğu için kendisiyle çelişir. Ne var ki, Anderson'ın holistik olmayan bir feodalizm tanımına kayması karakteristik değildir. *Passages-Lineages*'in bütün teorik aygıtında sentetik, tümcü kavramlar, tekil tarihsel kendiliklerin özsel özelliklerini aydınlatmayı amaçlayan kavramlar hâkimdir. Bu tür kavramlar Anderson'ın tarihte sınırları belli konfigürasyonları ve yörüngeleri vurgulamasına yardım etmelerine karşın, çağları ya da tipolojik olarak gruplaşmış toplumları kesen yapısal kalıpları saptamak için yeterli temeli vermezler. Uygarlıklar arasındaki, ya da Avrupa tarihi içindeki nedensel genellemeleri didiklemek için de bir temel sağlamazlar. Anderson'ın kavramları *Passages-Lineages*'i öncelikle tarihsel yeniden betimlemeyle kısıtlayarak nedensel düzenlilikleri yerli yerine oturtmaya sadece sınırlı bir yer bırakır.

Kavramlardan Durumlara

Passages-Lineages'in teorik kavramsallaştırmaları, bu yüzden, bir anlamda tarihe oturmuştur. Yine de, bütün tarihsel sosyolojiyle uğraşanlar gibi Anderson da, kendi teorik kavramları ile tek tek tarihsel örnekleri dolayımlamanın zorluklarıyla yüz yüze kalır. Feodal üretim tarzı ya da Batı mutlakıyetçiliği gibi kavramlar, Anderson'ın terminolojisinde saf tiplere işaret ederler; tek tek örnekler ise, kendisinin de belirttiği gibi saf olmayan varyantlardır.[42] *Passages-Lineages*'in tamamında ayrıntılı tarihsel anlatımlar normalde siyasal bakımdan hükümran varlıklar olan toplumsal oluşumlara işaret ederler. Verili herhangi bir tip-kavram, her zaman çok katlı toplumsal oluşumları kapsar. *Passages-Lineages*'in çoğu, bu tür tek tek toplumsal oluşumları tartışmaya ve onları o anda tartışma konusu olan başlıca saf tiple ilişkilendirmeye ayrılır. Saf kavramlar ile değişik tarihsel durumlar arasındaki köprüler, kısmen bizzat kavramların içinde kurulur. Her başlıca üretim tarzının anahtar, tanımlayıcı bir özelliği, toplumsal oluşumlar arası varyasyonlara izin verir, hatta bu varyasyonları gerektirir.

---

42 *Age.*, s. 7.

Anderson'ın klasik antikite uygarlıklarının temeli saydığı köleci üretim tarzı kentlere ve ticarete odaklanan bir tarzdı, yine de üretkenlik bakımından tarımda köleliğe dayanıyordu. Nihai temelinin köle emeği olmasının bir sonucu olarak, diye ileri sürer Anderson, antik uygarlık "tamamında teknolojik durgunluk"[43] yaşadı ve

> Antikitede verili herhangi bir devlet için tipik genişleme yolu, ... ekonomik ilerleme değil, her zaman "yanal" –coğrafi fetih– bir yoldu. ... Askeri güç, önceki ya da ondan sonraki herhangi bir üretim tarzındakinden çok daha fazla ekonomik büyümeye kenetliydi; çünkü köle emeğinin tek kaynağı normalde savaş esirleri olduğu halde, savaş için özgür kent birliklerinin yükselişi, içeride üretimin köleler tarafından sürdürülmesine dayanıyordu.[44]

Bu nedenle, antikitedeki tek tek toplumsal oluşumları tartışmaya gelince, Anderson bunları zaman bakımından ardışık askeri genişleme ve fetih dalgaları –Atinalılar, Makedonyalılar ve Romalılar– olarak sıraya koyar. Dalgalardan her birinin, "denizaşırı fethin siyasal ve örgütsel sorunlarına belli bir çözümü temsil eden" siyasal bir imparatorlukla nasıl sonuçlandığını tartışır. Sonra her imparatorluk/çözüm, "ortak bir kent uygarlığının temelleri çiğnenmeden bir sonraki imparatorluk/çözüm tarafından bütünleştirilip aşıldı."[45] Bu yüzden Anderson antik uygarlığın nihai olarak bir bütün olduğunu ileri sürer, antikiteyi kendisinin saf köleci üretim tarzı kavramıyla özdeşleştirir ve antikitenin başlıca bireysel toplumsal oluşumlarını (Yunan, Helenistik dünya ve Roma) köleci tarzın kilit bir yapısal açmazına –iç sosyopolitik ilişkiler ile yabancı bölgelerin fethi ve kontrolü arasındaki bağ– dayanan varyantlar olarak ele alır. *Passages-Lineages*'in ilk kısmı saf kavramlar ile saf olmayan varyantlar arasında basit bir dolayımı cisimleştirir; zira tam da ardışık ve değişik toplumsal oluşumlar (burada imparatorluklar) olasılığı, doğrudan köleci üretim tarzı kavramının mantığında gizlidir.

Dolayımlar, feodal üretim tarzı için bir bakıma farklı işler. Anderson Avrupa feodalizminin "çözülmekte olan önceki iki üretim tarzının –ilkel ve antik– katastrofik çarpışması"ndan, "sonunda ortaçağ Avrupa'sının tamamına yayılan feodal düzeni üreten" bir çarpışmadan doğan

---

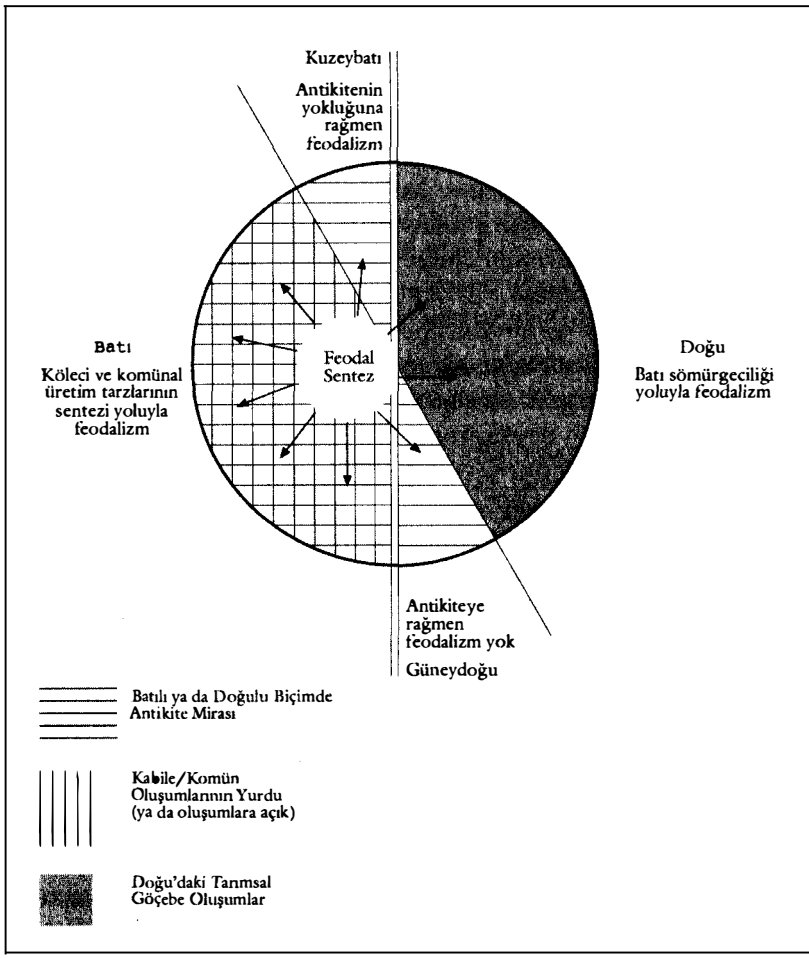
43 Anderson, *Passages*, s.26.

44 *Age.*, s. 28.

45 *Age.*,

benzersiz bir tarihsel sentez olduğunu ileri sürer.[46] Hem sentez, hem yayılma başından itibaren asli olarak eşitsizdi. Anderson bu eşitsizlikten, *Passages*'de Avrupa feodalizminin bölgesel tipolojilerini, daha sonra *Lineages*'da Batı mutlakıyetçiliğinin ve Doğu mutlakıyetçiliğinin ayrık ideal tiplerini türetir.

ŞEKİL 6.1. AVRUPA FEODALİZMİNİN BÖLGESEL VARYASYONLARI

46 *Age.*, s. 128.

Şekil 6.1 Anderson'ın Avrupa feodalizminin temel bölgesel tipolojisini özetler. Batı Avrupa feodalizmin öncelikli, çekirdek alanıdır; çünkü burası, Roma ve Cermen öğelerinin az çok "dengeli", çeşitli tam sentezlerinin bulunduğu yerdir. Bu bölgede, Anderson'ın feodal üretim tarzının bütün tanımlayıcı özellikleri –serflik, malikâne sahipliği, vasal hiyerarşi ve bölünmüş hükümranlık– ortaçağda bulunuyordu. Oysa,

> Kuzey-Batı Avrupa ile Güney-Doğu Avrupa'nın kaderleri arasında tuhaf bir ters simetri ... vardır ... İskandinavya Batı Avrupa'nın Roma İmparatorluğu'yla hiçbir zaman bütünleşmeyen ve bu nedenle hiçbir zaman orijinal "senteze" katılmayan tek önemli bölgesiydi... Yine de, uzak Kuzey sonunda, ortak "oksidantal" matriksten başlangıçtaki uzaklığının dayanıklı biçimlerini koruduğu halde, [fetihler ve kütürel kaynaşmalar yoluyla] Batı feodalizminin girdabına girdi. Tersine bir süreç, Doğu Avrupa'nın uzak Güneyinde de izlenebilir. Zira İskandinavya antikitenin kentsel-emperyal mirasından ***yararlanmadan*** eninde sonunda feodalizmin Batılı bir varyantını ürettiyse, Balkanlar da Roma'nın ardılı devletin bölgedeki uzun metropolitan varlığına ***rağmen*** istikrarlı bir Doğu varyantı geliştiremedi.[47]

Doğu Avrupa, Elbe Nehri'nin ötesi, Anderson'a göre temel kimliğini Batı'yla keskin karşıtlık olarak alır:

> Amaçlarımız bakımından, Elbe'den Don'a kadar uzanan bütün düz bölgenin en temel karakteristiği, ilkel tarıma dayalı ve basit savaşçı aristokrasilerin egemen olduğu dağılmakta olan bir kabile-komün üretim tarzı ile meta mübadelesine ve emperyal bir devlet sistemine dayanan geniş bir kentsel uygarlığı bulunan ve çözülmekte olan köleci bir üretim tarzı arasında Batı'ya ait özgül sentezin sürekli ***yokluğu*** olarak tanımlanabilir. ... Bu merkezi olgu [yani yokluk olgusu] Avrupa'nın eşitsiz gelişiminin ve Doğu'nun sürekli gecikmesinin temel tarihsel belirleyicisiydi.[48]

Yüzyıllar boyunca, Orta Asya'dan gelen göçer halkların sürekli istilaları, Doğu'daki ilkel-komünal toplum biçimlerinin istikrarını kesintiye uğrattı. Sonra istilalar kesildi, düzenli tarla tarımı ve artan toplumsal ve siyasal tabakalaşma ortaya çıktı. Sonunda Doğu, Batı'dan gelen askeri baskılar ve sömürgeleştirmenin etkisi altında Feodal Avrupa'ya katıldı.

Anderson, orijinal bölgesel tipolojisinin dört-katlı doğasına rağmen,

---

47 *Age.*, s. 265.

48 *Age.*, s. 213-214.

savının ana hattını, Avrupa'nın içinde iki-katlı Batı karşısında Doğu bölünmesi temelinde *Passages*'dan *Lineages*'a taşır. İskandinavya pek elverişli şekilde Batı Avrupa'nın içine çekilir;[49] Güneydoğu ise, orada ne sentezle, ne de kaynaşmayla hiçbir feodalizm gelişmediği için, savı terk edebilir. Fakat Batı karşısında Doğu bölünmesi, Avrupa tarihinde temel olmaya devam eder. "Feodalizmin bir krizi" iki bölgede farklı biçimlerde ve farklı zamanlarda ortaya çıkar. Mutlakıyetçi devletler eninde sonunda her iki alanda da krizden çıkıp kristalleşmiş olsalar da, Anderson'ın *Lineages*'daki Batı mutlakıyetçiliği ve Doğu mutlakıyetçiliği tipkavramlarıyla özetlediği gibi, temeldeki nedenler ile oluşturucu yapılar ve dinamikler farklıydı.

Mutlakıyetçiliğin orijinal ve temel biçimi, ortaçağ feodalizminin krizinden sonra, "bütünüyle kontrol etmediği ve kendini uydurmak zorunda kaldığı kentsel bir ekonomi bağlamında, ***serfliğin ortadan kalkmasının bir telafisi olarak***" soyluluğa hizmet ettiği Batı'da ortaya çıkan biçimdi.[50] Yine de mutlakıyetçi devlet, kasabaların az ve zayıf olduğu ve serfliğin büyük ölçüde zaten yerleşmiş olduğu Doğu'da da ortaya çıktı. Anderson bunu açıklamak için, elbette "***serfliği pekiştirmenin aygıtları***"[51] olan Doğunun mutlakıyetçi devletlerinin, yine de sadece köylü kaçışı ve direnişi tehdidinden ötürü değil, öncelikle Batı Avrupa'nın daha gelişkin toplumsal oluşumlarından gelen askeri baskıdan ötürü ortaya çıktıklarını ileri sürer. "Doğudaki soyluluğu hayatta kalmak için eşit ölçüde merkezileşmiş bir devlet makinesini benimsemeye mecbur eden, Batı mutlakıyetçiliğinin ulusararası baskısıydı, daha güçlü bir feodal aristokrasinin siyasal aygıtıydı."[52] Dahası, Doğu mutlakıyetçiliği apayrı bir örgütsel tipti –daha ticarileşmiş Batının mut-

---

49 Elbette, İsveç'in Batı mutlakıyetçiliğinin bir örneği olarak sınıflandırılması Anderson'ın savı için kesinlikle özseldir; çünkü İsveç "Doğu'nun çekici," Doğu Avrupa'daki mutlakıyetçi gelişmelerin askeri baskı yoluyla katalizatörü olmuştur. Anderson, Batı'nın "daha ileri toplumlar"ının Doğu'ya baskı yaptıklarını söyler, fakat "Batı'dan gelen askeri tehdidin başlangıçta aldığı somut biçimin ... tarihsel olarak dolaylı ve geçici" olduğunu da utangaçça kabul eder (*Lineages*, s. 197-198). Doğu'ya "Batılı" baskıları yapan, Batı'nın ekonomik bakımdan en ileri toplumları değil, ekonomik bakımdan geri olan İsveçti!

50 Anderson, *Lineages*, s. 195.

51 *Age.*,

52 *Age.*, s. 197-198.

lakıyetçiliğinden daha fazla askeri ve daha az rüşvetçi. Batı mutlakıyetçiliği ile Doğu mutlakıyetçiliği, Anderson'a göre, soylu sınıfın yönetimini ve feodal üretim ilişkilerini korumanın aygıtları olarak temelde benzerdiler; bununla birlikte, Batı mutlakıyetçiliğinin aynı zamanda meta üretiminin yayılmasının ve ilkel sermaye birikiminin koşullarını yaratma işlevi gördüğünü, dolayısıyla Avrupa'da kapitalizmin doğuşuna nesnel olarak yardım ettiğini ekler.

Bu nedenle Anderson'ın feodal üretim tarzı kavramı bölgesel varyantların tip-kavramları şeklinde, ilk önce orijinal Avrupa feodal sentezinin (ya da bunun yokluğunun) varyantları, ardından belli başlı iki mutlakıyetçilik, Doğu ve Batı mutlakıyetçiliği varyantı şeklinde farklılaşır. Sonra saf feodalizm kavramından tarihsel örneklere doğru son harekette tek tek çeşitli toplumsal oluşumlar –ya ortaçağ Avrupa monarşileri, ya da mutlakıyetçi monarşik devletler– tıpkı antikiteyle ilgili savın daha basit yapısında Yunan, Helenistik dünya ve Roma tarihsel örnekleri köleci üretim tarzı kavramı "altında" sıralandığı gibi, bir bölgesel tip-kavram "altında" sıralanır. Bu haliyle karşılaştırmalı tarih –birçok tarihsel yörüngenin yan yana konulması– özellikle bu son aşamada Anderson'ın sunumuna girer. Fakat Anderson'ın çok katlı tarihsel yörüngelerle ilgili karşılaştırmaları kullanma amaçları özellikle karmaşıktır ve biraz açmayı gerektirir.

Bir bütün olarak düşünüldüğünde makroskopik tarihsel sosyolojide karşılaştırmalı tarih üç ayrı şekilde kulanılır.[53] Karşılaştırmalar, farklı tarihsel bağlamlar için genel teorik savı saptamaya yarayan tekrarlanan tarihsel sunumlarla, verili bir teorik savın bir durumdan diğerine tekrar tekrar uygulanabilirliğini göstermek için kullanılabilir. Karşılaştırmalar, her tikel örneğin benzersizliğini açığa çıkarmak için farklı tarihsel örnekler arasında karşıtlıklar kurmak üzere ideal tiplerin ya da kavramsal temaların yanı sıra kullanılabilir. Son olarak, analitik karşılaştırmalı tarih, örnek olayları ya da örnek olayların veçhelerini çok değişkenli çözümlemenin mantığına yaklaşacak şekilde karşılaştırarak nedensel hipotezleri geçerli kılmak için kullanılabilir. Bu üç karşılaştırmalı tarih tipinden her birinin tarihsel yörüngeleri birbirleriyle ve kavramlarla ya da te-

53 Bu değerlendirme Theda Skocpol ve Margaret Somers'den yararlanıyor: "The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry," *Comparative Studies in Society and History* 22 (2) (Nisan 1980), s. 174-197.

orik düşüncelerle ilişkilendirmenin kendine has yolları vardır. *Passages-Lineages*'da Perry Anderson, analitik karşılaştırmalı tarihten hiç yararlanmaz; zira bu yaklaşımın gerektirdiği çözümleme ve nedensel genelleme çabalarına düşmandır.[54] Anderson, bunun yerine, başka iki tip karşılaştırmalı tarihin aslında kolay olmayan bir sentezini kullanır.

Bir yanda Anderson'ın çeşitli toplumsal oluşumlar için tarihsel anlatımları çakıştırması, kısmen, eski (köleci) toplum, feodalizm, Batı ve Doğu mutlakıyetçiliği için ortaya konulan uzun erimli toplumsal değişimi tekrar tekrar örneklemeyi amaçlamış görünüyor. Bu yüzden *Passages*'in birinci kısmında Yunan, Helenistik dünya ve Roma'yla ilgili örnek olay anlatımları (kısmen) köleci üretim tarzının ve onun dinamiklerinin teorik niteliklerini saptamak ve uygulamak için kullanılır (bkz. Tablo 6.1). İkinci kısımda Anderson feodalizmin belli başlı bölgesel tiplerini saptadıktan sonra, tipe "uyan" çeşitli toplumsal oluşumların özetlerine girişir. Belli başlı iki tip-kavramdan her birinin, Batı mutlakıyetçiliği ile Doğu mutlakıyetçiliğinin tanımlayıcı özellikleriyle ilgili sunumların, Avrupa'nın ilgili parçalarının çeşitli toplumsal oluşumlarına işaret eden örneklerle açıklandığı *Lineages* için de aynı şey geçerlidir.[55]

Burada işler karışır; çünkü Anderson'ın örnek olayları, hiçbir şekilde basitçe ya da bütünüyle daha önce sunulan teorik savların tekrarlanmış tanımlamaları değildirler. Aksine, her örnek olay, özellikle tam ayrıntısıyla sunulduğu zaman, "kendi" saf kavramının ya da bölgesel tipin tanımlayıcı özellikleriyle çatışır ve sık sık, aynı gruba sokulduğu öteki toplumsal oluşumlarla da çatışır. Anderson'ın eski dünyayı tartışmasında, eski Yunan ve Roma'yla köleliği değil, sadece kentsel uygarlığı paylaştığı anlaşılan Helenistik dünyayla ilgili anlatım için bu durum özellikle geçerlidir. Helenistik örneğin siyasal-örgütsel kendine özgülükleri ve yetersizlikleri, özellikle Roma'yla karşılaştırmada tekrar tekrar vurgulanır. Anderson buna, gerçek antik toplum ile Yakın Doğu uygarlığı arasında bir "melez" deme noktasına gelir. Gerçekten de, insan okurken Anderson'ın örnek olayı kendi antikite (ya da köleci üretim tarzı) kavramının bir belirtisi mi, yoksa ondan bir sapma mı olarak anlatmak istediğini merak eder.

---

54 Anderson'ın karşılaştırmalı netlensel çözünılemeden kaçınması ve bunun gerektirdiği maliyetler, bu bölümün sonuç kısmında incelenecek.

55 Özellikle bkz. *Lineages*'da Kısım Bir ve Kısım İki'nin birinci ve ikinci bölümleri.

Aynı muğlaklık, *Passages-Lineages*'in ortaçağ feodalizmine ayrılan bölümlerinde de ortaya çıkar. Örneğin, Anderson'ın feodalizminin Batı bölgesinde birçok farklı ortaçağ monarşisi vardı: İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya, Portekiz ve İtalya. Ne var ki, bu tek tek örnek olaylara indiğinde, Fransa dışında her birinin temel yönlerde özel oldukları anlaşılır: "erken" ya da "gecikmiş," "eksik" ya da "ayrı düşmüş."[56] Kuşkusuz, her biri bütün ötekilerden farklıdır. Fransa da benzersizdir; yine de " arketip feodal sisteme kıtanın öteki bölgelerinden daha çok uyuyordu."[57]

Son olarak, *Lineages*'in Batı mutlakıyetçiliğine ayrılan kısmında, karşılaştırmalı tarihi, bir kavramı tekrar tekrar uygulamak için kullanmak ile örnek olaylar arasına karşıtlıklar çekmek için kullanmak arasındaki gerilim özellikle keskinleşir. Kısım Bir'in ilk iki bölümü Batı mutlakıyetçiliğinin saf tip-kavramını sergiler ve başlıca özelliklerini İngiltere'den, Fransa'dan, İspanya'dan, İsveç'ten, hatta İtalya'nın bazı bölgelerinden örneklerle açıklar. Ardından, örnek olayları ayrıntılı tartışmaya ayrılan beş bölüm gelir. Bu bölümlerde her örnek olayı bireyselleştirmeye, ötekilere karşıt kendine özgülüklerini göstermeye ve saf tipin tanımlayıcı özeliklerine örtük ya da açık karşıtlıkları çizmeye vurgu yapılır. Anderson, görünüşe göre İtalya'yı (Piemonte hariç) olumsuz bir durum, tipten sapmaların Batı mutlakıyetçiliğinin gelişmesini engelleyecek kadar büyük olduğu bir durum sayma niyetindedir. Fakat öteki durumların tipe uyduğu varsayılır ve uzun erimli dinamiklerinin, bir bakıma onun tarafından açığa vurulduğu varsayılır. Yine de, Tablo 6.2'nin gösterdiği gibi, Batı mutlakıyetçiliğinin saf tipinin tanımlayıcı özelliklerinin, *Lineages*'in bu kısmında tarihsel örnek olay incelemeleri olarak sunulan çeşitli toplumsal oluşumların karakteristikleriyle soğukkanlı bir şekilde yan yana konulması, gerçekte *sadece* Fransa örnek olayının saf tipe uyduğunu açığa vurur. ***Bütün*** öteki örnek olaylar tipten ve birbirlerinden farklıdırlar; öyle ki insan, Anderson'ın bir bütün olarak sete uygulanabilir diye ortaya attığı Batı mutlakıyetçiliği modelini merak eder.

Aslında, Perry Anderson'ın teorik kavramları ve karşılaştırmalı tarihi kullanmasıyla ilgili şimdiye kadar söylenenler, tarihteki çeşitli benzersiz

---

56 Anderson, *Passages*, s. 154-172.

57 *Age.*, s. 156.

TABLO 6.1. *PASSAGES* VE *LINEAGES*: İÇİNDEKİLER

Antikiteden Feodalizme Geçişler (Passages)
Kısım Bir
I. Klasik Antikite
1. Köleci Üretim Tarzı
2. Yunanistan
3. Helenistik Dünya
4. Roma
II. Geçiş
1. Cermen Arka Plan
2. İstilalar
3. Senteze Doğru
Kısım İki
I. Batı Avrupa
1. Feodal Üretim Tarzı
2. Toplumsal Oluşumların Tipolojisi
3. Uzak Kuzey
4. Feodal Dinamik
5. Genel Kriz
II. Doğu Avrupa
1. Elbe'nin Doğusu
2. Göçebeler
3. Gelişme Modeli
4. Doğu'da Kriz
5. Tuna'nın Güneyi
Mutlakıyetçi Devletin Soyu (Lineages)
I. Batı Avrupa
1. Batı'da Mutlakıyetçi Devlet
2. Sınıf ve Devlet: Dönemselleştirmenin Sorunları
3. İspanya
4. Fransa
5. İngiltere
6. İtalya
7. İsveç
II. Doğu Avrupa
1. Doğu'da Mutlakıyetçi Devlet
2. Soyluluk ve Monarşi: Doğu Varyantı
3. Prusya
4. Polonya
5. Avusturya
6. Rusya
7. İslami Hanedanlar
III. Sonuçlar
İki Not:
A. Japon Feodalizmi
B. "Asya Üretim Tarzı"

TABLO 6.2. BATILI MUTLAKİYETÇİ DEVLETLERİN SAF TİPİ VE ÖZGÜL VARYANTLARI

Saf Tip	İspanya	Fransa	İngiltere	İtalya	İsveç
Ortaçağ mirası serfler hükümranlığın parsellenmesi	Ayrı Kastilya ve Aragon Krallıkları; evlilikle birleşti	Klasik feodal sentez; tedrici ortak merkezde birlik	Benzersiz bir şekilde merkezleşmiş ortaçağ krallığı	Papalığın ve imparatorluğun birleşik bir monarşi kuramaması	Kırsal üretim ilişkilerinin eksik feodalleşmesi
Köylülük serfliğin çözülüşü: aşağıdan tehdit	Eyalet düzeyinde çeşitlenmeler; Aragon (mutlakıyetçiliğin olmadığı) hariç, aşağıdan tehdit yok.	Serfliğin çözülüşü aşağıdan tehdit	Aşağıdan büyük tehdit yok.	Sadece Piemonte'de gerçek serflik; başka yerde gerçek aşağıdan tehdit yok.	Özgür bağımsız küçük toprak sahipleri
Kentler: nispeten özerk kentlerde burjuvazinin büyümesi	Çeşitlenmeler: Kastilya'da bazı kentler; Aragon'da gerileme ve genişleme	Yükselen ticari burjuvazi ve kent radikalizmi	Kapitalist gelişme, fakat kentler siyasal olarak özerk değil.	Kuzey kent devletlerinde erken merkantil kapitalizm.	"Az ve zayıf" hiçbir kentli, soyluların gücüne meydan okumaz.
Soyluluk: köylü huzursuzluğu ve kent radikalizmi karşısında satılık merkezileşme	Çeşitlenmeler, fakat askeri tabakaların feodal yerel gücü kalır; yetersiz merkezileşme	Köylü huzursuzluğu ve kentli radikalizm karşısında satılık merkezileşme	Alışılmamış ölçüde sivil ticari, bölgesel olarak birleşik, ilga yok.	Birleşmiş bir feodal soyluluk yok (Piemonte hariç) "gayri meşru" kişisel maceracılar.	Köylülüğü bastırma gücü bulunmayan küçük, kapalı soyluluk.
Devlet oluşumu: mutlakıyetçilik: ordu, devlet, bürokrasi, ulusal vergi, hukuk, ticaret, diplomasi. Burjuva çıkarlarla bağdaştıkça soyluların yönetimini korur.	Sömürgeci genişleme ve sömürge serveti; içerde yönetsel ve siyasal birliği sağlayamaz. Bütün sistemin "yedek belirleyen"i, fakat güçlü Fransız mutlakıyetçiliği tarafından yere serildi.	Mutlakıyetçilik: ordu, devlet bürokrasisi, vergi vb siyasal koruma için devleti ve soyluluğu birleştiren klasik zincir; yükselen kapitalist devletler tarafından geçildi ve klasik burjuva devrimi tarafından yere serildi.	"En zayıf ve en kısa" mutlakıyetçilik, sürekli ordu yok, sınırlı maliye, ayrı devlet bürokrasisi yok; yerli kapitalist gelişme mutlakıyetçiliğin "ötesine geçer;" prematüre burjuva devrimi.	Ulusal mutlakıyetçiliği geliştirememiş (Piemonte'de gecikmiş mutlakıyetçilik). Kent devletlerin yoğunluğu ve gücü sadece yerel senyörlere izin verir, fakat kendileri birliği başaramazlar.	İçte "kararsız" mutlakıyetçilik sadece dış askeri baskılara toplu olarak ortaya çıkar. Değişen kraliyet ve temsili yönetim; Batılı ve Doğulu biçimlerin çelişkili bileşimi.

konfigürasyonları farklılaştırma, tekrar farklılaştırma ve daha da ayırt etme dürtüsünün *Passages-Lineages*'ın savının bütününe yayıldığı sonucuna varmaya yeter. Farklılıklar mantar gibi çoğalır. Dahası her benzersiz konfigürasyon sadece sosyopolitik bir yapı değil, tarihte geriye doğru kendi kökenine ve tarihte ileriye doğru ayrı ayrı uzanan kronolojik bir yörüngedir de. Bu yüzden Anderson, yeni bir tip ya da örnek olay tartışmasına girdiğinde, karakteristik olarak İskandinavya için söylediklerini söyler: "İskandinav 'özgüllüğü'nün temel tarihsel belirleyicisinin, bölgenin tamamını kıtanın geri kalan kısmından ayıran Viking toplumsal yapısının kendine özgü doğası olduğunu ... söylemek yeter."[58] "Karanlık Çağlardan itibaren, İskandinav toplumsal oluşumlarının farklı niteliği ve yörüngesi" daha sonra geldi.[59] Başka bir ifadeyle, ilk –orijinal– farklılıklar sonraki farklılıkları doğurur. Bu, Avrupai olmayan uygarlıklara karşıt Avrupa için ve Avrupa içinde Batı karşısında Doğu için geçerlidir; görmüş olduğumuz gibi, her bir Avrupa tipi içindeki değişik toplumsal oluşumlar için bile geçerlidir. Bütünsel imge, ezici ölçüde, her biri kendi benzersiz kökenine ve kaderine sahip sonsuz bir ayrı yollar dizisi olarak tarih imgesidir.

Yine de Anderson'ın *Passages-Lineages*'daki tarihsel sosyolojisinde sadece kırılmaz farklılıklar çoğalması yoktur. Avrupa ve dünya tarihi için belli bir birlik de resmedilir –ve vaat edilir. Bu birliğin temelini görmek için, Anderson'ın evrimcilikle ikircikli ilişkisini incelemeye geçelim.

Yeniden Evrimcilik: Saf ve Evrensel Olarak Batı

Passages-Lineages'da Perry Anderson, Marksizmin ekonomik-determinist çeşitleriyle bütünleştirdiği birçok "ortodoksi"yle açıkça kavga eder. Özellikle karşı koymaya kararlı olduğu bu tür teorik eğilimlerden biri, Stalinist tarzda evrimciliktir, bütün toplumların önceden verili gelişme aşamalarından geçerek aynı doğrultuda geliştiklerini savunan tarihsel açıklama yaklaşımıdır. Bu görüşe göre, içsel çelişkiler ve sınıf çatışmaları uzun erimli toplumsal değişimi belirler ve harekete geçirir. Belki bazı toplumlar önde giderken, bazıları geriden gelir; belki bazı geçişler diğerlerinden daha kısadırlar, fakat bütün toplumlar temelde aynı yolu izlerler. Tarih analizcisinin görevi, basitçe, verili herhangi bir

58 *Age.*, s. 173.
59 *Age.*

toplumun ya da tarihsel çağın verili, evrensel olarak uygulanabilir şemaya uyduğu yeri belirlemektir.

Açıkça, *Passages-Lineages,* birçok asli yanıyla böyle bir evrimci vizyonla doğrudan çelişir. Anderson "anlaşılabilir bir zorunluluğun sadece tarihteki en geniş ve en genel eğilimlerde yaşadığını" reddeder. Bunun yerine kendisini benzersiz konfigürasyonların sınırlarını daha ince belirlemeye adayarak, genelleme girişimlerinden sakınır. Anderson, farklı uygarlıkların, hatta Avrupa içinde farklı bölgelerin ve toplumsal oluşumların aynı uzun erimli değişim yörüngesine uygun evrildiklerine inanmaktan öteye gidemez.

Yine de Perry Anderson'ın dünya görüşü, kendi tarzında belirgin bir biçimde evrimcidir.[60] Evrimci açıklama biçimleri, nitelik ve sofistikasyon dereceleriyle farklıdırlar. Toplumları önyargılı bir ilerleme fikrine göre hiyerarşik bir sınıflama sistemi biçiminde düzenleyerek yol alan 19. yüzyılın evrimcilik biçimleri, 20. yüzyılın bilim insanları tarafından genel olarak itibardan düşürülmüştür.[61] Ne var ki, yakın zamanlarda hem Marksist gelenek içinde, hem Marksist olmayan yapısal işlevselciler arasında evrimci teorinin daha rafine bir versiyonunu geliştirme yönünde ciddi girişimlerde bulunuldu.[62] Perry Anderson'ın Avrupa'nın gelişimini yorumlaması yakından incelendiğinde, yeni-evrimci, işlevselci toplumsal değişimi açıklama yaklaşımlarıyla çarpıcı benzerliklere rastlanır.

Çağdaş yeni-evrimci teorisyenler daha önceki aşama modellerini, gelişme yollarının çeşitliliğine izin vermedikleri ve değişim mekanizmalarım ve süreçlerini yeterince açıklamadıkları için eleştirmektedir.[63] Talcott Parsons ve N. S. Eisenstadt gibi teorisyenler tözsel tarihsel varyasyonları genel evrimci süreçler –farklılaşma, yeniden bütünleşme, uyarlanma– olarak açıklayarak bu eksikliklerin üstesinden gelmeye çalıştılar.

---

60 Bazı fikirleri özellikle bu altbölümde, fakat bu bölümün önceki konularında da, *Passages-Lineages* üzerine en içgörülü olan yorumlardan birinden aldık: Paul Hirst, "The Uniqueness of the West," *Economy and Society* 4 (4) (Kasım 1975), s. 446-475.

61 Örneğin bkz. Robert Nispet, *Social Change and History* (Oxford: Oxford University Press, 1969); S. N. Eisenstadt, "Social Change, Differentiation, and Evolution," *American Sociological Review* 29 (3) (Şubat 1964), s. 373-386.

62 Örneğin bkz. Bellah ve Parsons'ın birbirini tamamlayan makaleleri, *American Sociological Review* 29 (3) (Şubat 1964); Marksist bir gelenekte Jürgen Habermas, *Communication and the Evolution of Society* (Boston: Beacon Press, 1979).

63 Bkz. Eisenstadt, "Social Change, Differentiation, and Evolution."

Bunlar sınırları belli varlıkların ya da sistemlerin gelişimini içsel işlev uzmanlaşmasıyla ve hem bölgeye özgü gelişim, hem dış çevresel uyarıcılar karşısında dinamik denge durumunun sürdürülmesiyle betimlerler. "İlerleme," artan farklılaşmaya ve daha yüksek "güçlenmiş uyum sağlama kapasitesi" düzeylerinde yeniden bütünleşmeye göre ölçülür. Gelişme kalıpları değişiktir. Bu yüzden tarihin kayıtları "başarısızlıklar"la, hiçbir yere çıkmayan yollarla, başka yerlerde aşılmış olan ama hâlâ "yaşayan" eski biçimlerle doludur. Fakat gelişmenin belli çizgileri (geriye dönüp baktığımızda) "ilerlemecidir." Örneğin Parsons, "merkezi bir kök"ün evrimini eski Yakın Doğu'dan alıp Yunanistan ve Roma üzerinden çağdaş Batı uygarlığına kadar getirir.[64] Ayrıcalıklı bir evrimci kökü, alternatif evrimci dallarla karşılaştırıldığında gitgide daha çok uyum sağladığı için en ilerlemeci olarak ayırt eden böyle bir yaklaşıma, "çokdoğrultulu" bir evrimcilik biçimi yerine "kladogenetik" [filiz halinde] evrimcilik biçimi denilmektedir.[65]

Passages-Lineages'da sunulan tarih vizyonu evrimci teorinin bu kladogenetik, işlevselci biçimine karşılık gelir. Bir kere Anderson, bir sistemin işleyişine analitik odaklanmayı Marksist olmayan işlevselcilerle paylaşır; böylece açıklamalar, devreye giren aktörlerin bilinçli niyetlerinden bağımsız olarak, bir sistemin istikrarını değişen koşullar altında sürdürmenin gerekleriyle dile getirilir. Elbette Anderson'a göre söz konusu sistemler sınıfsal terimlerle tanımlanır; bu yüzden mutlakıyetçilik, işlev bakımından, sınıfın gerçek üyelerinin açık eğilimlerine ve iradelerine "rağmen ve [bu eğilim ve iradelere] karşı" soylu sınıfın yönetimini sağlam kılmanın bir aracı olarak açıklanır ki "nihai" çıkarlarını korumanın bir yolu olarak tasarlanmıştır. Bu sistemik odak, sınıfın maddeleşmesiyle bağlantılıdır; öyle ki Anderson belli tarihsel farklılıkları homojenleştirir ve sınıfları, geniş zaman ve mekân aralıklarında nispeten sabit varlıklar olarak ele alır. Anımsatıcı, antropomorfik imgeler ortaya çıkabilir: "Burjuvazi iki mütevazı zafer kazandı, kendinden geçti ve kimliğini kaybetme noktasına geldi."[66] Ne var ki, bu yaklaşım, Anderson'ın er-

64 Talcott Parsons, *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1966).

65 Bkz. Anthony Smith, *The Concept of Social Change* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1973), s. 33-37.

66 Anderson, "Origins," s. 29.

ken modern İngiliz soyluluğunun sözde çıkarlarıyla ilgili tartışmasında sınıf ile zümrenin birbirine karışmasında olduğu gibi, ciddi tarihsel güçlüklere yol açar. Dahası, Anderson'ın sınıfları işlevselci terimlerle geriye dönük nitelendirmesi, grupların fiili eylemlerini ve stratejilerini kendisinin tarihsel sonuçlarla ilgili büyük betimlemeleriyle ya da açıklamalarıyla ilişkilendiremediği anlamına gelir.[67]

Sınıfların sistemik odaklaşması ve şeyleşmesi Anderson'ın tarihsel değişimi betimleme tarzının temelini oluşturur. Burada da Anderson, endojen, kümülatif değişimin gerçekleştiği evrimci ilerlemenin merkezi köküne odaklanmayı Marksist olmayan işlevselcilerle paylaşır. Anderson'a göre Batı Avrupa ve özellikle Fransa evrimci gelişmenin merkezî çizgisini temsil eder. Antikiteden itibaren Batı'nın ve onun çekirdeği olan Fransa'nın tarihleri, temel üretim tarzları ve bunların peş peşeliğiyle ilgili klasik Marksist kavramlara en açık biçimde yakınlaşır. Üretim tarzları arasındaki geçişleri tırmandıran siyasal dönüşümlerin en saf biçimiyle kendilerini ifade ettikleri yer burasıdır. Bu yüzden eski zamanlarda:

> Roma emperyal sistemine güç veren gelişmiş köleci üretim tarzı ... doğuşundan itibaren esas olarak Batı'da doğallaştı. Bu nedenle bu üretim tarzının endojen çelişkilerinin, daha önce gelen ya da alternatif tarihsel biçimler tarafından tıkanmadıkları ya da kontrol edilmedikleri Batı'da en ileri sonuca varmak üzere çözülmeleri mantıklıydı ve öngörülebilirdi. Çevrenin en saf olduğu yerde, semptomlar en aşırıydı.[68]

Üstelik, feodalizmin "asıl sentezi"nin merkezi, sahiden "dengeli" bir sentezin feodalizmi en hızlı ve en tam biçimde ürettiği Batı Avrupa ve özellikle Fransa'ydı.[69] "Kuzey Fransa, her zaman kıtanın öteki bölgelerinden daha fazla arketip feodal sisteme yakın oldu"[70] ve "Kuzey [Fransa] feodalizminin daha organik niteliği, ona ortaçağ boyunca ekonomik ve siyasal inisiyatif kazandırdı."[71] Sonra, Avrupa mutlakıyetçi devletleri, daha sonra kapitalizme doğru atılımların yolunu hazırladık-

---

67 Bkz. Betty Behrens, "Feudalism and Absolutism," *The Historical Journal* 19 (1) (1976), s. 245-250.

68 Anderson, *Passages*, s. 97-98.

69 *Age.*, s. 155.

70 *Age.*, s. 156.

71 *Age.*, s. 157.

ları Batı'da endojen ve orijinal olarak geliştiler. Ve görmüş olduğumuz gibi, Fransa, Anderson'ın saf Batı mutlakıyetçiliği kavramına en yakın mutlakıyetçi devlet biçimini geliştirdi.

Aslında bugüne kadar –ve Marksist bir entelijensiyanın öncülük ettiği gerçek bir sosyalist devrimin tasarlanan geleceğinde– dünya-tarihsel gelişimin merkezi çizgisi, Anderson tarafından Batı Avrupa (ve yine özellikle Fransa) tarihinden geçer görülür. *Passages-Lineages*'in kapsadığı dönemlerin ötesindeki gelişmeler için, Anderson'ın "Origins"i üzerine Edward Thompson ile girilen tartışma aydınlatıcıdır. Thompson'ın eleştirisinde belirttiği gibi, Anderson'ın Britanya tarihi ve onun modern siyasal açmazıyla ilgili değerlendirmesi, üstü kapalı bir şekilde, "tipolojik simetrileriyle Britanya istisnasını lekeleyen Öteki Ülkelerin açıklanmamış bir modeli"ne dayanır.[72] Thompson, Anderson'ın Britanya tarihinin önemli olaylarını, kapitalizm altındaki ulusal siyasal tarihin sözde "normal" bir modeliyle sürekli yan yana koyduğunu fark eder. Normal model, "Origins"de asla açıkça tartışılmaz; fakat görünüşe göre, saf bir burjuva devrim modeli olarak Fransız Devrimi nosyonuna, Marksist yönelimli erken proleter hareketin modeli olarak klasik sosyal demokrasi nosyonuna ve Marksist yönelimli olgun bir proleter hareket modeli olarak çağdaş Fransız komünizmine karşılık gelir. Anderson, ancak kıta Avrupa'sının deneyiminden sentezlenen bu tür bir normal tarihsel gelişim modeli varsayarak, Britanya tarihinin "paradoksları," "saf olmayışı," "vaktinden öncelikleri" ve "tekillikleri" üzerine bu kadar kesin konuşabilir.

Sadece "Origins"de değil, *Passages-Lineages*'in tamamında da Fransa, Batı Avrupa ya da Avrupa dışındaki toplumsal oluşumlar ve uygarlıklar, daha merkezi bölgelerin normlarına göre ölçülürler. Öncü ya da artçı, alışılmış ya da "garip," dengeli ya da dengesiz, saf ya da "tür dışı" diye yargılanırlar –her zaman Fransa'yla ya da Batı'yla (karşılaştırmanın çapına bağlı olarak Batı Avrupa ya da Avrupa'yla) ilişki içinde. Dahası, daha merkezi yerlerdeki gelişmeler, daha az merkezi yerlerdeki gelişmeleri ya kültürel kaynaşma, ya da ekonomik ve askeri baskı yoluyla ölçüsüzce etkileyen olarak görülür. Bu yüzden, Fransa'daki "dengeli sentez, sırası gelince daha az eklemli bir feodal sisteme sahip dış bölge-

---

72 Thompson, *The Poverty of Theory*, s. 37.

leri" –İngiltere, Almanya ve İspanya gibi bölgeleri– "büyük ölçüde etkiledi."[73] Batı Avrupa da, sırası gelince, sömürgeleştirme ve yoğun askeri baskı yoluyla Doğu'yu etkiledi. Ve bizzat Avrupa, eninde sonunda kapitalizmin yayılması ve silah gücüyle bir bütün olarak dünyayı yeniden oluşturacaktı.

Daha merkezi yerlerin daha az merkezi yerleri böyle etkilediğinde, Anderson'ın geçmiş dünya tarihi şemasında bu etkiler, tarihsel yörüngeler arasındaki dayanıklı farklılıkları asla fiilen ortadan kaldırmamışlardır. Anderson, özellikle çarpıcı bir formülasyonla, daha gelişmiş feodal ve mutlakıyetçi Batı'nın Doğu üzerindeki etkisine rağmen, Doğu Avrupa'nın asli geriliğinden bütünüyle kurtulamadığını belirtir. Avrupa feodalizmine girmiştir; fakat kendi mukadder yolunda da kalmıştır:

> Doğu Avrupa tarihi, başından itibaren, özünde Batı Avrupanın gelişiminden zamansal olarak ayrılmıştı. Çok sonra "yola koyulmuştu;" dolayısıyla Batı ile kesiştikten sonra bile, kıtanın başka yerlerinde yaşanıp geride bırakılmış bir ekonomik düzene doğru erken bir evrimi sürdürebildi. Avrupa'nın karşıt bölgelerinin kronolojik bir arada varlığı ve artan çoğrafi iç içe geçmeleri, ikisinin basit bir zamandaşlığı yanılsamasını yaratır. Aslında, Batı köleci bir gelişimin tarihsel döngüsünden kurtulmaktayken, Doğu hâlâ bu döngüden geçmek zorundaydı.[74]

Doğu, daha az merkezi toplumsal oluşumlarda devrimci atılımlar gerçekleştiği zaman bile, Anderson'ın görüşüne göre, Batı'nın ya da Fransa'nın ilerisine atlayamadı. İngiltere'nin 17. yüzyıldaki iç savaşı erken doğdu ve Fransa'nın burjuva devrimiyle karşılaştırıldığında saf değildi; Rusya'nın 1917'deki devrimi erken doğdu ve Batı'da ortaya çıkacak geleceğin sosyalist devrimlerine kıyasla mükemmellikten uzaktı.

Gerçekten de, Anderson Batı'daki gelecek sosyalist devrimler için mübalağalı umutlar beslediği içindir ki dünya tarihinin Batı çizgisinin merkeziliği ona göre bu kadar önemlidir. Batı, sadece önceki dünya tarihinin tamamında Batılı olmayanı tek taraflı etkilemekle –eksik dönüştürücü sonuçlarıyla da olsa– kalmaz, daha da önemlisi, Batı'da gerçek demokratik sosyalizme doğru bir atılımdan sonra, bu tikel tarihsel yö-

---

73 Anderson, *Passages*, s. 155.

74 *Age.*, s. 264.

rüngenin özsel başarılarının fiilen *evrenselleşeceğine* dair bir vaat de vardır. Batı'nın sosyalist devrimlerinin, geri toplumlardaki daha önceki devrimlerden farklı olarak, evrensel olarak dönüştürücü sonuçları olacaktır. Anderson tereddütsüz bir iyimserlikle şunu iddia eder: "Eksiklikleri ya da sınırlılıkları ne olursa olsun ... [Batılı] demokrasi insanoğlunun kalıcı bir başarısını temsil eder –eninde sonunda demokratikleşecek ve bir bölgenin ayrıcalığı olmaktan çıkacak kadar önemli bir deneyim."[75] Liberal evrimcilerden farklı olarak Anderson Batı'nın kapitalizme doğru geçmiş atılımlarını ve burjuva liberal demokrasiyi dünya tarihinin belirleyici telosu olarak görmez. Görseydi, düşüncesindeki evrimci ilerlemenin merkezi kökü Britanya ve Amerika tarihinde olurdu. Anderson geleceğin işçi sınıfı tabanlı sosyalist devriminin bütün insanlık için yeni bir tam demokrasi çağı başlatacağını varsayar. Bu yüzden, Batı'nın siyasal bakımdan en gelişmiş bölgesi –Fransa kastedilir– Anderson'ın evrimci savının merkezi olur.

Yöntembilimsel olarak da Anderson'ın evrimciliği can alıcıdır; zira *Passages-Lineages*'da, tarihin tikelliklerini bir gruba dahil edip ortadan kaldırmak için genel yasalar ortaya koymaksızın "tarihsel açıklamada zorunluluk ile olumsallık"[76] arasındaki mesafeyi kapatmak ister. Anderson'ın hedefine, alışılmamış bir biçimde ulaşılır: Tarihin birçok karşıt çizgisi keşfedilir, özellikle birisi ayrıcalıklı bir konuma yükseltilirken bile. Anderson, bu yüzden Batı Avrupa'yı ve Batı Avrupa'nın içinde de Fransa'yı, bütün karmaşıklığı ve çeşitliliğiyle bir bütün olarak dünya tarihi bakımından kurtuluşun ölçüsü, motoru ve kaynağına dönüştürür.

Sonuç: Tümleştirici Tarihin Sınırları

Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feodalism*'de ve *Lineages of the Absolutist State*'de "bir bütün olarak Avrupa deneyiminin özgüllüğünü daha geniş bir uluslararası yerleşimin içine konumlandırma"ya[77] ve Avrupa içinde Doğu karşısında Batı bölünmesinin köklerini araştırmaya koyulur. Geçmişle ilgili birleşik teorisi, devrimci Marksist sosyalizm mirasındaki teorik ve pratik sorunların çözümüne doğrudan katkı-

---

75 Anderson, "Problems of Socialist Strategy," *Towards Socialism* içinde, s. 230.

76 *Age.*, s. 8.

77 Anderson, *Passages*, s. 7-8.

da bulunmak üzere, şimdiye seslenme niyetini taşıyordu.[78] Anderson'ın projesinde ne ölçüde başarılı olduğunu değerlendirmek ve yönteminin onun tarihsel sosyolojisine ne gibi güçlü yanlar ve zayıflıklar kattığını aydınlatmak gerekiyor.

1976 tarihli kitabı *Considerations on Western Marxism*'e yazdığı düşünsel ve özeleştirel Sonsöz'ünde Anderson'ın kendisi, sadece bu tür bir çalışmanın yeniden değerlendirilmesi bakımından değil, *Passages-Lineages* dahil olmak üzere, tarihsel sosyolojiye daha tözsel katkılarının eleştirel incelenmesi bakımından da yüzleşilmesi gereken konuları gündeme getirir. Anderson Marksist teoriyi hem bugünkü siyasal değerlendirmelere, hem Marx'ın, Lenin'in ve Troçki'nin klasik Marksizmlerinin genel kabul gören meziyetlerine gereğinden fazla bağlamanın tehlikelerini belirtir. "Bütün övgüye değer ayartma"lara rağmen, diye yazar Anderson, "Marksist teori ..." bugünkü konjonktürlerin çözümlenmesiyle sınırlı "devrimci bir sosyolojiyle ... eşitlenmemelidir."[79] "Değiştiremeyeceğimiz ya da geri döndüremeyeceğimiz geçmişi, henüz eyleme geçmemiş olan şimdi'den daha kesin bilebiliriz."[80] Marksizm, her şeyden önce bir tarih bilimini gerektirir. Dahası, tarih bilgisi Marksist teorinin kendisini, sadece boşluklarını doldurmak bakımından değil, açık yanlışlarını bulup düzeltmek bakımından da yeniden gözden geçirmek için kullanılmalıdır. Anderson'a göre, "klasik Marksizm mirasının yetersiz göründüğü ya da doyurucu görünmediği hassas alanlar," özellikle, devletlerin, ulusçuluğun ve emperyalizmin doğası ve işlevi üzerine, kapitalist ve sosyalist bağlamlarda demokrasinin ve yetkeciliğin geçmiş ve potansiyel işleyişleri üzerine genel kabul gören görüşleri (ya da bu görüşlerin yokluğunu) kapsayan alanlardır.[81] Açıkça can alıcı bu tür meseleleri daha iyi anlama gereği karşısında, "çağdaş sosyalistlerin en önemli sorumluluğu," diye ileri sürer Anderson, "klasik Marksizmin ana teorik zayıflıklarını yalıtmak, bunların tarihsel nedenlerini açıklamak ve düzeltmek olabilir."[82]

---

78 Anderson, "Socialism and Pseudo-Empiricism," s. 32.

79 Anderson, *Considerations on Western Marxism*, s. 110.

80 *Age.*

81 Anılan pasajlar için *age.*, s. 113. Anderson'ın açık kalan ya da Marx, Lenin ve Troçki'nin yetersiz yanıtlar verdikleri sorunlarla ilgili incelemesi için s. 113-121.

82 *Age.*, s. 113.

Anderson'ın sosyalist teorisyenlere yüklediği görev ve gündem içgörülü olduğuna göre, 1976 Sonsöz'ünü, Anderson'ın kendi tarihsel çalışmasıyla ironik bir ilişki dışında okumak güçtür. Eğer açımlamamız doğru ise, *Passages-Lineages,* Anderson'ın 1976'daki düşüncelerinde vurguladığı bazı tuzakları çok daha açık örnekler. Güçlüklerden biri, tarihsel yorumu "şimdiki bir siyasal konjonktür"ü anlamayla aşırı eşleştirmesinde ortaya çıkar. Fransız Marksistler şimdi dağılıp geriye çekildiklerine göre, *Passages-Lineages*'da ve Anderson'ın daha önceki çalışması "Origins of the Present Crisis"de bu kadar aleni olan Fransız hayranlığının, *Passages-Lineages*'in yayımlanmasından sonraki on yıl içinde açıkça belli olan biçimsizliği üzerinde durmamız gerekmez.

Daha önemli olan ise, Perry Anderson'ın klasik Marksist teoriyi yeniden biçimlendirmek için tarihsel kanıttan ne yazık ki yeterince yararlanmadığı *Passages-Lineages*'da, teori ile tarihin bütünsel ilişkisidir. Kuşkusuz Anderson, klasik külliyattaki önemli boşlukları ele almak için uzun erimli toplumsal gelişmenin siyasal düzeyi üzerinde yoğunlaşır. Fakat Anderson'ın yorumunda devletler ve siyasal mücadeleler üretim tarzlarıyla ve sınıf ilişkileriyle esasında eşleşirler. Ve Anderson, antikiteden feodalizme ve oradan da kapitalizme giden klasik Marksist tarih aşamalarını siyasal açıdan yeniden biçimlendirirken, geçmişin kendine özgü de olsa bir tek, ayrıcalıklı çizgisiyle özdeşleştirir. Batı Avrupa'nın (ve Fransa'nın) geçtiği yolun, Anderson'ın açıklayıcı yaklaşımının katı genetik-determinizmiyle eş, ayrıcalıklı yol olarak seçilmesi şu anlama gelir: Tarihteki alternatif yörüngeler –özellikle, Anderson'ın betimlemelerine göre Marksçı teoriye hiç ya da yeterince uymayan Doğu Avrupa'nın ya da Asya'nın yörüngeleri– sadece, tam da tarihin Batı'ya ait ayrıcalıklı çizgisinin örneklediği klasik Marksist normalliğin kurallarını sözde kanıtlayan "saf olmayış" ya da "yokluk"ları açısından Batı'yla *karşılaştırılabilirler*. *Passages-Lineages*'da o kadar canlı incelenen tarihin varyasyonları, bu yüzden, temelde yeni nedensel içgörüler üretmenin temeli olarak kullanılmazlar. Bunun yerine tarih, klasik Marksizmin temeldeki verimliliğini yeniden ileri sürmek için yazılır –Marksizmin temel üretim tarzlarının ve içten kaynaklanan çelişkiler ve sınıf mücadelesi yoluyla ileriye doğru tarihsel değişim vizyonunun ancak bütün geçmişin bir tek dar hattına doğrudan uyabildiğini kabul etme pahasına olsa bile.

İlginçtir, Anderson'ın kitaplarının büyük ölçüde değeri, kuşkucu okuyucuların bu kitaplarda Anderson'ın temel sorularına –ekonomik düzenlerle ve toplumsal çatışmalarla bağlantılı olarak devletlerin yükselişi ve çöküşüyle ilgili– analitik bakımdan Anderson'ından daha güçlü yanıtlar bulma olasılığında yatar. Örneğin, *Passages-Lineages* üzerine ayrıntılı bir denemesinde W. G. Runciman, Anderson'ın nedensel açıklayıcı hipotezler inşa etmek ya da sınamak için fiilen incelediği örnek olay karşılaştırmalarını çeşitli biçimlerde kullanabileceği halde kullanmadığını gösterir. Roma ile geç Han Çini'nin bir karşılaştırması, diye ileri sürer Runciman, Anderson'ın Batı Roma İmparatorluğu'nun emperyal genişlemesi durduğu zaman çöktüğü (çünkü kölelik büyük ölçüde siyasal yapısını zayıflatmıştı) savını tartışmalı hale getirirdi. "MS 25 ile 311 arası Çin, köleliğin üretken işgücünün bileşiminde, en büyük ihtimalle, marjinal olmasından bağımsız olarak, yarı feodal toprak sahiplerinin mali ve askeri sorumluluktan sistematik kaçışıyla ölümüne zayıflayan bir imparatorluğun kuşkusuz uygun bir örneğidir."[83] Runciman, daha sonra, köleliliğin tarımcı devletlerdeki rolü hakkında, Anderson'ın Roma, Osmanlı ve İskandinav tarihlerini karşılaştırmasından çıkarılabilen hipotezleri ana hatlarıyla vermeye geçer.[84]

Runciman, başka, hatta daha yerinde bir konuda –Avrupa'daki mutlakıyetçi monarşilerin nedenleri ve doğaları konusunda– Anderson'ın İngiliz mutlakıyetçiliğinin başarısızlığını Fransız mutlakıyetçiliğinin başarısıyla karşılaştırarak ve Rus mutlakıyetçiliğinin Fransız mutlakıyetçiliğiyle benzerliklerinin altını çizerek çıkarmış olabileceği sonuçları gösterir.[85] Anderson, çok ayrı tipolojik kategoriler altında anlattığı örnek olayları doğrudan karşılaştırmaktan çekindiği için köleliğin sonuçlarını tam olarak araştırmaktan uzak durduğu gibi, Batı mutlakıyetçilikleri sayılan İngiltere ile Fransa arasındaki karşıtlıkları ya da Batı Avrupa karşısındaki Doğu Avrupa'nın çok ayrı dünyalarına ait sayılan Fransa ile Rusya arasındaki benzerlikleri vurgulamak da istemez. Runciman'ın haklı olarak yakındığı gibi, "Karşılaştırmalar,

---

83 Runciman, "Comparative Sociology or Narrative History?" s. 165.

84 *Age.*, s. 172-174.

85 *Age.*, s. 169-170, 175-178.

[Anderson'ın] makrososyolojik açıklamalarını etrafında inşa ettiği düzenleyici ilkeyi oluşturmazlar ... Anderson'ın toplumsal evrimi anlatımı, gereğinden fazla bir anlatı çerçevesi içinde kalır...."[86] Anderson'a göre, farklı tipte sosyopolitik düzenler arasına kesin ayrımlar çekmek ve her ayrı düzen tipinin holistik bütünlüğünde, işlevsel sistemliliğinde ve zaman içindeki sürekliliğinde ısrar etmek hakiki tarihsel yaklaşımın özüdür. Anderson'ın *bu tür* tarihsel ve karşılaştırmalı yaklaşım için ödemek zorunda olduğu bedel, nedenselliğe gebe analojileri ve karşıtlıkları, Fransızların dediği gibi "göze battıkları" zaman bile görememektir.

Elbette güçlüğün bir kısmı, Anderson'ın sunduğu Avrupa ve Asya örnek tarihlerinin tümündeki hükümdarlar ve toprak sahibi üst sınıflar arasındaki ilişkileri incelediğimiz zaman W. G. Runciman'ın ve bizim aklımıza gelen nedensel analojilerin *içeriğindedir*. Bu analojilerin pek çoğu, klasik Marksizmin sınıf-determinist siyasal sosyolojisine uymazlar. Aslında, Anderson'm örnek olaylarla ilgili malzemelerine kapsamlı nedensel genellemeler gözüyle yaklaşıldığında, askeri güç ve devletler arası rekabet çok daha büyük ve teorik olarak çok daha bağımsız bir rol üstlenir. Örneğin, Anderson'ın *Lineages*'daki ayrıntılı örnek tarihleri, erken modern Avrupa'da mutlakıyetçi devlet inşası çabalarının temelinde bir tek başlıca faktörün bulunduğunu gösterir. Bu faktör kara savaşıydı. Hem Doğu'da, hem Batı'da hükümdarlar için, ortaçağ Avrupa'sının siyasal bölünmüşlüğünden doğan çok merkezli devlet sistemi içinde sürekli ordular yaratma ve kullanma olanakları ve aciliyetleri vardı. Mutlak monarşilerin pekişmesi –ya da pekişmemesi– her yerde böylesi olanaklara ve aciliyetlere bağlıydı. Anderson, Avrupa mutlakıyetçi devletlerinin yükselişini kısmen devletler arası askeri rekabet açısından, kısmen hâkim ve bağımlı sınıflarla ilişkide özerk aktörler olarak hükümdarların farklı inisiyatiflerini araştırarak, sistematik bir şekilde açıklayabilirdi. Ne var ki, bu yaklaşım, Doğu Avrupa ile Batı Avrupa'nın, sadece ileri Batı'nın geriden gelen Doğu üzerindeki etkisiyle ilişkilenen ayrı dünyalar oldukları ve hep öyle oldukları varsayımını bir tarafa bırakmayı gerektirirdi. Ve bu yaklaşım, Anderson'ın mutlakıyetçiliği doğru-

86 *Age.*, s. 163.

dan feodal üretim tarzının dinamiklerinden ve bu tarzın egemen sınıflarının çıkarlarından türetme eğilimiyle çelişirdi.

Anderson'ın *Passages-Lineages*'i çıkardığı andan itibaren bu iki hareketin olabilirliğini bile düşünmek istemediğinden kuşkulanmamak elde değil. Bunlardan her biri ve kuşkusuz birlikte alındıklarında her ikisi, Anderson'ın –ve *New Left Review*'nun– asli teorik ve siyasal bağlantılarına aykırı olurdu. Sınıf-determinist siyasal sosyolojinin temel ilkelerinden vazgeçmek, Batı proletaryasının sosyalist-devrimci uğraşını tartışılır duruma getirmek olurdu. Avrupa içinde Batı'nın Doğu'dan kesin ayrı görülmesinden vazgeçmek, Rus devriminin kaderinin, Batı'da olabilecek herhangi bir devrim için kötümser sezgiler –ya da en azından oldukça yerinde dersler– barındırabileceğine, geriliğin getirdiği yüklerden fazlasını yansıtabileceği imalarına izin vermek olurdu.

Kuşkusuz, Perry Anderson siyasal olarak kendini şimdi gerçekleşmesi mümkün olanlarla ilgili anlayışına uygun bir total tarih yapmaya hasretmemiş olsaydı, *Passages-Lineages*'da cisimleşen büyük projeyi hiçbir biçimde yürütemezdi. Anderson'ın siyasal bağlılıkları ile tarihsel sosyolojisindeki yöntembilimsel tercihler arasında "seçilmiş hısımlıklar" vardır. Fakat *Passages-Lineages*'ın birçok eski okuyucusu ve gelecekteki okuyucularının, Anderson'ın meta-bağlılıklarıyla yorulmaları gerekmez. Bütün teorik ve siyasal izleklerden okuyucular, Anderson'ın bu güzel kitaplarını, "kapalı ya da kapsayıcı tezleri açıklamaktan çok, tartışma öğeleri önermeyi amaçlıyorlar"[87] demesini dikkate alarak, Anderson'ın kendi amaçlarının dışında amaçlarla değerlendirebilir. Yetersizlikleri ne olursa olsun, Perry Anderson *Passages-Lineages*'da kapsam bakımından nefes kesici ve ince ayrıntılarla örülü olağanüstü bir tarihsel sosyoloji çalışması üretmiştir. Yararsız oldukları yerde teorik önyargılarını aşarak ve "büyük geçmişi"nin mukadder yollarının karşılaştırmalarını araştırmayı engelledikleri yerde yöntembilimsel sınırlılıklarının üstesinden gelerek onun başarılarının üstüne bir şeyler inşa etmek başkalarına kalıyor.

---

87 Anderson, *Passages*, s. 9.

KAYNAKÇA

ANDERSON'IN TARİHSEL SOSYOLOJİYE KATKILARI

"Sweden: Mr. Crosland's Dreamland," *New Left Review,* no. 7 (Ocak-Şubat 1961), s. 4-12.

"Sweden II: Study in Social Democracy," *New Left Review,* no. 9 (Mayıs-Haziran 1961), s. 34-45.

"Portugal and the End of Ultra-Colonialism," *New Left Review,* no. 15 (Mayıs-Haziran 1962), s. 83-102; no. 16 (Temmuz-Ağustos 1962), s. 88-123; no. 17 (Eylül-Aralık 1962), s. 85-114.

"Origins of the Present Crisis," *New Left Review,* no. 23 (Ocak-Şubat 1966), s. 26-53.

"Socialism and Pseudo-Empiricism," *New Left Review,* no. 35 (Ocak-Şubat 1966), s. 2-42. Bu, E. P. Thompson ve öteki İngiliz tarihçilerin bir eleştirisidir.

"Components of the National Culture," *New Left Review,* no. 50 (Temmuz-Ağustos 1968), s. 3-58.

Passages from Antiquity to Feodalism, Londra: New Left Books, 1974.

Lineages of the Absolutist State, Londra: New Left Books, 1974.

"The Antinomies of Antonio Gramsci," *New Left Review,* no. 100 (Kasım 1976-Ocak 1977), s. 5-80.

Arguments Within English Marxism. Londra: New Left Books, 1980. Bu, Thompson'un tarihyazımının 1966 eleştirisinden daha iyi bir eleştirisidir.

ANDERSON'IN ESERLERİ ÜZERİNE SEÇME İNCELEMELER

Aya, Rod. "The Present as 'Jumbo History': A Review Article," *Race and Class* 17 (2) (1975), s. 179-188.

Behrens, Betty. "Feudalism and Absolutism," *The Historical Journal* 19 (1) (1976), s. 245-250.

Gourevitch, Peter. "The International System and Regime Formation: A Critical Review of Anderson and Wallerstein," *World Politics* 10 (3) (1978), s. 419-438.

Hechter, Michael. "Lineages of the Capitalist State," *American Journal of Sociology* 82 (5) (1977), s. 1057-1074.

Heller, Agnes. *Review of Passages and Lineages, Telos* no. 33 (Güz 1977), s. 202-210.

Hirst, Paul. "The Uniqueness of the West," *Economy and Society* 4 (4) (1975), s. 446-475.

Johnson, Richard. "Barrington Moore, Perry Anderson and English Social Development," *Working Papers in Cultural Studies* 9 (1976), s. 7-28.

MacRae, D. G. "Chains of History," *New Society* 31 (30 Ocak 1975), s. 269-270.

Miliband, Ralph. "Political Forms and Historical Materialism," *The Socialist Register*, 1975, s. 308-318.

Porter, R. ve C. R. Whittaker. "States and Estates," *The Journal of Social History*, no. 3 (Ekim 1976), s. 367-376.

Runciman, W. G. "Comparative Sociology or Narrative History? A Note on the Methodology of Perry Anderson," *Archives Européenne de Sociologie* 21 (1980), s. 162-178.

Thomas, Keith. "Jumbo History," *The New York Review of Books*, 17 Nisan 1975: 26-28.

Thompson, E. P. "The Peculiarities of the English," *The Poverty of Theory and Other Essays* içinde s. 35-91, Londra: Merlin Press, 1978.

YEDİNCİ BÖLÜM

E. P. THOMPSON: TARİHİN SÜRECİNİ AYARLAMAK

ELLEN KAY TRIMBERGER*

Pek çok tarih sosyologu E. P. Thompson'ı, 1963'te yayımlanan *The Making of the English Working Class*'ın [İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu] yazarı olarak tanır. Pek çok kişi, muhteşem bir toplumsal tarih çalışması ve basitleştirici ya da ekonomist Marksizmden bir kopuş olarak gördükleri bu kitabın belki tamamını değil, ama bir kısmını herhalde okumuştur. Geniş ölçüde yeni "aşağıdan tarih"e -bir ölçüde bu kavramın yaratılmasında bu kitap yardımcı olmuştu– katkısından ötürü övülen Thompson'ın başyapıtı tarihin genelde unuttuğu "kör sokakların, kayıp nedenlerin ve bizzat kaybedenlerin" hikâyesini anlatır.[1] Yine de bir toplumsal tarihçi ve dikkat çekici bir edebi üslupçu olarak Thompson'a ne kadar hayran olurlarsa olsunlar, pek çok tarih sosyologu Thompson'ın eserinde teorik bir uygunluk görmez.[2] Thompson'ın toplumsal tarihindeki fark edilir bir teorik genelleme ve açık bir yöntembilim yokluğu,

* Ekim 1979'daki Harvard Konferansı'na katılanların yorumlarından büyük ölçüde yararlandım. Özellikle Bruce Johnson ve Theda Skocpol'ün konferans sonrasında gönderdikleri yorumları değerlendirdim. Theda'nın titiz editörlüğü bu denemenin tutarlılığını artırdı. Ayrıca aşağıdaki meslektaşlar ve dostlar, yararlı eleştirileriyle birlikte beni coşkuyla desteklediler: Paul Breines, Temma Kaplan, Naomi Katz, Tom Laquer, Mark Poster, Judy Stacey ve Alice Wexler.

1 E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York: Vintage Books, 1963), s. 12.

2 Thompson gibi güzel yazıp aynı zamanda bir teorisyen olunabileceğini kabul etmek zorunda kalmak, biz sosyalbilimcilerin birçoğu için tehlikelidir.

tarihçiler arasındaki nüfuzuna rağmen, sosyologlar üzerindeki cılız etkisinin nedenini açıklamak için kullanılmıştır.[3]

Ne var ki, Thompson'ın daha sonra öteki Marksistleri eleştirerek ve onlarla canlı bir polemik içinde açıkladığı örtük teori ve yöntem *The Making of the English Working Class*'ın içindedir. 1978'de bu uzun denemelerden dördünün *The Poverty of Theory and Other Essays* [Teorinin Yoksulluğu ve Diğer Denemeler] başlıklı bir kitap halinde yayımlanması, Thompson'ın bakış açısına ulaşmayı kolaylaştırır. Bununla birlikte, Thompson'ın teori ve yönteminin temelini oluşturan varsayımlar, bunları sosyolojiye emdirmeyi güçleştirir. Thompson, Anglo-Amerikan sosyolojisini biçimlendiren ve 20. yüzyıl Marksizminin büyük bir bölümünü etkileyen pozitivizme ve ampirisizme temelden meydan okur.[4]

Bu bölüm, Thompson'ın yorumcu teorisini, diyalektik mantığını ve somut tarihsel yöntemini, sosyal bilimsel soruşturmanın pozitivist geleneklerini nitelendiren nedensel çözümlemeyle, tümdengelimli mantıkla ve ampirisist yöntembilimle karşılaştırıyor. Tartışma, benim Thompson'ın tarihsel sosyolojiye benzersiz katkısı saydığım şeyi aydınlatacaktır: tarihsel süreci yakalamayı ve kültürün bir çözümlemesi ile insanın aracılığını makro-yapısal bir toplumsal değişim çözümlemesinde bütünleştirmeyi amaçlayan teorik bir yöntem. Thompson'ın siyasal ve entelektüel biyografisini tartışmakla başlayacak, *The Making of the English Working Class*'da kendi teorisini ve yöntemini nasıl geliştirdiğini araştırmaya geçeceğim. Son olarak da, Thompson'ın yaklaşımının daha genel sonuçlarını hem Marksist, hem Marksist olmayan tarihsel sosyoloji ve toplumsal teori için önemli sonuçlarını ortaya koyacağım.

Bir Eleştirel Marksist Entelektüelin Oluşumu

> Herhangi bir entelektüel eser ya da sanat eseri ile insanın deneyimi ve topluma katılımı arasındaki dolayımlar, hiçbir zaman birebir değildir; hiçbir zaman doğrudan değildir. Demek istiyorum ki, hiçbir ressam kendi siyasal de-

---

3 Yakın zamandaki bir makalede Alan Dawley, Thompson'ın Amerikalı tarihçiler üzerindeki etkisini tartışır. Bkz. "E. P. Thompson and the Peculiarities of the Americans," *Radical History Review* 19 (Kış 1978-1979), s. 33-59.

4 Pozitivizm, toplumu incelemenin bilimsel olabileceğini, sosyal bilimin öngörü yasaları geliştirebileceğini ima eder. Ampirisist, olguların titiz bir kavramsal çalışmadan bağımsız anlamlarını açığa vurarak teori yarattığına inanır.

neyimini öyle resmedemez ve eğer buna çalışırsa, afiş olarak belki iyi bir değeri olan bir afiş yapar.[5]

Toplumsal deneyimin entelektüel üretimi doğrudan doğruya belirlemediği konusunda Thompson ile hemfikir olunabilir; fakat onun bilimsel çalışmasındaki temel savlardan biri şudur: deneyim, toplumsal varlık ile toplumsal bilinç arasında dolayım kurar. Gerçekten de, 1940'larda ve 1950'lerde Britanya Komünist Partisi'nin siyasetine katılan biri olarak, ardından 1960'larda ve 1970'lerde Britanya Yeni Solu'nun bir sözcüsü olarak Thompson'ın kendi deneyimi, entelektüel çalışmasını köklü bir şekilde etkilemişti. Thompson için siyasal katılım entelektüel gelişmeye bir engel değildi. Aksine Britanya solundaki hem olumlu, hem olumsuz deneyimleri, bir sosyal teorisyen ve tarihçi olarak onun ayrık düşüncelerinin gelişmesinde itici güç oldular. Öteki solcu entelektüellerle tartışmalar Thompson'ın, Marksizm içindeki teorik ve yöntembilimsel konumunu, akademik bir tarihçi olarak çalışsaydı yapabileceğinden çok daha tam eklemlemesine yol açtı. Bu yüzden Thompson'ın aşağıdaki kısa siyasal biyografisi, salt ilginç bir arka plan malzemesinden fazla bir şeydir. Alvin Gouldner'ın incelikle fark ettiği bir tarzda, yaşam deneyimlerinin nasıl teorinin gelişimiyle ilişkili olduğunu gösterir:

> Teori yapma işinin çoğu, insanın kendi deneyimini anlamlandırma çabasıyla başlar. Çoğu, halledilmemiş deneyimi halletme çabasıyla başlar; burada sorun gözlemlenen şeyi doğrulamak ya da yeni gözlemler üretmek değil, insanın yaşadığı şeyin anlamını yerli yerine oturtmak ve yorumlamaktır... O nedenle, teori yapmak, çoğunlukla tehditle başa çıkma çabasıdır; bizzat teorisyenin derinden ve kişisel olarak bulaştığı ve aziz tuttuğu bir şeye yönelik bir tehditle başa çıkma çabasıdır.[6]

E. P. Thompson 1942'de 18 yaşında Britanya Komünist Partisi'ne girdi ve 1956'da Sovyetler Birliği'nde Yirminci Parti Kongresi Stalinizmi ifşa edip kınadıktan sonra istifa etti. Hem Britanya partisinin Thompson'ı cezbeden savaş yıllarındaki popülizmi, hem daha sonra

---

5 Michael Merrill, "Interview with E. P. Thompson," *Radical History Review* 3 (4) (1976), s. 4.

6 Alvin Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology* (New York: Avon Books, 1970), s. 484.

onu tiksindiren Stalinizm, daha sonraki tarihsel çalışmalarında sorduğu soruların tipini etkiledi. Thompson'ın 1944'te komünist gerilla kuvvetleriyle birlikte savaşırken ölen büyük kardeşinin ve 1946'da kendisinin Yugoslavya'da bir gençlik tugayına katılışının anısına Bulgaristan'a yaptığı ziyaret, onu uzun süre etkiledi. Yakın zamanlarda kendisiyle yapılan bir söyleşide dediği gibi:

> İnsanın neredeyse yaşamı pahasına, aynı zamanda popüler bir mücadele de olan tikel bir siyasal mücadeleyi desteklemeye derinden bağlanmasının mümkün olduğu olağanüstü oluşturucu bir an yaşandı; yani Avrupa halklarından ya da Britanya halklarından yalıtık olma duygusu hiç hissedilmedi. Sanırım bu insanın oluşma biçimini etkiler. Elbette Komünist Parti'de çok aktiftim ve 1956'ya kadar öyle kaldım. Fakat bu, insanın içinde birçok kuşkunun uyanmadığı ve Stalinizmin karakterinde yadsınmış olması gereken şeyi mazur gösteren birçok safsatanın da suçlusu olmadığı anlamına gelmiyordu.... [Fakat] kardeşimin elde kalan mektupları, Stalinizmin ne olduğuna dair sahte ideolojik fotoğrafla hiç bağdaşmazlar. O, halka ve her şeyden önce güney Avrupa'nın partizan hareketlerinin şaşırtıcı kahramanlığına bağlıydı.[7]

Thompson savaş sırasında ve sonrasında Cambridge'de öğrenciydi; fakat mezun olmadı. 1950'lerin başında, partinin siyasal çalışmalarında da aktif olduğu kuzey İngiltere'de bir yetişkin eğitimi programında ders vermeye gitti. Bu dönemde Thompson, aktif bir sosyalist örgütçü ve 50 yaşından sonra 1880'lerde yazar olan 19. yüzyıl İngiliz romantik şair ve ünlü tasarımcı William Morris'le ilgili bir inceleme olan ilk kitabını yazdı. Thompson bir tarihçi olmaya, hatta bu ilk kitabı yazmaya bilinçli olarak ya da açıkça karar vermedi. Şunu anımsar:

> İlk sınıflarımı hazırlıyordum. Tarih kadar edebiyat öğretiyordum. Her şeyden önce, birçoğu emek hareketlerinde yer alan bir yetişkinler sınıfım nasıl yetiştireceğimi –edebiyatın yaşamları için önemini onlarla nasıl tartışacağımı– düşünüyordum. Morris'i okuyarak başladım. Morris beni ele geçirdi. Bu adamın neden yaşlı bir eski kafalı sayıldığını düşündüm. Hâlâ bize uygundur. Sonra, Morris hakkında öyle yavan ve ideolojik bir iki kitap okudum ki cevap vermem gerektiğini düşündüm... Morris beni ele geçirdi. Ben hiçbir karar vermedim. Kendisini sunmak zorunda olduğum kararını Morris verdi. Bunu yaparken, bir tarihçi olmayı daha ciddi olarak düşündüm.[8]

---

7 Merrill, "Interview with E. P. Thompson," s. 10-11.

8 *Age.*, s. 13-14.

Thompson'ın tarihsel incelemelerini sadece savaş sırasındaki popülist bir solcu hareketteki deneyimi ve bu eski İngiliz sosyalistiyle özdeşleşmesi değil, savaştan sonra 1956'ya kadar düzenli toplanan Komünist Parti Tarihçileri Grubu'ndaki deneyimi de şekillendirdi. Grubun önde gelen bir üyesi olan Eric Hobsbawm, yakınlarda burada yararlandığım kısa bir anı yazdı. Otuz kadar tarihçiden –birkaçı üniversitelerde, çoğu liselerde ve yetişkin okullarında ders veren, bazıları da akademisyen olmayan– bu grup, Britanya tarihinde Marksist bir gelenek yarattı. Hobsbawm, Thompson, Maurice Dobb, Dorothy Thompson, Christopher Hill, John Saville, Rodney Hilton, V. G. Kiernan ve kendilerini artık Marksist olarak tanımlamayan ötekiler, grubun önde gelen üyeleriydi. Bu grup 1953'te, Marksistler ile ortak çıkarlara ve sempatilere sahip Marksist olmayan entelektüeller arasında köprü kurmaya çalışan bağımsız bir dergi olan ***Past and Present***'ı çıkardı.

Hobsbawm'a göre, Britanya Komünist Partisi'nin tarihi hariç, tarihçilerin çalışmalarına doğrudan ya da dolaylı hiçbir sınırlama konmamıştır. Grup, kendi tarih anlayışını daraltmak ya da çarpıtmaktan çok genişletti.[9] Grup ya da alt-gruplar diğer konuların yanı sıra aşağıdaki konularda sürekli bir tartışma yürüttü: feodalizmin parçalanması ve kapitalizmin yükselişi, mutlakıyetçiliğin doğası, 16. ve 17. yüzyıl İngiltere'sinde tarımsal değişimin etkisi, İngiliz Devrimi'nin önemi, 19. yüzyıl işçi sınıfının doğası (emek aristokrasisiyle ilgili tartışmalar dahil) ve modern devletin gelişimi. Hobsbawm'ın bu deneyimi özetlediği gibi:

> Bireysel ve kolektif yanlar birbirinden ayrılamaz; zira 1946-1956'nın Tarihçiler Grubu, Britanya tarihyazımında ender, olasılıkla benzersiz bir görüngüydü; üyelerin eşitler arasında sürekli bir fikir alışverişiyle kendi bireysel çalışmalarını geliştirdiği, salıiden işbirliğine dayanan bir gruptu. Nüfuzlu bir öğretmen ya da kitap etrafında oluşan bir "okul" değildi. Grupta en çok saygı duyulanlar bile otorite olma iddiasında bulunmadılar ve öyle sayılmadılar... Hiçbirimiz mesleki tanınmışlığın dışından gelen bir otoriteye ya da itibara sahip olmadık; hatta akademik dünyadaki konumu ayrı olan Dobb bile. İyi ki Parti hiçbirimize ideolojik ya da siyasal yetki vermedi. Marksist olma arzusu dışında ne ortak bir konu, üslup, ne de zihin yapısı bizi birleştirdi. Yi-

9 Eric Hobsbawm, "The Historians' Group of the Communist Party," ***Rebels and Their Causes: Essays in Honour of A. L. Morton,*** ed. Maurice Cornforth (Londra: Lawrence & Wishart, 1978) içinde, s. 31.

ne de meslekten ya da amatör bireysel bir tarihçi olarak, öğretmen ya da yazar olarak her birimiz on yıllık "seminer"imizin izini taşırız ve bu olmadan, hiçbirimiz bugün olduğumuz gibi bir tarihçi olmazdık.[10]

Aslında bu dostluklar ve mesleki ilişkiler, grup üyelerinden birçoğunun 1956'da partiden çıkışından sonra da sürdü.

Thompson Komünist Tarihçiler Grubu'ndaki bu deneyimin nasıl ideal bir entelektüel çalışma modeli yarattığını açıklar:

> Sosyalist arkadaşlarla resmi ve gayri resmi fikir alışverişleri, Cambridge Üniversitesi'nde bulduğum her şeyden daha çok işime yaradı. Bu, insanın bazen şans eseri bir üniversitede hiçbir şey bulamayacağını söylemek değildir; sosyalist entelektüellerin birbirlerine yardımcı olmaları gerektiğini vurgulamaktır. Ne kadar iyiliksever olurlarsa olsunlar, kurumlara hiçbir zaman bütünüyle bağımlı olmamalıyız; teorinin tartışıldığı, tarihin tartışıldığı ve insanların birbirlerini eleştirdiği grupları korumalıyız ... Sosyalistlerin asla yapmamaları gereken şey, yerleşik kurumlara –yayınevlerine, ticari medyaya, üniversitelere, vakıflara– bütünüyle bağımlı olmaktır. Bu kurumların hepsinin baskıcı olduklarını söylemek istemiyorum: kuşkusuz, bunların içinde olumlu birçok şey yapılabilir. Fakat sosyalist entelektüeller, koşulsuz kendilerine ait olan bir toprağı işgal etmelidirler: kendilerine ait dergileri, kendi teorik ve pratik merkezleri; insanların mezun olmak ya da post kapmak için değil, toplumu dönüştürmek için çalıştığı yerleri; eleştiri ve özeleştirinin, aynı zamanda karşılıklı yardımlaşma ile teorik ve pratik bilgi alışverişinin de kuvvetli olduğu yerleri; geleceğin toplumunu bazı yönleriyle işaretlerini veren yerleri.[11]

Bu sosyalist işbirliği modeli, Thompson'ın 1956'dan sonra önemli bir rol oynadığı Britanya Yeni Solu'na taşınmadı. Aksine Thompson'ın Yeni Sola katılımı sürtüşmeyle sonuçlandı. İroniktir, sonunda işbirliğinden çok siyasal çatışma ve tartışma, Thompson'ı kendi teorik Marksizm yorumunu ve tarihsel yöntemini eklemlemeye başladığı bir dizi polemiksel deneme yazmaya motive etti. Bu olumsuz ve olumlu deneyimin Thompson'ın tikel Marksist teori revizyonuyla nasıl bağlantılı olduğunu tam olarak açıklayamama karşın, bazı önemli olayların izini sürebilirim.

1956'da Kruşçev'in Stalin'in cinayetlerini açığa vuran konuşmasından sonra ve Sovyetler'in Macaristan'ı işgalinden önce ,Thompson ve

---

10 *Age.*, s. 43-44.

11 Merrill, "Interview with E. P. Thompson," s. 14, 25.

partideki arkadaşı John Saville, Stalinizmin yol açtığı sonuçlarla ilgili tartışmayı başlatmak için, parti basınından bağımsız bir tartışma dergisi olan *The Reasoner*'ı çıkarmaya başladılar. Partinin eleştirisiyle karşılaşıp yayını durdurmaları istendiğinde Thompson ve Saville partiden istifa ettiler.[12] 1957'de bağımsız sol dergi *The New Reasoner*'ı yayımlamaya başladılar. Öncelikle kuzeyin sanayi kasabalarında yaşayan eski parti entelektüellerinden oluşan yayın kurulunda, Thompson ve Saville (tarihçi) dışında romancı Doris Lessing; iktisatçılar Ronald Meek, Ken Alexander ve Michael Barrett-Brown; şair ve edebiyat eleştirmeni Randall Swingler; siyaset bilimci Ralph Miliband ve gazeteciler Mervyn Jones ile Malcolm MacEwan da vardı.[13] *The New Reasoner*'ın ilk sayısında Thompson, kendi tarihsel ve teorik çalışmasının merkezi haline gelen birçok konuya işaret eden bir Marksist sosyalist hümanizmin sorunlarını; temel/üstyapı toplum modelinin yetersizliğini; bilincin ve insan aracılığının önemini; bir moral tercih kaygısını Marksist teori ve siyasetle bütünleştirme gereğini ortaya koydu. Thompson bir öz bilinç arayışını ve sosyalist hümanizmin merkezi olarak soyut formülasyonlar yerine gerçek halka bir dönüşü tanımlıyordu.

The New Reasoner'ın editörleri ve yandaşlarının aynı sırada kurulan başka bir dergiyle, *Universities and Left Review* (ULR) ile yakın bağları vardı. Bu dergi Oxford'da bir öğrenci yayını olarak başladı, fakat kısa sürede Londra'ya taşındı. *ULR*'nin bütün editörleri –Stuart Hall, Charles Taylor, Alan Lowell ve Allen Hall– 1957'de İşçi Partisi'ne girmişlerdi, ama işçilerle ya da eski solla yakın bağları yoktu. Thompson'dan daha genç olan bu entelektüellerin siyaseti ve entelektüel çalışmalarını Komünist Partisi'nden ya da işçi siyasetinden duyulan düş kırıklığı değil, savaş sonrası Britanya toplumunun ve kültürünün sarsılması şekillendirdi. *ULR,* sosyalist bir kültür görüşü arayışını *The New Reasoner*'dan çok daha fazla vurguluyordu.[14]

Aralık 1959'da iki dergi, editörü Stuart Hall olan ve yirmi altı üyeli bir yayın kuruluna sahip *New Left Review*'yu oluşturmak üzere birleşti.

---

12 Bkz. John Serville, "The XXth Congress and the British Communist Party," *The Socialist Register* (Londra: Merlin Press, 1976), s. 1-23.

13 David R. Holden, "The First New Left in Britain, 1956-1962" (Doktora tezi, Wisconsin Üniversitesi, 1976), s. 105.

14 *Age.*, s. 4.

İlk sayıdaki başyazı, Thompson'ın kahramanı William Morris'ten bir alıntıyı eksen aldı ve siyasetini açıkça ifade etti:

> Çok dar kavranan siyasetin, bu ülkede sosyalizmin gerilemesinin ana nedeni, özellikle de gençlerin sosyalist düşüncelerden soğumalarının nedenlerinden biri olduğuna kaniyiz. Sosyalizmin –sahici bir popüler sosyalist hareketin temeli olan– hümanist güçleri ekonomik ve siyasal bakımdan olduğu kadar, kültürel ve toplumsal bakımdan da geliştirilmelidir.

Asıl *New Left Review,* siyasal ve entelektüel eğitim ve tartışma kulüplerini de destekledi. 1960 Kasımına gelindiğinde, 3.000 üyeli kırk beş kulüp vardı ve derginin tirajı 10.000'di.[15] Dergi ve kulüpler, Nükleer Silahsızlanma Komitesi'nin başını çektiği kitle hareketiyle birlikte Britanya'daki ilk Yeni Solun kalbini oluşturdular. Ne var ki, *New Left Review*'nun örgütlenmesi, kısa sürede sorunlu hale gelmeye başladı. Çok ayrı coğrafi bölgelerde yaşayan çok üyeli yayın kurulunun hantal olduğu anlaşıldı; anti-nükleer harekette bir aktivist ve lider olan editör Stuart Hall'ün de dergiye ayıracak fazla zamanı yoktu.

1961'in sonlarında, birkaç yeniden örgütlenme girişiminden sonra Thompson, o sırada Oxford'da bir öğrenci dergisinin editörü olan Perry Anderson'ın *New Left Review*'nun yeni editörü olarak atanmasında etkili oldu. Thompson bu hareketin ve sonradan ortaya çıkan huzur bozucu olayların nedenlerini daha sonra anlattı:

> Kişisel, mali ve örgütsel bir tükenme noktasına ulaşmıştık; o sırada tarihin aracısı Perry Anderson'un kişiliğinde ortaya çıktı. Biz tükenmiştik; o entelektüel bakımdan verimli, muazzam ölçüde yoğunlaşabilen ve kararlı bir insandı. Onunla ve arkadaşlarıyla çalışarak dergiyi yeniden canlandırma ve heba olan entelektüel kaynaklarımızı yenileme fırsatını görüyorduk. Bu kararlılığın ilk ifadesinin, derginin kurucularını yayın kurulundan atmak olacağını öngörmemiştik.[16]

İlk *New Left Review* yayın kurulunun yeni editörle yaptığı Nisan 1963 tarihli son toplantısının tutanaklarında şunları okuyoruz: "Birçok olasılık araştırıldıktan sonra, Yayın Kurulu'nun bugünkü durumda hiç-

---

15 *Age.*, s. 262.

16 E. P. Thompson, "An Open Letter to Leszek Kolakowski," *The Socialist Register* (Londra: Merlin Press, 1973), s. 9-10.

bir açık işlevi bulunmadığı ve Editör tarafından bir yapısal yerleşik huzur bozucu ve engel sayıldığı fark edildi."[17]

Sonraki yazılarından da anlaşıldığı gibi Thompson, Anderson kendisini kovduğu ve özellikle dergi daha sonra kendisinin onaylamadığı entelektüel bir yönelime girdiği için incinmişti. Daha fazla teorik ve daha az siyasal olan ve Fransız yapısal Marksizmine dayanan yeni *New Left Review*, Thompson'ın ve yakın arkadaşlarının çalışmalarını ampirisist, popülist ve teorik bakımdan yetersiz diye yeriyordu.[18] Thompson dergi için bir savaşa girme yerine, birkaç yıl geri çekildi. Daha sonra Anderson'la ve onun *New Left Review*'daki arkadaşlarıyla şiddetli bir teorik tartışmaya girdi. Daha sonra *The Poverty of Theory and Other Essays*'de toplanan çeşitli denemeler güçlü siyasal duyguları ve kişisel kızgınlığı ifade etmelerine karşın, bu duyguları teorik tartışmaya kanalize etmeyi tercih etmesi Thompson'ın lehine bir noktadır. Gerçekten de, bu tartışmaların kişisel ve siyasal yoğunluğu, Thompson'ın kendi belirgin teorik konumunu keskinleştirmesine yardım etmiştir.[19]

Thompson'ın yaşamı ve çalışmaları belki de döngüsünü tamamlayacaktır. Komünist Tarihçiler Grubu'nda bulduğu siyasal, kişisel ve entelektüel yoldaşlık, Thompson'ın öncü bir rol oynadığı Avrupa nükleer silahsızlanma hareketinde şimdi yeniden yaratılıyor. 1980'lerin başında Amerika'nın denetimi altındaki Pershing ve Cruise füzelerinin Avrupa'ya konuşlandırılmasına yanıt olarak Thompson, Avrupa'nın nükleer silahsızlanması çağrısında bulundu; öncelikli hedefi Avrupa'yı nükleer silahlardan arınmış bir alan haline getirmek olan yeni bir grubun (END) kurulmasına yardım etti ve hızla gelişen uluslararası bir barış hareketinin önde gelen sözcüsü oldu. Thompson'ın Batı ve Doğu Avrupalıları birleştiren bir hareketi esinleme arzusu, Soğuk Savaş mantığını kırma zorunluluğuyla ilgili entelektüel bir çözümlemeye dayanır; fakat kardeşinin Bulgaristan'da bir partizan olarak ölmesi de bunu duygusal olarak motive eder.[20]

---

17 Holden, "The First New Left in Britain," s. 341.

18 Perry Anderson, yeni bir kitapta bu tür çıkarsamalardan ötürü özür diler ve Thompson'la kopuşta olup bitenle ilgili kendi versiyonunu verir. Bkz. *Arguments Within English Marxism* (Londra: New Left Books, 1980), bölüm 5.

19 Thompson'ın kişisel yoğunluğu ve heyecanı, daha az yararlı sonuçlarıyla Britanya entelektüel solunun kutuplaşmasına yardım etmiş olabilir.

20 Thompson, *Beyond the Cold War* (New York: Pantheon Books, 1982) s. 157'de kardeşinden bir esin olarak söz eder.

Bu bölümün sonunda daha tam göreceğimiz gibi, Thompson'ın tarihsel çalışmalarındaki teorik duruşu, son zamanlarda anti-nükleer siyasete dalmasını doğrudan doğruya esinlemiştir; karşılık olarak bu siyasal çalışma da daha ileri teorik yeniliklere yol açar. Karakteristik olarak, Thompson'ın siyasal aktivizminin en son evresine, Marksistlerle entelektüel tartışma eşlik etmiştir. Yaygın bir şekilde okunan ve 1980'de *New Left Review*'da yeniden yayımlanan "Notes on Exterminism: The Last Stage of Civilization" [İmhacılık Üzerine Notlar: Uygarlığın Son Aşaması] başlıklı makalede Thompson, Marksist emperyalizm ve uluslararası sınıf mücadelesi teorilerinin Soğuk Savaş'ı ve hızlanan silahlanma yarışını yeterince açıklayamadığını ileri sürer. Solu, bu konuyu siyasal ve entelektüel açıdan ihmal etmesinden ötürü azarlar. Buna karşı derginin editörleri cevap yazıları talebinde bulundular ve bu yazıları bir kitap olarak, *Exterminism and Cold War* [İmhacılık ve Soğuk Savaş] başlığıyla yayımladılar. Artık geçinişin tatsız eleştirilerinden uzaklaşmış görünüyorlardı. Thompson'ın anti-nükleer çalışmalarına "herhangi bir ülkenin yakın zaman tarihinde çok az benzeri olan bir kamu hizmeti" diyorlardı.[21] Buna karşılık Thompson da, kendi denemesine verilen yanıtlara, "ton ve terimlerin açıklığı, uluslararası bir söyleme ulaşma ve yakın çözümleme ve stratejiler ortak amacı" bakımından "dikkate değer" diyordu.[22]

Tarih Yapma ve Marksist Teoriyi Yeniden Çalışma

İlk başlıca tarihsel çalışması *William Morris*'in yazılmasından bugüne kadar Thompson, Marksist gelenek içinde çalışmaya ve orada bulduğu "suskunluklar"ı gidermeye çalıştı. Kendisinin de belirttiği gibi:

> Kültürel ve moral dolayımlarla ilgili; insanların özel olarak yan yana bulunma, üretken ilişkileri belirleme şekilleriyle ilgili; bu maddi deneyimlerin insanlar tarafından kültürel yollarla ele alınma şekli, uyumlu değer sistemleri olmadan kavranamayan belli üretim tarzlarıyla ve üretken ilişkilerle uyumlu olan belli değer sistemlerinin var olma şekliyle ilgili bir "suskunluk" vardır. Ötekine bağımlı olan biri yoktur. Bir "üstyapı"ya ait olan bir moral ideoloji yoktur; aynı madalyonun farklı yüzleri olan bu iki şey vardır. Benim çalışmamda bu kaygı her zaman olmuştur. "Temel/üstyapı" metaforunu açıkça

21 *Exterminism and Cold War*'a önsöz (Londra: New Left Books, 1982), s. ix.
22 *Age.*, s. 329.

reddetmemi ve başka metaforlar aramamı sağlamıştır. Çalışmalarımda değerlere, kültüre, hukuka ve ... normalde moral tercih denilen alana özellikle ilgi gösterdim.[23]

Daha yakın zamanlardaki teorik denemelerinde Thompson, Marx'ın en büyük eseri *Kapital*'in bir tarihsel materyalist teoriyi tam olarak geliştirmediğini ileri sürerek, Marx'ın teorisine ek bir eleştiri yöneltir:

> Kapitalizmin değil, sermayenin mantığının bir incelenmesi olarak kalır; tarihin toplumsal ve siyasal boyutları, öfke ve sınıf mücadelesi anlayışı ekonomik mantığın kapalı sisteminden bağımsız bir bölgeden çıkar... [Kapital] hem "siyasal iktisat"ın en yüksek başarısıdır, hem de tarihsel materyalizm tarafından aşılması gereğinin habercisidir.[24]

Thompson sadece eleştirmekle yetinmeyip, kendi tarihsel incelemelerinin seyri içinde yeni tip bir tarihsel materyalist teoriyi telaffuz etmeye de başlamıştır. Ne var ki, Thompson'ın özgül tarihsel çalışmalarla teori yaratma pratiği, Marksist teorinin revizyonunun nasıl ilerlemesi gerektiğine dair ölçütlerine bir bakıma uymaz. Thompson'ın bir kültür ve insan aracılığı çözümlemesinin nasıl Marksist teoriyle bütünleştirmek gerektiğine dair daha genel ifadelerini en önemli tarihsel incelemesi *The Making of the English Working Class*'daki pratiğiyle karşılaştırarak, Thompson'ın teorisinin daha genel bir sunumuna ve değerlendirilmesine doğru ilerleyebiliriz.

Thompson'ın Marksizmi gözden geçirişinde, "toplumsal varlık" (maddi yaşamlarında kadınların ve erkeklerin belirli ilişkileri) ile "toplumsal bilinç"i (bu ilişkilerin öz bilinci) dolayımlayan "deneyim"e vurgusu merkezi önemdedir. İnsan zihninin bir ürünü olarak kavranan kültür hem toplumsal varlığa, hem toplumsal bilince girer. İnsan bilinci olmaksızın hiçbir üretim tarzı, mülkiyet ilişkisi ya da emek süreci olanaklı değildir. Thompson'ın toplumsal varlık kavramı, tasarlanmış eylemlerden kaynaklanmalarına rağmen aktörlerin karşısına çıkan, ama onların dışındaki sınırlayıcı yapılar olan yapılanmış ilişkilere de izin verir. Thompson'a göre:

---

23 Merrill, "Interview with E. P. Thompson," s. 23.

24 E. P. Thompson, "The Poverty of Theory: Or an Orrery of Errors," *The Poverty of Theory and Other Essays* (Londra: Merlin Press, 1978) içinde s. 257. Bütün göndermeler İngiliz baskısınadır. *Monthly Review Press*'in yayımlandığı Amerikan baskısının sayfa düzeni farklıdır.

> Deneyim toplumsal varlığın içinde kendiliğinden ortaya çıkar, fakat düşünce olmadan ortaya çıkmaz; erkekler ve kadınlar (sadece filozoflar değil) rasyonel oldukları, kendilerinin ve dünyalarının başına gelenler hakkında düşündükleri için ortaya çıkar... Değişimler, değişen deneyime yol açan toplumsal varlık içinde gerçekleşir ve bu deneyim, mevcut toplumsal bilince baskı uygulaması [ve] yeni sorular gündeme getirmesi anlamında belirleyendir.[25]

Deneyim hem yapılandırılmıştır, hem belirleyendir; fakat insan müdahalesiyle de şekillendirilir:

> Erkekler ve kadınlar... özerk özneler, "özgür bireyler" olarak değil, gereksinmeler ve çıkarlar ve antagonizmler olarak kendi belirli üretken durumlarını ve ilişkilerini yaşayan, bu deneyimi kendi bilinçleri ve kültürleri içinde en karmaşık ... biçimlerde "ele alan" ve sırası geldiğinde de belirleyici durumlarını etkileyen kişiler olarak, ... özneler olarak [teoriye] dönerler.[26]

Kısaca, yeni deneyimden ortaya çıkan yeni bilinci, insanlar kısmen eski bilinçleriyle –geçmiş deneyimin şekillendirdiği kültürel standartlar ve değerler– şekillendirirler. İnsanlar, ekonomi değişse bile, değerlere ve göreneklere bağlı kalabilirler. Sonra, bu tür kültürel bağlılıkları ekonomik koşulları değiştirme çabasına aktif müdahale için kullanabilirler.

Thompson, deneyime vurgusunun özgül bir uygulaması olarak *The Making of the English Working Class*'ı, her şeyden önce Marksist toplumsal sınıf çözümlemesini yeniden biçimlendirmek için kullandı. Kendi sınıf kavramı formülasyonunda Thompson yapı ile aracılığın, toplumsal varlık ile toplumsal bilincin etkileşimini vurgular:

> Bazı insanlar ortak deneyimin (miras alınan ya da paylaşılan) sonucu olarak kendi aralarında ve çıkarları kendilerinkinden farklı (ve genellikle karşıt) olan başka insanlara karşı, kendi çıkarlarının kimliğini hissedip telaffuz ettikleri zaman sımf meydana gelir. Sınıf deneyimi, büyük ölçüde, insanların içinde doğdukları –ya da gayri ihtiyari girdikleri– üretken ilişkiler tarafından belirlenir. Sınıf bilinci, bu deneyimlerin geleneklere, değer sistemlerine, düşüncelere ve kurumsal biçimlere gömülü kültürel terimlerle ele alınma şeklidir. Deneyim belirlenmiş gibi görünürse de, sınıf bilinci görünmez. Benzer deneyimlerden geçen benzer mesleki grupların yanıtlarında bir mantık görebili-

---

25 *Age.*, s. 200.
26 *Age.*, s. 356.

riz, fakat herhangi bir yasayı öngöremeyiz. Sınıfın bilinci farklı zamanlarda ve mekânlarda aynı biçimde doğar, fakat asla tıpa tıp aynı biçimde değil.[27]

Thompson'ın sınıf anlayışı, sosyoekonomik yapı (Marx'ın "kendinde sınıf" kavramı), bilinç ("kendisi için sınıf") ve insan aracılığıyla ilgili düşünceleri birbirine bağlamaya çalışır. Marx'ın sınıf bilincinin öncelikle verili ekonomik yapılara otomatik ve rasyonel bir yanıt olduğuna dair örtük varsayımını reddeder. Thompson, Lenin'in sınıf bilinci dış nesnel koşulların bilimsel bakımdan doğru bir anlayışı temelinde bir elit tarafından bilinçli olarak formüle edilir, şeklindeki iddiasını da reddeder. Thompson sınıf bilincini insan aktörlerce kolektif olarak yaratılmış görür, bu aktörler tikel bir geçmişten miras aldıkları kültürel kaynakları, daha geniş toplumsal yapıların, yani "üretken ilişkiler"in kendilerine etkisi üzerinde düşünmek için kullanırlar.

Biraz önce araştırdığımız teorik referans çerçevesi, tarihsel malzemeye uygulandığında, ne idealist, ne ekonomist, ne iradeci, ne de yapısal olarak determinist bir sav üretebilirdi. Böyle bir sav, bir kültürel (ideolojik ve moral olan da dahil) üretim çözümlemesini maddi (özellikle ekonomik) üretimle bütünleştirebilirdi. Thompson'ın "kendi tarihimizde kısmen özneler, kısmen nesneler olarak, irade dışı belirlenimlerimizin iradi aracıları olarak insani varlığımızın can alıcı muğlaklığı"[28] dediği şeyi yakalardı. Fakat ne yazık ki –belki de güçlü polemikçi duruşu nedeniyle– *The Making of the English Working Class,* maddi ve yapısal çözümlemeye üstünkörü bir yer verirken idealizme ve iradeciliğe çok fazla sapan bir yorum geliştirir.

The Making of the English Working Class'ın önsözünde Thompson amacının ikili olduğunu açıkça belirtir: bir tarihçi olarak, 1780'den 1832'ye kadar İngiliz işçi sınıfıyla ilgili bir anlatı yazmaya çalışır. Bir teorisyen olarak, sosyolojik sınıf anlayışına katkıda bulunmak ister.[29] Dahası, Thompson kendi çözümlemesini, tarihçilerin yanı sıra teorisyenlerle de özgül bir karşıtlık içinde formüle eder. Thompson eski Fabiancı tarihçilerin (Hammond'ların ve Webb'lerin) ve daha yakın zamandaki ekonomik tarihçilerin (Ashton ve Clapham) yorumlarını yeniden

---

27 Thompson, *English Working Class,* s. 9-10.

28 Thompson, "Poverty of Theory," s. 280.

29 Thompson, *English Working Class,* s. 12.

gözden geçirmeye çalışır. Fakat ortodoks Marksistlerin ve Neil Smelser ile Ralf Dahrendorf gibi işlevselci sosyologların teorilerine bir alternatif de sunar. Thompson, bütün bu teorik ve tarihsel konumların çalışan halkın aracılığını ve çalışan halkın bilinçli çabalarla tarihin oluşumuna yaptığı katkıların derecesini kararttıklarını düşündüğü için, kendisini bu konumların karşısına koyar. Ayrıca Thompson, kültürel kalıpların İngiliz Sanayi Devrimi sırasında toplumsal değişimin biçimlenmesine yaptıkları önemli katkıları öteki pek çok yazarın görmezlikten geldiğini savunur.

The Making of the English Working Class'ın örgüsü, Thompson'ın çözümlemesinin mantığını ete kemiğe büründürür. Kitabın birinci kısmı, İngiliz emekçi sınıfların Sanayi Devrimi sırasında miras aldıkları siyasal kültürü aydınlatır. İkinci kısım çalışan halk gruplarının, kapitalist sanayileşmeyi oluşturan ekonomik ve siyasal değişimleri nasıl yaşadıklarını ve değerlendirdiklerini çözümler. Üçüncü kısım, bu emekçi grupların sanayileşme deneyimine yanıt olarak, miras aldıkları kültürel kaynakları yaratıcı bir şekilde kullanmanın yardımıyla örgütlü ve bilinçli bir işçi sınıfını nasıl meydana getirdiklerini betimler.

Toplumsal varlığın --sınai-kapitalist devrimin maddi ilişkilerinin İngiliz işçi sınıfına dayattığı sınırların– geniş bir sunumunu, *The Making of the English Working Class*'ın ikinci kısmında bulmayı umarız. Thompson ekonomik üretkenlik ve emek ilişkileriyle ilgili epeyce tarihsel veri sunar; fakat bu tarih, kapitalist birikimin dinamikleriyle ya da kapitalist toplumsal ilişkilerle çözümlenmez. Aksine bütün tartışma, deneyimle ve bu deneyimin ne ölçüde ekonomik koşullar tarafından belirlenmediğiyle ilgilidir. Burada Thompson, tarihçiler arasında süregelen şu tartışmayı ele alır: İngiltere'de erken sanayi devrimi sırasında yaşam standardı düştü mü, yoksa yükseldi mi? Fakat Thompson, esas olarak tartışmanın terimlerini ve öncüllerini değiştirmekle ilgilenir. Önemli saydığı şey çalışma koşulları, ücretler ya da tüketim düzeyleriyle ilgili nesnel, ölçülebilir kanıtlar değil, insanların yaşadıkları büyük dönüşümler ve parçalanmalar hakkında ne hissettikleridir.[30] İnsanların ekonomik değişimi nasıl hissettikleri ve değerlendirdikleriyle ilgili ekonomik verilerin ve kanıtların incelenmesinden, görünüşte çelişkili sonuçlar çıkar:

---

30 *Age.*, s. 232.

> 1790-1840 arası dönemde, ortalama maddi standartlarda hafif bir iyileşme oldu. Aynı dönemde yoğun sömürü, daha fazla güvensizlik ve artan insan sefaleti vardı. 1840'a gelindiğinde pek çok insan, kendilerinden öncekilerin elli yıl önce olduğundan "daha iyi" durumdaydı; fakat bu hafif iyileşmeyi katastrofik bir deneyim olarak yaşadılar ve yaşamaya devam ettiler.[31]

Thompson İngiltere'deki Sanayi Devrimiyle ilgili bu paradoksu, ekonomik büyümenin dinamiğine toplumsal ya da kültürel yaşamın dinamiğinin doğrudan tekabül ettiğini ileri süren bütün ekonomistçe savları (Marksistlerin ve Marksist olmayanların) reddetmek için vurgular. İşçilerin sömürüyü yaşaması, doğrudan doğruya yeni teknolojilerin (buhar gücü ve iplik fabrikası) ya da yaşam standartlarının sonucu değildi. Üretimin ya da siyasal kurumların örgütlenmesindeki değişimlerin doğrudan bir sonucu da değildi. Daha çok, tikel kapitalizm öncesi ve sanayi öncesi yaşam tarzlarından kalan değerler ve beklentiler işçilerin sömürü duygusunu şekillendirdi; zira teknolojileri, fabrikaları ve yaşam standartlarını yorumlayıp etkilemek için kullanılan kültürel gözlükleri bunlar sağlıyordu.

Bu yüzden Thompson 19. yüzyıl işçi sınıfı topluluklarının oluşumunda kültürel geleneklerin sürekliliğini vurgular. Sonra, 18. yüzyıl kültürünün özgül yanlarının –din, siyasal teori, zanaat gelenekleri ve yerel görenekler– işçi sınıfı bilincinin ve siyasal eyleminin temeli olan radikal bir siyasal kültür yaratmak üzere kapitalist sanayileşme deneyiminden nasıl süzüldüğünü tartışır. Ne var ki, kitap saf işçi sınıfı radikalleşmesinin bir resmini ima etmekten çok ötede, (daha sonra göreceğimiz gibi) sınıf bilincine katkısı olanların dışındaki veçheleri vurgulayarak, işçi sınıfının sanayileşmeye tepkici ve siyasal olmayan yanıtlarının 18. yüzyıl kültüründen nasıl kaynaklandığını da açıklar.

The Making of the English Working Class'ın son üçte birlik kısmı, Thompson'ın 1832'de İngiltere'de bir işçi sınıfının oluşmuş olduğuna dair iddiasını gerekçelendirmeyi amaçlayan zengin bir anlatıdır. Thompson, 1790'dan 1830'a kadar, bir zamanlar çalışan değişik insan grupları olanlar arasında bir bakış özdeşliği –ve ortak toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimleri– geliştiğine inanır. Daha ayrıcalıklı sınıfların sömürücü eylemleri olarak anlaşılan şeye karşı mücadeleler işçi sınıfının

---

31 *Age.*, s. 212.

bu bir araya gelişini hızlandırdı –sendikalara ve popüler siyasal kulüplere karşı Napoleon Savaşlarına eşlik eden ve izleyen siyasal baskıların yaptığı gibi. 1832'ye gelindiğinde, güçlü tabanlı ve öz bilinçli işçi sınıfı kurumları vardı: "sendikalar, dostluk dernekleri, eğitsel ve dinsel hareketler, siyasal örgütlenmeler, periyodik yayınlar: işçi sınıfının entelektüel gelenekleri, işçi sınıfının topluluk kalıpları ve işçi sınıfının hissetme yapısı."[32]

Thompson'ın tarihsel anlatısı, kültürel geleneklerin sınıf bilincini ve siyasal eylemi geliştirmesinin birçok özgül örneğini verir. Örneğin Thompson, kırsal el dokumacıları arasındaki güçlü moral topluluk duygularının ve toplumsal eşitlikçiliğin yeri geldiğinde siyasal etkinlikleri esinleyerek, toplumu yeniden tasarlamak için ütopik fikirlere nasıl dönüştüğünün izini sürer.[33] Benzer şekilde, Thompson'a göre, "Luddizm,* yarar toplumu dünyasından, gizli tören ve yeminlerden, Parlamento'ya yarı-yasal başvurudan, zanaatçıların işçi pazarındaki toplantılarından çıktığı için, 18. yüzyılın tanık olduğundan daha bağımsız ve karmaşık bir işçi sınıfı kültürünün tezahürü olarak görülebilir."[34] Luddistler, alternatif bir gelecek tasarlamak için kültürel gelenekleri kullandılar ve yeni teamülleri yerleştirmek için eski hakları canlandırmaya çalıştılar. Çeşitli zamanlardaki talepleri yasal asgari ücret; kadınların ve çocukların "az para karşılığında ağır çalıştırılmasını" denetim altına alma; ustaların, makinanın işsiz bıraktığı kalifiye insanlara iş bulma yükümlülüğü; pespaye işlerin yasaklanması ve sendika kurma hakkı taleplerini kapsıyordu. Thompson'a göre bu tür talepler, " ileriye olduğu kadar geriye de bakıyordu; ve ataerkil değil de, sınai büyümenin etik önceliklere göre düzenlendiği ve kâr amacının insani gereksinmelere tabi hale getirildiği demokratik bir toplumun gölgeli bir imgesini kendi içlerinde barındırıyorlardı."[35]

Analitik olarak konuşursak, Thompson Britanya işçi sınıfının yeni sınıf bilincinin ve örgütlenmesinin Sanayi Devriminin doğrudan sonucu

---

32 *Age.*, s. 194.

33 *Age.*, s. 295.

* İngiltere'de 1811-1816 yılları arasında, işsizlik yarattıkları gerekçesiyle makinaları parçalamak için örgütlenen işçi grubunun temsil ettiği akım (ç.n).

34 *Age.*, s. 601.

35 *Age.*, s. 552.

olmadığını savunur. Sanayi devriminin değişen üretken ilişkileri ve çalışma koşulları,

> yoğrulmamış, ham bir maddeye değil, özgür doğan İngilize, Paine'in geride bıraktığı şekliyle ya da Metodistlerin biçimlendirdiği şekliyle özgür doğan İngilize [dayatıldı]. Fabrika işçisi ya da çorapçı, Bunyan'ın,* anımsanan köy haklarının, yasa önünde eşitlik nosyonlarının ve zanaatçı geleneklerinin de mirasçısıydı. İşçi sınıfı, meydana getirildiği kadar, kendi kendisini de meydana getirdi.[36]

[İşçi sınıfı] kendi kendisini, ekonomik dönüşümleri ve siyasal olayları yorumlar ve onlara tepki gösterirken kendi kültürel mirasını kullanarak meydana getirdi.

Özetle Thompson'ın *The Making of the English Working Class*'daki savı, toplumsal değişim ve sınıf siyaseti için kültürel kaynakların ve insan müdahalesinin önemini vurgular. Peki, toplumsal değişimin karşılıklı çözümlemesi, İngiliz işçi sınıfının kendisini içinde meydana getirmek zorunda olduğu yapılandırılmış, maddi sınırlar nerede? İngiliz sanayileşmesinin sınıf ve topluluk ilişkilerinin verili kalıplarını somut etkileme biçimleriyle ilgili herhangi bir sistematik tartışmanın olmaması, İngiliz işçi sınıfından gizli hiçbir tarihin gerçekleşmediği görüntüsü verir. Ekonomi tarihçilerinin ve daha ortodoks Marksistlerin "nesnelci" eğilimlerini düzeltme arzusuyla Thompson, teorileştirdiği varlık ve bilinç diyalektiğinin sadece bir tarafının tarihsel süreçte merkezî olduğunu ayrıntılarıyla anlattı.

Dahası, Thompson'ın savı, daha bütünsel bir çözümlemenin yapısal tarafı olmayınca, İngiliz işçi sınıfının 1832'den sonraki zaafiyetleri konusunda çok az fikir verir. Sınıf bilincine sahip aktörlerin neden amaçlarına ulaşamadıklarını ya da bazı işçilerin neden kolektif olarak bilinçli hale gelemediklerini ve birlikte hareket edemediklerini açıklayamaz.[37]

---

* John Bunyan: 1628-1688 yılları arasında yaşamış ve Anglikan kilisesinden olmayan İngiliz vaiz–ç.n.

36 Age., s. 194.

37 Perry Anderson, ötekilerin yanı sıra *Arguments Within English Marxism*, böl. 2'de de benzer eleştirilerde bulunur. Craig Calhoun da *The Question of Class Struggle*'da (Chicago: University of Chicago Press, 1982), *The Making of the English Working Class*'daki yapısal çözümleme eksikliğini vurgular. Ayrıca Thompson'ın Marksçı sınıfsal çözümlemeyi teorik olarak kullanmasına sofistike bir eleştiri yöneltir.

Thompson, insanların tarihi istedikleri gibi yapmalarını engelleyen faktörlere –eylemin yapısal koşullarına, eylemin niyeti aşan sonuçlarına, bilinmeyen ve bilincinde olunmayan motivasyon faktörlerine– yeterince dikkat etmez.[38] Tarihin bir kısmı insanlar fark etmeden gerçekleşir ve Thompson'ın *The Making of the English Working Class*'daki referans çerçevesini uygulaması, bu gizli yapıları ve niyet edilmemiş sonuçları keşfetmede yararlı değildir. Belki de Thompson'a kendi gözde sosyalisti William Morris'ten bir alıntıyı anımsatmak gerekir:

> Ben ... insanların nasıl savaştıklarını ve savaşı kaybettiklerini ve uğruna savaştıkları şeyin yenilgilerine rağmen nasıl gerçekleştiğini, niyet ettikleri şey olmadığı ortaya çıktığında başka insanların nasıl başka bir ad altında niyet ettikleri şey uğruna savaşmak zorunda olduklarını araştırdım.[39]

Thompson'ın Tarihyazımının Yorumcu Mantığı

Thompson'ın tarihsel çalışmasında kültürcü eğilimleri ve yapısal bir çözümleme eksikliğini fark eden bazı İngiliz Marksistler, onun katkılarının teorik uygunluğunu ve kesinliğini sorguladılar. Richard Johnson, Thompson'ın deneyime ve kültüre vurgusunun ilkeli bir teori güvensizliğine yol açtığını iddia eder.[40] Benzer şekilde Perry Anderson, Thompson'ın yöntemindeki zayıflığın, bu yöntemi tarihsel teori geliştirmeye uygun olmayan hale getirdiğini ileri sürer.[41] Anderson'ın yargısı, teorik çalışmanın zorunlu olarak tarihteki nedensel ardışıklıkları saptamayı amaçladığına dair bir görüşe dayanabilir.[42] Anderson, Thompson'ın nedensel çözümlemeye fazla ilgi göstermediğini algılamada haklıdır; fakat bu, Thompson'ın yaklaşımını göz ardı etmeye yeterli neden değidir. *The Making of the English Working Class*'ın yetersizlikleri ne olursa olsun, nedensel olmayan, fakat tarihin anlamlarını farklı yollarla parlak bir şekilde açıklayan yorumcu bir savın önemli bir örneğini verir.

---

38 Anthony Giddens, *Studies in Social and Political Theory* (New York: Basic Books, 1976), s. 128.

39 E. P. Thompson, William Morris: *From Romantic to Revolutionary* (New York: Pantheon Books, 1976), s. 722.

40 Richard Johnson, "Thompson, Genovese, and Socialist-Humanist History," *History Workshop Journal* 6 (1978), s. 84.

41 Anderson, *Arguments Within English Marxism*, s. 58.

42 *Age.*, s. 98.

The Making of the English Working Class, gerçekte, herhangi bir tikel tarihsel olayı ya da sonucu açıklamayı amaçlamaz. Thompson'ın 1832'de İngiltere'de neden hiçbir devrimin gerçekleşmediğiyle ilgili bazı düşünceleri olmasına karşın, bu düşünceler sistematik olarak geliştirilmezler ve bu tür nedensel bir soruya bir yanıt bulmak kitabının amacı değidir. Luddizmin (ve öteki tikel toplumsal hareketlerin) erken 19. yüzyıl İngiltere'sinde neden yükselip çöktüklerini de açıklamaya çalışmaz. Thompson 1795'ten sonra Metodizmin emekçiler arasında yayılmasını, İngiliz karşı devrimiyle bağlantılı görür. Yine de 1968'te *The Making of the English Working Class*'ın ikinci baskısına yazdığı bir ekte Thompson, Metodist yayılmanın karşı devrimin sonucu olduğunu belirten nedensel bir hipotez sunmak istemediğini açıkça söyler.[43]

Thompson, tarihsel veriler için özgül nedensel sorular sormadığından, nedenlerle ilgili teorik hipotezleri geçerli kılmaya çalışmaz. Böyle bir açıklayıcı yaklaşımın yokluğu, Thompson'ın çalışmasını kendine özgü teorik öneminden yoksun bırakmaz. *The Making of the English Working Class,* fiili tarihsel olayları ya da nedenselliği açıklamaya çalışmaktan çok, yitmiş tarihsel olasılıkları yeniden ele geçirmeye çalışır. Tarihin açık ve olumsal olduğuna, belirleyici faktörlerin farklı olmuş olabileceğine ve gelecekte değişebileceğine dair bir öncülden yola çıkar. İngiliz işçileri istedikleri tarihi yapmadıkları için, Thompson onların tarihi nasıl yaptıklarıyla ilgili bütün nosyonları yitirmiş olduğumuza inanır. Eric Hobsbawm'ın *The Making of the English Working Class*'ı tanıtırken belirttiği gibi: "Thompson'ın konusu, sanayi öncesi emekçilerin çabalarının nihai –bütünüyle niyet edilmeyen– sonuçları değil, parça parça olmuş dünyalarını yeniden oluşturma çabalarıdır."[44]

Thompson İngiltere'de bilinçli bir işçi sınıfının oluşma ve buradan yola çıkarak başka yerlerde de oluşabilme *sürecinden* anlam çıkarmaya çalışır. Thompson sürecin önemli parçalarını, bu parçaların birbirleriyle

---

43 *English Working Class*'ın ikinci baskısına yazılan bu 1968 eki, sadece Penguin Books'un yayımladığı İngiliz baskısında vardır; Vintage'ın yayımladığı Amerikan baskısında yoktur. Alıntı s. 919.

44 Eric Hobsbawm, "Organized Orphans," *The Making of the English Working Class*'la ilgili bir inceleme, *New Statesman* 66 (29 Kasım 1963), s. 7.

ilişkilenme şekillerini ve zaman içinde çözülme şekillerini gösterir. Açıklamalar verir, fakat olayları öngörmek için kavramları nedensel bir tarzda ilişkilendirmez. Bunun yerine, örüntülü bir anlam sunmak, bir bütünün –bütün bir sınıfın, grubun ya da toplumun– bir zaman dönemindeki canlı bir resmini sunmak için kavramlar öteki kavramlarla ilişkilendirilir.

Bu haliyle Thompson'ın İngiliz işçi sınıfının oluşumuyla ilgili tartışması, Clifford Geertz'in yorumcu bir teori dediği şeyin bir örneğidir. Geertz, bu tür teorileştirmenin özellikle kültür çözümlemesine uygun olduğunu savunur; bu çözümlemede esas görev

> soyut düzenlilikleri bir kurala bağlamak değil, katmanlı betimlemeyi olanaklı kılmaktır; vakalar arası genellemeler yapmak değil, vakalar içinde genelleme yapmaktır. Vakaların içinde genelleme yapmaya, en azından tıpta ve derinlemesine psikolojide, genellikle klinik çıkarsama denilir. Bu tür çıkarsamalar, bir gözlemler kümesiyle başlayıp bunları hâkim bir yasa altında toplamaya kalkışmaktan çok, (durum ve koşullardan çıkarılan) bir açıklayanlar kümesiyle başlar ve bunları anlaşılır bir çerçeveye yerleştirmeye çalışır... Fakat teorinin kullanılma şekli de –şeylerin görünmeyen anlamını açığa çıkarmak – aynıdır. Böylece kültürel teorinin ikinci koşuluna götürülürüz: en azından terimin katı anlamında öngörüsel değildir... Teorik formülasyonun klinik üslubunda, kavramsallaştırmanın, deneysel manipülasyonların sonuçlarını yansıtmaya ya da belirlenmiş bir sistemden gelecek ifadeler çıkarsamaya değil, eldeki malzemelerden yorumlar üretme görevine yönelik olduğu doğrudur. Fakat bu, teorinin sadece geçmiş gerçekliklere uygun olması (ya da daha dikkatlice, geçmiş gerçekliklerden inandırıcı yorumlar üretmesi) gerektiği anlamına gelmez; gelecek gerçekliklerde de hayatta kalması –entelektüel olarak hayatta kalması– gerekir. ... Bir yorumun yapıldığı teorik çerçeve, yeni toplumsal görüngüler su yüzüne çıktıkça savunulabilir yorumlar üretmeye devam edebilmelidir.[45]

Geertz'in bu tür teori kurmanın merkezi görevlerini anlatmak için "katmanlı betimleme" terimini kullanması talihsizliktir. Geertz, katmanlı betimlemenin salt betimlemeden çok farklı olduğunu kabul eder. Katmanlı betimleme, "gerçekte, öteki insanların kendilerinin ve vatandaşlarının yaptıkları işlerle ilgili inşalarıyla ilgili kendi inşalarımız"dır.[46]

---

45 Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books, 1973), s. 26-27.

46 *Age.*, s. 9.

Yorumsal teorinin "bilginin böylece ulaştığı şeyin, içinde bulunduğu toplumu ve bunun ötesinde olduğu haliyle toplumsal yaşamı sergilediğini elimizden geldiğince açık" ifade edecek kadar betimlemenin ötesine geçtiğini de bilir.[47] Ne yazık ki, katmanlı betimleme terimi, teori kavrayışları sadece nedensel-öngörüsel bilim modelinden kaynaklananları, bu tür bir yorumu salt betimleme olarak göz ardı etmeye götürmüştür. Nedensel teorisyenler, Thompson'ın öteki işçi sınıflarına ya da farklı bir zamandaki İngiliz işçi sınıfına uygulanabilen hipotezler veremediği suçlamasında bulunurlar.

Bu tür yakınmalara yanıt olarak Jürgen Habermas, yorumsal bir tarih teorisinin, öteki eleştirel teoriler gibi, daha fazla toplumsal denetim çabalarında sosyal bilimcilere yardım etmeyi amaçlamadığına dikkat çeker. Aksine, insanları, geleceği aktif bir şekilde etkileyebilen daha bilinçli özneler haline getirecek öz bilinci beslemeye çalışır. Habermas'ın dediği gibi: "Kendisini katı ampirik-bilimsel bir tarzda tek tek olayların nedensel açıklanmasıyla sınırlayan bir tarih incelemesinin sadece geriye dönük bir değeri vardır; bu tip bir bilgi, pratik yaşama uygulanmaya uygun değildir."[48]

Thompson'ın yaklaşımının önemli bir anahtarı da, tarihsel olguların Marksist (ya da bir başka) büyük teoriyle ilişkisi hakkındaki anlayışıdır. Thompson önceden verili herhangi bir teoriyi uygulamak ya da sabit bir genel teori üretmek için değil, tikel tarihsel süreçleri yorumlamak üzere teorik düşünceleri kanıtla diyalog içinde kullanmak için tarihe bakar. Kendisinin belirttiği gibi:

> Tarih, Büyük Teori imalatı için bir fabrika değildir; seri halinde küçük teorilerin üretildiği bir montaj hattı da değildir. Yabancı imalatçıların teorilerinin "uygulanabildiği," "sınanabildiği" ve "doğrulanabildiği" devasa bir deney istasyonu da değildir. Tarihin işi asla bu değildir. Onun işi, kendi nesnesini, gerçek tarihi yeniden bulmak, "açıklamak" ve "anlamak"tır.[49]

---

47 *Age.*, s. 27.

48 Jürgen Habermas, "The Analytic Theory of Science and Dialectics," *The Positivist Disputes in German Sociology*, ed. Theodore Adorno vd. (Londra: Heinemann, 1976) içinde, s. 141.

49 Thompson, "Poverty of Theory," 238.

Thompson, tarihsel verilere kendi teorilerini açıklayan olgular olarak bakan sosyologları ve tarihçileri eleştirir, reddeder. Burada teorisyen, tarihsel öznenin de önemli kavramlara ve değerlere sahip olduğunu unutur. Thompson, John Foster (Marksist tarihçi) ve Neil Smelser'i (işlevselci sosyolog), çağdaş teorik kaygılardan (Leninist ve Parsonscu) bir model geliştirdikleri, sonra da bu modeli tarihsel değişimleri fiilen yaşayanların savundukları kültürel kavramlarla hiçbir diyaloga girmeksizin Sanayi Devrimine dayattıkları için eleştirir. Thompson'ın görüşüne göre: "Foster Platoncu bir Marksisttir; model –sınıf örgütlenmesinin, bilincinin, stratejilerinin ve hedeflerinin "hakiki" ya da "doğru" oluşumunun modeli– kanıttan önce gelir ve kanıt modele uygun düzenlenir."[50] Thompson benzer nedenlerle, Fransız Devrimi modelini 19. yüzyıl İngiliz tarihine dayatmasından ötürü Perry Anderson'ı da eleştirir.[51] Öteki 18. yüzyıl İngiltere tarihçilerini de eleştiren Thompson şu gözlemi yapar: "Bugün en genel hata, önceki bir topluma o toplumun kaynaklarına ve o kültürün terimlerine sahip olmadığı kategorileri sokmayı gerektirdiği için uygun olmayan antitezleri (sanayi/sanayi öncesi; modern/geleneksel; 'olgun'/ilkel işçi sınıfı) 18. yüzyıl popüler kültür tanımına taşıma hatasıdır."[52]

Thompson, bunun karşısındaki, olguların kendi kendilerini anlattıklarına inanan ampirisistlerin hatasına düşmez. Tarihçinin, tarihsel öznelerin kendi seslerini bulmalarını olanaklı kılmak için çok çalışmasını ister; fakat şunu da bilir: "'söyleyebildikleri' şey ve söz dağarcıklarının bir kısmı, tarihçinin önerdiği sorular tarafından belirlenir. Soru 'sorulmadıkça' 'konuşamaz'lar."[53] Thompson, tarihçilerin kendi tarihsel olarak özgül değer ve kavramlarından asla kurtulamadıklarını da bilir. Tarihçiler kendi dünyalarından hiçbir zaman bütünüyle kaçamazlar ve kendi konularıyla bütünüyle empati içinde olamazlar. Bu yüzden Thompson, tarihsel kaynaklarla ve öznelerle ve öteki tarihçilerin yorumlarıyla diya-

---

50 E. P. Thompson, "Testing Class Struggle," John Foster'ın *Class Struggle and the Industrial Revolution*'ıyla ilgili bir inceleme, *The Times Higher Education Supplement*, 8 Nisan 1974, s. 1.

51 Thompson, "Peculiarities of the English."

52 E. P. Thompson, "Eighteenth Century English Society: Class Struggle Without Class?" *Social History* 3 (2) (Mayıs 1978), s. 152.

53 Thompson, "Poverty of Theory," s. 222-223.

log zorunluluğunu sürekli vurgular. Thompson, Hans Gadamer'in tarihsel bir metnin anlamı yaratıcısının bildirilen niyetinde değil, metin ile onu farklı bir gelenek bağlamında anlayanlar arasındaki dolayımda bulunur şeklindeki tutumunu örtük olarak kabul eder.[54]

Thompson pek çok tarihsel veri ya da olgunun kendisinin kavramsal –insanların kendileriyle, dünyalarıyla ve bu dünyanın süreciyle ilgili düşünceleri– olduğunu kabul eder. Sosyal bilimler, Anthony Giddens'in vurguladığı gibi, teorilerini ve anlam çerçevelerini zaten toplumsal yaşamın bileşeni olanlarla ilişkilendiren bir çifte yorumbilgisi [hermenötik] gerektirir. "Doğal bilimlerden farklı olarak sosyoloji, kendi inceleme alanıyla bir özne-nesne ilişkisi içinde değil, özne-özne ilişkisinin içinde bulunur; önceden yorumlanmış bir dünyayı, anlamların, o dünyanın fiili oluşumuna ya da üretimine fiilen giren aktif özneler tarafından geliştirildiği bir dünyayı ele alır."[55]

Teorisyenin kavramları ile tarihsel aktörün kavramları arasındaki bu diyalogdan ötürü ve Thompson tarihsel süreci soruşturmakta olduğu için, teorik kavramların "esnek" –tarihsel olarak özgül olanla kaynaştırılmaksızın yeniden tanımlanmaya açık– olması gerektiğini vurgular.[56] Sadece bu tür esnek kavramlar, "sorgulama anında bile biçimlerini değiştiren (ya da biçimlerini koruyan, fakat 'anlamlar'ını değiştiren) ya da öteki olguların içinde eriyen 'olgular'ın irdelenmesi"ne uygundur; kavramlar, kanıtı, statik kavramsal temsile muktedir değil, sadece tezahür ya da çelişki olarak ele almaya uygundurlar."[57] Bilim felsefecisi Paul Feyerabend şu konuda Thompson ile hemfikirdir: Bir araştırmacı "bir kavramı, malzemenin gösterdiğinden daha açık hale getirmeye çalışmamalıdır. Kavramların içeriğini kararlaştıran şey bu malzemedir, araştırmacının mantıksal sezgisi değil."[58] Ya tarihsel aktörlerin sağduyu kavramlarıyla, ya da başka bir tarihsel dönemin teorik kavramlarıyla diyalogda bu tür esnek teorik kavramları kullanan tarihçi, tarihi anlamaya ve

---

54 Hans Gadamer, *Philosophical Hermeneutics*'e (Berkeley: University of California Press, 1976) editörün giriş yazısı.

55 Anthony Giddens, *New Rules of the Sociological Method* (New York: Basic Books, 1976), s. 146.

56 Thompson, "Poverty of Theory," 238.

57 *Age.*, s. 237.

58 Paul Feyerabend, *Against Method* (Londra: Verso Editions, 1975), s. 201.

yorumlamaya ulaşır. Aynı zamanda tarihçinin kendi kavramsal ufukları da ortaya çıkar ve eleştirel öz bilince ulaşır.[59]

Thompson'ın anti-pozitivizminin, Marksizmi revize etmeye çalışan öteki Avrupalı düşünürlerle, özellikle Sartre, Frankfurt Okulu'nun üyeleri (Adorno, Horheimer, Marcuse ve Habermas) ve eleştirel teorinin daha genç izleyicileriyle ortak çok yanı vardır. Ne var ki bütün bu entelektüellerin felsefede ve Avrupa kültürünün "büyük geleneği"nde kökleri vardır. Buna karşın, Thompson'ın İngiliz popüler kültürünün "küçük gelenekler"ine bağlılığı ve bir tarihçi olarak pratiği, onun çalışmasını tarih sosyologları için daha ulaşılabilir ve daha uygun hale getirir.

Yorumsal teorinin uygulamadaki doğasını aydınlatmak için, Thompson'ın *The Making of the English Working Class*'daki bazı yorumlarına daha yakından bakabiliriz. Birçok yorumcu, Thompson'ın erken 19. yüzyıl İngiltere'sindeki Luddist hareketi yeniden yorumlamasını, onun incelemesinin en ilginç ve en önemli bölümlerinden biri sayar. Thompson hem popüler, hem bilimsel tarihte yaygın bir şekilde kabul edilen bir fikri, Luddistlerin kaçınılmaz sınai ilerlemeye duygusal ve akıldışı bir tepki göstererek güruh halinde makinaları parçalamaya giriştikleri fikrini reddeder. Luddistler (diğer birçok popüler hareket ve tarihsel aktör gibi) kendi motivasyonları ve eylemleriyle ilgili iyi kayıtlar bırakmadıkları için, Thomson ve öteki tarihçiler çok yetersiz bir kaynak malzeme yığınını elemek zorundadırlar. Dolaysız tarihsel kanıt yokluğunu telafi etmek için Thompson, Luddistlerin geldikleri grupların ekonomik ve siyasal bağlamına bakar ve kendi geleneklerine, değerlerine ve bağlamlarına sahip insanların sanayileşme deneyimine tepki göstermelerinin nasıl mümkün olduğu hakkında çıkarsama yoluyla akıl yürütür. Böyle bir analitik prosedürde, tarihçinin empati duyması gerekmez; o tarihsel zamanın kültürünü ciddiye alması ve bu insanların kendi yaşam durumlarını nasıl değerlendirdiklerini ve anladıklarını anlamaya çalışması gerekir.

Bu yöntem Thompson'u, makinaya kör bir karşı çıkış olarak tanımlanan geleneksel Luddizm resmini reddetmeye ve yeni bir yorum önermeye götürür: Luddizm, yeni doğan sınai kapitalizmin toplumsal örgütlenmesini ve değerlerini reddetmişti. Thompson'ın yorumladığı gibi:

---

59 Gadamer, *Philosophical Hermeneutics*, s. xxi.7;

> 19. yüzyıl başlarında ticaretin "kısıtlayıcı uygulamalar"dan kurtarılmış olmasının hem kaçınılmaz, hem "ilerici" olduğu fikrine o kadar alışmışız ki, kısıtsız rekabetle, ücretleri aşağı çekerek, rakiplerinin altını oyarak ve zanaatçılık standartlarını aşındırarak ... servetini kazanan "özgür" fabrika sahibinin ya da büyük çorapçının ya da iplik imalatçısının ... sadece kıskançlıkla değil, ahlaki olmayan ve yasadışı uygulamalara bulaşan bir adam olarak da görüldüğünü anlamak, bir imgeleme çabasını gerektirir.[60]

Benzer şekilde Thompson, Sanayi Devrimi dönemindeki işçilerin Metodizmden ne anladığıyla ilgili bir yorum da sunar. Şunu belirtir: "Metodizmle ilgili pek çok yazı, hepimizin Metodizmin ne olduğunu bildiği varsayımıyla başlar ve Metodizmin büyüme oranlarını ya da örgütsel yapılarını tartışarak devam eder. Fakat bu tür bir kanıttan Metodist deneyimin niteliğini çıkaramayız."[61] Thompson'ın Metodizm yorumu, onun yöntembilimsel yaklaşımının başka bir yanını –diyalektik mantığını– aydınlatır. Bunu anlamak için, onun Metodizm araştırmalarına daha yakından bakacağız.

Geçmişin Diyalektik Kullanımları

Yorumsal bir sav, kavramları, biçimsel ve hiyerarşik bir mantıkla, daha genelden daha özgülü çıkarsayacak şekilde ilişkilendir*mez*. Aksine, yorumsal bir sav, özellikle sonuna kadar geliştirilen bir sav, geçmişle ilgili diyalektik içgörüler üretir. Örneğin, Thompson'ın görüşüne göre, Metodizmin İngiliz işçileri arasındaki sınıf bilinciyle diyaletik bir ilişkisi vardı; zira bu dinsel hareketin, çelişkili olmakla beraber, işçi sınıfı bilincini hem geliştirme, hem engelleme potansiyeli vardı. Yorumsal teori diyalektik ilişkiyi bulup çıkarır; fakat diyalektiğin geçmişte şu ya da bu yöne neden eğildiğini kendi başına açıklamaz ve gelecekte ne yönde işleyebileceğini de öngörmez. Thompson böyle bir diyalektik mantığın tümdengelimli mantıktan ayrı olduğuna ve tarihsel süreç çözümlemesine özellikle uygun olduğuna inanır. Bu,

> hep hareket halinde olan, bir tek uğrakta bile çelişkili tezahürler gösteren görüngülere uygun bir mantık[tır]... Sartre'ın yorumladığı gibi: "Tarih düzen

60 Thompson, *English Working Class*, s. 549-550.

61 *Age.*, 1968 İngiliz baskısına ek, s. 918.

değildir. Düzensizliktir: rasyonel bir düzensizlik. Tarih tam da düzeni, yani yapıyı sağladığı anda, onu bozma yolundadır."[62]

The Making of the English Working Class'da Thompson, hoşnutsuz Protestanlığın ve özellikle de Metodizmin hem özgürleştirici, hem gerici potansiyelini diyalektik olarak vurgular. Metodist inançlarda ve pratiklerde otoriteryen ve demokratik eğilimler arasındaki gerilimleri vurgular. Bir yanda, ilk Metodist cemiyetler sahici dostluğu geliştirdiler ve sıradan insanlara yerel vaizler ve sınıf liderleri olarak bir yer buldular. Bu tür deneyimler işçileri okumayı öğrenmeye teşvik etti, onlara öz saygı ve konuşma ve örgütlenme deneyimi kazandırdı. Diğer yanda, Metodizm entelektüel sorulara ve sanatsal değerlere düşmandı ve kamusal yaşamda çıkış imkânı tanınmayan toplumsal enerjiyi duygusal onanizme kanalize etti. "Burada, bir 'aşk' kültü vardı aşkın, ya seksüel aşk olarak, ya da herhangi bir toplumsal biçimde Otoriteyle ilişkileri bozabilecek etkin bir ifadesinden korkuluyordu. Burada kendini adamanın otantik dili, seksüel yüceltmenin mazoşizmden etkilenmiş diliydi."[63]

Bazı Metodistler Jakoben, Luddist ve başka türden işçi sınıfı eylemcisi olsalar da, Metodizm birçok işçinin ilk fabrikaların iş disiplinine boyun eğmesini de sağladı ve Fransız Devriminden sonra İngiltere'deki karşı devrimci siyasal hareketlere katkıda bulundu. Metodizm bir yoksul dini olarak başlamış olmasına karşın, kilisesinin otoriter yapısı boyun eğmeyi besledi ve pazar okulları, Thompson'ın "dinsel terörizm" etiketini yapıştırdığı bir disiplini çocuklara dayattı.[64] Fakat Thompson, bir öğretinin sadece yukarıdan etkin bir şekilde dayatılabileceğine inanmaz. Metodizmin yoksullar için çekici olan birçok olumlu yanı bulunduğunu ve bu durumun kabul görmesine yardımcı olduğunu varsayar. Sanayi Devrimi yüzünden geleneksel bağları kopan insanlara yeni bir topluluk sunmakla kalmadı, daha da önemlisi halkı dini uyanışa teşvik eden toplantılarının ve vaizlerinin aşırı duygusallığı, seksüel ve duygusal bakımdan baskıcı bir toplumda önemli psikolojik çıkışlar da sundu.[65]

18. yüzyıl İngiltere'siyle ilgili daha yeni bir çözümleme olan *Whigs and Hunters*'da Thompson, benzer bir şekilde, hukukun sınıf iktidarıy-

62 Thompson, "Poverty of Theory," s. 230.
63 Thompson, *English Working Class*, s. 40-41.
64 *Age.*, s. 375.
65 *Age.*, s. 380.

la diyalektik ilişkisini çözümler ve bu süreç içinde toplumsal teori için genel sonuçlar getiren bir yorum geliştirir:

> O halde basit bir sonuca (hukuk = sınıf iktidarı) değil, karmaşık ve çelişkili bir sonuca ulaşırız. Bir yanda, hukukun mevcut sınıf ilişkilerini egemenler yararına dolayımladığı doğrudur; sadece bu da değil, yüzyıl ilerledikçe hukuk, muğlak tarımsal kullanım haklarının yasayla ortadan kaldırılmasında ve arazi çevirmenin geliştirilmesinde olduğu gibi, bu egemenlerin yeni mülkiyet tanımları dayatmalarının kusursuz bir aracı haline de geldi. Diğer yanda hukuk, bu sınıf ilişkilerini, egemenlerin eylemlerine tekrar tekrar yasaklar koyan hukuksal biçimlerle dolayımlar... Ve egemenler, ciddi anlamda isteyerek ya da istemeyerek, kendi retoriklerinin tutsağıydılar; iktidar oyunlarını, kendilerine uygun kurallara göre oynuyorlardı, fakat bu kuralları ihlal edemezlerdi, yoksa bütün oyun biterdi. Son olarak, yönetilenlerin bu retoriği bir ikiyüzlülük olarak önemsememeleri şöyle dursun, retoriğin en azından bir kısmı, plebiyen kalabalığın, dokunulmaz mahremiyetiyle, yargılanma hakkıyla, yasa önünde eşitliğiyle "özgür doğan İngiliz"in retoriğinin bir parçası olarak alındı.[66]

İlginçtir, Thompson, William Morris üzerine ilk kitabını yazdığında, kültürel geleneklerin diyalektik potansiyeline böylesine sofistike teorik bir içgörü henüz geliştirmemişti. Kitabın 1976 baskısına yazdığı yeni ekte bile Thompson, burada tam bir diyalektik çözümlemenin olmadığını kavramaz. Burada Thompson, Morris'in "Romantik geleneğin mantığından bağımsız bir komünizm türeten" özgün bir sosyalist düşünür haline geldiğine dair tezini tekrarlar.[67] Romantik gelenek Morris'e, kapitalizmin bir eleştirisine ve gerçekçi, ütopik bir gelecek vizyonuna yol açan esini, moral gerçekçiliği ve umudu vermişti.[68] Thompson'a göre, Morris'in erken romantik şiirini ve romanlarını, bir tasarımcı olarak kariyeriyle ve son olarak sosyalizmiyle ilişkilendiren tek yönlü bir yörünge vardır. Yine de Thompson bu ilerlemeci geçişi vurgularken, Morris'in yaşamının kitabında anlattığı kimi olgularını –Morris'in gençliğinde, bu dönemdeki şiirinde ve romanlarında bulduğu çaresizliği, kaçışı ve bireyciliği– göz ardı eder. Thompson, Morris'in erken sanatçı ve yazar çevresinin neredeyse tamamının radikalleşmekten

---

66 E. P. Thompson, *Whigs and Hunters* (New York: Pantheon Books, 1976), s. 263-264.

67 Thompson, William Morris, s. 802.

68 *Age.*, s. 791-192.

çok umutsuzluk içinde vazgeçip tutuculaşmalarının nedenini de açıklamaya çalışmaz.[69]

Thompson'ın ve ötekilerin, kapitalizmin romantik reddinde gömülü ilerici potansiyelle ilgili çözümlemelerini kabul ederken,[70] Karl Mannheim ve Nazi kültürünün köklerini çözümleyenlerle birlikte, bu gelenekte gerici bir potansiyelin de bulunduğunu anımsamalıyız. Morris'in romantik şiirindeki ve romanlarındaki gerici potansiyel gerçeğe dönüşmemiş olsa da, varlığını kabul etmeliyiz. Morris'in romantizminde gizli çelişkili bir umut ve umutsuzluk yörüngesi –hem ilerici, hem gerici bir dürtü– görülebilir. Bu çelişkili potansiyelin farkında olmak, insanı başka bir soru sormaya götürür: Morris'in deneyiminde onu umutsuzluğun üstesinden gelip siyasal eylemde umudu cisimleştirmeye götüren neydi? Thompson'ın çözümlemesinin açıklayıcı potansiyelini onun kendi tarihsel anlatısını kullanarak genişletmeme izin verir.

Karl Mannheim'in bir "gelenekselci" ile bir "tutucu" arasına koyduğu ayrım, bu soruya yanıt vermeye başlamada yararlıdır. Mannheim bir gelenekçiyi şöyle biri görür:

> geçmişe geri gitmez; geçmişin, şimdide hâlâ var olan kalıntılarında yaşar. Bu kalıntılarda yaşar ve düşüncesi bunlardan çıkar. Geçmiş, onun gerisinde olan bir şey değildir; bir anı ve bir geri dönüş olarak değil, hâlâ sahip olduğu ve kaybetmek üzere olduğu bir şeyin yoğun deneyimi olarak onun yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır.[71]

Morris bir tasarımcı, bir iç dekoratör, goblen dokumacısı ve eski yapıların kurtarıcısı olarak (romantik şiir ve romanlar yazarak değil) yaşayan bir geçmişi cisimleştirir. Çalışmalarında kapitalizmin kültürel değerlerine bir alternatif olan kültürel değerleri canlı tutar.

Morris, kendi dekorasyon firmasını bir zanaat dükkânı modeline göre düzenledi. Bütün işçiler zanaatkâr ve sanatçıydı, usta da, çıraklarının yanı başında çalışıyordu. Morris'in firması, kapitalizm öncesi bir çalış-

---

69 *Age.*, s. 86.

70 Bkz. Paul Breines, "Marxism, Romantism, and the Case of George Lukács," *Studies in Romantism* 10 (4) (Güz 1977), s. 473-489; Alvin Gouldner, "Romanticism and Classicism: Deep Structures in Social Science," *For Sociology* (New York: Basic Books, 1973) içinde s. 321-366.

71 Karl Mannheim, "Conservative Thought," *Essays in Sociology and Social Psychology* (New York: Oxford University Press, 1953) içinde, s. 140.

ma biçimini sürdürmeye çalışmasına karşın, eski tasarımları kopya etmiyor, geleneksel stillerle yeni yarattığı stilleri birleştiriyordu. Bu firmada üst orta sınıftan Morris, Victoria dönemi toplumunun katı sınıfsal ayrımlarını kırabildi. Canlı zanaat geleneği de ona bayağı ürünleri, yabancılaştırıcı ve sömürücü kapitalist üretim sürecini ve Victoria döneminin toplumsal ilişkilerini reddetmenin standardım sağlıyordu. Morris "yaşayan sanat ve yaşayan tarih" sevgisini ilk önce burada geliştirdi.[72]

Firmasının başarısı, Morris'in kapitalist toplumun hakir görülen niteliklerine bireysel bir çözüm getirmenin mümkün olmadığını görmesine yol açtı. Morris firmasını ticari bir girişim olarak değil,

> çağa karşı kendi kutsal haçlı seferi olarak [başlattı]: Victoria dönemindeki yaşamın bir alanındaki görgüsüzlük seliyle savaşmayı, üretimin kaynaklarına zevkli ve yaratıcı emeği şırınga etmeyi, ortaçağdaki sanatsal üretim koşullarını yeniden yaratmayı amaçlıyordu. Fakat çağ, bu saldırıdan ürkmemişti. Gecekondu mahalleleri arttı, saygın ve berbat banliyö evleri boy verdi.[73]

Morris, ticari imalatçıların ürünlerinin ucuz taklitlerini yaptıklarını fark edince kızdı.[74] Sonuç olarak 1883'te bir dostuna şunları yazdı:

> Bütün başarılarıma rağmen, üretilmesine yardım etmekte olduğum sanatın, buna gerçekten dikkat eden biz birkaç kişinin ölümüyle birlikte yok olacağının, sanatta bireycilik üzerine kurulu bir reformun bunu başlatan bireylerle birlikte sona ermesi gerektiğinin bilincindeydim. Hem tarihsel incelemelerim, hem modern toplumun görgüsüzlüğüyle pratik çatışmam, sanatın gerçek bir yaşamı olamayacağı ve bugünkü ticari tutum ve kâr tacirliği sisteminde büyüyemeyeceği inancım bana dayatmış olabilir.[75]

Morris'in siyasal hoşnutsuzluktan siyasal eyleme geçişi, Eski Yapıları Koruma Komitesi'ni kurmasıyla başladı; bu örgüte "*anti-scrape*"* adını takmıştı. Bu faaliyet, onu kapitalist toplumla dolaysız bir çatışma içine soktu. Kapitalizmin kıskanç mülkiyet haklarıyla karşı karşıya kalan Morris, yasal konumları ne olursa olsun "'eski tarihsel anıtlarımız' ulusal mülkiyettir" demek zorundaydı.[76]

---

72 Thompson, William Morris, s. 236.

73 *Age.*, s. 248.

74 *Age.*, s. 249.

75 *Age.*, s. 98.

* Amerika'daki yüksek binalara "sky-scraper" yani "gök-kazıyan" denir, Morris bu "kazıma"ya karşıdır--ç. n.

76 *Age.*, s. 234.

Morris sosyalist olduktan sonra yazdığı ve geleceğin komünist toplumundaki yaşamı betimleyen ütopik romanı *News from Nowhere*'de [Hiçbir Yerden Haberler] "yaşayan bir geçmiş"i de cisimleştirir. Thompson'ın söylediği gibi: "*News from Nowhere*'de Morris, ideal ile gerçek arasındaki gerilim duygusunu unutmamıza asla izin vermez...Toplumumuzu, değerlerimizi ve yaşamlarımızı sürekli sorgulamamızı sağlar. Öykünün duygularımızı sarmasının nedeni budur. Seyirci gibi arkamıza yaslanıp hiç var olmamış cici bir dünyaya bakamayız."[77] Dahası, bu ütopyada "Morris, insanların hayal edebilecekleri herhangi bir değer sistemine göre, tercih edebileceklerini sandıkları gibi yaşamalarını asla önermez. Belirtiler, her şeyi sıkıca kontrol eden tarihsel ve siyasal bir savın içine yerleştirilmiştir."[78] Thompson buna "tersyüz edilmiş romantizm" der; yine de "sadece romantik gelenek içinde yetişmiş bir yazarın –'ideal' ile 'gerçek' arasındaki karşıtlığın hep bilincinde olan bir yazarın– düşünebileceği bir Ütopyadır."[79]

Thompson'ın aksine ben, Morris'in bir sosyalist olarak gerçek dünyadaki ideal uğruna savaşmasının mümkün olduğunu ileri sürerdim, çünkü onun romantizmi bir fantezide ya da yazıda kalmamıştır. Thompson'ın tarihsel sürecin tarihi belirli olmayan sonuçlara açan diyalektik mantığına vurgusu, daha yapısal bir çözümlemeyi –diğer birçok İngiliz romantik entelektüel muhafazakârlaştığı halde, Morris'i sosyalizme götüren özgül yaşam koşullarıyla ilgili burada ana hatları verilene benzer bir çözümlemeyi– engellemez.[80]

Thompson'ın 19. yüzyıl Metodizmindeki hem ilerici, hem gerici potansiyeli diyalektik çözümlemesi de gerici yapısal potansiyelin bu dönemde neden daha güçlü olduğunun çözümlenmesiyle birleştirilebilirdi. Fakat böyle bir çözümleme, Metodist dinsel kültürün kaynaklarının alternatif kullanımlarını teşvik eden ya da yasaklayan yapısal koşulları didiklemeye yardım etmek üzere, öteki dönemlerle ya da ulusal durumlarla karşılaştırmalar yapmayı gerektirebilirdi. Thompson'ın kendisi,

---

77 *Age.*, s. 694.

78 *Age.*, s. 803.

79 *Age.*, s. 695-696.

80 Thompson'ın kendisi hiçbir zaman nedensel teoriyi yermedi. "Poverty of Theory"de tarihçinin "hipotezleri, geçmişteki şu ya da bu tikel toplumsal oluşumu, şu ya da bu tikel nedensellik ardışıklığı açıklamak için geliştirilir" der (s. 238-239).

analitik amaçlarla ulusları kesen ya da zamanı kesen bu tür karşılaştırmalar yapmaz. Fakat başkaları yapabildi. Tarihsel temelli karşılaştırmalarla geliştirilen yapısal bir çözümleme, hangi tip insanların hangi koşullarda kültürel kaynakları ilerici amaçlar için değil, gerici amaçlar için kullanacaklarını "bekleyebileceğimizi" anlamamıza yardım edebilirdi. Thompson'ın izleyicileri, öteki tarihsel bağlamlarda, sadece kapitalizm öncesi kültürün anti-kapitalist sınıf bilincini motive ettiği olumlu biçimlere baktılar.[81] Thompson'ın kültürel geleneklerle ilgili en iyi yorumlarını kavrayıp taklit edemediler ve yapısal koşullar ile çelişkili kültürel potansiyellerin ilişkilerini daha ayrıntılı çözümleyerek bu yaklaşımı geliştiremediler.

Sonuç

Thompson hem tarihsel incelemelerinde, hem teorik denemelerinde savlarını öteki tarihçilerin ve teorisyenlerin konumlarıyla bilinçli karşıtlık içinde, polemik olarak geliştirdi. Bundan önceki sayfalarda, Thompson'ın savlarını, onun karşıtlarının savlarını ayrıntılandırmadan sundum ve sempati duyarak eleştirdim (Perry Anderson, Leszek Kolakowski ve Louis Althusser'le tartışmalara göndermeler için seçilmiş kaynakçaya bakınız). Canlı ve çoğunlukla sıcak tartışmalara girmek Thompson'u kendi teorisini ve yöntemini açıklamaya itti. Tarihsel sürecin ve insan aracılığının önemini vurgularken, Thompson yapısal Marksizmin statik ve determinist doğasından kopar. Temel/üstyapı toplum modelini bir tarafa atarken, bir kültür ve bilinç değerlendirmesini maddi yaşamla bütünleştirir.

Thompson ekonomist ve yapısalcı Marksizme bu kadar güçlü karşı çıkarken, kültürü çözümlemek ve insan aracılıyla bütünleştirmek için teorik bir yöntemin şampiyonluğunu yaparken, kendi katkılarını uygun bir şekilde yeniden biçimlendirilmiş bir yapısal çözümlemeyle yeterince

---

81 Thompson'm bu hatayı yapan üç izleyicisi Calhoun, Scott ve Hearn'dır. Bkz. Craig Calhoun, *The Question of Class Struggle;* James C. Scott, "Protest and Profanation: Agrarian Revolt and the Little Tradition," *Theory and Society* 4 (1, 2) (1977), s. 1-38, 159-210; Frank Hearn, "Rememberance and Critique: TheUses of the Past for Discrediting the Present and Anticipating the Future," *Politics and Society* 5 (2) (1975), s. 201-228. Geleneksel kültürü feminist bir bakışaçısıyla gören Judith Stacey'in daha diyalektik bir yaklaşımı vardır: "China's Socialist Revolution, Peasant Families, and the Uses of the Past," *Theory and Society* 9 (2) (1980), s. 269-282.

bütünleştiremez. Niyet edilmeyen sonuçları, bilinçsiz ya da ideolojik olarak bulanıklaştırılmış dürtüleri ve tarihsel eylemlerin önündeki gizli yapısal sınırları kaldırmaya çalışırken, kendi teorik kavramlarımız ile tarihsel öznelerimizin kavramları arasında bir diyaloga nasıl gireriz? Teorisyen yapısal sınırlar düşüncesini insan müdahalesine açık olan süreç mantığı anlayışıyla nasıl bütünleştirir?

Thompson, son zamanlardaki Soğuk Savaş'ın mantığıyla ilgili soruşturmalarında bu tür bütünleştirmeyi yapmaya başlar. Burada Doğu ile Batı arasında imhacılığa doğru gittiğini gördüğü nükleer silah yarışıyla ilgili yapısal bir çözümleme sunar. Soğuk Savaş'ın ölümcül dinamiğiyle ilgili bu incelemede Thompson, Marksist kavramlardan bütünüyle kopar. Silahlanma yarışını açıklamaya yeterli bir kapitalist ekonominin dinamikleri teorisini ya da bir emperyalizm teorisini, sınıfsal çözümlemeyi reddeder. Thompson, aynı zamanda, önceki çalışmalarında geliştirdiği yorum ilkelerinden de yararlanır. Nükleer yıkımın maddi gerçekliğinin, yapısal olarak, nükleer teknoloji kadar kültürümüz ve dilimiz tarafından da nasıl belirlendiğini gösterir:

> Kültürün bozulması, dilin kendisinde başlar. Tek tek kişilerin rasyonelliği ve moral duyarlılığı ile fiili siyasal ve askeri süreç arasındaki kopuşu mümkün kılar. Belli türde bir "gerçekçi" ve "teknik" söz dağarcığı, imgelemi dışarıda bırakan bir kapanmayı yansıtır ve aklı, en açık neden-sonuç ardışıklığını izlemekten alıkoyar. Her şeyi yavan bir normallik düzeyine indirgeyerek zihni nükleer yıkıma alıştırır. Bizi belli beklentilere alıştırmakla sadece teslimiyeti teşvik etmekle kalmaz, olaya da gel der.[82]

Thompson, daha önce yapısal Marksistlerin hümanizmine ve skolastisizmine yöneltmiş olduğu kızgınlığı ve küçümsemeyi şimdi, çok daha yerinde olarak, caydırıcılık teorisinin irrasyonel mantığını parçalamaya çevirir. Fakat insan aracılığının nihai önemine olan inancı ve maddi gerçekleri aşmak için ruhun kaynaklarını yardıma çağıranlar hakkındaki tarihsel incelemeleri, hem entelektüel, hem siyasal olarak, Kuzey uygarlığının mahvolmasının yapısal olasılığı diye teorileştirdiği şeye karşı çıkmasını sağlar.

Thompson, nihai olarak, en çok bu anti-nükleer çalışmadan ötürü anımsanan kişi olabilir. Bu arada, onun katkıları akademiyi etkilemeye

---

82 Thompson, "A Letter to America," *Protest and Survive*, ed. E. P. Thompson ve Dan Smith (New York: Pantheon Books, 1981) içinde, s. 41.

devam ediyor. Düşüncelerinin ABD tarihine ve tarihteki kadınlarla ilgili incelemelere uygulanması, onun sınıf bilinci savlarının yeniden çalışılmasına ve teorik yönteminin toplumsal deneyimin yeni topraklarına doğru yayılmasına zaten yol açmaktadır.

Burada Thompson'ın *The Making of the English Working Class*'daki açık siyasal çözümlemeleri hakkında çok az şey söylendi. Kitabın bu bakış açısıyla yeniden okunması, İngiliz işçilerin siyasal hakların dışında bırakılmalarını, ayrıca, Fransız Devrimi sırasında ve hemen sonrasında üst sınıftan İngilizlerin halkın taleplerine tepki olarak siyasi baskı yapmalarını sürekli vurgulamasını ortaya çıkarırdı.[83] Thompson'ın Amerikalı izleyicilerinin kaydettikleri en yenilikçi gelişmeler, Thompson'ın sınıf bilincine yaklaşımının açıkça siyasal yanlarını daha da geliştiriyor. Eugene Genovese, Thompson'ın yöntemini ABD köleliğinin çözümlenmesine uygularken, Thompson'ın yaklaşımını Antonio Gramsci'den ödünç alınan bir hegemonya teorisiyle bütünleştirir.[84] Ira Katznelson, kentsel Amerika'da işçi sınıfı bilincinin gelişimini incelemek için esin kaynağı olarak *The Making of the English Working Class*'ı kullandığında, işçilerin yaşayıp sınıfın ulusal bakımdan özgül bir anlamını inşa ettikleri deneyimin şekillenmesinde siyasal yapıların ne kadar önemli oldukları anlaşılır.[85] Daha fazla karşılaştırmalı, uluslararası tarihsel çözümleme, Thompson'ın çalışmasındaki bu siyasal çözümleme potansiyelini genişletebilirdi.

Kadınlar, *The Making of the English Working Class*'da ve "The Moral Economy of the Eighteenth Century Crowd" dahil, Thompson'ın öteki tarihsel çalışmalarında tarihsel aktörlerdir, ancak Thompson'ın çalışmalarında cinsiyet hiçbir zaman teorik bir kategori haline gelmez. Erken İngiliz işçi sınıfındaki kadınların işçi sınıfındaki erkeklerle aynı deneyime ve bakış açılarına sahip olup olmadıkları üzerine hiçbir çalışma yoktur. Thompson, işçi sınıfı içinde iki cinsiyetin varlığının işçi sınıfının kültürünü, bilincini ve stratejilerini nasıl etkilemiş olabileceğini de araştırmaz. Bir feminist bakış açısının olmamasına rağmen, Thompson'ın Britan-

---

83 Theda Skocpol, kişisel bir görüşmede bu noktayı belirtti.

84 Eugene Genovese, Roll, Jordan, *Roll: The World the Slaves Made* (New York: Vintage Books, 1971).

85 Ira Katznelson, *City Trenches: Urban Politics and the Patterning of Class in the United States* (New York: Pantheon Books, 1981).

ya'da feminist tarihin ve teorinin gelişimi üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Sheila Rowbothom, Barbara Taylor, Anna Davin, Sally Alexander ve Judy Walkowitz, Thompson'a borçlu olduklarını kabul ederler.[86]

Thompson'ın deneyimin merkeziliğine vurgusu ve yorumsal teorik yaklaşım modeli, gerçekten de kadın incelemelerine özellikle uygundur. Örneğin, iki Amerikalı feminist tarihçi (Thompson'ı tanıdıklarına dair bir işaret yoktur) kadın tarihindeki on yıllık bir gelişmeyi şu gözlemle özetlerler: "Yeni kadın tarihindeki en çarpıcı ve karakteristik ilerlemeler, kadınların aile içindeki deneyimi, kadınların ekonomik üreticiler olarak rolleri ve kadın bilincinin gelişimi temalarının kesişme noktasında gerçekleşmiştir."[87] Görmüş olduğumuz gibi, toplumsal varlık ile bilinç arasında dolayım olarak deneyim, Thompson'ın Marksist toplumsal tarihe farklı yaklaşımının kalbidir. Bu yüzden, feministler ile Thompson'ın yorumsal yaklaşımı arasında daha açık bir alışveriş çok verimli olabilirdi.

E. P. Thompson'ın bilimsel çalışmalarının mirası, dünyaya bakışları ve faaliyetleri Thompson'ın tarihsel incelemelerinde böylesine zengin anlatılan aktörlerin mirası gibi, gelişmeye ve değişmeye açık duruyor. "Geçmiş ölü, âtıl, sınırlayıcı değildir; şimdiye dayanabilen ve olabilirliği gösterebilen yaratıcı kaynakların işaretlerini ve kanıtlarını taşır."[88] Bu sözlerle Thompson, kendi toplumsal tarih çalışmasının, Marksist teorinin ve tarihsel çözümleme yöntemlerinin hem güçlü yanlarına, hem sınırlılıklarına uygun önemli bir noktayı belirtmiştir.

---

86 Sheila Rowbothom, *Hidden from History*'nin (New York: Pantheon Books, 1974) giriş bölümünde Thompson'a olan borcunu belirtir. Kişisel görüşmelerde Judy Walkowitz ve Sally Alexander, Thompson'ın kendi çalışmaları ve Barbara Taylor ile Anna Davin'in çalışmaları üzerindeki olumlu etkisini vurgulamışlardır. Bkz. Judith Walkowitz, *Prostitution and Victorian Society* (New York: Cabridge University Press, 1980); Sally Alexander, "Women's Work in Nineteenth Century London," *The Rights and Wrongs of Women,* ed. Juliet Mitchel ve Ann Oakley (New York: Penguin Books, 1976) içinde; Anna Davin, "Feminism and Labor History" ve Barbara Taylor, "Socialist Feminism: Utopian or Scientific," *People's History and Socialist Theory,* ed. Raphael Samuel (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1981) içinde.

87 Nancy F. Cott ve Elizabeth H. Pleck, ed. *A Heritage of Her Own* (New York: Simon & Schuster, 1979), s. 18-19.

88 E. P. Thompson, "The Politics of Theory," *People's History and Socialist Theory* içinde s. 407-408.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

E. P. Thompson'ın seçilmiş eserlerini birkaç kategoride düzenledim. Daha tam bir kaynakça, Perry Anderson, *Arguments Within English Marxism*'in (Londra: *New Left Books,* 1980) sonunda bulunabilir. Thompson'ın kitapları benim metnimde tartışıldı; hepsi de tarihsel sosyolog için önemli ve ilginçtirler. Thompson'ın tarihsel denemeleri, kitaplarda ve daha kısa metinlerde ortaya konan aynı tarihsel ve teorik konuları aydınlatırlar. "Caudwell", kültürel teoriye ve ideoloji incelemesine ilgi gösterenler için özellikle uygundur. "Eighteenth-Century English Society: Class Struggle Without Class?" sınıfsal çözümleme bakımından önemlidir. Muhalif bir düşünür olarak Thompson dergilerde de önemli teorik düşünceleri telaffuz etmiştir; bu nedenle burada bir seçki veriliyor. Thompson'ın siyasal denemeleri, olasılıkla tarih sosyologları için fazla uygun değildir; fakat Britanya solunun tarihini inceleyenlere ya da Thompson'ın değerlerini ve siyasetini daha derin incelemekle ilgilenenlere ilginç gelebilir. Thompson'ın öteki Marksistlerle tartışmaları, teorik konumunun telaffuz edilişi bakımından son derece önemlidir. Bu tartışmaların her iki tarafındaki en önemli eserleri sıraladım. Son olarak, Thompson'ın çalışmaları üzerine yorumların kısa bir kaynakçasını da verdim.

E. P. THOMPSON'IN KİTAPLARI

William Morris: *From Romantic to Rovolutionary.* New York: Pantheon Books, 1976. Yeni bir ekle 1955 baskısından yeniden yayımlandı.

The Making of the English Working Class. New York: Vintage Books, 1963.

Whigs and Hunters. New York: Pantheon Books, 1976.

The Poverty of Theory and Other Essays. Londra: Merlin Press, 1978. New York: Monthly Review Press, 1979.

Writing by Candlelight. New York: Monthly Review Press, 1981.

Protest and Survive, Dan Smith'le birlikte yayıma hazırlandı. New York: Monthly Review Press, 1981.

Beyond the Cold War. New York: Pantheon Books, 1982.

E. P. THOMPSON'IN TARİHSEL DENEMELERİ

"Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism," *Past and Present* (38) (Aralık 1967), s. 56-97.

"The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century," *Past and Present* 50 (Şubat 1971), s. 76-136.

"Patrician Society, Plebian Culture," *Journal of Social History* 7 (Yaz 1974), s. 382-405.

"The Crime of Anonymity," *Albion's Fatal Tree,* ed. Douglas Hay vd. içinde, s. 255-308, New York: Pantheon Books, 1975.

"Caudwell," *The Socialist Register* Londra: Merlin Press, 1977, s. 228-276.

"Eighteenth-Century English Society: Class Struggle Without Class?" *Social History* 3 (2) (Mayıs 1978), s. 133-165.

E. P. THOMPSON'IN KİTAP ELEŞTİRİLERİ

"Anthropology and the Discipline of Historical Context." Alan Macfalane, *The Family Life of Ralph Josseline ve Keith Thomas, Religion and the Decline of Magic* eleştirisi. *Midland History* 1 (3) (Bahar 1972), s. 41-55.

"Testing Class Struggle," John Foster, *Class Struggle and the Industrial Revolution* eleştirisi. *The Times Higher Educational Supplement,* 8 Mart 1974, s. 50.

"A Nice Place to Visit," Raymond Williams, *The Country and the City* eleştirisi. *New York Review of Books,* 6 Şubat 1975, s. 34-37.

"On History, Sociology and Historical Relevance," Robert Moore, *Pit-Men, Preachers and Politics* eleştirisi. *British Journal of Sociology* 27 (3) (1976), s. 387-402.

"Happy Families," Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England,* 1500-1800 eleştirisi. *New Society* 41 (77a) (Eylül 1977), s. 499-501.

"Sold Like a Sheep for £1," George Rude, *Protest and Punishment* eleştirisi. *New Society,* 14 aralık 1978, s. 645-648.

E. P. THOMPSON'IN SİYASAL DENEMELERİ

"Socialist Humanism: An Epistle to the Philistines," *The New Reasoner* 1 (1) (Yaz 1957), s. 105-143.

"Agency and Choice," *The New Reasoner* 1 (5) (Yaz 1959), s. 89-106.

"Commitment in Politics," *Universities and Left Review* 6 (Bahar 1959), s. 50-55.

"Revolution," *New Left Review* 3 (Mayıs-Haziran 1960), s. 3-9.

"Revolution Again," *New Left Review* 6 (Kasım-Aralık 1960), s. 18-31. *Out of Apathy.* Ed. E. P. Thompson. Londra: *New Left Books,* 1960.

"The State Versus Its Enemies," *New Society,* 19 Ekim 1978, s. 127-130.

"The Secret State," *Race and Class* 20 (3) (1979), s. 219-242.

"Notes on Exterminism: The Last Stage of Civilization," *New Left Review* 121 (Mayıs-Haziran 1980), s. 3-31.

"A Letter to America," *The Nation,* 24 Ocak 1981, s. 68-93.

THOMPSON'IN ÖTEKİ MARKSİSTLERLE TARTIŞMALARI

Anderson, Perry. "Origins of the Present Crisis," *New Left Review* 23 (1964), s. 26-53.

Nairn, Tom. "The English Working Class," *New Left Review* 24 (1964), s. 43-57.

Thompson, E. P. "The Peculiarities of the English," *The Socialist Register*. Londra: Merlin Press, 1965, s. 311-363.

Anderson, Perry. "Socialism and Pseudo-Empiricism," *New Left Review* 35 (1966), s. 2-42.

Thompson, E. P. "An Open Letter to Leszek Kolakowski," *The Socialist Register,* Londra: Merlin Press, 1973s. 1-100.

Kolakowski, Leszek. "My Correct Views on Everything," *The Socialist Register,* Londra: Merlin Press, 1974, s. 1-20.

Thompson, E. P. "The Poverty of Theory: Or An Orrery of Errors," *The Poverty of Theory and Other Essays,* Londra: Merlin Press, 1978 içinde, s. 193-397.

Johnson, Richard. "Thompson, Genovese and Socialist-Humanist History," *History Workshop Journal* 6 (1978), s. 79-100 ve 7, 8, 9. sayılarda yanıtlar.

Anderson, Perry. *Arguments Within English Marxism*. Londra: New Left Books, 1980.

Thompson, E. P.; Johnson, Richard; Hall, Stuart; Samuel, Raphael. "Debates around the Poverty of Theory," *People's History and Social Theory,* ed. Raphael Samuel. Londra: Routledge & Kegan Paul, 1981 içinde.

THOMPSON'IN ÇALIŞMALARIYLA İLGİLİ ÖTEKİ TARTIŞMALAR

Calhoun, Craig. *The Question of Class Struggle*. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Dawley, Alan. "E. P. Thompson and the Peculiarities of the Americans," *Radical History Review* 19 (Kış 1978-1979), s. 33-59.

Kazin, Michael. "European Nuclear Disarmament: An Interview with E. P. Thompson," *The Socialist Review* 58 (Temmuz-Ağustos 1981), s. 9-34.

Merrill, Michael. "Interview with E. P. Thompson," *Radical History Review* 3 (4) (1976), s. 4-25.

Palmer, Bryan. *The Making of E. P. Thompson: Marxism, Humanism and History*. Toronto: New Hogtown Press, 1981.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

CHARLES TILLY'NİN KOLEKTİF EYLEMİ

LYNN HUNT*

Üretkenliğinin zirvesinde olan bir yazarın çalışmalarını çözümlemede çılgınca bir şeyler her zaman vardır; fakat Charles Tilly'yi tartışmak, bir uyarıdan fazlasını gerektirir. Charles Tilly'nin çalışmalarının temsilcisi olarak öne çıkan bir tek çalışma yoktur; ne var ki üretiminin oylumu ve artma oranı, toplu bir ele alışı da olanaksızlaştırır. Tilly'nin kitapları ve makaleleri, vurgularıyla, *The Vendée*'nin sınırları açıkça belirlenmiş tarihsel durum incelemesinden, *From Mobilization to Revolution*'ın [Hareketten Devrime] geniş teorik tartışmasına kadar uzanır.[1] Dahası, Tilly'nin tarihsel sosyoloji üzerindeki etkisi, yayımlanmış bilimsel çalışmalarıyla sınırlı değildir; zira genellikle bir öğretmen ve ortak araştırmacı olarak da sıra dışı etkisi vardır. Etkisinin çoğu, Tilly'nin ayrık araştır-

---

* Tanıdığınız, saygı duyduğunuz ve çok sevdiğiniz bir kişi hakında bu tür bir deneme yazmak kolay değildir. Dostlardan ve meslektaşlardan gelen yararlı eleştiriler olmasıydı, eleştiri ile takdirin makul bir dengesini daha zor bulurdum. Bu kitaptaki diğer bölüm yazarlarıyla yapılan toplantılar, burada sunulan birçok bakış açısını tartışıp ortaya koymak için vazgeçilmez bir ortam sağladı. Toplantıya katılanlardan Victoria Bonnell ve Theda Skocpol'e özel teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Kavrayışlı yorumlarından ötürü Lynn Eden'e de minnettarım. Son olarak, Toplumsal Örgütlenme Üzerine Araştırma Merkezi'nin çalışmalarıyla ilgili belgeleri, kaynakça ve biyografik bilgileri bana kolayca sağlayan Charles Tilly'ye teşekür etmek isterim.

1 Charles Tilly, *The Vendée* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1964; yeniden basım 1976) ve *From Mobilization to Revolution* (Reading, Mass., Addison-Wesley, 1978).

ma stiline ve özellikle, Michigan Üniversitesi'nde tarihsel-sosyolojik bir atölye kurmasına atfedilebilir.[2]

Toplumsal Örgütlenme Üzerine Araştırma Merkezi, Tilly'ye, tarihsel sosyologlar arasında eşi olmayan bir araştırma programı sağlamıştır. Böylece Tilly, geniş devlet fonlarıyla, daha artizan bir tarzda çalışan bilim insanlarının ulaşabileceği kaynakları çok aşan, uzun erimli, nicel projeleri başlatabilmiştir.[3] Merkez'in çerçevesi, işbirliğine dayalı çabaları geliştirir; son yıllarda da Tilly, böylesi çabaların birçok ürününü, örneğin Edward Shorter ile birlikte *Strikes in France*'ı [Fransa'da Grevler], Louise Tilly ve Richard Tilly ile birlikte *The Rebellious Century*'yi [İsyankâr Yüzyıl] yayımladı.[4] Her yıl Merkez, yaklaşık 75 kişiyi –doktora öğrencileri, araştırma asistanları, yüksek lisans öğrencileri ve öğretim üyeleri– resmi olarak bir araya getirir ve gayri resmi olarak da birçok kişiyi çalışmalara çeker. Bu etkinlik kovanı Tilly'nin çalışmalarını da köklü bir şekilde biçimlendirmiştir. Merkezin araştırma programları, gayri adil otoriteyle karşı karşıya kalanlarla ilgili deneysel incelemelerden 17. yüzyıl Fransa'sında vergi yüzünden çıkan isyanların tarihsel soruşturmalarına kadar uzanan eklektik programlar olmuştur. Bununla birlikte Merkez'in değişik programlarının iki özelliği öne çıkar: (1) yöntem ve ölçüm sorunlarına vurgu ve (2) Merkez'in entelektüel etkinliğinin bir parçası olarak eleştiri, yorum ve sentezin önemi. Tilly'nin tarihsel sosyolojideki en büyük başarısını bu iki alanda gerçekleştirmesi şaşırtıcı değildir, atölye programı da bu alanlardaki çalışmaları için onu sürekli teşvik etmiştir. Tilly, Amerikan aile tarihi ve Fransız Devrimi, Durkheimci sosyoloji ve ulus-devletin yükselişi gibi değişik alanlarda yazı yazmış ve öğrencileri etkilemiştir (bkz. Kaynakça).

---

2 Bu bölüm, Charles Tilly hâlâ Michigan Üniversitesi'nde çalışmaktayken yazıldı.

3 Burada ve aşağıdaki sayfalarda Merkez'le ilgili gözlemler, Michigan Üniversitesi Toplumsal Örgütlenme Üzerine Araştırma Merkezi'nin yıllık raporlarına dayanır. Merkez'de üstlenilen projelerin fonları, çeşitli devlet kurumlarından, bakanlıklardan ve vakıflardan gelir. Merkez, üyelerinin yazdığı çalışmaları yayımlar. Bu yazılar ve son yıllarda yayımlanan yazıların listeleri 330 Packard Street, Ann Arbor, Michigan 48109 adresindeki Merkez'den edinilebilir.

4 Edward Shorter ve Charles Tilly, *Strikes in France*, 1830-1968 (Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1974); Charles Tilly, Louise Tilly ve Richard Tilly, *The Rebellious Century, 1830-1930* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1975).

Bu olağanüstü ilgi yelpazesini ve üretkenliği ele alırken, Tilly'nin yazdıklarını aşağıda beş altbölüme ayırdım. Tilly'nin gündemiyle ilgili birinci altbölümde, Tilly'nin çalışmalarını biçimlendiren ana kaygılar olduğunu düşündüklerimi betimliyorum. Teorik yönelimlerle ilgili ikinci altbölüm, gündemi tarihsel sosyoloji alanına yerleştiriyor. Araştırma stratejileriyle ilgili üçüncü altbölüm, Tilly'nin tikel ve çoğunlukla tartışmalı tarihsel yöntemi üzerinde yoğunlaşır. Açıklamalarla ilgili dördüncü altbölüm, Tilly'nin vardığı bazı bağımsız sonuçların incelenmesini kapsar. Son altbölüm, Tilly'nin tarihsel sosyoloji üzerindeki etkisini daha genel olarak değerlendirir.

Gündem

"Gündem," Charles Tilly'nin gözde sözcüklerinden biridir ve onun yaklaşımının anahtarıdır. Tilly gündemini her zaman gözden geçirir. Bu yüzden, *The Vendée*'deki kentleşmeyle meşguliyeti, *Strikes in France*'ta sanayileşmeyi ve ulusal siyasal örgütlenmeyi kapsayacak şekilde genişlemişti. Konular, yöntemler ya da kaynaklar ne kadar gözden geçirilip güncelleştirilmiş olursa olsun, merkezi sorun çoğunlukla aynı kaldı: Kolektif eylemi nasıl anlayabiliriz? Toplumsal Örgütlenme Üzerine Araştırma Merkezi'nin üyeleri, zamanda ve coğrafyadaki bir yerleşimler çeşitliliği içinde kolektif eyleme bakmışlardı: Örneğin, tıp okullarındaki mesleki uzmanlaşma, çağdaş Polonya'daki gönüllü birlikleri ve 19. yüzyıl Fransız kentlerindeki kolektif eylem. Tilly'nin kendi gündemi kesinlikle tarihseldir: Avrupa'daki kolektif eylem uzun erimli yapısal dönüşümlerin etkisi altında nasıl evrildi? Birkaç tür dönüşüm söz konusudur: kentleşme, sanayileşme, devlet oluşturma ve kapitalizmin büyümesi. Geniş kolektif eylem kategorisi içinde Tilly, halkın mücadele etmek için, özellikle de şiddet sergileyerek bir araya gelmesi üzerinde yoğunlaşır. Pek çok kitabı ve makalesi grevlerle, yiyecek isyanlarıyla, vergi ayaklanmalarıyla ve zorunlu askerliğe karşı gösterilerle vb ilgilidir.

Tilly'nin yaklaşımının, birbirini tamamlamaları amaçlanmış olmasına karşın, aynı zamanda birbirleriyle gerilim içinde de olan iki tarafı vardır. Bir tarafta, Tilly'nin "insanların ortak çıkarlar uğruna birlikte hareket etme şekilleri"ne duyduğu ilgi vardır.[5] E. P. Thompson ve George Ru-

5 Tilly, *From Mobilization to Revolution*, s. 5.

de gibi Tilly de "ayak takımı"nı ya da tarihçilerin daha az aşağılayıcı bir şekilde "kalabalık" etiketini yapıştırdıkları şeyi rehabilite etmek ister. Vergi tahsildarlarına karşı ayaklanmaların, tahıl tüccarlarına saldırıların ve makineleri kırmanın, siyasal topluluk içinde kendilerine özgü anlamlı bir yere ve gerekçelere sahip oldukları gösterilir; bunlar, yerel toplulukların, siyasal alan sıradan insanları dışlayacak şekilde yapılandırıldığında, adalet taleplerini ve kızgınlıklarını ifade etmek için geliştirdikleri araçlardır. *The Vendée*'de Tilly, yeni devrimci devlete karşı görünüşte umutsuz ve atavist başkaldırıların, yerel kırsal toplulukların toplumsal yapısı ve siyasal bölünmeleri düşünüldüğünde anlam kazandığını gösterdi. Daha yakın zamanlarda, 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'daki yiyecek isyanlarının, en iyi, yerel halkın merkezileşen devletin ve genişleyen ulusal gıda pazarının artan taleplerine tepkisi olarak anlaşılabileceğini belirtti.[6] Köy topluluklarının, Parisli artizanların ya da militan sendikaların eylemlerini çözümlemekle Tilly, sıradan insanların yaratıcılığını, örgütlenme ve kendi çıkarlarını savunma yeteneklerini vurgular.

Diğer tarafta, kolektif eylemin araçlarını ve amaçlarını dönüştüren yapısal değişimler vardır. Bir olay, ya da Vendée isyanı ya da Fransa'daki grevler gibi bir olaylar dizisi Tilly'nin çözümlemesinin başlangıç noktası olabilir, fakat gerçek konu kolektif eylemdeki uzun erimli değişimlerdir; Tilly, yapısal değişimlerin etkisini izlemek için büyük, sürekli olaylar kümesiyle ilgili (grevler, gösteriler) betimlemeleri inceler. *The Vendée*'de süreç kentleşmeydi: Yerel köylüler ve artizanlar, genişleyen bir devletin aracıları ve tecavüzkâr kent pazarlarının temsilcileri olan devrimci ya da "yurtsever" burjuvaziye tepki gösterdiler. *Strikes in France*'ta birçok uzun erimli yapısal değişim işbaşındadır: kentleşme, işgücünün proleterleşmesi, büyük çaplı birliklerin ya da siyasal örgütlenmelerin büyümesi ve siyasetin ulusallaşması. Militan işçiler, siyasal iktidar için etkin bir rekabete girebilmek için bu değişimlere tepki vermek zorundaydılar. Bu yüzden, sıradan insanlar, sanki kendi başlarına bir ya-

---

6 Charles Tilly, "Food Supply and Public Order in Modern Europe," *The Formation of National States in Western Europe*, ed. Charles Tilly (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975) içinde, s. 380-455. Tilly, yiyecek ayaklanmalarıyla ilgili çalışmasında, eşi Louise Tilly'nin çalışmasından etkilenmiştir. Örneğin bkz. Louise Tilly, "Food Riots as a Form of Political Conflict in France," *Journal of Interdisciplinary History* 2 (1971): 23-57.

şamları olan yaygın yapısal değişimlere sürekli karşı koyuyorlar. Bu gizli süreçler, kolektif eylemin kurallarını bir bakıma gizemli bir şekilde yeniden yazarlar; köylüler, artizanlar ve işçiler, bu değişimlere tepki biçimlerini durmadan yenilemelidirler. O yüzden Tilly bir yandan sıradan insanların yaratıcılığını vurgularken, diğer yandan bertaraf edilemeyen bu yapısal değişimlerin etkisine ağırlık verir.

Tilly'nin gündemindeki bu gerilimin kaynağı, onun modernleşme teorisiyle ikircikli ilişkisinde bulunabilir. Öteki modernleşme teorisyenleri gibi Tilly de evrimci bir şema önerir: Erken çalışmalarında, "kolektif eylem"in "ilkel" tipinden "gerici" tipine ve nihayet "modern" tipine huzursuz gelişimi betimliyordu.[7] 1970'lerde Tilly dilini değiştirdi:

> 15. ve 16. yüzyıllarda rekabetçi eylemler ağır basmış görünüyor. 17. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar, rekabetçi biçimler durağan kalırken ya da olasılıkla gerilerken, tepkici biçimler daha çok yaygınlaştı. 19. ve 20. yüzyıllarla birlikte, kolektif öncü eylemler ağır basmaya başladı; tepkici biçimler gitgide azalırken, yeni rekabet biçimleri ortaya çıktı.[8]

Bu pasajda modernleşmenin öfkelendirici dili, daha tarafsız bir terminolojiye teslim olmuştur: Rekabetçi ilkelin yerini alır, gerici tepkici olur ve modern öncü eylemci olur.[9] Tilly "eski" biçimlerin direngenliğini ve bir biçimi diğerinden ayırt etmenin güçlüğünü kabul eder. Yine de, gözden geçirilmiş versiyonunda bile şema, evrimci ya da gelişimci bir modeli ima eder. Kolektif eylem repertuvarı, ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşam yapılarındaki temel değişimlere yanıt olarak, zaman zaman çakışsa da ardışık evreler halinde gelişmiştir. Kolektif eylemin öncü eylemci tipleri rekabetçi ya da tepkici tiplere üstün görünür; çünkü grev ve gösteriler gibi öncü kolektif eylemler yoluyla, sıradan insanlar, ulusal siyasal alanda etkin bir rekabet içinde olan resmi örgütlenmeler sayesinde yeni grup taleplerini öne sürebilirler.

Öteki modernleşme teorileriyle bu yapısal benzerliklere rağmen, Tilly'nin çalışması, bu türden teorileştirmenin birçok çeşidine yönelik

---

7 Örneğin bkz. Charles Tilly, "The Changing Place of Collective Violence," *Essays in Theory and History: An Approach to the Social Sciences*, ed. Melvin Richter (Cambridge, Mass.: Harvard University Press,1970) içinde, s. 139-164.

8 Tilly, *From Mobilization to Revolution*, s. 148.

9 Tilly, Tilly ve Tilly, *The Rebellious Century*, s. 49-55'te terminolojideki bu değişim tartışılır.

güçlü eleştirileri de kapsamıştır. 1970'lerin başından itibaren yayımladığı hemen hemen her şey, modernleşme teorisinin aşırılıklarının eleştirisi olmuştur. Yakın zamandaki bir denemede şu soruyu soruyordu: "O halde, bu değişimleri Avrupa'nın 'modernleşme'si olarak özetlemekte yanlış bir şey var mı? Eğer bu ad, uygun bir addan başka bir şey değilse, hayır. Hatalar, modernleşme düşüncesinin bir değişim modeli düzeyine yükseltilmesiyle başlar."[10] Tilly genel gelişim yasaları ya da zamansız genel modeller fikrini reddeder; fakat sosyolojik çözümlemenin, tikel tarihsel çağlardaki "ana değişim süreçleri" dediği şeyi saptayabileceğine de inanır. Amacı, tikel zamanlardaki ve mekânlardaki özgül dönüşümleri ana değişim süreçlerine bağlamaktır.[11] Bu amaçla modernleşmeyi alıp kentleşme ve sanayileşme gibi daha kesin, ölçülebilir kategorilere böler. Çeşitli modernleşme teorilerini sınamak için geniş, dizi halindeki kendi veri kümelerini kullanır: Kolektif eylem biçimleri zaman içinde nasıl değişti? Yapısal değişimin hızı ile kolektif eylemin ve kolektif şiddetin ölçüsü arasında herhangi bir bağıntı var mıdır? Başka bir ifadeyle, Tilly gelenekten moderniteye bir tek evrensel geçiş modeli olduğunu varsaymaz, modernleşmenin şiddeti doğurduğuna dair önermeyi sınamak ister.

Teorik Yönelimler

"Kolektif eylem," tuhaf bir kavramdır ve Charles Tilly'nin teorik konumunun birçok yanı, onun bu analitik kategoriyi tercih etmesinde gizlidir. Neil Smelser'ın "kolektif davranış"ı gibi, kolektif eylem de geniş, görünüşte nötr ya da en azından ideolojik olarak muğlak bir kavramdır. Kolektif eylem, kuşkusuz, "sınıf mücadelesi", "ayaktakımı şiddeti" ya da "toplumsal sapma" kadar yüklü bir kavram değildir. Tilly kolektif eylemi çok geniş bir şekilde "ortak çıkarlar uğruna birlikte hareket eden insanlar" olarak tanımlar.[12] Burada üretim tarzına ya da toplumsal patalojiye gönderme yoktur. Tilly, faaliyetin önemini vurgula-

---

10 Charles Tilly, "Did the Cake of Custom Break?" *Consciousness and Class Experience in Nineteenth-Century Europe,* ed. John M. Merrman (New York: Holmer & Meier, 1979) içinde, s. 17-44, alıntı s. 39.

11 Özellikle bkz. Charles Tilly, *As Sociology Meets History* (New York: Academic Press, 1981), s. 44-46.

12 Tilly, *From Mobilization to Revolution,* s. 7.

mak için kolektif *davranış* yerine kolektif *eylemi* yeğler: Birlikte hareket etmek, değişen koşullara basitçe bir yanıt değildir; zira koşulları amaçlı bir şekilde şekillendirmeyi gerektirebilir (örneğin öncü eylemci tip). *From Mobilization to Revolution*'da Tilly kolektif eylemi, toplumsal çözümlemenin belli başlı iki türünü, nedensel ve amaçlı çözümlemeyi içine alan bir kavram olarak betimler. Nedensel bir açıklama, bir bireyin ya da grubun eylemini "bireyin ya da grubun dışındaki güçlerin sonucu olarak" görür. Amaçlı bir açıklama ise, bireyi ya da grubu "örtük ya da açık, bazı kurallara göre seçim yapan" olarak görür. Kendisinin de kabul ettiği gibi, iki açıklama türünün bir sentezini yapmak zordur.[13] Başka bir ifadeyle ve beklenebileceği gibi, analitik bir kavram olarak kolektif eylemde esasen var olan gerilimler, Tilly'nin bütünsel gündemini biçimlendiren gerilimlerin aynıdır. Bir yanda, yapısal koşulların koyduğu sınırlamaları çözümlemek ister; diğer yanda, insanların eldeki eylem kaynakları arasından yaptıkları tercihleri soruşturmak ister.

Bu zor kavramsal ve teorik durum sadece Tilly'ye özgü değildir; herhangi bir toplumsal çözümlemenin merkezî sorunlarından biridir. Yine de Tilly, toplumsal çözümlemenin açmazlarını belli biçimlerde ele almayı tercih etmiştir. Kısaca belirtirsek, Tilly'nin teorik yönelimi Durkheim ve Durkheimcılarla sürekli diyalogla kesin bir biçimde şekillendirilir, ikincil olarak da "Millciler", ayrıca Marx ve Marksistlerle söyleşilerle ileri geri çekilir.

Tilly, asıl gündemini, Durkheim'ı ampirik gerekçelerle çürütme çabası olarak betimlemiştir: "Çatışma, protesto ve kolektif eylemle ilgili uzun soruşturmama başladığımda, Durkheimcı çizgiyi kesinkes çürüten kanıtları toplamayı umuyordum." Tilly'e göre bu gündem zorunluydu, çünkü "Durkheim ve ardılları hep" şuna hazırdırlar:

> Suç incelemesine dönmeye ve bunu toplumsal çözülmenin bir ürünü olarak ele alan savların temel rolünü görmeye. Kentsel düzensizliğin, sapkınlığın ve toplumsal düzensizliğin incelenmesine dönüp sorunun Durkheimcı bir dünya görüşüne dayanan tanımım bulmaya. Kolektif davranış incelemesine dönüp toplumsal farklılaşma ile ortak bilincin ölçüsü arasındaki mesafenin ifadeleri olarak kolektif eylemin önemli biçimlerinin yeni bir tanımım keşfetmeye.[14]

---

13 *Age.*, s. 6.

14 Charles Tilly, "Useless Durkheim," *As Sociology Meets History* içinde, s. 85-108, alıntılar s. 104, 107.

Tilly, Durkheim'ın anomi [toplumsal düzensizlikten ileri gelen bunalım] kavramını ve bundan istenmeyen toplumsal sonuçlar çıkarma şeklini özellikle eleştirir. Ne var ki, Tilly en ağır eleştirilerini, daha genel bir Durkheimcı geleneğin Amerikalı temsilcilerine –Neil Smelser, Samuel Huntington, Chalmers Johnson ve Ted Gurr– yöneltir. Onun bu Durkheimcı geleneğe saldırısının, teorik ve ampirik boyutu kadar siyasal boyutu da vardır.

Tilly'nin teori tartışmaları, ampirik soruşturmalarından çıkar; bu yüzden, tarihsel kanıt ile Dukheimci teoriden türetilen hipotezler arasındaki uyumsuzluğu göstererek Durkheimci geleneğe karşı çıkar. Birçok farklı yayında Tilly, ampirik temellere dayanarak, kolektif şiddetin ve özellikle devrimin, hızlı toplumsal değişimin köksüzleştirdiği kitlelerin işi olduğuna dair görüşe karşı çıkar. Örneğin, Paris'te 1848 Haziran ayaklanmasında hükümete karşı savaşan insanlar, çoğunlukla güçlü örgütlenmeleriyle saygın işlerde çalışan yetişkin, evli insanlardı. Asiler arasında büyük oranda göçmen vardı; fakat herhalde, bir bütün olarak çalışan nüfusa oranlarından fazla değildi.[15] Tilly ile Shorter 19. ve 20. yüzyıl grevleriyle ilgili benzer bir iddiada bulundular: "Bize göre, militanlığın motorunu marjinal, dağınık ve yeni gelmiş insanlar değil, sanayi toplumunun göbeğinde sürüp giden yerleşik ağlara mensup işçiler harekete geçirir."[16] Tilly, kendi tarihsel incelemelerine dayanarak kolektif eylemin gelişmesinde toplumsal dağılmanın değil, örgütlenmenin önemine inandı.

Bu tür ampirik testler temelinde Tilly, Durkheimcıların örgütlenmeyi ve harekete geçişi teorik olarak ihmal etmelerine, bunun yanında da, çıkarları ruhsallaştırmalarına itiraz eder; Durkheimcılar, bireyin yönünü şaşırmasının toplumsal dengesizlikten kaynaklandığını ve şiddet içeren protestoya yol açtığını savunurlar. Tilly, zihinsel durumlarla ilgili bütün savlardan uzak durur. Grevcilerin, düşmanca ve engellenmiş duygusuna sahip olmaktan çok, mutlu ve hoşnut olduklarını savunmaya çalışmaz; kolektif eylemin açıklamasının, örgütlenmeye gönderme yapılmadan tamam olamayacağını ileri sürer.[17] Burada örtük bir anlamlı siyasal itiraz

---

15 Charles Tilly ve Lynn H. Lees, "The People of June 1848," *Revolution and Reaction: 1848 and the Second Republic*, ed. Roger D. Price (Londra: Croom Helm, 1975) içinde, s. 170-209.

16 Shorter ve Tilly, *Strikes in France*, s. 272-273.

17 *Age.*, s. 338.

da vardır; zira protestonun ruhi bir durum haline getirilmesi protestocuların (Tilly bunlara meydan okuyucular der) dürtülerini itibardan düşürür; protestocuların hareketleri kaygıyı, paniği, kızgınlığı, kısaca toplumsal denetimin çözülüşünü yansıtır. Örgütlenmenin önemini vurgulamakla Tilly, insanların kendi dünyalarını şekillendirmek üzere nasıl birlikte hareket edebildikleri üzerinde yoğunlaşır. Kısaca, kolektif aktörlere aktif ve yaratıcı bir rol verme zahmetine katlanır.

Yine de Tilly bir anlamda Durkheimcı geleneğin müsrif çocuğudur. Durkheimcı kalıbın içinde biçimlenmiştir ve bundan çıkma çabaları bile, bu önceki oluşumun damgasını taşır. Tilly, Durkheimcı toplumsal pataloji dilini ve buna karşılık gelen bozucu kolektif eylem teorilerini reddeder. Yine de gündemi, temelde Durkheim'ınkine benzer: Yapısal farklılaşma (Tilly için kentleşme, sanayileşme vb) kolektif eylemin doğasını nasıl değiştirir? Sorunun kendisi, yapısal değişimin kilit bir değişken olması gerektiğini ima eder. Yıllar geçtikçe ve çeşitli ampirik incelemelerin bir sonucu olarak Tilly, bilinçli olarak Durkheimcı konumdan ayrılmıştır. Ne var ki, hayatın garip bir cilvesi olarak, *Suicide*ve *The Division of Labour*'ın Durkheim'ından uzaklaşırken kendini *The Elementary Forms of Religious Life*'ın Durkheim'ına karşı geri adım atar bulmuştur. Durkheim, sadece toplumsal bozulmanın kaynaklarıyla değil, dayanışma ve ortak bilinç olanaklarına da ilgi göstermişti. *The Rebellious Century*'de Tilly, "bozucu" bir kolektif eylem teorisine karşıt olarak bir "dayanışma" teorisini destekler.[18] Dayanışma teorileri Marx ve Marksistlerle bütünleştirilir; fakat Durkheim da aynı konuda uzun uzadıya yazmıştı. Durkheimcı çöküş modellerinin sevimsiz "ruhsallaştırıcı" sonuçlarını reddetmekle Tilly, Durkheim'ın ***kolektif vicdan*** üzerine çalışmasını görmezden gelme durumuna düşer.

Gerçekten de, Tilly "ruhsallaştırmadan" sakınmak için, zihinsel duruma, bilince, hatta kesin konuşursak ideolojiye dayanan her türlü savdan sakınır. Bu yönelim, Tilly'nin Durkheimcı teoriyle halat çekme oyununun doğrudan bir sonucudur ve onun kolektif eylem çözümlemesinde ciddi sonuçlar doğurmuştur.

Durkheimcı modeli değiştirme çabasında Tilly, alternatif geleneklerden seçici bir şekilde borç alır. Millcilerden rasyonel çıkar arayışına ya-

---

18 Tilly, Tilly ve Tilly, *The Rebellious Century*, s. 269.

pılan vurguyu alır. John Stuart Mill ve İngiliz yararcıları, kolektif eylemi hesaplı bir bireysel çıkar arayışı olarak ele alırlar.[19] Bu görüşün çağdaş ifadeleri, genellikle mikro-iktisat ya da stratejik etkileşim dilini kullanan kolektif tercih modellerinde ortaya çıkar. Millci etki, çıkarların ve fırsatın önemine dikkat çektiğinde, Tilly'nin "harekete geçme modeli"nde görülebilir: İnsanlar kolektif kazançlarını azamileştirmek için kolektif hareket ederler ve bu tür bir kolektif eylemin maliyetlerinin saptadığı sınırlar içinde bunu yaparlar.[20] Daha pratik bir düzeyde, Tilly, savları istatistiksel değerlendirmeye ve dikkatli biçimselleştirmeye Millci vurgu saydığı şeye öykünür. Bu vurgu, bir sürü tablonun, haritanın ve şeklin açıklamayı süslediği *Strikes in France* ve *From Mobilization to Revolution*'da özellikle açıktır.

Tilly *From Mobilization to Revolution*'daki çözümlemesini "azimli pro-Marksçı" olarak tarif eder.[21] Üretimin örgütlenmesine kök salan çıkarlara Marksist vurguyu onaylayarak anar ve kendi ampirik çalışması konsensüsten çok, çatışmaya odaklandığı için, çatışmaya yapılan Marksist vurgu ona hoş gelir. Bu duygudaşlığa rağmen, Tilly genelde bir Marksist olarak tanımlanmaz. Ampirik eserlerinin pek çoğu Durkheimcı bir konumun aleyhine ve en azından belli belirsiz Marksist bir konumun lehine sonuçlansa da, bu tanımlama doğrudur. Örneğin, *Strikes in France*'ta Tilly ve Shorter, fabrika proleterlerinin grevleri siyasal amaçlar için kullandıklarını ve bunun sınai ilişkiler ile iktidar ilişkileri üst üste bindiği için gerçekleştiğini ileri sürerler.[22] Haziran 1848 insanlarını çözümlemelerinde Tilly ile Lees, Marx'ın haklı olduğu sonucuna varırlar: Ulusal Muhafız'ın merkezi kadroları mülk sahipleri, serbest meslek sahipleri, dükkân sahipleri ve onların çalışanlarıydı; hükümete karşı çıkanların büyük çoğunluğu ise "özgül bir ekonomik ve toplumsal ortamdan geliyorlardı ve işçi örgütlerinin üyeleriydiler."[23] Tilly'ler, benzer şekilde *The Rebellious Century*'de de "genel bir kolektif eylem te-

---

19 Tilly'nin Millci geleneği betimlemesi için bkz. *From Mobilization to Revolution*, s. 24-37.

20 *Age.*, s. 56. Daha tam bir anlatım için bkz. "Açıklamalar" altbölümü.

21 Tilly, *From Mobilization to Revolution*, s. 48.

22 Shorter ve Tilly, *Strikes in France*, s. 349.

23 Tilly ve Lees, "The People of June 1848," s. 201.

orisi olarak, bizim de izlemekte olduğumuz geniş Marksist formülasyon, rakiplerinden daha iyisini sunar" derler.[24]

Ne var ki, Tilly'nin kanıtı, onu sık sık Marx'ı ve Marksist önermeleri değiştirmeye zorlar. Bu değiştirme, kolektif eyleme katılanlarla ilgili tartışmalarda özellikle açıktır. Tilly ile Shorter, kalifiye işçilerin, makineleşmiş fabrika üretiminin Fransa'nın sınai yaşamında bir gerçeklik olmasından çok sonra militan grevlerin ön cephesine geçtiklerini savunurlar.[25] Emek militanlığında büro işçilerinin ve bilim sektörü profesyonellerinin mücadeleci eylemlerde ağırlıkta olduğu yeni bir evrenin başlangıcının farkına vardıklarını da iddia ederler. Kısaca modern mücadelelere kaçınılmaz olarak önayak olanlar proleterler değildir; onların militanlığı, Marx'ın öngördüğü zamandan sonra gelmiş ve aşılmıştır. Militanlık örgütlenmeye dayanır, en çok ezilen ve en makineleşmiş işçilerin de en örgütlü işçiler olması gerekmiyordu. Toplumsal Örgütlenme Üzerine Araştırma Merkezi'ne bağlı olanların birçok yakın tarihli incelemesi, sanayileşme ve protesto örgütleme konusuna odaklanmıştır.[26]

Teorik farklılıklar bu ampirik farklılıklardan daha önemlidirler. Tilly kapitalist sanayileşmenin kolektif eylem üzerindeki etkilerini incelerken Marx'ı izler; fakat Marx'tan farklı olarak kentleşmeyle ve devlet oluşturmayla da eşit ölçüde ilgilenir, bunları potansiyel olarak bağımsız faktörler olarak ele alır. Marx gibi Tilly de, kolektif eylemin siyasal boyutunu tutarlılıkla vurgular. Ona göre kolektif eylemin hedefi siyasal iktidardır ve iktidar düzenindeki değişiklikler, yarışçıların karşısına çıkan fırsatları ve tehditleri değiştirir. Marx'ın çözümlemesinde siyasal çekişmeler, her zaman, üretimin değişen toplumsal koşulları bağlamına yerleştirilir. Tilly üretimin örgütlenmesindeki değişimleri hesaba katar; fakat bu faktör, onun çözümlemesinde kentsel büyümeye ve devlet oluşturmaya üstün gelmez. Tilly kapitalist sanayileşmenin etkilerini incelediği zaman bile, bizzat toplumsal sınıf ilişkilerinden çok, işgücünün proleterleşmesi gibi

---

24 Tilly, Tilly ve Tilly, *The Rebellious Century*, s. 274.

25 Shorter ve Tilly, *Strikes in France*, s. 349-350.

26 Örneğin bkz. Ronald Aminzade, *Class, Politics, and Early Industrial Capitalism. A Study of Mid-Nineteenth Century Toulouse*, France (Albany: State University of New York Press, 1981); Michael Hanagan, *The Logic of Solidaritiy, Artisans and Industrial Workers in Three French Towns*, 1871-1914 (Urbana: University of Illinois Press, 1980).

uzun erimli yapısal değişimlere odaklanır. Tilly'nin dil seçimi bu bakımdan can alıcıdır: Birbirleriyle mücadele eden sınıfların yerine, yöneticiler ve yönetici olmak isteyenler kendi çıkarları için kolektif eyleme girerler.[27] İşçi sınıfının çıkarlarının ve örgütlenmesinin önemine dikkat çekmesine karşın, sınıf bilinci Tilly'nin çözümlemesinde hiç rol oynamaz.

Tilly'nin Marx ve Marksizmle ilişkisi, olabilecekken olmamış nitelikte bir diyalogdur. Yakın zamanlardaki yayınlarının fiilen her biri Marksist konumlara gönderme yapar ve göndermeleri her zaman sempati doludur. Fakat okuyucu, Tilly'nin Marx'a ya da Marksizme tam olarak bağlanmadığı duygusuyla ayrılır; Tilly, genellikle Marx'ın teorik konumlarından çok, onunla ampirik anlaşmaları ya da anlaşmazlıkları üzerine yorum yapar. Buradaki farklılık, bir ölçüde odak farklılığıdır: Tilly bizzat kolektif eylemin kendisiyle başlar ve katılımcıları, yani harekete yakalananları bütün ayrıntılarıyla çözümler. Devlet kuranlara, kapitalistlere, fabrika sahiplerine ya da baskı güçlerine fazla dikkat etmez. Çekişenlerin siyasal topluluk içindeki göreli konumlarına sık sık işaret eder; fakat bu konumların kökünü üretim ilişkilerine açıkça yerleştirmez. Yine de Tilly tam anlamıyla bir Marksist olmasa da, yakın zamandaki çalışmalarının Marksist çözümlemeyle artan bir meşguliyeti açığa vurduğu doğrudur. Tilly Durkheimcılıktan giderek uzaklaştıkça, ağır ağır Marksizme ve özellikle bizzat Marx'ın kendisine yaklaşmıştır. Sonuç olarak yakın zamandaki çalışmaları, giderek daha fazla ilk sanayileşmeyle, "sermaye akışları"yla ve proleterleşmeyle ilgili olmuştur. Muğlak modernleşme nosyonlarından çok, "kapitalizmin ve devlet oluşturmanın çözümlenmesi 19. yüzyıl Avrupa'sındaki değişimi anlamanın çok daha yeterli bir temelini verir" sonucuna varmıştır.[28]

Tilly, sosyolojik üçlünün üçüncü üyesi Weber'den daha az etkilenmiş görünüyor. Karizmaya hiçbir gönderme yapmaz ve toplumsal hareketi kendi çözümleme birimi olarak kullanmaz. Tilly, ortak hak ve yükümlülük kavrayışlarının kolektif eylemin temellerinden biri olarak işlev gördüğünü kabul eder; fakat "inançların, göreneklerin, dünya gö-

---

27 Dil farklılığı en çok, *From Mobilization to Revolution*'da açıktır. Bkz. özellikle siyasal topluluk modeli (s. 53).

28 Tilly, "Did the Cake of Custom Break?" s. 39. Ayrıca bkz. Louise A. Tilly ve Charles Tilly, ed., *Class Conflict and Collective Action* (Beverly Hills, Calif.: Sage, 1981).

rüşlerinin, hak ve yükümlülüklerin çıkar, örgütlenme, harekete geçme ve baskı üzerindeki etkileriyle dolaylı bir şekilde kolektif eylemi etkilediklerini varsayar."[29] Yine, "büyülü zihincilik"in tuzaklarından sakınmaya can atar.[30] Tilly, Weber'in bürokratik rasyonelleştirme nitelemesini içtenlikle onaylamaz; fakat ulusal devletin büyümesi ve büyük ölçekli örgütlenmelerle ilgili tartışmasının, bu nosyona anlamlı bir yakınlığı vardır. Weber gibi Tilly de devlet oluşturmanın önemini hem Marx'tan, hem Durkheim'dan daha fazla vurgular. Fakat Marx gibi de, kolektif eylemin siyasal boyutunu hem Durkheim'dan, hem Weber'den daha fazla vurgular.

Tilly'nin kendi yönelimi, sosyolojideki belli başlı teorik geleneklere göndermeyle konumlandırılabilir; fakat Tilly öncelikle bir teorisyen olarak tanınmaz. Esinini, yönelimini ve kavramsal kategorilerini farklı geleneklerden alır. Tilly çeşitli duruş noktalarından ele alınabilen bir sorunla –kolektif eylemle– başlar ve kendini herhangi bir teorik bağlantının temsilcisi olarak tanımlamaz. En belirgin prosedürü, farklı teorik konumlardan (ya da bu konumların esinlediği literatürden) hipotezler türetmek ve bunları, teorik sonuçlar çıkarmadan önce sınamaktır. Tilly'nin gündemi sonuç olarak araştırmayı ve yöntembilimi, teorik sorulara cevap vermenin "nasılı"nı vurgular. Araştırmanın sağladığı cevaplar, sırası gelince, kolektif eylem teorilerinin yeniden formülasyonuna yol açar. Bu yüzden, Tilly'nin kendi teorik konumu, zorunlu olarak her zaman gelişim süreci içindedir ve araştırma stratejisinin sorunlarıyla alışılmamış ölçüde bağlantılıdır.

Araştırma Stratejileri

Tilly'nin ana gündemi yıllar boyu temeldeki birliğini korumuş olmasına karşın, araştırma planı giderek daha tutkulu olmuştur. Başından itibaren kendi kolektif eylem soruşturması için tarihsel vakaları kullanmıştır ve Fransa en gözde alanı olmuştur. Tilly çözümlemesini Fransa'daki bir bölgeden (Vendée) bir bütün olarak ülkeye kapsayacak şekilde genişletmiş, zaman zaman, Avrupa'nın öteki ulus-devletleriyle karşılaştırmalar için Fransa örneğini kullanmıştı. Yakın zamanlarda, Büyük Britanya'da, 1828-1834 arasındaki kavga çıkan toplanmalarla ilgi-

29 Tilly, *From Mobilization to Revolution*, s. 48.

30 Tilly, "Did the Cake of Custom Break?" s. 48.

li, Fransa'daki ve Avrupa kıtasındaki eğilimlerle daha derin karşılaştırmaları kuşkusuz kolaylaştıracak geniş, ayrıntılı bir inceleme başlattı.[31] Yine de Tilly'nin odağı, çok büyük ölçüde Fransa olmuştur ve olmaya devam ediyor.

Fransa'daki kolektif eylemi anlamanın hem betimleyici, hem analitik bileşenleri vardır: Kolektif eylem zamanla nasıl ve neden değişir? Tilly'nin düşündüğü zaman dilimleri, Paris'te 1848 Haziran Günleri'nden, *The Vendée*'de birkaç yıla, *Strikes in France*'ta yüzyılı aşan bir süreye (1830-1968) kadar, muazzam ölçüde değişik olmuştur. Çözümleme sınırlarını kesin belirlenmiş bir döneme daralttığı zaman bile, amaç, o zaman aralığını, daha geniş, 1600'den bugüne kolektif eylemdeki değişiklikler çerçevesine yerleştirmektir. Tilly'nin araştırma stratejisinin ilk hedefi, bu dönüşümü betimlemektir ve her bir soruşturma, zaman çerçevesi ne olursa olsun, bu bütünsel stratejiye uyar. Benzer türde sorular tekrar tekrar ortaya atılır –çekişmenin biçimleri nelerdir, ya da halkın kullanabileceği kolektif eylem repertuvarı nedir; siyasal toplulukta çekişenler kimlerdir; kolektif eyleme katılanlar kimlerdir ve talepleri nelerdir?

Tilly'nin araştırma stratejisi, bir değişken olarak zamana büyük bir ağırlık verir; benzer türden olayları (kavgalı toplanmalar), bir tek ülke içinde uzun bir zaman aralığında karşılaştırır. Tilly'nin Fransa'nın yanı sıra İtalya ve Almanya'yı da tartıştığı *The Rebellious Century*'de bile, kolektif eylem açıklamaları, öncelikle, her ayrı ulusal tarihsel yörüngenin sağladığı kanıtla sınanır. İtalya ve Almanya'da kavgalı olayların zaman içinde karşılaştırılmaları, Fransa'yla tarihsel karşılaştırmadan çıkarılan sonuçları doğrular ve kitabın büyük bir kısmı, bu uluslararası karşılaştırmaları yerli yerine oturtmaya ayrılır. Zaman değişkenine dayanma *Strikes in France*'ta özellikle açıktır; Tilly ile Shorter, pek çok savlarını "yıldan yıla değişkenlik bağıntıları" temelinde inşa ederler.[32] Farklı za-

---

31 Büyük Britanya incelemesi, *From Mobilization to Revolution*'ın 3. ve 4. eklerinde tartışılır, s. 274-306. Ayrıca bkz. Charles Tilly ve R. A. Schweitzer, "How London and Its Conflicts Changed Shape, 1758-1834," *Historical Studies* 5 (1982): 67-77; Charles Tilly, "How (and, to Some Extent, Why) to Study British Contention," *As Sociology Meets History* içinde, s. 145-178.

32 Shorter ve Tilly, *Strikes in France*, özellikle böl. 4, "Year-to-Year Variation in Strike Activity," s. 76-103.

man dönemlerindeki değişkenlerin oluşturduğu konfigürasyonların bu şekilde karşılaştırılması, Tilly'nin kolektif eylemin Fransa'daki dönüşümünü ayrıntılarıyla betimlemesine olanak verir.

Ayrıca, Tilly Fransa'da (ve şimdi Büyük Britanya'da da) kolektif eylemdeki değişimlerle ilgili çeşitli açıklamaları test etmek istediği için, zamanın, paranın ve ortak çabaların çoğunu kavgalı olaylarla ilgili geniş, sürekli verilerin toplanmasına ayırmıştır. Yığınlarca kadro, eleman, programcı ve veri analisti gazetelerden, siyasal yıllıklardan, yayımlanmış hükümet raporlarından ve arşiv belgelerinden ölçülebilir kanıtları seçip işleme görevine soyunmuştu. Tilly ile Shorter *Strikes in France*'taki çözümlemeleri için yaklaşık 110.000 grevin belgelerini kullandılar. Parislilerin Haziran 1848 ayaklanmasıyla ilgili makalelerinde Tilly ile Lees yaklaşık 11.000 katılımcının toplumsal arka planını araştırdılar.

Bu araştırma tarzı, Tilly'yi özellikle tarihçiler arasında tartışmalı hale getirdi. Bazı eleştirmenler, buna girişimci araştırma tarzı der ve bizzat Tilly'yi, pozitivist bir bilimsel çalışma kaptanına, grevler, yiyecek ayaklanmaları ve vergi isyanlarıyla ilgili incelemelerin kütlesel üretimini yöneten bir Henry Ford'a benzetirler. Tilly ve arkadaşları, kuşkusuz, Fransız işçilerin 1930'lardaki ve 1840'lardaki imgesinde kendilerini daha rahat hissederler; eğitimleriyle zanaatkârdırlar, fırsatları ve zorunluluklarıyla teknolojik olarak ileridirler ve araştırma sorunları yüzünden ortaya çıkan tartışmaların üstesinden gelmek için işbirliği yaparlar, aksi takdirde sorunların içinden çıkılamayacaktır. Ne olursa olsun, Toplumsal Örgütlenme Üzerine Araştırma Merkezi'nin, Tilly'nin çözümlemesini etkileyen birçok bireysel bilimsel çalışmayı beslediğini belirtmek önemlidir.[33] Tilly'nin Merkez'deki projeleri, zorunlu olarak kolektif ve ortak çabayı gerektirmiş, fakat bireysel ve zanaatkârca araştırmayı da engellememiştir.

Kavgalı olayların zaman içinde sistematik karşılaştırılması, tarihsel verilerin epeyce standartlaştırılmasını gerektirir. Tilly modernleşme ile şiddet arasındaki ilişkiyi sınamayı önerdiği için, ölçüm sorunlarında özellikle özenli olmuştur. Olmalıdır da; zira, böylesine kütlesel bir tarihsel kanıtı ölçme girişiminin, bir eleştiri tufanı koparması kaçınılmazdır. Tilly kurduğu prosedürlerin ötesindeki varsayımları da açıkça ifade

33 Merkez'deki toplumsal değişim ve kolektif eylem incelemelerinden seçilmiş yazıların yeni bir listesi (1963-1983) elli yazarı kapsar. Yazılar, ABD'den Finlandiya'ya kadar uzanan ülkeleri kapsar.

ederek kendisini bu tür eleştirilere açık bırakır. Örneğin, Fransa'daki kolektif eylemle ilgili çözümlemesinin geçerliliği, şiddet içeren olay tanımlamasına dayanır. Bir Fransız gazetesini okuyan kodlayıcı, şiddet içeren bir olayın gerçekleştiğini nasıl bilir? Eğer "özerk bir siyasal sistem içinde kişileri ya da nesneleri ele geçiren ya da fiziksel olarak bunlara zarar veren karşılıklı ve kolektif zor" olayı sırasında en az elli kişiden oluşan bir oluşum varsa.[34] Tilly'nin de kabul ettiği gibi, yayımlanan anlatımlarda katılımcıların tam ya da yaklaşık sayısı genellikle verilmez. Sonuç olarak, Tilly ve ortakları, belli anahtar sözcüklerin işin içine bu kadar büyüklükte bir insan grubunun girdiğini anlattığını varsaymaya karar verdiler. Bu, itaatsız tarihsel bilgiyi standartlaştırmak için insanın atlaması gereken hendeğin, önemli de olsa sadece bir örneğidir.

Böyle bir uğraşın riskleri açıktır. Çok sık olarak kontrol edilen, sansürlenen, hatta olaylarda doğrudan bir çıkarı olan devlet görevlileri tarafından üretilmiş ve yayımlanmış kaynaklara ne kadar güvenilir? Şiddet, kolektif eylemin yeterli işaret fişeği midir? Standartlaştırılmış tarihsel kanıt, olayların yaşamsal, yerel tikelliklerini nasıl yakalayabilir? Tilly ölçülmesi kolay değişkenleri vurgulama eğilimlerinden ötürü Millcileri eleştirir, ama kendisi de aynı eleştirilere maruz kalır.[35] Yine de, nicel kanıtın kullanılmasıyla bağlantılı epeyce ödül de vardır. Fransız tarihinin neredeyse dört yüzyılını kapsayan geniş, standartlaştırılmış kanıtlara sahip olduğu için, Tilly uzun erimli değişim sorunlarını sistematik bir şekilde ele alabilir. Uzun erimli, ölçülebilir kanıta ilgiyi, fiyat kayıtlarını, yaşam istatistiklerini ve evlilik sözleşmelerini Tilly'nin grev verilerinden yararlandığı şekilde kullanan Fransa toplumsal tarihçileriyle paylaşır.[36]

---

34 Tilly, *From Mobilization to Revolution,* s. 248. Benzer ya da eşdeğer tanım, Tilly'nin diğer birçok yayınında da bulunabilir. Örneğin bkz. David Snyder ve Charles Tilly, "Hardship and Collective Violence in France, 1830-1960," *American Sociological Review* 37 (1972): 520-532.

35 Tilly, *From Mobilization to Revolution,* s. 37.

36 Uzun erimli, seri halinde dokümantasyona ilgi, *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*'ın sayfalarında özellikle açıktır. *Annales,* bu türden dokümantasyonla ilgili bağlantılı Fransız tarihçiler okuluna adını vermiştir. Fransa'da, ölçülebilir tarihsel belgelerle ilgili pek çok tez ve kitap, 1300-1800 yılları arası döneme ayrılmıştır. *Annales* okuluna mizahi, fakat öğretici bir giriş, J. H. Hexter, "Fernand Braudel and the Monde Braudellien ...."de bulunabilir, *Journal of Modern History* 44 (1972): 480-539.

Bununla birlikte Tilly, bir tek özsel yanıyla *Annales* okulundan ayrılır: Her şeyden önce siyasal olan kolektif hareketlerle ilgili dokümantasyon kümeleri kurmaya çalışır; oysa *Annales* tarihçileri, hemen hemen her zaman öncelikle toplumsal ve ekonomik kanıtlar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Örneğin gösterilerle ilgili gazete anlatımlarını makinenin okuyabileceği biçime çevirmenin gerektirdiği sorunlar, fiyat listeleri ya da vaftiz sicilleriyle bağlantılı olan sorunlardan daha belalıdırlar; çünkü ikinciler, genelde, orijinal sicili tutmuş olanlar tarafından ölçülmüş biçimde sunulurlar. Sonuç olarak Tilly, kendi girişiminin doğası yüzünden, çeşitli prosedürlerini dikkatle tanımlamaya ve yeniden tanımlamaya, açıklamaya ve gerekçelendirmeye zorlanmıştır. Tarihsel sosyolojiyle uğraşan pek çok kişiden farklı olarak Tilly koltuğunda oturup mevcut kanıtları sadece "okumak"la yetinmedi. Ya tarih arşivlerini araştırmayı üstlenerek, ya zaten yayımlanmış verileri dönüştürerek yeni kanıt arayışına girişti. Büyük bir sabırla prosedüre dikkat etme ve şaşılacak kadar fazla olan tarihsel verileri bir araya toplama, Tilly'i tarihsel sosyolojiyle uğraşan pek çok uzmandan ayırır. Bu yüzden kendisini eleştirmenlerin oklarına maruz bırakan aynı tutkular, onu niceliksel tarihsel yöntemlerin önde gelen uygulayıcılarından ve öğretmenlerinden birine dönüştürmüştür.

Bu şekilde bir araya getirilen muazzam sistematik kanıt havuzu, ilk elde, Fransa'daki kolektif eylemin genel çizgilerini ve değişen parametrelerini saptamaya yarar. Tilly zaman içindeki karşılaştırmaları, geçmişin komünal, savunmacı, yerel odaklı ve gevşek örgütlü kolektif hareketlerinin, giderek bugünün daha kitlesel, birlikçi, ulusal odaklı ve oldukça örgütlü kolektif eylemlerine yol verdiğine dair iddiasını desteklemek için kullanır. Ne var ki, bu, Tilly'nin araştırma stratejisinin sadece birinci kısmıdır; öteki kısım, bu uzun erimli değişim için açıklamalar geliştirmekten ibarettir. Tilly kendi yaklaşımını, büyük ölçüde hipotez sınamasından ibaret olarak tarif etmiştir:

> Bu kütlesel kanıt temelinden hareketle, sınai çatışma, siyaset ve toplumsal değişimle ilgili savlar için bir tür yıkım platformu inşa etmek üzere, binlerce grevin her biriyle ilgili standartlaştırılmış türden bilgiyi makinenin okuyabileceği biçimde kaydettik. Tam prosedürümüz, bu konularla ilgili hem bizim, hem öteki bilim insanlarının düşüncelerini alıp bunları bu devasa grev istatistikleri kayasına çarpmaktır. Bu darbeye dayanan nosyonlar, bu kitabın [Strikes in France] savındaki temel direkler olarak ortaya çıkarlar.[37]

37 Shorter ve Tilly, *Strikes in France*, s. xvii.

Bu ifadeden, yeni hipotezlerin nasıl üretilebileceği anlaşılmaz; bir sınama-yanılma yöntemi ima ediliyor gibidir, fakat yazar bunu açıkça dillendirmez. Hipotez sınama Tilly'nin araştırma stratejisinde kilit öğelerden biri olduğuna göre, biraz ayrıntılı tartışmaya değer.

Tilly savlarını geliştirirken şu adımları atar: (1) Literatürde yapılan öneriler ve kendi sezgileri temelinde kolektif eylemin dayanıklı özelliklerini ve uzun erimli dönüşümlerini açıklayabilen çeşitli hipotezler türetir; (2) bu hipotezlerin ortaya çıkaracağı sonuçları saptar (örneğin, yapısal farklılaşma geleneksel toplumsal bağları çözmüşse, o zaman hızlanan kentleşme ya da sınai büyüme dönemlerinde kolektif şiddetin göstergelerinde bir artış görmemiz gerekir); (3) Fransa'daki kolektif eylemin dayanıklı özellikleri ve uzun erimli dönüşümleriyle ilgili "büyük veri dilimleri"ni ortaya serer; (4) bu veriler ile hipotezlerin özgül sonuçları arasındaki uyumun sağlamasını yapar; (5) bu sağlamanın sonuçları temelinde hipotezleri reddeder ya da yeniden formüle eder; (6) bütün hipotezlerin benzer bir yöne işaret eder göründüğü yerde, daha evrensel uygulanabilir bir model (örneğin, *From Mobilization to Revolution*'da önerilen harekete geçme modeli) türetir.[38] Bu programda test etme belirleyici bir rol oynar ve genellikle, çok değişkenli istastiksel çözümleme biçimini alır.

Bir eylem planı olarak bu program açık seçiktir ve kendi içinde itiraz edilemez. Veri toplamayı ve çeşitli hipotezlerin istatistiksel sınanmasını vurguladığı için, Tilly'nin araştırma atölyesi sahnesine, teorik eklektizmine ve Fransa'mn tarihsel gelişimini açıklama ve betimleme amacına pek uygundur.[39] Ne var ki, tam da açıklığından ötürü Tilly'yi her adımda eleştiriye karşı kırılgan hale getirir. Bu eleştiriler, Tilly'nin ana hatlarını çizdiği programa göre özetlenebilir: (1) Hipotezler, literatürden doğru bir şekilde türetilmişler mi, örneğin kolektif eylemde çöküş teorisi Durkheim'ın toplumsal teorisinden doğru bir türetim midir? (2) Sonuçlar doğru saptanmış mı? (Bir sosyolog, Tilly ile David Snyder'ın "beklenti-başarı uçurumu hipotezi"ni yetersiz bir gerileyiş denklemine çevirdiklerini iddia etmişti.[40] (3)

---

38 Tilly'nin yöntemiyle ilgili betimlemem, büyük ölçüde, Shorter ve Tilly, *Strikes in France*, s. 9'da verilen anlatıma dayanır. Bu noktalardan bazıları *As Sociology Meets History*'de de geliştirilir.

39 Bu gözlemi Theda Skocpol'e borçluyum.

40 Chares N. Halaby, "'Hardship and Collective Violence in France': A Comment," *American Sociological Review* 38 (1973): 495-500, özellikle s. 496.

Tarihsel veriler, kolektif eylemin en önemli özellikleriyle ilgili bilgi verirler mi? (4) İstatistiksel testler fiilen neyi gösterirler? (5) Yeni ya da yeniden formüle edilen hipotezler, yerini aldıklarından daha mı iyidirler?

Pek çoğu çeşitli sosyal bilim çözümlerine uygulanabilir bütün bu olası konularda inceleme ve yorum yapmak imkânsızdır. Tilly'nin açıkça bilimsel yöntemin en önemli ölçütünü karşılamayı amaçladığını söylemek yeter; varsayımlarını ve prosedürlerini açık hale getirmekle, vardığı sonuçları yinelemeyi, doğrulamayı ve yalanlamayı olanaklı hale getirir. Tilly'nin hipotez sınamasına yönelik çeşitli eleştiriler, herhalde bir tek açık seçik soruyla en iyi özetlenebilir: Tarihsel malzeme kullanıldığında bilimsel prosedürleri tekrarlamak ne kadar mümkündür? Tilly'nin bağımsız katkısıyla ilgili herhangi bir yargı, büyük ölçüde bu soruya verilen yanıta dayanmalıdır.

Bununla birlikte, karmaşık hipotez sınama sorunlarını bir tarafa bırakırsak, geride tarihsel sosyolojiyle uğraşanların özellikle ilgisini çeken iki yöntembilimsel konu kalır: gelişim modeli sorunu ve tarihsel sınama vakalarının seçimi. Birbiriyle bağlantılı bu iki konu temel konulardır; çünkü Tilly'nin bütünsel araştırma stratejisini şekillendirir ve sınarlar. Tilly, modernleşmenin kolektif şiddet üzerindeki etkilerini (yani kentleşmenin, sanayileşmenin, pazar büyümesinin ve ulus-devletin genişlemesinin sonuçlarını) şimdiye kadar neredeyse sadece Fransa'dan çıkarılan kanıtlarla test eder. Açık ki, bu tercih Fransa tarihçilerine özellikle hatalı görünmemektedir. Diğer yanda, Fransa'ya ayrıcalık tanıyan bu odaklanma, tarihsel sosyolojiyle uğraşanlar için, belli sonuçları birlikte getirir. Örneğin, ulus-devletin yükselişinin etkilerini, daha fazla ulusallaşmış ve en fazla "devlet benzeri" modern ulus-devletlerden birinden alman kanıtlarla *sınamak* zordur. Fransa, 17. ve 18. yüzyıllardaki tutkulu ulusal liderler için bir "devlet olma" paradigmasıydı; bugüne kadar da, dünyadaki en bürokratik devletlerden biridir.[41] Beklenebileceği gibi, Fransa tarihsel kayıtlarının pek çoğu bu merkezileşmeyi ve bürokra-

---

41 Tilly'nin modern ulus-devletin büyümesiyle ilgili en geniş tartışması "Reflections on the History of European Statemaking" ve "Postscript: Western Statemaking and Theories of Political Transformation"da bulunabilir, *The Formation of National States in Western Europe* içinde, s. 3-83 ve 601-638. Son zamanlarda Tilly, Fransa'daki bölgesel farklılıklar üzerinde daha fazla yoğunlaşmıştır. Örneğin bkz. "Statemaking, Capitalism, and Revolution in Five Provinces of Eighteenth-Century France," *CRSO Çalışma Yazısı* no. 281 (Ocak 1983).

tileşmeyi yansıtır. Kayıt tutmak devletin bir işleviydi, kayıtları tutma tarzı ve ruhu ise yerel farklılıkları vurgulamama eğilimindeydi. Bu yüzden, Fransa'dan elde edilen kanıtlar, tam da değerlendirme konusu olan parametreyi kendi içinde inşa etmişti.

Tilly'nin araştırması, devlet oluşturmaya ek olarak, *Strikes in France*'ta tartışılan sendikalaşmanın büyümesi gibi kolektif yaşamın artan birliktelik niteliğini de vurgulamıştır. Bu faktörü de bir araştırma stratejisiyle bütünleştirmek zordur. Ulusal bir birlik, yerel birliklerden daha mı birlikseldir? Bir örgütlenmedeki bütünsellik ile büyüklük arasındaki dengeyi nasıl ölçebilirsiniz? Dahası, ulusal örgütlenme eğiliminin kaçınılmazlığı, şimdi, bir kuşak öncekine göre pek açık görünmüyor. Burada da hipotezler ve eldeki kayıtlar iç içe geçmiştir; bir örgüt olmanın önemli, tanımsal bir parçası, kayıt tutmaktır; fakat kayıtlar, araştırmacıyı kayıtlara geçmeyen örgüt biçimlerini görmezden gelmeye iterken, örgütlenme düzeyini şişirebilir. Bunlar, tarihsel belgeleri kullanmak isteyen herhangi bir araştırmacıya musallat olan sorunlardır ve güçlükler, tarihsel eğilimleri belirlemeye çalışanlar için özellikle keskindir.

Her araştırma stratejisi hassas tercihleri gerektirir, kendine has avantajları ve dezavantajları vardır. Tilly pek çok çalışmasında, genel kolektif çatışma modelleri geliştirmenin aydınlatıcı tarihsel sınama zemini olarak bir tek gelişmiş ülkeye odaklanır. *The Vendée*'de Tilly güney Anjou'nun biri devrimi desteklemiş, diğeri karşı-devrime aktif olarak katılmış iki kesimini sistematik bir şekilde karşılaştırmıştı. Sonraki çalışmasında bütün olarak ulus-devlet Fransa'nın seçilmesi, Tilly'ye daha geniş bir yelpaze sağlar, öteki devletlerle karşılaştırmayı ve Fransa içinde daha küçük birimlerin karşılaştırılmasını olanaklı kılar. Tilly ile Shorter birçok farklı çözümleme düzeyini *Strikes in France*'a dahil edebildiler: İller, bölgeler ve kentler arasında karşılaştırmalar; bir bütün olarak ulusal düzey; son olarak da öteki Batılı ulus-devletlerle karşılaştırmalar. Bir tek ulus-devletin seçilmesi makuldur; zira savaş dışında pek çok kolektif eylem ulusal alanların içinde gerçekleşir. Ne var ki, bu tercih aynı zamanda, herhangi bir uluslararası sistemi (örneğin kapitalist pazarı) doğrudan incelemeyi engeller, daha yerel faktörlerin araştırılmasını önemsizleştirir. Örneğin, *Strikes in France*'ta illerdeki eğilimlerin karşılaştırılması, genel olarak sadece ulusal düzeyde görülebilen kalıpları ete kemiğe büründürür.

Nasıl ki Tilly daha yerel karşılaştırmalardan ulusal karşılaştırmalara geçtiyse, aynı şekilde karşılaştırmalı çözümlemesi de farklılığı vurgulayan karşılaştırmalardan, benzerlikleri ya da paralellikleri vurgulayan karşılaştırmalara kaymıştır. *The Vendée*'de Tilly, güney Anjou'da devrime değişik yanıtları açıklayan "anlamlı farklılıklar"ı inceledi.[42] O zamandan beri, Tilly'nin çalışmaları öncelikle benzerliklere dikkat çekmektedir. Örneğin, Tilly ile Shorter, Fransa'daki grevleri uluslararası bir perspektife yerleştirerek "Fransa'da grevlerdeki eğilimlerin, son yüz yıl süresince Batılı devletlerde birbirine paralel giden evrensel eğilimleri, hareketleri nasıl yansıttığını gösterme"ye çalışırlar.[43] *The Rebellious Century*'deki paralel örnek olayların incelenmesi de benzerlikleri açığa çıkarır. Kolektif şiddetin düzeyinde ve zamanlamasındaki farklılıklara rağmen, aynı genel sonuçlar Fransa'nın yanı sıra İtalya ve Almanya için de geçerlidir –her üçü de tepkici kolektif eylem biçimleriyle başladılar ve öncü kolektif eylem biçimleri noktasına geldiler. Fransa, Batı'daki kolektif eylemin paradigmatik örnek olayıdır ve karşılaştırmalar genellikle bu statüyü doğrulamaya hizmet eder.

Tilly'nin çözümleme birimini ve yöntemini seçimi, tarihçi ve sosyologların çoğunlukla birbiriyle çelişen taleplerini yansıtır. Tarihçiler, âdet olduğu üzere, günlük toplumsal yapı ve siyasetin zengin bir dokümantasyonunu isterler; onlar için Fransa, Fransız deneyimindeki bütün ilginç ve uygun tikellikleri maskeleme tehlikesi gösteren geniş bir kategoridir. Sosyologlar ise, aksine, olası en genel sonuçları isterler; onlar için Fransa her şeyden önce sadece Fransa'dır. Tilly sosyolojik sorulara tarihsel verilerle cevap vererek bu açmazı çözmeye çalışır. Ulusların birbirleriyle karşılaştırılması, onun yönteminde merkezi değildir. Karşılaştırmaları, uzamda yayılarak ilerlemekten çok, iyi tanımlanmış bir tek mekândaki zaman boyutu üzerinden yürür. Bu, zamanı sosyolojik olarak dilimler; fakat merkezi doku yine de tarihseldir.

Açıklamalar

Tilly'nin araştırmasından iki tür açıklama ortaya çıkar: (1) Kolektif eylemdeki değişimlerin neden öyle gerçekleştiklerini ve özgül, tarihsel

---

42 Tilly, *The Vendée*, s. 340.

43 Shorter ve Tilly, *Strikes in France*, s. 306.

sonuçlarının neler olduklarını açıklayan hipotezler; (2) genel kolektif eylem modelleri. Bu iki tip, farklı genellik düzeylerini temsil ederler ve ikincisi birincisine bağımlıdır. Tilly her iki düzey hakkında da yazdı; fakat esas olarak birinci düzey üzerinde çalıştı. Hipotezlerin kuruluşu, Tilly'nin kolektif eylemin Fransa'daki tarihsel dönüşümünü betimlemesine dayanır; zira Fransa, açıklamayı gerektiren yörüngenin tikel biçimidir. Bu yüzden daha ileriye gitmeden, Tilly'nin kolektif eylemin uzun erimli dönüşümüyle ilgili betimlemesini kısaca ele almalıyız.

Tilly kolektif şiddet ve kolektif eylem betimlemelerini daha genel olarak yayımladı. David Snyder ile birlikte, 1832'den 1958'e kadar kargaşalar ve kargaşalara katılanlarla ilgili verilerini sundu.[44] Bu bilgi, kolektif şiddetin esas ölçüsünü verir, 1830 ve 1848'in, 20. yüzyıl başlarında ve 1930'ların ortalarındaki devrimler etrafında dönen çok yüksek kolektif şiddet düzeylerini gösterir. Tilly'nin grevler üzerine Shorter ile birlikte yaptığı çalışma, hemen hemen aynı dönemi kapsar; fakat zorunlu olarak şiddet içermeyen olaylarla ilgilenir. Tilly ile Shorter, 1830 ile 1964 arasında grev sayısının dramatik bir şekilde yükseldiğini ve 1880'lerin başında militanlığın başını alıp gittiğini iddia ederler.[45] Erken sınai dönemde grevler çok az işçiyi kapsama ve dört gün civarında sürme eğilimindeydi. 1960'lara gelindiğinde grevler, karakteristik olarak 500'den fazla işçiyi kapsıyor ve genel olarak sadece bir gün sürüyordu. Aynı zaman süresince, Temmuz Monarşisi'nden Beşinci Cumhuriyet'e kadar, grevler sınai ilişkilerde ortaya çıkmakta olan bir uzlaşma ruhuna işaret eder görünmelerine karşın, grevciler taleplerini elde etmede hep daha az başarılı oldular.

Fransız hükümeti, 1830'dan itibaren, gazetelerdeki tam anlatımlarla tamamlanabilen makul ölçüde tam kayıtları bir araya getirmeye başladığı için, Tilly'nin pek çok nicel verisi bu tarihte başlar. Önceki yüzyıllar için Tilly, yayımlanmamış hükümet yazışmalarını, düzensiz gazete yığınlarını ve yerel polis raporlarını kapsayan yamalı bir belge bohçasına dayanmak zorundaydı. 17. ve 18. yüzyıl biçimlerini betimlemesi, sonuç olarak daha az sistematik ve daha az ayrıntılıdır. Bu daha genel (ve tarihsel) yaklaşımın iyi bir örneği, *The Formation of National States in Western Europe*'ta

---

44 Snyder ve Tilly, "Hardship and Collective Violence," s. 523.

45 Shorter ve Tilly, *Strikes in France*, özellikle böl. 3, "The Transformation of the Strike," s. 46-75.

"Modern Avrupa'da Gıda Arzı ve Kamu Düzeni" üzerine yazdığı bölümdür.[46] Burada Tilly, yiyecek ayaklanmalarının 17. yüzyılın sonundan itibaren Fransa'da kolektif şiddetin yaygın bir biçimi haline geldiğini ve ancak 1846 ve 1847'de azami yoğunluğa ulaştıktan sonra söndüğünü ileri sürer.

Her iki tür betimleme de –1830 sonrası dönemin nicel, sürekli resmi ve önceki yüzyıllardan çekilen şipşak resimler– Tilly'nin kolektif eylemin gelişimiyle ilgili bütünsel şemasının kuruluşuna girer. Rekabetçi-tepkici-öncü eylemci sınıflaması, hak iddialarına dayanır: Rekabetçi eylemler, rakip ya da hasım grupların da sahip çıktığı kaynaklara sahip çıkar; tepkici biçimlerle insanlar, tehdit altındaki haklar adına hareket ederler; öncü eylemci biçimlerle, daha önce yerine getirilmemiş olan grup taleplerini ileri sürerler. Hak iddiaları, genel olarak eylem biçimleriyle bağıntılıdır: "Gösteri ve grev yeni hak iddialarının ayrıcalıklı araçları olmuş, sıradan insanların yeni talepleri eklemlemekte olduğu dönemlerde ve yerlerde doğmuştur, özellikle de, kayıpları önlemekten çok, kazanç elde etme çabalarına uygundurlar."[47] Benzer şekilde, yiyecek isyanları ve vergi ayaklanmaları tepkici taleplerin ifadesine, curcuna, öğrenci kavgaları ve köy kavgaları rekabetçi taleplere uygundur.

Bu ardışık değişimlerin nedenleri nelerdir? Tilly için eksen dönem 1600 ile 1850 arasıdır; çünkü öncü eylemci talepler ve biçimlerin, tepkici talep ve biçimlerin yerini alması bu zaman aralığında olmuştur. Tilly bu geçişin uzun erimli iki önemli nedenini anar:

> (1) Uluslararası pazarların ve ulusal devletlerin aracıları, o zamana kadar sayısız ailenin, topluluğun, derneğin ve öteki küçük ölçekli örgütlenmelerin denetimi altında olan kaynaklar üzerinde yeni (ve öncü eylemci) hak iddialarında ısrar ediyorlardı. Küçük ölçekli örgütlenmeler, vergiye, zorunlu askerliğe, toprak mülkiyetinin yerleşmesine ve kendi örgütsel saadetlerine yönelen sayısız tehditlere karşı savaşarak sürekli tepki gösterdiler. Sonunda büyük yapı kazandı, savaş bitti ve tepkici biçimler yok oldu. (2) Grubun hayatta kalması için zorunlu olan kaynak havuzları, sadece bu kaynakları yeni hak iddialarının baskısı altında yeniden bölüştüren büyük örgütlenmelerin, özelikle hükümetlerin denetimi altına girdi.[48]

---

46 Tilly bu makalenin yazıldığı sırada Fransa'da 1600'den bugüne kolektif şiddetin genel bir tarihini yazıyordu.

47 Tilly, *From Mobilization to Revolution*, s. 148. Anahtar bölüm, "Changing Forms of Collective Action" başlıklı 5. bölümdür, s. 143-171.

48 *Age.*, s. 148-149.

Başka bir ifadeyle, kapitalizmin ve ulus-devletin önlenemeyen genişlemesi, sıradan insanları, eğer yeni alanlarda uğraşmak istiyorlarsa kendi büyük örgütlenmelerini kurmaya zorladı. Tilly'nin açıklaması, bu çok genel düzeyde, uzun erimli tarihsel kayıtlardan anlam çıkarabilmeye bağlıdır. Tilly'nin istatistiksel testlerinin pek çoğu, sonunda tekrar bütün şemanın geçerliliğine işaret etseler de, geçişin zaten gerçekleşmiş olduğu sonraki dönemle ilgilidir. Alternatif açıklamaların çeşitli şekilde sınanması, Tilly'yi, kendi genel açıklamasının akla uygun olduğuna inandırmıştır.

Tilly'nin doğrudan sınadığı hipotezlerin pek çoğu, tepkici biçimlerden ileri eylemci biçimlere geçişin sonuçlarıyla, yani kolektif eylemin modernleşmesinin sonuçlarıyla ilgilidir. *The Vendée*'de Tilly kentleşmenin etkileri üzerinde yoğunlaşmıştı. Batı'nın en çok kentleşmiş kesimlerinin devrime aynı desteği verdiklerini, en yoğun çatışmaların da kentleşmenin hem keskin, hem eşitsiz olduğu yerde –kentsel yaşam ile kırsal yaşamın keşiştiği yerlerde– çıktığını bulguladı. Ne var ki, Tilly o zamandan beri şiddeti doğrudan hızlı kentsel büyümeye bağlayanları tutarlı bir şekilde eleştirmektedir.[49] *The Vendée*'ye son zamanlarda yazdığı bir önsözde, bu çalışmada kentleşmeyi vurgulamasının, kapitalizmin (özellikle proleterleşmenin) ve devlet oluşturmanın etkisini bulanıklaştırdığını kabul eder.[50]

Tilly'nin kendi uzun erimli değişimler çözümlemesinden çıkarmış olduğu sonuçlar, en uygun biçimde *The Rebellious Century*'de özetlenir: (1) Modernleşme etiketi yapıştırılan değişimlerin, siyasal çatışmanın düzeyi, odağı, biçimi ya da zamanlaması üzerinde benzer etkileri yoktu; (2) hızlı kentleşme ve sanayileşme, kısa vadede, çatışma düzeyini genel olarak bastırmıştır; (3) yine de kentleşme ve sanayileşme, kaynakları, iç örgütlülüklerini koruyan yerleşik gruplardan (örneğin, kentli zanaatçılar) uzaklaştırınca çatışmaya ivme verebildi; (4) sınai kapitalizmin ortaya çıkışı, iktidar için yarışanların kimliklerini ve çıkarlarını, kolektif eylem biçimlerini dönüştürdü; (5) kolektif çatışmanın sıklığı ve sonucu, devletin işleyişine bağlıdır.[51]

---

49 Örneğin bkz. A. Q. Lohdi ve Charles Tilly, "Urbanization, Criminality and Collective Violence in Nineteenth-Century France," *American Journal of Sociology* 79 (1973): 296-318.

50 1976 basımı, s. x-xii.

51 Tilly, Tilly ve Tilly, *The Rebellious Century*, s. 83-86.

Bu sonuçlarda üç merkezi nokta öne çıkar. Birincisi, Tilly'nin çeşitli hipotezlerle ilgili testleri, toplumsal düzensizlik endekslerinin (örneğin yiyecek fiyatları, gerçek ücretler) kolektif şiddet eğilimleriyle bağıntılı olmadığını gösterir. Burada Tilly, Durkheim'ı ve Durkheimcılığı çürüttüğünü iddia eder. İkincisi, Tilly modernleşmenin, kolektif eylemin ve kolektif şiddetin yaygın biçimlerini uzun vadede değiştirdiğini ileri sürer. Bu yüzden Tilly, hipotezlerle ilgili çeşitli test sonuçlarının, 1600'den bugüne kolektif eylemdeki değişimlerle ilgili daha genel betimlemesiyle tutarlı olduğunu savunur. Üçüncüsü, iktidarın ve siyasal sürecin önceliğinde ısrar eder; bir önceki paragrafta sıralanan son üç sonuç, bir bakıma bu noktaya işaret ederler. (Dahası, Tilly'nin Marx ve Marksizmle ilişkisinin muğlaklığı bu noktada devreye girer.) Siyasal çekişmeye vurgu Tilly'nin kendi model inşasının özsel bir parçası olduğuna göre, geniş bir tartışmayı hak eder.

Tilly siyasal iktidar mücadelesindeki oynamaların kolektif eylemdeki eğilimleri, toplumsal bozulma ya da ekonomik zorluğa dayalı hipotezlerden daha iyi açıkladığını birçok yerde ileri sürer. Örneğin, önemli şiddetli çatışma patlamalarının, Fransız siyasal sisteminin en büyük yeniden düzenlenmesine eşlik ettiğini savunur.[52] Grevler ekonomik talepleri ifade ediyordu, fakat gerçek hedefleri işçi sınıfının siyasal iktidarıydı; sonuç olarak, grevler ve şiddet içeren kargaşalar, aynı yıllarda zirveye çıktı.[53] Demek ki, siyasal iktidar için rekabet, çatışmanın zamanlamasını ve yoğunluğunu açıklar: Kendi haklarını talep etmek üzere yeni gruplar ortaya çıkarsa; eski, yerleşik gruplar, haklarının tahdit altında olduğunu düşünürlerse; ya da devlet, yeni yarışçıların tekliflerine direnirse, şiddet olasıdır.

Tilly'nin örgütlenmeye vurgusu, siyasal çekişmeye bu vurguyla yakından bağlantılıdır. İktidar için yarışanlar örgütlenmeye dayanırlar; mücadele topluluğa dayandığında, yerel örgütlenmeler yeterlidir. Çekişme ulusal bir alanda gerçekleştiğinde, sadece ulusal (ve resmi) örgütlenmeler başarılı olur. Sonuç olarak örgütlenmedeki değişimlerin, sınai çatışmanın yapısı üzerinde yaşamsal bir etkisi vardır. Örneğin, işçilerin grevlere katılımının sıklığındaki ve kapsamındaki dalga halinde yükseliş, artan sendikalaşmayla ve siyasal partilere üyelikle bağlantılıdır.[54] O hal-

52 *Age.*, s. 56.

53 Shorter ve Tilly, *Strikes in France*, s. 344.

54 *Age.*, s. 348.

de modernleşme, kolektif eylemi sosyal dağınıklık sayesinde değil, örgütlenme yoluyla dönüştürmüştür. Kentleşme protestoyu kentlere kanalize etmiş, siyasetin merkezileşmesi ve ulusallaşması şiddet içeren çatışmayı ulusal alana kaydırmış, protelerleşme yeni hak iddialarıyla yeni bir yarışçı yaratmış ve merkezi, bürokratik açıdan bütünleşmiş siyasal ve mesleki örgütlenmelerin oluşumunu teşvik etmiştir.

Tilly'nin siyasal çekişmeye vurgusunun birçok önemli sonucu vardır. Bunlardan birincisi, herhangi bir siyasal çatışmada devletin rolüne gösterilen dikkattir. Devletin aracıları, kendi eylemleriyle sık sık kolektif eylemleri kolektif şiddete dönüştürdüler; örneğin, hükümet birlikleri gösterilere saldırınca, gösteriler ayaklanmalara dönüştü. 17. ve 18. yüzyıllarda Fransa hükümeti, yeni vergiler koymaya, tahıl arzını yeniden bölüştürmeye, zorunlu askerliği düzenlemeye kalkıştığında kolektif şiddeti kışkırttı. Dolayısıyla devlet sadece bir mücadele nesnesi değil, mücadelenin başlıca taraflarından biriydi. Baskının sık sık işe yaradığının kabulü, bu gözlemi tamamlar –İkinci İmparatorluğun ilk yılları ve iki dünya savaşı gibi güçlü baskı ve merkezi denetim dönemleri, Fransa'da çok az kolektif şiddet üretti ya da hiç üretmedi.[55]

Başka bir sonuç da şudur: En fazla şiddet, iktidardaki önemli oynamalardan öncesinde olmadı, daha çok sonrasında oldu; örneğin, Fransa'da 1830 ve 1848 devrimleri, rakip koalisyonların denetim için birbirleriyle savaştıkları yoğun siyasal rekabet dönemlerini başlattı.[56] Son olarak, Tilly'nin siyasal çekişmeye vurgusu, eylemi çözümlediği şekilde devrimi de çözümlemesine olanak verir. Tilly'ye göre, (1) yarışmacılar, özel alternatif denetim iddialarını ileri sürdükleri zaman; (2) bağımlı nüfusun anlamlı bir kısmı bu iddialara bağlandığı zaman; (3) hükümet aracılarının, alternatif koalisyonu bastıramadığı ya da bastırmak istemediği anlaşıldığı zaman devrimci durum gerçekleşir.[57] Devrim, kolektif eylemin bir türü olduğuna göre, benzer öğelerden, örneğin çıkarlardan, örgütlenmeden, harekete geçme ve fırsattan oluşur. Tilly'nin görüşüne göre, bu benzer-

---

55 Tilly, Tilly ve Tilly, *The Rebellious Century,* s. 61.

56 James Rule ve Charles Tilly, "1830 and the Unnatural History of the Revolution"da bu sav belirgin bir şekilde öne çıkar, *Journal of Social Issues* 28 (1972), s. 49-76. Çok benzer bir versiyon, James Rule ve Charles Tilly, "Political Process in Revolutionary France, 1830-1832"de bulunabilir, 1830 in France, ed. John M. Merriman (New York: New Viewpoints, 1975) içinde, s. 41-86.

57 Tilly, *From Mobilization to Revolution,* s. 200.

likten devrimin anormal ya da patalojik bir görüngü olmadığı sonucu çıkar; iktidar mücadelesinin olası sonuçlarından biridir.

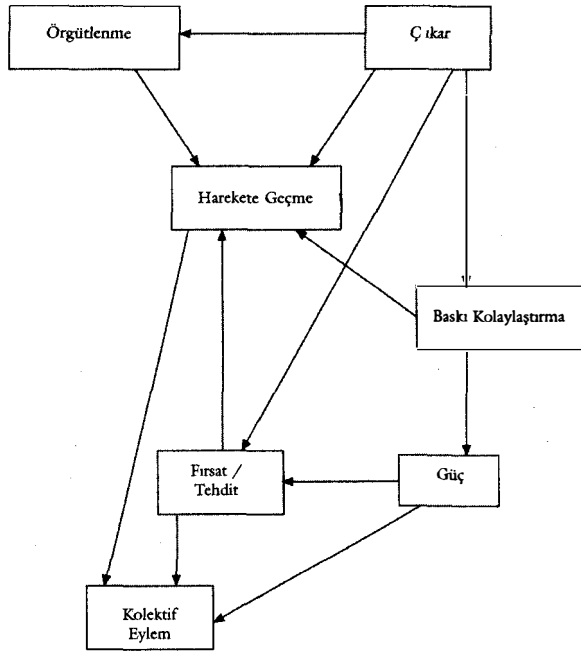
Tilly, değişik testlerinin ve daha genel tarihsel soruşturmalarının bulgularını harekete geçme modeli başlığı altında toplamıştır.[58] Modelin öğeleri, artık tanıdık olmalı: örgütlenme, çıkar, baskı, iktidar, fırsat (ya da tehdit) ve kolektif eylem. Modele göre, bir grubun harekete geçmesinin ana belirleyenleri, o grubun örgütlenmesi, öteki yarışçılarla olası etkileşimlerindeki çıkarları, böyle bir etkilişim için mevcut fırsat ve grubun baskıya boyun eğişidir. Yarışçıların kolektif eyleminin ölçüsü gücünün, harekete geçme kabiliyetinin ve çıkarlarının önüne çıkan fırsatların ve tehlikelerin bir ürünüdür. Modelin ağır basan parçaları, harekete geçme, kolektif eylem ve fırsattır (tehlike) –okların çoğu bu kutulara işaret eder (bkz. Şekil 8.1). Bu üç öğe, Tilly'nin tarihsel araştırmasının odağı olmuştur; iktidar, baskı, çıkar, hatta örgütlenme belirleyenlerine daha az dikkat göstermiştir. Dikkat göstermedeki bu farklılık, onun teorik konumundaki muğlaklığı büyük ölçüde açıklar; zira iktidar, çıkar ve örgütlenme öğeleri, karakteristik olarak Marksist çözümlemede öne çıkmıştır. Tilly faktör olarak bunların önemini açıkça kabul eder; fakat yine kendisi, stratejik bir etkileşim olarak (karakteristik Millci bir yaklaşım) harekete geçişe ve bizzat kolektif eylemin biçimleri ile yoğunluğuna odaklanır.

Bu harekete geçme modeli, Tilly'nin teorik tutkusunun açık kanıtıdır. Yine de bazı bakımlardan, çalışmasının geri kalan kısmından çok farklıdır. Harekete geçme modeli, Tilly'nin çeşitli tarihsel soruşturmalarının damıtılması olarak, yani tarihsel kanıtta tekrar tekrar çalışır gördüğü ilişkileri ifade etmenin ekonomik bir yolu olarak görülebilir. Model dikkatimizi belli faktörlere çekmesine karşın, yine de son derece soyut biçimde çalışır; dolayısıyla çok çeşitli hipotezler bu modelin altında belirlenebilir. Tilly'nin kendisi, modelin birçok sınırlılığına işaret eder: zamana yer ayırmaz ve özünde nicelikseldir –kolektif eylemin sayısıyla, örgütün kapsamıyla vb ilgilenir.[59] Nicelikselliği bakımından Tilly'nin hipotez testlerine çok benzer, fakat zaman boyutunun yokluğu bakımından Tilly'nin öteki savlarından hiçbirine benzemez. Bir iç ilişkiler

---

58 *Age.*, s. 56.
59 *Age* s. 58.

ŞEKİL 8.1. TILLY'NİN HAREKETE GEÇME MODELİ

Kaynak: Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, s. 56.

diyagramı olarak model, dikkatimizi, belli kanıtlanmış anahtar öğelere ve bu öğelerin etkilerinin olası yönüne çeker. Fakat Marx'ın, Durkheim ve Weber'in modellerinden farklı olarak, çekişen yeni grupların ya da yeni çekişme nesnelerinin tarihsel ortaya çıkışları için hiçbir açıklama vermez.

Sonuç

Charles Tilly'nin, tarihsel sosyolojiyle uğraşanların pek çoğundan daha fazla ikili izleyicisi vardır. Tarihçiler, onu yenilikçi, çoğunlukla oldukça teknik çözümleme yöntemleri için okurlar; özellikle Fransa tarihçileri, Fransa tarihiyle ilgili savları ve çözümlemesi için okurlar. Genel olarak tarihçiler arasında, emek ve ulusal devrimler tarihi öğrencilerinin en çok okuduğu herhalde odur. Sosyologlar, Tilly'nin çalışmaların-

da, sosyoloik sorulara cevaplar üretecek tarihsel araştırma stratejileri geliştirmeye vurguyu ve alternatif kolektif eylem modellerini bulabilirler. Tarihsel sosyoloji uzmanları bir yana, Tilly özellikle kolektif şiddet ve devrim –Tilly'nin en çok ilgilendiği kolektif eylemin iki önemli alt kümesi– sosyologlarının ilgisini çeker.

İkili izleyici, gerilimsiz değildir. *The Vendée*'de Tilly öncelikle tarihçilere yazıyordu; görev "Vendée'yi sosyolojik perspektife oturtmak" ve sosyolojik soruların, formülasyonların ve yöntemlerin somut tarihsel bir durumu çözümlemede yararlı olabildiğini göstermekti.[60] *The Vendée*'de alternatif hipotezler ya da modellerle ilgili çok az açık tartışma vardır. Diğer yanda, *From Mobilization to Revolution* ise sosyologlara ya da sosyoloji öğrencilerine seslenir; tarihsel sosyolojinin, "ciddi ele alınırsa, daha yeterli iktidar mücadelesi modelleri biçimlendirmemize yardım edeceğini" ileri sürer.[61] Ne var ki, burada tarihsel malzeme, sadece sosyolojik modellerin işleyişlerini göstermek için kullanılır; tartışmanın pek çoğu bizzat teorilerle ya da modellerle ilgilidir, oysa *The Vendée*'de tarihsel olayla ilgiliydi.

Beklenebileceği gibi, Tilly'ye yönelik eleştiri, eleştirmenin uzmanlığına ve eleştirmenin disiplinler arası çalışmaya tepkisine göre değişir. E. H. Carr'ın "tarih ne kadar çok sosyolojik olursa ve sosyoloji de ne kadar çok tarihsel olursa, her ikisi için o kadar iyi olur" yargısını herkes kabul etmez.[62] Bazı tarihçiler Tilly'yi, kendi tarihsel çözümlemesini yabancı sosyolojik kategorilerle aşırı biçimde doldurmakla suçlamışlardır. Örneğin Richard Cobb, *The Vendée* ile ilgili incelemesini muğlak bir notla bitirir: "Bu, iyi ve hoş bir kitaptır. Dr. Tilly sosyolojisini unutmaya, jargonunu terk etmeye ve her şeyi derli toplu barındırmaya daha az istek göstermeye ikna edilebilseydi, çok daha iyi –ve daha kısa– olabilirdi."[63] Cobb'un görüşüne göre, sosyolojinin "karmaşık takım taklavat"ı aşırı basitleştirmeye ve katılığa yol açar; yine de Tilly'yi "iyi bir tarih yazmaktan kendisini bütünüyle alıkoyamayan ... doğal bir tarihçi" sa-

60 Tilly, *The Vendée*, s. 339-340.

61 Tilly, *From Mobilization to Revolution*, s. 231.

62 E. H. Carr, *What Is History?* (New York: Knopf, 1961), s. 84.

63 Richard Cobb, "The Counter-Revolt," *A Second Identity: Essays on France and French History* (Londra: Oxford University Press, 1966) içinde, s. 111-121, alıntı s. 120-121.

yar.[64] Daha yakın zamanlarda Tilly, modernleşme teorisiyle birçok başka sosyologdan ya da sosyal tarihçiden daha az evli olmasına rağmen, modernleşme teorisini kullanmasından ötürü kusurlu bulunmuştur.[65] Yine de tarihçiler Tilly'nin yayınlarını asla göz ardı etmezler; bu yayınların gördüğü kabul ne olursa olsun, disipline katkı olarak ciddiye alınır. Sosyologlar, bir bütün olarak daha suskun olmuşlardır. Örneğin Tilly'nin daha tarihsel çalışmaları, sık sık sosyoloji dergilerinde, sosyologlardan çok tarihçiler tarafından değerlendirilir; *American Journal of Sociology*'de hem *Strikes in France*, hem *The Rebellious Century* tarihçiler tarafından değerlendirilmiştir.[66] Tilly'ye yönelik özel sosyolojik eleştiri, sınama prosedürlerinin yetersizlikleri ve model kurma üzerinde yoğunlaşır.[67] Yani bazı tarihçileri kızdıran aygıtın sosyologlar tarafından yeter derecede geliştirilmediği görülür.

Tarihsel sosyolojiyle uğraşanların çoğu daha özgül bir izleyici, ya tarihsel, ya sosyolojik mesleklerin ana akımlarıyla kesişen, fakat onları kapsamayan bir izleyici için yazar. Gerçekten de pek çok tarihçi ve sosyolog, tarihsel sosyolojiden kuşku duyar. Tilly her iki disiplinin diliyle konuşmaya ya da terimleriyle tartışmaya kalkışır ve her iki tarafın da o kuşku dolu merkezilerine seslenmeye çalışır. Kendi mesleki konumu bu ikiliği yansıtır; bir sosyolog olarak eğitim görmüş olmasına karşın (1958'de Harvard Üniversitesi'nden sosyoloji doktorası aldı), Ann Arbor'da Michigan Üniversitesi'nde hem sosyoloji, hem tarih bölümlerinde profesördü. İki farklı mesleki söylemle konuşma çabası, Tilly'nin çalışmalarına yönelik eleştiri çeşitliliğinin de gösterdiği gibi, güçlüklerle doludur. Tilly bu güçlüklere karşı koymak için şimdiye kadar periyodik olarak maskelerini değiştirdi. Örneğin *The Vendée*'nin yapısı ve dili, *From Mobilization to Revolution*'ınkinden neredeyse ayrı bir akademik

---

64 *Age.*, s. 118, 121.

65 Tony Judt, "A Clown in Regal Purple: Social History and the Historians," *History Workshop Journal* 7 (1979), s. 66-94. Judt'ın Tilly çözümlemesi, bana göre, birçok noktada yanlıştır. Benim bu denemedeki çözümlememin, en önemli noktalarda onunkiyle çeliştiği açık olmalı.

66 William M. Reddy *Strikes in France*'ı cilt 81 (1975), s. 187-188'de, George Rudé *The Rebellious Century*'yi cilt 82 (1976), s. 499-451'de değerlendirdi.

67 Halaby, "'Hardship and Collective Violence.'"

dünyadır. Yine de bu kitaplarından her birinin en azından niyet edilen izleyicisi açıkça ve belirgin olarak farklıdır.

Bana göre Tilly, *Strikes in France*'ta yaptığı gibi aynı anda her iki izleyiciye de seslenmeye çalıştığı zaman çok daha az başarılıdır. Ne var ki, göreli başarısızlığı öğreticidir. Kitabın kesin çizilmiş bir yapısı vardır, kanıt sunumu berraktır ve yerindedir; fakat yazım donuktur ve tartışmalar çekici olmaktan uzaktır. Bu sorunlar ortak çalışma yapmak yüzünden çıkmış gibi görünmüyor; zira Tilly, çok daha çekici olan birçok ortak eser yazmıştır. Düş kırıklığı, Tilly'nin yaklaşımındaki merkezi ikiliğin bir sonucudur.

Strikes in France'ta her iki izleyiciye eşzamanlı seslenmeye çalıştığında Tilly iki disiplini kendi gündemine bağlayan bir tek öğeye –niceliksel, tarihsel yöntemlerle üretilen yeni verilere karşı sosyolojik hipotezleri sınamaya ya da araştırma stratejisine– başvurmak zorunda kalır. Tarihsel olaylarla ilgili çok az tartışma vardır, geniş teorik konumlarla ilgili tartışma da fazla yoktur. Bütün dikkat, yöntemlere ve test sonuçlarına yöneltilir ve sonuç olarak metin, bir kaynak kitap ya da referans çalışması gibi okunur. Böylesi kitaplar yararlı olabilir; fakat Tilly ile Shorter kesinlikle bu tür bir kitap yazmak niyetinde değillerdi. Temelde ne tarihçiler, ne de sosyologlar memnun ayrılırlar. Örneğin, hipotezlerle ilgili çeşitli istatistiksel testler, emek örgütlenmesinin Fransa'da grev faaliyetinin gelişmesinde kentsel büyümeden daha dolaysızca anlamlı olduğunu gösterir. Fakat böyle bir çözümlemeden, emek örgütlenmesinin grev faaliyetini tarihsel olarak nasıl ve teorik olarak neden beslediğini bilmeyiz. Tarihçiler bizzat emek örgütlenmeleri hakkında daha fazlasını, örneğin E. P. Thompson'ın İngiliz işçi sınıfı incelemesinde sunduğu türden bilgiyi bilmek isterler.[68] Sosyal teorisyenler, ilişkinin yönü için olası teorik açıklamalar hakkında daha fazlasını bilmek isterler.

Tilly tam da tarih ve sosyoloji disiplinlerinin merkezleri için yazdığından, bir anlamda tarihsel sosyolojinin çeperindedir. Hem Fransa tarihindeki, hem kolektif eylem sosyolojisindeki klasik soruları ele almaya soyunur; Mancur Olson ve William Gamson'la olduğu kadar, Georges Lefebvre ve Michael Perrot'la da beraberdir. Yine de bu ikili izleyiciye her birinin dilini kullanarak seslenmeye kalkıştığı için, kitaplarından hiçbiri, tarihsel sos-

68 E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (Londra: Gollancz, 1963).

yolojide bütünüyle başarılı bir deneme olmamıştır. Tilly'nin kendisi, olumsuz gönderme dışında tarihsel sosyolojiye nadiren gönderme yapar:

> "Tarihsel sosyoloji" denilen bir şey hakkında konuşmuyorum. Bu ifade hiç icat edilmemiş olsaydı, daha mutlu olurdum. Ayrı bir inceleme alanının –sözgelimi, siyasal sosyolojiye ya da din sosyolojisine paralel bir alanın– var olduğu kanısını uyandırıyor. Teorik olarak tutarlı konulardan çok, tekniklerden ve yaklaşımlardan alt disiplinler çıkarmaya itiraz ediyorum.[69]

Tilly'nin kendi savları ya da söylemleri ya ağırlıklı olarak tarihsel, ya ağırlıklı olarak sosyolojik olmuş, ya da huzursuz bir şekilde ikisinin arasında kalmıştır. Sonuç olarak Tilly'nin katkısı onun modelinden ya da teorisinden, paradigmasından ya da yayımlanmış herhangi bir tekil eserinden çok, çeşitli yayınları ya da bir bütün olarak çalışması olmuştur.

Tilly'nin çalışmasındaki gerilimi yaratan aynı ikilik, paradoksal bir şekilde, tarihsel sosyoloji üzerindeki etkisinin kaynağıdır da. Tarihsel sosyolojiyle uğraşan herkes, kendi açıklamalarını inşa etmek için tarihsel kaynakları kullanırlar. Tilly'de ayrık olan şey, bu kaynakları kullanma şeklidir. Tarihsel sosyolojiyle uğraşanları rahat koltuklarını bırakıp tozlu ve sabır tüketen arşivlere gitmeye davet eder, teknolojiye ve ekip çalışmasına dayanan araştırma yöntemleriyle onların karşısına çıkar. Tilly, tarihsel sosyoloji uzmanlarının çoğundan daha fazla hem bir tarihçiye, hem bir sosyologa benzer. Sonuç olarak, kendisinin tarihin ve sosyolojinin ortak yüzlerinde bir metodoloji biçimlendirmeye kalkışmasıyla metodoloji konusunu zorla gündeme getirmiştir. Bu girişimle, tarihsel sosyolojide kendisine tekil bir yer, kendisini önde gelen bir tarihsel-sosyolojik yöntemler öğretmeni haline getiren bir yer açmıştır. Tilly sistematik hipotez testleriyle Fransa tarihini yeni yollara itmeye yardım etmiş, sosyologların tarihsel araştırmaya ciddi bir şekilde nasıl katılabileceklerini göstermiştir. Bu iki koldan saldırının hem başarısı, hem başarısızlığı sayesinde, Tilly tarihsel sosyolojiyle uğraşanları düelloya davet eder. Tarihsel sosyolojinin ayrık bir gündemi, araştırma stratejisi, açıklama tipi var mıdır? Tarihin *ve* sosyolojinin ayrı, çoğunlukla çatışan zorunluluklarını izlemekle Tilly tarihçileri, sosyologları ve tarihsel sosyologları toplumsal çözümlemenin tarihsel yöntemlerinin açmazlarına daha duyarlı kılmıştır.

---

69 Tilly, *As Sociology Meets History*, s. 100.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

CHARLES TILLY'NİN YAZDIKLARI

Charles Tilly birçok kitabın yazarlığını ya da ortak yazarlığını yaptı, birçok kitabı yayıma hazırladı ve "Metropolitan Boston's Social Structure" ve "Anthropology, History and the *Annales*" gibi değişik konularda yığınlarca makale yayımladı. Burada, Tilly'nin merkezi bilimsel ilgilerini en çok temsil ettiğini düşündüğüm kitapları, makaleleri ve çalışma yazılarını sunuyorum.

KİTAPLAR

The Vendée. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1964; yeniden basım 1974. İlk kitabı ve kentleşmeye aşırı vurgusuna rağmen belki de en iyi kitabı. Sosyologların tarihsel arşivlerde kesin, ayrıntılı araştırmalar yapabileceklerini, aynı zamanda daha genel sorularla ilgili kavrayışlarını sürdürebileceklerini gösterir. Fransızcaya ve İtalyancaya çevrildi.

Strikes in France, 1830-1968. Edward Shorter ile birlikte. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1974. Tilly'nin Fransa'da kolektif eylemle ilgili uzun erimli incelemesinin yayımlanmış tek en önemli ürünü. Niceliksel çözümlemeyle tıka basa doludur. Genelde iyi karşılanmasına ve Ulusal Kitap Ödülü'ne aday gösterilmesine karşın, nispeten cansız bulduğum için benim en az gözde kitabımdır.

The Rebellious Century, 1830-1930. Louise Tilly ve Richard Tilly ile birlikte. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975. Charles Tilly'nin Fransa'da kolektif eylemle ilgili vardığı ana sonuçlardan pek çoğunu anlaşılır ve özet biçimde sunar. Giriş ve sonuç bölümleri, onun teorik yönelimini iyi anlatır. Fransa, İtalya ve Almanya üzerine merkezi bölümlerden her biri kendi içinde ilginç olmasına karşın, uluslararası karşılaştırmaları kestirilebilir ve daha az heyecanlı buldum. *Strikes in France*'tan çok daha canlı bir kitap olduğu için, Tilly'i okumaya başlamak için iyi bir nokta (*The Vendée* ile birlikte).

From Mobilization to Revolution. Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1978. Tilly'nin kendi teorik yönelimlerinin açık bir ifadesi. Hem Fransa, hem Büyük Britanya'yla ilgili bol bol betimlemeler vardır. Tarihsel araştırmanın yararlılığını savunan kolektif eylem yaklaşımları üzerine bir elkitabı.

As Sociology Meets History. New York: Academic Press, 1981. Hem teorik yönelimlerini, hem Fransız köylüler, proleterleşme ve Britanya çekişmesi üzerine tarihsel çalışmalarını sunan denemelerden oluşan bir derleme.

MAKALELER VE KİTAPLARDA BÖLÜMLER

"The Changing Place of Collective Violence," *Essays in Theory and History: An Approach to the Social Science* [ed. Melvin Richter] içinde, s. 139-164. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1970. Tilly'nin kolektif şiddeti sınıflandırma şemasının kısa, genel bir ifadesi.

"Hardship and Collective Violence in France, 1830-1960," David Snyder ile birlikte. *American Sociological Review* 37 (1972), s. 520-532. Tarihsel malzemeden niceliksel, sosyolojik modeller kurma girişiminin iyi bir örneği. Tartışma çok tekniktir.

"Reflections on the History of European Statemaking," "Food Supply and Public Order in Modern Europe" ve "Postscript: Western Statemaking and Theories of Political Transformation." *The Formation of National States in Western Europe,* [ed. Charles Tilly] içinde, s. 3-83, 380-455, 601-638. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975. Tilly'nin modern Avrupa tarihinde ulus-devletin rolü üzerine en genel ve tarihsel düşünceleri.

"Getting It Together in Burgundy, 1675-1975," *Theory and Society* 4 (1977), s. 479-504. Tilly'nin "Kavgacı Fransızlar" üzerine genel kitabının ön tanıtımı.

"The Historical Study of Vital Pracesses" ve "Questions and Conclusions," *Historical Studies of Changing Fertility* [ed. Charles Tilly] içinde, s. 3-56, 335-50. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1978. Tilly'in Avrupa demografisi ve proleterleşmesine son zamanlardaki ilgisini gösterir.

"Did the Cake of Custom Break?" *Consciousness and Class Experience in Nineteenth-Century Europe,* ed. John M. Merriman, içinde s. 17-44. New York: Holmes & Meier, 1979.

CHARLES TILLY'YE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Yıllar içinde Tilly'nin kitaplarıyla ilgili birçok yazı yayımlandı, fakat bildiğim kadarıyla, çalışmasının tümüyle ilgili tam bir değerlendirme yapılmamıştır. Bana göre (bu, bir tarihçinin önyargısı olabilir), Tilly'nin tek tek kitaplarıyla ilgili en yararlı değerlendirmeler, tarih dergilerinde yayımlananlardır. Aşağıda, Tilly'nin bireysel eserleriyle ilgili yazılmış üç uzun değerlendirme sıralanıyor.

Cobb, Richard. "The Counter-Revolt," *A Second Identity: Essays on France and French History* içinde, s. 111-121. Londra: Oxford University Press, 1969. İlk olarak *The Vendée* ile ilgili bir kitap değerlendirmesi olarak ya-

yımlandı. Tilly'ye yönelik, belki de en anti-sosyolojik eleştiridir, yine de incelenen kitaba genelde uygundur.

Halaby, Charles N. "'Hardship and Collective Violence in France': A Comment," *American Sociological Review* 38 (1973), s. 495-500. David Snyder ve Charles Tilly'nin bir makalesine (bkz. not 34) yönelik sert, niceliksel sosyolojik bir eleştiri.

Perrot, Michelle ve Claude Durand. "Débat," *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* 28 (1973): 888-894. Shorter ve Tilly'nin *Strikes in France*'ın bazı savlarını sunan bir makalesi üzerine önde gelen bir Fransız tarihçi ve sosyologun yorumları. Charles Tilly ve Edward Shorter, "Les Vagues de grèves en France, 1890-1968," *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* 28 (1973), s. 857-887.

MESLEKTAŞLARININ VE ÖĞRENCİLERİNİN ÇALIŞMALARI

Charles Tilly birçok tarihçiyi ve sosyologu etkilemiştir. Doğrudan etkisi, yayımladığı birçok ortak çalışmada görülebilir. Birçok derginin ve kurumun yayın ya da danışma kurullarında görev yapmıştır ve Harvard University Press Kent Tarihi İncelemeleri ile Academic Press Toplumsal Süreksizlik İncelemeleri'nin editörüdür. Sayısız tez ve metin okuyucusu olarak onun etkisini belgelemek daha zordur. Burada, Charles Tilly'nin ilgilendiği konu yelpazesinin genişliğini göstermek amacıyla yakın meslektaşların ve öğrencilerin yaptıkları çalışmaların yakın tarihli birkaç örneğini sıraladım:

Aminzade, Ronald. *Class, Politics and Early Industrial Capitalism. A Study of Mid-Nineteenth Century Toulouse, France.* Albany: State University of New York Press, 1981.

Hanagan, Michael. *The Logic of Solidarity. Artisans and Industrial Workers in Three French Towns, 1871-1914.* Urbana: University of Illinois Press, 1980.

Roy, William G. "Inter-Industry Vesting of Interests in a National Polity over Time: The United States, 1886-1905," Doktora tezi, Michigan Üniversitesi, 1977.

Tilly, Charles ve Louise A. Tilly. "Stalking the Bourgeois Family," *Social Science History* 4 (1980): 251-260. Louise Tilly, Michigan Üniversitesinde tarihçidir. *The Rebellious Century*'de İtalya üzerine olan bölümü o yazdı, ayrıca John Scott ile birlikte, *Women, Work and Family*'nin (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1978) yazarıdır.

Zunz, Oliver. *The Changing Face of Inequality.* Chicago: University of Chicago Press, 1982.

DOKUZUNCU BÖLÜM

IMMANUEL WALLERSTEIN'IN DÜNYA SİSTEMİ: TARİH OLARAK SİYASET VE SOSYOLOJİ

CHARLES RAGIN ve DANIEL CHIROT

Çok az Amerikalı sosyolog etrafında akademik bir kült oluşturmayı başarmıştır ve yakın zamana kadar hiç kimse, bunu toplumsal tarih yazarak başarmamıştı. Immanuel Wallerstein'ın yaptığı tam da budur ve onun entelektüel biyografisini tartışmadan ve çalışmasının esasını çözümlemeden önce, bunun nedenlerini incelemeye değer.

1960'larda bir Afrika uzmanı ve üniversiteler hakkında, 1960'ların sonlarındaki öğrenci ayaklanmalarına sempati duyan kışkırtıcı bir kitabın yazarı olarak tanınmasına karşın, Wallerstein, 1974'te *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century* [Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri] yayımlanana kadar büyük bir üne ulaşmadı.[1] Bu kitap, 15. yüzyıldan erken 17. yüzyıla kadar Avrupa genişlemesinin ekonomik ve toplumsal tarihinin yeni bir büyük sentezini yaratma girişimiydi.

Wallerstein'ın sentezinin temeli, Batı Avrupa'nın, özellikle de kuzeybatı Avrupa'nın 15. yüzyılın sonunda sahip olduğu küçük teknolojik ve örgütsel avantaj ne olursa olsun, Batı'nın Batılı olmayan çeperleri sömürerek çok daha büyük bir üstünlük elde ettiği düşüncesiydi. Çeper alanlar,

1 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (New York: Academic Press, 1974). Bundan böyle *The Modern World-System*.

önce, ekonomileri ve toplumları Batılı (ya da çekirdek) devletlerin ordularının ve pazarlarının gücüyle bağımlılaştırılan Doğu Avrupa ve Güney Amerika'da temel ürün ihraç eden bölgelerdi. Çeperin kaynaklarının çekip alınması kapitalist çekirdeği zenginleştirdi ve bütün dünyada denetim alanının genişletmesine olanak verdi. Bu durum, eşzamanlı olarak çeperin geri kalmasına yol açtı, çeperi yoksullaştırdı ve gelişimini, teknolojik ve ekonomik dinamizmi imkânsızlaştırmasa da güçleştiren toplumsal ve siyasal yollara zorladı. Proudhon'un "Mülkiyet hırsızlıktır" ifadesine, Wallerstein, kapitalist ilerleme küresel ölçekte hırsızlıktır ifadesini ekledi.

Bu ilk ilkeden, Wallerstein'ın NATO'nun gelecekte ortadan kalkışından feodalizmden kapitalizme geçişe kadar uzanan çeşitli konular üzerine inanılmaz sayıda makalede geliştirdiği tarihsel ve çağdaş konularla ilgili bir dizi mantıksal çıkarım ve yorum çıktı.[2] Bu çalışmalardan da, Wallerstein'ın izleyicilerini bir arada tutacak öncelikli bağ haline gelen siyasal bir bakış açısı çıktı. Bu bakış açısı, bir bakıma, sınıfların ulus-ötesi aktörler olarak görüldüğü Marksizmin değişik bir versiyonudur. Üst sınıflar, öncelikle, fakat sadece değil, çekirdeğe konumlandırılır ve çeper toplumlar, dünya proletaryasının çoğunluğunu ve en çok sömürülen kesimini barındırır. Üst sınıflar, çekirdek devletleri, çeper üzerindeki denetimlerini savunması için manipüle ederek iktidarlarını sürdürürler.

Bu görüşe göre, toplumsal değişimi şu ya da bu ülkedeki olaylar değil, bir bütün olarak dünya sistemindeki değişimler koşullar. Sosyalizm sadece bir ya da birkaç ükede değil (nihai bir dünya devriminin koşullarını yaratmaya ne kadar yardımcı olursa olsan), bütün sistemde bir devrimle gelebilir. Bu dünya-sistemi görüşünde belki de en önemli olan, kapitalizmin zenginliğinin basitçe başlıca çekirdek devletlerin yerli proletaryasının (çeperden alınan artı ürünle satın alınabilen) değil, çeperin sömürülmesine bağlı olduğu fikridir. Sistemin en çok sömürülen parçası olarak çeper, gelecek dünya sosyalist devriminin mekânı olacaktır.[3]

---

2 Immanuel Wallerstein, "North Atlanticism in Decline," *SAIS Review* 4 (1982), s. 21-26; "From Feodalism to Capitalism: Transition or Transitions?" *Social Forces* 55 (1976), s. 273-283. Wallerstein'ın en önemli denemelerinden oluşan bir derleme, Immanuel Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*'de (Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1979) sunuluyor.

3 Immanuel Wallerstein, "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis," *Comparative Studies in Society and History* 16 (1974), s. 389-415.

Wallerstein'ın bakış açısından çıkan siyasal sonuçlar, 1970'lerin başında ve ortasında Amerikalı genç sosyal bilimcilere, özellikle de sosyologlara çok çekici geldi. Bunun dört nedeni vardı; bunlardan bazıları, diğer ileri ülkelerin aynı kategorideki entelektüelleri için de geçerliydi ve Wallerstein'ın ünü salt Amerika sınırlarının epeyce ötesine yayıldı.

Birincisi, 1950'lerde ve 1960'larda karşılaştırmalı ve gelişimci sosyal bilime, modernleşme teorisi denilen, dünyanın zamanla iyiye gittiğine, tedrici bir evrime inanan bir dünya açıklaması egemen olmuştu.[4] Bu görüşe göre, bütün yoksul ülkeler liberal kapitalizmin kurallarına sadık kaldıkları ve sömürülmelerine izin verdikleri sürece sonunda zenginleşeceklerdi. Ne var ki, yoksul ülkeler kendilerine verilen rolleri oynamaya pek istekli değillerdi ve bazıları kapitalist dünya sistemine başkaldırıyordu. Birleşik Devletler, liberal teorinin istediği gibi, müşfik davranmaktan çok, çevreden sisteme meydan okuyanları tekrar kendilerine layık tabi konuma dönmeye zorlamaya çalışan oldukça acımasız bir dünya polisi gibi davranıyordu. Wallerstein'ın tarihsel ve siyasal teorisi, fiili dünya olaylarını liberal modernleşme teorisinden çok daha fazla anlamlandırıyor görünüyordu. Toplumsal ve ekonomik değişimle ilgili yaygın teorilerin görülen başarısızlığı ve siyasal ikiyüzlülüğü karşısında, Wallerstein'ınki açık ve çekici ölçüde radikal bir konumdu.

İkincisi, Wallerstein'ın düşüncelerine sarılan genç bilim insanları, ilk üniversite kariyerlerini fırtınalı 1960'ların sonunda öğrenci olarak yaşamışlardı. O yılların iç karışıklığı, sınıf ayrımı ve sömürünün bulunmadığı mutlu bir pota olarak Amerikan toplumu görüşünün yetersizlikleri konusunda gözlerini açmıştı. Marksizm teorik bir çözüm gibi görünüyordu ve Wallerstein, Marksizmi hem dış, hem iç sorunları ele alan uluslararası bir bağlamda sunuyordu.

Üçüncüsü, bütün geniş tarih felsefeleri gibi Marksizm de beklenmeyen gelişmeleri açıklamalıdır ve Wallerstein da Marksizmin öngörmedeki belirgin başarısızlıklarını ele almıştı. Wallerstein sanayileşmiş ülkelerin proletaryası Marx'ın öngördüğü gibi davranmasa da, sosya-

---

4 Sosyolojik gelişme teorilerinin yakın zaman tarihinin bir özeti, Daniel Chirot, "Changing Fashions in the Study of the Social Causes of Economic Progress," *Sociology: Survey of a Quarter Century,* ed. James F. Short, (Baverly Hills, Calif.: *Sage,* 1981) içinde, s. 259-282'de sunuluyor.

list devrimin gelmekte olduğunu gösteriyordu. Çünkü proletarya büyük ölçüde Üçüncü Dünya'da yoğunlaşmıştı. Böylece, orijinal Marksist öngörünün başarısızlığı mazur gösteriliyor, fakat aynı zamanda orijinal vizyon da teyit ediliyordu. Dahası, kapitalist bir dünya sisteminin varlığı, komünist ülkelerin en açık başarısızlıklarını mazur gösteriyordu. Tek ülkede sosyalizm, böyle bir kalkışma soylu bir çaba da olsa, imkânsızdır; bütün küresel mübadele sistemi, bir devrim geçirmelidir. Kapitalistlerin dünya pazarları ve dünyanın pek çok siyasal sisteminin üzerindeki güçlü denetimi, Sovyetler Birliği ve diğer ülkelerin sosyalizm girişimlerini çarpıtmıştır ve düşman bir dünya sistemi içinde hayatta kalmaya çalışan komünist rejimlerin aldığı bazı hoş olmayan biçimleri açıklar. Marksizmin sanayileşmiş ülkelerdeki siyaseti açıklayamamasından ve Marksist devletlerin berbat sicillerinden ötürü sıkıntıya düşen birçok genç bilim insanına, Wallerstein'ın bu sorunlara çözümü çekici geldi.

1970'lerde Wallerstein'ın kabul görmesinin dördüncü nedeni, 1950'lerde ve 1960'larda yaygın olan işlevselci pozitivizmden yılan genç sosyologların belirgin bir çoğunluğunun somut tarihsel bilgiye susamış olmasıydı. Kuşkusuz sosyologların bazı tarihsel çalışmaları olmuştu. Fakat George Homans, daha 1950'lerde İngiliz toplumsal tarihi üzerinde çalışmaktan uzaklaşıp tarih dışı psikolojik davranışçılığa yönelmişti. S. N. Eisenstadt'ın işlevselciliği karşılaştırmalı tarihle sentezleme girişimi, Seymour Lipset'in siyasal sosyolojisi gibi, 1960'ların olaylarıyla siyasal olarak gözden düştü. Gerçek bir Weberci olan Reinhard Bendix, aşırı karmaşık bir dünya resmi sundu. Kapsayıcı bir modeli yoktu; her önemli ülke, tikel ideal tiplerin yardımıyla tartışılıyordu. Bu üslup, içerdeki ve dışardaki olayları bir tek bakış açısıyla anlamaya çalışan öğrenciler ve genç bilim insanlarına çekici gelmiyordu. Wallerstein'dan önceki kuşağın başlıca şahsiyetlerinden sadece Barrington Moore, 1970'lerin bazı memnuniyetsiz genç bilim insanlarına rehber görevi gördü; fakat örgütlü bir izleyicisi olan bir düşünce okulu yaratmaya hiç heves etmedi.

Wallerstein'ın başarısının 1970'lerde üniversitelerdeki siyasal atmosferle ve kendi siyasi düşünceleriyle bağlantılı olması, bilimsel çalışma dünyasında ilginç ya da eşi görülmemiş değildir. Açıkça, ideolojik bir duruşla özdeşleşmesi de değildir. Her şeyden önce Marc Bloch da hem

yazdıklarıyla, hem eylemleriyle kendini siyasal olarak adamıştı. Ancak, iyi ve nihayetinde muzaffer bir dava uğruna hayatını yitirmesi, onu izleyenlerce Fransa'da akademik güç kazanmak için kullanıldı. Fakat Bloch'un siyaseti yazılarında ancak yaşamının sonunda, II. Dünya Savaşı krizinde su yüzüne çıkmıştı. Bunlar, bilimsel ününün dayandığı çalışmalarının önemli bir parçası değildi. İmajının bir ekol yaratmak için siyasi olarak kullanılmasına gelince, bu ölümünden sonra oldu. Karl Polanyi ile Barrington Moore, çalışmalarında Wallerstein'ınki kadar merkezi bir yer kaplayan siyasal konumları hakkında açıkça yazdılar. Hiçbirinin bir izleyici ekolü olmadı. Reinhard Bendix ile S. N. Eisenstadt'ın da güçlü siyasal inançları vardı. Fakat, (görüşleri Wallerstein'ınkine yakın olan) Charles Tilly gibi, açık duygularını nesnel sosyal bilim örtüsü altına gizlediler. Bu yüzden, Wallerstein'ın açık siyasal özlemlerini anlamak, belki Perry Anderson ve E. P. Thompson hariç bu kitaptaki öteki şahsiyetlerden daha fazla, onun çalışmalarını ve etkisini değerlendirmede yaşamsal bir anahtardır.

Bir Dünya Sisteminin Keşfi

Siyasal çıkarlar, her zaman Wallerstein'ın sosyolojik çalışmasının merkezinde oldu. Columbia Üniversitesi'ndeki yayımlanmamış sosyoloji lisansüstü tezi, McCarthizm ve Amerikan dış politikası üzerineydi.[5] Amerika'nın Eisenhower'lı yıllardaki kendinden hoşnut anti-entelektüelizminin Wallerstein'ın Amerikan kapitalizminden tiksinmesine katkıda bulunduğundan kuşku yok. Herhalde, Marc Bloch'un memleket sevgisinin onu kendi ülkesini sevecen ayrıntılarla araştırmaya ve her şeyinin bilinmesine dayanan bir tarihsel çalışma tarzı geliştirmeye ittiği gibi, Wallerstein'ın kendi ülkesinin ideolojik ikliminden duyduğu hoşnutsuzluk da onu, ülkesinin sınırları dışındaki daha önemli olayları ve kahramanları araştırmaya itmişti.

Yine de, Wallerstein'ın Columbia Üniversitesi'ndeki sosyoloji doktora tezinin yayımlanan versiyonu "The Road to Independence: Ghana and Ivory Coast" [Bağımsızlığa Giden Yol: Gana ve Fildişi Sahili] ve yayımlanan ilk kitabı *Africa: The Politics of Independence* [Afrika: Ba-

5 Immanuel Wallerstein, "McCarthism and the Conservative" (Lisansüstü Tezi, Columbia Üniversitesi, 1954).

ğımsızlığın Siyaseti] siyasi bağlantılarını açıkça ilan etmezler.[6] Ne ideolojik olarak, ne de yöntembilimsel olarak radikaldirler.

Tezinde Wallerstein, Gana'nın ve Fildişi Sahili'nin sömürge karşıtı ulusalcı hareketlerini karşılaştırdı. Çeşitli elit bireylerle tutumları ve konumları hakkında görüşmeler yaptı ve Paul Lazarsfeld'in en iyi yaptığı gibi bir dizi derli toplu küçük tablo oluşturdu. Bağımsızlık partilerinin habercileri olarak gönüllü derneklerin rolünü inceledi. Daniel Lerner'in, S. N. Eisenstadt'ın, David Apter'ın ve hatta Talcott Parsons'ın düşüncelerinden yararlanarak teorik açıklamalar bulmaya çalıştığında, alışılmış modernleşme literatürünü aktardı. Ne var ki, sıra Afrika meselelerine gelince, Fransız sosyolog Georges Balandier ve Britanyalı solcu Thomas Hodgkin besbelli ki daha uygun entelektüel modellerdi. Wallerstein henüz açıkça ilan etmeye hazır olmasa da, Afrika'yı açıklamada işlevselci toplumsal teorinin pek yararı dokunmuyordu. Ne var ki, geldiği bölüme hâlâ bu tür teoriler egemendi.

Afrika'nın bağımsızlığı üzerine daha yaygın okunan metni *Africa: The Politics of Independence*'te Wallerstein daha sonraki tarzına daha yakındı. Kapsamlı genelleme ve geniş karşılaştırmalar, bu kitabı, Afrika'yla ilgili en yararlı ilk kitaplardan biri haline getirdi, fakat konumu alışıldığı üzere sol liberal olarak kaldı. Wallerstein, elbette sömürgecilik karşıtıydı. Bu ülkelerin sömürgecilik karşıtı mücadelelerine öncülük eden entelektüellere hayrandı ve bunların, bağımsızlığı kazandıktan hemen sonra demokratik süsleri fırlatıp atma eğilimlerini, bunun göründüğü kadar anti-demokratik olmadığını söyleyerek mazur gösterdi.[7] Ne var ki, kitabın teorik temeli egemen akımlara dayanıyordu ve bu, Wallerstein'ın hızla, on yıl sonra yereceği modernleşme teorisyenlerinin gözde Afrika uzmanlarından biri olmasının nasıl mümkün olduğunu açıklar.

Yayıma hazırladığı *Social Change: The Colonial Situation*'da [Toplumsal Değişim: Sömürgelerde Durum] Wallerstein, görüşlerinin tamı tamına göründükleri gibi olmadıklarının ilk yayımlanmış işaretlerini

---

6 Immanuel Wallerstein, *The Road to Independence: Ghana and the Ivory Coast* (Lahey: Mouton, 1964); *Africa: The Politics of Independence* (New York: Vintage Books, 1961). Bundan böyle *The Politics of Independence.*

7 Wallerstein, *The Politics of Independence,* s. 153-167.

verdi.[8] Birleşik Devletler'de henüz pek tanınmayan Franz Fanon'dan bir parçayı kitaba aldı. (Wallerstein, Fanon'ın çalışmasının İngilizceye çevrilmesinde önemli bir rol oynamıştı). I. Potekhin'in tuhaf ölçüde ruhsuz ve açıkça Stalinist bir kabile, etnisite ve ulusçuluk çözümlemesini de kitaba aldı. Öteki seçkilerin pek çoğu radikal bir anti-kapitalist çözümlemeyle değil, modernleşme teorisiyle ve liberal anti-sömürgecilikle bağdaşıyordu.

1967'de Wallerstein üçüncü kitabı *Africa: The Politics of Unity*'yi [Afrika: Birliğin Siyaseti] yayımladı.[9] Afrika'nın bağımsızlığı hakkındaki ilk kitabının bir tür ikinci cildi gibi sunulmasına karşın, bu kitap oldukça farklıydı. 1950'lerin sonundaki bağımsızlık sonrası ilerlemeyle ilgili iyimser beklentilerin gerçekleşmeyeceğini 1960'larda bilge Afrika uzmanları acı bir şekilde fark etmişlerdi. *The Politics of Unity* çıktığı sırada, Wallerstein'ın kahramanlarından biri olan Kwame Nkrumah devrilmişti. Bazı gözlemciler, bu olayın, Nkrumah'ın abartılı retoriği olan ve bu sözde karizmatik liderin egosuna seslenen "Afrika sosyalizmi"nin boş bir kavram olduğunu açığa çıkardığını düşündüler. Wallerstein'ın tepkisi tam tersiydi. Kapitalist yeni sömürgeci Batı'yı suçladı:

> O halde, eğer bugünkü dünyanın siyasal ve ekonomik yapısı Afrikalıların zararına ve ötekilerin (sözgelimi, toplam Batılı gelişmiş ulusların ya da içlerindeki nüfuzlu öğelerin) yararına ise, Afrikalıların yapıyı değiştirmeye çalışmaları ve diğerlerinin de bu tür girişimlere karşı çıkmaları doğaldır. Değişimin hedefi, şu anda dünyanın daha ileri bölgeleriyle siyasal, ekonomik ve kültürel eşitliktir. Böyle bir eşitlik, ancak Afrikalı toplumların modernleşmesiyle gerçekleşebilir. O halde sorun şudur: Gelişmiş ülkelerin beklenen muhalefeti karşısında, bu tür toplumları modernleştirmek nasıl mümkün olur? Afrika birliği hareketi, modernleşmenin başarılmasından önce kıtanın birliğinin gerekli olduğunu savunur... Toplumlar ancak önemli bir öz disiplin ve fedakârlıkla mevcut üretim gelirlerinin önemli bir miktarını, büyümelerini katlayacak ve dolayısıyla gelişmiş toplumlarla aralarındaki "uçurumu daraltma"larına olanak sağlayacak uzun erimli yatırımlara ayırabilirler. Büyük ya-

---

8 Immanuel Wallerstein, *Social Change: The Colonial Situation* (New York: Wiley, 1966).

9 Immanuel Wallerstein, *Africa: The Politics of Unity: An Analysis of a Contemporary Social Movement* (New York: Random House, 1967). Bundan böyle *The Politics of Unity*.

tırımlar ... fedakârlık etmeleri istenenlerdeki görece yoksunluk duygusunu yok etmek için, siyasal özdenetim ve belki de epeyce bir toplumsal yalıtılmayı gerektirir. Dış güçlerin hem kısa vadeli, hem uzun vadeli çıkarlarından ötürü, ellerinden gelse hem öz disipline, hem yalıtılmışlığa karşı çıkacakları da varsayılır.[10]

Afrika birliği dıştaki bu direnişe karşı koymak için önemliydi. Aksi takdirde –ve bu noktada Wallerstein Julius Nyerere'den alıntı yapar– Afrikalılar emperyalizmin hizmetinde birbirlerine gireceklerdi. Ayrıca siyasal birlik ne kadar geniş olursa, kendini yalıtmak o kadar kolay olurdu. Bu hedefleri gerçekleştirmek için, tek partili devletler ve bağlantısızlık zorunluydu. Bununla birlikte, "gerçekçi olmak gerekirse bağlantısızlık, dış etkinin tam bir toplumsal hesabını yapmaya dikkat eder. Bu yüzden, çağdaş Afrika'ya nüfuz eden eski yapılar ve ilişkiler ağının etkilerini dengelemek için, Afrika'da şu anda komünist dünyaya daha yakınlık gösterilir."[11]

Bu konumlar hem pratik siyasal düzeyde, hem de incelemeleriyle ilerlemeye yardımcı olmaya kararlı entelektüeller için önemli yöntembilimsel sonuçlara yol açmıştı.

Afrika birliği hareketinin eylem alanı Afrika değil, dünyaydı; çünkü hedefleri basitçe Afrika'yı dönüştürmek değil, dünyayı dönüştürerek Afrika'yı dönüştürmekti. Düşmanları, kuşkusuz iç düşmanlardı; fakat iç düşmanlar, yabancı güçlerin ajanları olarak görülüyorlardı –"yeni-sömürgecilik" kavramının özüydü bu. Buna uygun olarak, Afrika birliği hareketinin ortaya çıkışını, dünya sistemi bakımından çözümlemeliyiz; zira hareketin manevra özgürlüğünü önce kazanıp ardından yitirmesini olanaklı kılan şey bu sistemin değişen durumuydu.[12]

Dünya sistemiyle Wallerstein, daha sonraki yazılarında olduğu kadar geniş bir yapıyı kastetmiyordu. II. Dünya Savaşı sonrasının, egemen dünya gücü Birleşik Devletler ve onun düşmanı devrimci dünya gücü Sovyetler Birliği'nin etrafında dönen uluslararası ekonomik ve siyasal

---

10 Wallerstein, *The Politics of Unity*, s. 223.
11 *Age.*, s. 224.
12 *Age.*, s. 237.

sisteminden söz ediyordu. Sıra dışı bir sonuç bölümünde Wallerstein, bu sistemin tarihini inceledi ve Afrika siyasetinin gelgeç heveslerini nerdeyse bütünüyle bu bağlamda açıkladı. Kalkınma ve iç toplumsal değişim, ona göre, bütünüyle Batının, özelikle de Amerika'nın hegemonyasını kırmaya bağlı hale gelmişti. O yüzden, sistemin ana dayanaklarını ortaya sermek bu sava sempati duyan araştırmacının göreviydi.

Wallerstein kendisine ve okuyucularına umut vermek için kitabını iki önemli alıntının arasına sıkıştırdı. İçindekiler tablosundan önce, Georges Sorel'den bir aktarma yapıyordu: "Efsaneye bugünü etkilemenin bir aracı olarak bakılmalıdır; gerçeğe ne kadar uygun olduğunu tartışmaya kalkışmak anlamsızdır."[13] Kitabın son paragrafı, Modibo Keita'nın Renan'dan yaptığı bir alıntıyı içerir: "Ejderhalar olmadan büyük hiçbir şeye ulaşılamaz. Ah! Umut asla aldatmaz ve ben, 'inanan'ın bütün umutlarının giderek daha fazla gerçekleşeceğinden eminim. İnsanlık, kusursuzluğu arzu ederek ve umarak kusursuzluğa ulaşır."[14] Afrika birliği efsane ve ejderhaydı. Wallerstein tüm gerçekliği kendi vizyonundan uzaklaştırmayacak kadar gerçekçiydi. (Kısa süre sonra, Wallerstein'ın devrimci kahramanlarından bir başkası, Modibo Keita, Mali cumhurbaşkanlığından alaşağı edildi.)

Bu alıntılarda, umutlara kapılmış olmanın özüründen fazlası vardı. Wallerstein sağlam temelli bir efsanenin kendi başına epeyce önemi bulunabileceğini kabul ediyordu. İlk önce Afrika birliği vizyonunun önemini, ardından bu vizyonun başarısızlığının açıklaması olarak yeni sömürgecilik olgusunu kabul eden Wallerstein, Üçüncü Dünya'nın devrimci ideolojilerinin ötesine geçen bir dünya tarihi vizyonunun akademik sözcüsü ve geliştiricisi olma görevine soyundu.

1968'de Wallerstein, hâlâ yüksek lisans öğrencisi olarak girmiş olduğu Columbia Üniversitesi'ndeydi. Kadrolu bir sosyoloji doçentiydi ve kendi dünya-sistemi düşünceleri üzerinde çalışmaktaydı. O yılın baharındaki Columbia ayaklanmaları, hemen hemen herkes gibi, onu da apansız yakaladı. Wallerstein ile dostu ve meslektaşı Terence Hopkins radikal öğrencilere dostça davrandılar ve hem açık, hem kapalı toplantılarda onların bazı taleplerini desteklediler. Columbia sosyoloji hocala-

13 *Age.*, s. vi.
14 *Age.*, s. 253.

rından çoğu, ayaklanmalara ve kendi otoritelerinin sorgulanmasına korku, düşmanlık ve toptan redle tepki gösterdi. Wallerstein hemen olayla ilgili, özellikle aşırı tonda olmayan, fakat Amerikan üniversitelerindeki huzursuzluğu Amerikan yaşamının daha büyük sorunlarına, hatta oluşmakta olan kendi dünya-sistemi perspektifine bağlayan bir kitap yazdı.[15] Kitap, Amerikan akademyasındaki olağanüstü kafa karıştırıcı ve farklı bir dönemi açığa kavuşturuyordu. Radikal öğrencilere de, Amerikan üniversitelerinin dünya gücünün dayanağı olmadığını kabul ederek gerçekçi ve ılımlı olmalarını öğütlüyordu. Wallerstein radikalleri küçümsemiyordu. Onların öfkelerini anlıyor ve bu öfkeyi pek çoğunun yapabildiğinden daha geniş bir bakış açısına oturtuyordu. Elbette bu, Columbia'daki meslektaşlarının öfkesini hafifletmiyordu.

Columbia Üniversitesi'nde olmak hem Hopkins, hem Wallerstein için giderek zevksiz bir hal aldı ve birkaç yıl içinde Columbia'daki görevlerinden ayrıldılar. Hopkins, Binghamton'daki New York Eyalet Üniversitesi'ne gitti. Wallerstein 1970'te, kendi dünya-sistemi dizisinin birinci cildini yazdığı Stanford Davranış Bilimleri İleri İncelemeler Merkezi'ne gitti. Ardından Montreal'de McGill Üniversitesi'ne gitti.

Siyasal bakımdan öfkeli Fransız Quebec'in ortasında elit bir İngiliz üniversitesinde kalışı dünya sistemi, sınıf ve etnisite arasındaki etkileşimle ilgili düşüncelerinin birçoğunu güçlendirmiş olmasına karşın, Wallerstein McGill'deki bazı meslektaşlarıyla geçinemedi. Hopkins, Binghamton'a gelmesini ayarladı ve burada dünya sisteminin incelenmesi için kocaman bir merkez kuruldu. Bu merkez, *Review* dergisinin ve araştırma faaliyetlerinin Wallerstein ile Hopkins tarafından yönetildiği, 1975'ten itibaren de Wallerstein'ın hareketinin merkezi olan Fernand Braudel Merkezi'dir.[16]

Wallerstein'ın eleştirel entelektüel dönüşümü, modern toplumsal değişimin ancak tarihsel olarak kavranan bir dünya sistemi bağlamında

---

15 Immanuel Wallerstein, *University in Turmoil: The Politics of Change* (New York: Atheneum, 1969). Wallerstein, Paul Starr ile birlikte aynı konu üzerine iki ciltlik bir çalışmanın ortak editörlüğünü de yaptı: *The University Crisis Reader* (New York: Random House, 1971).

16 *Review* başlangıçta New York Eyalet Üniversitesi tarafından yayımlanıyordu; dergiyi üçüncü sayıdan itibaren Sage Publications yayımlamaktadır, Beverly Hills, California.

incelenebileceğinin anlaşılması, 1974'te *The Modern World-System*'ın birinci cildi yayımlandığı sırada, özünde tamamlanmıştı. O günden beri Wallerstein ampirik temelini genişletip girişimini ilerletmeyi sürdürüyor, fakat temel düşünceleri değişmedi.

Birimlerin, Kanıtların ve Açıklayıcı Kavramların Seçimi

Yerel, hatta kıtadaki sosyal bilimin toplumsal değişimle ilgili önemli soruları cevaplayamadığına karar veren Wallerstein'ın iki seçeneği vardı: üniversitelerin sorunları ve Afrika birliği hakkındaki kitaplarında olduğu gibi mevcut olayların bir açıklayıcısı olarak kalmak ya da daha ileri gidip kapitalist dünya sisteminin nasıl var olduğunu açıklamak. Kısmen, kendisinin de belirttiği gibi, "gazete manşetlerinin peşinde koşma"ya devam etmek istemediği için, ikinci seçeneği tercih etti.[17] Daha önemli bir neden de, ilgilendiği dünya sisteminin kendine ait bir başlangıca ve doğal bir tarihe sahip olduğunu fark etmesiydi. Onu anlamak için, tarihini izlemekten başka hiçbir yol görmüyordu.

Toplumsal değişimi açıklamak için iki genel yaklaşım vardır. Biri, her zamana ve bütün toplumlara uygulanan düzenli makrososyolojik yasaların bulunduğunu varsaymaktır. Ölçek, teknoloji ve coğrafya bakımından aralarındaki önemli farklılıklar nedeniyle hiç kimse, bütün toplumların tamamen karşılaştırılabilir olduğunu ciddi olarak kabul etmez. Fakat tarih disiplini dışında pek çok, belki de hemen hemen bütün sosyal bilimciler, ölçek, teknoloji ve coğrafya değişkenleri kontrol edilirse, birbiçimli değişim yasalarının ayırt edilebileceğine inanır. Dahası, pek çoğu, toplumların ölçek ve teknolojik sofistikasyonu arttıkça coğrafyanın öneminin azaldığını varsayar. Öyleyse zaman, ölçek ve teknoloji değişkenlerine ayrılabilen bağlamsal bir değişken olur, kendi başına ise önemsizdir. Eğer yeterli sayıda örnek olay incelenebilirse, birbirine karışan bu değişkenlerin kontrolü mümkündür ve toplumsal değişim yasaları saptanabilir. Tarih, örneklemi büyütmek için yağma edilen bir alandan başka bir şey olmaz.

Diğer yaklaşım, her durumun ancak kendi tarihiyle açıklanabilir olduğunu varsaymaktır. Genel yasalar yoktur, sadece peş peşe vakalar vardır ve tarih, tek açıklamadır. Yine, hemen hemen hiç kimse, toplumları

17 Wallerstein, *The Modern World-System* I, s. 5.

karşılaştırmanın ya da genelleme yapmanın bütünüyle yararsız olduğuna inanmaz; fakat sadece basmakalıp psikolojik genellemeleri kabul eden tarihçiler de vardır. Her toplum kendi benzersiz tarihi tarafından şekillendirilen o kadar çok belirleyici önemli özelliği içerir ki, karşılaştırmanın yararının –kaba karşıtlıklar inşa etmenin ötesinde– küçük olduğunu iddia ederler.

Bir sosyolog olarak yetişen Wallerstein ikinci tutumu benimsemenin zor olduğunu görmüştü. Daha önce 1967'de Terence Hopkins ile birlikte yazdığı bir makalede bu sorunla ve bağlantılı konularla boğuşmuştu. Önerdikleri çözüm, biraz önce betimlenen birinci konuma tamamen uygundu. Hopkins ile Wallerstein üç tip karşılaştırmalı soruşturmayı tanımladılar ve bugün karşılaştırmalı-ulusal inceleme denilen türü tercih ettikleri görüldü. Bu tür soruşturmalar, kendi başlarına varlıklar olarak "ulusal toplumlar"a odaklanırlar ve bu varlıkları karakterize eden, ulusal toplumların uluslararası ağlar ve sistemlerdeki yerini gösteren değişkenler dahil, çeşitli tipte değişkenleri incelerler. Hopkins ile Wallerstein, bu makalede, tercih ettikleri stratejinin herhangi bir modernleşme teorisini sınamaya çok uygun olduğunu ileri sürmüşlerdi.[18]

Bu araştırma stratejisi birkaç neden ötürü Wallerstein için kabul edilemez hale geldi. Birincisi, modernleşme kavramıyla ya da modernleşme teorilerini sınamakla artık ilgilenmiyordu. Bu yüzden, bu tür teorileri sınamaya uygun bir araştırma stratejisi, ona göre artık konu dışıydı. İkincisi, bu strateji, teorilerini ve siyasetlerini şiddetle reddettiği bir sosyal bilimciler grubuyla bütünleşmişti. Son olarak, Wallerstein kendi dünya-sistemi yaklaşımının, biraz önce betimlenen iki genel yaklaşım arasındaki ayrımı olumsuzlayarak bu stratejiyi bütünüyle bir tarafa bırakmasını olanaklı hale getirdiğine inanıyordu.[19] Onun dünya sistemi perspektifi, uygun stratejinin kapitalizmin tekil bir toplumsal sistem olarak içinde büyüdüğü toplumsal sistemi saptamak ve bu sistemi bir tümlük olarak incelemek olmasını emrediyordu.[20] Tekil bir sistemi inceleme gereğini vurgulamakla Wallerstein hem toplumların karşılaştırılabilirliğiyle ilgili, hem de sosyal bilimcilerin bunlar hakkında ne ölçü-

---

18 Terence Hopkins ve Immanuel Wallerstein, "The Comparative Study of National Societies," *Social Science Information* 6 (1967), s. 27-58.

19 Wallerstein, *The Capitalist World-System*, s. vii-xii.

20 Wallerstein, *The Modern World-System* I, s. 347-348.

de genellemeler formüle edebilecekleriyle ilgili tartışmalara son vermeyi umuyordu.

Wallerstein'ın saptadığı tekil toplumsal sistem kapitalist dünya ekonomisiydi. Önceki yazarların tartıştığı kapitalist ulus-devletlerin gevşek bir derlemesi değil, kıtaları ve siyasal toplulukları kapsayan ekonomik bir varlık, benzersiz ve kapsayıcı bir toplumsal sistemdi. Kendi betimlemesini keskinleştirmek için Wallerstein kendi dünya ekonomisi kavrayışını daha bildik dünya imparatorluğu kavramıyla karşılaştırdı. Dünya imparatorlukları, güçlü merkezlerin egemen olduğu birleştirici siyasal varlıklardır. Birleştirici oldukları için, sistem çapında yeniden bölüşüme doğru gerilmelere maruz kalırlar. Dünya ekonomileri ise, aksine, siyasal olarak değil, ekonomik olarak bütünleşmişlerdir. Siyasal bütünleşmeden yoksun oldukları halde, bir dünya ekonomisinin kucakladığı siyasal varlıklar, tekil bir işbölümünü meydana getirirler. Bu siyasal birlik yoksunluğu, dinamik bir toplumsal sistem olarak dünya ekonomisinin güçlü yanlarından biridir. Merkezi denetimin yokluğundan ötürü, ekonomik aktörlerin daha fazla hareket özgürlüğü vardır, bu da onların servet biriktirme ve küresel ölçekte birikimi geliştirme fırsatlarını güçlendirir. Dünya ekonomilerinin bu özellikleri servet dağılımı eşitsizliğini de şiddetlendirir.

Tekil bir toplumsal sisteme bu odaklanmanın, önemli yöntembilimsel sonuçları vardır. Kapitalist dünya ekonomisi tekil bir toplumsal sistem olarak tanımlandığı için, mekanizmaları "öteki" dünya ekonomileriyle karşılaştırılarak keşfedilemez. Eğer bir tek vaka varsa, onun tarihini bilerek doğasını saptamaktan başka yol yoktur. Yine de Wallerstein bunun katışıksız idiografiye* teslimiyet olmadığını iddia etti. Aksine, nomotetik** toplumsal incelemeler ile idiografik toplumsal incelemeler ayrımı ortadan kalkar. Wallerstein'a göre, kapitalist dünya ekonomisinin tarihini 16. yüzyıldan itibaren izlemek zorunluydu; çünkü sistem o za-

---

* İdiografik epistemoloji: Her sosyal görüngü / olay / sürecin tekil olduğu ve ancak görüngü / olay / sürecin kültürel bağlamını derinlemesine bilmeye dayanan empatik bir anlayışla anlaşılabileceği inancı; buna paralel olarak, bu anlayışları evrensel yasalara çevirecek genellemeler yapmak imkânsızdır (ed. notu).

** Nomotetik epistemoloji: Toplumsal davranışları yöneten evrensel yasalar olduğu inancı, bu yasalar bilimsel yöntemleri kullanarak ortaya çıkarılabilir ve eğer bu yasaları bilirsek sadece geçmiş olayları açıklamakla kalmayız, gelecekteki olayların yönünü de tahmin edebiliriz. (ed. notu.)

man "doğdu," kuralları yerleşti ve dünyayı fethi başladı. O zamandan beri olup biten hiçbir şey nasıl başladığı bilinmeden kavranamaz.

Wallerstein'ın kendi girişiminden bir tür astronomi olarak bahsetmesi, bu alandaki ilerlemenin tarihi hakkındaki dolaylı iddiasında pek samimi olmasa da, sosyal bilimin doğasıyla ilgili duygularını gösterir: "(Bildiğimiz kadarıyla) sadece bir tek evren var olmasına karşın, evreni yöneten yasaları açıklama iddiasında olan astronomiye benzerlikten esinlendim."[21] Wallerstein, evrensel geçerlilik istemekle, birincil amacını, yani dünyanın çeper halklarının ileri sürdükleri taleplere uygun bir dünya tarihi versiyonunu meşrulaştırma amacını güçlendirebileceğini de biliyordu. Bu yüzden, astronomiyle ilgili bir analoji kullanması, ona, küresel eşitsizliği kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel analizi yoluyla açıklama girişimini doğrulama olanağı verdi.

Bu, ulus-devletler gibi daha küçük toplumsal birimlerin dünya-sistemi çözümlemesi dışında olmadıklarını söylemek değildir. Aslında, Wallerstein'ın ulus-devletleri, bölgeleri, kentleri ve öteki birimleri karşılaştırması, ana akımlar arasında yer alan karşılaştırmalı sosyolojinin teamüllerine tamamen uygundur. Onun yaklaşımını farklı kılan, bu karşılaştırmaların dünya sisteminin genel özelliklerini göstermeye hizmet etmeleridir. Daha küçük birimler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, kendi başlarına ilginç değildir. Sadece bir bütün olarak dünya sisteminin doğasını göstermenin bir yolu olarak saptanırlar.

Yöntembilim, hassas bir ilk adım olmasına karşın, inceleme konusunun birimlerini ve sınırlarını tanımlamaktan fazlasını gerektirir. Kanıtlar da toplanmalıdır. Burada Wallerstein başka bir sorunla karşılaştı. Hiçbir birey dünya tarihini sadece birincil kaynaklardan öğrenemez. Hiç kimse birinci kaynaklara dayalı bütün eserleri okumayı umamaz bile. En önemli ikincil kaynakların niteliği hakkında bir yargıya varmaya yeterli bir uzmanlık kazanmak, yaşamın önemli bir kısmını alırdı. Bu nedenle Wallerstein'ın gereksinim duyduğu şey, ikincil kaynaklarını seçmesine yardım edecek bir yol gösterici kurallar kümesiydi. Siyasal inancı bakımından bir Marksist olan Wallerstein, Marksist tarihyazımının yıpranmış yollarıyla kendini sınırlayabilirdi. Kuşkusuz, bu literatürü kullandı; fakat davayı daha inandırıcılıkla savunmak için entelektüel temelini genişletmek zorunda olduğunu da kabul ediyordu. Aradığını Fransız *Annales* okulunda buldu.

---

21 *Age.*, s. 7.

Annales'in merkezinde, başyapıtı *La Méditerranée et le monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II* [II. Filip Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası] ile 16. yüzyıl ekonomik tarihini ayrıntılarıyla anlamak için gerekli hammaddeyi sağlayan Fernand Braudel vardı.[22] Daha da iyisi, Braudel'in nosyonu, öncelikle siyasal birlik tarafından değil, coğrafi ve ticari bağlarla bir arada tutulan bir sistemdi. Fakat *Annales* bundan fazlasını sunuyordu. Marc Bloch'un ve onun esinlemiş olduğu ortaçağcıların çalışmaları,[23] Wallerstein'ın, *The Modern World System*'in birinci cildinin giriş bölümü "Medieval Prelude"e başlamak için gereksinim duyduğu bilgiyi veriyordu. Wallerstein'ın diğer gözde kaynağı Pierre Chaunu, önde gelen bir 16. yüzyıl İspanyol sömürge imparatorluğu ekonomisi tarihçisiydi.[24]

*Annales*ciler dogmatik materyalist değillerdi, siyasal bakımdan da aynı düşünceleri pek paylaşmıyorlardı. Fakat çalışmaları Marksist bir dünya görüşüyle tutarlıydı. Wallerstein'ın gayet iyi bildiği bir dil olan Fransızca yazılmış ya da Fransızca sayesinde ulaşılabilir ekonomik tarih üzerine çalışan, yoğun ve disiplinli bir araştırmacılar ağı meydana getiriyorlardı. Wallerstein'ın elini üç bakımdan güçlendiriyorlardı. Wallerstein onların dergilerini ve uzmanlığını kullanarak, her profesyonel tarihçinin saygı duyduğu ve ideolojik aşırılıklarla lekelenmemiş tarihsel bir okulun musluğunu açabilirdi. Dahası, uzman Amerikalı tarihçiler arasındaki ününe rağmen, pek çok Amerikalı sosyal bilimci, 1970'lerin başında *Annales* okulundan habersizdi. Yani meşruluk ve kolay ulaşma bakımından da bir yenilik vardı.

Bununla birlikte Wallerstein'ın herhangi bir *Annalistle* karşılaştırılması, aralarında muazzam farklar olduğunu gösterir. *Annalistler* birincil kaynaklarla çalışırlar. İlerlemiş yaşıyla Braudel bile, ağırlıklı olarak birincil belgelere ve orijinal anlatımlardan alınan aydınlatıcı anekdotlara

---

22 Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde Méditerranéen à l'époque de Philippe* II, 2. bs. (Paris: Armand ve Colin, 1966).

23 Marc Bloch, *Feudal Society* (Chicago: University of Chicago Press, 1961). Ortaçağ üzerine Bloch'tan esinlenen daha sonraki çalışmaların iyi bir temsilcisi Georges Duby'dir. Örneğin bkz. *Rural Economy and Country Life in the Medieval West* (Columbia: University of South Carolina Press, 1968).

24 Pierre ve Hugette Chaunou, *Servile et l'Atlantique (1504-1650)*, 8 cilt (Paris: S.E.V.P.E.N., 1955-1959).

dayanmayı sürdürür.[25] Le Roy Ladurie, bir *best-seller* yazarı olmuşken bile, belgelere bağlı kalmıştır.[26] Az tanınmış *Annalistler* ise tarihi ortaya çıkartırken çeşitli türden belgelere daha da fazla dayanırlar. Ne var ki, Wallerstein ise belge olarak ikincil çalışmaları kullanır; bu bakımdan, bir tarihsel eser yaratıcısı olmaktan çok, Reinhard Bendix gibi bir kullanıcıdır.

O halde Wallerstein ile Braudel neden birbirlerine hayrandırlar ve birbirlerini desteklerler? Wallerstein için Braudel, kendi türündeki tarihsel sosyal bilimi başarıyla üretmek için gereksinim duyduğu hammaddenin merkezinde durur. Diğer tarafta, insanın kendi eserinin kullanıldığını ve yüceltildiğini görmesinin tatminkâr bir duygu olduğunu düşünmek zor değil.

Yine de bütün resim herhalde bu değildir. Wallerstein'ın dünya sistemi üzerine kitaplarında ilüstrasyonları ve eski haritaları kullanması, tarihin büyük kavisine, büyük deniz kâşiflerinin destanlarına, zenginliklerini sömürülen çeper nüfusların sefaletinden elde eden zalim kapitalist çapulcuların cüretine karşı sevecen bir tavrı olduğunu gösterir. Braudel'in çalışması, okuyucuyu bir yandan sayılarla ve olgularla doldururken, bir yandan da heyecan ve büyü duygusu verebilmesiyle sıra dışıdır. Eğer Wallerstein kendi eserinde bu tadı yakalamayı tam başaramıyorsa, bunun nedeni kanıtlayacak bir teorisi olması olabilir. *The Modern World-System*'da küresel tarihin halis güzelliği ve görkeminin bir parçası görünür, bu da kuşkusuz, alışılmış akademik yemeğin duygu yoksunluğundan bıkmış bazı sosyal bilimcileri heyecanlandıran şeylerden biridir. Kendisini Braudel'le ilişkisi sayesinde Wallerstein tarihe hayranlığını biraz ifade edebilmiştir.

Wallerstein açıklayıcı kavramlardaki tercihiyle *Annales* okulundan tamamen ayrılır. Düşüncelerinin merkezindeki sorunu, yani küresel eşitsizliğin kökenini ve neden süregeldiğini açıklamak, kapsam bakımından karşılaştırılınca küresel olan bazı açıklayıcı kavramlar kullanılmasını gerektirir. Wallerstein hepsi de dünya ekonomisinin kendi yapısına işaret eden birçok açıklayıcı mekanizma kullanır.

Dünya ekonomisi tekildir; fakat sayısız siyasal varlığı da içerir. Bu, girişimcilere alanlar arasındaki eşitsizliklerden yararlanma, yeniden bö-

---

25 Fernand Braudel, *The Structures of Everyday Life*, cilt 1 (New York: Harper & Row, 1981).

26 Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou* (New York: Braziller, 1978).

lüşüme yönelik siyasal baskılara tabi olmaksızın bu eşitsizlikleri kendi yararına kullanma serbestisi verir. Başka bir ifadeyle, uluslararası kapitalistler, ilk başlarda dezavantajlı olan bölgelerde yarattıkları hasardan siyasi olarak sorumlu değildirler. Bu hasar, genellikle, çekirdekte yer almayan, siyasal açıdan güçsüz alanlarda zorunlu emek sistemleri biçimini alır. Bu zorunlu emek sistemleri nispi ücretleri düşük tutar ve böylece küresel eşitsizliği derinleştirir. Eşitsizlik, dünyanın farklı bölgelerine farklı emek denetimi sistemleri kullanan meta üretimi görevi verildiği için, sistem düzeyinde bir görüngü olarak varlığını sürdürür. Çekirdek dışı alanların ekonomik durgunluğunun ve çekirdek alanlar ile çekirdek dışı alanlar arasında büyüyen uçurumun nedeni, eninde sonunda, dünya ekonomisindeki tarihsel önceliklerinden ötürü çekirdek uluslara bahşedilen siyasal ve ekonomik avantajlardır. Bu nedenle, Wallerstein'ın en temel açıklayıcı kavramı, bizzat dünya ekonomisinin bileşimidir –birçok farklı siyasal varlığı barındıran tekil bir ekonomi olmasıdır.

Wallerstein öteki açıklayıcı kavram ve mekanizmaları Lenin'in emperyalizm teorisinden ödünç alır. Bunlar: (1) çekirdekteki güçler arasında çekişme ve rekabet; (2) yetersiz talep; (3) ücret baskısı ve (4) ucuz hammadde arayışıdır.

Wallerstein'ın ödünç aldığı ilk açıklayıcı mekanizma jeopolitiktir. Kapitalist dünya ekonomisi yerli yerine oturduktan sonra, ülkeler, ayakta kalmalarını güvenceye almanın bir yolu olarak öteki ülkelere egemen oldular. Çeper ülkeler, çekirdek ülkelerin hayatta kalması için zorunlu ödüller olarak görüldüler. Zamanla, egemenlik teknolojisi iyileştikçe ve oyundan elde edilen kazanç arttıkça, bu rekabetçi egemenlik sistemi küresel oranlara ulaştı. İkinci açıklayıcı mekanizma, özellikle çekirdek alanlarda yetersiz talebin tekrarlanan aşırı üretim krizlerine yol açtığını ileri sürer. Talep iki şekilde yüksetilebilir: sistemi genişletmekle, yani yeni alanları içine alarak ya da sistemi "derinleştirerek," yani çekirdeğe birleştirilmiş alanlardaki toplumsal örgütlenmenin çekirdekle rekabet eden biçimlerini yerinden etmekle. Üçüncü açıklayıcı mekanizma, ucuz hammadde talebinin, dıştaki alanları çekirdeğin içine almayı ve çekirdek alanların çeper alanlar üzerindeki egemenliğini sürdürmeyi daha da teşvik ettiğini ileri sürer. Ayrıca, çekirdek ülkelerin hammadde ihtiyaçları teknolojideki değişimlerle birlikte değiştiği için, dünya ekonomisinin dinamik yanlarını açıklamak için de bu mekanizma kullanılabilir. Küresel eşitsizliğin bir açıklaması olarak ücret baskısı, çekirdek ülkelerdeki

örgütlü emeğin yüksek ücretler elde etme başarısı üzerinde yoğunlaşır. Bu, kârlılığı düşürür ve ücretlerin daha düşük ve işçilerin daha az güçlü olduğu bölgelere –çepere– sermaye akışını teşvik eder. Bu yüzden uluslararası kapitalistler yeryüzündeki eşitsiz gelişimden yararlanıp çeperde, ücretleri düşük ve emeği yumuşak başlı tutmak isteyen siyasi aktörleri desteklerler.

Bu açıklayıcı mekanizmalar, Wallerstein'ın teorisini kabul etme eğiliminde olmayanlar için bütünüyle doyurucu değildir. Örneğin pek çok iktisatçı, zengin ve yoksul bütün ülkelerin uluslararası ticaretten yararlanmaları gerektiğini ileri süren rekabetçi avantaj teorisinin bir versiyonundan (ya da bunun içerdiği kimi düşüncelerden) yanadır. Bu nedenle, 1974'ten beri Wallerstein ve yakını bilim insanları, modern dünya ekonomisinde çekirdek ve çeper alanların iki kutba ayrılmasıyla küresel eşitsizliği sürdüren dünya ekonomik mekanizmaların daha tam bir tanımı üzerinde çalışmaktadırlar.[27]

Dünya-sistemi perspektifini açıklamaya yönelik bu çabanın önemli bir parçası, dünya sisteminin nasıl bir sistem olduğunu daha ayrıntılı saptama girişimi oldu. Örneğin, dünya-sistemi üzerinde çalışanlar, bir bütün olarak dünya ekonomisinde döngülerin ve eğilimlerin (kısa ve uzun erimli) varlığını göstermeye çalıştılar. Bu çabanın bir tezahürü de, Kondratieff döngüsüne ilginin tekrar alevlenmesidir.[28] *Review*'nun bir sayısının tamamı ve Amerikan Sosyoloji Derneği'nin Dünya Sisteminin Siyasal İktisadı Seksiyonu'nun yıllık toplantılarından biri, Kondratieff döngülerine özel dikkatle, döngülerin ve eğilimlerin tartışılmasına ayrıldı.[29] Bütünsel sistem döngülerine ilginin başka bir işareti de, çekir-

---

27 Samir Amin, Giovanni Arrighi, Andre Gunder Frank ve Immanuel Walerstein, *Dynamics of Global Crisis* (New York: Monthly Review Press, 1981).

28 N. D. Kondratieff, "The Long Waves of Economic Life," *Review of Economic Statistics* 17 (1935), s. 1015-115. Kondratieff, iktisatçıların döngüleri tartıştıklarında, genelde üç buçuk ila on bir yıllık bir süreye işaret ettikleri yorumunda bulunur. Oysa, aksine, kapitalist ekonomilerde ortalama elli yıllık daha uzun dalgaların söz konusu olduğuna inanmak için neden var diye önerir. Bu elli yıllık dalgalardan, yüzyılları kapsayan daha uzun ardışık dalgalar belirlemek mümkündür.

29 *Review*, cilt 2, no. 4 (New York Eyalet Üniversitesi, 1979) uzun dalgalara ayrılmıştır. Ayrıca bkz. Terence Hopkins ve Immanuel Wallerstein, ed., *Processes of the World-System* (Beverly Hills, Calif.: Sage, 1980).

dek dışındaki alanların periyodik olarak içe alınmasını dünya ekonomisindeki ekonomik döngülere bağlama girişimi olmuştur. Bu çabanın hedefi, dünya sisteminin temel özelliklerindeki (örneğin büyüklüğü) değişimlerin sistemin iç dinamiklerinden, en başta da ekonomik döngülerinden kaynaklandığını göstermekti.[30] Son olarak, Wallerstein ve arkadaşları, dünya sistemiyle bütünleşmenin sonuçlarının, bütünleşmeden önce belirgin bir şekilde farklı olan alanlar için çok benzer olduklarını göstererek, sistemik öz nitelikleri de aydınlatmaya çalıştılar. Bu çaba, Karaipler, Osmanlı İmparatorluğu ve güney Afrika arasındaki bütünleşme sonrası benzerlikler üzerinde yoğunlaştı.[31]

Ne var ki, sistem düzeyindeki döngülere ve eğilimlere bu ilgi, ancak Wallerstein modern dünya ekonomisinin ortaya çıkışının ve erken tarihinin haritasını çıkarıp kendi dünya-sistemi perspektifinin esaslarını ortaya koyduktan sonra su yüzüne çıktı. Bu nedenle, şimdi Wallerstein'ın en önemli eserlerini ayrıntılarıyla incelemeliyiz.

Teoriden Yoruma: Modern Dünya Sisteminin Tarihi

Wallerstein'ın kapitalist dünya sistemi üzerine yazdığı kitapların tam bir özetini vermek ne yararlı, ne de mümkün olurdu. Yapılabilecek şey, başlıca dört tarihsel soruna önerdiği bazı çözümlere işaret etmek ve bu çözümlerin onun teorisinden nasıl çıktıklarını göstermektir.

Batının Gelişmesi Sorunu

Başlarken, eski bir sorunu, modern sosyal bilimin ve tarihin belki de merkezi konusunu görüyoruz: Niçin Avrupa? Yaklaşık 1500'den sonra, Batı'nın dünyanın geri kalan kısmından daha hızlı ilerlemesine yol açan neydi? Max Weber'in çalışmasının merkezinde yatan soru buydu. Wallerstein kendi cevabını, Weber'in kendi açıklamasını bulduğu kültürel kurumlar ile ekonomik kurumlar arasındaki etkileşimde değil, siyaset ile iktisat arasındaki etkileşimde buldu.

---

30 Immanuel Wallerstein ve diğerleri, "Cyclical Rhythms and Secular Trends of the Capitalist World-Economy: Some Premises, Hypotheses, and Questions," *Review* 2 (1979), s. 483-500.

31 Örneğin bkz. Immanuel Wallerstein, "The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research," *Review* 2 (1979), s. 389-398.

Avrupa kapitalist sistemi ortaya çıkarken siyasal bakımdan asla birleşmiş değildi. Bu demektir ki, ta başından itibaren bir dünya imparatorluğu değil, bir dünya ekonomisiydi. Bu durum Avrupa'nın tüccar ve imalatçı kapitalistlerini, anlamsız şöhret peşinde koşarak ve geniş, kârlı olmayan alanlara biteviyelik dayatmaya çalışarak kârlarla uzun erimli yatırımları yok edecek emperyal yöneticilerin müsadereci pençelerinin dışında tuttu. Batı'da birliğin yokluğu, Atlantik kıyısındaki ülkelerin bu uzun erimli balıkçılık, ticaret ve sömürgeleştirme faaliyetlerini sürdürmelerine olanak tanıdı; oysa Çin'de, sorun yaratan kıyı çeperinden çok, bir bütün olarak imparatorlukla ilgilenen merkez, Pasifik kıyısı bölgelerinde bu faaliyetlerin gelişmesini engellemişti. Çin imparatorluğu, iç barışı ve istikrarı güçlendirmek için, kapitalist bir dünya sistemi yaratma şansını yok etti.

Avrupa'da birleşik bir Batı imparatorluğu yaratmaya en yakın olan Habsburglardı. İmparatorluk için kendi kapitalistlerini yok ettiler ve İspanya ile İtalya'yı yüzyıllarca süren ekonomik durgunluğa mahkûm ettiler. Uzun vadede başarılı olan devletler, kıta imparatorlukları yaratamayıp denizaşırı imparatorluklara yönelen devletlerdi. Bu devletler, daha sonra, kendi sömürgelerinin tamamlayıcı kaynaklarını dünya sistemindeki ekonomik işbölümünü artırmak için kullandılar. İspanya bunu yapamadı; çünkü Amerika'daki kaynaklarını, basitçe, Avrupa'daki askeri ve siyasal girişimini finanse etmek için kullandı.

Kapitalist sistemin başarısının nedenlerinden biri, onun siyasal birlikten uzak oluşu idiyse, birleştirici ekonomik bağları nasıl gelişti? Kısmen, rekabet eden devletlerin mümkün kıldığı sermaye hareketliliğinden ötürü. Herhangi bir devlet kapitalistlerini aşırı vergilendirdiğinde oradan göçüyorlardı. 16. yüzyılın ikinci yarısında, özgür Amsterdam, tam da bu nedenlerden ötürü sistemin mali ve ticari merkezi olarak Habsburg Anvers' inin yerini aldı.

Ekonomik güç, sistemin çekirdeğindeki alanların güçlü devletler geliştirmelerine olanak tanıdı. Bunlar, merkantil çıkarları savunmak için yararlı oldular. Yeni güçlenen bu devletler, yeri geldiğinde neden Avrupa imparatorluklarını fethetmeye ve bütçe kaynaklarına aşırı yük bindirmeye çalışmadılar? Fransa bunu yaptı ve nispi ekonomik başarısızlığı bu yüzdendir. İngiltere ve Hollanda yapmadı; çünkü kıta meseleleriyle uğraşacak büyüklükten ve merkezilikten yoksundular. Sonuç olarak, onla-

rın kapitalistleri zenginleşti ve kendilerini ezen devletler yerine kendilerine hizmet eden devlet yapıları yarattılar.

The Modern World-System'in birinci cildinin ilk beş bölümünün bu çok kısa özeti, Wallerstein'ın yaklaşımının kimi güçlü yanlarını gösterir. Bir bütün olarak Avrasya dünyasından gelişen dünya kapitalist sisteminin kalbinde yatan Avrupa'nın küçük bir köşesine kadar uzanan bir dizi ikili karşılaştırmayla Wallerstein kapitalist dünya ekonomisinin hem kökenlerini, hem de işleyişini ayrıntılarıyla açıklar. Bu karşıtlıklar, dünya-sistemi perspektifinin kavramsal terminolojisini aydınlatmanın ve ayrıntılandırmanın bir temelini verir. Çin ve Avrupa'nın çakıştırılması, dünya imparatorlukları ile kapitalist bir dünya ekonomisi arasındaki farklılığı gösterir. Habsburgların Fransızlarla, İngilizlerle ve Hollandalılarla karşılaştırılması, İspanya'nın bir dünya imparatorluğu yaratamamasını ve de İspanya tarafından kontrol edilen ya da İspanya'nın müttefiki olan erken kapitalist merkezlerin –İtalya, Anvers ve güney Almanya– yıkımını açıklar. Son olarak, daha sonraki ciltler için sadece ima edilmesine karşın, neden Fransa'nın değil de İngiltere'nin ilk sınai çekirdek ulus haline geldiğini anlamamız için bir çerçeve de verir.

Aynı zamanda Wallerstein'ın bugün de geçerliliklerini sürdürdüklerine inandığı sonuçlara da götürülürüz: Başarılı sermaye, doğası gereği hareketlidir. Kapitalist devletler, piyasaya karışmaktan sakınan devletler değil, kârları azamileştirmeye yardım eden devletlerdir. Kendi kapitalistlerini koruyamayan devletler, kapitalist dünya sisteminin bir parçası olarak kaldıkları sürece sermayelerini kaybederler. Kapitalizmin başarısı çekirdek ile çeper arasında bir işbölümünün yaratılmasına ve sürdürülmesine bağlıdır. Wallerstein'ın, tarihi tartışırken bile bunlara işaret etmeyi görev haline getirmesi, sadece çalışmasının kapsamını artırmakla kalmaz, başka türlü, 16. yüzyıl ekonomik ve siyasal tarihine ilgi göstermeyecek olan önemli sayıda okuyucu için ilginç hale de getirir.

Wallerstein'ın dünya sisteminin kökeniyle ilgili özgül tarihsel ifadelerinden birçoğu sorgulanabilir.[32] Fakat bütün mesele bu değildir. Onun teorisi dikkatimizi çeker, çünkü zaman ve mekân bakımından son derece kapsayıcıdır, çünkü bütün önemsiz sorunlar üzerinde tartı-

32 Wallerstein'ın daha tartışmalı tarihsel savlarıyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme, Herman Kellenbenz'in *The Modern World-System* I'i değerlendirmesinde sunulur: *Journal of Modern History* 48 (1976), s. 685-692.

şıldıktan sonra, başka hiçbir çağdaş büyük toplumsal değişim teorisinin paylaşmadığı bir akla uygunluğa sahip olduğu görülmektedir.

Ekonomik Gerilik

Wallerstein, Batı'nın gelişimi sorununu çözme girişiminden sonra durmaz. Peşinden başka önemli konular ve çözümler gelir. Ekonomik gerilik nasıl ve ne zaman başladı? Batı'nın ekonomik başarısı sorunu geniş ölçüde ortaya konulur, fakat madalyonun öteki yüzü ortaya konmaz; çünkü pek çok ekonomik gelişme ve modernleşme uzmanı, basitçe, ilerlemenin tersinin durgunluk olduğunu varsayar. Wallerstein'a göre, dünya kapitalist sistemiyle bir kez bütünleştikten sonra, çeperin kaderi salt durgunluktan çok ***aktif geri bırakılmışlık***'tır.

Wallerstein bu noktayı aydınlatmak için yine ikili bir karşılaştırma kullanır; Polonya'yı Rusya'yla karşılaştırır.[33] Her ikisi de, erken 15. yüzyılda seyrek nüfuslu sınır bölgeleri olan geniş topraklara yayılmış devletlerdi. Pek çok bakımdan Polonya Rusya'dan daha ileriydi; fakat Batılı pazar güçlerine daha yakındı ve daha erişilebilir konumdaydı. Polonya, bu nedenle, Batı'ya tahıl ihracatçısı olarak "gelişti." Bu tahılı üretmek için köylüleri serflere dönüştürüldü. Lordları tahıl ticaretinden kazandıkları servetle zenginleşti. Güçlü bir ihracat pazarına dayanan güçlü lordlar Polonya'nın kentlerinin ve imalatçı ve tüccar sayılabilecek kapitalistlerinin çıkarları aleyhine çalıştılar. Kentleri durgunlaşırken onlar Batı'dan mamul mal ithal ettiler, kent desteğinden yoksun kalan ve büyük toprak sahibi eşrafla kendi başına savaşmaya terk edilen merkezi devlet de çöktü. Polonya 17. yüzyılda, yerli burjuvazisi güçsüz, köylüleri serf statüsünde, siyasal geleceği olmayan, bütünüyle çeperleşmiş zayıf bir devletti.

Rusya'da aynı güçlerden bazıları farklı bir sonuç ortaya çıkardı; çünkü Rusya çok daha uzun süre kapitalist sistemin dışında daldı. Orada artan tahıl talebi iç talepti. Emek kıtlığı nedeniyle hantal bir serflik de yarattı; fakat güçlü bir soyluluk üretmedi. Aksine, soylular dış desteklere sahip olmadıkları için, büyüyen devletlerine bağımlı hale geldiler. Bağımsız bir burjuvazi gelişmemesine karşın, kentler de gerilemedi. Aslında Rusya kendine has bir tür "dünya ekonomisi" oldu ve daha sonraki

33 Wallerstein, *The Modern World-System* I, s. 301-324.

yüzyıllarda, Batı pazarı Rusya'ya sızdığında ülkeyi bir arada tutacak güçlü bir devlet otokrasisi geliştirmeye zamanı oldu. Bu gelişmenin sağladığı birkaç yüzyıllık nefes alma dönemi, Rusya'yı Polonya'dan tamamen farklı bir yola soktu. Ne çok gelişti, ne de çeperleşti; güçlü devleti ve nispi ekonomik özerkliği, dünya sistemine yarı-çeper olarak girmesine ve sonunda kapitalist sisteme meydan okumasına olanak tanıdı.

Wallerstein'a göre, bu karşılaştırmanın önemli dersi, dış güçlerin etkisini göstermesidir. Rusya ve Polonya'nın farklı kaderleri, tamamen iç faktörlerden çok, dünya kapitalizmiyle farklı etkileşim tarihlerinden kaynaklanır. Elbette bu, Wallerstein'ın düşüncelerinin göbeğinde yatan, değişimin içsel nedenlerine karşıt olarak dışsal nedenlerin ezeli doğasına olan inancı gösterir.

The Modern World-System'ın yayımlanmasından sonra yapılan belki de en etkili saldırı olan Robert Brenner'in Wallerstein eleştirisi, haklı olarak onu çekirdek ve çeper toplumların, en başta da İngiltere ve Polonya'nın iç sınıfsal ilişkilerini ihmal etmekle suçlar.[34] Brenner'in eleştirisi, nihai olarak, Wallerstein'ın özellikle değişimin kökenlerine dair alternatif nedensel savları sınamasındaki ısrarına dayanır. Bununla birlikte, saldırı, Wallerstein'ın savının merkezi yapısına bir anlamda zarar vermez; çünkü değişimin içsel karşısındaki dışsal kaynakları sorunu, ilk nedenlerle ilgili sonu gelmez bir tartışmaya dönüşebilir. Wallerstein açıkça böyle bir tartışmaya ilgi göstermez ve sonraki yayınlarında, tek tek ülkelerin dışsal değişim nedenlerini vurgulamaya devam ederek savunmasını bitirir ve dünya sisteminin, başlıca makro-toplumsal değişimleri açıklamanın tek uygun temeli olduğu tutumunda diretir. Kısaca, kendi bakış açısını uygulama ve ayrıntılandırma çabalarında ısrar etmiş, alternatif bakış açılarına karşı sınamaktan uzak durmuştur.

Bu, hiçbir yerde, çeperleşmenin toplumsal etkileri tartışmasında olduğu kadar açık değildir. Wallerstein'a göre, kapitalist pazarların girişi yerel köylülüğü, dünya sistemi için temel ürünler çıkartmak için zoraki emeğe zorlar. Var olan kent yaşamının belini kırar. Kitleleri yoksullaştırır; öyle ki yaşam standartları, kapitalist sistemle ilişkiye girmeden önce-

---

34 Robert Brenner, "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe," *Past and Present* 70 (1976), s. 30-75; "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism," *New Left Review* 104 (1977), s. 25-92.

ki düzeyin altına düşer. Asalak bir yerel eliti besler. Bu, feodalizmin yeniden üretilmesi ya da geleneğin taşlaşması değil, 20. yüzyıl çeperlerindeki sonuçları, 16. yüzyılda Doğu Avrupa ve Latin Amerika'daki kadar yıkıcı olmaya devam eden mahvedici bir gelişme tipidir.[35]

Krizler ve Geçişler

"Kriz" kavramı Marksist teoride merkezidir; çünkü ancak çeşitli üretim tarzlarının krizlerinden bir sonraki üretim tarzı çıkar. Örneğin, feodalizm köleliğin uzun süreli krizi tarafından şekillendirilmiştir.[36] Kapitalizm, feodalizmin 14. ve 15. yüzyıllardaki krizi sırasında oluşmuştur ve sosyalizm, kapitalizmin 20. yüzyılda başlayan ve 21. yüzyılda sürüp gidecek krizinden çıkacaktır.[37] Fakat önemli sayıda ekonomi tarihçisi, kapitalizmin periyodik krizleri ya da üretim tarzının kendini koşullara uydurarak yeniden örgütlenmesine yol açan düzenli uzun genişleme ve büzülme döngüleri fikrini kabul etmez (kapitalizmin nihai döngüsüne girmek üzere olduğu fikrini hiç kabul etmez). Pek çok ekonomi uzmanı, en iyi ihtimalle, Marksizmin büyük salınmaları ve kasılmalı geçişleriyle sadece soluk bir benzerlik gösteren kısa vadeli iş döngüleri düşüncesini kabul eder. Bu bakımdan Wallerstein Marksizmle tam bir anlaşma içindedir; bu yüzden, bir geçiş teorisinin temelini atmak için döngüler sorununu ele almak onun için zorunludur.

1600-1750 arası yılları kapsayan *The Modern World-System*'in ikinci cildinin başında Wallerstein, krizlerle ilgili tutumunu, krizlerin nispi doğasını vurgulayarak gerekçelendirir. Bir krizin, kilit bir ürünün ticaret koşullarında nispi bir oynamayla meydana gelebileceğinde ve böyle bir değişimin, yeni bir ekonomi tipi üreten bir dizi yeniden uyumu gerektireceğinde ısrar eder. Wallerstein ikinci cildin önemi bir bölümünü, erken 17. yüzyıldan 18. yüzyıl ortalarına kadarki tahıl ticaretinin elverişsiz koşullarının sonuçlarını açıklamaya harcayarak, kendi diyalektiğinin ampirik tarihsel temelini kurtarır. Sorun, çekirdekteki apaçık ekonomik gerilemeyi (17. yüzyılda Hollanda ve 18. yüzyılda İngiltere) bul-

---

35 Wallerstein, *The Modern World-System* I, s. 87-100; *The Capitalist World-Economy*, s. 119-131.

36 Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism* (Londra: New Left Books, 1974).

37 Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*, s. 138-151.

gulamak değildir; çünkü gerilemenin gerçekleştiği yer burası değildir.[38] Kriz bir bütün olarak sistemde gerçekleşir ve çekirdek, büyümenin bu nispi yavaşlamasını, konumunu sağlamlaştırıp düzeltmek için kullanırken, bundan zarar gören çeper olmuştur.

> Wallerstein şöyle yazar:
> Pazar şartları aniden elverişsiz olduğunda, tarımsal ihraç ürünleri üreticisi ne yapar? Bu bakış açısından anlamlı olan iki yanıt vardır. İhracat hacmini genişleterek ve/veya üretim maliyetlerini düşürerek net gelirini korumaya çalışabilir. Bunlardan her biri ya da her ikisi, kısa vadede bireysel girişimcinin lehine işler; fakat orta vadede, verili bir alandaki çeper üreticilerin kolektif durumunu kötüleştirir. İhraç ürünleri üretiminin genişlemesi, talebin zaten fazla artmış olduğu bir pazarda küresel üretimi daha da artırır. Üretim maliyetleri, çeper alanlarda genellikle yapıldığı gibi, doğal ve insani kaynakların yoğun sömürüsüyle düşürülürse, gelecekteki üretim potansiyelini tüketecektir.[39]

Bu yüzden, dünya ekonomisinin çekirdeğindeki değişime uymak için bir tür "aygıt yenileme," çeper için başka bir yıkım olur. Çekirdekte 17. yüzyıldaki nispi gerileme, ülkeleri iç pazarlarını korumak için daha fazla ulusçuluğa ve iç tutarlılığa itti. Merkantilist programların kilit noktası buydu. Çeperde ise kriz salt nispi değildi ve tam tersi bir şeye yol açtı:

> Dünya ekonomisinin iniş dönemi çekirdek ülkeleri, ulusçuluk (merkantilizm) ve üst tabakalarda anayasal uzlaşma yoluna sokarken, Doğu Avrupa'nın zayıf devletleri ne merkantilist bir taktiğin avantajlarından yararlanmaya çalışabildiler, ne de üst tabakalar arasında herhangi bir uzlaşmayı garanti edebildiler. Bu durum, çeper alanları keskinleşen sınıf çatışmalarına, bölgeciliğin artmasına ve ulusal bilincin azalmasına, içte günah keçisi aramaya ve köylülüğün keskinleşen huzursuzluğuna götürdü. *Mutatis mutandis,* aynı şeyin, güney Avrupa'nın ve Amerika kıtasının eski çeper alanlarında da geçerli olduğunu göreceğiz. Hıristiyan Akdeniz'e hızlı bir göz atmak,

---

38 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy 1600-1750* (New York: Academic Press, 1980), s. 37-125.

39 Wallerstein, *The Modern World-System* II, s. 130-131.

"iş durgunluğu"yla tanımlanabilecek bir 17. yüzyıl için de aynı kalıbın geçerli olduğunu gösterir. Temel ihraç ürünlerinin fiyatları düşmüştür.[40]

Krizin yerel değil, sistemde olduğu, Wallerstein'ın başlıca öncüllerinden birinden çıkan bir içgörüdür: Tekil bir dünya sistemi fikri, bir metafor olarak ya da karşılaştırma yapma zorunluluğu olarak anlaşılmamalıdır. Kapitalist dünya sisteminin birçok farklı parçası olsa da, bir bütün anlayışı her parçanın kaderini yorumlamanın temelini verir.

Onun teorisi 17. yüzyıl için açıklayabildiği şeyi geç 20. yüzyıl için de öngörebilir. 1976'da yayımlanan bir kitapta, 1970'lerin sonunda ve 1980'lerde dünya ekonomisinde bir inişi öngördü ve Afrika'nın en çeper kesimlerinin en fazla zararı göreceğini tahmin etti. Bu iniş, onları, dünya ekonomisiyle daha tam bütünleşmeye ve dünya ekonomisinin, olasılıkla dünya sosyalizminin gelişinden önceki son kapitalist döngü için tekrar yükseleceği yüzyılın sonunda daha fazla sömürülmeye hazırlayacaktı.[41]

Yarı-Çeperlik

Wallerstein'ın en özgün düşüncelerinden biri de ne en ileri ülkeler arasında, ne de açıkça çeper ülkeler arasında yer alan ülkelerin nasıl sınıflandırılacağı sorununa getirdiği çözümdür. Belli başlı bazı örnekler geç 16. yüzyılda Venedik ve İspanya, 17. yüzyılda İsveç, 18. yüzyılda Prusya, 19. ve 20. yüzyıllarda Rusya, 19. ve erken 20. yüzyılda Japonya ve bugün Brezilya ve Güney Afrika gibi ülkelerdir. Bunlara "yarı-çeper" etiketini yapıştırır ve modelinde kilit bir rol oynarlar.

Yarı-çeper ülkeler çekirdek statüsü için rekabete girerler ki bu dünya sistemini sürekli dengesizlik içinde tutar. Üç ülke kategorisinden –çekirdek, çeper ve yarı-çeper– sadece üçüncü kategori her zaman özgül devletlerden oluşur. İlk ikisi devlet olabilirler; fakat diğerlerinin yanı sıra farklı bir kategoriye sokulabilen sınıflara ve etnik gruplara da işaret ederler. Örneğin 1600'de Potosi'deki gümüş madenlerinde çalışan yerliler, yarı-çeper ve gerileyen İspanya'nın hükümran olduğu alanda

---

40 *Age.*, s. 144-145.

41 Immanuel Wallerstein, "The Three Stages of African Involvement in the World-Economy," *The Political Economy of Contemporary Africa,* ed. Peter Gutkind ve Immanuel Wallerstein (Beverly Hills, Calif.: Sage, 1979) içinde, s. 30-57.

yaşayan bir çeper bölgesi zorunlu emek gücüydü. Karaipler'de bir 17. yüzyıl Hollanda şeker plantasyonundaki Afrikalı köleler, dünya sisteminin dışındaki bir alandan ele geçirilen ve çekirdeğin girişimcileri için çalışan bir çeper bölgesi emek gücüydü. Yarı-çeper ifadesi bu şekilde kullanılamaz, bir devlet içindeki bir sınıf tipine ya da bir alt-gruba değil, bir devlet tipinin kendisine işaret eder.

Wallerstein, teorisinin hiçbir bölümünde, saygıdeğer tarihçinin ülkeleri insanbiçimlileştirme *[anthropomorph]* alışkanlığına saplanmaya, yarı-çeperliği tartışırken olduğu kadar yaklaşmaz. Çekirdeğe girmeye kalkışan ya da çepere kaymaktan uzak durmaya çalışan bilinçli aktörler olarak yarı-çeper devletler, hırslı insanları kariyer rekabetine ya da kişisel güç ve servet arayışına iten dürtülere ve kişiliklere benzer dürtüler ve kişilikler geliştiriyor gibidir. Aslında, bazı yarı-çeper devletler, tam da kişisel nedenlerle böyle olurlar. Wallerstein şunları yazar:

> Ekonomik inişin ilk işaretleri 19. yüzyılda Avrupa'yı vurmaya başladığı zaman, Gustavus Adolphus (1611-1632) gibi güçlü bir kişilik, krizi, İsveç devletini daha da güçlendirmek ve ekonomik bir dönüşümü başlatmak için kullanabildi. Otuz Yıl Savaşları'nı sürdürmek için İsveç'in kaynaklarını seferber etti. Vergileri artırdı ... İltizamı yerleştirdi.[42]

İsveç, daha sonra, Avrupa'yı kanlı bir takibe başlayıp başarısız bir şekilde çekirdek satüsü elde etmeye çabaladı. Motivasyonu, herhalde, kıralının ve elitinin baş köpek olma tutkusuydu.

Daha sonra sıra Prusya'ya geldi:

> Prusya'nın gelişmesinin anahtarı, çekirdek güçlerin bakış açısından, Orta Avrupa'da önemli bir yarı-çeper güce yer olmasıydı. İsveç sendeleyince, bu boşluğa Prusya sokuldu... Fakat aynı bölgede iki devlet Prusya'nın yaptığını eşzamanlı başaramazlardı; bunu peşinen kavramazsak süreci anlayamayız.[43]

Yarı-çeper devletlerin kişilikleri olduğu gibi, bireyler gibi bir örgütlenmedeki "boşluklar" için rekabet de ederler. Çekirdek devletler de sistemde "egemen" konumu için rekabet ederek aynı şeyi yaptıklarına

---

42 Wallerstein, *The Modern World-System* II, s. 204.

43 *Age.*, s. 225.

göre, dünya sisteminin siyasal mekanizmaları, Wallerstein'ın kapitalizmin ne olduğuyla ilgili görüşüne uygundur: Kurbağa yavrularının kıyıdaki birkaç kurbağa yuvasına çılgınca koşuşu. Wallerstein, Tawney'in iğneli, küçümseyici "kurbağa yavruları kapitalizmi" betimlemesini kullanır; fakat Wallerstein için esas rekabetçiler bireyler değil, devletlerdir ve mücadele, hiçbir yerde, birkaç çekirdek konumdan birini ele geçirmek için savaşan yarı-çeper devletler arasında olduğu kadar acımasız değildir.[44]

Yarı-çeper fazlasını yapar. Çekirdeğin kirli işlerini yaparak, çeper düşmanlığının odağı olarak ve eski sınai merkezlerde ücretler çok yükseldiğinde çekirdeğin yatırımlarına ev sahipliği yaparak sistemde bir tür orta sınıf gibi hareket eder. 16. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın başına kadar İspanya, Latin Amerika'yı çekirdek için kontrol ettiği gibi, İsveç ve daha sonra Prusya da 17. ve 18. yüzyıllarda Polonya'yı hizada tutmuştu. Çağdaş Latin Amerika'da Brezilya ve Afrika'da Güney Afrika benzer bir rol oynarlar.[45]

Bu kesintisiz mücadelenin neden olduğu gerilimler tehlikelidir ve 1917'de, yarı-çeper bir rolü yerine getirme yükünün Çarcı devletin çekemeyeceği kadar ağır olduğunun anlaşıldığı Rusya'da olduğu gibi, sahici bir devrim üretebilir. Rusya çepere doğru itilmekteyken, bundan sakınmak için şiddetli tepki gösterdi ve komünizme dönmekle, çekirdeğe girmek için güçlü bir iddiada bulunmayı başardı. Böyle yaptığı için bugün bütün sistemi tehdit eder bir konumdadır.[46]

Gelişmenin orta aşamasında olan ülkelerin, şiddetli altüst oluşlara yukarı ya da aşağı aşamada olanlardan daha çok eğilimli oldukları üzerinde öteden beri bir anlaşma sağlanmıştı. Bu gözlemi küresel bir bağlama yerleştirmekle Wallerstein, bu ülkeler ile zengin, yerine oturmuş ülkeler arasındaki paradoksal etkileşimi de açıklar. Çekirdek, sistemi dengede tutmak için bir çepere gereksinim duyar, fakat gelişmekte olan yarı-çeper devletlerin rekabetinden de korkar. Bu yüzden, onları aynı zamanda hem teşvik eder, hem kısıtlar. Bu da nispeten güçlü devlet yapıları, yükselen ulusçuluk ve gereğinden fazla başarılı olmaları halinde çekirdeğin ketleyebileceği ekonomik tutkular yaratır.

---

44 Wallerstein, *The Capitalist World-Economy,* s. 101.

45 Wallerstein, *The Modern World-System* II, s. 95-118.

46 *Age.,* s. 30-31.

Bu teorik görüşü, gereğinden fazla psikolojik ve eski tarz diplomatik, güç dengesi muhakemesine dayanıyor diye eleştirmek mümkündür. Ne var ki, fazlasını yapar. İsveç'in kuzey Avrupa'yı fethetmeye kalkışması, Rusya'nın 17. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar süren Batı'yla aşk-nefret ilişkisi[47] ve Japonya'nın 1868'den itibaren davranışı gibi farklı, fakat muazzam ölçüde yıkıcı olayları doyurucu bir şekilde ele alır. Elbette Japonya şimdi çekirdeğe "girmeyi" başarmıştır; bunu yapan tek Avrupalı olmayan devlettir, fakat maliyeti herkes için fazla olmuştur; çünkü daha yüksek bir role ulaşmak isterken çekirdeğin Doğu Asya'nın büyük bir bölümü üzerindeki denetimini yok etmiştir.

Sonuç olarak Wallerstein'ın dünya sistemi tarihi, tamamlanmış olmaktan uzak olsa da (1983'te) hem eski, hem yeni sorunları ele alıp yeni, kapsayıcı teorik bir çerçeveye yerleştirme yeteneğini göstermiştir. Ustalığını 19. ve 20. yüzyıllara da yaymayı başarıp başaramayacağı görülecek. Denemelerinde bazı ciltleri planladığının ipuçları verilmektedir ve çalışmalarının tamamının, hâlâ, çağdaş bir siyasal itici güce sahip olduğundan kuşku yok. Şimdiye kadar kapitalist dünya sisteminin erken aşamalarını ayrıntılı yazıp, geç 20. yüzyıl çözümlemesini oldukça muammalı denemelerle sınırlayarak toplumsal tarihçi, toplumsal teorisyen ve siyasal polemikçi rollerini dengelemeyi başardı.

Dünya - Sistemi Çözümlemesinde Teori ve Yöntem

Wallerstein'ın dünya-sistemi perspektifinin tarihsel çözümleme bakımından anlamını tam olarak kavramak için, onu sosyal bilimlerdeki ana rakibiyle, gelişimci perspektifle karşılaştırmak gerekir. Gelişimci perspektifin tanımlayıcı özelliği, değişimi toplum düzeyinde içten kaynaklanan bir süreç olarak görüşüdür. Bu görüş, hemen hemen her belli başlı sosyolojik teoride, işlevselcilik gibi modern teorilerde ve Durkheim ve Marx gibi klasik teorisyenlerin yazılarında vardır. Gelişimci değişim görüşü çekicidir; çünkü değişimin toplumsal yapısal kaynaklarını vurgular ve böylece tarihsel değişimin sosyolojik gibi görünmesine yol açar. Değişim, "toplumlar"a –genellikle uluslarla eşanlamlı olarak anlaşılır– hem doğal, hem içsel olan bir süreç olarak görüldüğünde, değiş-

47 Theodore Von Laue, *Why Lenin? Why Stalin? A Reappraisal of the Russian Revolution, 1900-1930* (Philadelphia: Lippincott, 1971).

şimle ilgili genel, soyut önermeler formüle etmek mümkün olur. Her vaka özünde bağımsız gibi görülür; böylece sözde deneysel manipülasyonlar mümkün olur ve "bilimsel" gerekler yerine getirilir.

Bu iç değişim düşüncesi, gelişimci tarzda düşünüldüğünde, çoğunlukla toplumun hem açıklayıcı bir birim olarak, hem bir gözlem birimi olarak kullanılmasına yol açar.[48] Bir gözlem birimi, bir ampirik düzenlilik ifadesinin nesnelerini tanımlar; açıklayıcı bir birim ise ampirik bir düzenliliğin açıklanmasında saptanan nedensel mekanizmanın düzeyini tanımlar. Bu yüzden, "Gelişmiş ülkeler daha ileri bir yapısal farklılaşma düzeyine ve bunun sonucunda daha yüksek bir iç uzlaşma düzeyine sahip oldukları için, ekonomik gelişme pozitif olarak temsili demokrasiyle bağlantılıdır" ifadesi ulusal toplumları hem gözlem birimleri, hem açıklayıcı birimler olarak kullanır. Ampirik düzenlilik toplum düzeyinde gözlemlenir ve o düzenliliğin açıklaması, toplum düzeyindeki yüklemlerden söz eder. İçten kaynaklanan değişim görüşü, toplumu bu şekilde kullanmayı zorunu kılmamasına karşın, iki yöntembilimsel düşünce oldukça bağdaşır.

Toplumdan daha küçük, açıklayıcı birimler kullanmak da gelişimci perspektifle bağdaşır. Bu, en genel olarak toplumsal psikolojik modernleşme teorisinde kullanılır. Örneğin Alex Inkeles ile David Smith ekonomik gelişme gibi büyük ölçekli toplumsal değişimlerin, bireysel düzeydeki davranışların kitlesel çapta değişimine dayandırıldığını ileri sürerler.[49] Okul ve medya gibi kurumların, toplumun üyeleri tarafından içselleştirilen değerleri geliştirdiğine inanırlar. Inkeles ile Smith'in "modern değerler" dedikleri şeyi içselleştiren bireylerin, büyük ölçekli değişim için merkezi olan ekonomik kurumları (örneğin bankalar, firmalar, fabrikalar) yaratmaları ve buralarda çalışmaları daha olasıdır. Bu muhakeme çizgisi, gelişmecilikle tamamen tutarlıdır. Değerlerin değişmesi için ilk dürtü, bu örnekte, dışardan gelebilir, fakat bireysel değerlerin değişme mekanizmaları içseldir. Dahası, sadece içteki geleneğin sarf ettiği güç dışında hiçbir dışsal kısıtlama değişime sınır koymaz. Bunun, toplumsal değişimi tekil toplumların sınırları içinde tutma etkisi vardır.

---

48 Charles Ragin, "Comparative Sociology and the Comparative Method," *International Journal of Comparative Sociology* 22 (1981), s. 102-120.

49 Alex Inkeles ve David H. Smith, *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1974).

Social Change and History'de [Toplumsal Değişim ve Tarih] Robert Nisbet gelişimci perspektifin, toplumsal değişimle ilgili Batı düşüncesinin içine işlemiş bir mecazi düşünme şekline dayandığım ileri sürer.[50] Geleneksel olarak bu mecaz, "Batı uygarlığı" ya da "kapitalizm" gibi soyut varlıklardaki değişimleri, sanki biyolojik organizmalarda gelişen süreçlermiş gibi betimlemek için kullanılmıştır. Mecaz, bu varlıklara kendilerine ait yaşamlar bahşeder: ortaya çıkarlar, büyürler, aşamalardan geçerler ve başka tip toplumsal organizmalara ya geçerek, ya da dönüşerek son bulurlar. İmge saf mecazi kaldığı sürece, diye ileri sürer Nisbet, yararlıdır; soyut varlıkları kavramsallaştırmaya yardım eder. Ne yazık ki, mecaz, ulus-devletler gibi ampirik varlıklarla ilgili teorilerin temeli olarak cisimleştirilir. O durumda başarısız olmuştur; çünkü düpedüz tarih dışı açıklamalara yol açmıştır. Bir yerin nasıl şu anda olduğu hale geldiğini anlamak için o yerin tarihini bilmek gerekmez. Yönelimini ve geleceğini açıklamak için, onu önceden düşünülmüş tipolojiye göre tanımlamak yeterlidir. Mecaz yüklü bu bakış açısında, diye ileri sürer Nisbet, değişim, aslında krizi, kesintiyi ve sürekli olmayışı kapsadığı halde, doğal, içkin ve yönelici olarak görülür.

Bir değişim teorisi olarak gelişimciliği anlamak önemlidir; çünkü Wallerstein kendi perspektifini ona karşı açık bir tepki olarak geliştirdi. Hatta Wallerstein Nisbet'ın saldırısını onaylayarak anar.[51] Nisbet'ın gelişimciliğin tarih karşıtı olacak kadar tarih dışı olduğunu ve toplumsal değişimi açıklayamayacağını savunmasını özellikle destekler.

Nisbet'in değişimle ilgili ifadelerinden (değişim kriz ve kesinti getirir ve tipik olarak dıştan kaynaklanır gibi), makro-sosyal değişimle ilgili herhangi bir toplumbilim genellemesi yapma girişiminin akıllıca olmadığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Görünüşe göre Nisbet bu sonuca varmıştı; zira tutarlı bir teorik alternatif sunmaz. Ne var ki, Wallerstein aynı sonuca ulaşmadı. Onun dünya sistemi teorisi, birçok bakımdan, değişimin toplumbilimsel çözümlemesini hem gelişimciliğin, hem aşırı tarihsel özgüllüğün pençelerinden kurtarma girişimidir.

Wallerstein, bu kurtarma girişiminde değişimin dıştan kaynaklandığı nosyonuna sarılarak etrafında kendi teorisini inşa eder. Bunun, normal

---

50 Robert Nisbet, *Social Change and History* (New York: Oxford University Press, 1970).

51 Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*, s. 2.

pratikleri tersine çevirmeyi gerektirdiğine dikkat edin. Tipik olarak, Amerika'da eğitim gören sosyal bilimcilerden ampirik bir düzenliliği açıklamaları istendiğinde, gözlemlenen düzenlilikle aynı düzeyde (ya da ondan daha küçük bir ölçekte) çok-katlı birimler arasında işleyen nedensel mekanizmaları anarlar. Wallerstein'ın bakış açısının arkasındaki temel düşünce şudur: içinde ülkelerin faaliyet gösterdiği teorik bir dünya sistemi modeli kurulursa, dıştan kaynaklanan değişimi bilimsel olarak ele almak mümkündür. Kısaca, değişimi oluşturan görünüşte tesadüfi krizler ve kesintiler hakkında genelleme yapma imkânı, bu tür olayları üreten daha geniş bir sistem modeli kurularak kanıtlanır. Her şeyden önce, tek tek ülkeler için dıştan kaynaklanan şey, daha büyük bir varlık için, yani hepsini kucaklayan dünya sistemi için içten kaynaklanan olmalıdır. Bu, Wallerstein'ın bakış açısına, gelişimsel bakış açısında bulunmayan bir kapalılık hissi verir. Gelişimcilerin tarih defterindeki garipliklerin neden olduğu hata diye ele aldıkları, Wallerstein'ın bakış açısında, dünya-sistemi düzeyindeki olayların ve süreçlerin etkisi olarak kavranabilir.

Ne var ki, tarihsel değişimi ele alma sorununun bu çözümü de sorunsuz değildir. Nisbet'ın gelişimciliğe temel itirazı, basitçe, toplumlara iç dinamiklerden ötürü değişme yeteneği bahşetme eğilimi değil, bir sonraki adımı, açıklamaları ontogenetik muhakeme ve organik analojiyle yapmasıdır. Eğer herhangi bir toplumsal sistemin gelişiminin potensiyelleri ve yönü doğuştan asli olarak varsa, tarihsel olmaya fazla gerek yoktur. Wallerstein işte bu günahın ağına düşer. Dünya sistemi tartışması organik analojiyle baharatlanmıştır. Modern dünya sistemi, uzun 16. yüzyılda "doğdu." Olgunlaşıp büyüme aşamalarından geçti. Yaşlanması ve nihai "çöküşü" öngörülebilir ve daha sonra yeni bir organizmaya, sosyalist dünya sistemine dönüşecektir. Dünya sistemindeki değişimin bütün kaynaklarını içselleştirmekte ve ardından biyolojik bir mecaz içinde tartışmada (ne de olsa, astronomlar yıldızların, galaksilerin ve bütün evrenin doğuşundan ve ölümünden söz ederken bunu yaparlar) itiraz edilebilir bir şey yoksa da, bu, tüm tarihsel gelişmeyi anlamaya yeterli önsel bir bilgi olarak alındığında sorun çıkar. Somut değişim incelemesi, örnekleme dışında artık zorunlu olmaz. Ontojeniye [birey oluş; bir organizmanın yaşam tarihi] dönüştürülen içsel nedensellik, ontoloji [varlıkbilim] olmuştur. Bir kapitalist dünya sisteminin

var olduğunu bilmek, deyim uygunsa, hakiki mümin için sezgisel olarak aleni bir şeydir ve her muhakeme buradan çıkar. Değişimin temel nedenlerini keşfetmek için boş yere çaba harcamaya gerek yoktur.

Birçok Wallerstein eleştirmeni onun teorik, somut ve hatta mantıksal boşluklarını tartışmıştır.[52] Hepsi de önemli bir noktayı gözden kaçırır. Wallerstein'ın merkezi teorisi, kanıtlanabilen ya da çürütülebilen bir mantıksal önermeler kümesine indirgenemez; siyasal bir vizyona dayanırlar.

Nisbet ile ondan önce "tarihsiciliğe" saldıran Karl Popper, toplumsal değişimin determinist yasalarını yaratma nedeninin siyasal olduğunu çok iyi anlamışlardı. Popper için bütün toplumsal değişim yasaları ya apaçıktırlar, ya da yanlış.[53] Nisbet için mantıksal bir nihai sonuca götüren gelişme aşamalarıyla ilgili bütün teoriler yararsızdır. Giderek daha fazla olay teorik modele izinsiz girer ve sonunda kayıtları çarpıtmak ya da teoriyi kurtarmak için olaylara makyaj yapmak zorunlu hale gelir.[54] Nisbet'in eleştirisine rağmen, siyaseti kendi entelektüel gündemlerinin birinci maddesi haline getirenler ne yaptıklarını bilirler. Güçlü bir ideolojik dünya vizyonuna sahip olmayan bir kimsenin Wallerstein'ınki kadar büyük bir girişime kalkışması olası değildir.

Wallerstein, daha ikna edici olmak için, Marc Bloch'tan bir sayfayı ödünç alıp kendi amacına doğru çevirir. Bloch tarihi geriye doğru okumanın, bugünün tarla şekilleri gibi şeylerle başlamanın ve geçmişi, aksi takdirde muğlak ve yanıltıcı olabilecek belgeleri yorumlayarak anlamanın yararlı olabildiğini göstermişti. Aristide Zolberg'in belirttiği gibi, Wallerstein bunu bir adım daha ileri götürdü:

> Onun [Wallerstein'ın] 16. yüzyıl dünyasını tasviri güvenilir gibi görünür, çünkü bağımlılık üzerine literatürdeki geç 20. yüzyıl dünyasının alışılmış temsiliyle esrarengiz bir benzerlik taşır; ikinci portrenin gerçekçiliği de, atasına benzerliği sayesinde ortaya çıkmıştır.[55]

---

52 Wallerstein'ın çalışmalarıyla, özellikle *The Modern World-System* I'le ilgili başlıca değerlendirmeler, bu bölümün sonundaki kaynakçada sıralanıyor.

53 Karl Popper, *The Poverty of Historicism* (New York: Harper Torchbooks, 1964), s. 143.

54 Nisbet, *Social Change and History*, s. 252-252.

55 Aristide Zolberg, "Origins of the Modern World-System: A Missing Link," *World Politics* 33 (1981), s. 253-281.

Bu da şaşırtıcı değil. Bu tam da Wallerstein'ın yapmaya soyunduğu şeydir.

Peki, ya tüm toplumsal değişimin dünya sisteminden kaynaklandığı ve daha küçük ölçekli nedenlere indirgenemeyeceği varsayımı? Wallerstein içten kaynaklanan nedenselliğe ve değişim mekanizmalarına önceleri yaptığı aşırı vurguyu düzeltse de, bütünüyle karşıt bir vurguyu kabul etmek için hiçbir sebep göstermez. Onun görüşünü kabul etmek, eninde sonunda, onun bakış açısının enginliğini takdir etmeye dayanır. Yine de dünya sistemini, zaman zaman ortaya çıkan bir "güçlü kişilik" hariç, değişimin tek anlamlı kaynağı haline getirmekle Wallerstein bir dizi önemli tarihsel kaçamaklar yapabilir.

En önemli olanı, Marksist bilim insanlarının hiçbir zaman kolayca ele alamadıkları konudur: kültür. Wallerstein'a göre, farklı gelişim oranlarını açıklamak için çeşitli halklar arasındaki kültürel farklılıkları hesaba katmak gerekmez. Kuşkusuz, bu Weber'e bilinçli bir tepkidir; fakat zaman zaman biçimsiz bir muhakemeye de yol açar.

Dünya-sistemi teorisinin en göze batan kusurlarından biri, ekonomik gelişmenin kabaca benzer kültürel geleneklere sahip geniş alanları, dünya sistemindeki güç ya da konum bakımdan köklü farklılıklarına rağmen çok benzer biçimlerde etkilemesinin nedenini açıklayamamasıdır. Bu yüzden kuzeybatı Avrupa dünyanın geri kalan kısmından önce sanayileşti; fakat bu, Belçika, kuzey Fransa, batı Almanya, İsviçre ve Hollanda'nın yakından izlediği İngiltere'yi kapsıyordu. İsviçre zayıf, uluslararası bakımdan önemsiz bir devletti; Belçika sanayileşme sonrasına kadar birleşik değildi ve batı Almanya siyasal olarak kendisini yutan devlete bağımlıydı. Daha sonra sanayileşme İskandinavya'ya yayıldı: Wallerstein'ın teorisinde hiç beklenmeyen bir sonuç. İsveç, bir yüzyıl önce İspanya'nın düştüğü durum gibi, zaten yarı-çeperleşmişti ve komşusu Danimarka 18. yüzyılda çepere düşmüştü.[56] O halde, bir yüzyıl sonra her iki İskandinav toplumu neden çekirdeği böylesine kolay yakalıyor da, İspanya yakalayamıyor?[57]

Wallerstein'ın kültürü ihmal edişinin başka bir örneğine de İngiltere'nin Kuzey Amerika sömürgelerini ele alışında rastlanır. Bu sömürge-

---

56 Wallerstein, *The Modern World-System* II, s. 221-223.

57 İlgili ekonomik veriler, Paul Bairoch, "Europe's Gross National Product, 1800-1975," *Journal of European Economic History* 5 (1976), s. 273-340'ta sunuluyor.

ler çeper olarak başladılar; fakat Wallerstein'a göre, İngilizler 1640'larda onları durduramayacak kadar kendi iç savaşlarıyla meşgul oldukları için, kolayca yarı-çeperliğe yükseldiler.[58] Bu tür belirlemeler, kültür ile ekonomi arasındaki etkileşimi düşünme isteksizliğini açığa vurur. Bu ihmal, abartılı bir model kullanmanın önemli içgörülere yol açabildiği durumlarda değerli olabilir. Ne var ki, başka durumlarda tarihsel kayıtların ciddi çarpıtılmasına yol açar. Gerçekten de, Wallerstein'ın çarpıtmaları bazı yorumcuları öfkelendirmiştir.[59] İngiltere'nin Kuzey Amerika sömürgelerinin kuraldışı gelişimi, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın temel ürün ihracatçısı olarak dünya sistemine girmelerine ve devam eden çeperliklerine (katı bağımlılık teorisi terimleriyle) rağmen daha sonraki başarılarından daha şaşırtıcı değildir. Bazı toplumlar, başından itibaren sanayileşmeye çok yakın oldukları için, sanayileşme kültürünü kolayca öğrenirler.

Birinci kitabında Wallerstein Batılı bilimsel ilerlemenin önemini hesaba katmaya ve bunu emperyal sansürden kurtulmuş olmaya bağlamaya en azından istekliydi.[60] Ne var ki, dünya-sistemi kitabının ikinci cildinde, bu bile ortadan kalkar ve 17. yüzyılın bilimsel ve felsefi devrimi hakkında sadece aşağıdaki yorum yer alır:

> O halde kopuş için üç tarih: 1500 civarı, 1650 ve 1800; üç (ya da daha fazla) tarih teorisi: 1800, can alıcı değişim olarak sanayileşmeye bir vurguyla; 1650, ya ilk "kapitalist" devletlerin (Britanya ve Hollanda) ortaya çıktığı döneme vurguyla ya da Descartes, Leibnitz, Spinoza, Newton ve Lock'un güya anahtar "modern" düşüncelerinin ortaya çıkışına bir vurguyla; ve 1500, diğer ekonomi biçimlerinden ayrı bir biçim olarak bir kapitalist dünya sisteminin yaratılmasına bir vurguyla.[61]

Kültürün yokluğu Wallerstein'ın etnisite teorisinde de önemli bir rol oynar. Wallerstein'a göre etnisite, dünya sisteminin dinamik girişine karşı savunmacı bir tepkidir. Dışarıya karşı, büyük ölçüde yeni doğan etnik grubun egemen tabakaları tarafından idare edilen bilinçli bir tep-

58 Wallerstein, *The Modern World-System* II, s. 237.

59 Arthur Stinchcombe, "The Growth of the World-System," *American Journal of Sociology* 87 (1982), s. 1389-1395.

60 Wallerstein, *The Modern World-System* I, s. 53.

61 Wallerstein, *The Modern World-System* II, s. 7

kidir. Bu demektir ki, temel bölge, dil ve alışkanlık farklılıkları, dünya sistemindeki bir değişime yanıt olarak canlanıncaya kadar, konu dışıdırlar.[62] Bunun bugünkü dünya için önemli siyasal sonuçları vardır, ama aynı zamanda tatmin edici olmayan tarihi de üretebilir.

Örneğin, Avusturya'nın, özellikle Prusya ile karşılaştırıldığında, birinci sırada bir güç olamaması, şifre gibi bir cümleyle açıklanır: "Habsburg İmparatorluğu'nun böyle bütünleşmesinin önündeki kilit engel, Türk askeri gücüydü."[63] Bu, 17. yüzyıl için kuşkulu, fakat savunulabilir bir önerme olsa da, erken 18. yüzyılın kanıtlarıyla ciddi biçimde çelişir. Avusturya'nın bütünleşmesini engelleyen, büyük ölçüde, Avrupa standartlarına göre, halkların olağanüstü heterojen bir karışımı olması değil miydi? Kuşkusuz, Avrupa'daki öteki ülkelerin de önemli iç-, kültürel farklılıkları vardı; fakat bu farklılıklar hiçbir yerde, taşranın Cermanik merkezi boğduğu –tersi olması yerine– Avusturya'daki kadar fazla değildi. Wallerstein'ın etnisiteyi ele alışının, teoriye uygun etnisite temelli görüngüler alt-kümesini tarif etmekten başka bir şey olmadığı açıktır. Onun perspektifinde etnisite, dünya-sistemi görüngüleriyle açıkça bağlantılı olduğu zaman vardır; aksi takdirde etnisite değildir.

Wallerstein'ın çalışmasında belirli konuların ihmali büyük tasarısının bir parçası olduğu için, bu itirazları yükseltmenin birçok bakımdan yararı yoktur. Onun hedefleri, dünya sistemi yorumunun işe yaradığını göstermek ve okuyucuları, temel teorik öncüllerin sağlam olduğuna ikna etmektir. Bu öncüller kabul edildi mi, çağdaş dünyayla ilgili bir dizi iddiada bulunulabilir. Stalin'in aşırılıklarından Kamboçya trajedisine ve Polonya'da Dayanışma'nın yükselişine kadar çok sayıda durum, kapitalist dünya sisteminin sömürücü doğasıyla ve çelişkileriyle açıklanabilir.[64] Wallerstein'ın şimdiki ve geçmiş olaylarla ilgili yorumlarından bazıları akla uygundur, bazıları değildir. Bununla birlikte bakış açısı verilidir; Wallerstein'ın (ve izleyicilerinin) niyeti, bu bakış açısını alternatif savlara karşı herhangi bir şekilde test etmek için değil, olayları yorumlamak için kullanmaktır. Wallerstein'ın bakış açısı, tarihteki uzun seyahatinin başlangıç noktasıdır ve varış noktası da olacaktır. Bu nedenle, çalışmasının teorik ve yöntembilimsel temellerinin bu tür görüşlerle tutarlı var-

---

62 Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*, s. 184-191.

63 Wallerstein, *The Modern World-System* II, s. 232.

64 Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*, s. 239-241; "North Atlantieism in Decline."

sayımlara dayanması ve bunların meşruiyetini güçlendirmek için tasarlanmış olmaları şaşırtıcı değildir.

Wallerstein'ın dünya-sistemi perspektifi tarihsel sosyal bilime hem yardım etmiştir, hem de ona zarar vermiştir. Yetersizliklerine rağmen, tarihsel ve karşılaştırmalı sosyolojiye epeyce ilgi yaratmıştır. Daha önceleri sosyologlar toplumların soyut, evrensel özelliklerini incelemeye ve tikel tarihsel kronolojileri incelemekten uzak durmaya özellikle mecburlarmış gibi görünürlerdi. Wallerstein'ın çalışması, somut tarihsel ardışıklıkları ve sonuçları incelemenin meşrulaşmasına yardımcı oldu ve çağdaş toplumsal görüngülerin tarihsel kökenlerini anlamaya yönelik ilgiyi tekrar canlandırdı. Fakat bu bakış açısı tarihsel araştırmanın önüne engeller de çıkardı. Tarihin kaydı karmaşıktır ve bu karmaşıklığın çoğu, bir dünya-sistemi bakış açısıyla kavranamaz. Karmaşıklığa teslim olmak ve her tarihsel sonucun ancak kendi tarihi gereğince açıklanabileceğini savunmak zorunlu olmasa da, Wallerstein'ınki gibi monolitik bir değişim teorisine kölece bağlılık, tarihsel açıklama işini engeller.

Bununla birlikte, Wallerstein'ın tanıttığı ve onun büyük teorisinin cazibesine direnen düşüncelerden ve kavramlardan yararlanmak mümkündür. Anahtar, bu kavramları, öteki sosyal bilim kavramları ve modelleri tarihsel araştırmada nasıl kullanılıyorsa öyle kullanmaktır. Kavramlar, başından itibaren geçici kabul edilir ve kavramsal model ile tarihsel kayıt arasında basit ya da doğrudan doğruya bir uygunluk olacağı beklentisi yoktur.[65] Kavramsal modeller, sosyal bilimcilerin karşı karşıya oldukları çeşitlilikten ve karmaşıklıktan anlam çıkarmalarına yardım eden toplumsal görüngülerin basitleştirilmiş abartıları olarak görülmelidirler. Tarihsel araştırmaya girişen sosyal bilimciler, destekleyici olmayan kanıtları görmezlikten gelmek ya da karartmaktan çok, bu uygunluk yokluğunu, anlamlı benzersiz özellikleri yorumlamanın temeli olarak görürler. Bu şekilde, teori yoruma deli ceketi giydirmez ve sorgulama, bir teoriyi yeniden doğrulamaya değil, kronolojiyi anlamaya odaklanır.

Sonuç: Wallerstein'in Etkisi

Wallerstein'ın makro-sosyoloji, tarihsel sosyoloji ve toplumsal değişim incelemesindeki etkisi çok önemlidir. Dünya sisteminin çeşitli par-

---

65 Charles Ragin ve David Zaret, "Theory and Method in Comparative Research: Two Strategies," *Social Forces* 61 (1983), s. 731-754.

çalarıyla ilgili küçük, fakat makro ölçekli incelemeler yazmış olan oldukça uzun bir öğrenci listesi üretti ve öğrencileri olmadıkları halde, onun örneğinden esinlenen başkaları da oldu. 1983'te *New York Review of Books*'ta Geoffrey Barraclough, Eric Wolf'un bir kitabını değerlendirmeye şu ifadeyle başlıyordu:

> Uzun süredir itibar edilmeyen "makro-tarih" tekrar gözdedir, fakat Arnold Toynbee'nin adıyla bütünleştirdiğimiz türden değil. Bugün, fark edilir ölçüde Marksist bir çeşnisi bulunan, Avrupa'nın Eski Dünya'nın marjinal bir sınırından bir servet ve güç odağına dönüşümünün ve bunun Batılı olmayan dünya üzerindeki etkisinin hikâyesini anlatan uzun, karmaşık kitaplar biçimini alır. W. H. McNeil buna "Batı'nın Yükselişi" diyordu birkaç yıl önce; fakat yeni tarzı, gerçekte "dünya sistemi" çözümlemesiyle Immanuel Wallerstein başlattı.[66]

Wallerstein'ın teorilerini ve üslubunu izleyen ve ilk kez yayımlanan kitapların birçoğu, onun Columbia Üniversitesi'ndeki öğrencileri tarafından yazıldı. Michael Hechter, Wallerstein'ın çekirdek-çeper modelinin, çekirdek toplumlardaki etnik gerilimlerin neden devam ettiğini açıklamak için kullanılabileceğini ileri sürdü. Keltlerin nasıl İngiltere'nin iç çeperine dönüştüğünü göstermeye çalıştı. Daniel Chirot tipik çeper bir toplumu, Romanya'yı çözümledi ve kapitalist pazar güçlerine uzun süre açık kaldıktan sonra umutsuzca yoksul ve geri kaldığını ileri sürdü. Frances Moulder Japonya'nın hızlı gelişimini, kendisini ekonomik sömürgecilikten koruma yeteneğiyle açıkladı. Aksine Qing Çin'ine 19. yüzyılda Batı kapitalizminin sızdığını, dolayısıyla çeperleştiğini, bu yüzden gelişiminin engellendiğini ileri sürdü. Fred Block modern kapitalist bankacılık ve finans sistemini, dünya-sistemi terimleriyle açıkladı.[67]

---

66 Geoffrey Barraclough, "Return of the Natives," *The New York Review of Books* 30 (2 Haziran 1983), s. 33-35.

67 Michael Hechter, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*, 1536-1966 (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1975); Daniel Chirot, *Social Change in a Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony* (New York: Academic Press, 1976); Frances Moulder, *Japan, China and the Modern World-Economy: Toward a Reinterpretation of East Asian Development ca. 1600 to ca. 1918* (Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1977); Fred Block, *The Origins of International Economic Disorder* (Berkeley: University of California Press, 1977).

Bu tür çalışmalar yaygınlaştı.[68] Peter Evans'ın Brezilya üzerine kitabı, bu ülkenin 1960'lardaki ve 1970'lerdeki görkemli, fakat eşitsiz sanayileşmesinde dünya ekonomisinin ve çok-uluslu firmaların rolünü açıklamak için, Latin Amerika bağımlılık teorisinin karmaşık bir kullanımı ile dünya-sistemi kavramlarını birleştirir.[69] Eric Wolf'un kitabı başka bir örnektir.[70] Wallerstein'ın dünya-sistemi perspektifinin bir kısmını kabul ederken, aynı zamanda onu eleştiren ve genişleten başka önemli kitaplar da olacaktır.

Wallerstein'a bu yaygın öykünmeyi ne açıklar? Birçok bakımdan, onun dünya sistemi görüşünden çok, sosyal bilim görüşü... Wallerstein'ın sosyal bilimlerdeki çalışma görüşünün her veçhesi, sosyal bilimcileri toplumsal görüngüleri geniş bir şekilde görmeye, görünüşte yalıtık toplumsal görüngüleri daha büyük bir sistemin parçaları olarak incelemeye davet eder. Sosyal bilimcileri, inceledikleri görüngüleri bütün olası etkiler tanımlanabilecek şekilde "tümlükler"in içine konumlandırmaya teşvik eder. Dahası toplumsal görüngülere tarihsel olarak bakmaları gerektiğini ve sosyal bilimler arasındaki disipliner sınırların soruşturmalarını sınırlamasına izin vermemeleri gerektiğini söyler. Son olarak, sosyal bilimcileri örtük siyasal varsayımlarını açıklamaya ve bir boşlukta sosyal bilim yapabilecekleri düşüncesine kanmamaya davet eder. Sor-

---

68 Dünya-sistemi çözümlemesinin artan popülerliğinin önemli bir örneği, Amerikan Sosyoloji Derneği'nin (ASA) Dünya-Sisteminin Siyasal İktisadı Seksiyonu'dur. Bu seksiyon, ASA'dan bağımsız yıllık toplantılar yapar ve tutanaklarını yayımlar. Yayımlanan tutanakların örnekleri şunları kapsar: Barbara Kaplan, ed. *Social Change in the Capitalist World-System* (Beverly Hills, Calif.: Sage, 1978); Walter Goldfrank, ed. *The World-System of Capitalism: Past and Present* (Beverly Hills, Calif.: *Sage,* 1979); Terence Hopkins ve Immanuel Wallerstein, ed. *Processes of the World-System* (Beverly Hills, Calif.: *Sage,* 1980); W. Ladd Hollist ve Robert J. Boydston, ed. *World-System Structure* (Beverly Hills, Calif.: Sage, 1981). Dünya-sistemi çözümlemesinin yaygınlığının diğer örnekleri şunlardır: John Meyer ve Michael Hannan, ed. *National Development and the World-System: Educational, Economic and Political Change, 1950-1970* (Chicago: University of Chicago Press, 1979) ve Albert Bergesen, ed. *Studies of the Modern World-System* (New York: Academic Press, 1980).

69 Peter Evans, *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State, and Local Capital in Brazil* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1979).

70 Eric Wolf, *Europe and People Without History* (Berkeley: University of California Press, 1983).

dukları soruların toplumsal ve siyasal kökenlerini ve bağlamlarını kabul etmelidirler (ve tanımlamalıdırlar).[71] Geliştirdiği stratejinin baş örneği oluşu, Wallerstein'ın kendi sosyal bilim görüşünü sunuşunun etkisini artırmıştır.

Bu sosyal bilim görüşü birçok kişiye esin verirken, Wallerstein'ın dünya sistemi görüşü de güçlü bir çekim olmayı sürdürür, kendisi de dikkatle vizyonunun beslenmesini ve yayılmasını sağlamıştır. Terence Hopkins'in yardımıyla, entelektüel etkisini güçlendirip artıracak araştırmaları ve yayınları beslemek üzere Binghamton'daki New York Eyalet Üniversitesi'nde önemli bir merkez yaratarak, kendi dünya-sistemi görüşünün kurumsallaşması yönünde güçlü bir adım atmıştır. Fernand Braudel Merkezi'nin, dünya sisteminin tarihi ve çağdaş sonuçları üzerine uluslararası seçkin makale ve yorumları bir araya getiren kendi dergisi, *Review* vardır. Merkez, Kondratieff döngülerinin doğası ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bir çeper alana dönüşme süreci gibi konularda kimi önemli çalışmalara girmiştir.

Nihayetinde Wallerstein, *Annales* okulunun Amerikalı bir versiyonunu yaratmak ister. Wallerstein versiyonunun, sadece bir bilimsel çalışma programı değil, karmaşık ve uzun erimli bir siyasal programı da vardır. Sadece kapitalist dünya sisteminin tarihini anlamaya değil, sosyalist bir dünya sisteminin ortaya çıkması için entelektüel zemin hazırlamaya da çalışacaktır.

Wallerstein devasa bir iş üstlenmiştir. Bütünüyle başarılı olmasa da, geç 20. yüzyılın siyasal entelektüelleri ve tarihsel çalışma üzerinde önemli bir etkiye sahip olmayı güvenceye alacak kadar başarılı olmuştur.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

IMMANUEL WALLERSTEIN'IN EN ÖNEMLİ ÇALIŞMALARI

"McCarthyism and the Conservative," Lisansüstü Tezi, Columbia Üniversitesi, 1954.

Africa: The Politics of Independence. New York: Vintage Books, 1961.

71 Wallerstein, *The Capitalist World-Economy,* s. vii-xii.

The Road to Independence: Ghana and the Ivory Coast. Lahey: Mouton, 1964.

Social Change: The Colonial Situation. New York: Wiley, 1966.

Africa: The Politics of Unity: An Analysis of a Contemporary Social Movement. New York: Random House, 1967.

University in Turmoil: The Politics of Change. New York: Atheneum, 1969.

The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. New York: Academic Press, 1974.

"The Three Stages of African Involvement in the World-Economy," *The Political Economy of Contemporary Africa,* ed. Peter Gutkind ve Immanuel Wallerstein içinde, s. 30-57, Beverly Hills, Calif.: Sage, 1976.

The Capitalist World-Economy. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1979.

The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy 1600-1750. New York: Academic Press, 1980.

Dynamics of Global Crisis. Samir Amin, Giovanni Arrighi ve Andre Gunder Frank ile birlikte. New York: Monthly Review Press, 1981.

IMMANUEL WALLERSTEIN'IN ÖĞRENCİLERİNİN VE İZLEYİCİLERİNİN KİTAPLARI

Bergesen, Albert, ed. *Studies of the Modern World-System.* New York: Academic Press, 1980.

Billings, Dwight. *Planters and the Making of the "New South": Class, Politics, and Development in North Carolina 1865-1900.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1979.

Block, Fred. *The Origins of International Economic Disorder.* Berkeley: University of California Press, 1977.

Chase-Dunn, Christopher, ed. *Socialist States in the World-System.* Beverly Hills, Calif.: Sage, 1982.

Chirot, Daniel. *Social Change in a Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony.* New York: Academic Press, 1976.

Chirot, Daniel. *Social Change in the Twentieth Century.* New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1977.

Evans, Peter. *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State, and Local Capital in Brazil.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1979.

Hechter, Michael. *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966.* Londra: Routledge & Kegan Paul, 1975.

Meyer, John W. ve Michael Hannan., ed. *National Development and the World-System: Educational, Economic, and Political Change, 1950-1970.* Chicago: University of Chicago Press, 1979.

Moulder, Frances, *Japan, China and the Modern World-Economy: Toward a Reinterpretation of East Asian Development ca. 1600 to ca. 1918.* Cambridge, U.K. ve New York: Cambridge University Perss, 1977.

Schneider, Jane ve Peter Schneider, *Culture and Political Economy in Western Sicily.* New York: Academic Press, 1976.

IMMANUEL WALLERSTEIN'IN DÜNYA-SİSTEMİ TEORİSİNE ELEŞTİRİLER

Brenner, Robert. "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism," *New Left Review* 104 (1977), s. 25-97.

Chirot, Daniel. "Immanuel Wallerstein's The Modern World-Economy," *Social Forces* 59 (1980), s. 538-543.

Chirot, Daniel. "Immanuel Wallerstein's The Modern World-System II," *Journal of Social History* 15 (1982), s. 561-565.

Chirot, Daniel ve Thomas D. Hall. "World-System Theory," *Annual Review of Sociology* 8 (1982), s. 81-106.

Collins, Randall. *Sociology Since Midcentury.* New York: Academic Press, 1981.

Gourvitch, Peter. "The International System and Regime Formation: A Critical Review of Anderson and Wallerstein," *Comparative Politics* 10 (1978), s. 419-438.

Janowitz, Morris. "A Sociological Perspective on Wallerstein," *American Journal of Sociology* 82 (1977), s. 1090-1097.

Kellenbenz, Hermann. "The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century," *Journal of Modern History* 48 (1976), s. 685-692.

Skocpol, Theda. "Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique," *American Journal of Sociology* 82 (1977), s. 1075-1090.

Stinchcombe, Arthur. "The Growth of the World System," *American Journal of Sociology* 87 (1982), s. 189-1395.

Zolberg, Aristide. "Origins of the Modern World-System: a Missing Link," *Ö* 33 (1981), s. 253-281.

ONUNCU BÖLÜM

OLGULARIN VE DEĞERLERİN KEŞFİ: BARRINGTON MOORE'UN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ

DENNIS SMITH

Bir bölümün sınırları içinde Barrington Moore'un tarihsel sosyolojiye yaklaşımının hakkını vermek zordur.[1] Bunun nedenlerinden biri, Moore'un çalışmalarında vurguladığı konuların, otuz yılı aşkın bir süre boyunca peş peşe yayımlanan kitaplarında, belli konuların bağlamı içinde de olsa, değişmiş olmasıdır.[2] Örneğin, *Soviet Politics*'te [Sovyet Politikası] (1950) işlevselci muhakeme tarzlarından yararlanılır. Moore sanayileşmekte olan bir toplumun işlevsel gereklerinin ve dış ilişkilerinin, devrim sonrasında Rusya'da ütopik bir ideolojiyi gerçekleştirme çabalarını kısıtlamasını tartışır. Ayrıca muğlak bir ideolojinin böyle bir top-

1 Val Riddell ve Theda Skocpol bu yazının ilk versiyonlarını okudular. Yorumlarından ötürü onlara minettarım.

2 *Soviet Politics -The Dilemma of Power: The Role of Ideas in Social Change* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1950) (bundan böyle, *Soviet Politics*); *Terror and Progress USSR: Some Sources of Change and Stability in the Soviet Dictatorship* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1954) (bundan böyle, *Terror and Progress*); *Political Power and Social Theory* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1958) (bundan böyle, *Political Power*); *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (Harmondworths: Penguin, 1969) (bundan böyle *Social Origins*); *Reflections on the Causes of Human Misery and upon Certain Proposals to Eliminate Them* (Harmondworths: Penguin, 1972) (bundan böyle *Reflections*); *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt* (Londra: Macmillan Press, 1978) (bundan böyle, *Injustice*).

lumda totaliter bir rejim için işlevlerini ve hem yönetilenlerin, hem yönetenlerin kaçınılmaz olarak içine düştükleri açmazların ve cezaların doğasını da inceler. Bu açmazlar, Stalin'den sonra rejimin önündeki çeşitli stratejilerin potansiyel maliyetlerini ele alan *Terror and Progress USSR*'in [SSCB'de Terör ve İlerleme] (1954) konusudur. Bu çalışmada Moore totaliter bir toplumda yaşamın psikolojik ve toplumsal baskılarına ve böyle bir varoluşun, hakikat ve güzellikle ilgili düşüncelerin gelişimi bakımından sonuçlarına özel ilgi gösterir.

Social Origins of Dictatorship and Democracy'de [Diktatörlük ve Demokrasinin Sosyal Kökenleri] (1966) Moore'un tarihsel değişimin maliyetlerine ve düzenliliklerine ilgisi, güçlü bir evrimci çeşniye sahip "modern dünyaya giden yollar" tasarısında ifade edilir. Karşılaştırmalı çözümleme, bu çalışmada geliştirilen savda stratejik bir rol oynar. Moore'un yöntembilim tartışmasına ender dalışlarından birini gerçekleştirdiği *Political Power and Social Theory* [Siyasal Güç ve Sosyal Teori] (1958), *Social Origins*'ten önce çıkmıştı. *Social Origins*'i, Moore'un geniş ölçüde yararcı bir yaklaşım benimseyerek eşit derecede doğrudan ahlaki konulara saldırdığı *Reflections on the Causes of Human Misery* [İnsan Sefaletinin Nedenleri Üzerine Düşünceler] (1972) izledi. Çok yakın zamanlarda *Injustice*'te [Adaletsizlik] (1978) Moore, özgül bir tarihsel incelemeden (Alman işçi sınıfının gelişimi) elde edilen kanıtları, yararcı, evrimci ve işlevselci bakış açılarından yararlanan ve kültür, kişilik ve toplum arasındaki karmaşık etkileşime duyarlı bir siyasal otorite anlayışına yaklaşımın temeli olarak kullanmaya çalışan bir siyasal teorisyen olarak ortaya çıkar. Moore'un, mahremiyetin toplumsal ve kültürel tarihini ele alan başka bir çalışması daha yeni yayımlandı (*Privacy: Studies in Social and Cultural History*; [Mahremiyet: Sosyal ve Kültürel Tarih Araştırmaları)]. Önceki çalışmalarında ne savların, ne de vardığı sonuçların öngörülememesi bir sosyal analizci olarak Moore'un özgünlüğünün bir işaretidir.

Moore'un kitaplarından her biri, geniş ve zor bir soruya yanıt verme girişimi etrafında örülmüştür. Okuyucu, Moore'un soruşturmasına başlamadan önce yanıtı gerçekten bildiğini asla hissetmez. Bu anlamda Moore'un çalışması bir dizi sahici soruşturmadır ve bu soruşturma çok büyük bir "soru" bayrağı altında ilerler. Moore, "yanıtını bilmiyorum" konumundan yola çıkmanın verdiği güvenden ötürü, herhangi belirli bir teorik şemanın koruyucu giysisine bürünme gereksinimi duymaz.

Aslında, Moore, ait olduğu ve kaynakları 18. yüzyıl Avrupa'sında bulunan geniş entelektüel hareketin içinde çok rahattır. James Sheehan, Moore'u "İskoç ve İngiliz aydınlanmasının mirasçı"sı olarak betimlerken haklıdır, bu gelenek "bilginin ve aklın, kararlılıkla izlenir ve dürüstçe uygulanırsa, yaşamın kalitesini iyileştirebildiği" inancını ifade eder.[3] Bu gelenekten, Moore'un bütün yazılarının doğrudan ya da dolaylı temelini oluşturan iki soru çıkar. Birincisi şudur: İnsanlar kendi kaderlerini ne kadar kontrol edebilirler? İkincisi, insan eylemi toplumsal değişim süreçlerini etkileyebildiği ölçüde, böyle bir eyleme hangi ahlaki ölçütler uygun düşer? Bu sorular, geçmişte, şimdi ve gelecekte gerçekleşen özgül toplumsal durumlar bakımından sorulabilir. Moore'un sözleriyle:

> Toplumun bir sonraki kuşakta neye benzeyebileceğinin ana özellikleri, zaten şimdiki eğilimlerin içindedir. İnsanlığın manevra özgürlüğü, tarihin yarattığı çerçeve içindedir. Sosyal bilimciler ve müttefik bilim insanları, şu anda tercih alanını sınırlayan tarihsel eğilimleri çözümleyerek bu alanın genişlemesine yardımcı olabilirler. Etkin eylem için olası alternatifleri ve potansiyellerin kapsamını, tarafsız bir şekilde, dürüstçe, hükümetlerin ve özel çıkarların özgül dileklerinden uzak durarak gösterebilirler. Her şeyden önce, Greklerden bu yana insani meseleleri soruşturmanın amacı bu olmuştur. Geleneğin modern toplumda da sürebileceği hâlâ umut edilebilir.[4]

Sondan bir önceki cümle, Moore'un ilk diplomasını klasiklerde aldığını bize anımsatır. *Reflections* ve *Injustice*'te, Moore'un toplumsal düzenler ve insan eylemleri hakkında ahlaki yargılarda bulunma sorununa yaklaşımı, klasik eğitimin sadece Avrupanın okuryazar kültürü için merkezi olmakla kalmayıp, Amerikan Devrimi liderlerinin ana kaynağı da olduğu bir çağı anımsatır. *Injustice*'te Moore şunları yazar:

> Bir zamanlar, insanın genel durumunu araştıranların üzerinde durdukları zeminin sağlamlığından emin oldukları o mutlu günlerde, zora ve dolandırıcılığa dayalı siyasal ve toplumsal bir sistem ile rasyonel otoriteye ve adalete dayanan bir sistem arasına keskin bir ayrım koymak mümkündü... Eski kesinlikleri tekrar ele geçirmek ... en azından bir zamanlar var oldukları bi-

3 J. Sheehan, "Barrington Moore on Obedience and Revolt," *Theory and Society* 9 (5) (1980), s. 733.

4 Moore, *Political Power*, s. 159.

çimiyle, mümkün değildir. Yine de, ahlaki kodlar kargaşasının, hem özgün biçimin belli bir birliğini, hem de tek bir yöne doğru fark edilir bir sürüklenmeyi gizleyebildiğinden kuşkulanmak için gerekçeler vardır... İnsanın makul hareket etmesi çok zor da olsa mümkündür.[5]

Moore'un insan meselelerini anlama çabaları siyasal alana, özellikle özgül toplumlarda yönetici otorite ile vatandaşlar arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Bu çabalar, kısmen, pratik deneyime dayanır. Moore, Yale'de sosyoloji okuduktan sonra, Stratejik İncelemeler Dairesi'nde siyasal analizci oldu ve Adalet Bakanlığı'nda da çalıştı. Bu hizmetleri II. Dünya Savaşı sırasında verdi. Sonradan, 1948'de Harvard'a geçmeden önce Chicago Üniversitesi'nde ders verdi. Üç yıl sonra, Harvard Üniversitesi'nde Rus Araştırmaları Merkezi'nde görev aldı. O zamandan beri oradadır.

Ahlak ve Yöntem

Moore'un bir sosyolog ve tarihçi olarak yöntembilimiyle, bir siyasal teorisyen ve ahlak analizcisi olarak da yaptıklarıyla ilgileniyorum. Başka bir ifadeyle, Moore'un aradığı bilgiye, bilgi edinme çabalarında uyguladığı tekniklere ve bu bilginin, Moore'un rasyonel bir siyasal ya da toplumsal düzenin temellerini tanımlama (ya da keşfetme) çabalarına uygunluğuna ilgi gösteriyorum. Sözü edilen üç konu –aranılan bilgi, bu bilgileri edinmeye uygun sayılan teknikler ve bizzat bilginin entelektüel ve ahlaki uygunluğu– bu altbölümün geri kalan kısmında görüleceği gibi, birbirleriyle yakından bağlantılıdırlar. Bu altbölümdeki tartışma, kısmen, 1958'de ve 1972'de yayımlanan iki denemeye dayanacaktır. Uygun olduğu yerlerde, Sovyet incelemelerine, *Social Origins*'e ve *Injustice*'e ayrılan sonraki üç alt-bölümde değerlendirilecek başlıca eserlere de göndermeler yapılacaktır. Son altbölümde, Moore'un tarihsel sosyoloji girişimine katkısıyla ilgili bütünsel bir değerlendirme sunacağım.

Moore kendi yaklaşımını biçimselleştirmek istememiştir. Bir toplum araştırmacısının kurallarını andıran bir şey bulmak için, 1958'de *Political Power*'da yayımlanan denemelerine başvurmak gerekir. "The New Scholasticism and the Study of Politics" [Yeni Skolastisizm ve Siyaset İncelemesi] ve "Strategy in Social Science" [Sosyal Bilimde Strateji] gibi dene-

5 Moore, *Injustice*, s. 3-4.

melerde, Moore çok sayıda önemli hedefi listeler. Ne var ki, ayrıntılı hazır bir tarife rastlanmaz. "Üç yumurtayı çırp" gibi bir anlatımdan ziyade, "Batı'ya git, genç adam" (ya da belki "genç kadın") gibi bir ifade görülür. Sözü edilen kitaptaki tartışma, Moore'un *Reflections*'daki (özellikle "On the Unity of Happiness and the Diversity of Misery" [Mutluluğun Birliği ve Sefaletin Çeşitliliği Üzerine] başlıklı bölümdeki) tartışmayla birlikte düşünülürse, Moore'un kendisi ve öğrencileri için tarif ettiği pratik amaçları sıralamak mümkündür. Dört amaç saptanabilir.[6]

Birincisi, "tekil bir olaylar dizisinden fazlasına uygulanan değişim ilkeleri"ni keşfetmektir; başka bir ifadeyle, özgül olaylarda işbaşında olan genel süreçleri saptamaktır.[7] İkincisi, tarihsel ya da öteki kısıtlayıcı faktörler tarafından belirlenen şey ile toplumsal gelişmenin herhangi bir tikel aşamasında erkeklerin ve kadınların amaçlı eylemleri sayesinde ortaya çıkan şeyin arasındaki ayrımı olabildiğince doğru koymaktır. Üçüncüsü, toplumsal düzenin zaman ve mekân içinde değişmeyen ya da tekerrür eden yanlarını, toplam büyümeye ve değişime tabi olan yanlardan ayırt etmektir. Dördüncüsü, tarihin, toplumsal yapının ve insan doğasının dayattığı sınırlar içinde hareket ederken insanların karşılarına çıkan ahlaki tercihleri yapmaları için uygulanabilir bir prosedür ortaya koymaktır.

Bu amaçların peşinden giderken Moore, zorunlu olarak, toplumsal düzenler ve insanlarla ilgili olgusal, karşı-olgusal ve değer biçici önermeler arasındaki iç ilişkilerle ilgilenir. Olgusal önermenin bir niteliği, ifade eden kişinin varlığına ya da niyetlerine gönderme yapmadan doğruluğu değerlendirilebilen bilgiyi taşımasıdır. Moore'un görüşüne göre, olgular, doğal dünyada olduğu gibi toplumsal alanda da keşif nesneleridirler. Sosyolojik olgular ile tarihsel olgular, temel olarak birbirlerinden farklı değildirler. Aynı ontolojik statüye sahiptirler. Bu anlamda, toplumsal yapı tiplerinin nitelikleriyle ilgili bilgi, geçmişteki ya da şimdiki belirli bireylerin ya da grupların nitelikleriyle ilgili bilgiyle aynı olgusal düzene aittir. Dahası, sözgelimi maddi koşullarla ilgili bilginin,

---

6 Sözü edilen denemelerin ayrıntılı bir tartışması için bkz. D. Smith, Barrington Moore Jr.: *A Critical Appraisal* (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1983), s. 43-67. Bu kitap İngiltere'de Barrington Moore, *Violence, Morality and Political Change* başlığıyla yayımlandı (Londra: Macmillan Press, 1983).

7 Moore, *Political Power*, s. 152.

özgül insanların düşünce biçimleri ya da inanç ve motivasyonarıyla ilgili bilgiden daha fazla olgusal ağırlığı yoktur.

Hangi olguların konuyla ilgili olduğu, Moore'un hangi soruları sorduğuna bağlıdır. Bu sorular şunları kapsar: Bolşevik rejim, düşmanlarla kuşatılmış ve hızla sanayileşmekte olan bir toplumda ilan ettiği ideolojik hedefleriyle iktidarı sürdürmek için kullandığı araçlar arasındaki çatışmayı nasıl halletti (*Soviet Politics*)? Sovyet rejiminin, Stalin'in ölümünden sonra nasıl gelişmesi olasıdır (*Terror and Progress*)? Ticarileşmiş tarımcı toplumlarda modernleştirici dönüşümlerin hangi biçimleri, demokratik sonuçlara elverişlidir (*Social Origins*)? Bir toplumun üyeleri, hangi koşullarda kendi siyasal düzenlerini adaletsiz görürler (*Injustice*)? Çağdaş sınai toplumlarda toplumsal düzenin hangi öğeleri bu toplumlar için zorunludur ya da benzersizdir (*Political Power*)? İnsan sefaletinin hangi veçheleri, ilke olarak zorunlu değildir ve bunları ortadan kaldırma şansı var mıdır (*Reflections*)?

Moore ilgili olguları keşfetmek için iki teknik kullanır. Birincisi, nedensel zinciri saptamak için gerekli bütün kanıtları edinmek amacıyla özgül vakaların ayrıntılı ampirik olarak incelenmesidir. Nitel değişimlerin böyle incelenmesi üzerine Moore, "ilke olarak, bunun olası olduğunu düşünüyorum, ancak yetersiz kanıtlar ve tarihçinin insani zaafları yüzünden, nesnellik hep uzaklaşan bir ideal olarak kalacak" diye yazar.[8] Bu ideal, Moore'un, *Social Origins*'teki Hindistan üzerine bölüm gibi çetin vakalarda hiç bıkmadan kovaladığı bir idealdir. Hindistan örneği, kitabın teorik çerçevesine kolayca uymaz. Bunun üzerine Moore, o toplumla ilgili ampirik kanıtları daha fazla ortaya çıkarmaya çalışır ve *Social Origins*'te bu konuda diğerlerinden daha uzun bir bölüm ve kaynakça yazar. Başka bir örneği anmak gerekirse, 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyılda devrimci olmayan Alman işçi sınıfını, "gece havlamayan köpek"i araştırmasında Moore, günlükler ve istatistiksel malzeme dahil, öteki bilim insanları tarafından nispeten ihmal edilmiş çok sayıda birincil kaynağa başvurur.[9]

---

8 Moore, *Social Origins*, s. 521.

9 İkincil (birincillere karşıt olarak) kaynakların kullanımı üzerine Moore şu yorumu yapar: "Başka insanların araştırmalarının asıl kullanımı (salt özetlemeye ve yeniden üretmeye karşıt olarak), eninde sonunda onların açık yanıtlarının ötesine geçen sorular sormak anlamına gelir. Bu soruları olanaklı kılan, onların zorlu çalışmalarıdır." *Social Origins*, s. 94, n. 143.

Moore'un ilgili olguları keşfetmenin bir yolu olarak kullandığı ikinci teknik karşılaştırmalı çözümlemedir, toplumsal yapılarla ya da süreçlerle ilgili genellemelerin geçerlilik iddiasını güçlendirmek ya da zayıflatmak üzere belirli toplumlardan alınan özgül olguların düzenlenmesi ve yan yana konulmasıdır. Moore karşılaştırmalı çözümlemeyi en az üç şekilde kullanır.

Birincisi, değişik toplumlar için yapılan geniş kapsamlı veri incelemelerinden insan doğası ve ahlaki kodlarla ilgili genellemeler türetmeye çalışır, en başarısız olduğu konu da budur. *Injustice* bu yaklaşımın en açık örneklerini içerir. Bu kitabı okuyan biri, zaman zaman William Graham Sumner'in *Folkways*'ini hatırlar, ama ahlaki göreciliğini değil, yöntembilimini. Bu bağlamda, Moore'un sosyal bilimlerdeki ilk eğitimini "Sumner'ın en büyük öğrencisi ve bilim insanı" olan Albert Keller'den aldığını belirtmek gerekir.[10]

İkinci olarak, Moore özgül olayların hesabını vermek için genellemelere başvuran nedensel açıklamaları denemenin ve gerekirse reddetmenin bir aracı olarak da karşılaştırmayı kullanır. Örneğin, *Social Origins*'te, siyasal bir topluluk içinde biçimsel olarak özgür emek gücünü sömüren sanayicilerin ve köle çalıştıran büyük toprak sahiplerinin karşıt çıkarlarının, Amerikan İç Savaşı'nda olduğu gibi, şiddetli çatışmalara yol açacağı önerisine karşıt bir örnek olarak, 19. yüzyıl Almanya'sında junkerler ile kentli burjuvazi arasındaki barışçı uzlaşmayı anarak yanıt verir.[11] Böylece benzer emsaller, farklı sonuçlarla bütünleştirilebilir. Başka bir örneği anarsak, "Totalitarian Elements in Pre-industrial Societies" [Sanayi Öncesi Toplumlarda Totaliter Öğeler] başlıklı yazıda (*Political Power*'da) Moore, totaliter rejimin sınai kapitalizmin ayrık bir ürünü olduğuna dair Marcusçu genellemeye karşı çıkmak için, Chi'ing hanedanı (MÖ 221-209) ve Calvin'in Cenevre'si dahil, bir dizi baskıcı toplumsal düzeni inceler.

Üçüncüsü, Moore karşılaştırmalı çözümlemeyi, verili bir toplumsal yapı tipi ya da süreci içinde olası çeşitlenme yelpazesine ve belirli bir yönde değişim eğilimiyle ilgili genellemelere ulaşmanın bir yolu olarak

---

10 W. G. Sumner, *Folkways*, W. L. Phelps'ın giriş yazısıyla (New York: Mentor, 1960), s. xi; Moore, *Soviet Politics*, s. xiii.

11 Moore, *Social Origins*, s. 114-115.

kullanır. Örneğin, "Notes on the Process of Acquiring Power"da [İktidar Elde Etme Süreci Üzerine Notlar] (*Political Power*'da) Moore, "Kremlin yolunda Bolşeviklerin, III. Innocentius'a götüren yolda erken Hıristiyanların, Versailles yolunda Fransız krallarının [ve] ... Şah Cihan'ın görkemli hükümranlığı yolunda Moğolların" karşı karşıya kaldıkları sorunlarla ilgili araştırmalar ışığında doğrulandıklarına inandığı bir dizi genelleme sunar.[12] Bu deneme, Moore'un Rusya incelemeleri ile daha sonraki *Social Origins* çalışması arasında önemli bir köprüdür. Tamamını özetlemekten çok, savının bir parçasını alacağım.

Moore, iktidar peşinde koşan örgütlenmeleri (ordular ya da siyasi partiler gibi) kontrol ve koordine etmenin üç yolunun ayırt edilebileceğini ileri sürer. Örneğin, dağınık sadakat ve kişisel yükümlülük ilişkileriyle bir arada duran bu örgütlenme biçimi olan feodalizm, merkezi politikanın hiyerarşi yoluyla aşağıya doğru uygulanmasına izin vermez. İkinci bir biçim, rasyonel bürokrasi, feodalizmin gömülü olduğu toplumsal düzeni yıkma pahasına bu ikinci sorunun üstesinden gelir. Dahası, bürokrasi giderek katılaşır. Üçüncü bir biçim, totalitarizm, sabit kuralları kaldırarak ve kendisine bağlı olanlardan tam sadakat isteyerek esneklik kazanır. Ne var ki, totaliter yöneticilerin üzerindeki hakemlik ve gözetleme yükü, büyük ölçüde artar. Kısaca, bu üç kalıp, işlevleri ve kaynakları tahsis etmenin ve gözlem altında tutmanın değişik kalıplarını sergilerler. Tarihsel aşamaları değil, her birinin, öteki biçimlerden birine ya da her ikisine dönüşme eğiliminde olan çelişkiler barındırdığı yapısal alternatifleri temsil ederler.

Bu analitik stratejinin daha iyi bilinen öteki örnekleri, Moore'un *Social Origins*'te "modern dünyaya giden" üç olası "yol" arasında ayrım yapması ve köylü topluluklarının sergilediği sınırlı yapısal biçim yelpazesini ve tarımın ticarileşmesini saptamasıdır. Bunlar, daha sonraki bir altbölümde değerlendirilecektir. Karşılaştırmalı yöntemin ikinci ve üçüncü kullanımları, *Social Origins*'in önsözünde açıkça kabul edilir: "Karşılaştırmalar, kabul gören tarihsel açıklamaları kabaca olumsuz açıdan kontrol ederler. Karşılaştırmalı bir yaklaşım, yeni tarihsel genellemelere de götürebilir." Aynı paragrafın sonunda şunu ekler: "Karşılaştırmalı çözümlemenin, özgül vakaları ayrıntılı soruşturmanın yerine geçemeyeceği açıktır."[13]

12 Moore, *Political Power*, s. 2.

13 Moore, *Social Origins*, s. x-xi.

Moore'un amaçları bakımından, karşılaştırmalı çözümleme ve özgül vakaların ayrıntılı incelenmesi eşit ölçüde zorunludur. Özgül bir iç savaş ya da devrimle ilgili çok şey bilmek, kendi başına, olması gerekenleri (olanlara karşıt olarak) size anlatmaz; önceki çeşitli yapısal eğilimlerin görece önemini değerlendirmenize de izin vermez. Diğer yanda, kendi başına karşılaştırmalı çözümleme, verili bir toplum tipindeki bir yapısal olasılıklar yelpazesini ve her biriyle bağlantılı değişim eğilimlerini ve açmazlarını saptamaya yardım edebilir. Ayrıca, doğru olmaları halinde bir dizi özgül olayın yeterli açıklamalarını verecek belli potanisyel genellemeleri bir tarafa atmanıza da izin verebilir. Dahası, karşılaştırmalı çözümleme, belirli bir toplumda olabilecek bir dizi yapısal eğilimin, toplu halde, o toplumu belli bir yönde gelişmeye iyice yatkın hale getireceğini ve öteki olasılıkları iyice uzaklaştıracağını da gösterebilir. Moore'un "parlamenter demokrasinin gelişmesine elverişli" eğilimler tartışması da bu niteliktedir.[14] Ne var ki, belirli bir iç savaş gibi özgül toplumsal karışıklıkların açıklanması, davranışları yapısal değişim süreçlerinde yatan özgül grupların (ve stratejik konumda olan bireylerin) eylemlerinin ve tepkilerinin ayrıntılı incelenmesini gerektirir. Bir aracı öğe olarak insanın yapıyla uyum içinde olması ya da yapıyı değiştirmeye çalışması; eylemin yapı tarafından sınırlandırılması ya da kolaylaştırılması: bu etkileşimin dikkatle sunulması gerekir. Hikâye eden tarih ile karşılaştırmalı çözümlemeyi tek bir tutarlı savda birleştirmek, teknik olarak zordur ve önemli bir girişimdir. Görüleceği gibi, *Social Origins* böyle bir çabadır.

Moore'un ilgilendiği diğer iki tür önerme –karşı olgusal ve değer biçici– biraz daha kısa ele alınacak. Sadece geçmişteki değil, şimdiki toplumsal dönüşümleri ve insan tercihlerini çözümlerken Moore sık sık şu soruları sorar: Daha önceki belli koşullar ya da özgül insan tercihleri farklı olsaydı, neler olabilirdi? Eğer fiilen B değil de A tercihi yapılırsa, ya da yapısal sonuç olarak fiilen Y değil de X gerçekleşirse, (gelecekte) ne olabilir? Burada ayrıntılı biçimde ele alınmayacak olan böyle bir çözümlenin genişletilmiş bir örneği, *Reflections*'da "Some Prospects for Predatory Democracy" [Çapulcu Demokrasi İçin Kimi Umutlar] başlıklı denemede bulunabilir. Moore, nezih topluma, yani artan kamu

---

14 *Age.*, s. 413 vd.

hizmetleriyle, azalan yoksullukla, tüketimciliğin ve askeri harcamaların kısılmasıyla, bilimin insani amaçlara adanmasıyla ve toplumsal hedeflerle ilgili aktif bir tartışmayla nitelik kazanan bir topluma doğru götüren ya da ondan uzaklaştıran alternatif siyasal değişim tiplerinin olasılığını, olabilirliğini ve maliyetlerini inceler. Özel olarak, Birleşik Devletler'deki gerici, reformist ve devrimci siyasal hareketlerin potansiyelini ve olası sonuçlarını değerlendirir.

Moore'un karşı-olgusal çözümlemeyi yaparken izlediği kuralların en açık anlatımı, *Injustice*'te "The Suppression of Historical Alternatives: Germany 1918-1920" [Tarihsel Alternatiflerin Bastırılması: Almanya 1918-1920] başlıklı bölümdedir. Moore'a göre, olgusal önermelerden farklı olarak karşı-olgusal önermeler, ilke olarak bile doğrulanamazlar. Başka bir ifadeyle, gerçekleşmemiş olan özgül alternatif sonucun belli bir durumda mümkün olup olmadığını asla kesinlikle bilemeyiz. Ne var ki, karşılaştırmalı çözümlemeden çıkarılan kanıtlar dahil, eldeki ampirik kanıtların rasyonel ve nesnel incelenmesi, karşı-olgusal önermelerin aksinin ispat edilebilmesini olanaklı kılar. Bu tür önermeleri yapan bilim insanının sorumluluğu önermeyi aksini ispat etme çabalarını olanaklı kılacak şekilde ifade etmektir.[15] Gerçekten de, karşı-olgusal olasılıkları test etme stratejisinin birçok yararı vardır. Örneğin, Sovyet ekonomik politikasının oluşumu gibi özgül politika oluşturma süreçleri çözümlenirken, olası sonuçlarından ötürü ilgililerin elinde belli seçeneklerin olmadığını bilmek yararlıdır.

Nasıl ki, karşı-olgusal önermeleri oluşturmada ve test etmede olgusal önermeler önemli bir öğeyse, aynı şekilde, insan tercihleri ve yapısal dönüşümlerle ilgili ahlaki değerlendirmelere ulaşmak için de hem olgusal, hem karşı-olgusal önermeler zorunludur.[16] Örneğin, Fransız Devriminin yol açtığı ölümler ve acılarla ilgili olarak Moore şuna işaret eder: "bu [devrim] değerlendirilirken, karşı çıktığı toplumsal düzenin baskıları akılda tutulmalıdır."[17] Başka bir ifadeyle, *ancien régime*' devam etseydi yol açacağı ölümler ve sefalet nice olurdu?

---

15 Moore, *Injustice*, s. 380.

16 Moore'un çalışmasının bu yanının ayrıntılı bir tartışması için bkz. D. Smith, "Morality and Method in the Work of Barrington Moore," *Theory and Society* 13 (2) (1984).

17 Moore, *Social Origins*, s. 103.

Moore'un tüm çalışmasının temelinde ahlaki konulara duyduğu ilgi yatar ve her büyük ampirik projesinde sorduğu sorularda bu ilgi örtük olarak vardır; örneğin, haklı görülemez ideolojik amaçlar için ahlaki olmayan araçlar kullanan bir Sovyet rejimi, karmaşık bir sanayi toplumunu nasıl idare edebildi? Hangi tarihsel gelişim biçimleri, modern dünyada özgür toplumların oluşmasına vesile oldu? Erkekler ve kadınlar hangi koşullarda adaletsizliğe isyan edip temiz bir toplum talep ederler? Bu tür konular, tam da ampirik soruşturma ve olguları keşfetme sürecini harekete geçirirler. Gerçekten de Moore, inatla toplumsal dünyanın olgusal tözünden o dünyayla ilgili bir değerler sistemi çıkarmaya çalışır. Sadece olguları değil, değerleri de keşfetmek, "dır"dan "meli"yi türetmek ister.

"The New Scholasticism and the Study of Politics"te (*Political Power*'da) Moore, "kusursuz bir toplum kavramı"nın, "gerçek toplumlardan yola çıkıp hassas bir standarda ulaşarak" eninde sonunda tanımlanabileceği umudunu ifade eder.[18] Ahlaki düzenleri ve yaşam biçimlerini karşılaştırmalı ve tarihsel olarak inceleyerek, itimada layık bir hakikat ve adalet standardı türetmek mümkün olabilir. Moore, *Social Origins*'i yazarken, modern İngiliz toplumunu özgür ve adil bir toplumun yakın bir benzeri olarak kabul etmeye hazırmış gibi görünür. Bu çalışmada kendisini dayatan ahlaki konu şudur: insan özgürlüğünün verili bir derecesini sağlamak ya da sürdürmek için, şiddetin ve baskının hangi biçimleri, hangi derecede zorunludur? Ne var ki, *Reflections*'ta ve *Injustice*'te Moore, odağını özgürlüğü geliştirmekten sefaleti asgarileştirmeye kaydırır. *Reflections*'ta şu merkezi varsayımda bulunur: Mutluluk tanımları neredeyse sonsuz derecede değişik olmalarına karşın, savaş, açlık, zulüm ve hoşgörüsüzlük gibi özgül sefalet biçimlerinin istenmezliği konusunda geniş, neredeyse evrensel bir konsensüs vardır. Bu denemelerin tamamında ve daha sonra *Injustice*'te tekerrür eden ahlaki soru şudur: İnsanın sefaletini azatmak için, özgürlük ile baskının hangi bileşimi zorunludur?

Moore'un *Reflections*'taki denemeleri, "Of War, Cruelty, and General Human Nastiness" [Savaş, Gaddarlık ve Genel İnsan Kötülüğü Üzerine], "Of Hunger, Toil, Injustice, and Oppression" [Açlık, Me-

---

18 Moore, *Political Power*, s. 108.

şakkat, Adaletsizlik ve Zulüm Üzerine] ve "Of Heresy, Intellectual Freedom, and Scholarship" [Sapkınlık, Entelektüel Hürriyet ve Bilim Üzerine] başlıklı tartışmaları kapsar. Bu azametli başlıklara rağmen, Moore'un tartışmaları dağınıktır ve güçlü pozitif sonuçlar getirmezler. Yine de, iki mesaj ısrarla iletilir. Birincisi bir ironidir: Moore, bir yandan, insanların, daha fazla rasyonellik kazandıkça ve ahlaki konularda uyanık olunca, toplumlardaki sefaleti azaltmaya daha çok çalışacaklarını ümit eder. Diğer yandan, daha rasyonel ve ahlaki bakımdan daha uyanık olunduğunda, bu durumun, herhangi bir olanaklı toplumsal düzende sefaleti azaltan anlamlı ilerlemelerin imkânsız olabileceğinin keşfedilmesiyle çakışacağından korkar. İkinci mesaj, Moore'un ahlaki varsayımların bütün siyasal uyum ve çatışma biçimlerinin temelini oluşturduğuna dair inancından ibarettir. Bunun nedeni, insan doğası ve insan amaçlarıyla ilgili ahlaki anlayışların, entelektüel ve teknolojik gelişimin verili bir düzeyinde elde olan ihtimaller yelpazesi içinde hangi tür toplumsal uzlaşmaların kabul edilebilir olduklarını belirlemesidir. Aslında, *Soviet Politics*'ten itibaren, Moore'un bütün başlıca eserlerinde bu ikinci mesaj vardır.

Sovyet İncelemeleri

Soviet Politics, sanayileşmekte olan bir toplumda, özgül ideolojik bağlılıklardan kaynaklanan açmazlar dahil, yapısal açmazlarla nasıl baş edildiğiyle ilgilidir. Moore, özellikle, birbiriyle bağlantılı iki konuyu ele alır. Bunlardan biri, Bolşeviklerin, toplumsal eşitliğe ulaşma hedefi dahil ideolojik hedefleri ile Rusya'da iktidarı ele geçirip kullanır ve sürdürürken zalimce ve yetkeci araçları benimsemesinden kaynaklanan mecburiyetler arasındaki çatışmadır. İkinci konu, sınai bir toplumda karmaşık ve hiyerarşik bir işbölümünü sürdürme gereğiyle ve bunun siyasal örgütlenme bakımından sonuçlarıyla ilgilidir.

İlk olarak, Moore Bolşeviklerin Rus devletini ele geçirip kontrolü sağlamak için kullandıkları taktikleri inceler. İkinci olarak, Stalin'in iktidara gelişine yol açan yıllarda siyasal otoriteyi kullananların yüz yüze oldukları açmazları inceler. Üçüncü olarak, 1950'ye kadar Stalinist yönetim dönemine bakar. Moore bu üç evrenin her birinde birbiriyle bağlantılı üç konuyu ele alır: ideolojik sınırlamalar, işlevsel mecburiyetler ve uluslararası ilişkiler bileşiminin parti liderlerine dayattığı açmazlar; parti liderliğinin bu açmazlarla başa çıkma girişimlerinden kaynaklanan

maliyetler ve yararlar; ve çözüm çabalarının meydana getirdiği başka yapısal sorunlar.

Moore, Marksist-Leninist geleneğin, parti liderliğinin iktidarı kullanmaya yönelik tutumunu şekillendirdiğini ileri sürer; bu etki, parti liderlerine önemli gelen aşağıdaki sorularla ifade edilmektedir: Ekonomik ve öteki toplumsal gelişmeler iktidar dağılımını nasıl etkiler? Komünist çıkarları kollamak için bu faktörler nasıl kullanılabilir? Bu bağlamda, sanayileşmekte olan toplumlarda komünist olan ya da olmayan bütün siyasal rejimlerin karşı karşıya geldiği sorunları çözmek için, ideolojik olarak kabul edilebilir araçlar bulunmalıydı. İlk olarak, sanayi nasıl örgütlenecek? Üretim faktörleri (araçlar, insan, sermaye) nasıl birbirleriyle birleştirilecek? Üretim hedefleri nasıl saptanacak? Bölüşüm nasıl düzenlenecek? İkinci olarak, emek gücü nasıl disiplin altına alınacak? İşçiler nasıl örgütlenecek? Eğer olacaksa, sendikalar sisteme nasıl uydurulacak? Üçüncü olarak, kent ile kır nasıl ilişkilendirilecek? Köylülüğün kentlere gıda arzını sürdürmesi ve siyasal karışıklıklardan uzak durmasını sağlamak nasıl mümkün olacak? Dördüncüsü, yönetici grup içinde ve genel olarak toplum içinde hangi statü biçimi, otorite sistemi ve disipliner düzenlemeler sürdürülecek? Son olarak, dünyanın geri kalan kısmıyla ilişkiler nasıl idare edilecek?

1921'de başlatılan Yeni Ekonomik Politika (NEP), bütün bu sorulara bulmaya çalışılan yanıtların şekillenmesinde Marksist-Leninist ideolojinin önemini açıklar. Hükümet birçok alanda özel girişimin sürmesine izin vermiş, fakat ekonominin "komuta merkezleri" üzerindeki denetimi korumuştu. Moore'un ifadesiyle: "O sırada Rusya'nın kontrolünde bir grup Manchester Liberali olsaydı, herhangi bir açmaz görmezlerdi."[19] Ne yazık ki, 1920'lerin başında tam da ekonomiyi iyileştirmekten sorumlu olan güçler aktif ya da pasif olarak Bolşevizme karşıydılar. Bundan kaynaklanan gerilimler, yetkeci bir yanıtın kaçınılmaz olması demekti.

Moore, 1920'ler boyunca ve 1930'un başlarında uygulanan bu politikanın izini sürer. Bu politikanın birçok karakteristik özelliği vardı. Halkın öfkesi liderlerden uzaklaştırılıp küçük parti fonksiyonerlerine yöneltilerek demokratik duygular istismar edildi. Örgütlü muhalefet,

19 Moore, *Soviet Politics*, s. 95.

"proletarya diktatörlüğü" adına ortadan kaldırıldı. Sovyetler, parti liderliği için yerel yönetim organlarından başka bir şey değildi. Hem yerel, hem merkezi yöneticilerin faaliyetlerini gözetlemek ve elitin elindeki bilgi miktarını azamileştirmek için gizli polis gibi bürokratik araçlar geliştirildi. Sendikaların bağımsızlığını azaltmayı haklı gösteren (sınıf mücadelesi resmi olarak ortadan kalktığı için) bir proleter denetim efsanesi geliştirildi ve emek gücü içinde gelir farklılaşmasına izin verildi.

Soviet Politics'in en büyük kısmı, 1930'un sonlarında ve 1940'larda Stalinist rejimin tutarsızlıklarını ve açmazlarını araştırmakla ilgilidir. Sovyet devletinin çerçevesi çelişkilerle doluydu. Sınıf çatışması resmi olarak ortadan kaldırılmış olmasına karşın, sınıflar, sınai bir toplumda statü eşitsizliklerinin işlevsel öneminin sonucu oldukları için (Moore'a göre) var olmaya devam ediyorlardı. Başka bir çatışma da, toplumun yetkeci örgütlenmesi ile "partinin alt düzeylerinde ... demokrasinin sahici bir kalıntısı"nın süren varlığı arasında vardı.[20] Yöneticinin bürokrasi içindeki karışıklığı ve güvensizliği sürdürme arzusu ile bürokrasinin öngörülebilir olma isteği arasındaki çelişki çok daha temeldi. Bürokrasinin alt düzeylerindeki "koruyucu ittifaklar," karmaşık bir izleme sistemiyle parçalandı. Bu tür ittifaklardan siyasal muhalefetin bir kaynağı olarak korkulmasaydı, bürokratik çalışmaların daha etkili bir eşgüdümünün temeli olabilirlerdi.

Moore'un görüşüne göre, Sovyet sanayisinin düzenlenmesi, bürokratik denetimler ile piyasa mekanizmalarının çelişkili bir karışımının ürünü olmuştur. Bununla birikte, emek alanında piyasa mekanizmalarına izin verilmedi; çünkü bu, sendikaların gücünü artırırdı. Tarımın kolektivizasyonu piyasanın kırdaki rolünü azalttı; fakat bu alanda bile, köylünün kendi topraklarındaki üretiminin önemi ortadaydı. Son bir çelişki de Sovyet kültürünün, Amerikan kültürü gibi, maddeci olmasından kaynaklanır. Maddi koşullarda bir iyileşme vaat ettiği için, bağımlı nüfusun itaat etmesini ve çalışmasını sağlayabilir. "Bir yanda," diye gözlemde bulunur Moore, "sistem maddi malların istenirliğini vurgular; diğer yanda, bu talebi karşılayamaz."[21]

Soviet Politics sosyolojik ve tarihsel bakış açılarının etkileyici bir sentezidir. Moore'un, Sovyet Rusya hakkında berrak düşünenlerin kıt ol-

20 *Age.*, s. 276.
21 *Age.*, s. 316.

duğu bir sırada yazılan bu kitaptaki başarısı, o sırada bu toplumda karşılanması zorunlu olan asli gerekleri ve gerçekleştirilebilir emellerin üzerindeki asli sınırlamaları saptamış olmasıdır. Hem sınırlamaların, hem gereklerin, kısmen, verili bir toplumsal yapı ve uluslararası ortam içinde sınai bir toplumu idare etme gereğinin sonucu olduklarını gösterir. Sınırlamalar ve gerekler, kısmen, ideolojinin dayattığı zorunlulukların sonucuydu; bu ideoloji bütün toplumlarda "rasyonel eleştirinin kısmen üstünde ve ötesindeki" inançlara olan "görünür ihtiyacı" karşılarken, liderliğin manevra özgürlüğünü sınırlayan başka talepler de dayatıyordu.[22]

Her şeyden öte Moore, totaliter teknikler sayesinde yürütülen bir rejimin, iktidarını sürdürürken aynı zamanda sanayileşmenin üstesinden gelmenin işlevsel gereklerini kusursuzca yerine getirebilir olduğunu gösterir. Çözümlemesinin acı bir gerçekliği vardır; zira, dışardan biri olmasına rağmen, kendi özneleriyle aynı duyguları paylaşabilir. *Soviet Politics*'te Moore, insanların algılama ve pratik örüntüleri, kültürel simgelerin zorunlulukları ve potansiyelleri, toplumsal yaşamın işlevsel gerekleri ve yönetenlerin siyasal amaçları arasındaki ilişkilerin kimi yakınlıkları ve çatışmalarını, daha genel olarak, Rusya örneğinin ötesinde de araştırmaya başlar.

Soviet Politics'ten dört yıl sonra yayımlanan *Terror and Progress*'te Moore, Sovyet rejiminin Stalin'in ölümünden sonra girebileceği birçok olası yolu makul bir anlatımla sunar. Kullandığı mantık, Rus toplumunda eylemin kısıtlandığı bilindiğine göre mümkün olan yapısal değişim tiplerinin Rusya'daki stratejik gruplara zarar ve yararlarını hesaplama mantığıdır. Bu muhakeme biçimi, bu bölümün birinci altbölümünde karşı-olgusal ifadelerle bağlantılı olarak tartışılan stratejinin bir çeşididir. Moore'un *Terror and Progress*'teki düzenleyici ilkesi, "Sovyet toplumunda farklı insanların karşılaştıkları durumun tipini, kendi durumlarım nasıl gördüklerini ve tepki verdiklerini, davranışlarının da nasıl zaman zaman bu durumu değiştirdiğini ve bazen de kalıcılaştırdığını gösterme" ilkesidir.[23] Bu çalışmada yapısal zorunluluk ile aracı olarak insan arasındaki etkileşimin farkında olunduğu açıkça ordadır. Böyle bir çözümlemeyle Moore, Sovyet rejiminin gelecekteki en "istenir" değil, en

22 *Age.*, s. 409.

23 Moore, *Terror and Progress*, s. ix.

olası gelişimini değerlendirebilmeyi umar. Entelektüel kariyerinin bu aşamasında Moore'un, sezgi dışında ahlaki değerlendirmeler yapmak için henüz bir prosedür biçimlendirmemiş olduğunu belirtmek gerekir. Onun yöntembilimindeki bu kesinti, Sovyet rejiminin değer sistemi ya da ideolojisi, öteki verilerle bağlantılı ve yapısal sonuçları çıkarsanması gereken nesnel bir veri olarak ele alındığı sürece, açığa çıkmaz.

Moore rejimin özgürlüğünün birçok faktör tarafından kısıtlandığını ileri sürer: Devrimden beri alınan kararlar; sistemin iç yapısı; daha önemlisi, "kendine has belli dinamik eğilimlere sahip büyük bir dünya siyaseti sistemi"ne katılma faktörleri.[24] Moore, bu arka planda, rejimin elindeki kontrol araçlarını saptar. Moore'un yazdığı sırada, mevcut öğreti telkin mekanizmaları dışında, iki ek mekanizma Rusya'ya iyice yerleşmiştir. Bunlar, siyasetçilere karşıt olarak uzmanlardan oluşan teknik bürokrasiler ile ordu ve polis gibi baskıda uzmanlaşan bürokrasilerdir. *Terror and Progress*'teki bütünsel çözümleme, Moore'un Sovyet entelektüellerin durumuyla uğraşması yeni bir özellik olmasına karşın, bir ölçüde *Soviet Politics*'tekine benzer. Ne var ki ben, Moore'un 1950'lerin başında Sovyet liderliğinin karşı karşıya kaldığı temel sorun olarak algıladığı konu üzerinde yoğunlaşmak istiyorum –bir toplumsal eşgüdüm aracı olarak iktidar, rasyonellik ve gelenek arasında bir denge bulma sorunu üzerinde.

Totaliter ilke, her şeyin üstünde iktidar ilkesini vurguluyordu. Ne yazık ki, bu yaklaşım, iktidar paylaşımını haklılaştırabilen ya da yol gösterebilen herhangi bir yüksek felsefi düsturdan yoksundu. Totaliter bir sistem altında, ödülleri ve işlevleri bölüştürmek zorunluydu ve bu da, totaliter yöneticinin hareket özgürlüğünü aşındıran bir tabakalaşma sisteminin ortaya çıkışının koşullarını yaratabiliyordu. Bu tabakalaşma eğilimi, siyasal elit ile halk arasındaki ve Sovyetler Birliği'nin ulusal grupları arasındaki büyük toplumsal ayrılıklar tarafından da teşvik ediliyordu. Daha gelişkin bir tabakalaşma sisteminin ortaya çıkışı, gelenek ilkesine doğru bir kayışı gösterebilirdi, diye ileri sürer Moore. Böyle bir ilke üstünlük kazansaydı, gruplar kendi çocuklarına aktarabilecekleri mülk ve ayrıcalıklara sahip olmalarının bir sonucu olarak, belirgin bir özerklik ve kültürel ayrıklık kazanırlardı. Bu tür bir toplumu, yeniliğe bağlı bir bürokrasiyle düzenlemek zor olurdu.

---

24 *Age.*, s. 5.

Otoriteleri rasyonellik ilkesine dayanan insanlara işlev vermek, ekonomik üretimi ve toplumsal eşgüdümü etkin bir şekilde düzenlemenin amacıdır. Bu tür insanlar, özgül alanlarda istenilen sonuçları üreten prosedürleri çalıştırma yetenekleri temelinde değerlendirilmeyi isteyebilirler. Rasyonellik sergileyen bir sistemin genişlemesindeki sorun, totaliter elitin, siyasal bir keyfi komuta alanı dışındaki açık seçik tanımlanmış yetki alanlarının varlığını yadsıyabilmelerini güçleştirmesidir.

Moore'a göre, "ritüel, görgü ve geçmişe saygılı tutumları geliştirme" öğelerine sahip Sovyet eğitim sisteminde, geleneğe doğru bir eğilim vardır.[25] Bununla birlikte, eğitim sisteminde, en açık ifadesini liyakatçı değerlere vurguda bulan rasyonelliğe doğru eğilimler de vardır. Totaliter liderliğin karşı karşıya kaldığı temel sorun, rasyonelliğe ya da geleneğe yönelik güçlü bir eğilimin, parti hiyerarşisinin kültür ve değerler üzerindeki denetimini ciddi bir tehdit altına sokacak olmasıdır. İktidar ilkesine tam bağlılığın halkta değerlerin hor görülmesine yol açabilmesi ve bu durumun da partinin konumuna zarar verecek olması, sorunu ağırlaştırır.

Moore'un savı, Sovyet rejiminin içinde olduğu uluslararası iklimin önemli etkilerini hesaba katar. Gelenek yönünde herhangi bir hareket, diye belirtir Moore, askerî makineyi besleme gereğinden kaynaklanan sınai büyüme baskısının gevşemesine bağlı olurdu. Moore, 1950'lerin Sovyetler Birliği'nde ve daha sonra, totaliter öğelerin varlıklarını sürdürmelerinin çok olası olduğuna inanır. Bu tür öğeler, diye ileri sürer Moore, basitçe, küresel baskılarla açıklanmamalıdır; bu öğeler Marksist öğretinin, Rusya tarihinin ve Rus halkının psikolojik yapısının içindedir.

Social Origins Of Dictatorship and Democracy

Social Origins her iki Sovyet incelemesinden de iki anlamda daha iddialı bir çalışmadır. Birincisi, sadece bir tek toplumda değil, iki ülkeye (Rusya ve Almanya) sık sık göndermelerle, altı ülkede (İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Çin ve Hindistan) toplumsal değişimi, özellikle de siyasal çatışmayı ve sonuçlarını açıklamaya çalışan bir savı yerleştirir. İkincisi, sadece söz konusu toplumlardaki yapısal dönüşüm süreçlerinin sistematik açıklamalarını değil, bu dönüşüm süreç-

25 *Age.*, s. 209.

lerinin sonuçlarıyla ilgili sistematik ahlaki değerlendirmeleri de vermeye çalışır.

Moore, sözü edilen vakalarda ticarileşmiş tarımcı siyasal topluluklardan kentleşen, sanayileşen ulus-devletlere geçişle ilgilenir. Kesin amacı, en iyi onun sözleriyle betimlenebilir:

> Bu kitap, (basitçe, nüfusun büyük bir çoğunluğunun tarımla geçindiği devletler olarak tanımlanan) tarım toplumlarının modern sanayi toplumlarına dönüşümde toprak sahibi üst sınıfların ve köylülüğün oynadığı değişik siyasal rolleri açıklamaya uğraşır. Bir bakıma daha özgül olarak, bu iki kırsal gruptan her birinin ya da her ikisinin, Batılı parlamenter demokrasi versiyonlarının ve sol ve sağ diktatörlüklerin, yani faşist ve komünist rejimlerin ortaya çıkışının arkasındaki önemli güç haline gelmelerini sağlayan tarihsel koşullar yelpazesini keşfetme girişimidir.[26]

Moore, "burada incelenen vakaların erimi içinde, sanayi öncesi dünyadan modern dünyaya giden üç ana tarihsel yol fark edilebilir" der.[27] Daha sonra şöyle yazar:

> Olabildiğince kısa özetlersek, kapitalist demokrasiye yol açan burjuva devrimlerinde, faşizme yol açan başarısız burjuva devrimlerinde ve komünizme yol açan köylü devrimlerinde üst sınıfların ve köylülerin rolünü anlamaya çalışıyoruz. Toprak sahibi üst sınıfların ve köylülerin ticari tarımın meydan okumasına tepki gösterme şekilleri, siyasal sonuçların belirlenmesinde belirleyici faktörlerdi.[28]

Moore'un ele aldığı birçok faktörün bütün örneklerine uygun ve karşılaştırmalı çözümlemeye duyarlı olduklarını saptamak nispeten kolaydır. Bunlar, kentteki ve kırdaki pazar işleyişinden yararlanan kapitalist grupları kollayan ticarileşme eğilimlerinin sahip olduğu gücün derecesini; toprak sahibi üst sınıfların benimsediği ticarileşmiş tarım biçimlerinin ne ölçüde baskıcı bir siyasal aygıtı desteklemeye dayandığını; ve köylü toplumunun yapısının, sömürüye ve baskıya aşağıdan eşgüdümlü direnişi ne ölçüde kolaylaştırdığını kapsar.

---

26 Moore, *Social Origins*, s. viii.

27 *Age.*, s. xi-xii.

28 *Age.*, s. xiv.

Social Origins'in metninden, demokratik yolun (İngiltere, Fransa, Birleşik Devletler) niteliğinin, güçlü burjuva çıkarların ortaya çıkışını sağlayan güçlü ticarileşme eğilimlerinin ağır basması olduğu da epeyce açıktır. Faşizme götüren yol örneğinde (Japonya, Almanya), kapitalist gruplardan gelen karşı baskılar, köylünün toplumsal yapısı etkili direnişe elverişli değilken, güçlü siyasal denetimlerle desteklenen bir emek-ezici tarım biçiminin siyasal sonuçlarını bertaraf etmeye yeterli değildir. Komünizme götüren yol örneğinde (Çin, Rusya), emek-ezici tarımsal sömürü biçimleri ya var olan bir isyancı köylü dayanışmasının etkisine direnmede (Rusya) ya da köylü dayanışmasının daha sonra gelişmesini engellemede (Çin) etkisiz kalırken, ticarileşme eğilimleri çok zayıftır.

Bu ifadeler, üç yolun belirli özelliklerinin analitik betimlemeleridir ve varlıkları ya da yoklukları her bir yola özgü tikel siyasal sonuçlara "neden" olan önceki yapısal faktörleri saptayan sistematik genellemeler olmaktan çok uzaktırlar. *Social Origins*'te bu konuda özlü bir betimlemenin yokluğu, Moore'un her bir yola uygun ayrık bir nedenler kümesini saptamaya kalkışmadığını gösterir. Moore'un nedensel çözümlemeleri, özgül toplumlardaki somut yapısal dönüşümlerin (özellikle iç savaşlar, devrimler vb) açıklanmasına yöneliktir. Bu çözümlemeler, aynı yoldaki toplumlar arasında büyük ölçüde farklı olabilir. İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler karşılaştırıldığında bu çok açıktır. Rusya'da ve Çin'de köylü devriminin çok farklı meydana gelme şekilleri karşılaştırılırken de açıktır. Birinde isyancı köylü dayanışması Rus İmparatorluğunun çöküşüne büyük ölçüde katkıda bulunurken, diğerinde Çin İmparatorluğu, atomize ve içerden bölünmüş bir köylülüğün fazla yardımı olmadan dağılmıştı. Çinli komünistler, kırsal emek gücü arasında yeni bir dayanışma biçimi oluşturmak zorundaydılar.

Moore nedensel ardışıklıktaki bu tür farklılıkları ortadan kaldırmaya kalkışmaz. Moore'un yolları bir nedenler kümesiyle değil, bir sonuçlar kümesiyle birbirlerinden ayrılırlar. Genel olarak konuşursak, siyasal iktidarın aslan payını alan güçlü bir burjuvazi, demokrasiye yararlı bir sonuçtur. Demokratik olmayan sonuçlar başlıca iki biçim alır. Değerleri demokratik ideolojinin tersi olan faşist biçim, her tarafına tarımcı bir üst sınıf geleneğinin nüfuz ettiği, bağımlı sınai sınıfları siyasal topluluk içinde bütünleştirmeye soyunan egemen bir devletin ifadesidir. Aristokrasinin kökünün kazınmasıyla mümkün hale gelen komünist biçim, işçileri ve

köylüleri, demokrasinin sunduğundan sözde "daha yüksek" özgürlük ifadeleriyle meşrulaştırılan otoriter bir siyasal topluluk içinde bütünleştirir.

Moore'un kitabı için tercih ettiği başlıkla biraz ilgilenmek gerekir. Başlık *Social Causes of Democracy, Fascism and Communism* [Demokrasinin, Faşizmin ve Komünizmin Toplumsal Nedenleri] değil, *Social Origins of Dictatorship and Democracy*'dir [Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri]. Moore sözcük kullanmada dikkatsiz değildir. Seçilen sözcüklerin tikel biçimi üç bakımdan anlamlıdır. Birincisi, Moore diktatörlüğün ve demokrasinin "nedenleri"ne değil, "kökenleri"ne işaret eder. Bu olgu, Moore'un nedensel açıklamalarının yollara özgü genel kalıplara göre değil, özgül ulusal durumların veçhelerine göre hazırlandığına dair (tikel durumlarla ilgili açıklamaları kuşkusuz genellemeleri akla getirmesine karşın) biraz önce ileri sürülen savı destekleme eğilimindedir. Yollara (örneğin demokrasiye giden yollara) değinirken Moore daha gevşek terimi, "kökenler"i kullanır. Uygun olduğu yerde ise –*Reflections on the Causes of Human Misery*'de [İnsan Sefaletinin Nedenleri Üzerine Düşünceler] olduğu gibi– nedenler terimini kullanır. İkincisi, "diktatörlük" ile "demokrasi"nin yan yanalığı, iki terimin ahlaki ya da değer biçici içeriğini vurgular. Üçüncüsü, diktatörlüğün hem faşizmi, hem komünizmi kapsayacak şekilde kullanılması, bu iki biçim arasındaki farklılıkların, eninde sonunda, otoriter siyasal topluluklarda demokratik özgürlükleri ortaklaşa yadsımalarına göre fazla önemli olmadığını ima eder.

Moore üç yolu ayırt etmesine karşın, üçüne eşit ilgi göstermez. Üç demokratik örnek olay incelemesine ayrılan yer, faşist ve komünist yolların (Japonya ve Çin) inclenmesine ayrılan yerle karşılaştırılırsa, faşist ve komünist yola birlikte ayrılan sayfalara (152), İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler üzerine bölümlere (152 sayfa) ancak yetiştiği görülür. Dahası, kitaptaki en uzun örnek olay incelemesi (Hindistan üzerine "Democracy in Asia: India and the Price of Peaceful Change" [Asyada Demokrasi: Hindistan ve Barışçı Değişimin Bedeli] başlıklı bölüm) öncelikle, Hindistan'ın "modern topluma giden demokratik yol" içine kolayca sokulamamasının nedenleriyle ilgilenir.

Kitabının üçüncü kısmında Moore, üç yolla ilgili izahını, üç bölümün her birinde ("The Democratic Route to Modern Society" [Modern Topluma Giden Demokratik Yol], "Revolution from Above and

Fascism" [Yukardan Devrim ve Faşizm] ve "The Peasants and Revolution" [Köylüler ve Devrim]) tartışılan yolların dışına çıkan toplumlara birçok gönderme bulunmasına karşın, daha dengeli düzenler. Moore'un üç yol arasındaki ayrımları çok önemli gördüğü açıktır. Ne var ki, her yol, özgül bir nedensel önceller kümesinden çok, özgül bir yapısal sonuçlar kümesiyle nitelik kazanır ve yollar, demokratik sonuçlar ile demokratik olmayan sonuçları (diktatörlüğü) ayırt eden çatallı bir şema (büyük ölçüde örtük) içine yerleştirilir.

Social Origins'te karşılaştırmalı çözümleme, genelleme ve nedensel açıklama arasındaki ilişkilerin ilişkilendirilme şekli, kitaptaki karmaşık ve incelikli diyalektiği gösterir. Olumlu ve olumsuz karşılaştırmalı yöntem uygulamaları arasında; genelleme ile benzersizliğin saptanması arasında; tikel toplumlardaki özgül somut yapısal dönüşümleri (iç savaşlar, devrimler) inceleme ile bu dönüşümlerin katkıda bulunduğu uzun erimli gelişimsel eğilimleri değerlendirme arasında; ve nedensel çözümleme ile sonuçları değerlendirme arasında diyalektik bağlar vardır.

Social Origins'in üçüncü kısmı, Moore'un kitabın ilk iki kısmındaki örnek olay incelemelerinden çıkarılan karşılaştırmalar temelinde ulaştığı birçok genellemeyi içerir. Genel olarak konuşursak, bu genellemeler toplumsal yapıların iki yönüne (özellikle sınıf ilişkilerine) işaret ederler: toplumsal gelişimin verili bir evresinde gösterdikleri çeşitlenmenin kapsamı ve her çeşidin özgül toplumsal düzen tiplerini besleme eğilimi. Örneğin, Moore tarım toplumlarında, toprak sahibi üst sınıfın monarşiyle ilişkisi, aristokrasinin tarımı ticari sömürme biçimi ve aristokrasi ile kentli burjuvazi arasındaki ilişki bakımından bir çeşitlenme yelpazesi saptar. Her değişken için, demokratik sonuçlara elverişli ya da elverişsiz koşulları saptar. Bu durumda taht ile soyluluk arasında dengeli bir ilişki, köylülüğü topraktan uzaklaştıran ticarileşmiş bir tarım biçimi ve kentli burjuvazi ile aristokrasi arasında, burjuvazinin giderek hâkim hale geldiği yakın işbirliği, bütün bunlar, diye ileri sürer Moore, demokratik bir sonuca yararlı koşullardır.[29]

Başka bir örnek de köylülük tartışmasından alınabilir. Moore, köylülüğü üst sınıflara bağlayan bağlar bakımından, bütünlüğünü dağınık yaptırımlara borçlu olan çok parçalı bir toplumun, köylü isyanına, bü-

29 *Age.*, s. 417-425.

rokratik bir merkezi otoritenin vergi topladığı bir toplumdan daha dirençli olduğunu belirtir. Feodal düzenlemelerin bu iki uç arasında olduğunu ileri sürer, köylü isyanları feodalitede birinci tür toplumdan daha fazla, ikincisinden daha azdır. Köylü toplumunun iç örgütlenmesini tartışırken, önce güçlü ve zayıf dayanışmayı, sonra birincisinin içinde isyancı ve tutucu dayanışma biçimlerini ayırt eder. İsyan halindeki köylülüğe dışarıdan destek verenlerin bu davranışın siyasal sonuçlarını önemli ölçüde etkileyebilmelerine karşın, köylülüğün nadiren "demokratik kapitalizmin müttefiği" olduğunu da ekler.[30]

Karşılaştırmalar, bazen tikel örnek olay incelemeleri içinde genellemeleri desteklemek için kullanılır. Örneğin, Moore önemli bürokratik öğeleri bulunan feodalizm biçimlerinin otoriter modernleşmeye elverişli olduklarını ileri sürer.

> Hem Almanya'nın, hem Japonya'nın ortak yanı, güçlü bir bürokratik hiyerarşisi bulunan feodal geleneklerin varlığını sürdürmesidir. Bu, onları, feodalizmin üstesinden gelindiği ya da feodalizmin mevcut olmadığı ve modernleşmenin erken ve demokratik himayeler altında gerçekleştiği İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler'den ayırır. Bu bakımdan Almanya ve Japonya feodal siyasal topluluklar olmaktan çok, tarımcı bürokrasiler olan Rusya ve Çin'den de farklıdır.[31]

Moore, bazen, özgül bir toplumun benzersiz niteliklerini gösterir, bu nitelikler önemlidir, çünkü öteki nitelikleri dışlar, böylece de karşılaştırmalar temelinde genellemeler yapılabilir. X niteliği (o topluma özgü) var olduğu için, Y niteliği (öteki bazı toplumlarda ortak) yoktur. Örneğin, "Özgürce tercih edilen bir sözleşme ilişkisinden çok, statüyü ve askeri sadakati daha çok vurgulayan Japon feodal bağının özgül niteliği, orada Batı tipi özgür kurumların arkasındaki itici gücün kaynaklarından birinin bulunmadığı anlamına geliyordu."[32]

Örnek olay incelemelerinde karşılaştırmalar en az iki şekilde daha kullanılır. İlk bakışta özgül bir vakayı açıklar gibi görünen bir genelleme önerisinin doğru olmadığı, karşılaştırmalı çözümlemeyle görülebilir. Örneğin,

---

30 *Age.*, s. 457-459, 467-470, 483.
31 *Age.*, s. 253.
32 *Age.*

> Kölelik ile biçimsel açıdan özgür kapitalist ücretli emek sistemi arasında içsel bir çatışma olduğu anlamına gelen genel bir fikirle başlanabilir. Öykünün [Amerikan İç Savaşının] can alıcı bir parçasının bu olduğu anlaşılsa da, örnek olarak İç Savaşın kendisinden türetilebildiği genel bir önerme olamaz.[33]

Moore, sadece kuzey eyaletlerindeki ve İngiltere'deki kapitalistlerin Güneyli kölelikle işbirliği yapmaya hazır olduklarını değil, 19. yüzyıl Almanya'sında ileri sanayinin, gayet baskıcı bir emek sistemine dayanan bir tarım biçimiyle pekâlâ bir arada yaşadığını da gösterir. Savın parlak bir pasajında Moore, sorunu, tikel bir genel önermeyi örnek bir olaya uygulama sorunu olmaktan, Birleşik Devletler'i karşıt genel önermenin bir istisnası haline getiren benzersiz koşulları keşfetme sorununa dönüştürür:

> Sorumuza geçici bir olumsuzla cevap verebiliriz: Kuzey ile Güney'in savaşmalarını gerektiren hiçbir soyut genel neden yoktur. Başka bir ifadeyle, özgür olmayan emeğe dayanan tarımcı bir toplum ile yükselen bir sınai kapitalizm arasında anlaşmayı önlemek için, özgül tarihsel koşullar hazır olmalıydı.[34]

Karşılaştırmalı çözümleme, karşı-olgusal sava uygun kanıt üretmenin bir yolu olarak da kullanılır. Örneğin, Çin İmparatorluğu'nda toplumun bir kesiminin kendini diğer kesimlerden ayırması, yönetimi kendi üzerine alması ve modernleşmenin tutucu bir versiyonunu başlatması mümkün olur muydu? Moore kendi sorusuna şöyle cevap verir:

> Bu gerçekleşmiş olsaydı, şimdi tarihçiler Çin ile Japonya arasındaki farklılıklardan çok benzerlikleri vurguluyor olabilirlerdi... Düz bir cevap mümkün değildir. Fakat önemli faktörler bunun aleyhineydi... [örneğin] modern öncesi Çin toplumunda ve kültüründe, Japon tipi bir militarist yurtseverliğin üzerinde yükselebileceği bir temel hiç yoktu ya da çok az vardı. Japonya'ya kıyasla, Çan Kay-şek'in gerici ulusçuluğu zayıf ve güçsüz görünür. Ancak Çin kendi kurumlarını komünist bir imajla yeniden biçimlendirmeye başlayınca, güçlü bir misyon duygusu ortaya çıktı.[35]

---

33 *Age.*, s. 114.
34 *Age.*
35 *Age.*, s. 251-152.

Moore'un karşılaştırmalı çözümlemeyi, özgül genellemeleri hem kuvvetlendirmenin, hem reddetmenin bir aracı olarak kullandığı ortadadır. Çalışmasındaki diyalektik etkileşimin ikinci tipinde Moore'un, tikel toplumların benzersiz olan nitelikleri kadar, öteki vakalarla ortak olan nitelikleriyle de ilgilendiği de açıktır. Gerçekten de, modern dünyaya giden demokratik yolu oluşturan bütün tarihsel ardışıklığın benzersiz olduğu duygusu hâkimdir. Moore, "İngiliz İç Savaşını, Fransız Devrimini ve Amerikan İç Savaşını burjuva demokratik devrimin gelişimindeki aşamalar olarak görmek ... anlamlıdır" diye ısrar eder.[36] Belirtmekte olduğum nokta şudur: Moore'un karşılaştırmalı çözümleme yoluyla genellemeleri dikkatle biçimlendirmesi, onun tarihin gelgitli akışıyla, yani birçok toplumdaki şiddetli değişimin can alıcı geçitlerini koşullayan bir akışla ilgili vizyonunda ikincil bir yöntemdir. İnsan deneyiminin özgül çeşitlerinin karşılaştırmalı çözümlenmesi, Moore için, insanoğlunun benzersiz tarihini anlamanın bir aracıdır. Demokrasi, faşizm ve komünizmle sonuçlanan üç yol "... çok sınırlı bir ölçüde alternatif yolları ve tercihleri oluşturabilseler de," bu onların en önemli nitelikleri değildir:

> Çok daha açık ardışık tarihsel aşamalar vardır. Genel olarak, birbirleriyle sınırlı ve belirli ilişkileri vardır. Bir ülkede tercih edilen modernleşme yöntemi, şimdi moda olan "geriliğin avantajları" terimini icat ettiğinde Veblen'in kabul ettiği gibi, bu adımı atan başka ülkeler için sorunun boyutlarını değiştirir.[37]

Demokrasi faşizmi mümkün kıldı ve bu ikisi ortaya çıkmasıydı, komünizmin var olup olmayacağı tartışmalıdır.[38] Dahası, "Hint farklılığı, önemli ölçüde, daha önceki tarihsel deneyimin her üç biçimine olumsuz eleştirel bir tepkidir."[39] Hindistan'ın ekonomik modernleşmeyi demokrasiyle birleştirmede İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler'i izleyememesi, bu örneği, *Social Origins*'in verdiği mesajın dışına itmez, merkezi haline getirir. Hindistan, modern topluma giden demokratik yolun, artık

---

36 *Age.*, s. 427.
37 *Age.*, s. 413-141.
38 *Age.*, s. 414.
39 *Age.*

muhtemelen tamamlanmış olan benzersiz bir tarihsel ardışıklık olduğuna dair trajik (ya da ironik) sonucun olumsuz bir örneğidir.

Aslında, şu anda, bir ölçüde *Social Origins*'in uzun erimli gelişim eğilimleri ile iç savaşlar ve devrimler gibi özgül kısa erimli dönüşümler arasındaki iç ilişkiyle ilgili olan üçüncü diyalektik veçhesini tartışmaktayım. Genel olarak konuşursak, Moore, söz konusu toplumlarda demokratik ya da demokratik olmayan sonuçların ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahip oldukları için Amerikan İç Savaşı, Fransız Devrimi, Meiji Restorasyonu ve Çin Devrimi gibi olaylarla ilgilenir. Moore'un tarihin demokrasiye ve diktatörlüğe doğru şiddetli gidişiyle ilgili geniş anlayışı, açıklanması gereken olaylara işaret eder. Bu noktada, yönteminin dördüncü diyalektik veçhesi de devreye girer. Özgül bir olaya dönen Moore olayı eşzamanlı olarak iki şekilde ele alır. Bir yandan olayın nedenleriyle, hem söz konusu toplumun benzersiz niteliklerine, hem de karşılaştırmalı çözümlemeden çıkarılan genellemelerin uygulanabilirliğine gönderme yaparak ilgilenir. Diğer yandan, olayın akıbetiyle sonraki siyasal sonuçları bakımından, yani devlette iyiliği ya da kötülüğü teşvik etmesi bakımından ilgilenir.

Moore, *Social Origins*'te kullandığı nedensel açıklama mantığının biçimsel bir anlatımını hiçbir yerde vermez. Bununla birlikte, bizzat çalışmanın dikkatle incelenmesi, tikel bir toplumda özgül bir yapısal değişimin (bir devrim gibi) yeterli bir açıklamasının, aşağıdaki sorulara cevap vermeyi gerektirdiğini gösterir:

> 1. Gelişme aşamasında olan bir toplumda, o toplumun varlığını sürdürmesi için yerine getirilmesi gereken işlevsel gerekler ve bunu gerçekleştirmek için kullanılabilir örgütsel, teknolojik ve entelektüel tekniklerin asli nitelikleri karşısında, yapısal çeşitlenme üzerindeki sınırlamalar ve potansiyeller nelerdi?

İlke olarak toplum parçalanmadan hangi kapsamda bir dönüşümün mümkün olduğunu bilmek önemlidir. Bu konular, işaret edilmiş olduğu gibi, *Political Power and Social Theory*'deki birçok denemede önemliydi. Özgül ulusal durumların karşılaştırmalı incelenmesi temelinde Moore şu yorumu yapabiliyordu: "... bir toplumun işbölümünü ve toplumsal bütünlüğünün sağlanmasını örgütlediği siyasal düzeyde, bir zamanlar sanıldığından daha geniş bir tercih yelpazesi var gibi görünüyor. Köy, feodal malikâne, hatta kaba bir toprak bürokrasisi, genelde benzer

tarım teknolojilerindeki belirleyici düzeyi oluşturabilirler."[40] Birçok örnek olay incelemesinde daha kesin karşılaştırmalı ifadeler bulunur. Örneğin, yukarıda görüldüğü gibi, Almanya ile Birleşik Devletler'i karşılaştırmakla Moore, özgür ücretli emeğe dayanan ileri bir sınai sektör ile büyük ölçüde köle emeğine dayanan bir tarımı birleştirmenin pekâlâ mümkün olduğunu gösterir. Başka yerde, "*ancien regime* altındaki Fransız toplumunun bütün ana yapısal değişkenleri ve tarihsel eğilimleri, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar İngiltere'ninkilerden keskin biçimde farklıydı" der.[41] Bu tür karşılaştırmaların hedefi, sözgelimi X tipi yapıların Y tipi yapılarla "ilke olarak bağdaşmadıkları" anlamına ya da X tipi yapıların Z tipi siyasal sonuçları "olasılıkla" üretemeyeceği vb anlamına gelen olası savları dışarda bırakmaktır.

2. İşbölümünün ve toplumsal yaşamın eşgüdümünün gerçekleştirildiği toplumsal konfigürasyonda bütünleşmeye ve dağılmaya yönelik fiilen hangi eğilimler vardı?

Bu soruşturma stratejisinin *Social Origins*'teki başlıca örneği, Moore'un farklı toplumlardaki köylü topluluklarını, büyük toprak sahipleriyle ilişkileri dahil, tartışmasıdır. Uygun örnek, Çin'dir. Moore şunu bulgular: Köylülerin "işbirliğini gerektiren ve sık sık tekrarlanan tek faaliyet, suyun yönetimiydi. Bu, ortak bir işte birlikte çalışmaktan çok, kıt bir kaynağı paylaşma sorunuydu ve sık sık köyde ya da birkaç köy arasında kavgalarla sonuçlanıyordu."[42] "Yarıcılık sistemini ve üst sınıfın bir gelenek olarak eğlenceye düşkünlüğü ile doğrudan gözetlemek zorunda olmadığı bir emek gücüne ihtiyacını" inceledikten sonra Moore şu sonuca varır: "Üst sınıfların siyasal gereksinmeleri tarım faaliyetleriyle birleşerek artı emek ile köylü bireyciliğinin bir bileşimine yol açtı, bu da nispeten atomize bir köylü toplumu yarattı."[43] Bu sonucun (ve aynı türden öteki sonuçların) önemi, Moore'un birlikte ele alınan bütün örnek olay incelemeleri temelinde ürettiği genellemelerde yatar. Örneğin, yukarıda gördüğümüz gibi, köylü dayanışmasının zayıf ve güçlü biçim-

40 *Age.*, s. 416-417.
41 *Age.*, s. 40.
42 *Age.*, s. 210.
43 *Age.*, s. 211.

lerini ve güçlü biçimler içinde, güçlü dayanışmanın isyancı ve tutucu biçimlerini ayırt eder. Sadece güçlü, isyancı dayanışma biçiminin köylü devrimini üretmesi mümkün olduğuna göre, Çin İmparatorluğu'nda bu sonucu yaratabilecek eğilimler fazla değildir. Elbette, birçok elverişli faktörle birlikte Kızıl Ordu'nun kırsal alanlardaki etkili çalışmasından sonra durum değişir.

3. Bu toplumun, toplumsal işbölümü ve otorite yapısı içinde çeşitli noktalarda yer alan üyeleri, kendi maddi ve ahlaki çıkarlarını nasıl algılarlar?

Uygun genellemeler kullanıp bu genellemelerin ışığında önemli olan belirli ulusal örneklerdeki yapısal eğilimleri saptamanın dışında, Moore, iç savaş ve devrim gibi önemli olaylara katılanların, geçmişlerindeki ve şimdilerindeki çeşitli yapısal sınırlarla ilgili deneyimler yüzünden olayları nasıl farklı algıladıklarını gösterir. Bu farklı algılamalar, tarihin ve toplumsal yapının açık bıraktığı ihtimaller yelpazesi içinde, sınıfların ve grupların karşılaştıkları tepki gösterme yollarının şekillenmesinde rol oynarlar. "Görme şekilleri"nin önemini kabul etmesine karşın (ilk kitabının (*Soviet Politics*) alt-başlığı *The Role of Ideas in Social Change* [Toplumsal Değişimde Düşüncelerin Rolü] idi), açıktır ki Moore "kültür"ü bağımsız ve önemli bir açıklayıcı değişken olarak görmekten çok uzaktır. Ne var ki, insan ile "nesnel" durum (kendi deyimiyle) arasında her zaman kültürün, yani "her tür isteklerden, beklentilerden ve geçmişten gelen öteki düşüncelerden oluşan ... nesnel durumun belli parçalarını eleyip öteki parçalarını vurgulayan ... müdahale edici bir değişken" olduğunun farkındadır.[44]

Bu müdahil değişkenin oynadığı anlamlı rolün örnekleri, Moore'un 18. yüzyılda Fransız üst sınıfı arasında kapitalizme ve feodalizme karşı muğlak tutumları üzerine ve Hint kast sisteminin doğası üzerine tartışmalarına bakılarak bulunabilir.[45] Sonsözü, "Gerici ve Devrimci İmgeler" tartışmasına ayırır. Ancak, başlıktan da belli olduğu gibi, demokratik ya da liberal imgeleri tartışmaması göze batar. Gerçekten de, Moore'un demokratik ideolojiye eleştirel olmayan yaklaşımı kitabın başlıca zaafıdır.[46]

---

44 *Age.*, s. 485.

45 *Age.*, s. 63-69, 334-341.

46 Bkz. D. Smith, *Barrington Moore*, s. 103-107.

Yine de, birçok incelikli çözümleme örneği vardır; zira Moore, değerlerin çok büyük ölçüde ekonomik ve siyasal egemenlik yapılarının bir ifadesi olmalarına karşın, bir grubun değerlerini işlevsel ya da sınıfsal konumuna bakarak basitçe "bir tarafa atma"nın mümkün olmadığının pekâlâ farkındadır. Moore "feodalleşmiş" bir burjuvazinin (Fransa), ticari zihniyetli aristokratların (İngiltere), aile bağlarına epeyce saygı gösteren bürokratların (Çin) ve feodalizmi anımsatan yaygın bağlara meyli olan memurların (Japonya) örneklerini verir.

4. Algılanan bu maddi ve ahlaki çıkarlara grupları ya da sınıfları eyleme itecek kadar ani ya da keskin bir tehdit oluşturan hangi özgül olaylar gerçekleşti?

Toprakları çitle çevirme hareketinin İngiltere'de aşağıdan gelen daha etkili bir direnişi harekete geçirmemesinin nedenlerinden biri, çok tedrici olmasıydı ki Moore da buna işaret eder. Üst sınıf şiddetinin bu biçimine karşı zaman zaman ortaya çıkan protesto hareketleri başarısızdı. Açıktır ki, Moore insan eylemini tarih ve toplumsal yapı tarafından sınırlandırılmış olarak görür (ne kadar sınırlandığı, *Injustice*'te araştırılan bir konudur) ve kanısına göre, yapısal değişimin büyük kısmında dramatik olaylara rastlanmaz.[47] Bununla birlikte, Amerikan İç Savaşı ve Meiji Restorasyonu gibi, geleceğe bir kapıyı açarken ötekini kapatan ciddi kısa erimli karışıklıkları ele alırken Moore yerleşik maddi ve ahlaki çıkarlarının tehlikede olduğunu aniden fark eden grupların ya da sınıfların eylemlerine anlamlı bir rol biçer. "Kanayan Kansas" krizi ve Japonya'da Kaptan Perry'nin gelişi, mevcut düzen içinde stratejik konumda olan grupların, bağlı oldukları bir yaşam tarzının tehlikede olduğunu kabul etmelerine neden olmuştur.[48]

5. Maddi ve ahlaki çıkarlarıyla bu çıkarların tehdit edildiğini algılamaları, insanların potansiyel müttefikler ile potansiyel kurbanları ya da muhalifleri ayırt etmesine nasıl yol açtı?

Yerinde bir örnek yine Amerika'dan verilebilir. İş savaş öncesi Güney'i tartışan Moore şunu vurgular: "20. yüzyılda bir Kuzeylinin, Gü-

47 *Age.*, s. 89-90, 93-94; *Social Origins,* s. 9-14, 20-29.
48 Moore, *Social Origins,* s. 139, 251.

neyli bir çiftlik sahibinin ne hissetmiş olduğunu kavraması için, çaba sarf etmesi gerekir."[49] Güneylilerin davranışını ve dolayısıyla İç Savaşın kökenlerinin ve seyrinin önemli yanlarını açıklamak için, bu çaba zorunludur. Örneğin Moore şunları yazar: "Sınai kapitalizm Kuzey'de giderek daha fazla kök salarken, konuşmaktan çekinmeyen Güneyliler, kendi toplumlarında bulabildikleri her aristokratik ve sanayi öncesi özelliği –nezaket, lütufkârlık, kibarlık, Kuzey'in gözü paradan başka bir şey görmeyen bakışına zıt bir geniş bakış açısı– keşfedip vurgulamak için çevrelerini yokluyorlardı."[50] Kuzey'in Güney uygarlığını sömürenleri ve bu uygarlığın muhaliflerini koruduğuna inanılıyordu: "Kısacası, İç Savaştan önce, Güney'in pamukla, Kuzey'in haracını yediği Amerikan servetinin ana kaynağını ürettiği fikri savunuluyordu."[51]

6. Önceki yapısal değişim silsilesinin bir sonucu olarak, tarihsel gelişmede hangi seçenekler ortadan kalkmıştı?

Yine Amerikan İç Savaşı uygun bir örnek sağlar. Birleşik Devletler "Kuzeydeki sınai kapitalist mülkiyet için tehdit oluşturan güçlü bir radikal işçi sınıfi"nı engelleyecek şekilde gelişmiş olduğu ve "Birleşik Devletler'in 1850'lerde ve 1860'larda güçlü dış düşmanları olmadığı" için, "tarım ve sanayi elitlerinin karakteristik tutucu uzlaşmasının arkasında fazla güç yoktu."[52] Başka yerde, Çin'in gelişimi üzerine düşünen Moore, bizi, 20. yüzyılın başlarında aktif olan bölgesel savaş ağalarından biri bu toplumu yeniden birleştirip "bir ölçüde sınai modernleşmeyle birlikte siyasal olarak gerici bir evreyi başlatabilmiş olsaydı," ortaya çıkabilecek sonuçları düşünmeye davet eder. "Çan Kay-şek, bir keresinde, bunu başarmaya çok yakın göründü."[53] Moore'a göre, "Bu gerçekleşmiş olsaydı, şimdi tarihçiler Çin ile Japonya arasındaki farklılıklardan çok benzerlikleri vurguluyor olabilirlerdi."[54]

---

49 *Age.*, s. 122.
50 *Age.*
51 *Age.*
52 *Age.*, s. 140-141.
53 *Age.*, s. 252.
54 *Age.*, s. 251-252.

7. Tehdit algılandıktan sonra insanlar fiilen nasıl davrandılar ve yukarıdaki (3), (4) ve (5)'e yanıt bakımından, davranışları nasıl yorumlanmalıdır?

Krizi yaşayan kişilerin tehdidi nasıl algıladıkları, kriz durumlarındaki davranışı derinden etkiler. Örneğin, Fransız Devrimi sırasında daha yoksul köylüler kendi topraklarını genişletmekle ilgileniyorlardı ve kendi çıkarlarına hizmet eden köy düzeyindeki yerel âdetleri sürdürme derdindeydiler. Daha zengin köylüler büyük ölçüde fiilen sahibi oldukları topraklar üzerinde tam iyelik haklarının kabul edilmesiyle ilgileniyorlardı. Bu çıkarların önündeki başlıca engellerin bir ölçüde üstesinden gelindikten ve kentli radikallerden yeni tehditler yükselmeye başladıktan sonra, köylülük "Paris adına kımıldamayı reddetti."[55] Moore birçok bakımdan "köylülük Devrimde son sözü söylemişti" sonucuna varır.[56]

8. Davranışlarının yapısal değişim bakımından, böyle bir değişimi istemiş olsunlar ya da olmasınlar, sonuçları nelerdi ve yukarıdaki (1), (2) ve (6)'ya cevaplar bakımından, bu değişimler nasıl açıklanmalıdır?

İronik bir şekilde, ayaklanma ve kargaşa ortasındaki insan eyleminin sonuçları, söz konusu insanların niyet ettikleri sonuçlardan dikkate değer ölçüde farklıdır. Bir şeye niyet eden insanların eylemleri, başka birçok belirleyeni de bulunan yapısal dönüşüm süreçlerine katkıda bulunurlar. Örneğin, köylüler belki de Fransız Devriminin son sözünü söylemişlerdi, ama Moore'a göre devrimin sonuçları, eninde sonunda kentli burjuva çıkarlarının lehineydi. Başka bir örneği alırsak, "[İngiliz Püriten] Devrimin dramatik olayları başlayınca ... insanlar, kontrol edemedikleri ve sonuçlarını öngöremedikleri olaylarla karşı karşıya kaldılar."[57] İngiliz İç Savaşında "burjuvazi siyasal iktidarı ele geçiremedi", ama sonuçta, "parlamenter demokrasi ile kapitalizm arasındaki bir ittifak için henüz tam olmasa bile muazzam bir zafer" elde edildi.[58] Birleşik Devletler örneğinde, Kuzey'in zaferi, Amerika'nın gelişiminde en azından bir seçeneğin yolunu kapattı: "Güneyin plantasyon sistemi 19.

55 *Age.*, s. 92.
56 *Age.*, s. 77.
57 *Age.*, s. 18.
58 *Age.*, s. 19.

yüzyılın ortasında Batı'da yerleşebilseydi ve Kuzeydoğu'yu kuşatmış olsaydı, neler olurdu diye düşünmek yeter."[59] Böyle bir ihtimalin olası sonucu, "Birleşik Devletler, bir latifundiya ekonomisiyle, egemen bir antidemokratik aristokrasisiyle, siyasal demokrasiye doğru adım atamayan ve atmaya isteksiz zayıf ve bağımlı bir ticari ve sınai sınıfıyla, bugün sanayileşmekte olan bazı ülkelerin konumunda olurdu. Kaba çizgileriyle bu, Rusya'nın durumuydu..." der.[60]

Moore'un nedensel açıklama stratejisinin *Social Origins*'teki bu biçimselleştirilmesi, onun bu kitaptaki yaklaşımıyla, Sovyet incelemelerinde ve *Injustice*'teki yaklaşımları arasındaki farkı vurgulamaya yardım eder. Sovyet incelemelerinde Moore, ideolojinin, tarihin, sanayileşmenin ve iç ve dış güvenlik gereksinmesinin dayattığı yapısal açmazlarla karşılaştığında Sovyet elitinin elinde özgül bir stratejiler yelpazesinin bulunduğunu göstererek, elitin davranışını ve Sovyet devletinin gelişimini açıklar. Yapısal açmazlar elit stratejileri açıklar, bu stratejiler elit davranışını açıklar, bu da yeni yapısal açmazlara yol açar, vb vb.

Social Origins'te Moore savın iki ipliğini birbirine bağlar. Bir yandan, grupların ve sınıfların iç savaşlar ve devrimler sırasındaki davranışını, onların kendi maddi ve ahlaki çıkarlarını algılamalarına başvurarak açıklar. Hemen hemen istisnasız, bu tür davranışlarla ifade edilen uzun erimli (hatta kısa erimli) niyetlerin, olayların sonucuyla çok az ilişkisi vardır. Diğer yandan, Moore başkaca iki nedensel ilişkinin izini de sürer: birincisi, daha önceki yapısal eğilimler (insan niyetlerine başvurulmaksızın tarif edilebilir) ile bir rejimin ya da ona meydan okuyanlarının devrilmesi gibi, daha sonraki dramatik toplumsal kargaşalardaki dönüşüm süreçleri arasındaki ilişki; ve ikincisi, dramatik toplumsal olaylar ile demokratik ya da demokratik olmayan sonuçlara uygun sonraki yapısal eğilimler arasındaki ilişki. İnsan davranışıyla ilgili nedensel açıklamanın ipliği ile yapısal değişimlerle ilgili ipliği, anlatıda birbirlerine iyice bağlanmadan yan yana konulur. Moore önceki yapısal eğilimlerin bir sonraki belirli bir olayı (örneğin Fransız Devrimi) kaçınılmaz kıldığını açıkça yadsır.[61] Ne var ki, *Social Origins*'te yapı ile aracı ya da zorunluluk ile tercih arasındaki etkileşimi çözümlemeye fazla ilgi göstermez. Sov-

59 *Age.*, s. 153.
60 *Age.*
61 *Age.*, s. 108.

yet incelemelerinde ağır basan bu tema, *Injustice*'te yeniden ortaya çıkacaktır.

Social Origins'te Moore'u ilgilendiren yapısal sonuçların –demokratik ya da diktatoryacı rejimlerin kurulması– ahlaki takdiri ya da kınamayı ima eden terimlerle tanımlandığını zaten belirtmiştik. Dahası, çözümlemesinde merkezî olan yapısal dönüşümler, genellikle, sefalet ve ölüme yol açan şiddetli ve yıkıcı davranışları gerektirir. Bu dönüşümlere katılanların birçoğuna büyük cezalar getirir.

Moore açıkladığı savaşların, devrimlerin ve kargaşaların ahlaki sonuçlarını değerlendirmek için hangi prosedürleri kullanır? Temel olarak, bir tür "ahlaki hesap defteri" oluşturmaya çalışır. Bilançoda insan sefaleti olarak maliyetler, varsa insan özgürlüğü kazançlarının yanı başına yazılır. Tikel toplumlar gerçekten olası alternatif yollarda gelişemedikleri için ortaya çıkmayan maliyetler ve kazançlar (yine sefalet ve özgürlük derecelerine göre ölçülen) da konuyla ilgilidir. Ahlaki değerlendirme, "fırsat maliyeti" öğesini hesaba katmalıdır. Moore bu prosedürü açıklamaz. Ne var ki, Fransa hakkındaki ("Social Consequences of Revolutionary Terror" [Devrimci Terörün Toplumsal Sonuçları]), Birleşik Devletler hakkındaki ("The Meaning of the War" [Savaşın Anlamı]) ve Japonya hakkındaki ("Political Consequences: The Nature of Japanese Fascism" [Siyasal Sonuçlar: Japon Faşizminin Doğası]) bölümlerin altbölümlerinde, prosedürün uygulama örnekleri bulunabilir.

Moore, "tarihsel olayların nedenleri ile sonuçlarını ya da anlamlarını birbirine karıştırmak"tan sakınmanın önemini vurgular. *Social Origins*'e gösterilen gayet muğlak tepkiler, bunda tam anlamıyla başarılı olmadığını gösterir.[62] Kapsayıcı modernleşme yolları tipolojisinin, nedensellik çözümlemesinden çok, ahlaki bakımdan uygun sonuçların değerlendirilmesine dayandığını yeterince açıklamamıştır. Okuyucu bu noktayı kavrasa bile, Moore'un Sovyet incelemelerinde Marksist-Leninist ideolojiyi tabi tuttuğu keskin eleştirel ölçme-değerlendirmeye demokratik ideolojinin iddialarını da tabi tutmayı başaramamasından dolayı muhtemelen düş kırıklığına uğrayacaktır. *Social Origins*'te Moore bilinen yasama ve yargı kurumları listesini vermekten öte bir şey yapmaz, anlaşılan bunların özgürlüğü garanti ettikleri iddiasının sorgusuz sual-

62 *Age.*, s. 521; D. Smith, *Barrington Moore*, s. 25-29.

siz kabul edilebileceğini sanmaktadır. Onun tarihsel ve sosyolojik nedenleri açıklamasının, sistematik ahlaki değerlendirmelerinden daha etkileyici olduğu sonucuna varmak gerekir.[63] Elbette Moore'un, kendi kendine verdiği bu meydan okuma görevinin ne ölçüde karşılıksız kaldığını fark etmiş olması olasıdır ve *Reflections*'taki denemelerin, kısmen, *Social Origins*'i yazma deneyimine bir yanıt olması mümkündür.

Injustice

Reflections'ta ve *Injustice*'te Moore toplumlarla ilgili nesnel bilgiden değer yargıları için ölçütler çıkarma sorununa cepheden saldırır. *Reflections*'ta, yarı-yararcı ahlaki hesap yaparak, yöneticilerin toplumdaki ıstırabı insani bakımdan mümkün olan en aza indirecek şekilde yönetmeleri gerektiği çıkarımını yapar. *Injustice*'te, yöneticilerin nasıl yönetmesi gerektiğiyle ilgili *Reflections*'ta sunduğu görüşünün, aslında, yöneticiler ile uyruklar arasındaki siyasal hak ve yükümlülüklerin doğasıyla ilgili evrensel bir konsensüsün ifadesi olduğunu göstermeye çalışır. Bu konsensüs, diye ileri sürer Moore, karşılıklılık fikrine dayanır: "Yükümlülükler kabul edilir, fakat doğası itibarıyla karşılıklı olmalıdır; uyruğun yükümlülüklerine karşılık, yöneticinin denk yükümlülükleri olmalıdır; bütün de toplumun yararına neticelenmelidir."[64] Pratikte, *Injustice,* iç içe geçmiş iki kitaptan ibaret sayılabilir. Bir kitap, 19. ve erken 20. yüzyıllarda Alman işçi sınıfıyla ilgili iyi belgelenmiş ve kendi içinde bir bütün oluşturan bir çözümlemedir. Diğeri, siyasal teoride tarih-aşırı bir alıştırmadır.

Alman malzemesinin çözümlenmesi, E. P. Thompson'ın işçilerin "kendi deneyimleriyle, hastalıklarına kendi teşhis ve tedavilerini geliştirebilir"[65] olduklarına dair önerisi ışığında Alman işçi sınıfının yapısına ve bilincine odaklanır. Moore'un çeşitli birincil ve ikincil kaynakların incelenmesini gerektiren yaklaşımı, 1848 krizini ele alışına bakarak gösterilebilir. Bu krizin, piyasa ve bürokrasinin baskıları altında lonca örgütlenmesinin uzun erimli gerilemesi bağlamında ani ekonomik başarısızlıklardan kaynaklandığını ileri sürer. Zümre sistemi, güçlenen sınai bur-

---

63 Daha geniş bir eleştiri için bkz. D. Smith, *Barrington Moore*, s. 87-107.

64 Moore, *Injustice*, s. 510.

65 *Age.*, s. 474; E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (Hanmondsworth: Penguin, 1963).

juvazinin önünde duramıyordu. Toplumsal bakımdan marjinal vasıfsız işçilerden oluşan yeni bir sınıf ortaya çıkıyordu.

Ne var ki, 1848'deki şiddet olayları devrime desteğin, hatta yaygın grevlerin işareti değildi. Ana talep, yükselen kapitalist düzenin insani olmayan yanlarının ortadan kaldırılması talebiydi. Açıkça, diye belirtir Moore, siyasal farkındalıkta da bir değişim, insanın sefaleti azaltabileceğinin daha çok kişi tarafından kabulü vardı.

Sonraki dönemle ilgili olarak Moore üç sorunu araştırır. Birincisi, I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde Alman proletaryası zaten "ehlileşip" sınai düzenle bütünleşmiş miydi? Almanya'da 1918-1820'nin siyasal olaylarından istikrarlı bir liberal-demokratik rejim ya da sosyalist bir devrim neden çıkmadı? Yukardaki soruların yanıtları, Almanya'da Nazizmin yükselişiyle ne ölçüde ilgilidir?

Moore 1914 öncesi Alman işçi sınıfının entelektüel bir elit ve sessiz bir kitle olmak üzere bölünmüş olduğunu gösterir. Sosyal Demokrat Parti (SPD) entelektüel elitin taşralı ve zanaatkâr kökenlerinin etkisindeydi. Zanaat onurunu vurgulayan bir işçi sınıfı kültürü temelinde, kapitalist sistem içinde daha yüksek ücret düzeyleri ve ekonomik güvenlik gibi daha insanca muamele görme talebi gelişti. Talepleri, Junkerlerin ve işadamlarının siyasal alandaki etkilerinin azaltılmasını da kapsamasına karşın, SDP ve işçi sınıfı devrimci değildi: "Toplumsal düzene kabul edilme talebinden, yabancı bir düşman ufukta belirdiğinde, bir adım sonra, bu düzeni savunma isteğine geçilebilirdi."[66]

Savaşın hemen sonrasında Moore'un karşılaştığı can alıcı bir konu da Ebert'in SPD hükümetinin Ruhr'daki başkaldırıya yanıtıdır. Bu olay, eski düzenin son derece istikrarsız göründüğü ve iş dünyası elitinin, sendikal hareketle bir tür uyuşma gereğini kabul etmeye başladığı bir sırada gerçekleşti. Bu arada, Ruhr'da, bir süre birçok kasabada kontrolü ele geçiren bir işçi kızıl ordusu yaratılmıştı. Liderleri hükümetin yeterince radikal olmadığını iddia ediyorlardı, ancak talep ettikleri radikal eylem çökme tehlikesi içinde olan yerleşik standartları korumayı amaçlıyordu. Ebert başkaldırıyı bastırmak için tutucu orduyu çağırdı ve böyle yapmakla daha liberal, hatta sosyalist bir siyasal düzen için çalışmak yerine, gericilikle uzlaşmayı seçti.

---

66 Moore, *Injustice*, s. 225.

Bu yazının birinci altbölümünde işaret edilen "The Suppression of Historical Alternatives" [Tarihsel Alternatiflerin Bastırılması] başlıklı bölümde Moore, savaş sonrası Almanya'da istikrarlı bir temelde liberal ya da demokratik bir rejimin kurulması için hangi ihtimaller vardı sorusunu sorar. Vardığı sonuca göre, Ebert, örneğin, Ruhr'da tezahür ettiği şekliyle dizginsiz bir radikalizm tehdidini gerici eski düzenden daha fazla ödün koparmanın bir aracı olarak kullanarak değişimi farklı bir yöne çekebilirdi. Moore, "liderler ve taktikler biraz farklı olsaydı", o zaman "sadece Almanya değil, bütün dünya muazzam trajedilerden kurtulmuş olurdu" der.[67]

Kısmen SPD liderliğinin tercihleri yüzünden ortaya çıkan trajik ve ahlaki olarak tepki duyulacak sonuç Nazizmdi. Bu hareket, Almanya'da yapılabilecek tek siyasal tercihin anarşi ile irrasyonel itaat arasındaymış gibi göründüğü bir iklimi beslemiş olmasına karşın, aslında "tercih ... az çok rasyonel otorite biçimleri arasındadır."[68] Moore'un savı, bu iddia ile birlikte, *Injustice*'in sayfalarında rastlanan ikinci kitabın kapsam alanına girer.

Bu kitabın, aslında iki kısmı vardır. Tartışmanın birinci kısmı, toplumsal eşgüdümün evrensel sorunları konusunda yönetenler ile yönetilenler arasında örtük bir sözleşme olduğuna dairdir. Bu sözleşme, adalet normlarını, dolayısıyla adaletsizliği tanımlamanın ölçütlerini içerir. Bu tartışmanın yakından bağlantılı ikinci kısmında Moore haksız yere ıstıraba sebep olan toplumsal düzenlerin ahlaki otorite elde ettiği koşullara bakar. Bu bağlamda, adaletsizliğe karşı ahlaki öfkenin ifade edilmesine imkân tanıyan ve adaletsiz otorite kullanımını ortadan kaldırma eylemini kolaylaştıran faktörleri de –psikolojik, toplumsal ve kütürel– inceler.

Moore "çapulcu otorite" ile "rasyonel otorite"yi birbirinden ayırır. Birincisi tipik olarak zor ile düzenbazlığın bir karışımına dayanır ve sonuçlar bakımından değil, sadece araçsal anlamda rasyoneldir. Bunun aksine,

> rasyonel otorite, belirli kişilere özgül görevleri yürütme ve bu işi yaparken öteki insanlara emir verme hakkını ve bazı durumlarda yükümlülüğünü ve-

67 *Age.*, s. 397.
68 *Age.*, s. 433.

rerek, bireysel ya da kolektif amaçları ileri götürmenin bir yoludur. Bu tür bir otoritenin rasyonel olması için, bireysel ve kolektif amaçların da rasyonel olması gerekir. Verili bir bilgi dahilinde, öteki insanları sefilleştirmeden insan ıstırabını azaltacağını ya da insan mutlululuğuna katkıda bulunacağını farz etmek için iyi nedenlerin bulunduğu herhangi bir faaliyet biçimini rasyonel olarak tanımlayacağım.[69]

Kısaca ifade edersek, Moore'un açıkça "haksız yere çekilen" ıstırapların yaygın kabulüyle ilgili açıklaması şöyledir: Sefalet kaçınılmaz diye tanımlandığında, "adil" görülmeye başlanır, çünkü bu, katlanılabilir gibi görünmesini sağlamak için güdülen bir stratejidir. Peki, bir toplumda sefaletin bir kaynağı olarak baskıya direniş hangi koşullarda gelişir? Moore teokrasi, askeri rejim ya da plütokrasi gibi belli başlı her toplumsal düzen biçiminin, o düzenin meşruluk iddiasının sınanması için bazı testler sağladığına (tanrıların duaları kabul etmesi, askeri zafer, çeşitli türden ekonomik ölçütler) işaret ederek bu soruya cevap vermeye başlar. Bu tür ölçütlerin varlığı nedeniyle, muhalefet hareketlerinin, yöneticilerin başarısızlıklarından yararlanma ve daha meşru yeni hedefler ve değerler önerme potansiyeli vardır. Adil olmayan yöneticilere direniş, birinci olarak, sefaletin keşfedilip reddedilmesine, dolayısıyla kaynaklarına karşı harekete geçilmesine; ikinci olarak da, böyle bir eyleme elverişli toplumsal ve siyasal koşulların gelişmesine bağlıdır.

Başarılı direniş kültür, toplumsal yapı ve kişilik alanlarındaki değişimlere bağlıdır. Moore'un bu alanlardan birincisini ve sonuncusunu ele alışı, savının en ilginç ve özgün kısmıdır. Örneğin, baskıya dayanma çabasının yarattığı özdenetimin potansiyel olarak radikal bir yanının bulunduğunu öne sürer. Sınai disipline boyun eğme, toplumda bireysel yükselme peşinde koşma ve siyasal direnişe girişme, bütün bunlar "daha iyi bir gelecek uğruna şimdiki kıvançların ertelenmesini, id zararına egonun güçlendirilmesini, doğal dürtülerin ehlileştirilmesini" gerektirir.[70] Bununla bağlantılı bir değerlendirme de şudur: Sanayileşme dahil, modernleşme süreçleri, toplumsal yaşamın insan manipülasyonuna tabi yanları ile insan denetiminin ötesinde olan yanları arasındaki sınırların

69 *Age.*, s. 440.
70 *Age.*, s. 464.

yeniden tanımlanmasına yol açar. İnsan denetiminin ötesinde olan yanlar, kaçınılmazlığın dünyasıdır, Moore'un ileri sürdüğüne göre bu dünyanın kapsamı insan tarihinin seyri içinde gitgide daralmaktadır ve daralıyor diye algılanmaktadır. Adaletsizliğe duyduğumuz ahlaki öfkeyi yeniden kazanmak, "kaçınılmazdan entelektüel kurtuluş, atmamız gereken bir sonraki en önemli adımlardan biri olabilir."[71]

Moore davasını basitçe, ya da esas olarak, soyut bir entelektüel sav gibi sunmaz. Yönetenler ile yönetilenlerin yükümlülükleriyle ilgili örtük toplumsal sözleşmenin aslında neredeyse evrensel olarak kabul edildiğini öne sürer. Moore'un kendisinin de ait olduğu Batı felsefi geleneğini bu kadar beslemiş olan Alman kültüründe tanıdık toplumsal ve siyasal değerlerle karşı karşıya gelmesi şaşırtıcı değildir, ancak o, insan ilişkileriyle ilgili benzer anlayışların, zaman ve mekân bakımından daha yabancı toplumlar için bulduğu kanıtlardan da çıkarılabileceğini göstermez.

Bu yazının birinci bölümünde, Moore'un karşılaştırmalı çözümlemeyi kullanma yollarından birinin, farklı toplumlardan alınan verilerin geniş kapsamlı incelemelerinden insan doğası ve ahlaki kodlarla ilgili genellemeler türetmek olduğunu ileri sürüyorum. *Injustice* içindeki tarihi aşan kitabın tamamında Moore'un uyguladığı şekliyle bu yaklaşımın başlıca zayıflığı, yazarın, değişik insanların söz ve davranışlarının, 20. yüzyıl ortalarında Batılı bir entelektüelinkiyle aynı arka plan varsayımlardan kaynaklandığını kabul etmesidir. Öyle kabul *etmememiz* gerektiğinin güçlü nedenleri vardır. Clifford Geertz'in işaret ettiği gibi, sağduyuya dayanan varsayımlar, din ve sanat kadar kültürler arası çeşitlenmeye tabidir. Farklı yerlerde aynı "çıldırtıcı basit bilgelik havası"yla ifade edilen sağduyu değerlerinin içeriği, aslında "bir zaman ve mekândan ötekine, [bu değerlerde] tanımlayıcı bir istikrar, her zaman anlatılan bir 'asıl' hikâye bulma umudu olmayacak kadar aşırı değişiklik gösterir."[72] Steven Lukes bununla bağlantılı bir noktayı belirtir:

> Adaletsizlik ve eşitsizlik kurbanlarının, iktidarı kullanma umudu olmasaydı, adalet ve eşitlik için büyük çaba harcayacaklarını her zaman varsayabilir miyiz? Peki ya, değerlerin kültürel göreliliği? Böyle bir varsayım, kendi ırkının

71 *Age.*, s. 500.

72 C. Geertz, "Common Sense as a Cultural System," *The Antioch Review* 30 (1) (Bahar 1975), s. 17.

üstünlüğüne inanışın bir biçimi değil midir? Sözgelimi, ortodoks komünizm ya da kast sistemi gibi "bizim" reddettiğimiz bir değer sistemine rıza gösterilmesi, farklı değerler üzerinde sahici bir konsensüs örneği neden olmasın?[73]

Lukes, iktidarın ipleri geçici olarak gevşediği sırada (örneğin devrimler sırasında) insanların davranışıyla ilgili kanıt toplama, ya da "normal" zamanlardaki fiili davranışlarını açıkça kabul ettikleri ideolojinin içeriğiyle karşılaştırma stratejisi dahil olmak üzere, bu sorunu araştırmanın bazı yollarını gösterir. Moore, Alman malzemesini incelemesinde gerçekten de benzer stratejileri benimser, fakat burada tartışılan daha geniş kapsamlı incelemelerinde bu prosedürleri ihmal eder.

Moore'un rasyonel otorite modeliyle ilgili başka güçlükler de vardır. Karmaşık ulus-devletlerde birbirleriyle rekabet eden otorite alanlarının –örneğin devlet, şirket, sendika ve aile tarafından kuşatılan alanlar– çakışmasıyla bağlantılı sorunlar hakkında ciddi bir değerlendirme yoktur. Başka bir sorun da, çapulcu otoriteyi Moore'un ne ölçüde, ona göre rasyonel olarak tanımlanamayan bütün otorite biçimlerini içeren çok geniş bir tortu kategori olarak ele alma eğiliminde olduğu sorunudur. Rasyonel otoritenin hâlâ var olan ya da tarihsel örneği pek az olduğuna göre, tortu bir ölçüde içsel olarak farklılaştırılabilseydi yararı olurdu. Richard Sennett'in çalışmasına bakmak, burada ilginç olacaktır. Yakın zamanlardaki kitabı *Authority*'de [Otorite], özerklik ya da ataerkillik gibi, komuta edenlerin otorite biçimlerini ayırt eder.[74] Moore gibi Sennett de, zararlı otorite biçimlerinin uygulanması ve daha kabul edilebilir devletlere dönüştürülebilmesi yollarıyla ilgili çözümlemesinde hem Freud'dan, hem Hegel'den yararlanır. Moore'un karşılıklılığa vurgusu karşısında, Sennett'in "modern toplumun en çok sakınılan konularından birisi[nin] kontrol edilmek ile ilgilenilmek arasındaki ilişki" olduğuna inanması ilginçtir.[75]

Bütün kusurlarıyla birlikte *Injustice*'in önemi, ancak Moore'un bir bütün olarak çalışmaları bağlamında anlaşılabilir. İnsanlar kendi kaderlerini denetleyebilirler mi? İnsan eylemi toplumsal değişimi etkileyebildiğine göre, hangi ahlaki ölçütler böyle bir eyleme uygundur? Bu soru-

---

73 S. Lukes, *Power: A Radical View* (Londra: Macmillan Press, 1974), s. 46-47.

74 R. Sennett, *Authority* (Londra: Secker and Warburg, 1980).

75 *Age.*, s. 185.

lara cevap vermek Moore'un nihai çabasıdır. Moore'un *Reflections*'taki savı, insan sefaletini azaltmaya katkıda bulunmak için esas umudun, tam bir ampirik ve teorik araştırmayla parametreleri tanımlanabilen bir rasyonel otorite modelinin geliştirilmesi olduğudur. *Injustice* bu araştırmayı gerçekleştirme girişimini içerir. *Social Origins*'ten ve Sovyet incelemelerinden çıkan bir konuya da odaklanır. *Social Origins*'te Moore modern dünyaya götüren çeşitli –kısmen ardışık, kısmen alternatif– yolları oluşturan nedenler ve sonuçlar, süreçler ve olaylar çerçevesini kurar. Stalin'in rejimi (Moore'un *Soviet Politics*'te soruşturduğu) ile Hitler'in rejimi, Rusya'nın ve Almanya'nın komünist ve faşist yoldan modern dünyaya geçişleriyle bağlantılı terör ve sefaletten büyük ölçüde sorumluydular. Bu rejimlerin aşırılıkları ne ölçüde kaçınılmazdı? Stratejik konumda olan bireyler ve gruplar tarihin seyrini değiştirebilirler miydi?[76] Moore'un *Injustice*'te Alman işçi sınıfının gelişimiyle ve liderlerinin istikrarlı bir liberal demokratik hükümet ya da sosyalist bir devrim meydana getirememeleriyle ilgili çözümlemesi doğrudan bu konularla ilgilidir.

Injustice, özünde, mesleki yaşamı boyunca Moore'un başını ağrıtan birçok soruya cevap vermeye çalışan uzun ve karmaşık bir çalışmadır. Metin bir anlamda aşırı belirleyicidir. Çok fazlasını yapmaya çalışır. Çeşitli kısımları, birbirleriyle bütünleşmiş olmaktan çok, Moore'un daha önceki kitaplarıyla bağlantılıdır. James Sheehan'mn kitapla ilgili hükmüne katılmakta fazla güçlük çekmiyorum:

> Kitabın çeşitli parçaları birbirini güçlendirmiyor. Çözümleme tutarlı olmadığı için, bazı kısımları bütün içindeki yerlerinden ötürü değil, bütündeki yerlerine rağmen güçlüdür; tarihsel çözümleme, teorik çözümlemeyle güçlendirilmez, tersi de yapılmaz... Moore'un *Injustice*'te ortaya attığı sorular ya çok dardır, ya da çok geniş; verdiği cevaplar, özgül tarihsel açıklamalar ile dağınık teorik düşünceler arasında gidip gelir. Bu nedenle, *Social Origins*'in aksine, bu kitap bir tarihsel özgüllükler temeline dayanan ve geniş teorik değerlendirmelerle aydınlatılan o orta ölçekli çözümlemeyi başarmaz. *Injustice*'te birçok iyi şey vardır; açıkça birikimli ve disiplinli bir zekânın ürünüdür. Fakat kitap bir başarı değildir. Eğer *Social Origins* "kusurlu bir başyapıt" olarak nitelenirse, *Injustice* ilginç bir başarısızlıktan daha iyi bir şey sayılamaz.[77]

---

76 Bkz. Moore, *Soviet Politics*, s. 196-197; *Injustice*, s. 397.

77 Sheehan, "Barrington Moore," s. 732-733, italikler özgün metindedir.

Moore'un Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Moore'un şimdiye kadarki çalışmalarına bakarak, bir siyasal teorisyen ve ahlak felsefecisi olarak değil de bir sosyolog ve tarihçi olarak katkıda bulunduğunu kabul etmek gerekir. Sosyolog ve tarihçi kılığında Moore, dikkat çekici bir tema birliğini sergileyen bir çalışmalar bütünü üretmiştir. İlk önemli eseri *Soviet Politics*'te bile, sonraki ciltlerde daha uzun ele alınacak konulara göndermeler vardır. Siyasal sistemlerin insan mutluluğu ve sefaleti bakımından sonuçlarından, sömürünün doğasından, halk ile yöneticileri arasındaki ilişkilerde karşılıklılığın öneminden, adalet bakımından ahlaki kodların öneminden vb söz edildiğine rastlanabilir.[78]

Başlıca eserleri, konularıyla da birbirlerini tamamlarlar. *Social Origins* esas olarak kırsal sınıfın yapısıyla ilgilenirken, *Injustice* öncelikle sınai proletaryayı ele alır. *Injustice* alt katmanlardakiler arasındaki mevcut duygu ve düşünceleri konu alır; Sovyet incelemeleri ise, aksine, benzer konuları, modernleştiren bir elitle bağlantılı olarak ele alır. *Social Origins*'in önsözünde Moore, başlangıçta Rusya ve Almanya üzerine bölümleri de bu kitaba dahil etme niyetinde olduğundan söz eder.[79] Sovyet incelemeleri ile *Injustice,* en azından bir ölçüde bu boşluğu doldurmaya yardım eder. Bir bütün olarak alındığında Moore'un eserleri, birbirini izleyen farklı yönlerden yaklaşarak, kitleler ile elit arasındaki, kırsal ve kentsel toplum düzenleri arasındaki ve siyasal iktidarın kullanılması ile bunun üzerinde, siyasal ideolojilerden kaynaklanan kısıtlamalar arasındaki ilişkilerin gelişimiyle ilgili uzun bir soruşturma olarak ele alınabilir. Bu bağlamda, işçilerin ve köylülerin modern siyasal toplulukların katılımcıları haline gelme süreçlerinin dinamikleri ve sonuçları sürekli konu edilmiştir. Bu süreçlerin seyri içinde, yeni toplumsal düzende şu ya da bu şekilde rol alırlar:

> Genel olarak sanayi devrimi halkın rolünü muazzam ölçüde artırdı. Nüfusun bütün kesimlerinin bütün amaçlara ulaşması için mevcut devlet esas araç, aslında tek araç haline geldi... Modern yurttaş, kendini mevcut rejime köylü atalarından daha sıkı bağlayan bir inançlar, beklentiler ve yaptırımlar ağına kaptırdı.[80]

---

78 Moore, *Soviet Politics,* s. 38, 411, 245, 128.

79 Moore, *Social Origins,* s. viii-ix.

80 Moore, *Reflections,* s. 35.

Sefalet, mutluluk, baskı ve özgürlük siyasal alanda söz konusu olan cezalar ve ödüllerdir; dolayısıyla Moore için hep önemlidirler.

Barrington Moore'un tarihsel sosyolojideki çalışması, adil bir toplum nedir gibi, insanı yanıltabilecek kadar doğrudan soruların cevaplarını arayan yalnız bir bilim insanının hiç bitmeyen girişimidir. Moore yaklaşımını biçimselleştirmek istememiştir. Kavramsal paradigmalardan tat almaz.

Moore sosyolojiyi ve tarihsel incelemeyi nasıl yapmalı üzerine yazmaktan çok, yapmayı tercih etmiştir, ancak, onun güçlü ve zayıf yanlarını fark etmek, başkalarının görevidir. Moore'un yöntembilimdeki gücü, anlatısal tarih ile karşılaştırmalı çözümlemeyi bir araya getirmekteki becerisidir, bu gücü en çok *Social Origins*'teki örnek olay incelemelerinde sergiler. Moore'un her ulusal durumla ilgili tartışması, öteki toplumlara ayrıntılı ve incelikli çapraz-göndermelerle bezelidir. Bu göndermeler sadece süs olarak değil, okuyucunun gözü önünde inşa edilmekte olan bir sav için özsel malzeme olarak metine dahil edilir. Örneğin Birleşik Devletler üzerine bölümde Rusya'ya en az iki, Çin'e bir, Fransa'ya dört, Almanya'ya üç, Roma'ya iki, Yunanistan'a bir, İngiltere'ye altı gönderme vardır.[81]

Moore'un ikinci güçlü yanı, kültüre sinmiş anlamlar ile toplumda hayatta kalma mücadelesinin dayattığı kısıtlamalar arasındaki karşılıklı etkileşimi kabul etmesidir. Çalışmasında insan eyleminin ve toplumsal düzenin her iki veçhesini bir arada tutma yeteneğini daha Sovyet incelemelerinde bile göstermişti ve bu yetenek *Injustice*'te de görülür. *Soviet Politics*'te başlıca konu şuydu: Bolşevik elit, nasıl hem ideolojileri açısından meşru görünecek şekilde hareket edebilir, hem de tehdit altındaki, sanayileşmekte olan bir toplumun yöneticileri olarak ayakta kalabilirlerdi? Moore'un genel görüşü *Injustice*'ten yapılan aşağıdaki alıntıda ifade edilir:

> Beyinleri hariç, saf biyolojik özellikleriyle varlığını sürdürmek için pek de donanımlı olmayan insanların yapısı öyledir ki, sırf hayatta kalmak için bile işbirliği yapmalıdırlar. Diğer yanda, varlığını sürdürmek, ahlaki kuralların hizmet ettiği öteki kolektif amaçların mutlak asgari önşartından fazla bir şey değildir. Bu amaçlardan ve bunları hem seçmede, hem sürdürmede sahip olunabilen

81 Moore, *Social Origins*, s. 110, 114, 115, 212, 123, 140, 141,152, 153, 154.

bir ahlaki kodun etkililiği ya da etkisizliğinden başka, herhangi bir ahlaksallık biçimi hakkında karar vermenin bir ölçütünü görmüyorum.[82]

Moore'un varlığı sürdürme mücadelesi ile anlam arayışını birbirleriyle en sıkı bağlantılı olarak ele almadaki ısrarı, birinin zararına ötekini vurgulama eğiliminde olan sosyologlar ve tarihçiler için değerli bir düzelticidir.[83]

Moore'un istediği hedefe ulaşamadığı bazı konuları ele almadan önce, onun çalışmasını, toplumsal çözümlemeye felsefi yaklaşımları Moore'unkine benzeyen iki bilim insanının, E. P. Thompson ile Immanuel Wallerstein'ın çalışmasıyla karşılaştırmak ilginç olacaktır.[84] Bu arka plan benzerliklerine rağmen, çok farklı yöntembilimleri benimsemeleri büyüleyicidir.

Thompson'ın çalışmalarının Moore'un *Injustice*'teki soruşturması üzerindeki etkisinden söz edildi. Her ikisi de, sınıf egemenliği biçimleri ile yönetim sistemlerindeki adalet ve karşılıklılık normları arasındaki ilişkiyle ilgilenir.[85] İki yazar da insan doğası ve toplumsal düzenlemelerdeki potansiyelleri saptamakla ilgilenir. Tarihsel değişimi, yaşam kalitesi açısından, özellikle de insan sefaletinin çapı bakımından sonuçları gereğince değerlendirmenin önemini vurgularlar. Moore gibi Thompson da şuna inanır: "verili toplumsal sistemleri ve verili teknolojik düzeyleri bulunan verili toplumlar, insanın elindeki olanakları eşzamanlı olarak ortaya çıkarırlar ve sınırlandırırlar."[86] İngiliz tarihçi karşı-olgusal mantığın, "A'nın gerçekleşmediğini, B'nin (gerçekleşmemiş olanın) ise gerçekleştiğini varsaydığımız tarih oyunu"nun potansiyel kullanımlarının farkındadır.[87] Moore gibi o da kaçınılmazlık yanılsamasını fethetme ge-

---

82 Moore, *Injustice*, s. 436.

83 Norbert Elias, daha kısa olmak üzere Richard Sennett ve Clifford Geertz'in çalışmalarını ele alan bir tartışma için bkz. D. Smith, "Norbert Elias - Established or Outsider?" *Sociological Review* 32 (2) (Mayıs 1984).

84 Thompson ve Wallerstein'ın yaklaşımları, D. Smith, "Social History and Sociology -More than Just Good Friends," *Sociological Review* 30 (2) (Mayıs 1982) içinde karşılaştırılıyor, s. 286-308, özellikle s. 291-291, 302.

85 *The Making of the English Working Class* dışında ayrıca bkz. E. P. Thompson, *Whigs and Hunters* (Londra: Lane, 1975).

86 E. P. Thompson, *The Poverty of Theory* (Londra: Merlin Press, 1978), s. 155.

87 *Age.*, s. 46.

reğine inanır: "İrademizi istediğimiz şekilde tarihe *dayatamayız*. Onun koşullu mantığına teslim *olmamalıyız*."[88]

Immanuel Wallerstein hem Moore'la, hem de Thompson'la hemfikirdir: "Tarih, sosyal bilim ve siyaset kaygısı ... *tekil* bir kaygıdır."[89] Wallerstein,"değerlerden arınmış bir tarihsel sosyal bilim diye bir şeyin var olduğuna ya da olabileceğine inanmaz."[90] Wallerstein'ın çalışmasında, hakikat algılamalarının toplumlar değiştikçe değiştiğini ve "onarılmaz biçimde geçmişimizin, yetişme tarzımızın, kişiliğimizin ve toplumsal rolümüzün, içinde hareket ettiğimiz yapılanmış baskıların ürünü olmamıza" karşın, bunun "hiçbir seçeneğin olmadığını söylemek" olmadını, "tam tersi"nin söz konusu olduğunu okuduğumuzda, Moore'un görüşlerini hatırlarız.[91] Sözgelimi Paul Lazarsfeld ve Talcott Parsons'ın çalışmalarından çok, C. Wright Mills, Herbert Marcuse ve Franz Neumann'ın katkıları hem Wallerstein'e, hem Moore'a çekici gelmiştir. İkisi de, ticarileşmiş ya da kapitalist tarımın modern dünyanın oluşumuna katkıları hakkında yazmıştır. Hiçbirine Markçı ya da Weberci etiketi yapıştırılamaz ve her ikisi de komünist ve liberal rejimlerin iddialarına yüz vermemiştir.

Sözü edilen benzerlikler, önemli farklılıklarla bir aradadır. Moore, Wallerstein ve Thompson, anlatılı ve karşılaştırmalı çözümlemeyi kullanmaları, ayrıca anlam ve değerlere yönelimleri bakımından zıt yerlere konulabilirler. Hem Thompson, hem Wallerstein sunumunda anlatıyı vurgular. Thompson İngiliz işçi sınıfının 19. ve 20. yüzyıllardaki dönüşümüyle ve bu dönüşümün, insani ve adil bir topluma ulaşma olasılığı bakımından sonuçlarıyla uğraştı. Wallerstein kapitalist dünya sisteminin 15. yüzyıldan beri dönüşümüyle ve bu dönüşümün, sosyalist dünya sistemine ulaşma olasılığı bakımından sonuçlarıyla uğraştı. Kendisini "tarihsel anlatılarımızı yeniden kurma, yeni dünya-sistemik nicel verileri toplama, her şeyden önce de kavramsal çıkınımızı yeniden gözden ge-

---

88 *Age.*, s. 186. İtalikler özgün metinde.

89 I. Wallerstein, *The Capitalist World-Economy* (Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1980), s. vii. İtalikler özgün metindedir.

90 *Age.*, s. x,

91 I. Wallerstein, *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (New York: Academic Press, 1974), s. 9.

çirip rafineleştirme" işine adadı.[92] Wallerstein'ın çekirdek ve çeper nosyonları dahil rafine kavramsal çıkını, bir ölçüde, Moore'un yıldırıcı sorularının (örneğin, sefalet nasıl azaltılabilir ya da ortadan kaldırılabilir?) yapmadığı şekilde, girişiminin başkaları tarafından paylaşılmasına ya da taklit edilmesine olanak tanıyan uygun araçlar sağladı.

Belirtilmesi gereken ana nokta hem Thompson'ın, hem Wallerstein'ın yazılarında karşılaştırmanın anlatıya bağımlı olmasıdır. Her ikisinin çalışmasında da karşılaştırmalar yok değildir. Örneğin Wallerstein 15. yüzyılda Avrupa ile Çin arasındaki benzerliklerle ve farklılıklarla ilgili çok önemli noktaları belirtir. Thompson tarla emekçilerinin, zanaatkârların ve el dokumacılarının komünal deneyimlerini aydınlatıcı bir şekilde karşı karşıya getirir.[93] Ne var ki, her iki durumda da egemen eğilim, karşılaştırmaları, bu tür ayrıntılı karşıtlıklar gösterilmeden önce tespit edilmiş bir savı örneklerle açıklamanın bir aracı olarak kullanmaktır. Görülmüş olduğu gibi, Moore karşılaştırmalı çözümlemeyi çok daha geniş ölçüde kendisinin ya da başkalarının savlarını üretmenin ve sınamanın (örnekle açıklamaya karşıt olarak) bir aracı olarak kullanır. Wallerstein ile Moore arasında biraz önce sözü edilen benzerlikler, bazı önemli farklılıklarla bir aradadır. Örneğin, Wallerstein hem Moore'dan, hem Thompson'dan daha geniş ölçüde, kendi savını, sistem tipleri arasındaki ayrımlara dayanan soyut bir model gereğince ifade eder. Dahası, betimlediği süreçlere katılan insanların deneyimlerine öteki iki yazardan daha az önem verir.

Hem Moore, hem Thompson toplumsal deneyimin anlamına, bu tür deneyimlerin kaynağına ve bunların yapısal dönüşüm süreçleri bakımından sonuçlarına daha derin ilgi gösterir. Bununla birlikte, insan eylemini ve toplumsal değişimi değerlendirme olasılığı bakımından Moore, Thompson'dan daha yüksekleri hedeflemiştir. Thompson tarih yazmanın, kaçınılmaz olarak değer yargıları içeren bir süreç olduğunu kabul eder. Bununla birlikte, ilgilendiği kadarıyla ahlaki değerlendirme, bir itikat edimini gerektirir. Tarihçi neyin olup bittiği hakkında nesnel bilgi edinebilmesine, hatta belli koşullar altında neyin gerçekleşmesinin olası olduğu hakkında rasyonel yargılarda bulunabilmesine karşın, kendi ahlaki değerlendirmelerinin temelinde yatan değerlerin nesnel bir te-

92 Wallerstein, *Capitalist World-Economy*, s. 136.

93 Thompson, *Making of the English Working Class*, s. 233-346; Wallerstein, *Modern World-System*, 52-57.

meli olamaz.[94] Thompson bu konuda Wallerstein'dan daha bilinçlidir ve konuya yaklaşımında Moore kadar iyimser değildir. 1958'de Moore, Thompson'la aynı konumu paylaşmıştı: Bir entelektüelin, "asla mutlak olarak kesin olamayacak ilkeleri adına, bayraklar dalgalanır ve kazanlardan buhar fışkırırken kendi gemisiyle birlikte batmak" ihtimaliyle yüz yüze gelmek zorunda kalacağına inanıyordu.[95] Ne var ki, görülmüş olduğu gibi, Moore daha sonra, biraz da zorla gelişimci bir insan bilinci görüşüyle ilişkilendirilmiş yarı-yararcı bir psikolojide ahlaki değerlere nesnel bir temel inşa etmeye çalışır.[96] Moore'un görüşüne göre, yönetenler ile yönetilenler arasında var olması gereken karşılıklılığı saptayan bir toplumsal sözleşmenin, aslında, siyasal düzenin normatif temeli olarak yaygın biçimde kabul edildiğine inanmak için sebep vardır.

Moore'un çalışmasının merkezi zaafı, bu iddiayı akla uygun hale getirememesidir. Değerlendirmeyle ilgili sorunları ısrarla nedensel açıklamayla ilgili sorunlarla aynı anda izlemek istemesi, bazen, en çok da *Social Origins*'te, bütünsel sunumunun ana çizgilerini bulandırmıştır. *Injustice*'te bu güçlük, metin boyunca uzanan jeolojik bir fay hattı gibi tezahür eder. En birörnek çalışma, Marsist-Leninist ideolojinin ahlaki bakımdan değerlendirilmesi gereken bir değer sistemden çok, nesnel bir olgu olarak ele alındığı bir inceleme olan *Soviet Politics*'tir.

Moore'un inatla ahlaki değerler için nesnel bir temel arayışı, paradoks olarak, onun muazzam gücünün bir kaynağı oldu. Bu, çalışmasının bir önermeler kümesinden çok, bir sorular kümesi etrafından örülmesi anlamına geliyordu. İlk altbölümde vurguladığım gibi, Moore herhangi bir tikel teorik şemayı her şeyiyle benimseyip kendini bir entelektüel olarak korumaya çalışmamıştır. Örneğin, sınai bir toplumun asgari gereklerini saptamaya çalışırken işlevselcilikten yararlanmaya hazırdı; fakat bu onun, toplumsal değişim sorunlarıyla entelektüel olarak başa çıkamadığı anlamına gelmiyordu. Moore, Asya toplumlarının hızlı ilerlemesini çözümlerken evrimci teorilerin potansiyelleriyle, "aşama atlama"nın yararlı olabileceği düşüncesi dahil, çok ilgilendi;[97] fakat bu

94 Thompson, *Poverty of Theory*, s. 148-156.

95 Moore, *Political Theory*, s. 196.

96 Bu noktanın ayrıntılandırılması için bkz. D. Smith, "Method and Morality in the Work of Barrington Moore."

97 Moore, *Political Power*, s. 153.

onun, bürokrasi gibi tekrarlanan örgütsel biçimlerin belli kalıcı niteliklerinin önemini ihmal ettiği anlamına gelmiyordu. Ekonomik değişim ile siyasal değişim arasındaki bağlantıyla ilgili sorularda Moore hem Marx'tan, hem Weber'den yararlandı; fakat şu tipik yorumu da yaptı: "Hem Marx, hem Weber, öteki alanlardaki katkıları kesinlikle değerli olmasına rağmen, izleyicilerini, özellikle de en harfiyen bilimsel olmaya çalışanları, bu gibi bazı konularda şaşırttılar."[98]

Her şeyden öte, Moore yıllarca süren çalışmalarıyla, sadece yapısal zorunluluklar değil, insanların motivasyonları, algılamaları ve tercihleri de sistematik olarak hesaba katılırsa, toplumsal düzen ve toplumsal değişimle ilgili açıklamalarımızın bundan yarar görebileceğini göstermiştir. Çalışması şu önermeyi inandırıcı şekilde sergiler: ayrıntılı incelemeye ve anlamaya çalışmaya gerçekten değecek toplumsal süreçler, sadece bağlı olduğumuz değerleri ve özlemleri şekillendirmeye yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda bu yolda kullanmak zorunda olduğumuz araçları ve fırsatları da belirler.

KAYNAKÇA

BARRINGTON MOORE'UN BAŞLICA ESERLERİ

Soviet Politics -The Dilemma of Power: The Role of Ideas in Social Change. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1950.

Terror and Progress USSR: Some Sources of Change and Stability in the Soviet Dictatorship. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1954.

Political Power and Social Theory. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1958.

Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World. Harmondworths: Penguin, 1969.

Reflections on the Causes of Human Misery and upon Certain Proposals to Eliminate Them. Harmondworths: Penguin, 1972.

Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt. Londra: Macmillan Press, 1978.

98 Moore, *Social Origins,* 49.

MOORE'UN ÇALIŞMALARIYLA İLGİLİ BAZI İNCELEMELER

Almond, G. Review of *Social Origins. American Political Science Review,* 61 (3) (Eylül 1967), s. 768-770.

Dore, R. P. "Making Sense of History," *European Journal of Sociology* 10 (2) (1969), s. 295-305.

Femia, J. V. "Barrington Moore and the Preconditions for Democracy," *British Journal of Political Science* 2 (1) (Ocak 1972), s. 21-46.

Hobsbawm, E. J. Review of *Social Origins, American Sociological Review* 32 (5) (Ekim 1967), s. 821-822.

Kumar, K. "Class and Political Action in Nineteenth-Century England; Theoretical and Comparative Perspectives," *European Sociological Review* 24 (1983), s. 3-43.

Lowenthal, D. Review of *Social Origins, History and Theory* 7 (2) (1968), s. 257-278.

Ness, G. D. Review of *Social Origins, American Sociological Review* 32 (5) (Ekim 1967), s. 818-820.

Rubinstein, R. L. "Moral Outrage as False Consciousness," *Theory and Society* 9 (1980), s. 745-755.

Salamon, L. M. "Comparative History and the Theory of Modernization," *World Politics* 23 (1) (Ekim 1970), s. 83-103.

Shapiro, G. Review of *Social Origins, American Sociological Review* 32 (5) (Ekim 1967), s. 820-821.

Sheehan, J. "Barrington Moore on Obedience and Revolt," *Theory and Society* 9 (5) (1980), s. 723-734.

Skocpol, T. "A Critical Review of Barrington Moore's *Social Origins of Dictatorship and Democracy,*" *Politics and Society* 4 (1) (1973), s. 1-34.

Smith, D. *Barrington Moore Jr.: A Critical Appraisal.* Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1983.

Stinchcombe, A. L. Review of *Social Origins, Harvard Educational Review* 37 (2) (1967), s. 290-293.

Tenfelde, K. "German Workers and the Incapacity for Revolution," *Theory and Society* 9 (9) (1980), s. 735-744.

Tumin, J. "The Theory of Democratic Development: A Critical Revision," *Theory and Society* 12 (1982), s. 143-164.

Wiener, J. M. "Review of Reviews," *History and Theory* 15 (2) (1976), s. 156-175. "Working Class Consciousness in Germany, 1848-1933," *Marxist Perspectives* 5 (2) (1979), s. 156-169.

Zagorin, P. "Theories of Revolution in Contemporary Historiography," *Politi-*

cal Science Quarterly 88 (1) (Mart 1973), s. 23-52.
Zelnik, R. E. "Passivity and Protest in Germany and Russia: Barrington Moore's Conception of Working-Class Responses to Injustice," *Journal of Social History* 15 (3) (1982), s. 485-512.

MOORE'DAN ETKİLENEN BİLİM İNSANLARININ ÇALIŞMALARINDAN ÖRNEKLER

Bonnell, V. *Roots of Rebellion. Worker's Politics and Organization in St. Petersburg and Moscow, 1900-1914.* Berkeley: University of California Press, 1983.
Castles, F. G. "Barrington Moore's Thesis and Swedish Political Development," *Government and Opposition* 8 (3) (1973), s. 1139-1144.
Skocpol, T. *States and Social Revolution.* Cambridge, U.K. ve New York: Cambridge University Press, 1979.
Smith, D. *Conflict and Compromise. Class Formation in English Society 1830-1914. A Comparative Study of Birmingham and Sheffield.* Londra: Routledge & Kegan Paul, 1982.
Tilton, T. A. "The Social Origins of Liberal Democracy: The Swedish Case," *American Political Science Review* 68 (2) (1974), s. 561-571.
Wiener, J. M. *Social Origins of the New South Alabama 1860-1885.* Baton Rouge: Louisiana University Press, 1978.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SOSYOLOJİDE YENİ GÜNDEMLER VE YİNELENEN STRATEJİLER

THEDA SKOCPOL

Tocqueville, Marx, Durkheim ve Weber Avrupa sınai ve demokratik devrimlerinin toplumsal kökenleri ve sonuçlarıyla ilgili önemli sorular sorup değişik de olsa semere veren yanıtlar sunduklarında, tarihsel sosyolojinin ana gündemleri ilk kez tespit edilmişti. 20. yüzyıl süresince, bu kitapta derlenen denemelerde tartışılan başlıca bilim insanları, kuruculaarının başlattığı tarihsel sosyoloji geleneklerini ileriye taşıyanların ön safındaydılar. Kuşkusuz, bu insanlar zaman zaman, pek çok sosyologun disiplinin yaşamsal şimdisi ve geleceğinden çok, onurlu geçmişinin bir parçası saydığı bilimsel çalışma tarzlarının yalnız bayraktarları gibi görünmüş olabilirler. Ne var ki, artık tarihsel sosyoloji deresinin bir ırmağa dönüştüğü ve sosyolojik girişimin her alanına yayıldığı yeterince açıktır.

1870'lere kadar "tarihsel sosyoloji," Birleşik Devletler'deki sosyologların sohbetlerinde sıkça duyulan bir ibare değildi.[1] Elbette, Bendix, Eisentadt ve Moore gibilerin önemli karşılaştırmalı tarih çalışmaları yaygın şekilde biliniyor ve saygı duyuluyordu. Fakat bu çalışmaların, özel başarılar olduğu düşünülüyordu. Sadece disiplindeki ampirik ana araştırma akımlarından nispeten yalıtık çalışan alışılmadık ölçüde kozmopo-

1 Burada, Birleşik Devletler sosyolojisindeki gelişmelere odaklanış bir ölçüde keyfidir. Birleşik Devletler'in son yirmi-otuz yılda genel olarak akademik disiplinin en geniş ve en etkili merkezi olması da bunu kısmen mazur gösterir. Elbette, tarihsel yönelimler, öteki ulusal sosyolojik geleneklerde de uzun süredir öne çıkmaktadır.

lit yaşlı insanların bu tür önemli tarihsel çalışmalar üretebileceklerine inanılıyordu; sıradan sosyologlar ise, bugünkü toplumların özel yanlarını incelemek için nicel ya da alan çalışması tekniklerini kullanıyorlardı.

Sonra, 1970'lerin ortasından itibaren, dikkat çekici değişimler ortaya çıktı. Bu değişimler, kısmen Charles Tilly ve Immanuel Wallerstein gibi önde gelen kurum kurucuların çabalarından kaynaklandı. Giriş bölümünde öne sürdüğüm gibi, bu değişimler üniversiteler içinde ve dışında anlamlı bilimsel çalışmayla ilgili, sosyolojide eskiden beri var olan tarihsel yönelimleri canlandıran duyarlıkların değişmesiyle de bağlantılıydı. Daha genç bilim insanları, giderek daha fazla tarihe yönelik soru soruyor ve doktora tezlerinde gittikçe daha fazla tarihsel kanıt ve muhakeme tarzı kullanıyorlardı. Amerikan Sosyoloji Derneği'nin yıllık toplantılarında, her yıl Tarihsel Sosyoloji ya da Tarihsel Yöntem üzerine oturumlar düzenlendi. Özellikle, refah devletlerinin büyümesi, emek pazarları ya da kalkınma sosyolojisi gibi makroskopik konular üzerine oturumlarda, düzenli bir şekilde tarihsel tebliğler de verilmeye başladı. Tarihsel isimli ya da içerikli lisans ve yüksek lisans dersleri çoğaldı, Amerika Birleşik Devletleri'nin her yerinde fakülteler, karşılaştırmalı ve tarihsel sosyolojide öğretim üyesi aramaya başladılar. Son olarak, disiplindeki başlıca dergiler bile sayfalarını, sosyologların tarihsel makalelerine açtılar. Kısaca, 1980'lerin ortasına gelindiğinde, tarihsel sosyoloji artık, disiplinin, saygı duyulan, ama tuhaf yaşlısının özel alanı değildir. Öğrenciler ve yükselen genç sosyologlar, hatta kadınlar ve ortalama Amerikalılar, tarihsel türden araştırmalarla sosyolojiye mütevazı ya da önemli katkılarda bulunabilirler ve bulunuyorlar. Bugünlerde tarihsel sorular ya da yöntemler üzerine konferanslar, kurslar veriliyor, oturumlar yapılıyor, bunlar da kütüphanelerde araştırma yapan yalnız bilim insanlarını ve örgütlü araştırma gruplarının çalışmalarını yönlendiriyor.

Tarihsel sosyolojinin sadece bir gelişme değil, yenilenme döneminde de olduğunun belki de en kesin işareti, çağdaş tarih sosyologlarının araştırma gündemleri ve yöntemleri sosyolojinin kurucularınınkiyle karşılaştırıldığında görülebilen değişimlerdedir. Avrupa Sanayi Devriminin kökleri ve sonuçlarıyla, işçi sınıfının yükselişiyle, devletlerin bürokratikleşmesi ve siyasetin demokratikleşmesiyle ilgili geleneksel sorular hâlâ soruluyor, ama bunlar, kurucuların kullandıklarından daha açıklayıcı kanıt ve çözümleme yöntemleriyle araştırılıyor. Akla gelen mükemmel örnekleri sayalım: Jere Cohen'in Rönesans İtalya'sının ekonomik pratik-

lerine bakarak Weber'in rasyonel kapitalizm hakkındaki teziyle ilgili incelemesi;[2] Mark Traugott'un Marx ve Engels'in 1848 Fransız Devrimindeki sınıfsal ve siyasal çatışmalar hakkındaki iddialarıyla ilgili incelemesi;[3] Jack Goldstone'un İngiliz Devriminin demografik ve kurumsal önkoşullarıyla ilgili, karşılaştırmalı bakış açısıyla ele alınan dikkatli soruşturması;[4] Victoria Bonnell'in erken 20. yüzyılda Rus işçileri arasındaki isyanın kökleriyle ilgili titiz incelemesi;[5] Mary Fulbrook'un Püriten ve Pietist dini hareketlerinin Prusya, Württemberg ve İngiltere'de mutlak monarşiler için ve mutlak monarşilere karşı mücadelelere katkılarıyla ilgili karşılaştırmalı tarihsel çözümlemesi[6] ve David Zaret'in İngiliz Püritenizmi içinde sözleşmeci teolojinin ortaya çıkışına eşlik eden toplumsal ve dinsel koşullarla ilgili özgün çözümlemesi.[7]

Belki daha da etkili olan, tarihsel sosyolojideki araştırma gündemlerinin, kurucuları meşgul edenlerden farklı zaman ve mekânları ve yeni konu türlerini kapsayacak şekilde genişlemesidir. Orlando Patterson'm köleliğin doğası ve iç dinamikleriyle ilgili nefes kesici kapsamlı karşılaştırmalı tarihsel incelemesini düşünün.[8] Daniel Chirot'nun 1250-1970 arası Ef-

---

2 Jere Cohen, "Rational Capitalism in Renaissance Italy," *American Journal of Sociology* 85 (6) (1980), s. 1340-1355. Daha sonra bu makaleyle ilgili bir düşünce alış verişi, tarih sosyologlarının ikincil kaynakların değişik yorumlarından nasıl sonuç çıkardıklarına ışık tutması bakımından özellikle ilginçtir. Bkz. R. J. Holton, "Max Weber, 'Rational Capitalism,' and Renaissance Italy: A Critique of Cohen" ve Cohen "A Reply to Holton," *American Journal of Sociology* 89 (1) (1983), s. 166-187.

3 Mark Traugott, *Armies of the Poor* (Princeton, N.J.: Princeton University Press). Ayrıca bkz. "Determinants of Political Orientations: Class and Organization in the Parisian Insurrection of June 1848," *American Journal of Sociology* 86 (1) (1980), s. 32-49.

4 Jack Goldstone, "Population and Revolution," (doktora tezi, Harvard Üniversitesi, 1981). Ayrıca bkz. "Capitalist Origins of the English Revolution: Chasing in Chimera," *Theory and Society* 2 (1983), s. 143-180.

5 Victoria Bonnell, *Roots of Rebellion: Worker's Politics and Organization in St. Petersburg and Moscow*, 1900-1914 (Berkeley: University of California Press, 1983).

6 Mary Fulbrook, *Religion and the Rise of Absolutism in England, Würtemberg and Prussia* (Cambridge, U.K. ve New York: Cambridge University Press, 1983).

7 David Zaret, *The Heavenly Contract* (Chicago: University of Chicago Press).

8 Orlando Patterson, *Slavery and Social Death: A Comparative Study* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982)

lak'la ilgili çok uzun erimli incelemesini ele alın.[9] Elbaki Hermassi'nin, Mourina Charrad'ın, Ellen Kay Trimberger'in ve Michael Adas'ın, inceledikleri Batılı olmayan ülkeler ya da halklar arasında derin tarihsel karşılaştırmalar yapan incelemelerini ele alın.[10] Bütün bu çalışmalar, geleneksel olarak tarih sosyologlarının sordukları sorularla ve inceledikleri örüntülerle sınırlı Batılı Avrupa-merkezci ilgi alanının dışındadır.

20. yüzyılda sınai ilişkiler, refah devletleri ve etnik örüntüler de tarihsel yönelimli toplumsal analizcilerin dikkatle tasarlandıkları incelemelerin nesneleri oldular. Sınai ilişkilerle ilgili önemli çalışmalar, Ronald Dore'nin *British Factory, Japanese Factory: The Origins of National Diversity in Industrial Relations*'ını [İngiliz Fabrikası, Japon Fabrikası: Sınai İlişkilerde Ulusal Farklılığın Kökenleri] ve Charles Sabel'in *Work and Politics: The Division of Labor in Industry*'sini [Çalışma ve Siyaset: Sanayide İşbölümü] kapsar.[11] Refah devletleri üzerine akla gelen örnekler şunlar: Francis Castles, *The Social Democratic Image of Society: A Study of the Achievements and Origins of Scandinavian Social Democracy in Comparative Perspective* [Sosyal Demokratların Toplum İmgesi: Karşılaştırmalı Açıdan İskandinav Sosyal Demokratlarının Kökeni ve Başarıları Üzerine Bir Çalışma], Peter Flora ve Arnold Heidenheimer, *The Development of Wel-*

---

9 Daniel Chirot, *Social Change and Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony* (New York: Academic Press, 1976).

10 Elbaki Hermassi, *Leadership and National Development in North Africa: A Comparative Study* (Berkeley: University of California Press, 1972); Mounira Charrad, "Women and the State: A Comparative Study of Politics, Law, and Family in Tunisia, Algeria, and Morocco" (doktora tezi, Harvard Üniversitesi, 1980); Ellen Kay Trimberger, *Revolution from Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru* (New Brunswick, N.J.: Transaction Books, 1978); Michael Adas, *Prophets of Revolution: Millenarian Protest Movements against the European Colonial Order* (Chapel Hill: University of North California Press, 1979).

11 Ronald Dore, *British Factory, Japanese Factory* (Berkeley: University of California Press, 1973); Charles Sebel, *Work and Politics* (Cambridge, U.K. ve New York: Cambridge University Pres, 1982). Dore "Industrial Relations in Japan and Elsewhere"deki karşılaştırmalı çözümlemesini *Japan: A Comparative View*'da genişletir: ed. Albert M. Craig (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1979), s. 324-370.

fare States in Europe and America [Avrupa ve Amerika'da Refah Devletlerinin Gelişimi] derlemesi, John Ikenberry ve Ann Shola Orloff ile birlikte benim Birleşik Devletler üzerine karşılaştırmalı bakış açısıyla makalelerimiz ve Gaston Rimlinger, *Welfare Policy and Industrialization in Europe, America, and Russia* [Avrupa, Amerika ve Rusya'da Refah Politikası ve Sanayileşme].[12] Michael Hechter'in *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*'sı [İç Sömürgecilik: Britanya Ulusal Gelişiminde Kenarda Kalan Keltler], William Julius Wilson'ın *The Declining Significance of Race: Blacks and Changing American Institutions*'i [Irkın Azalan Önemi: Siyahlar ve Değişen Amerikan Kurumları], Ivan Light'ın *Ethnic Enterprise in America: Business and Welfare Among Chinese, Japanese, and Blacks*'i [Amerika'da Etnik Girişimciler: Çinliler, Japonlar ve Siyahlarda İş ve Refah], Stanley Lieberson'ın *A Piece of the Pie: Blacks and White Immigrants Since 1880* [Pastadan Bir Parça: 1880'den Beri Siyahlar ve Beyaz Göçmenler] ve Doug McAdam'ın *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*'i [Siyasi Süreç ve Siyah Başkaldırının Gelişimi] de aralarında olmak üzere, yakın zamanda sosyologların bir araya getirdiği kitapların konusu, etnik ve ırksal ilişkiler olmuştur.[13]

---

12 Francis G. Castles, *The Social Democratic Image of Society* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1978); Peter Flora ve Arnold Heidenheimer, ed. *The Development of Welfare State in Europe and North America* (New Brunswick, N.J.: Transaction Books, 1981); Theda Skocpol ve Johnn Ikenberry, "The Political Formation of the American Welfare State in Historical and Comparative Perspective," *Comparative Social Research* (Refah devleti üzerine özel sayı), ed. Richard Thompson (Greenwich, Conn.: JAI Press, 1983), s. 87-148; Ann Shola Orloff ve Theda Skocpol, "Why Not Equal Protection?: The Politics of Public Social Welfare in Britain and the United States, 1880s-1920s" (Amerikan Sosyoloji Derneği'nin yıllık toplantısına sunulan tebliğ, Eylül 1983); ve Gaston Rimlinger, *Welfare Policy and Industrialization in Europe, America, and Russia* (New York: Wiley, 1971).

13 Michael Hechter, *Internal Colonialism* (Berkeley: University of California Press, 1975); William Julius Wilson, *The Declining Significance of Race* (Chicago: University of Chicago Press, 1978); Ivan H. Light, *Ethnic Enterprise in America* (Berkeley: University of California Press, 1972); Stanley Lieberson, *A Piece of Pie* (Berkeley: University of California Press, 1980); ve Doug McAdam, *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970* (Berkeley: University of Chicago Press, 1982).

Bu çalışmaların birçoğu, Robert Bellah, Joseph Ben-David, Fred Block, Morris Janowitz, Seymour Martin Lipset, Dietrich Rueschemeyer, Magali Sarfatti-Larson, Paul Starr ve Ellen Kay Trimberger'in önemli tarihsel sosyoloji incelemeleriyle birlikte, Birleşik Devletler'deki gelişmeleri, tarihsel ya da karşılaştırmalı-tarihsel bir bakış açısına oturturlar.[14] Bu yüzden, bugün Amerikan toplumsal ilişkilerini ve siyasal olaylarını daha iyi anlamak için, C. Wright Mills'in *The Sociological Imagination*'da [Sosyolojik İmgelem] savunup Birleşik Devletler'de sınıf ve iktidarla ilgili tarihsel incelemelerinde vermeye çalıştığı türden, bağlam açısından tam bir temel sağlarlar.[15] Mills bugün sağ olsaydı, American sosyolojisinin tarihsel imgelemi hakkında iyimser olmak için, 1959'dakinden daha fazla sebep bulurdu. Bu noktada, Mills'in yanı sıra Lipset ve Bendix dahil sadece birkaç sosyolog Amerikan örüntülerini sahiden tarihsel ve karşılaştırmalı çerçevelere oturtuyorlardı.

Elbette, tarih sosyologları bugün büyüyen bir disiplinler arası tarihsel yönelimli sosyal bilimciler topluluğunun sadece bir parçasıdırlar.

---

14 Robert N. Bellah, *The Broken Covenant: American Civil Religion in Time of Trial* (New York: Seabury Press, 1975); Joseph Ben-David ve Awraham Zloczower, "Universities and Academic Systems in Modern Societies," *Archives Européennes de Sociologie* 3 (1) (1962), s. 45-84; Fred Block, *The Origins of International Economic Disorder: A Study of United States International Monetary Policy from World War II to the Present* (Berkeley: University of California Press, 1972); Morris Janowitz, *The Last Half-Century: Societal Change and Politics in America* (Chicago: University of Chicago Press, 1978); Seymour Martin Lipset, *The First New Nation: The United States in Comparative and Historical Perspective* (New York: Basic Books, 1963); Dietrich Rueschemeyer, *Lawyers and Their Society: A Comparative Study of the Legal Profession in Germany and in the United States* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1973); Magali Sarfatti-Larson, *The Rise of Professionalism* (Berkeley: University of California Press, 1978); Paul Starr, *The Social Transformation of American Medicine* (New York: Basic Books, 1982) ve Ellen Kay Trimberger, "Feminism, Men, and Modern Love: Greenwich Village, 1900-1925," *Powers of Desire: The Politics of Sexuality*, ed. Ann Snitow, Christine Stansell ve Sharon Thompson (New York: Monthly Review Press, 1983) içinde, s. 131-152.

15 Mills'in konuyla ilgili kitapları: *The New Man of Power: America's Labor Leaders* (New York: Harcourt, Brace, 1948); *White Collar: The American Middle Classes* (New York: Oxford University Press, 1951) ve *The Power of Elite* (New York: Oxford University Press, 1956).

Sosyolojide tarihsel çalışmanın yükselişi, siyasal bilim ve antropolojideki tamamlayıcı gelişmelerin bir ayağı olarak gerçekleşti, emektar ve yavaş yavaş değişen tarih disiplininden birçok bilim insanının çeşitli sosyal bilimlerin yöntemlerine ve teorilerine alışılmamış biçimde açık olduğu bir dönemde ortaya çıktı.[16] Sosyoloji disiplininde tarihsel yönelimlerin, her zaman öteki disiplinlerdeki gelişmelere paralel olmayan kendi mantıkları ve içerikleri vardır. Tarihsel sosyolojinin kendi başına bir ilgiyi hak etmesinin nedeni budur. Yine de tarihsel sosyoloji elbette kenarından kıyısından ekonomik ve toplumsal tarihle harmanlanır ve öncelikli alanlarından biri olan siyaset sosyolojisi alanında, hasbelkader disipliner yakınlıktan ötürü siyaset bilimci olanların çabalarıyla tamamen karışır. Tarihsel sosyoloji, büyük ölçekli yapıların ve uzun erimli değişim süreçlerinin doğası ve etkileri konusunda süren bir araştırma geleneği olarak anlaşılırsa, aslında, akademik sosyoloji disiplini içinde her zaman önemli bir çekim merkezine sahip olmuş bir disiplinler-ötesi çabalar kümesi olur.

Tarihsel Sosyoloji Bir Alt-Alan mıdır?

Tarihsel sosyoloji, sosyolojinin içinde bir alt-alan ya da kendi kendine yeten bir uzmanlık değildir –bana göre olmamalıdır da. Disiplinin hem çaresizliği, hem şanıdır, ama sosyologlar soruşturmayı tercih ettikleri sorunlarla, kullandıkları araştırma yöntemleriyle ve geliştirdikleri savların üslubuyla her zaman eklektik olmuşlardır. Bugün tarihsel yönelimler, sosyolojik girişimin bütün bu veçhelerinde daha fazla görülmektedir, fakat bu yönelimlerin zorunlu olarak dışlayıcı olduklarına dair hiçbir örnek yoktur. Örneğin, tarihsel sorunlar üzerine sosyolojik araştırma, geçmiş zamanlar ve mekânlarla ilgili bir araştırma olabilir ya da zaman içindeki, şimdiye doğru giden ve şimdinin içinden akan değişim süreçleriyle ilgili bir araştırma olabilir. Dahası, güncel araştırma pratiği alanında sosyologlar tarihçilerden arşiv yöntemlerini ödünç alabilir ya da tarihçilerin çalışmalarını kanıtın "ikincil kaynağı" olarak kullanabilirler. Yine de bu tür tarihsel teknikler ve kanıtlar, toplumsal dünyayla ilgili başka kanıt toplama ve çözümleme yöntemleriyle kolayca birleştirilebilirler.

---

16 Bkz. Geoffrey Barraclough, "The Impact of the Social Sciences," *Main Trends in History* (New York: Holmes and Meier, 1979) içinde, böl. 3.

Aslında, şimdiye kadar tarihsel olmayan sosyolojik araştırmayla özdeşleştirilen nicel teknikler, zamandaki süreçleri çözümlemeye uygun hale gelecek şekilde yeniden biçimlendirilmiştir.[17] Nicel ve nitel yaklaşımlar araştırmada geçmişe göre daha yaratıcı bir şekilde birleştirilebilir.[18] Hem nicel, hem de nitel çözümleme sayesinde sosyolojik teorileştirme, toplumsal yapıların ve grup eylemlerinin kalıplarını ve etkilerini, hep yapılageldiği gibi potansiyel olarak genelleştirilebilir terimlerle açıklama kaygısı gütmeden, zaman içindeki ardışıklıklara ve alternatif tarihsel yollara daha duyarlı kılınabilir.

Herhangi bir bilimsel etkinlik 1970'lerden itibaren tarihsel sosyolojinin geliştiği kadar geliştiğinde, görüngüyü çeşitli kurumlarda öğretilebilecek ve uygun bir sıraya konabilecek şekilde tanımlamaya ve sınıflandırmaya birden bir rağbet olur. Bugün çağdaş tarihsel sosyolojiyi Max Weber'in epistemolojik, teorik ve yöntembilimsel mirasıyla ilişkilendirmeye çalışan tarihsel sosyologlar, tarihsel sosyolojiye güvenli bir yer açmak amacıyla dar ve savunmacı bir yaklaşım içinde olabilirler.

Charles Ragin ile David Zaret'in son makaleleri "Theory and Method in Comparative Research: Two Strategies" [Karşılaştırmalı Araştırmada Teori ve Yöntem: İki Strateji] bu stratejiyi örnekliyor.[19] Ragin ile Zaret, niceliksel çözümleme yoluyla geleneksel olarak sosyolojik girişim

---

17 Panel tasarımları, zaman dizileri çözümlemesi ve olay-tarih çözümlemesi, zaman aşırı süreçleri ele almak için geliştirilen nicel teknikler arasındadır. Ardışık düzenleri çözümlemenin nicel teknikleriyle ilgili ayrıntılı, epeyce yeni bir tartışma: Andrew Abbott, "Sequences of Social Events: Concepts and Methods for the Analysis of Order in Social Processes," *Historical Methods* 16 (4) (1983), s. 129-147.

18 Pek çok birincil nicel incelemede zaman zaman grafikler ya da model sunumu ve elde kesin veri olduğunda savın kilit parçaları için istatistik tablolar kullanılması yararlı olabilir. Bu bakımdan iki örnek çalışma: McAdam, *Development of Black Insurgency* ve Richard Lachmann, "From Manor to Market: Structural Change in England, 1536-1640" (doktora tezi, Harvard Universitesi, 1983). Dahası, nicel yönelimli tarih sosyologları bulgularını uygun nitel soruşturmalarla da tamamlayabilirler. Örneğin, David Knoke, "The Spread of Municipal Reform: Temporal, Spatial, and Social Dynamics", *American Journal of Sociology* 87 (6) (1982), s. 1314-1339'deki olay-tarih çözümlemesi, önerilen "komşuluk yayılması" sürecinin tarihte de fiilen gerçekleştiğini göstermek için birkaç nicel vaka anlatımıyla desteklenmiş olsaydı, sağlamlaşırdı.

19 Charles Ragin ve David Zaret, "Theory and Method in Comparative Research: Two Strategies," *Social Forces* 61 (3) (1983), s. 731-754.

gibi anlaşılan genel açıklayıcı değişkenler arayışını, asli olarak tarihsel karşıtı diye sundukları Durkheimcı bir yaklaşıma bırakırlar. Bu Durkheimcı bakış açısına tamamen karşı çıkarak, tarihsel vakaların tikel özelliklerini ideal-tip kavramların yardımıyla araştırmaya adanmış Weberci bir yaklaşımı tanımlarlar. Ragin ile Zaret niceliksel yöntemlerin, süreçlerin zaman içindeki çözümlenmesinde ya da tikel vakaların nedenleri sayılabilen karmaşık neden konfigürasyonlarının çözümlenmesinde kullanılma şekilleri üzerinde pek durmazlar. Tarihsel yöntemler ile öteki yöntemleri ayırırlar. Karşılaştırmayı esas olarak tikelci betimlemeleri keskinleştirmek için kullananlar ile nedensel genellemeler bulmak ya da kurmak için kullananlar arasındaki önemli farklılıkları görmezlikten gelerek, Reinhard Bendix ve Perry Anderson'dan Barrington Moore ve bana kadar, karşılaştırmalı tarihi bütün kullananları tek bir Weberci kampa zorla sokmaya çalışırlar.[20]

Kuşkusuz, tarihsel sosyolojiyi herhangi bir epistemolojik, teorik ya da yöntembilimsel yönelime bağlamak yanlıştır. Böyle bir girişim, bu kitapta tartışılan dokuz önemli bilim insanının kullandıkları yaklaşımlar çeşitliliğine haksızlık olur; sosyolojideki (ve çevresindeki) tarihsel yönelimli araştırmanın ***şu andaki*** çeşitliliğini yakalayamaz. Hem Charles Tilly, hem Immanuel Wallerstein, Ragin ve Zaret'ten farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Aslında ikisi de tarihsel sosyolojiyi tanımlamakla oyalanmayı reddetmiş, bunun yerine, önemli konularda geniş kapsamlı araştırma ve teorileştirme gündemleri saptamışlardır. Nicel ve nitel yaklaşımları kullanan Tilly, öğrencileri ve birlikte çalıştıkları kişiler, özellikle modern Avrupa tarihinde değişen kolektif eylem biçimlerini betimleyip tarihsel olarak açıklamaya çalıştılar. Wallerstein ve taraftarları, –belli yapıları ve dinamikleriyle bir kapitalist dünya sistemini önererek– daha teorik bir yaklaşım benimsediler ve ardından, yeni bakış açısının inandırıcılığını göstermek için, çeşitli zaman, mekân ve sorunlar üzerine çeşitli türden incelemeler yaptılar.

Tilly ve Wallerstein'm saptadığı araştırma gündemlerinin ötesinde, şu anda tarih yönelimli sosyologlar tarafından ele alınmakta olan zen-

---

20 "The Uses of Comparative History in Macrosocial History"de, Margaret Somers ve ben, "karşıt yönelimli" ile "makroanalitik" karşılaştırmalı tarih stratejilerini tartışıyoruz, *Comparative Studies in Society and History* 22 (2) 1980), s. 174-197. Aşağıdaki tartışmada da benzer noktalar ayrıntılandırılıyor.

gin bir konu yelpazesinin işaretlerini de gördük. Bu bilim insanlarının kullandıkları yöntemlere ve düşüncelere bakan biri, çeşitliliği ve yararlı eklektisizmi hemen fark edecektir. Açıkçası, peşinen kabul edilmiş epistemolojilerden ya da yöntembilimlerden daha ziyade, bağımsız sorunlar ve bakış açıları tarihsel sosyolojinin tözünü tanımladığı zaman, araştırmaların ve savların bir üslup çeşitliliği içinde gelişme özgürlükleri olur. Tarihsel sosyolojideki araştırma stratejileri, sosyolojiyi ve bir bütün olarak sosyal bilimleri her zaman damgalamış olan bütün çeşitlenmeleri, anlaşmazlıkları ve açmazları oldukça doğru yansıtır. Aynı zamanda, tarihsel sorulara ve cevaplara, sosyolojide rastlandıkları yerde tarihsel olmayan yaklaşımlara meydan okuma özgürlüğü de verilir. Entelektüel rekabet sürebilir ve tarihsel yönelimli sosyologlar, düşünceleri ve araştırmaları toplumsal yaşamın kalıplarını ve dinamiklerini alternatiflerden daha iyi açıklayabildiğinde, güç kazanabilirler.

Şu halde, geniş anlamda, tarihsel sosyolojideki araştırma stratejileri hakkında yararlı hiçbir şey söylenemez sonucuna mı varıyoruz? Aslında, verili sorunları özgül kavramlar, teoriler ya da hipotezler ışığında ele alan bireysel bilim insanları ya da araştırma grupları, her zaman, araştırma tasarımları ve teknikleriyle ilgili belirli tercihler yapmalıdır. Tarihsel sosyolojinin uygun yöntemleri için mekanik bir tarif yoktur. Yine de, tarihsel yönelimli sosyolojik çalışmanın bütün erimini inceleyen biri, seçilen ve tekrar seçilmesi mümkün bir alternatif araştırma ve yazma stratejileri "haritası" çıkarabilir. Böyle bir harita, herhangi bir verili soruşturma için yöntembilimsel hükümler sağlayamaz. Fakat tarihsel sosyolojinin hem uygulayıcılarını, hem izleyicilerini alternatif yaklaşımların amaçlarına, avantajlarına ve dezavantajlarına duyarlı kılabilir.

Sosyologların her zaman bazı açık teorik ya da kavramsal meraklarla tarihsel yönelimli araştırma yaptıklarını farz ediyorum.[21] Bu görece tarafsız varsayımla hareket edince, tarih ile teorik düşünceleri birbirini etkiler duruma getirmenin başlıca üç stratejisi kolayca saptanabilir. Ba-

---

21 Victoria Bonnell, bu noktanın özellikle berrak bir tartışmasını verir: "The Uses of Theory, Concepts and Comparison in Historical Sociology," *Comparative Studies in Society and History* 22 (2) (1980), s. 156-173. Tarihçiler, elbette kavramlardan ve teorik düşüncelerden de yararlanırlar, fakat bunu genellikle açık değil örtük bir şekilde yaparlar ve araştırmalarını, kavramsal ya da açıklayıcı bir sorundan çok, bir zaman ve mekân betimlemesine yönlendirirler.

zı tarih sosyologları tekil bir teorik modeli, modelin kapsadığı olası birçok örnekten birine ya da daha fazlasına uygularlar. Bazı tarih sosyologları özel olarak tanımlanan tarihsel süreçleri ya da sonuçları açıklayan nedensel düzenlilikleri keşfetmek isterler ve bu amaca ulaşmak için *alternatif* hipotezleri araştırırlar. Genel modellerin ya da nedensel hipotezlerin değerinden kuşku duyma eğiliminde olan bazı tarih sosyologları da en iyi ihtimalle anlamlı tarihsel yorum denilebilen şeyi geliştirmek için kavramları kullanırlar. Bu stratejilerden her biri bir tek tarihsel duruma, ya da karşılaştırmalı tarihsel soruşturmalarla iki ya da daha fazla duruma uygulanabilirler.[22]

Bu belli başlı üç strateji birbirlerine sımsıkı kapalı değildir; yaratıcı bileşimler uygulanır ve her zaman uygulanmıştır. Yine de birçok inceleme düzenli olarak bu esas stratejilerden birinin etrafında toplanır; stratejiler, tarih sosyologlarının ele aldıkları sorun türlerindeki, kanıtları toplayıp çözümleme şekillerindeki ve bu sorunlar için kullandıkları teorik düşüncelerin içeriğindeki farklara rağmen, yine kullanılırlar. Şekil 11.1'de düzenlenen yayımlanmış bilimsel çalışma örneklerinin yardımıyla bu iddiaları ayrıntılandırmama ve tarihsel yönelimli sosyolojik bilimsel çalışmanın tam erimi içinde, bu başlıca pratik stratejilerin kimi zayıflıklarını ve güçlülüklerini araştırmama izin verin.

Tarihe Genel Bir Model Uygulama

Sosyolojinin rahatça –emperyalistçe!– evrensel olarak uygulanabilir genel bir toplum teorisi formüle edebilecek bir disiplin sayıldığı ve tarihin, sosyologlar tarafından küçümsenerek, geçmişin tikel zaman ve mekânlarıyla ilgili "olgular"ı toplamaya adanan bir arşiv araştırmaları derlemesi sayıldığı 1950'lerde ve 1960'larda, genel bir modelin bir ya da daha fazla örneğe uygulanması, egemen disipliner çevrelerde ampirik olarak titiz ve teorik olarak uygun görülmesi en olası tarihsel sosyoloji türüydü. Bu yaklaşımın başta gelen bir örneği, Neil Smelser'in *Social Change in the Industrial Revolution*'ıdır [Sanayi Devriminde Toplumsal Değişim]; 1959'da yayımlanan bu önemli yapısal işlevselci tarih-

22 Çoğunlukla öyle olmalarına karşın, "vakalar"ın ulusal toplumlar olması gerekmez. Uygarlıklar, dünya sistemleri, kültürel sistemler, kurumsal kesimler, gruplar, örgütler, topluluklar ya da soruşturulan süreçlerin ya da nedensel ilişkilerin alanları olan öteki çözümleme birimleri olabilirler.

sel sosyoloji çalışmasının altbaşlığı, gayet uygun olarak *An Application of Theory to the British Cotton Industry* [Teorinin Britanya Pamuk Sanayisine Uygulanması] idi.[23]

ŞEKİL 11.1. TARİHSEL SOSYOLOJİDE ARAŞTIRMA STRATEJİLERİ: TEORİ- KAVRAM VE KARŞILAŞTIRMALARIN KULLANIMI

	Tarihsel Olayları Anlatmak için Genel bir Model Uygula	Anlamlı bir Tarihsel Yorum Geliştirmek için Kavramları Kullan	Tarihteki Nedensel Düzenlilikleri Çözümle
Tekil Vaka	Erikson Schwartz Wallerstein	Thompson Starr Gouldner	Skocpol'un makalesi
Çoklu Vaka	Smelser	Bendix Geertz	Brenner Hamilton Skocpol'un kitabı Moore
← Tilly'ler	Anderson	Fredrickson	Tilly'ler →

Smelser'ın kitabında uygulanan teori, toplumsal farklılaşmayı getiren herhangi bir ve bütün evrimci değişimlerin uygun olması beklenebilen, güya evrensel bir mantıksal ardışıklıklar modelidir. Smelser bu modeli gayet ayrıntılı "boş teorik kutu" kümeleri biçiminde geliştirir; daha sonra bu kutuları 19. yüzyıl Britanya tarihinden iki olgu kümesiyle, önce, bir ekonomik girişimler kümesi olarak pamuklu sanayinin yapısındaki değişimlerle ilgili olgularla, ardından pamuklu sanayisindeki işçilerin yaşamları ve faaliyetleriyle ilgili olgularla "doldurmaya" ve "yeniden doldurmaya" başlar. Şu halde, kesin konuşursak, *Social Change in the Industrial Revolution*, aynı genel modelin analitik olarak ayrık (ampirik olarak birbiriyle bağlantılı olsalar da) iki toplumsal farklılaşma örneğine peş peşe uygulanması anlamında bir karşılaştırmalı tarih çalışmasıdır. Ne var ki, Smelser iki ardışık değişimini doğrudan birbirleriyle karşılaştırmakla ilgilenmez. Teoriyi Britanya tarihine uygulamasını da bütünsel teorik amacının bir parçası olarak sunar. Yapısal işlevselci ev-

23 Neil Smelser, *Social Change in the Industrial Revolution* (Chicago: University of Chicago Prass, 1959).

rimci farklılaşma teorisi, ilke olarak, zamanları ve mekânları kesen sonsuz sayıda örneğe eşit derecede uygulanabilir.

1960'ların ortasında yayımlanan başka bir örnek, genel modelleri tarihe uygulayan tarih sosyologlarının niyetlerini daha da aydınlatır. Kai Erikson'ın kitabı *Wayward Puritans: A Study in the Sociology of Deviance* [Dik Başlı Püritenler: Sapmanın Sosyolojisi Üzerine Bir Çalışma] bir topluluğun sapkın davranışı nasıl tanımlayıp denetim altına aldığına dair Durkheimcı bir model geliştirmekle başlar.[24] Sonra, 1600'lerde Massachusetts Körfezi'nin Püriten topluluğunu, sapkın davranışla ilgili Durkheimcı modelden türetilen birçok önemli düşüncenin incelendiği bir sahne olarak kullanır. Erikson, araştırmayı tercih ettiği tarihsel vakaya kişisel ilgi duyduğunu kabul eder, ve gerçekten de, daha çok bir sosyal tarihçinin yapabileceği gibi birincil kaynaklardan yararlanarak tarihsel vakasım soruşturur (Britanya Sanayi Devriminde Smelser'in yaptığı gibi). Yine de Erikson kendi incelemesinin "tarihsel bir incelemeden çok, sosyolojik bir inceleme olarak görülmesi" gerektiğini vurgular ve bu nitelendirmeyi desteklemek üzere, ilk tarihsel sosyoloji türümüzün mantığının kusursuz bir ifadesini sunar:

> Burada toplanan veriler, New England'daki Püriten topluluğuna yeni bir ışık tutmak için değil, genel olarak sapkın davranış anlayışımıza bir şeyler katmak için toplanmıştır; bu yüzden Amerika'daki Püriten deneyim, bu sayfalarda, her yerdeki insan yaşamının bir örneği olarak ele alınmaktadır. Buradaki yaklaşımın akla uygun olup olmadığı ... eninde sonunda, sadece bu incelemenin tikel öznelerinin değil, insanların öteki zaman uğraklarındaki davranışını açıklamaya ne ölçüde yardım ettiğine bağlı olacaktır...[25]

Durkheimcı ve özellikle Parsonscu yapısal işlevselci düşünceler bu tarihsel sosyoloji türüne özellikle uyarken, çok farklı türden teorik düşünceler de modelin uygulanabildiği birçok olası tarihsel örnek arasında bir ya da daha fazla örnek olarak ele alınan vakalara genel modelleri uygulamanın temelini oluşturur. Örneğin, Smelser'in düşüncelerini, boyun eğen sınıflar ve bu sınıfların deneyim ve davranışlarıyla ilgili savlarını Karl Marx, Nikolay Lenin, Mao Tse-tung ve Robert Michels'den alan Micha-

---

24 Kai T. Erikson, *Wayward Puritans* (New York: Wiley, 1966).

25 *Age.*, s. viii.

el Schwartz'dan daha kararlı eleştiren kimse bulunamaz. Yine de, Smelser'in yaklaşımını andıran bir çözümleme stratejisi izleyen Schwartz'm kitabı *Radical Protest and Social Structure: The Southern Farmers' Alliance and Cotton Tenancy, 1880-1890* [Radikal Protesto ve Toplumsal Yapı: Güneyli Çiftçilerin Birliği ve Kiracı Pamuk Çiftçileri], radikal protesto hareketlerinin geliştikleri ve yerleşik bir iktidar yapısını devirmeyi başardıkları ya da başaramadıkları süreçlerin genel bir modelini geliştirir.[26] Sonra Schwartz bu modeli, 19. yüzyılın sonunda Birleşik Devletler'de pamuk çiftliği sahipleri ve tüccar oligarşilerine meydan okumak üzere yükselen tarihsel Güneyli Çiftçiler Birliği örneğine uygular.

Tarihsel sosyolojinin bu ilk stratejisinin zayıf ve güçlü yanlarını değerlendirirken, bu yaklaşımı uygulayan birinin esas olarak genel bir teorik modelin iç mantığını gösterip ayrıntılandırmakla ilgilendiğini kavramamız gerekir. Bu amaçla, genel modelin uygun bir tarihsel vakaya (ya da vakalara) ayrıntılı uygulanması çok değerlidir; çünkü teorisyeni, aksi takdirde zorunlu olarak çok soyut kavramlar ya da teorik önermeler olarak kalacak olan şeyleri saptayıp kullanılır hale getirmeye iter.[27] Örneğin Smelser, iki değişim ardışığının her biri için, "yapısal farklılaşma" ve "huzursuzluk belirtileri" gibi nosyonların karşılığı somut göndergeler sağlamalıdır ve "bir işbölümü daha çok karmaşıklaştığında" analitik olarak tanınabilir yedi adım gerçekleşir şeklindeki önermesine tarihsel bir dayanak bulmalıdır.

Benzer şekilde Erikson, "topluluk sınırları" ve "grup normları" gibi düşünceleri tarihsel olarak kanıtlamalıdır; sapkın kişilerin ve hareketlerinin "grup deneyiminin dış sınırlarını işaretleyerek ve ... [toplumsal normlara] bir kapsam ve boyut veren bir karşıtlık noktası sağlayarak toplumda gereksinim duyulan hizmetleri" nasıl sunduğunu, Massachusetts Püritenlerinin simgeleri ve toplumsal pratikleri açısından bize göstermelidir.[28] Son olarak Schwartz "yapısal güç," "kitle örgütü" ve

---

26 Michael Schwartz, *Radical Protest and Social Structure* (New York: Academic Press, 1976).

27 Kitabın sonundaki açıklamalı kaynakçaya dahil edilen aşağıdaki çalışmalar bu noktayı aydınlatır ve genel olarak, genel teorilerin ya da modellerin tarihsel vakalara uygulanmasıyla ilgili yöntembilimsel konuları ele alırlar: Bellah (1967); Bonnell (1980); Davidson ve Lytle (1982); Dray (1966); Nowak (1961); Ossowski (1964); Smelser (1967); Topolski (1972) ve Willer.

28 Erikson, *Waywards Puritans*, s. 27.

"ebeveyn yapısı" gibi kavramları saptayıp kullanılır hale getirmelidir; "yanlış" talep ve taktiklerin, "yapısal cehalet"in ve "örgütsel demokrasi"yi sürdürememenin, radikal bir protesto hareketi olarak doğuşundan ölümüne kadar Güneyli Çiftçiler Birliği'nin tarihindeki olayları akla uygun bir şekilde düzenleyebileceğine bizi inandırmaya çalışmalıdır.

Ne var ki, akla uygunluktan söz edince, bu bizi Smelser, Erikson ve Schwartz'ın uyguladıkları tarihsel sosyoloji türünde esasta var olan olası tuzaklara götürür: Modeli tarihsel örneğe ya da örneklere uygulama, en azından iki anlamda çok keyfi görünebilir. Birincisi, modelin kendisi, tarihe uygulanmasından önce verili sayılmak zorundadır. Gerçekten de, modelin özgül verililiği, bu türdeki çalışmaların zaten retorik olan yapısında ifade edilir; zira kitabın birçok bölümünün ya da altbölümlerinin tamamını tarihsel örneği (örnekleri) çözümlemek için kullanmadan önce gayet soyut kavramları ayrıntılandırmaya ayırırlar. Duygusal olarak söz konusu türden teorik bakış açısına zaten yakınlık duyan okuyucular için, bu durum sorunlu görünmeyebilir. Modeli anlaşılmaz, tutarsız ya da sorgulanabilir bulanlar için ise işin başında bir keyfilik duygusu ortaya çıkacaktır.

İkincisi, model verili olduğunda her bir vakaya uygulanmasında da sorun çıkabilir. Çok genel kavramlar ve önermeler söz konusu olduğuna göre, herhangi iki ayrı soruşturmacının bunları aynı şekilde somutlayıp somutlamayacağını nasıl bileceğiz? Kavranabilir herhangi bir genel modeli örneklemek için keyfi bir şekilde seçilmiş bazı tarihsel olgular her zaman bulunabilir mi? Kendi gözde modelini uygulayan sosyologun modele aykırı önemli olguları dışarda bırakmadığını nasıl bileceğiz? Tarihsel sosyolojinin bu türündeki kitaplar ya da makalelerde, genel teorik ayrıntılar somut tarihsel olayların analitik sunumuna oranla çok yüksekse, bu tür soruların gündeme gelmesi daha olasıdır. Bütün bu çalışmalar, özellikle tarihçilere, keyfi olarak seçilen ve düzenlenen tarihsel olguların analitik sunumunda sosyoloji jargonunun hiç de estetik olmayan bir tarzda kullanılması gibi görünebilir. Kuşkusuz Smelser'in kitabı böyle yakınmalara yol açmıştır.[29] Buna karşılık, belirli mekânlar

29 Smelser'in teorileştirmesine tarihçilerin tepkileriyle ilgili örnekler için bkz. *Journal of Economic History* 20 (2) (1960), s. 497-499'da A. E. Mousson'un karma görüşü; Michael Anderson'ın makalesi "Sociological History and the Working-Class Family: Smelser Revisited," *Social History* (3) (1976), s. 317-334 ve *The Poverty of Theory and Other Essays* (Londra: Merlin Press, 1978), s. 267-271'de E. P. Thompson'ın iğneleyici yorumları.

ve konjonktürlerdeki tarihsel olayların betimlenmesine ve yeniden inşasına daha fazla yer ayıran Schwartz ve özellikle Erikson'ın kitapları gibi eserlere, bu tür eleştiriler fazla yöneltilmez. Yine de ilke olarak, tarihsel sunumları, peşinen kabul edilmiş bir teoriye uydurmakla suçlanabilirler.

Kendi türlerinin sınırları içinde çalışan, genel modeller uygulayan tarihe yönelimli sosyologlar, bir teoriyi keyfi olarak seçilmiş vakalara ve olgulara uyguluyor gibi görünme tuzağından kurtulmak için, taban tabana zıt iki yönde hareket ettiler. Evrimci teorisyen Gerhard Lenski'nin kullandığı bir çözüm, onun kendi ifadesiyle "genel bir modeli, bilinen bütün tarihsel (etnografik dahil) vakalar evrenine uygulamak"tır.[30] Bu yaklaşımın, vakaların teoriye uygun seçildiği, öteki vakaların göz ardı edildiği suçlamasından kurtulma avantajı vardır. Dezavantajı ise, soruşturmacıyı herhangi bir tikel vakayla ilgilenmekten o kadar uzaklaştırır ki, "tarihsel sosyoloji" etiketi, bu tür bir bilimsel çalışmaya uygun gibi görünmez.[31]

David Willer'in Batı Roma İmparatorluğunun çöküşüne yol açan süreçler hakkındaki mevcut tarihsel yorumların yetersizliğini araştırmak için biçimsel ilk toplumsal ilişki ve toplumsal çatışma modellerini kullanmaya çalışması, karşıt bir tarihi modellendirme yaklaşımını örnekler.[32] Willer, bütün karmaşıklığıyla tarihsel vakanın tamamını, önceden verili tek model içinde yakalamaya çalışmaz. Bunun yerine, seçilmiş, stratejik noktalarda vakayla ilgili mevcut tarihsel savları derinliğine araştırır. Amacı, basitçe, olumlanan süreçlerin, kontrollü deney ortamların-

---

30 Kişisel görüşme, 11 Ekim 1983. Lenski, *Power and Privilege: A Theory of Social Stratification* (New York: McGraw-Hil, 1966)'da ve *Human Societies: An Introduction to Macrosociology*'de, 2. bs. (New York: McGraw-Hill, 1974) çaba isteyen bu stratejiyi ustalıkla izlemişti.

31 Örneğin, Lenski'nin övdüğü bir kitap olan John H. Kautsky'nin *The Politics of Aristocratic Empires*'ı (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982), "modern öncesi" bir sosyopolitik düzen tipinin bilinen bütün örnekleri hakkında genelleme yapmaya kalkışır. Kitap birçok tarihsel vakayla ilgili literatürü incelemeye dayanmasına karşın, vakalarla ilgili kanıtlar öylesine ufak parçalar halinde sunulur ki, tartışılan birçok belirli zaman ve mekânın herhangi birinde gerçekten nelerin olup bittiğinden emin olunamaz.

32 David Willer, "Theory, Experimentation and Historical Interpretation," *Social Theories in Progress,* III, ed. Joseph Berger, Morris Zelditch ve Bo Anderson (Pittsburg, Penn.: University of Pittsburg Press, 1989) içinde.

da sınanmış kendi biçimsel modellerinin koşullarına uyup uymadıklarını görmektir. Sonuçlar, sadece bir fikir verir ve Willer'in kendisinin de vurguladığı gibi, Roma vakasıyla ilgili daha kapsayıcı savların yerine geçmez. Yine de Willer'in incelemesi, genel modelleri tarihsel örneklere uygulamak isteyen sosyologlara yararlı taktikler önerir.

Bu algılanan keyfilik sorunları tarihsel sosyolojinin ilk türündeki çalışmaların başına bela olabilse de, genel modelleri uygulamak isteyenler, Willer'in incelemesinin örneklediği daha seçici ve kısmi taktiklere pek dönmezler. Çoğunlukla, bir genel modelin uygulanmasını, tarihsel sosyolojinin burada tartışılacak diğer iki başlıca stratejisinden biriyle birleştirirler. Örneğin, kitapları *The Rebellious Century*'de [İsyankâr Yüzyıl] Charles, Louise ve Richard Tilly genel bir "siyasal çatışma" modelini, 1830-1930 arası dönemde Fransa, İtalya ve Almanya'daki şiddete yol açan kolektif eylem örüntülerinin nedenlerini açıklamaya uygularlar.[33] Her ulusal tarihin tarihsel örüntülerini, sadece kendilerinin tercih ettiği modelden türetilen nedensel hipotezlerle değil, meslekten olmayanların ve sosyoloji teorisyenlerinin kolektif şiddeti açıklamak için kullandığı hipotezlerle de sistematik bir şekilde karşılaştırarak, kendi model uygulamalarını daha inandırıcı hale getirirler. İlginçtir, *Social Change in the Industrial Revolution*'ın son bölümünde Smelser, benzer bir stratejiyi pek az da olsa kullanır. 19. yüzyıl ortasında Britanya'da işçi sınıfının huzursuzluğunu açıklarken kendisinin kullandığı yaklaşımı, Marksist ya da klasik ekonomik öncüllerden türetilmiş hipotezlerle karşılaştırır. Belki de tesadüf değildir, bu pasajlar, Smelser'in sıkıcı kitabında en canlı ve inandırıcı kısımlardır.[34]

Tarihe uygulanan genel bir modelin akla uygunluğunu berkitmenin alternatif bir stratejisini de, en iyi, bu kitapta çözümlenen başlıca tarih sosyologlarından birinin çalışmaları örnekler. Immanuel Wallerstein'ın *Modern World-System*'i, görmüş olduğumuz gibi, bir dünya kapitalizmi modelini dünya tarihinin son beş yüz yılına uygular. Dünya tarihindeki bütün öteki, önceki ya da sonraki, olasılıkları kapsayacak tamamlayıcı modeller de –"dünya imparatorluğu," "mini sistem" ve "dünya sosyalizmi"– sunulur. Bununla birlikte, Wallerstein'ın girişimi, sadece genel

33 Charles, Louise ve Richard Tilly, *The Rebellious Century, 1830-1930* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975).

34 Smelser, *Social Change in the Industrial Revolution*, böl. 14.

bir teorinin tarihe uygulanması sayılamaz. Üçüncü Dünya'nın ve dünya kapitalist sistemini eleştiren Amerikalı radikallerin siyasal bakış açılarını özetleyen anlamlı bir dünya görüşü de sunar. Ragin ve Chidot'nun vurguladıkları gibi, Wallerstein'ın yaklaşımının olası çekiciliği, birçok genç sosyal bilimcinin siyasal duyarlıklarıyla çakışması yüzündendir.[35]

Genel bir modeli tarihe uygulamayı daha akla uygun hale getirebilmenin alternatif yollarıyla ilgili bu son belirlemelerde, tarihsel sosyolojinin diğer iki başlıca türünün –anlamlı tarihsel yorumlar geliştirmek için kavramları kullanma ve tarihteki nedensel düzenliliklerle ilgili alternatif hipotezler arama– izleyiciyi akla uygun savların sunulmakta olduğuna inandırmak için, bu ilk türünkinden daha güçlü retorik taktikler kullandıklarını varsaydım. Bunun neden doğru olabileceği, bu yaklaşımlardan her birini incelediğimizde açıklığa kavuşacaktır.

Tarihi Yorumlamak İçin Kavramları Kullanma

Tarih sosyologlarının düzenli kullandıkları ikinci başlıca strateji de geniş tarihsel örüntüler hakkında anlamlı yorumlar geliştirmek için kavramları kullanan stratejidir. Bu strateji, bazı bakımlardan, yapısal işlevselcilerin, Marksistlerin ve başkalarının çok genel teorik modelleri tarihe geçici olarak uygulama çabalarına bilinçli bir eleştirel yanıt sayılabilir. Reinhard Bendix ve E. P. Thompson'ın çalışmaları ikinci stratejimizi örnekler; onların bilimsel çalışmalarının yöntem ve içeriklerinin, yapısal işlevselcilikte ve Marksizmin ekonomist okumalarında gördükleri aşırı genelleştirici ve determinist eğilimlere tepkiyle nasıl şekillendiklerini gördük. Bununla birlikte, bu tür eleştirel yanıtlarda ortaya çıkmasının ötesinde, tarihsel örüntülerin anlamlı yorumlarını geliştirmek için kavramları kullanma stratejisi, kendi başına olumlu bir yaklaşımdır. Paul Starr'ın *The Social Tranformation of American Medicine* [Amerikan Tıbbının Toplumsal Dönüşümü] adlı kitabının gösterdiği gibi bu, genel model kurucularının savlarıyla polemik bir karşıtlık içinde değil, doğrudan doğruya kullanılabilen bir araştırma ve retorik sunuş stratejisidir.[36]

---

35 Giriş'te olduğu gibi, bu son bölümde de esas denemelerde tartışılan savlara ve başlıca kitaplara göndermeler yapıldığında, kaynak belirtilmeyecek.

36 Paul Starr, *The Social Transformation of American Medicine* (New York: Basic Books, 1982).

Yorumlayıcı tarih sosyologları –bu ikinci stratejiyi kullananlara verdiğim ad– hem teorik modelleri tarihe uygulamanın yararından, hem de büyük ölçekli yapılar ve değişim kalıplarıyla ilgili nedensel genellemelerde bulunmak için hipotez test etme yaklaşımım kullanmanın yararından kuşku duyarlar. Bu bilim insanları, bunun yerine, tarihin anlamlı –anlamlı sözcüğünün iç içe geçmiş iki karşılığında– yorumlarını ararlar.[37] İlk olarak, soruşturulan verili tarihsel ortamlardaki birey ya da grup olarak aktörlerin, kültürlerinden kaynaklanan niyetleri dikkatle araştırılır. İkinci olarak, hem tarihsel inceleme için seçilen konu, hem de bu konuda geliştirilen savların türleri kültürel ya da siyasal bakımdan şimdi "anlamlı" olmalıdır; yani yorumlayıcı tarih sosyologlarının çalışmalarının seslendiği, uzman akademik izleyiciden her zaman daha geniş olan bir izleyici kitlesi için anlamlı.

Yorumlayıcı tarih sosyologları, bilimsel yönelimli toplum ve tarih öğrencileri arasında teori yerine geçen şeyden gizlice ya da açıkça kuşkulanırlar, ama kesinlikle teori karşıtı değildirler. Aksine, kavramsal yeniden yönlendirme ve kavramsal açıklık konularına çok önem verirler ve kendi konularını tanımlamak ve bir ya da daha fazla örnek olay incelemesinden hareketle tarihsel örüntülerin seçimine ve sunumuna yol göstermek için her zaman az çok genel ve açık kavramlar kullanırlar. Örneğin E. P. Thompson'ın *The Making of the English Working Class*'ı "tarihsel bir görüngü," "koşullanma kadar aracılığın da önemli olduğu aktif bir süreç" olarak sınıf kavramını (ekonomist-determinist görüşlerle polemik karşıtlık içinde) öne çıkarır;[38] ardından, 19. yüzyıl Britanya tarihindeki olaylardan seçilmiş bazılarının anlatımlarını düzenlemek için bu kavramı kullanır. Paul Starr'ın *The Social Transformation of American Medicine*'i da, Weberci otorite kavramlarını yeniden biçimlendirir, Amerikan tıp mesleğinin büyük bir prestij, güç ve zenginlik kazanması-

---

37 Bu kitabın sonundaki açıklamalı kaynakçaya dahil edilen aşağıdaki çalışmalar, özellikle, tarihsel kalıpların anlamlı yorumlarını geliştirmek için kavram kullanmanın mantığını ve yöntemlerini tartışırlar: Bendix (1963); Dray (1966); Geertz (1973); Hexter (1971); Johnson (1982); McDaniel (1978); Ragin ve Zaret (1983); Rock (1976); Stone (1979); Taylor (1979); Thompson (1978); Weber (1949); Wolf (1959) ve Zaret (1980).

38 E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York: Vintage Books, 1966), s. 9.

nı uzun uzadıya anlatmak için, "kültürel otorite" kavrayışını özel olarak kullanır.[39]

Benzer şekilde, Reinhard Bendix'in karşılaştırmalı siyasal tarihteki başlıca kitapları *Nation-Building and Citizenship* ile *Kings or People,* öyle basitçe her ulusal durumun tarihsel anlatılarına dalmaz. Bendix, önce, çeşitli vakalarda tartışmayı tercih ettiği siyasal kurumların değişik kalıpları ve siyasal otorite hakkındaki sorulara okuyucularının dikkatini çekmek için, Max Weber'in, Otto Hintze'nin ve Alexis de Tocqueville'in çalışmalarından temalar ve özgül kavramlar alır. Bendix'in kitapları tekil örnek olay incelemelerinden çok, karşılaştırmalı incelemeler oldukları için yönlendirici kavramlarını iki şekilde kullanır. Birincisi, Thompson ve Starr gibi, örnek olay incelemelerinin her birinde olayların ve kalıpların nasıl anlatılacağını yönlendirmek için bu kavramlardan bazılarını –özellikle, belli tipte siyasal topluluklardaki örgütlü toplumsal yaşam için temel olan temalar olarak önerilenleri– kullanır. Ama ayrıca, her vakanın belirli özelliklerini saptamak için bazı kavramları sabit nokta olarak kullanır, bunu da ya vaka kalıplarını genel bir kavramla karşılaştırarak, ya da belli bir temel konuyu (kralın otoritesini meşrulaştırma gibi) ele alış şekli bakımından o vakayı ötekilerle karşılaştırarak yapar.

Gerçekten de, yorumlayıcı tarih sosyologları, her karşılaştırmalı tarihsel araştırma yaptıklarında, basitçe, belirli tarihlerin kavramsal olarak yapılandırılmış sunumlarını kullanmak yerine, tek tek her vakanın belirli özelliklerini aydınlatma amacıyla karşılaştırmaları kullanırlar. Reinhard Bendix'e göre karşılaştırmalı incelemeler,

> bir yapıyı başka biriyle karşılaştırarak daha iyi görünmesini sağlar. Böylece Avrupa feodalizmi, sözgelimi, Japon feodalizmiyle karşılaştırılarak daha iyi tanımlanabilir, [ve] Batı uygarlığında kilisenin önemi, benzer bir din yöneliminin gelişmediği uygarlıklarla karşılaştırılarak daha açık görülebilir.[40]

Bendix, başka yerde, tarihsel karşılaştırmanın bu kullanımını daha da ayrıntılandırır:

---

39 Starr, *Social Transformation,* s. 9-17.

40 Reinhard Bendix, *Nation-Building and Citizenship*, genişletilmiş yeni basım (Berkeley: University of California Press, 1977), s. 16-17.

> Karşılaştırmalı çözümleme yoluyla, bir tarihsel tikellik duygusunu elimden geldiğince korumak, ama bu arada farklı ülkeleri karşılaştırmak istiyorum,. Daha geniş genellemelere gidip bu duyguyu yitirmek yerine, farklı malzeme hakkında aynı ya da en azından benzer sorular sorarım ve böylece farklı cevaplara yer açarım. Toplumların, öteki ülkelerin uygarlık alanındaki başarılarında saklı olan meydan okumaya tepki verme şekilleri arasındaki ve otorite yapıları arasındaki ayrılığı daha fazla saydamlaştırmak istiyorum.[41]

Yorumlayıcı tarih sosyologları her vakanın tikel özelliklerini aydınlatmak için karşılaştırmaları kullandıklarına göre, dramatik karşıtlıklar kurma olasılığını azamileştirecek vakaları incelemelerine dahil etmeyi tercih etmeleri olasıdır. Eğer Bendix gibi, bir dizi vakayı konu edinirlerse, karşılaştırmalı savlarında çok sık olarak İngiltere - Rusya gibi uçları yardıma çağırırlar. Eğer sık sık olduğu gibi sadece bir çift vakayı tartışırlarsa, bunları Clifford Geertz'in küçük kitabı *Islam Observed*'ün [Gözlemlenen İslamiyet] az ama öz örneklediği mantığa göre seçerler. "Two Countries, Two Cultures" [İki Ülke, İki Kültür] başlıklı birinci bölümde Geertz, modernleşmekte olan İslam ülkelerindeki din hareketini incelemek için bir çok olasılık arasında Endonezya ve Fas'ı seçmesinin nedenini bize şöyle anlatır:

> En aşikâr benzerlikleri ... din bağlantılarıdır; fakat bu, en azından kültürel olarak, en aşikâr benzemezlikleridir de. Arabistan'da doğarak Eski Dünya'nın orta çizgisi boyunca uzanan klasik İslam uygarlığının dar şeridinin doğu ve batı uçlarında bulunurlar ve bu konumlarıyla oldukça farklı biçimlerde, oldukça farklı derecelerde ve oldukça farklı sonuçlarla bu uygarlığın tarihine katılmışlardır. İkisi de Mekke'ye doğru yönelir; fakat İslam dünyasının kutupları olarak farklı yönlere doğru secde ederler.[42]

Geertz için Endonezya ve Fas, tam da İslam dünyası içinde tam bir karşıtlık göstermelerine rağmen "birbirlerinin karakteri üzerinde bir tür yorum oluşturdukları" için, karşılaştırma alanında umut vaat ederler.[43]

---

41 Reinhard Bendix, "The Mandate to Rule: An Introduction," *Social Forces* (55 (2) (1976), s. 247.

42 Clifford Geertz, *Islam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia* (Chicago: University of Chicago Press, 1971), s. 4.

43 *Age.*

Tercih ettiği örnek olaylar, tercih mantığının yanı sıra, yorumlayıcı tarih sosyologlarının karşılaştırmalı tarihi kullanmadaki farklı amaçlarını yansıtır. Amaç, tarihsel sosyolojinin biraz önce tartışılan birinci türünde olduğu gibi, teorik bir modelin tekrar uygulanabilirliğini göstermek değil, biraz sonra sunulacak üçüncü stratejide olduğu gibi, nedensel genellemeleri geliştirmek ya da sınamak değil, karşılaştırmalar yoluyla tikellikleri açık hale getirmektir.

İyi yapılırlarsa, yorumlayıcı çalışmalar, tarihsel sosyolojinin herhangi bir türünün en etkileyici katkısı olabilirler –kuşkusuz, üniversiteler dışındaki geniş izleyiciler için en etkileyici. Nedenleri basittir. Birincisi, bu türde akıcı bir üslubun bütün avantajları kullanılabilir. Başlangıç kavramları kısaca sunulabilir ve savın çoğu kısmı, sağduyulu bir araç olan öyküleme yoluyla ilerleyebilir. Oldukça soyut bir modelden, keyfi ya da bağlamdan yapay bir şekilde koparılmış görünen tarihsel saptamalara geçmeye gerek yoktur; anlatım akışının, alternatif nedensel hipotezleri açıklamak için sürekli kesintiye uğratılması da gerekmez. İkincisi, bu türdeki çalışmalar zorunlu olarak, dünyanın nasıl işlediğiyle ilgili varsayımlardan, entelektüel eğilimlerden ve güçlü çağdaş duyarlıklardan yararlanır. Yorumlayıcı çalışmalar, ister durmuş oturmuş izleyiciler olsun (Bendix ve Starr'ın kitaplarının izleyicisi gibi), ister siyasal olarak muhalif izleyiciler olsun (E. P. Thompson'ın kitabının izleyicisi gibi), hedefledikleri izleyicinin anlamlı dünya görüşlerine uygun olduklarını özellikle vurgularlar.

Son olarak, bu türdeki hem tekil örnek olay incelemeleri, hem de karşılaştırmalı incelemeler, zengin karmaşıklıklarıyla verili zaman ve mekânları anlatırlar, aktörlerin yönelimlerine ve içinde hareket ettikleri kurum ve kültür bağlamlarına dikkat ederler. Sonuç olarak, yorumlayıcı çalışmalar, iyi bir Flaubert romanı gibi olağanüstü canlı ve dolu görünebilirler. Elbette, bir tarih ya da tarihsel sosyoloji çalışmasında öykünün tamamı asla anlatılamaz. Fakat yorumlayıcı çalışmalar, model uygulamayı ya da birden çok vaka arasında nedensel bağlantılar kurmayı amaçlayan tarihsel sosyoloji çalışmalarından çok daha kolay bir bütünlük izlenimi verebilirler.

Belirli bir felsefi bakış noktasından, yorumlayıcı çalışmaların vermeye çalıştıkları türden toplumsal tarih anlayışı, tarihsel sosyolojiyle elde edilebilecek en istenir ve belki de gerçekte tek uygulanabilir bilgi türü-

nü temsil eder.[44] Demek ki, yorumlayıcı çalışmalar, önlerine koydukları hedefe ulaşmayı başarıp başaramadıklarına göre değerlendirilebilirler: geçmişteki anlamlı olaylarla bugünkü izleyicilerin merakları arasında bir köprü kurabilecek en güçlü kavramsal mercekleri bulmak. Bununla birlikte, toplumsal yapılardaki ve süreçlerdeki düzenlilikleri hakkındaki (herhangi bir düzeydeki) genel teorik bilgiyle ilgilenen sosyal bilimcilerin bakış açılarına göre, yorumlayıcı tarih sosyologları hemen hemen her zaman, *geçerli* açıklayıcı savlar kurmayı umursamamalarından ötürü kusurlu bulunabilirler. Yorumlayıcı tarih sosyologlarının hem kullandıkları kavramlarda, hem de o kadar güvendikleri betimleyici anlatılarda gizli ya da açık her türlü nedensel bağlantı vardır. Ancak, bu tarih sosyologları, tekil vakaların ötesinde de geçerli olabilecek açıklamalar kurmakla ilgilenmezler. Dolayısıyla, nedensel geçerlilikle ilgilenenlerin bakış açılarına göre, yorumlayıcı çalışmalar, güçlü olduklarında bile yanıltıcı olabilirler.

Yorumlayıcı türde muhtemelen en büyük tehlike, tekil vaka incelemeleri için geçerlidir. Karşılaştırmalı tarihler, özellikle Reinhard Bendix'inkiler gibi geniş kapsamlı çalışmalar, zeki bir okurun hemen fark edeceği gibi, tutarsız nedensel iddialar sergileyebilirler ve nedensel düzenlilikleri araştırma fırsatlarını kaçırmaları (Dietrich Rueschemeyer'in Bendix üzerine düşüncelerinin gösterdiği gibi!) olasıdır. Ne var ki, Thompson ve Starr'ınkiler gibi tekil vaka açıklamaları için, bir eleştirmenin, bu tür nedensel yetersizlikleri ya da kaçırılmış fırsatları algılamaya başlaması için potansiyel yeni karşılaştırmalı vakaları hatırlaması gerekir.

İlginç bir şekilde, bu örneklerin her biri için, eğer her yazar kendi geçici nedensel iddialarını öteki ulus için de ortaya koysaydı İngiltere ya da Birleşik Devletler için ayrı ayrı sunulan savlar nasıl savunulabilirdi diye merak edilebilir. Ira Katznelson'ın son çalışmasının gösterdiği gibi, E. P. Thompson eğer Birleşik Devletler'le ve Batı Avrupa'yla dikkatli karşılaştırmalar yapmayı istemiş olsaydı, İngiliz işçi sınıfını ayrık "yapan" yapılar, konjonktürler ve faaliyetlerle ilgili daha az kültürel, ama

---

44 Bkz. Charles Taylor, "Interpretation and the Sciences of Man," *Interpretive Social Science: A Reader,* ed. Paul Rabinow ve William M. Sullivan (Berkeley: University of California Press, 1979) içinde, s. 25-71.

daha fazla siyasal bir sav geliştirmiş olabilirdi.[45] Aynı şekilde, Paul Starr'ın kitabım değerlendirmesinde Charles Bidwell, Britanyalı doktorların Amerikalı meslektaşlarından daha az "kültürel otorite"ye sahip olup olmadıklarını sorgular. Kültürel otorite ve doktorların hizmetlerine olan ekonomik talep, Britanya ile Birleşik Devletler'de sahiden benzer olsaydı, diye belirtir Bidwell, Starr'ın gösterdiği faktörlerin dışındaki faktörler, Amerikan tıp mesleğinin elde ettiği büyük mesleki gücü açıklamada daha önemli olurdu.[46]

Bidwell, Starr'ın *The Social Tranformation of American Medicine*'teki tarihsel yorumlarına yol gösteren düşünceleri "teoriden çok mecaz" olarak niteler ve şu sonuca ulaşır: "... metafor tekil bir vakaya uygulandığında ... sınanabilir bir profesyonelleşme teorisi" üretmekten çok, "tekrar vakanın tikelliğine döner." Nedensel genellemeler ve teorik modeller geliştirmeye çalışan tarih sosyologlarının ve başkalarının durduğu noktadan, bir yorumlayıcı tarihsel sosyoloji çalışmasına fiilen her zaman yöneltilebilecek eleştiri türü tam da budur. Yorumlayıcı tarih sosyologları kendi söylem tarzlarının sınırları içinde, öncelikle kendi sorun anlayışlarını ve dünya görüşlerini paylaşan başkalarına anlamlı toplumsal tarihler sunmaya sadık kaldıkları sürece, bu tür eleştirileri zorlayıcı bulmaları olası değildir. E. P. Thompson'ın yaptığı gibi, şunu iddia etmeye bile hazır olabilirler: En anlamlı nedensel bağlantılar, verili bir ulusal tarihin içinde karmaşık konfigürasyonlar olarak etkili olurlar ve her durumda, geçmişin ve şimdinin anlamlı yönelimlerini görmezlikten gelen ya da önemsemeyen nedensel genellemeleri reddedecek kadar bu yönelimlere yakından bağlıdırlar.[47]

---

45 Ira Katznelson, "Class Formation and the State: Nineteenth-Century England in American Perspective," *Bringing the State Back In*, ed. Peter Evans, Theda Skocpol ve Dietrich Rueschemeyer (Cambridge, U.K. ve New York: Cambridge University Press, 1985) içinde; Ira Katznelson, *City Trenches: Urban Politics and the Patterning of Class in the United States* (New York: Pantheon Books, 1981); Ira Katznelson ve Aristide Zolberg, ed. *Working Class Formation: Nineteenth Century Patterns in Western Europe and the United States* (1986).

46 Charles Bidwell, Paul Starr'ın *The Social Transformation of American Medicine*'i eleştirisi, *American Journal of Sociology* 90 (1) (1984).

47 Thompson'ın yaklaşımının yöntembilimsel ifadesi için bkz. "The Poverty of Theory: or an Orrery of Errors," *The Poverty of Theory and Other Essays* (Londra: Merlin Press, 1978) içinde, s. 193-397.

Burada sunulan diğer iki başlıca tarihsel sosyoloji türü gibi, yorumlayıcı tarihsel soruşturmalar da, alternatif stratejilerin öğeleriyle kuşkusuz sentez yapılabilirler. Wallerstein'in dünya-sistemi bakış açısının, genel bir teorik modeli tarihe uygulamayı siyasal olarak anlamlı bir tarihsel yorum geliştirmeyle birleştirdiğini zaten öne sürdüm. Bana göre, genel model ugulayanlar, yorumlayıcı incelemelerin zaten yaptığı gibi, izleyici duyarlıklarına hitap etmeyi yararlı bulabilirler. Yorumlayıcı kesimden Perry Anderson'ın *Passages from Antiquity to Feodalism*'i ve *Lineages of the Absolutist State*'i, uzun erimli sosyopolitik değişimin mantığı hakkındaki bir Marksist teoriyi bir tarihsel çizgiye, bütün öteki çizgilerden daha dinamik, daha ilerici ve küresel olarak daha uygun sayılan bir tarihsel çizgiye uygulayarak, tikel tarihsel yörüngeleri aydınlatmaya çalışan karşılaştırmalı tarihsel savları tamamlar. Bu yüzden Anderson'ın iki kitabı, bir genel model uygulamasını öncelikle yorumlayıcı ve tikelleştirici bir incelemeyle kaynaştırma girişimi sayılabilir. Fakat bu tür bir çaba alışılmadıktır. Yorumlayıcı tarih sosyologları, alternatif hipotezleri ihtiyatla sınamayı daha sevimli bulurlar; çünkü genel teorik modelleri uygulamak, onların tarihsel tikellik ve çeşitlilik anlayışlarına ters gelir.

Alvin Gouldner'in "Stalinism: A Study of Internal Colonialism"i [Stalinizm: İç Sömürgecilik Üzerine Bir Çalışma], yorumlayıcı örnek olay incelemesinin mükemmel bir örneğidir, kendi tercih ettiği yorumunu, başka uluslarda da sınanabilir bir nedensel hipoteze dönüştürmeye yönelir.[48] Gouldner'in denemesinin çoğu kısmı, Stalinizmin nasıl en anlamlı şekilde kavramlaştırılabileceği tartışması üzerinedir ve ardından Sovyet tarihinde 1920'lerden 1930'lara kadar yaşanan dramı, Gouldner'in tercih ettiği "iç sömürgecilik" açısından anlatılır. Bununla birlikte denemesinin en sonunda Gouldner, bu yorumun komünist yönetimin Çin'deki farklı seyrini de açıklayıp açıklamadığını kısaca ele alır ve böylece, potansiyel olarak tekil Sovyet örneğinin ötesinde genelleştirilebilir görülen bir savı sınama ve mükemmelleştirme arzusunu gösterir.

Açıkça hipotez sınamayı yorum ve belirgin karşıtlıklarla birleştiren önemli bir karşılaştırmalı tarih çalışması da, tarihçi George Fredrick-

---

48 Alvin Gouldner, "Stalinism: A Study of Internal Colonialism," *Political Power and Social Theory,* cilt 1, ed. Maurice Zeitlin (Greenwich, Conn.: JAI Press, 1980) içinde, s. 209-251.

son'ın *White Supremacy: A Comparative Study in American and South African History*'sidir [Beyazların Üstünlüğü: Amerika ve Güney Afrika Tarihinin Karşılaştırmalı İncelemesi].[49] Bu etkileyici ve güzel yazılmış kitabın her bölümü, karşılaştırmalı bir şekilde, sömürge döneminden modern döneme kadar Güney Afrika ve Birleşik Devletler'de Beyazlar ile Beyaz olmayanlar arasındaki ilişkilerin farklı bir veçhesini ve çağını anlatır. Fredrickson, Geertz gibi, iki vakasının birbirlerinin ayrık özelliklerini yorumlamalarını ister. Fakat orada burada, uygun teorileştirme yapılabilecek konuların ortaya çıktığı noktalarda, Fredrickson, çeşitli alternatif nedensel savlardan hangisinin kanıtı en iyi açıkladığını araştırmak amacıyla, başlıca vakaların içindeki ya da bu vakalar arasındaki yaklaşık kontrollü karşılaştırmaları kullanabilmek için anlatısını keser. Örneğin, köleliğin ya da ırksal kast sisteminin ortaya çıkışının olası açıklamaları olarak nüfus oranlarıyla ilgili savlarda ve sınai emek pazarlarının ırksal ayrımlar üzerindeki etkileriyle ilgili teorilerle bunu yapar. Sonuç olarak, Fredrickson'ın savının can alıcı bağlantıları, geçerli nedensel genellemelere ilgi gösteren sosyal bilimciler için daha inandırıcı hale gelir; yalnızca Güney Afrika ile Birleşik Devletler arasındaki somut karşıtlıkları aydınlatmakla yetinseydi bu kadar inandırıcı olamazdı. Dahası, bir bütün olarak *White Supremacy* bu bölümde vurgulanan bütün karakteristik yanlarıyla tam bir yorumlayıcı bir çalışma olsa bile, bu tanım geçerlidir.

Tarihteki Nedensel Düzenlilikleri Çözümleme

Tarihsel sosyolojinin üçüncü başlıca stratejisinin uygulayıcıları hem yorumlayıcı tarih sosyologlarından, hem genel bir modeli bir ya da daha fazla tarihsel vakaya uygulayanlardan farklı bir yoldadırlar. Bu stratejide yapılan, Marc Bloch ve Barrington Moore'un en önemli bazı çalışmalarının örneklediği gibi, tarihte iyi tanımlanmış bir sonucun ya da örüntünün yeterli bir açıklamasını geliştirmektir. Kapsayıcı tekil bir modelin mantığı ya da her tekil zaman ve mekânın karmaşık tikelliklerinin anlamlı bir araştırması öncelik almaz. Bunun yerine, soruşturmacı, nedensel düzenliliklerin –en azından sınırlı düzenliliklerin– tarihte bulunabileceğini varsayar. Tarihsel vakaların

---

49 George Fredrickson, *White Supremacy: A Comparative Study in American and South African History* (New York: Oxford University Press, 1981).

veçheleri ile bu düzenlilikleri açıklamaya yardım edebilecek *alternatif hipotezler* arasında gider gelir.[50]

Nedensel düzenliliklerle ilgili düşünceler, tarihsel kanıtla yüzleştirilen, daha önce de mevcut iki ya da daha çok teoriden çıkabilir. Ya da, daha tümevarımsal bir şekilde, Arthur Stinchcombe'nin tarihsel bir soruşturmanın seyri içinde "durumlar arasında nedensel olarak anlamlı analojiler" dediği şeyin keşfinden üretilebilir.[51] Can alıcı nokta, tarihsel olguları peşinen kabul edilen bir genel modele göre çözümlemek için hiçbir çabanın gösterilmemesidir. Her zaman alternatif hipotezler araştırılır ya da üretilir. Eldeki tarihsel soruna yaklaşmanın en verimli yolu gibi geliyorsa, karşıt gibi görünen teorik paradigmalardan çıkan düşünceler birleştirilebilir. Ya da eski teoriler bütünüyle bir tarafa bırakılabilir ve tarihsel malzemeden geçici olarak yeni bir açıklama üretilebilir. Soruşturmacı kendini, mevcut herhangi bir teoriye ya da teorilere değil, önemli tarihsel örüntüleri açıklamaya yetecek somut nedensel konfigürasyonların keşfine adar.

Gerçekten de, tarihsel sosyolojinin bu analitik türünde araştırma, her zaman, açıkça ortaya konan tarihsel bir sorunu ele alır. Charles Tilly'nin *The Vendée*'de sorduğu gibi, Fransız Devrimi'ne karşı köylü ayaklanmaları nerede, nasıl ve niçin gerçekleşti ve yanıtlar, genel modernleşme bağlamında kolektif protesto sorununa nasıl ışık tutabilir? Barrington Moore'un *Social Origins of Dictatorship and Democracy*'de sorduğu gibi neden ticarileşmekte olan bazı monarşiler demokrasilere yol açtı da, bazıları faşist ya da komünist diktatörlüklere yol açtı? Benim *States and Social Revolution*'da sorduğum gibi Fransız, Rus ve Çin devrimlerinin sebep ve sonuçları neden birbirine benzer ve modernleşmekte olan öteki tarımcı devletlerde siyasal kriz ve çatışma dönemleri neden

---

50 Kitabın sonundaki açıklamalı kaynakçaya dahil edilen çalışmalar özellikle analitik tarihsel sosyolojinin yöntemlerini ele alırlar: Beer (1963); Bloch (1967); Carr (1961); Fischer (1971); Hage (1975); Hopkins ve Wallerstein (1967); Lijphart (1971, 1975); Linz ve de Miguel (1966); Mill (1970); Moore (1958); Poper (1964); Ragin (1981); Sewell (1967); Skocpol ve Somers (1980); Smelser (1976); Stinchcombe (1968, 1978); Thrupp (1970); Tilly (1989); Walton (1973) ve Zelditch (1971).

51 Arthur Stinchcombe, *Theoretical Methods in Social History* (New York: Academic Press, 1978), s. 7.

aynı yönde gelişmez?[52] "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe"ta Robert Brenner'in sorduğu gibi, neden Avrupa'nın bazı bölgelerinde serflik gerileyip, bazılarında kapitalist tarım ortaya çıkarken, diğer bölgelerde bu görülmedi?[53] Gary Hamilton'ın "The Chinese Consumption of Foreign Commodities: A Comparative Perspective"de sorduğu gibi, 19. yüzyılın Çinlileri, yabancı malları satın almaya neden alışılmamış ölçüde direndiler?[54]

Bu tür incelemelerde sorulan sorular, yorumlayıcı tarih sosyologlarının sorduğu türden tarih temelindeki soruları andırır. Ne var ki, analitik tarih sosyologları "neden" sorusunu daha ısrarla sorarlar; zira yorumlayıcı meslektaşları, "ne oldu"yu anlamaya daha fazla ilgi gösterirler. Dahası, analitik tarih sosyologları genelleştirilebilir açıklayıcı ilkelerin daha arzu edilir olduğunu kabul ettikleri için, yorumlayıcı tarih sosyologlarından çok daha katı biçimde, geçerli nedensel bağlantılara dayalı cevaplar ararlar; bu bağlantılar ya benzer tarihsel durumlarda da var olan, ya da benzer vakalarda zaman ve mekândaki farklı sonuçları potansiyel olarak genelleştirilebilir terimlerle açıklayan bağlantılardır. Analitik tarih sosyologları, yorumlayıcıların tek tek her bağlama kendi anlamını yükleme eğiliminden sakınırlar.

Analitik tarih sosyologları, Samuel Beer'in bir zamanlar "evrensellik dogması" dediği şeyden –evrensel bir yasa olarak ifade edilemedikçe hiçbir teorik hipotezin araştırmaya değmediği fikrinden– de sakınırlar. Bunun yerine, "belli bir bağlama ya da bağlamlara bağlı" sayılan açıklayıcı genellemelerle çalışmaktan mutludurlar.[55] Verilen incelemelerde, bu nedenle, analitik tarih sosyologları, bu tür bağlamların ötesinde bir açıklamanın nasıl genelleştirileceği konusunu başka bir soruşturmaya bırakarak, bir toplam olarak düşünülen Fransa'daki ya da 19. yüzyıl

---

52 Theda Skocpol, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China* (Cambridge, U.K. ve New York: Cambridge University Press, 1979).

53 Robert Brenner, "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe," *Past and Present,* no. 70 (1976), s. 30-75.

54 Gary G. Hamilton, "Chinese Consumption of Foreign Commodities: A Comparative Perspective," *American Sociological Review* 42 (6) (1977), s. 877-891.

55 Samuel Beer, "Causal Explanation and Imaginative Re-Enactment," *History and Theory* 3 (1) (1963), s. 6, 9.

dünya kapitalizmindeki ya da tarımcı bürokratik devletler evrenindeki nedensel düzenlilikleri araştırmayı isteyebilirler. Beer, Charles Tilly'nin alternatif açıklayıcı sınırlı genellik savlarının yardımıyla Fransa'daki bölgesel kalıplar ile topluluk kalıplarım karşılaştırmasını (sonunda *The Vendée* diye yayımlanan incelemede) dikkatle çözümleyerek bu noktayı uzun uzun açıklar.

Analitik tarihsel sosyolojinin hipotez sınayıcı bir versiyonu, sadece tekil bir vakayla da yapılabilir. Benim "Political Response to Capitalist Crisis: Neo-Marxist Theories of the State and the Case of the New Deal" başlıklı denemem bir örnektir.[56] Bu denemede, önemli bir ekonomik krize kapitalist devletlerin beklenen yanıtlarıyla ilgili birkaç alternatif teoriyi yan yana koydum ve çeşitli teorilerin ima ettiği nedensel bağlantıların, 1930'ların Büyük Depresyonu'nun New Deal'i sırasında Amerikan siyasetindeki gelişmelerle doğrulanıp doğrulanmadıklarını sordum. Neo-Marksist teorilerden hiçbirinin bütünüyle doyurucu olmadığını görünce, New Deal'in tarihinde bulduğum kalıplar temelinde alternatif bir savın taslağım çizdim. Fakat araştırmam tekil vaka üzerinde yoğunlaşmış olarak kaldığı sürece, alternatif savın terimleri yeterince keskinleştirelemez, geçerliliği daha fazla araştırılamazdı. Normalde analitik tarihsel sosyoloji karşılaştırmalı incelemelere götürür; zira bunlar, alternatif açıklayıcı savların geçerliliğini araştırmanın en uygun araçlarını verirler.[57] Tekil örnek olay öncelemeleri, analitik sosyolojiden çok daha fazla, tarihsel sosyolojinin ilk iki türüne özgüdür.

---

56 Theda Skocpol, "Political Response to Capitalist Crisis: Neo-Marxist Theories of the State and the Case of New Deal," *Politics and Society* 10 (2) (1980), s. 155-202.

57 Aslında, başka vakalar eklenebilir, her adım nedensel bir çözümlemenin daha dikkat çekici tanımlanmasına doğru götürür. Bu yüzden, Margaret Weir ile ben, 1930'larda Birleşik Devletler'le ilgili yukarıdaki örnek olay incelemesindeki anıştırmaları, önce iki uluslu bir karşılaştırmayla: "State Structures and Social Keynesianism: Response to the Great Depression in Sweden and the United States" (*International Journal of Comparative Sociology* 24 (1-2) (1983), s. 4-29) ve daha sonra üç uluslu bir karşılaştırmayla: "State Structures and the Possibilities for Keynesian Responses to the Great Depression in Sweden, Britain and the United States"te [*Bringing the State Back In*, ed. Peter Evans, Theda Skocpol ve Dietrich Rueschemeyer (Cambridge, U.K. ve New York: Cambridge University Press, 1985) içinde] sürdürdük.

Analitik tarih sosyologları için, karşılaştırmalı incelemelerin amacı yorumlayıcı tarih sosyologları için amacından çok farklıdır. Yorumlayıcı tarih sosyologları, görmüş olduğumuz gibi, her bireysel tarihsel bağlama özgü özellikleri aydınlatmak üzere, vakalar arasında karşıtlıklar kurmak için karşılaştırmaları kullanırlar. Analitik tarih sosyologları için, vakalar arasındaki farklılıklar da, benzerliklerden daha az olmamak üzere, ilginçtir. Yine de bu bilim insanları, nedensel düzenlilikleri saptamak niyetiyle, tarihin varyasyonlarını yorumlayıcı meslektaşlarından oldukça farklı bir amaçla incelerler. Bu farklılığı anlamak için, karşılaştırmalı tarihin amaçları konusunda önce yorumlayıcı tarih sosyologu Reinhard Bendix'i, ardından analitik tarih sosyologu Barrington Moore'u dinleyelim. Bendix'e göre, makroskopik karşılaştırmaların nedensel çıkarımlar kurmada hiçbir rolü yoktur; zira bu tür karşılaştırmalar, sadece tarihsel bağlamları birbirleriyle karşılaştırmak için kullanılmalıdır:

> Karşılaştırmalı çözümleme, daha ayrıntılı nedensel çıkarımların yapılabildiği bağlamlar hakkındaki bilgimizi keskinleştirmelidir. Bağlamlar hakkında bir şey bilmezsek, nedensel çıkarımda bir genellik düzeyi olduğu düşünülebilir, oysa yoktur. Diğer yandan, karşılaştırmalı incelemeler nedensel çözümlemenin yerini almaya kalkışmamalıdır; çünkü sadece birkaç vakayı ele alabilirler ve değişkenleri kolayca yalıtamazlar (oysa nedensel çözümlemenin bunu yapması gerekir).[58]

Barrington Moore çok farklı bir bakış açısı sunar:

> Karşılaştırmaların, kabul edilmiş tarihsel açıklamalar üzerinde kaba da olsa bir olumsuz kontrol görevi vardır. Karşılaştırmalı bir yaklaşım, yeni tarihsel genellemelere de yol açabilir. Pratikte bu özellikler, tekil bir entelektüel süreç oluştururlar ve böyle bir incelemeyi, ilginç vakalardan oluşan ayrı bir derlemenin ötesine götürürler. Örneğin, Hintli köylülerin, 19. ve 20. yüzyıllarda, kitlesel bir devrimci hareket yaratmadan, Çinli köylüler kadar eziyet çektiklerini fark ettikten sonra, ***insan her iki toplumda gerçekleşenlerle ilgili geleneksel açıklamaları merak etmeye başlar ve genel nedenleri ayırt etme umuduyla, öteki toplumlardaki köylü patlamalarını etkileyen faktörlere karşı duyarlı olur.*** Ya da 19. ve erken 20. yüzyıl Almanya'sında tarım eliti ile sanayi eliti arasındaki bir

58 Reinhard Bendix, *Kings or People: Power and Mandate to Rule* (Berkeley: University of California Press, 1978), s. 15.

koalisyonun –çokça tartışılan demir ile çavdarın evliliğinin– demokrasi bakımından yıkıcı sonuçlarını öğrendikten sonra, demir ile pamuk arasında benzer bir evliliğin Birleşik Devletler'de İç Savaşı neden engellemediğini insan merak eder; ***böylece, modern Batı demokrasisinin kurulmasına elverişli ve elverişsiz konfigürasyonları saptamaya doğru bir adım atmıştır.***[59]

Moore'un *Social Origins of Dictatorship and Democracy*'ye yazdığı Önsöz'den alınan bu paragrafta, Reinhard Bendix'in çalışmalarında görülen kuşkunun aynısı, aşırı genelleştirilmiş teorilere duyulan kuşku fark ediliyor. Moore'un belirttiği gibi, teoriye gereğinden fazla bağlanma, her zaman "tek tek ülkelerin tarihindeki, bir teoriye önemlerinin ötesinde uyan olguları aşırı vurgulama tehlikesi taşır."[60] Yine de Moore, Bendix'den daha fazla nedensel genellemeler yapmak ister ve Bendix'ten farklı olarak, hem mevcut teorik hipotezlerin geçerliliğini sınamak, hem de geçersiz olanların yerini alacak yeni nedensel genellemeler geliştirmek için tarihsel karşılaştırmaların kullanılabileceğine inanır. Yorumlayıcı tarih sosyologlarının karşılaştırmalı incelemelerinde yaptıkları gibi, bütün tarihleri önceden verili kavramlar ya da temalar gereğince karşılaştırmaktan çok, Moore gibi analitik tarih sosyologları, karşılaştırılan tarihsel vakaların ilgili kısımları arasındaki alternatif hipotezler ve karşılaştırmalar açısından düşünürler. Bu yüzden, vakalarında açıklamaya çalıştıkları türden sonuçlar için "elverişli ve elverişsiz konfigürasyonlar"ı, bir bakıma genelleştirilebilir terimlerle belirlemeye çalışırlar.

Bu tür karşılaştırmalı tarihsel çözümlemelerde kullanılan araştırma tasarımları, sosyal bilimlerdeki öteki yöntembilimsel yaklaşımlarla, geçerli nedenleri geçersiz nedenlerden ayırt etmek için çeşitlenme üzerine kontroller koyma amacını paylaşırlar.[61] İstatistik çözümlemede kullanılan ihtimal hesabı tekniklerinin –çözümlenecek çok sayıda vaka ve sürekli nicelleştirilen değişkenler söz konusu olduğunda kullanılan tekniklerin– aksine, karşılaştırmalı tarihsel çözümleme az sayıda vakanın çeşitli yönlerini mantıklı olarak yan yana koyarak ilerler. Zorunlu olarak

---

59 Barrington Moore, Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Boston: Beacon Press, 1966), s. xii-xiv, italikler eklendi.

60 *Age.*, s. xiii.

61 Neil Smelser bunu vurgular ve tekrar tekrar açıklar: *Comparative Methods in the Social Sciences* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1976).

ŞEKİL 11.2. KARŞILAŞTIRMALI TARİH ÇÖZÜMLEMESİ İÇİN İKİ TASARIM (JOHN STUART MILL'DEN)

Anlaşma Yönetimi

Vaka 1	Vaka 2	Vaka n	
a	d	g	} Bütündeki Farklılıklar
b	e	h	
c	f	i	
x	x	x	} Canalıcı Benzerlik
y	y	y	

x= Nedensel değişken
y= Açıklanacak görüngü

Farklılık Yöntemi

Olumlu Vakalar	Olumsuz Vakalar	
a	a	} Bütündeki Farklılıklar
b	b	
c	c	
x	x olmayan	} Canalıcı Benzerlik
y	y olmayan	

(ihtimal olarak değil) bir araya gelerek ilginç sonuçlara yol açan değişmez nedensel konfigürasyonları saptamaya çalışırlar.[62] İlk defa *A System of Logic*'te John Stuart Mill'in ana hatlarını çizdiği gibi, karşılaştırmalı tarihsel çözümlemeler, Şekil 11.2'de çizilen iki araştırma tasarımından birine göre ya da ikisinin bir bileşimiyle yapılabilirler.[63]

Mill'in "anlaşma yöntemi" diye adlandırdığı yaklaşımı kullanan bir karşılaştırmalı tarihsel çözümleme, açıklanacak görüngüleri paylaşan

62 Charles Ragin ve David Zaret, "Theory and Method in Comparative Research: Two Strategies'te," *Social Forces* 61 (3) (1983, s. 743-744) bu önemli nokta geliştirilir.

63 John Stuart Mill, *Philosophy of Scientific Method,* ed. Ernest Nagel (New York: Hafner, 1950; *A System of Logic*'in özgün 1881 baskısı), s. 211-233. Ayrıca Mill'in ilkelerinin ayrıntılandırılması için bkz. Morris Zelditch, Jr., "Intelligible Comparisons," *Comparative Methods in Sociology,* ed. Ivan Vallier (Berkeley: University of California Press, 1971) içinde, s. 267-307.

birkaç vakada, hipotezde belirtilen nedensel faktörlerin bulunduğunu kanıtlamaya çalışabilir, ama bu faktörler alternatif hipotezlere göre nedensel açıdan ilgili olabilecek başka bakımlardan değişiklik gösterebilirler. Ya da, Mill'in "farklılık yöntemi" diye adlandırdığı yaklaşımı kullanan bir karşılaştırmalı tarihsel çözümleme, açıklanacak görüngülerin ve hipotezde belirtilen nedenlerin var olduğu vakaları, görüngülerin ve nedenlerin var olmadığı öteki ("olumsuz") vakalarla, bu olumsuz vakalar başka bakımlardan "olumlu" vakalara olabildiğince benzer olsalar da, karşılaştırabilirler. Tek başına alındığında bu ikinci yöntem, geçerli nedensel birliktelikleri saptamak bakımından, tek başına kullanılan anlaşma yönteminden daha güçlüdür. Bazen de, birkaç olumlu vakayı karşıtlık olarak uygun olumsuz vakalarla birlikte kullanarak iki yöntemi birleştirmek mümkündür.

Karşılaştırmalı tarihsel çözümlemenin anıtsal bir eseri olan Barrington Moore'un *Social Origins of Dictatorship and Democracy*'si anlaşma yöntemini kullanır, fakat zaman zaman farklılık yöntemi doğrultusunda bazı savları da kullanır. Toprak sahipleriyle ilişkilerinde ticari burjuvazinin gücüne, tarımsal ticarileşme tarzlarına, farklı tipte köylü topluluklarının ve köylü/toprak sahibi ilişkilerinin isyancı potansiyeline işaret eden nedensel konfigürasyonlarm yardımıyla Moore karşılaştırdığı yedi başlıca tarımcı devletin, demokrasiye, faşist diktatörlüğe ya da komünist diktatörlüğe götüren üç alternatif yoldan birini ya da diğerini neden izlediklerini açıklamaya çalışır. Bu yollardan her birinde Moore konuyu öncelikle anlaşma yöntemiyle tartışır: Her yolda, Moore'un gelişimleri hakkında benzer bir nedensel sav ileri sürdüğü iki ya da üç ulus vardır;[64] bu savlarda Moore, zaman zaman, demokrasinin, faşizmin ya da komünizmin kökleri hakkında olası alternatif savları bertaraf etmek için vakaların tek tek özelliklerini ve farklılıklarını kullanır. Moore üç başlıca yo-

64 Moore, yolların içindeki vakalann tam tamına aynı olduklarını ileri sürmez ve özellikle demokratik yol için, aynı sonuca giden alternatif yolları saptar. Bu yoldaki üç vakanın ortak sahip olduğu şey, devrimci altüst oluştan sonra muzaffer ticari (yani emek- baskıcı olmayan) tarımsal grupların -İngiliz kibar takımı, mülk sahibi Fransız köylüsü ve Kuzey Amerika'da çiftçiler- müttefiki olan güçlü bir burjuvazinin varlığıdır. Moore'un *Social Origins*'teki nedensel çözümlemesinin daha tam bir değerlendirilmesi için bkz. benim "A Critical Review of Barrington Moore's Social Origins of Dictatorship and Democracy," adlı makale, *Politics and Society* 4 (3) (1973), s. 1-34.

lu karşılaştırırken farklılık yönteminden de yararlanır. Her yolun içindeki ülkeleri tartışırken, o sırada ileri sürmekte olduğu nedensel savın geçerliğini sağlamak için, gelişimin benzer anlarda yöneldiği karşıt istikametleri kullanarak, diğer yolların birinde ya da her ikisinde olan ülkelerin tarihlerindeki ilgili durumlara gönderme yapar. Bu nedenle, açıklayıcı tasarımının sadece tözsel kapsamı bakımından değil, karmaşıklığı bakımından da *Social Origins of Dictatorship and Democracy* neredeyse benzersiz derecede iddialı bir eserdir.

Kendi kitabım *States and Social Revolution* [Devletler ve Sosyal Devrim], Moore'un başyapıtı kadar iddialı değildir.[65] Yine de, özellikle "The Causes of Social Revolutions in France, Russia, and China" [Fransa, Rusya ve Çin'de Sosyal Devrimlerin Nedenleri] başlıklı birinci kısmında, Mill'in temel analitik yaklaşımlarının bir bileşimini kullanır. Bazı devrim teorisyenlerinin belirleyici sayacakları birçok farklılık olmasına rağmen, geç 18. yüzyılda Bourbon hükümranlığındaki Fransa'nın, 1911'den sonra Emperyal Çin'in ve Mart 1917'den itibaren Çarlık Rusya'sının, benzer nedenler bir araya geldiği için toplumsal devrim krizi yaşadıklarını ileri sürüyorum. Böylece öteki önemli farklılıklar karşısında nedensel benzerlikleri vurgulayarak, anlaşma yöntemine göre akıl yürütüyorum. Ayrıca, bir yandan Fransa, Rusya ve Çin arasındaki, diğer yandan İngiltere, Prusya/Almanya ve Japonya tarihlerinin ilgili anlarının ve veçhelerinin arasındaki analitik olarak odaklandığım karşıtlıkları göstererek, farklılık yönteminin mantığını da kullanıyorum. Bu öteki ülkeler uygun kontrollerdir, çünkü devrimci kriz anlarında bile, Fransa, Rusya ve Çin ile önemli yapısal ve tarihsel benzerliklerine rağmen, başarılı toplumsal-devrimci dönüşümler geçirmemişlerdir.

Farklı ülke kümelerini tarihlerinin uygun anlarında karşılaştırmak, Fransa, Rusya ve Çin ile ilgili bütünsel savın her özgül parçasını geçerlileştirmeye yardım eder. Toplumsal-devrimci krizleri besleyen bir konfigürasyon olarak devletlerin toprak sahibi üst sınıflarla ya da tarım ekonomisiyle ilişkilerindeki krizlerle ilgi nedensel savlar için, Japon Meiji Restorasyonu ve Prusya Reform Hareketi ile karşıtlıklar kuruyorum. Belli türden tarımsal yapıların ve köylü ayaklanmalarının toplumsal devrimlere katkıları hakkındaki savlar için, İngiliz Parlamenter Devrimi ve

---

65 Tam referans için bkz. not 52.

1848-1850 (başarısız) Alman devrimleriyle karşıtlıklar kuruyorum. *States and Social Revolution*'da, kontrol örnekleri, Fransa, Rusya ve Çin'den daha kısa tartışılır. Onların siyasal çatışma ve gelişme kalıplarını tam olarak açıklamak amacıyla değil, üç başlıca örnekteki toplumsal devrimlerle ilgili savın ana çizgisini güçlendirmek amacıyla işin içine sokulurlar.

Kitaplara karşıt olarak, makale uzunluğunda yazılarda sunulan karşılaştırmalı tarihsel çözümlemeler, özellikle rakip nedensel savları sorgulamak için uygun karşılaştırmaları kullanmaya sıra geldiğinde, büyük bir esneklikle vakanın her yönüne yayılabilirler. Araştırma tasarımlarında farklılık yöntemini vurgulayan iki örnek bu noktayı gayet iyi gösterir.

Robert Brenner'ın "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe" [Sanayi Öncesi Avrupa'da Tarımda Sınıf Yapısı ve İktisadi Gelişme] başlıklı makalesi, geç ortaçağ ve erken modern Avrupa'da uzun erimli ekonomik değişimi, özellikle "Batı Avrupa'daki gerileme sürecine göre serfliğin Doğu Avrupa'da yoğunlaşması"nı ve "Fransa'daki başarısızlığa göre, İngiltere'de tarımsal kapitalizmin yükselişini ve tarımsal verimlilik artışı"nı açıklamaya çalışır.[66] Avrupa'nın ekonomik büyümesini pazar genişlemesine ya da demografik eğilimlere atfeden açıklamaları çürütmeye kararlı olan Brenner, benzer piyasa ve demografi süreçlerinin Doğu ve Batı Avrupa'da ve bu geniş alanların her biri içindeki bölgeler arasındaki ekonomik gelişmenin belirgin derecede farklı sonuçlarına bağlı olduğunu göstererek, bu tür savları zayıflatır. Brenner, daha sonra, sınıf ilişkilerine ve toprak sahiplerine karşı köylü topluluklarının gücüne işaret eden değişkenlerin, açıklamak istediği ekonomik gelişmedeki çeşitlenmeleri daha iyi gösterebildiğini ileri sürer.

"Chinese Comsumption of Foreign Commodities" [Çinlilerin Yabancı Malları Tüketimi] başlıklı makalesinde Gary Hamilton, Batılı olmayan uygarlıklardan insanların Batılı metaları kullanmalarını etkileyen faktörleri ortaya çıkarmakla ilgilenir.[67] 19. yüzyıl Çinlilerinin Batı'nın dokumalarını satın almayı pek istememeleri, bu geniş konuyu ele almaya vesile olan özellikle ilginç somut bir sorundur. Çinlilerin bu isteksiz-

66 Brenner,"Agrarian Class Structure and Economic Development," s. 47. Tam referans için bkz. not 53.

67 Tam referans için bkz. not 54.

liği nedendir? Hamilton, işin başında üç alternatif açıklama çizgisi öne sürer: yanlış pazarlama ve satış savları; kültürel açıklamalar; ve Weberci bir "statü-rekabeti" hipotezi. Yöntemli bir şekilde ilerleyen Hamilton, ilk iki açıklamadan kurtulmak için zaman ve mekân karşılaştırmalarından yararlanır: Ekonomik savlar, Çin'in 19. yüzyılda öteki bazı Batılı olmayan ülkelerden farklı olmasının nedenini açıklayamaz; Konfiçyüsçü kültürel değerlere göndermeler de Çin'in daha önceki dönemlerde yabancı ürünleri tüketmeye *istekli* olmasının nedenini açıklayamaz. Sonunda Hamilton, kendi tercih ettiği statü-rekabeti açıklamasının, değişik zaman ve değişik uluslardaki çeşitliliği açıklayabildiğini gösterir. Şu halde Hamilton, her şeyden önce açıklayıcı savını geliştirmek üzere zorunlu mantık karşılaştırmalarını bulmak amacıyla özgürce çağların ve ülkelerin ötesine geçtiği için, bir nedensel çözümleme aracı olarak karşılaştırmalı tarihten en iyi şekilde yararlanabilmektedir.

Analitik tarih sosyologları geniş kapsamlı karşılaştırmalar kendileri için bu kadar hayati olduğuna göre, ikincil kanıt kaynaklarını muhtemelen modelleri tekil vakalara uygulayan ya da tekil vakaların yorumlarını geliştirenlerden daha fazla kullanırlar. İkincil kaynaklar, basitçe, dünyanın coğrafi-kültürel bir alanını incelemekte uzmanlaşmış bilim insanlarının ya da tarihçilerin yayımlanmış kitap ve makaleleridir. Bazı insanlar, bu tür yayınların birincil kaynaklardan, pek çok tarihçinin verili zamanlar, mekânlar ya da konularla ilgili kanıtların temel kaynakları olarak kullandıkları geçmişin özgün kalıntılarından otomatik olarak daha değersiz olduklarına inanır. Ne var ki, tarihsel sosyolojinin görüş noktasından, her soruşturma için birincil araştırmayı yeniden yapmada dogmatik bir ısrar felaket olurdu; pek çok karşılaştırmalı tarihsel araştırmayı konu dışı bırakırdı. Eğer bir konu, saf birincil kaynak araştırması için çok büyük ise *–ve* uzmanların mükemmel incelemeleri bolca bulunuyorsa– ikincil kaynaklar, verili bir inceleme için temel kanıt kaynağı olarak uygundurlar. Bunları kullanmak, anket analizcilerinin bütün soruları yeniden sormak yerine önceki anketlerin sonuçlarını yeniden işlemesinden ya da karşılaştırmalı etnografi öğrencilerinin yayımlanmış değişik birçok alan çalışmasından çıkan sonuçları sentezlemesinden farklı değildir.

Bunu söylemekle beraber, karşılaştırmalı tarih sosyologlarının ikincil kaynakların kanıt olarak doğru kullanımı için açık, üzerinde fikir birliğine varılmış kural ve prosedürleri şimdiye kadar biçimlendirmemiş ol-

dukları da doğrudur. Bu tür kurallar geliştirildikçe, belli ilkelerin ortaya çıkması olasıdır. İkincil kaynak kullanan karşılaştırmalı tarih sosyologları, örneğin, hem çağdaş tarihçiler arasındaki, hem tarihçi kuşakları arasındaki değişik tarihyazımı yorumlarına dikkatle bakmalıdırlar. Karşılaştırmalı tarih sosyologunun, incelemesine dahil ettiği her vakayla ilgili sormak zorunda olduğu sorular, tarihçilerin verili herhangi bir vakayla ilgili olarak sormakta oldukları, o sırada moda sorulara uygun olmayabilir. Bu yüzden, karşılaştırmacı, araştırılan hipotezlerin lehine ya da aleyhine kanıt bulmak için tarihsel yazını araştırırken çok sistematik olmalıdır. Kanıtlar yayınların önemsiz köşelerinde ya da egemen tarihyazımı eğilimlerinin dışında kalan "tuhaf" bir tarihçinin çalışmasında bulunabilir. Her şeyden önce, tarih sosyologu vakadan vakaya ya da zamandan zamana değişen tarihyazımı modalarının kendi bulgularını etkilemesine izin veremez.

İkincil araştırma, dikkatle seçilmiş birincil soruşturmalarla ya da yeniden soruşturmalarla da stratejik olarak tamamlanabilir ve ben, karşılaştırmalı tarih sosyologlarının, işe gitgide daha fazla ikincil çözümlemelerle başlayacaklarını, ama orada kalmayacaklarını sanıyorum. Hedef alınmış birincil soruşturmalar, tarih uzmanlarının o güne kadar sormadıkları ve karşılaştırmalı bir bakış açısından uygun düşen soruları yanıtlamak bakımından özellikle yararlı olabilirler. Ayrıca, karşılaştırmalı tarih sosyologlarına, ikincil kaynakların sonuçlarını dayandırdıkları birincil kaynaklardan en azından bazılarını yakından tanımaları öğütlenir. Böyle bir pratik, uzmanların bulgularına güveni tazeleyebilir. Alternatif olarak, belirli ikincil kaynakları kuşkulu hale getirebilir ya da karşılaştırmalı tarih sosyologuna, daha önce yeterli derecede çözümlenmemiş birincil kaynaklardan yeni bulgular çıkarma olanağını açabilir.

İyi karşılaştırmalı tarih sosyologları, yine de, her vakaya ait birincil kaynakların içinde sonsuza kadar kaybolma isteğine direnmelidirler. Bir keresinde Marc Bloch, analitik tarih sosyologları ağzından çıksa karşılaştırmalı tarihin özdeyişi olarak alınabilecek bir şey söylemişti: "Mekânın birliği, sadece düzensizdir" diyordu Bloch. "Sadece birleştirilmiş bir sorun üzerinde odaklaşılabilir."[68] Analitik tarih sosyologları, özellikle karşılaştırmalı tarih yaptıklarında bu noktayı çok ciddiye alırlar. Olay-

68 Marc Bloch, "Une etude Régionale: Gëographie ou Histoire?" *Annales d'Histoire Economique et Sociale* 6 (1934), s. 81.

ların kesintisiz ardışıklığını anlatma ya da verili bir zaman ve mekânla ilgili her şeyi kapsama isteğine direnilir. Bunun yerine, vakaların veçheleri, o sırada tartışılmakta olan nedensel konfigürasyonlara göre aydınlatılır. Yorumlayıcı tarih sosyologlarına (ve geleneksel tarihçilere) göre, iyi analitik karşılaştırmalı tarih estetik görünmeyebilir. Zamanın ve mekânın birliği, karşılaştırmalar yapmak ve hipotezleri sınamak amacıyla bozulmalıdır.

Analitik karşılaştırmalı tarihçiler oturup kitaplarını ya da makalelerini yazdıklarında, bir yandan çeşitli vakaları betimleyerek anlatırken, diğer yandan alternatif hipotezleri tartışmanın ve savın tümünü tutarlı kılabilmenin zorluklarıyla karşı karşıya kalırlar. Tarihsel yörüngeler, karşılaştırmalı tarihin yorumlayıcı çalışmalarında olduğu gibi, basitçe yan yana ya da karşı karşıya getirilemezler. Bunun yerine, çözümlemenin mantığını yürütmek için, kontrollü karşılaştırmalara en yakın değerler açıkça sunulmalıdır. Bu yüzden, tarihsel sosyolojinin bu türünde iyi düzenlenmiş yazılar hazırlamak zordur. Fakat bir kez yazıldıklarında da, retorik ikna edicilikte, yorumlayıcı çalışmalarla boy ölçüşebilirler, sebebi sırf estetik nedenler değil, öne sürülen açıklayıcı savın çarpıcı bir tarih sorusunu olası rakiplerden daha iyi yanıtlayabilmesinin verdiği güçtür.

Benim tarihsel sosyoloji alanındaki çalışmalarım analitik tarihsel sosyolojiye girdiğine göre, bu stratejiyi tartıştığım üç stratejinin en umut vaat edeni saymam okuyuculara şaşırtıcı gelmeyecektir. İnanıyorum ki, analitik tarihsel sosyoloji, tarihte yatan *önemli* sorunları ele alma kaygısını –pek çok analitik tarih sosyologunun yorumlayıcı tarih sosyologlarıyla paylaştığı bir kaygı–, daha iyi genel toplumsal teoriler inşa etme çabalarıyla etkili bir şekilde birleştirebilir; bu kaygıyı tarihe genel modelleri uygulayanlarla da paylaşmaktadırlar. Analitik sosyoloji, diğer iki yaklaşımın yararlığını ve çekiciliğini sınırlayan tikelleştirici ve bunun karşısındaki evrenselleştirici uçlardan uzak durabilir.

Yine de, özellikle en güçlü karşılaştırmalı tarihsel çözümleme kılığı içinde, analitik tarihsel sosyolojinin etkinliğinin sınırları ve zorlukları da vardır. Karşılaştırmalı tasarımların mantıksal gereklerini yerine getirmek için uygun kontroller arayışı, özellikle tarihsel kayıtlar her zaman uygun karşılaştırma örnekleri sağlamadıkları için, kuru ve mekanik bir iş haline gelebilir. Belki de daha da ciddisi, nedensel düzenlilikleri karşılaştırmalı değerlendirmede kullanmak üzere bağımsız birimlerin bulunabile-

ceği varsayımı asılsız olabilir. Anlamlı kültürel bütünlükler ya da "dünya kapitalist işbölümü" gibi tekil sistemik kendilikler söz konusuysa bu özellikle olasıdır. Okuyucular anımsayacaklardır, Immanuel Wallerstein, tam da karşılaştırmalı tarihsel çözümlemenin mantığını bir kapitalist dünya sistemi içinde kısmi ve çeşitli biçimlerde konumlanmış birimlere (uluslar gibi) uygulanamaz gördüğü için bu çözümlemeyi kullanmaz.

Az çok başarıyla tamamlandıklarında bile, nedensel düzenlilikleri geçerli kılmayı amaçlayan karşılaştırmalı tarihsel çözümlemeler, dünyanın nasıl işlediğinin gösterilmesinde teorik modellerin ya da kavramsal merceklerin yerine geçemezler. Açıktır ki soruşturmanın seyri içinde alternatif hipotezleri incelemek için dürüst tarafsız bir çaba gösterilse bile, karşılaştırmalı bir tarihsel soruşturmanın koşullarını hazırlamak için bazı teorik düşüncelerin kullanılmasına her zaman gerek duyulur. Ayrıca, karşılaştırmalı tarihsel çözümlemeler tamamlanıp yazıldıklarında, giriş ve sonuçlarındaki savlar ya genel model inşası çeşnisindedir ya da dünyaya anlamlı bir bakışın koşullarını barındırır. Charles Tilly'nin çalışmaları, Fransız (ve Batı Avrupa) kolektif eylem kalıplarıyla ilgili hipotez sınayıcı incelemelerin olasılıkla daha geniş uygulanabilir bir sosyolojik teoriye kapı açtığına okuyucuyu inandırmak için, baştan çıkarıcı bir genel model inşası vaat eder. Dennis Smith'in ileri sürdüğü gibi, Barrington Moore'un *Social Origins of Dictatorship and Democracy*'si, dünyanın başlıca siyasalarını alternatif, erekbilimsel olarak tanımlanmış uzun erimli toplumsal ve siyasal gelişme yollarına göre sınıflarken "diktatörlük"e karşı "demokrasi"nin herkesçe kabul edildiği farz edilen önemine dayanır. Kitabın nedensel savlarının gücünün çoğu, okuyucunun alternatif demokrasi, faşizm ve komünizm siyasal yollarını görece değerleriyle kabul etme isteğinden kaynaklanır.

Belli başlı tarih sosyologları büyük tarih araştırmaları geliştirme arzusuna pek çok toplumsal araştırmacıdan daha fazla kapılırlar. Yakın zamanlarda Charles Tilly, epeyce bir hayranlıkla, bu büyük araştırmalara "kapsayıcı karşılaştırmalar" dedi.[69] Arthur Stinchcombe ise, pek de onaylamayarak "çağ yorumları" etiketini yapıştırdı.[70] Sunduğum şekliyle analitik tarihsel sosyoloji böyle büyük araştırmalar yaratmak için ge-

69 Charles Tilly, *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* (New York: Russel Sage Foundation, 1989), böl. 8.

70 Stinchcombe, *Theoretical Methods*, s. 7.

rekli olan araçları kendi başına vermez. Belki bu yüzden, en tutkulu karşılaştırmalı tarih analizcilerinin, sorularım ve sonuçlarını daha kapsayıcı ya da çağ biçimlerde düzenlemek için, vurguları tarihsel sosyolojinin ilk iki stratejisinden ödünç alma noktasına gelmeleri şaşırtıcı olmamalı.

Son çözümlemede, iyi analitik tarihsel sosyolojinin asli niteliği olarak sunduğum teorik kuşkuculuk, basitçe, ***pratik*** bir sav arama ve sunma stratejisidir. Yine de, hem tek tek bilim insanları için, hem de tarih sosyologları topluluğu için muazzam değeri olan bir stratejidir. Bu araştırma stratejisi, eninde sonunda temel epistemolojik ve tözsel tercihleri yerinden edemez ya da büyük teorileri ve önemli dünya görüşlerini gereksiz hale getirmez. Fakat bu stratejiyi kullanmak, tarihte rastlanan düzenlilikler hakkında ve bu düzenliliklerle ilgili geçerli nedensel savlar formüle etme bakımından alternatif teorilerin ve kavramların özgül yararlılığı –ya da yararsızlığı– üzerine canlı tartışmaları olanaklı kılar.

Analitik tarihsel sosyolojinin pratiği, tarihsel kanıtla daha özel bir "diyalogu" zorunlu kılar; yorumlayıcı tarihsel sosyolojiden ya da bir modeli tarihsel bir vakaya uygulamaktan çok daha özel bir diyalogdur bu. Katı felsefi anlamda ne kadar savunulamaz olursa olsun, analitik tarihsel sosyoloji, Arthur Stinchcombe'nin zorlayıcı bir metaforla yakaladığı tarzdan daha iyi toplumsal teoriler inşa etme olasılığını öne çıkarır: Analitik tarih sosyologu "önce çizip sonra inşa ederek bir mimar gibi inşa etmekten çok, yoluna devam ederken ölçülerini ayarlayarak bir marangoz gibi" inşa eder.[71]

Çağımız, mevcut hiçbir makro-sosyolojik teorinin yeterli görünmediği, fakat toplumsal yapıların ve dönüşümlerin geçerli bilgisine duyulan gereksinmenin her zamankinden fazla olduğu bir çağdır. Analitik tarihsel sosyoloji, sosyologların, tarihin dinamik çeşitliliğiyle tam ve ayrıntılı yüzleşerek daha iyi teorilere doğru yönelmelerine olanak tanır. Tarihteki nedensel konfigürasyonlarla ilgili alternatif hipotezleri araştırmaya kararlı olanlar, toplumsal yapılar ve değişimle ilgili önemli soruları sürekli sorabilir ve ele alabilirler. Marc Bloch ve Barrington Moore bugün ve yarın değerli ardıllar buldukları ölçüde, gelecek parlaktır ve tarih sosyologları, içinde yaşadığımız değişen dünyanın dış çizgilerini ve ritimlerini aydınlatmaya devam edebilirler.

---

71 *Age.*, s. 122.

KARŞILAŞTIRMALI VE TARİHSEL SOSYOLOJİNİN YÖNTEMLERİ ÜZERİNE AÇIKLAMALI KAYNAKÇA

Bu açıklamalı kaynakça seçkisi, karşılaştırmalı ve tarihsel sosyolojideki soruşturma mantıkları, araştırma tasarımı sorunları ve kanıt kaynaklarıyla ilgili malzemeleri kapsar. Tarihsel ve karşılaştırmalı araştırmanın çeşitli gövdelerinde öncelikle savların tözüne odaklanan eserler ya da klasik tarih sosyologlarının teorik düşünceleriyle ilgili yorumları tanıtan eserler buraya dahil edilmiyor. Kaynakça tarihyazımı ve sosyal bilim felsefesindeki birçok önemli eseri de atlayıp, geçmiş zamanlarla ilgili tikel verileri nicelikleştirmenin ve niceliksel olarak çözümlemenin teknikleri üzerine ciltlerce eserden sadece birkaç seçkiyi alıyor. Araştırılabilir sorunları tanımlama ve örnek olay incelemelerinde ya da karşılaştırmalı tarihsel soruşturmalarda kanıtları ve teorileri birbirleriyle ilişkilendirmeye önem veriliyor. Disiplin olarak sosyoloji ile tarih arasındaki ilişkiler konusunda son yirmi otuz yılda değişen düşüncelerin bir çeşnisini vermek için, tarih sosyologlarının ve sosyal tarihçilerin çeşitli programatik açıklamaları dahil ediliyor.

Zaten aşina olduklarımın ötesinde bu kaynakça için yaptıkları önerilerden ötürü aşağıdaki meslektaşlarıma borçluyum: Ronald Aminzade, Diane Barthel, Victoria Bonnell, Sam Clark, Jack Goldstone, Seymour Martin Lipset, Jeffrey Prager, Charles Ragin, William Roy, Dietrich Rueschemeyer, Dennis Smith, Richard Tomasson ve Robert Wuthnow.

Abbott, Andrew. "Sequences of Social Events: Concepts and Methods for the Analysis of Order in Social Processes," *Historical Methods* 16 (4) (1983), s. 129-147. Mesleklerin toplumsal tarihinden örnekler kullanan bu deneme, toplumsal süreç kavramsallaştırmalarının teorik ve işletimsel öz niteliklerini olayların ardışıklığı bakımından inceler ve

"düzenin farklılık arz ettiği" yerlerde veri çözümlemesi için kullanılan matematik ve istatistik tekniklerini gözden geçirir.

Abrams, Philip. *Historical Sociology.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1982. Abrams iyi sosyoloji ile iyi tarihin aynı amaca sahip olduğunu ileri sürer: toplumsal değişim süreçlerinden aracılık ile yapı arasındaki ilişkileri açığa çıkarmak. Bu bakış açısı, son zamanlarda Britanya'daki yeni Weberci düşünüşü yansıtır. Abrams, yöntembilimsel olarak ve aradıkları bilgi türü bakımından nasıl buluştuklarını göstermek için, sosyal tarihteki başlıca eserlerin yanı sıra Marx, Weber ve Durkheim'dan bugüne başlıca sosyolojik eserleri titizlikle inceler.

Aron, Raymond. "Evidence and Inference in History," *Evidence and Inference: The Hayden Colloqium on Scientific Concept and Method,* ed. Daniel Lerner içinde, s. 19-47. Glencoe, Ill.: Free Press, 1960. Tarihçiler, diyor Aron, "insanları anlamaya, olayları açıklamaya, gerçekliğin eklemlenmesiyle tutarlı tarihsel birimleri ayrıntılandırmaya, ya bir bütün olarak insanlığın, ya da her bir tarihsel birimin izlediği büyük evrim çizgilerinin var olup olmadığını keşfetmeye" çalışarak "tarihsel sentez"e doğru giderler. Aron, kanıtlardan bu tür anlamlar çıkarmanın gerektirdiği konuları tartışır.

Bailey, Kenneth D. "Document Study," *Methods of Social Research,* bölüm 12, New York: Free Press, 1978. Toplumsal yaşamla ilgili kanıtları bulmak için belgeleri kullanmanın avantajlarını, dezavantajlarını ve tekniklerini ayrıntılı bir şekilde tartışan bu bölüm, doyurucu çözümleme yapmak için niceliksel yaklaşımlarla ilgili bir tartışmayı da kapsar.

Barraclough, Geoffrey. *Main Trends in History.* New York: Holmes and Meier, 1979. Bu, özelikle II. Dünya Savaşı'ndan beri çeşitli tarih alanlarındaki tartışmaları ve araştırmalara yapılandırmak için kullanılan kavram ve yöntemlerle ilgili kapsayıcı bir incelemedir.

Beer, Samuel H. "Causal Explanation and Imaginative Re-enactment," *History and Theory* 3 (1) (1963), s. 6-29. Beer, daha sonra Charles Tilly'nin *The Vendée*'si ve Michael Walzer'in *The Revolution of the Saints*'i haline gelen araştırmalarda kullanılan yöntemleri inceler. Bu, hipotezleri karşılaştırmalı tarihsel incelemeyle sınama mantığım kusursuz bir şekilde aydınlatır. Toplumsal-tarihsel açıklamayı yorumlayıcı ve genelleştirici yaklaşımların tamamladığını savunur.

Bellah, Robert N. "Research Chronicle: Tokugawa Religion," *Sociologists at Work,* ed. Philip E. Hammond içinde, s. 164-185, New York: Anc-

hor Books, 1967. Bu, Bellah'ın doktora öğrencisi olduğu sırada, daha sonra teorik yapılı bir örnek olay incelemesi olarak *Tokugawa Religion* olarak yayımlanan doktora tezini tanımlama ve araştırma yönünde attığı adımların içten bir anlatımıdır.

Bendix, Reinhard. "Concepts and Generalizations in Comparative Sociological Studies," *American Sociological Review* 28 (4) (1963), s. 532-539. Dünyanın tarihsel kayıtlarında görünen sosyopolitik yapılar ve değişim süreçlerinin çeşitliliği ışığında birçok teorik kavram ve açıklamanın aşırı genelliğini sınırlamayı amaçlayan karşılaştırmalı tarihsel incelemeler için ihtiyatlı bir program önerilir.

Bloch, Marc. "A Contribution towards a Comparative History of European Societies," (1928) *Land and Work in Medieval Europe: Selected Papers by Marc Bloch* içinde, s. 44-81. Çev. J. E. Anderson, New York: Harper and Row, 1967. Tarihsel karşılaştırmaların yararlı soruların formülasyonuna, tarihsel kalıpların doğru nitelenmesine ve bir ya da daha çok örnek için geçerli açıklamaların geliştirilmesine yaptığı katkıları somut bir şekilde gösteren bu klasik makale, incelik ve kapsayıcılık bakımından hâlâ aşılmamıştır.

Bonnell, Victoria E. "The Uses of Theory, Concepts and Comparison in Historical Sociology," *Comparative Studies in Society and History* 22 (2) (1980), s. 156-173. Tarih sosyologları, diye ileri sürer Bonnell, teorilerle ya da kavramlarla ilgili sorular sorarak ve kanıtları araştırarak, görüngüleri tekil vakalarda, sınırlı vaka sınıflarında ya da evrensel olarak açıklamaya çalışarak yol alırlar. Karşılaştırmaların kullanıldığı yerlerde "analitik" ya da "aydınlatıcı" olabilirler. Alternatif araştırma stratejilerini aydınlatmak için, Bendix, Moore, Smelser, Tilly ve Wallerstein'ın başlıca eserleri tartışılır.

Braudel, Fernand. *On History*. Çev. Sarah Matthews. Chicago: University of Chicago Press, 1980. Önemli bir sosyal tarihçinin en önemli programatik makalelerini bir araya toplayan bu yararlı derleme, toplumsal-tarihsel incelemelere uygun "zamanlar"ı ve düzeyleri ele alan "History and the Social Sciences: The *Longue Durée*"yi de kapsar. Braudel ve Fransız *Annales* okulu, toplumsal yaşamın daha geniş ve daha uzun erimli coğrafi, kültürel, ekonomik ve demografik dayanaklarını incelemek için siyasal çözümleme ve dönemselleştirme birimlerinden kopmalarıyla tanınır.

Burke, Peter. *Sociology and History*. Londra: Allen and Unwin, 1980. Burke geleneksel sosyolojik kavramların tarihsel araştırmayla nasıl birleş-

tirileceğini tartışır.

Cahnman, Werner J. ve Alvin Boskoff, ed. *Sociology and History: Theory and Research.* New York: Free Press, 1964. Bu, bazıları yapısal işlevselcilik dahil başlıca makro-sosyal teorilerin tarihsel geçerliliğini ele alan, bazıları dağınık yer ve zamanlardaki ampirik araştırmaların sonuçlarını bildiren kapsamlı bir makaleler derlemesidir. Editörler, 1960'ların ortasında olduğu şekliyle sosyoloji ile tarih arasındaki alışverişi değerlendirirler.

Camic, Charles. "The Enlightment and Its Environment: A Cautionary Tale," *Knowledge of Society: Studies in the Sociology of Culture Past and Present,* 4. cilt içinde, ed. Robert A. Jones ve Hendrika Kuklick, s. 143-172, Greenwich, Conn.: JAI Press, 1983. Camic, kültürel gelişmeleri tarihsel toplumsal açıklamalarla ilişkilendirmek için İskoç Aydınlanmasından çıkardığı malzemeleri kullanır. Aşırı belirleyici modellere karşı çıkar ve kültürel faaliyeti fiilen etkileyebilen akla uygun faktör kümeleri içinde açıklamalar arama düşüncesini geliştirir.

Cantor, Norman F. ve Richard I. Schneider. *How to Study History.* New York: Crowell, 1967. Tarihçi olmaya çalışan öğrenciler için tam bir elkitabı olan bu çalışmada, "Birinci Kaynakları Nasıl Kullanmalı" ve "İkincil Kaynakları Nasıl Okumalı" üzerine iyi bölümler vardır.

Carr, E. H. *What Is History?* New York: Vintage Books, 1961. Bu okuması kolay tarihsel çalışma savunusu açıklamalara sıkılmadan yönelir, sosyal bilimlerden gelen teorik ve yöntembilimsel katkılara dostça yaklaşır. Carr "belirleyici" tarihsel açıklamalar arayışının neden o kadar kötü bir şey olmayabileceğiyle ilgili anılmaya değer bir değerlendirme sunar.

Chirot, Daniel, ed. "The Uses of History in Sociological Inquiry," *Social Forces* 55 (2) özel sayı (1976). Bu sayı hem yöntembilimsel, hem tözsel çalışmaları bir araya getirir ve Chirot'nun giriş yazısı, tarihsel ve karşılaştırmalı tarihsel sosyolojideki araştırmaların durumunu inceler.

Clark, S. D. "History and the Sociological Method," *The Developing Canadian Community* içinde, s. 238-248, Toronto: University of Toronto Press, 1962. Clark, Park ve Burgess'in "tarih" ve "doğal tarih" ayrımını açıkça eleştirir. Sosyolog, çok sık olarak "tarih yapmadan tarihi kullanmak ister" der Clark. Sosyolog, bunun yerine, önyargılı bir büyük teoriyi geçmişe uygulamaktan sakınmalı ve doğrudan tarihsel araştırmaya girmeye istekli olmalıdır.

Clubb, Jerome M. ve Erwin K. Scheuch, ed. *Historical Social Research: The Use of Historical and Process-Produced Data. Historisch-Sozialwissenschaftliche Forschungen,* 6. cilt. Stutgart: Klett-Cotta, 1980. Tarihsel araştırmada nicel verilerin kullanılmasıyla ilgili makaleleri bir araya toplayan bu önemli derleme, bilgisayar çözümlemesi için farklı veri dosyalarının nasıl kaynaştırılacağı gibi teknik konuları tartışmanın yanı sıra, kaynaklardan teorik çıkarımlar yapma ve geçerli yorumlama sorunlarına değinir.

Davidson, James West ve Mark Hamilton Lythle. *After the Fact: The Art of Historical Detection.* New York: Knopf. 1982. Birleşik Devletler tarihçilerinin güncel incelemelerinden canlı örnekler kullanan bu kitap, geçmişle ilgili olguları ve kalıpları keşfetmek için kullanılan, psiko-tarih, resimli kanıtlar, nicel veri, sözlü tarih, belgesel çözümleme, mekânsal kalıplar ve büyük teorilerin ya da genel modellerin tikel vakalara uygulanmasını kapsayan çeşitli teknikleri ve mantıkları araştırır. Kitap, birincil kaynakları bulup çözümlemenin çeşitli yollarıyla ilgili bir fikir vermek ya da tarihçilerin sosyal-bilimsel düşünceleri ve teknikleri yararlı bir şekilde kullandıklarını göstermek için kullanılabilir.

Dibble, Vernon K. "Four Types of Inference from Documents to Events," *History and Theory* 3 (2) (1963), s. 203-221. Tarihçiler, belgeleri sadece geçmiş olaylara kişisel "tanık" bulmak için kullanmazlar. Gruplarla ve örgütlenmelerle ilgili bilgiyi ya da olayların "bağıntıları"nı içeren "toplumsal muhasebe"nin kaynakları ve araştırma konusu görüngülerin "dolaysız göstergeler"i olarak da kullanırlar. Dibble'ın sınıflaması ve değerlendirmesi, tarih sosyologları için özellikle yararlıdır.

Dray, William H., ed. *Philosophical Analysis and History.* New York: Harper and Row, 1966. Dray'ın tarihsel açıklamanın doğasıyla ilgili klasik makalelerini bir araya toplayan kusursuz derlemesi, Isaiah Berlin, C. G. Hempel, Michael Oakeshott ve Ernest Nagel'ın çalışmalarını kapsar.

Eberhard, Wolfram. "Problems of Historical Sociology," *Conquerors and Rulers: Social Forces in Medieval China* içinde, s. 1-17, Leiden: Brill, 1965. Karmaşık tarihsel imparatorlukların incelenmesi perspektifinden "toplumsal sistem" kavramını eleştiren bu çalışmada Eberhard, tarihsel soruşturmaya uygun çözümleme birimlerini tartışır ve karşılaştırmalı araştırmada zamansal bağlama dikkat çeker.

Erikson, Kai T. "Sociology and Historical Perspective," *The American Soci-*

ologist (5) (1970), s. 331-338. Bu kitap, sosyologların ve tarihçilerin karşıt "mesleki refleks"lerinin kavrayışlı bir değerlendirmesini ve sosyologların, sosyolojik verileri çözümlemeye yardımcı olmak üzere tarihsel yöntemlerden yararlanma yollarıyla ilgili bir dizi öneri sunar.

Ferrarotti, Franco. "Biography and the Social Sciences," *Social Research* 50 (1) (1983), s. 57-80. Sosyal bilimler için biyografik yöntemlerin olanakları yeniden incelenmelidir, diye ileri sürer Ferrarotti. Birincil grupların biyografilerini geliştirmek, toplumsal sistemler ile bireysel deneyimler arasında dolayım kurmanın özellikle verimli bir yolu olabilir.

Fischer, David Hackett. *Historian's Fallacies: Toward a Logic of Historical Thought.* New York: Harper and Row, 1970. Okunabilir ve sistematik olan bu kitap, araştırma sorularını ortaya koymada, açıklamalar geliştirmede ve savları oluşturmada tarihçileri felce uğratan genel tuzaklar içinde kendine yol açar. Her nokta, eğlenceli bir biçimde aydınlığa kavuşturulur.

Fogel, Robert W. "The Limits of Quantitative Methods in History," *American Historical Review* 80 (2) (1975), s. 329-350. Fogel belli türden tarihsel sorunlara uygulanabilir niceliksel yöntemleri ele alır ve tarihçilerin eğitimi, birbirleriyle ve okuyucularıyla iletişime girme yetenekleri bakımından nicelikselleştirme hakkında derin derin düşünür.

Fogel, Robert W. "Circumstantial Evidence in 'Scientific' and Traditional History," *Philosophy of History and Contemporary Historiography,* ed. David Carr vd. içinde, s. 61-112, Ottawa: University of Ottawa Press, 1982. Bu, çeşitli tarihsel araştırma ve yazılarda kullanılan türden kanıtların ve çıkarımsal mantığın önde gelen "kliometrik" bir tarihçisinin titiz bir çözümlemesidir.

Fredrickson, George M. "Comparative History," *The Past Before Us: Contemporary Historical Writing in the United States* içinde, ed. Michael Kammen, s. 457-473, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1980. Önde gelen bir karşılaştırmalı tarih çalışması olan *White Supremacy*'nin yazarı, karşılaştırmaların yararını tartışır; özellikle, karşıtlıkları ve tikellikleri tekil zaman ve mekânlarla sınırlı araştırmadan daha etkili bir şekilde aydınlatabildiklerini vurgular.

Furet, François. "Quantitative History," *Historical Studies Today. Daedalus* 100 (1) (1971) içinde, s. 151-167. Furet niceliksel tarihin çeşitli anlamlarıyla ve tarihsel süreçleri incelemek için niceliksel yaklaşımları ve

verileri kullananların yüzleşmek zorunda oldukları araştırma konuları ve kavramlarıyla ilgili bir tartışma sunar.

Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays.* New York: Basic Books, 1973. Bu, sosyoekonomik açıklama ve niceliksel kanıtları kullanma yönelimli sosyal-bilimsel yaklaşımlara bir rakip olarak kültürel yoruma adanmış "yeni bir sosyal tarih" yaratmaya yardım ederek, son zamanlarda tarihçileri muazzam ölçüde etkilemiş olan bir kültür antropologunun programatik denemelerinden ve örnek olay incelemelerinden oluşan önemli bir derlemedir. Geertz'in etkisiyle ilgili bir değerlendirme için bkz. Walters (1980).

Goldstein, Leon J. "Theory in History," *Philosophy of Science* 34 (1) (1967), s. 23-40. Tarih ne edebi bir söylem tarzıdır, ne de evresel yasaların tikel vakalara uygulanmasıdır. Beer (1963) ve Stinchcombe'unki (1978) gibi savları kabul eden Goldstein, fiili tarihsel incelemelerin seyri içinde akla uygun hipotezleri sınayarak sınırları belirlenmiş gelişimin iyi örneklerini inceler.

Grew, Raymond. "The Case for Comparing Histories," *American Historical Review* 85 (4) (1980), s. 763-778. Marc Bloch'un 1928 denemesinin ruhuyla tarihçilere yöneltilen bu makale, ilginç tarihsel soruları ve araştırma sorunlarını formüle etmede karşılaştırmaların nasıl yararlı olabilecekleri konusunda özellikle iyidir.

Habermas, Jürgen. "History and Evolution," *Telos* 39 (1979), s. 5-44. Habermas, ampirik teste uygun hipotezler sunmaya çalışan tarihsel açıklama tarzları ile sorunların seçimi bakımından duyarlılaştırıcı kavramlar sunan, fakat kendi başlarına ampirik doğrulanmaya tabi olmayan kültürel evrim tarzları arasında yararlı bir ayrım yapar.

Hage, Jerald. "Theoretical Decision Rules for Selecting Research Designs: The Study of Nation-States or Societies," *Sociological Methods and Research* 4 (2) (1975), s. 131-165. Benzeştirmeyle istatistiksel araştırma tasarılarından çok deneysel araştırma tasarılarından hareketle muhakeme yapan Hage, toplumları ve zaman dönemlerini, karşılaştırmalı ve zamansal olarak boylamsal araştırma tasarılarını kapsayacak şekilde seçme konusunda bir dizi değerli işaret sunar. Değişkenleri ve ölçüleri seçmenin teorik bilgiye dayanan kurallarını da sunar.

Hexter, J. H. "The Rhetoric of History," *Doing History* içinde, s. 15-76, Bloomington: Indiana University Press, 1971. Anti-sosyal bilimci bir tarihçi, anlatısal yazımın belirgin bir şekilde tarihsel bilgiyle iletişime özel katkılarını çözümler ve savunur. Bu deneme, New York Gi-

ants'ın [beyzbol takımı] 1951'de nasıl dünya serisine girdiğini "açıklama"mn alternatif yollarıyla ilgili ünlü bir tartışmayı tanıtır!

Historical Methods (daha önce *Historical Methods Newsletter*), 1968–. Heldref Publication tarafından üç ayda bir yayımlandı. Toplumsal ve siyasal tarihte niceliksel teknikleri paylaşma forumu, güncel, devam eden araştırma projeleriyle ilgili kısa makaleler bağlamında veri kaynaklarını, ölçüm konularını ve analitik yaklaşımları sunar.

Hopkins, Terence K. ve Immanuel Wallerstein. "The Comparative Study of National Societies," *Social Science Information* 6 55) (1967), s. 25-58. Bu yöntembilimsel açıklama Wallerstein'ın dünya-sistemi yaklaşımının ortaya çıkışından öncesine dayanır ve ikisi de buradaki birçok tutumu artık savunmuyorlar. Yine de, karşılaştırmalı araştırmada kullanılan çıkarım ve çözümleme düzeyleriyle ilgili iyi bir tartışmadır ve dünya-tarihsel, ulus-ötesi ve uluslararası kalıpların değişkenler olarak ulusları karşılaştıran araştırma tasarılarıyla nasıl bütünleştirilebileceğini gösterir.

Johnson, Bruce C. "Missionaries, Tourists and Traders: Sociologists in the Domain of History," *Studies in Symbolic Interaction*, cilt 4 içinde, s. 115-150, Greenwich, Conn.: JAI Press, 1982. Johnson sosyolojideki "pozitivist" ve "yorumlayıcı" yaklaşımlara şiddetle karşı çıkar ve bir yanda yorumlayıcı tarihsel araştırma ile diğer yanda anlamlı toplumsal etkileşimlerle ilgili etnografik ve alan çalışmaları arasında yakın ilişkiyi savunur. Johnson *The Leader Must Not Fall: A Sociological Analysis of Mountain Climbing*'de bu araştırma tarzlarının bir sentezini yapar.

Johnson, Richard, Gregor McLennan, Bill Schwartz ve David Sutton, ed. *Making Histories: Studies in History Writing and Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1982. Bu derleme, Birmingham Üniversitesi Çağdaş Kültürel İncelemeler Merkezi'ne bağlı radikal İngiliz sosyo-kültür tarihçileri tarafından yapıldı. Önsözünde Mary Jo Maynes'in belirttiği gibi, denemeler "tarihsel çalışmayı (Marksist) teorik anlayış ve siyasal pratikle bağlantılandırırlar."

Jones, Gareth Stedman. "From Historical Sociology to Theoretical History," Tarih ve Sosyoloji Özel Sayısı. *British Journal of Sociology* 27 (3) (1976), s. 295-304. Jones toplumsal yapıların ve değişimin Marksist teorik destekle tarihsel incelenmesini onaylar, fakat geleneksel sosyoloji ile tarihyazımı arasında teorik olmayan disiplinler arası alışverişlere karşı uyarılarda da bulunur.

Laslett, Barbara. "Beyond Methodology: The Place of Theory in Quantitative Historical Research," *American Sociological Review* 45 (1980), s. 214-228. Laslett bireysel düzeyde veri kullanan katıksız ampirisizme karşı çıkar ve yapısal bir teorik perspektif gereğini vurgular. Konular, Laslett'in ABD aile tarihi konusunda yaptığı niceliksel araştırmadan kanıtlarla aydınlatılır.

Lijphart, Arend. "Comparative Politics and the Comparative Method," *American Political Science Review* 65(3) (1971), s. 682-693. Bu, siyaset bilimi literatüründe en iyi kısa karşılaştırmalı yöntembilim tartışmasıdır. Lijphart deneysel ve istatistiksel yaklaşımlara karşıt olarak makroskopik karşılaştırmalı yöntemin zayıf ve güçlü yanlarını değerlendirir ve özellikle tekil vakaların incelenmesine altı farklı yaklaşımla ilgili söyleyecekleri vardır. Birçok tekil vaka incelemesinin karşılaştırmalı yöntemin uzantıları olduğunu gösterir.

Lijphart, Arend. "The Comparable-Cases Strategy in Comparative Research," *Comparative Political Studies* 8(2) (1975), s. 158-177. Lijphart'ın önceki makalesinin yararlı bir devamı olan bu makale, Przeworski ve Teune (1970) ile Smelser'in (1976) savlarını hesaba katar.

Linz, Juan ve A. de Miguel. "Within-Nation Differences and Comparisons: The Eight Spains," *Comparing Nations: The Use of Quantitative Data in Cross-National Research* içinde, ed. R, L. Merritt ve S. Rokkan, s. 267-319, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1966. Ulusların içindeki bölgelere dikkat etmek, bazı karşılaştırmalı amaçlar için kullanılabilir bütünsel birim sayısını artırır. Linz ve de Miguel, basitçe, bir bütün olarak uluslardan çok, uluslar arasındaki benzer bölgeleri karşılaştırmak çok verimli olabilir derler. Bu makale karşılaştırmalı (ve tarihsel) araştırmada ulus-devletler dışındaki birimleri hesaba katma gereğini belirtir.

Lipset, Seymour Martin. "A Sociologist Looks at History," *Pacific Sociological Review* 1(1) (1958), s. 13-17. Lipset bir sonraki seçkide daha uzun uzadıya geliştirilen temaları kısaca sunar.

Lipset, Seymour Martin. "History and Sociology: Some Methodological Considerations," *Sociology and History: Methods* içinde, ed. S. M. Lipset ve Richard Hofstedter, New York: Basic Books, 1968. Bu, niceliksel ve karşılaştırmalı-tarihsel yaklaşımları kullanan tarih sosyologlarını ve sosyal tarihçileri Birleşik Devletler'i incelemek üzere bir araya getiren bir kitaba giriş denemelerinden biridir. Lipset sosyolojiyi "genelleştirici" bir disiplin olarak, tarihi aslen "tikelleştirici" bir di-

siplin olarak ele alır ve birincisinin sağlam tarihsel verilerden, ikincisinin sosyolojik kavramlardan ve analitik tekniklerden nasıl yararlanabileceğine işaret eder.

Mariampolski, Hyman ve Dana C. Hughes. "The Use of Personal Documents in Historical Sociology," *The American Sociologist* 13(2) (1978), s. 104-113. Olayları yeniden inşa etmek üzere geçmişten kalan kişisel belgeleri kullanmanın yöntembilimsel ilkelerini göstermek için tarihçilerin ve tarih sosyologlarının yazılarından yararlanan bu makale, bu tür birincil kaynakları yorumlamayla ilgili tarihçilerin zaten bildikleri şeyleri sosyologlar için sistemleştirir.

Marsh, Robert M. *Comparative Sociology: a Codification of Cross-Societal Analysis.* New York: Harcourt, Brace ve World, 1967. Marsh, yapısal işlevselcilerin, antropologların ve ötekilerin yaptıkları karşılaştırmalı incelemelerin bulgularını, toplumsal farklılaşma düzeylerine dayalı bütünsel bir şemada kataloglar. Marsh, karşılaştırmalı incelemelerin verebildiği teorik bakımdan uygun bilgi türlerini sınıflandırır: yinelenme, evrensel genelleme, olumsal genelleme ve saptama. Bu kitabın, 1950'lerden 1960'ların başına kadar çıkan önemli incelemeler ve yöntembilimsel yazılar hakkında geniş bir kaynakçası vardır.

McDaniel, Timothy. "Meaning and Comparative Concepts," *Theory and Society* 6(1) (1978), s. 93-118. Antropologların ve tarihçilerin kültürlerin çeşitliliğiyle ilgili bulgularını çok ciddiye alan McDaniel, "anlamlı toplumsal yaşam karşılaştırması"nın nasıl mümkün olduğunu araştırır.

Mill, John Stuart. *Philosophy of Scientific Method*, ed. Ernest Nagel. New York: Hafner, 1950 (*A System of Logic*'in 1881 baskısı), s. 211-233. Bu, karşılaştırmalı çözümleme mantığının klasik ifadesidir ve Smelser (1976) ve Zelditch (1971) ile birlikte okunabilir.

Milligan, John D. "The Treatment of an Historical Source," *History and Theory* 18(2) (1979), s. 177-196. Birincil belgenin otantikliğini, inanırlığını ve anlamlarını saptamak için iyi bir tarihçinin atması gereken adımların oldukça iyi bir sunumu olan bu makale, somut örnek olarak Amerikan İç Savaşı zamanından kalma bir mektup kullanır.

Mills, C. Wright. *The Sociological Imagination.* Londra ve New York: Oxford University Press, 1959. Mills tarihsel olmayan "büyük teori"yi ve "soyut ampirisizm"i değerlendirir ve "tarih ile biyografiyi ve toplum içinde ikisi arasındaki ilişkileri" kavramaya adanmış bir sosyoloji için etkili bir gerekçe sunar. Bölüm 8 "The Uses of History" ve Ek

"On Intellectual Craftsmanship" özellikle uygundur.

Moore, Barrington, Jr. "Strategy in Social Science," *Political Power and Social Theory* içinde, s. 11-159. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1958. Bu, sosyolojide tarihsel araştırma lehine bir savunudur ve açıklayıcı bir tarihsel sosyolojinin evrenselci teorileştirme ile idiografik tarihyazımı arasına nasıl konumlandırılacağıyla ilgili dikkatli bir tartışmadır.

Nisbet, Robert A. *Social Change and History: Aspects of Western Theory of Development.* New York: Oxford University Press, 1969. Antik çağdan beri Batı düşüncesine egemen olan ve yapısal işlevselci modernleşme teorilerinden yeniden ortaya çıkan içten kaynaklanan gelişmeci, ilerlemeci, evrimci toplumsal değişim kavramı yerine Nisbet "sahiden tarihsel bir yöntemi, toplumsal davranıştan, olaylardan, somut koşullardan yola çıkan bir yöntemi" savunur ve toplum sınırlarının ötesine geçen zamanlamaya, bağlantılara ve çatışmalara dikkat eder.

Nowak, Stefan. "General Laws and Historical Generalizations in the Social Sciences," *Polish Sociological Bulletin* 1 (1961), s. 21-32. Nowak hem genel, hem tarihsel bakımdan sınırlı düzeylerde, "olayları yöneten tarihsel bakımdan sınırlı ilkelerin işleyişini .... daha iyi anlama" çabalarıyla birlikte sürmekte olan teorik bakımdan uygun çözümlemeleri savunur.

Ossowski, Stanislaw. "Two Conceptions of Historical Generalizations in the Social Sciences," *Polish Sociological Bulletin* 3 (1964), s. 28-34. Bu, toplumsal-tarihsel çözümlemede sınırlı genellemelere karşı genel yasaları düşünmek için, Nowak'ın makalesiyle birlikte, çok yararlıdır.

Platt, Jennifer. "Evidence and Proof in Documentary Research: 1 and 2," *Sociological Review* 29 (1) (1981), s. 31-66. Platt'ın toplumsal çıkarımlarda bulunmak için belgeleri kullanan araştırmacıların yararlanmaları gereken konularla ilgili sistematik incelemesi, belgesel araştırmadan elde edilen bulguları iletme, otantikliğini kanıtlama, örneklemleme, anlamı yorumlama tartışmalarını kapsar.

Popper, Karl R. *The Poverty of Historicism.* New York: Harper and Row, 1964. Popper, Marksizm dahil determinist tarih teorilerinin sosyoloji üzerindeki zararlı etkilerini yerer ve alternatif yöntembilimsel tarifler önerir.

"Problems in Social History: A Symposium," *Theory and Society* 9 (5) (1980), s. 667-681. Sosyal tarihçiler ayrıntıların içinde mi boğuldular, yoksa nicelikselleştirmeye aşırı tutku mu duyuyorlar? Siyaseti ta-

rihin dışında mı bırakıyorlar? Bu sempozyum, Marksistlerin ve muhafazakârların son zamanlardaki sosyal tarih eleştirilerini değerlendiren Charles ve Louise Tilly ile ötekileri tanıtır.

Przeworski, Adam ve Henry Teune. *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York: Wiley, 1970. Przeworski ve Teune, genel teoriler inşa etmek için karşılaştırmalı araştırmayı kullanmanın optimal stratejisi olarak tikel bir yaklaşımdan –sistem içi ilişkilerde sistemler arasındaki varyasyonları açıklamak için farazi sistem düzeyinde değişkenlerin araştırılması– yanadır. Ancak bireysel olanaklar tükendikten sonra sonuçları sistematik faktörlere atfetmek amacıyla "pek çok farklı sistem" tasarımları savunulur. Bu oldukça teknik ve kişisel perspektif, karşılaştırmalı-tarihsel sosyolojideki mevcut pek çok yaklaşımı dışarda bırakırdı.

Ragin, Charles C. "Comparative Sociology and the Comparative Method," *International Journal of Comparative Sociology* 22 (1-2) (1981), s. 102-120. Ragin, karşılaştırmalı sosyolojinin ayırt edici özelliğinin, "gözlem birimleri" değişse bile, "toplumlar"ı "açıklayıcı birimler" olarak kullanması olduğunu ileri sürer. Çıkarımlar zorunlu olarak nispeten az sayıda birimlerin incelenmesinden hareketle yapıldıkları için, karşılaştırmalı yöntem istatistiksel yaklaşımlar gibi değişkenlere dayanmaktan çok, vakaya dayanır ve toplumlar arasındaki benzerlikler ve farklılıkların "konfigürasyonel" açıklamalarını geliştirir. Karşılaştırmacılar, teorileri kanıtla ilişkilendirmek için "tip kavramlar"ı da kullanırlar.

Ragin, Charles ve David Zaret. "Theory and Method in Comparative Research: Two Strategies," *Social Forces* 61 (3) (1983), s. 731-754. Ragin ve Zaret, Durkheim'ın ve Weber'in karşılaştırma stratejilerini, çözümleme birimleri, nedensellik kavrayışları, yeterli açıklama nosyonları ve çözümleme mantıkları bakımından karşılaştırırlar. Tarihsel yöntemleri Weberci araştırma geleneğiyle özdeşleştirirler.

Rock, Paul. "Some Problems of Interpretive Historiography," Tarih ve Sosyoloji Özel Sayısı. *British Journal of Sociology* 27 (3) (1976), s. 353-369. Rock tarihyazımsal yöntemleri radikal bir görüngübilimsel perspektiften eleştirerek inceler ve tarihçilerin, geçmişteki anlamları kolayca kullanamayacakları sonucuna varır. En iyi ihtimalle, sadece geçmişin ana hatlarını çizebilirler.

Schafer, Robert J., ed. *A Guide to Historical Method*. Homewood, Ill.: Dorsey Press, 1974. Tarihyazını yöntemleriyle ilgili bu kalburüstü elki-

tabı, birincil kanıt kaynakları ve belgeleri etkili ve geçerli yorumlamanın kuralları konusunda özellikle iyidir.

Sewell, William H., Jr. "Marc Bloch and the Logic of Comparative History," *History and Theory* 6 (2) (1967), s. 208-218. Bloch'un klasik 1928 denemesine bu sistematik cila, Bloch'un çeşitli tözsel incelemelerinde kullandığı tarihsel karşılaştırmalardan örnekleri birleştirir.

Skocpol, Theda ve Margaret Somers. "The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry," *Comparative Studies in Society and History* 22 (2) (1980), s. 174-197. Bu makale karşılaştırmalı tarih yapmanın üç farklı yolunu betimleyip değerlendirir: en iyi Bendix'in örneklediği "karşıt-yönelimli" yaklaşım; Moore, Skocpol ve Hamilton'ın örneklediği "makro-analitik" yaklaşım; ve Eisenstadt ile Paige'in örneklediği "paralel" yaklaşım. Yaklaşımlar, iki ya da daha fazla yörüngeyi yan yana koymadaki amaçlarının yanı sıra, kavramları ve teorileri kullanmalarıyla da birbirinden ayrılırlar.

Smelser, Neil J. "Sociological History, the Industrial Revolution, and the British Working-Class Family," *The Journal of Social History* 1 (1) (1967), s. 17-35. Bu makale, *Essays in Sociological Explanation*'da yeniden yayımlandı (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1968). Bu, kısmen, Smelser'in *Social Change in the Industrial Revolution*'daki temel savlarının bir özetidir. Önceden verili genel bir teorinin tarihsel bir vakaya nasıl uygulanacağıyla da ilgili dikkatli bir yöntembilimsel açıklamadır.

Smelser, Neil, J. *Comparative Methods in the Social Sciences*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1976. Smelser, karşılaştırmalı yöntemin, mantıksal olarak deneysel ve istatistiksel yaklaşımlara akraba, fakat nispeten az sayıda "tarihsel olarak verili" vakaları karşılaştırma sorunları için hazırlanan, bilimsel bir varyasyonları kontrol çabasının bir çeşidinden başka bir şey olmadığını ileri sürer. Smelser, Tocqueville, Durkheim ve Weber'in çalışmalarının yanı sıra, sosyoloji ve antropolojideki modern incelemelerden de örnekleri kullanarak, araştırma tasarımı, sınıflandırma, ölçüm ve analitik çıkarımla ilgili kapsayıcı bir konular yelpazesini inceler.

Smith, Dennis. "Social History and Sociology –More Than Just Good Friends," *Sociological Review* 30 (2) (1982), s. 286-308. Smith sosyoloji ile sosyal tarihin, son zamanlarda yapısalcılık tarafından bulanıklaştırılsa da, bir ilgi yakınlaşması yaşamakta olduklarını öne sürer. Peter Burke, R. S. Neale, Anthony Giddens, E. P. Thompson ve John

Foster'ın eserlerini tartışır ve Britanya toplumu örneğine özel göndermeyle, tarihsel sosyolojide araştırma için bir gündem önerir.

Stinchcombe, Arthur L. *Constructing Social Theories.* New York: Harcourt, Brace & World, 1968. Bu kitap, makrososyolojide hem "işlevselci," hem "tarihsici" perspektiflerden sınanabilir önermelerin nasıl üretileceğiyle ilgili çok yararlı tartışmalar içerir.

Stinchcombe, Arthur L. *Theoretical Methods in Social History.* New York: Academic Press, 1978. İyi teorinin tarihe "uygunlanmadığı"na, aksine ayrıntılı, benzeşen tarihsel ardışıklıkları açıklama çabasından çıktığına dair kışkırtıcı bir sav. Stinchcombe'nin tezi, Tocqueville, Trotsky, Smelser ve Bendix'in başlıca eserlerinin kişisel yeniden yorumlarıyla aydınlatılır.

Stone, Lawrence. "Prosopography," *Historical Studies Today. Daedalus* 100 (1) (1971) içinde, s. 46-79. "Kolektif biyografi" ya da "çoklu meslek-çizgisi çözümlemesi" olarak da bilinen prosopografi, "tarihteki bir aktörler grubuna özgü ortak arka planın araştırılması"dır. Bu denemede Stone bu yaklaşımın kökenlerini, karakteristiklerini ve sınırlarını tartışır.

Stone, Lawrence. "The Revival of Narrative," *Past and Present* 85 (1979), s. 3-24. Daha önceleri tarihin sosyal-bilimsel çözümleme yöntemlerine doğru gidişine yardımcı olan öncü tarihçi, şimdi, nicelikselleştirmeye ve "determinizm"e karşı kısmi bir karşı devrim ilan ediyor ve özellikle geçmişin kültürel bakımdan anlamlı olayları hakkında, yorumlayıcı "öykü anlatımı"na geri dönüşü onaylıyor. Eric Hobsbawm *Past and Present* no. 86'da Stone'a yanıt verir.

Taylor, Charles. "Interpretation and the Sciences of Man," *Interpretive Social Science: A Reader* içinde, ed. Paul Rabinow ve William M. Sullivan, s. 25-71, Berkeley: University of California Press, 1979. Bu deneme doğrudan tarihsel sosyolojiyle ilgili olmadığı halde, genelleştirici sosyal bilime karşı yorumsal sosyal incelemeleri inandırıcı bir şekilde açıklayıp savunur; bu yüzden, Bendix, Johnson, Thompson, Zaret ve Stone gibi bazı tarih sosyologlarının ve karşılaştırmalı tarihçilerin aradığı ya da savunduğu türden bilgileri anlaşılır kılmak için kullanılabilir.

Thompson, E. P. "The Poverty of Theory: Or an Orrery of Errors," *The Poverty of Theory and Other Essays* içinde. Londra: Merlin Press, 1978. Yapısal Marksistlere karşı bu parlak ve eğlenceli polemiğin seyri içinde Thompson, özellikle Britanya'daki sınıflar, kültür ve siyasetle ilgi-

li, yorumlayıcı tarihsel araştırmada kanıt kullanımı ve kavramsallaştırma için kendi yöntembilimsel reçetelerini ortaya koyar.

Thrupp, Silvia L. "Diachronic Methods in Comparative Politics," *The Methodology of Comparative Research* içinde, ed. Robert T. Holt ve John E. Turner, s. 343-358, New York: Free Press, 1970. Thrupp karşılaştırmalı siyasetle ilgili araştırmada daha fazla derinlikten yanadır ve "seçimin niceliksel yöntemler ile niceliksel olmayan yöntemler arasında olduğu fikrini, bir saptırmaca olarak reddeder. Seçim, daha çok, kişinin genelleme amacıyla benzerliklerin yanı sıra farklılıkları da kullanmaya gösterdiği duyarlık derecesine bağlı görülür."

Tilly, Charles. *As Sociology Meets History*. New York: Academic Press, 1981. Bu, tözsel makalelerden ve yöntembilimsel düşüncelerden oluşan bir derlemedir. Ana deneme "Sociology, Meet History," sosyologlara tarihçilerin fiili çalışma pratiğini tanıtır ve Tilly'nin, büyük ölçekli değişimi sosyolojik olarak çözümlemenin daha fazla tarihsel dayanağa gerek duyduğu görüşünü sunar. Çeşitli konularla ilgili denemeler, Tilly'nin geçmişteki ve şimdiki toplumsal-tarihsel araştırma gündemlerinin kusursuz bir anlatımını verir ve niceliksel kanıtları nasıl toplayıp çözümlediğini gösterir.

Tilly, Charles. *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York: Russell Sage Foundation. Bu uzun deneme iki şey yapar. Durkheimcı ve yapısal işlevselci toplumsal değişimi açıklama yaklaşımına saldırır ve bunun yerine, devlet oluşumu ile kapitalizmin büyümesini, son yüzyıllarda Batılı ülkeleri yeniden şekillendiren iç içe geçmiş büyük ölçekli süreçler olarak gösteren bir bakış açısı önerir. Ayrıca makroskopik çözümlemeye dört yaklaşımı –bireyseleştirici karşılaştırmalar, evrenseleştirici karşılaştırmalar, genelleştirici karşılaştırmalar ve kuşatıcı karşılaştırmalar– ayırt etmek için, genelleştirici karşısında tikelleştirici ve tekli birimler karşısında çoklu birimlere dayalı basit bir şema kullanır.

Tomasson, Richard F. Yıllık bir araştırma dergisi olan *Comperative Studies in Sociology*'nin (daha sonra *Comperative Social Research*) 1. cildine giriş (Greenwich, Conn.: JAI Press, 1978). Tomasson, sosyolojide uluslar arasındaki ya da kültürler arası karşılaştırmalı araştırmanın bugününü ve geleceğini inceler.

Topolski, Jerzy. "The Model Method in Economic History," *The Journal of European Economic History* 1 (3) (1972), s. 713-726. Topolski, tarihsel olguları açıklamak için genel modelleri kullanmakla ilgili so-

rının araştırır.

Topolski, Jerzy. *Methodology of History*. Çev. Olgierd Wojtasiewich, Dordrecht, Hollanda: Reidel, 1976. Bu, birçok tarihsel ve karşılaştırmalı tarihsel araştırma türünün mantığıyla ilgili gözü pek bir incelemedir.

Vallier, Ivan, ed. *Comparative Methods in Sociology: Essays on Trends and Applications*. Berkeley: University of California Press, 1971. Vallier 1960'ların bakış açılarını sunan mükemmel bir derleme sunar. Denemeler Tocqueville, Marx ve Weber'in karşılaştırma yöntemleriyle ilgili tartışmalardan, yapısal işlevselci teorinin esinlediği karşılaştırmalı incelemelerde ve ulusları karşılaştıran araştırmalarda yöntembilimsel konularla ilgili tartışmalara kadar uzanır. Uzun bir açıklamalı kaynakça verilir.

Walters, Ronald G. "Signs of the Times: Clifford Geertz and Historians," *Social Research* 47 (3) (1980), s. 537-556. Bu, Geertz'in "katmanlı betimleme" sinin –insan eylemindeki simge sistemlerini ve anlamlı yönelimleri araştırma yaklaşımı– çağdaş sosyal tarihçiler üzerindeki etkisi hakkında mükemmel bir tartışmadır. Walters kültürel antropolojiden yararlanmanın tarihçilere neden cazip geldiğini açıklar ve bunun ne kadar ileri gitmesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunur.

Walton, John. "Standardized Case Comparison: Observations on Method in Comparative Sociology," *Comparative Social Research* içinde, ed. Michael Armer ve Allen Grimshow, s. 173-191, New York: Wiley, 1973. Walton karşılaştırmalı örnek olay incelemelerinin, niceliksel arşiv verileri kullanan karşılaştırmalı çözümlemelerin ve bir karşılaştırılabilir vakalar yelpazesi konusunda yeni veriler üreten incelemelerin avantajlarını ve dezavantajlarını tartışır. Teorik bakımdan uygunluk zihniyetiyle seçilmiş vakaları kullanan ve sistematik toplanmış çeşitli veri türlerinden yararlanan "standartlaştırılmış vaka karşılaştırmaları"nı savunur.

Weber, Max. *The Methodology of the Social Sciences*.Çev. ve ed. E. Shils ve F. Finch, New York: Free Press, 1949. Weber'in, önemli tarihsel olayların ve kalıpların yorumlanmasına ve açıklanmasına adanmış sosyolojik incelemelerde "yeterli nedensellik" sorunu ve ideal tiplerin kullanılması gibi konuları kapsayan klasik yöntembilimsel makaleler vardır.

Willer, David. "Theory, Experimentation and Historical Interpretation," *Social Theories in Progress, III* içinde, ed. Joseph Berger, Morris Zelditch ve Bo Anderson, Pittsburgh, Penn.: University of Pittsburgh

Press. Willer, tarihsel toplumsal yapıların ve değişim kalıplarının mevcut yorumlarındaki kilit savların test edilmesi ile deneysel bulguları dolayımlamak için temel biçimsel modeller kullanmayı tartışır. Willer'in savunduğu yöntemi açıklamak için, Roma İmparatorluğunun düşüşüyle ilgili konular araştırılır.

Wolff, Kurt H. "Sociology and History; Theory and Practice," *American Journal of Sociology* 65 (1) (1959), s. 32-38. Wolff sosyolojik teorilerin "zamanımızın tarihsel bir tanısı"na dayanan öz-bilinçli gelişimini savunur.

Zaret, David. "Sociological Theory and Historical Scholarship," *The American Sociologist* 13 (2) (1978), s. 114-121. Zaret, sosyologların yeni "analitik tarihyazımları"ndan öğrenecekleri çok şey vardır, diye ileri sürer. Sosyolojik kavramların ve teorilerin, sorun formüle etmede ve açıklamada daha fazla tarihe dayanacak şekilde yeniden şekillendirilmesini savunur.

Zaret, David. "From Weber to Parsons and Schultz: The Eclipse of History in Modern Social Theory," *American Journal of Sociology* 85 (5) (1980), s. 1180-1201. Zaret sosyologların genel teorileştirmeyi tarihsel araştırmadan koparma çabalarının sadece boş sonuçlar doğuracağını ileri sürer. Weber teorik kavramlar üretmek için tarihsel temelli prosedürler kullanırken, Parsons ve Schultz'un daha sonra, farklı yollarda, Weber'in düşüncesinin tarihsel bileşenlerini ortadan kaldırmaya çalıştıklarını gösterir.

Zelditch, Morris, Jr. "Intelligible Comparisons," *Comparative Methods in Sociology* içinde, ed. I. Vallier, s. 267-307, Berkeley: University of California Press, 1971. John Stuart Mill'in karşılaştırmalı çözümlemeler için mantıksal kurallarını ele alan Zelditch, karşılaştırmacıların araştırmalarında ne yapmaya çalıştıkları ve geçerli sonuçlara nasıl ulaşabilecekleri hakkında titiz ve zekice bir tartışma sunar. Teorik bakımdan geçerli yargılar ve konuyla ilgili ayrıntılı bilginin verimli araştırma için, yöntembilimsel kuralları bilmek kadar zorunlu olduğu sonucuna varır.

Yüzyılımızda sosyal bilimlerin ortaya attığı sorulardan en önemlilerini tarih ve toplumsal kuramın çakıştığı alanlarda çalışan biliminsanları sordular. Bu kitapta yer alan makaleler bu sosyal bilimcilerin dokuzunu ele alıyor: Marc Bloch, Karl Polanyi, S. N. Eisenstadt, Reinhard Bendix, Perry Anderson, E. P. Thompson, Charles Tilly, Immanuel Wallerstein ve Barrington Moore. Makalelerde bu biliminsanlarının yapıtlarında yansıttıkları görüşler ve değerler anlatılırken, en önemli çalışmalarında kullandıkları yöntemler de inceleniyor.

Ayrıca, kendisi de karşılaştırmalı tarih alanında yetkin bir isim olan Theda Skocpol, sosyolojide epeyce eski bir geçmişi olan tarih temelli araştırmaları, tarihin getirdiği kanıtlar ile kuramın nasıl birbirini tamamladığını tartışıyor. Çağdaş sosyal bilimlerin en tanınmış kuramcılarının düşüncelerini ve yöntemlerini öğrenmek isteyen herkes bu kitabı büyüleyici bulacaktır.

THG
0889218
CHR

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

www.tarihvakfi.org.tr

ISBN 978-975-333-092-3

9 789753 330923